

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E POPÜLER BİR TARİHÇİ:

ZİYA ŞAKİR

GÜNGÖR GÖÇER

1040204025

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Behset KARACA

ISPARTA – 2017

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Güngör GÖÇER	
Anabilim Dalı	Tarih	
Tez Başlığı	Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Popüler Bir Tarihçi Ziya Şakir	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)		
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Doktora Tez Savunma Sınavında Jürimiz 06/01/2017 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Doktora tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof. Dr. Behset KARACA-SDÜ	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal-PAÜ	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK-AKÜ	
Jüri Üyesi	Doç.Dr. Hakan KARAGÖZ-SDÜ	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Murat KILIÇ-SDÜ	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 39-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**YEMİN METNİ**

Doktora tezi olarak sunduğum *“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Popüler Bir Tarihçi Ziya Şakir”* adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim

Güngör GÖÇER
06/01/2017

(GÖÇER, Güngör, Osmanlı'dan Cumhuriyete Pop lerbir Tarihçi: Ziya ŐAK R, Doktora Tezi, Isparta, 2017)

ÖZET

Biyografik  alışmalar en basit tanımı ile kişinin yaşan öyküsünü merkeze alarak bir devrin sosyal, dini, siyasi ve kültürel analizini yaparak kişi odaklı bir değerlendirmeye tabi tutmamıza olanak sağlayan çalışmalardır. Bu yaklaşımın bir gereği olarak, Osmanlı Devleti'nin son döneminde doğup bir imparatorluğun yıkılışına ve yeni bir ulus devletinde kuruluşuna doğrudan şahitlik etmiş bir isim olan Ziya Şakir yaşadığı bu dönemlerde gördüğü ve katıldığı siyasal, askeri ve toplumsal birçok olayı muharrir sıfatı ile kaydetmiştir. Kaleme aldığı eserler özellikle gazete sayfalarında tefrika olarak yayımlanmış ve geniş bir ilgiye mazhar olmuştur. Ancak bu başarıya rağmen Ziya Şakir ismi ve eserleri ilerleyen yıllarda bu ilgi ve alakayı kaybetmiş ve unutulmaya yüz tutmuştur. Bu iddiamızın en önemli delillerinden birisi herhalde Ziya Şakir'in kim olduğu ile ilgili soruya ve araştırmaya karşılık olarak birkaç sayfadan fazla bir bilgiye ulaşamamamızdır. Bir diğer delil ise onun kaleme aldığı kitap, tefrika ve makalelerin tam olarak bir dökümünün yapılamıyor olmasıdır. Biz yaptığımız bu çalışma ile öncelikle Ziya Şakir ismi ve eserleri üzerinden onu unutulmuş bir isim olmaktan kurtarmayı amaçlamaktayız. Ayrıca Ziya Şakir'in yaşadığı dönemin ve olayların eserlerine nasıl yansıdığından hareket ederek dönemin siyasal, sosyal ve kültürel profilini de ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid, Enver Paşa, Talat Paşa, Tarihi roman.

(GÖÇER, Güngör, A Popular Historian From the Ottoman Empire To The Republic: Ziya ŞAKİR, Doctoral Thesis, Isparta, 2017)

ABSTRACT

Biographical works, briefly, provide us to evaluate the era individual- oriented making social, religious and cultural analysis by getting the individual's life story centre. By force of this approach, Ziya Şakir, who witnessed the collapse of an empire and foundation of anation state by being born in the last term of Ottoman Empire, recorded many political, military and social incident that he saw and attended as an author. His Works were published as episade on newspaper and attracted attetion. However, despite this achievement, Ziya Şakir and his Works lost this attention and interest in progressing years and started to be forgotten. One of the most important evidence of our claim is, perhaps, the fact that we can not reach much information about the questionn and resarch about who is Ziya Şakir. Another evidence is the fact that his boks, episode and articles can not be itemized. We mainly aim to keep Ziya Şakir and his works from being forgotten by our study. Also, we are going to try te reveal political, social and cultural profile of the erat hat Ziya Şakir lived by considering how the era and incident reflected on his Works.

Key Words: Ziya Şakir, The Committee For Union And Progress, II. Abdülhamid, Enver Paşa, Talat Paşa, Vahdettin, Historical Novel, Nationalism.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	XIII
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	XIV
A-ARAŞTIRMA KONUSU VE KAPSAMI	XIV
B-ARAŞTIRMA KAYNAKLARI	XVII
C-BİYOGRAFİ VE BİYOGRAFİK ÇALIŞMALAR	XVIII
D- HATIRA VE HATIRATLARIN TARİHSEL DEĞERİ.....	XXII
E-ZİYA ŞAKİR’İN YETİŞTİĞİ DÖNEM	XXV
1-II. Abdülhamid Dönemi.....	XXV
2-II. Meşrutiyet Dönemi ve Sonrası	XXVI
3-Türkiye Cumhuriyeti Dönemi	XXVIII

BİRİNCİ BÖLÜM

ZİYA ŞAKİR’İN HAYATI

A-AİLESİ, DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU	2
B-MESLEK HAYATI	6
1-Yazı Hayatına Girişi	6
2-Gazeteciliğe Girişi	8
a-Genç Türk Gazetesi.....	11
b-Yeni Edirne Gazetesi	12
c-Ertuğrul Gazetesi.....	13
d-Vakit Gazetesi ve İlk Terfrika	14
e-Hak Mecmuası	14
3-Ziya Şakir’in Yazı Yazdığı Gazete ve Dergiler ile Kullandığı Müstear İsimler ..	15
C-ZİYA ŞAKİR’İN SİYASAL KİMLİĞİ VE FAALİYETLERİ	17
1-Cemiyet-i İnkılâbiye Cemiyetine Girişi	17
2-İttihat ve Terakki Cemiyetine Girişi.....	18
3-Ziya Şakir’in Yurt Dışına Kaçışı.....	20

4-Ziya Şakir'in Yurda Dönüşü ve Yargılanması	22
D-SAVAŞ YILLARINDA ZİYA ŞAKİR	24
E-CUMHURİYET DÖNEMİNDE ZİYA ŞAKİR	27
F-ZİYA ŞAKİR'İN KİŞİLİĞİ	29

İKİNCİ BÖLÜM

ZİYA ŞAKİR'İN TARİHÇİLİĞİ VE EDEBİ KİMLİĞİA-ZİYA ŞAKİR'İN TARİHİ YÖNÜ VE TARİHÇİLİĞİ

1-Eserlerinde Kullandığı Dil.....	37
2-Ziya Şakir ve Popüler Tarihçilik	38
3-Ziya Şakir'in Eserlerine Milliyetçilik Düşüncesinin Yansımaları	40
4-Tefrika Yazarı Olarak Ziya Şakir	45
B-ZİYA ŞAKİR'İN ESERLERİNDE TARİH VE EDEBİYAT İLİŞKİSİ	47
1-Ziya Şakir'in Tarihî Romancılığı	47
2-Tarihin Romanlaştırılması ve Ziya Şakir	53
3-Ziya Şakir'in Eserlerinde Zaman-Bağlam İlişkisi	56
C-ZİYA ŞAKİR'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ	61
1-Ziya Şakir'in Biyografik Eserleri	63
2-Ziya Şakir'in Romancılığı	65
3-Ziya Şakir'in Senaristlik ve Sinemacılığı.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANILARLA BAŞLAYAN TARİH MUHARRİRLİĞİ

A- GÖNÜLLÜ BİR ER OLARAK ZİYA ŞAKİR'İN BALKAN HARBİ ANILARI	69
1-Ziya Şakir'in Balkan Harbi Hatıraları	71
2-Ziya Şakir'in Orduya Katılması	74
3-Balkan Harbinde Ordunun Durumu	76
4-Orduda Fırkacılık Mücadelesi ve Ordunun Siyasallaşması.....	80
5-Ziya Şakir ve Edirne Kalesi'nin Savunması.....	87
6-Ziya Şakir'in Gözünde Osmanlı ve Bulgar Ordularının Serencamı.....	90
7-Osmanlı Ordusunda Rumeli ve Anadolu Efradı.....	91

8-Muhasara Günlerinde Edirne.....	93
9-Kuşatma Altında Yeni Edirne Gazetesinin Yeniden Canlandırılması	97
10-Edirne'nin Düşüşü ve Bulgarların Yaptıkları Zulümler	98
11-Ziya Şakir'in Esaret Hayatı ve Kurtuluşu	102
B-ZİYA ŞAKİR'İN I. DÜNYA SAVAŞI VE KURTULUŞ SAVAŞI	
DÖNEMLERİNDE BURSA ANILARI	104
1-Ziya Şakir'in Bursa'ya Gelişi.....	105
2-Ziya Şakir ve Püskülsüz İsmail	107
3-Savaş Döneminde Bursa'nın Ahvali	109
4-Bursa'da Gayrimüslimler	111
5-Ziya Şakir'in Bursa'ya Geri Dönüşü	114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZİYA ŞAKİR'İN OSMANLI DEVLETİ'NİN KIRILMA ANLARI İLE İLGİLİ TARİH İNCELEMELERİ VE OLAYLARA BAKIŞI

A-ZİYA ŞAKİR'İN ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİNE	
BAKIŞI	116
1-Ziya Şakir'in Ermeni Meselesi ile İlgili Eserleri.....	118
2-Ziya Şakir'in Ermeni Meselesi ile İlgili Eserlerinde Kullandığı Kaynaklar	120
3-Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışına Kafkas Ermenilerinin Etkisi	121
4-Ermeni Din Adamlarının Ermeni Ulusal Hareketine Etkisi	124
5-Ermeni Ulusal Uyanışı Karşısında Osmanlı Devlet Adamlarının Gafleti.....	127
6-Hamidiye Alayları	130
7-Ermeni Faaliyetlerinde Misyonerlerin Etkisi	133
8-Osmanlı Bankası Baskını	136
9-II.Abdülhamid'e Suikast Girişimi	142
10-Ziya Şakir ve Ermeni Tehciri	145
B-ZİYA ŞAKİR'İN II. MEŞRUTİYET SONRASI OLUŞAN MUHALEFETE	
BAKIŞI	147
1-Ziya Şakir'e Göre II. Meşrutiyetten Sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine Karşı Oluşan Muhalefetin Nedenleri	151
2-Ziya Şakir'e Göre İttihat ve Terakki Cemiyetinin Muhalif Fırkalara Karşı Olmasının Nedenleri	155

3-Demokrat Fırka ve Ziya Şakir	156
4-Genç Türk Gazetesi ve Demokrat Fırka	158
5-Ziya Şakir'in Hürriyet ve İtilaf Fırkasına Karşı Yaklaşımı	160
6-Bab-ı Âli Baskını Sonrası Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	163
7-Ziya Şakir'in Miralay Sadık Bey ile İlgili Görüşleri	165
C-ZİYA ŞAKİR'İN DÖNEMİNİN ÖNDE GELEN ŞAHSİYETLERİNE BAKIŞI ...	172
1-Ziya Şakir'in II. Abdülhamid'e Bakışı	172
a-Ziya Şakir'in II. Abdülhamid İle İlgili Eserleri	174
b-Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile İlgili Eserlerinde Kullandığı Dil ve Üslup .	179
c-Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile İlgili Eserlerine Karşı Oluşan Tepkiler	182
d-Ziya Şakir'in Eserlerinde II. Abdülhamid İle İlgili Öne Çıkan Hususlar	184
(1)-II. Abdülhamid'in Şahsi Hususiyetleri	184
(2)-Suikastlar, Hafiye Teşkilatı ve Sürgünler ile Otoriterleşen Bir Yönetim.	187
(3)-Bürokratlar ve Liberaller Arasında II. Abdülhamid'in Kendine Mahsus Yönetim Anlayışı	189
(4)-II. Abdülhamid ve Harem Kadınları.....	189
(5)-Gözetiminde Sabık Bir Hakan.....	190
(6)-II. Abdülhamid'in Şahsi Serveti	191
(7)-Behice Sultan Ve II. Abdülhamid	193
(8)-Theodor Herzl ve Yahudi İstekleri Karşısında Abdülhamid.....	196
2-Ziya Şakir'in Talat Paşa ve Enver Paşa'ya Bakışı	197
a-Talat Paşa	199
(1)-Ziya Şakir'in Gözünde Dahiliye Nazırı Olarak Talat Paşa	199
(2)-Ziya Şakir'e Göre Talat Paşa'nın Hususi Özellikleri	205
b-Enver Paşa.....	210
(1)-Mütevazı ve Çekingen Bir Asker Olarak Enver Paşa	211
(2)-Falcıların Vaatlerinin Gerçekleşmesini Bekleyen Enver Paşa	215
(3)-Enver Paşa'nın Hızla Yükselişi	217
(4)-Enver Paşa'nın Gözden Düşmesi	220
D-ZİYA ŞAKİR'İN İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNE BAKIŞI	222
1-İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meşrutiyet'in İlanı.....	224
2-İttihat ve Terakki Cemiyetinin Yurt Dışı Teşkilatı.....	226

3-Selanik’te Ortaya Çıkan Gizli Cemiyet	228
4-Meşrutiyet’in İlanı ve Ortaya Çıkan Anarşi	231
5-İttihat ve Terakki Cemiyeti ve 31 Mart Hadisesi	234
6-Hareket Ordusu ve Tedhiş Siyaseti	239
7-İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meşrutiyet Diktatörlüğü	242
8-İttihat ve Terakki Cemiyetinin Sonu	245
E-ZİYA ŞAKİR’İN I. DÜNYA SAVAŞI’NA BAKIŞI	248
1-Osmanlı Devleti’nin Almalarla İttifak Anlaşması İmzalaması	248
2-Osmanlı Toplumunun Yeni Bir Savaş İhtimaline Yaklaşımı.....	249
3-Osmanlı Devleti Büyük Güçlerle İttifak Peşinde	251
4-Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi.....	254
5-Breslaw ve Goben’in Rus Kıyılarını Bombalaması	256
6-I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti	260
a-Savaşla Beraber Başlayan İş ve Harp Yolsuzluğu	260
b-Osmanlı Ordusunun Yönetimi	267
F-ZİYA ŞAKİR’İN MÜTAREKE DÖNEMİ’NE BAKIŞI.....	269
1-Ziya Şakir’in Sultan Vahdettin’e Bakışı.....	271
2-Ziya Şakir’in Mütareke Dönemi’nde Hürriyet ve İtilaf Fırkasına Bakışı	276
3-Mütareke Dönemi’nde İttihatçılık	281
4-Mütareke Dönemi’nde Mustafa Kemal	283
G-ZİYA ŞAKİR’İN ÖLÜMÜ	287
SONUÇ.....	288
ZİYA ŞAKİR’İN ESERLERİ	291
ZİYA ŞAKİR’İN KİTAPLARI VE TEFRİKALARI TABLOSU.....	291
ZİYA ŞAKİR’İN MAKALELERİ TABLOSU	300
BİBLİYOGRAFYA	305
EKLER.....	336
ÖZGEÇMİŞ.....	345

ÖNSÖZ

Tarih, geçmişi incelerken her zaman olay ve devlet odaklı bir bakış açısına sahip değildir. Bu nedenle zaman zaman geçmişte az ya da çok iz bırakmış kişilerin ve eserlerinin hak ettikleri değeri görebilmeleri adına kişi odaklı biyografik çalışmaların yapılmasına gerek duyulmuş ve bu anlayışla biyografik çalışmalar yapılmıştır.

Ziya Şakir Soko ismi, 1930 sonrasında ülkemizde yayımlanan gazetelerde genel bir tarama yapıldığında tarihi tefrikaları en fazla olan isimlerden biri olarak karşımıza çıkar. Onun tarafından kaleme alınan birçok eser var olmasına rağmen ne eserlerinin ne de kendisinin hak ettiği değeri gördüğünü düşünmüyoruz. Ziya Şakir ismi sadece eserleri dolayısıyla önemli bir isim değildir. Son dönem Osmanlı Devleti'nin siyasal yaşamında ve askeri olaylarında da aktif olarak yer almıştır. Ancak bu aktiflikten kastımız Ziya Şakir'in en ön saflarda yer alarak olaylara yön veren ve yönlendiren kişiler arasında yer aldı iddiasında değiliz. Zira böyle bir şeyin olması da mümkün değildir. Çünkü Ziya Şakir fitraten makam ve mevki peşinde koşan ihtiraslı bir kişiliğe sahip değildir. Bu nedenle o giriştiği eylemlerde hep “müfrit milliyetçi” sıfatı ile bulunmuş ve bir çıkar peşinde koşmamıştır. Siyasal yaşamda üstlendiği roller ve bir muharrir olarak kaleme aldığı birçok esere rağmen Ziya Şakir isminin toplumsal ve akademik hafızada bir karşılığının olmaması oldukça ilgi çekici bir durum aynı zaman da da büyük bir eksikliktir.

Ziya Şakir hakkındaki bu eksikliğe dikkati çeken kişilerden birisi Ali Birinci'dir. Ali Birinci, tarih araştırmacılarının Ziya Şakir'in eserlerini dikkate almamasını büyük bir eksiklik olarak niteleyerek şunları söylemektedir: “Kitap seçmesini bilmeyen tarih araştırmacıları bunların değerini fark edememiş ve değerlendirememiş ve hatta görmeye mecbur olanların gündemlerine bile bu tefrikalar ve kitaplar girememiştir.”¹ Bu yaklaşımdan yola çıkarak yaptığımız araştırmada gerçekten de Ziya Şakir isminin kuru bir isim olmak dışında hakkında derli toplu bir çalışmanın yapılmadığını fark ederek onun hakkında bilimsel bir çalışma yapmaya karar verdik. Bu kararı vermemizde Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı, Prof. Dr. Zafer Gölen ile Akıl Fikir Yayınları sahibi İsmail Derici ve Asım Öz'ün katkıları oldukça önemlidir.

Akıl Fikir Yayınları'nın Ziya Şakir'in eserlerini külliyat olarak basma hedefi ile yayın hayatına başlaması ise Ziya Şakir'e olan ilgide önemli bir rol oynamıştır. Bu anlayışla bastıkları kitaplar, Ziya Şakir'e karşı hem bir ilginin ortaya çıkmasına hem de bu alanda onun kimliği üzerinde bir bilinmezlik ve eksikliğin varolduğunun görülmesinde önemli bir yere sahiptir.

¹ Ali Birinci, “Ziya Şakir'in Tarihçiliğimize Katkıları”, *İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu*, İstanbul 2015, C. I, s. 17.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öncelikle Ziya Şakir'in hayat hikâyesini ortaya koymaya çalıştık. Ancak bu konuda yaşadığımız kaynak sıkıntıları bazı noktaların açıklanmasının önündeki en önemli engeli oluşturdu. Buna rağmen Ziya Şakir ismi ile ilgili olan veya olduğunu düşündüğümüz birçok kaynağa başvurarak bu eksikliği doldurmaya gayret ettik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Ziya Şakir'i edebi yönü, tarihçiliği ve edebi kimliği başlıkları altında incelemeye çalıştık. Bu bölümde özellikle onun tarihsel incelemelerinde kullandığı ve “romantik tarz” olarak ifade ettiği üslûbun eserlerine nasıl yansıdığı ve eserlerinin hak ettiği değeri görmesi veya görememesinde nasıl bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca tarihi roman ve tarihin romanlaştırılması arasındaki fark etrafında Ziya Şakir'in konumu da tespit edilmeye çalışılmıştır. Ziya Şakir'in tarihi incelemeleri dışında, edebi alanın önemli yazım türlerinden olan roman ve senaryo gibi alanlar ile dini içerikli ortaya koyduğu ürünler de mümkün olduğu kadar incelenmeye çalışılmıştır. Ancak Ziya Şakir'in edebi ve dini yaklaşımlarının bizim çalışma alanımızın sınırlarının dışında olması, ayrıca farklı disiplinlerin de ilgi alanına girmesi gibi nedenlerle bu konuda derinlikli bir yaklaşım ortaya konulmamıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Ziya Şakir'in bizzat içinde bulunduğu Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerine ait anılarından hareketle bu döneme dair değerlendirmeleri üzerinde durulmuştur. Ziya Şakir yaşadığı bu tarihi olaylarda tanık olduğu hadiseleri ise muharrirlik mesleğine başlangıç noktası olarak da kullanmıştır. Balkan Harbi anılarını *Vakit* gazetesinde yayımlamaya başlaması bunun en önemli göstergesidir.

Çalışmamızın dördüncü bölümü en uzun hacimli kısımdır. Çünkü bu bölümde Ziya Şakir'in ortaya koyduğu birçok tarihsel inceleme içerisinden seçtiğimiz ve belli sorunsallar etrafında oluşturduğumuz konuları incelemeye çalıştık. Ayrıca bu bölümde onun tarih anlayışını ve yaklaşımlarını da eserlerinden yola çıkarak ortaya koymaya çalıştık. Ziya Şakir'in ele aldığı konuları işlerken yararlandığı kaynakları belirtmemesi ve olayların gerçekleştiği tarihi belirtmeyi de çoğu zaman ihmal etmesi nedeni ile bu eksiklikten dolayı zaman zaman sıkıntılar yaşanmıştır. Bu noktada Ziya Şakir'in eserlerinde kullandığı üslup da olayların gerçekliği ve kurguluğu konusunda karar vermemizi oldukça zorlaştırmıştır. Zira olayları anlatırken kullandığı akıcı ve canlı üslup da bu soruna eklendiğinde karşılaştığımız metnin tarihi bilgi ile kurgu arasında nerede durduğunu tespit etmede zorlandığımızı da ayrıca belirtmek gerekir.

Çalışmamızın sonunda Ziya Şakir'in eserlerinden oluşan iki tablo verilmiştir. Birinci tabloda Ziya Şakir'in tefrikaları ve kitapları yayımlandıkları yayın adı, tarih aralığı ve tefrika sayısı şeklinde gösterilmiştir. İkinci tabloda ise Ziya Şakir'in çeşitli gazete ve dergilerde yayımladığı makaleler yine aynı şekilde yayımlandığı yayın adı,

tarihi ve sayısı şeklinde gösterilmiştir. Bu bölümü takibende ekler bölümünde Ziya Şakir'e ait resimler ve çeşitli belgeler sunulmuştur.

Tez konumun belirlenmesi sırasında ve çalışmamın ilk başlarında tez danışmanlığımı Prof. Dr. Fahrettin Tızlak hocam yapmıştır. Ancak çalışmamızın devam ettiği dönemde hocamın Akdeniz Üniversitesine geçmesi üzerine tez danışmanlığımı Prof. Dr. Süleyman Seydi devralmıştır. Prof. Dr. Süleyman Seydi'nin yaşadığı hukuiki süreç sonrasında tez danışmanlığımı Prof. Dr. Behset Karaca üstlenmiştir. Bu değişiklikten sonra sayın hocam Behset Karaça'nın tavsiye ve yönlendirmeleri ile çalışmamız tamamlanabilmiştir. Tüm bu süreçte başta danışmanım Prof. Dr. Behset Karaca olmak üzere emeği geçen hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca değerli fikir ve tavsiyeleri ile yol gösteren Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, Prof. Dr. Hasan Babacan, Prof. Dr. Ali Birinci ve Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı ve Yrd. Doç. Murat Kılıç'a da teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez çalışmamız 3436.D.1.13 proje numarası ile Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenmiştir. Tez çalışmamız süresince BAP birimi personeline de yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Bunun yanında Ziya Şakir ile ilgili bir çalışma yapma konusunda beni cesaretlendiren Mustafa Aldı'ya ve Ziya Şakir'e ait eserlere ulaşmamda ve temin etmemde yardımlarından dolayı da İsmail Derici ve Fatma Ersem Yargıcı nezdinde Akıl Fikir Yayınları ailesine de teşekkür etmek isterim. Ayrıca Ziya Şakir'in torunu Ayda Üstündağ'a ilerlemiş yaşı ve çeşitli sağlık sorunlarına rağmen benimle görüşmeyi kabul edip uzun soluklu bir görüşme yaparak Ziya Şakir ile ilgili sorularıma elinden geldiği kadar cevap verdiği için minnettarım. Çalışmamın bilgisayar ortamında teknik düzenlenmesinde emeği geçen Erol Umurbek ve Gürkan Göçer'e de ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmam sırasında eşim Nazife Şule Göçer ve çocuklarımla gösterdikleri anlayış ve fedakârlık ise her türlü takdirin üstündedir.

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser.
a.g.m.	:Adı geçen makale.
Bkz.	:Bakınız.
BOA, DH. EUM. AYŞ.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Emniyet-i Umumiye, Asayiş Kalemî.
BOA, DH. EUM. KADL.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Kısım-ı Adli Kalemî.
BOA, DH. EUM. THR.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Emniyet-i Umumiye, Tahrirat Kalemî.
BOA, DH. EUM. MEM.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Emniyet-i Umumiye, Memurin Kalemî.
BOA, DH. SYS.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Siyasi Kısım.
BOA, İ.HB.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Harbiye.
C.	:Cilt.
Haz.	:Hazırlayan.
s.	:Sayfa.
S.	:Sayı.
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı.
TYB	:Türkiye Yazarlar Birliği.
Tefr. No.	:Tefrika Numarası.
Ünv.	:Üniversite.
Sos. Bil. Enst.	:Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GİRİŞ

A-ARAŞTIRMA KONUSU VE KAPSAMI

Ziya Şakir ilk tarihi tefrikasını yayımladığı 1929 yılından öldüğü tarihe kadar birçok farklı gazete ve dergide onlarca tarihi, dini ve edebi tefrika ile makale kaleme almış velud bir yazardır. Marifetin iltifata tabi olduğu yaklaşımından hareketle Ziya Şakir'in yaklaşık otuz yıllık bir dönem içerisinde birçok eser kaleme alması ve bunların da farklı gazete ve dergilerde yayımlanması onun yazar olarak ilgi gördüğünün bir göstergesidir. Yazdığı tarihi eserler nedeni ile de Ziya Şakir'e "üstad" ve "büyük tarihçi" gibi sıfatlar verilmiştir. 1930'lu yıllarda benzer bir anlayışla tarihi eserler kaleme alan herkese "tarihçi" sıfatı verilmektedir. Bu dönemde daha akademik tarihçilik ile popüler tarihçilik arasında sınırları belli bir kategorileştirme olmadığı için "gazeteciler tarihçiler ne diyor diye tarihi roman yazarlarına tarihle ilgili sorular sormakta ve akademik tarihçilik de romantik eğilimler göstermekteydi."² Bu nedenle Ziya Şakir, tarihçi sıfatıyla eserlerini yayımladığı dönemde kendi çapında bir şöhrete sahiptir.³ Sahip olduğu bu şöhret ile de popüler hale gelmiş bir muharrirdir.

Popüler kavramı kullanılış şekline bağlı olarak hem olumlu hem de olumsuz bir anlam kazanabilmektedir. Bu noktada popüler tarih kavramı tarihsel bilginin üretimi sırasında tarihi konuların vulgarize edilerek halkın beğenisini kazanmak doğrultusunda, tarihsel olgu ve olayların bu amaç çerçevesinde yeniden yorumlanması olarak anlaşıldığında olumsuz bir anlam kazanmaktadır. Çünkü bu yapılırken popüler tarihçiler "yazacakları tarihi, bağlı oldukları kampın ideolojisiyle beslenen noktalarından seçtikleri konular ve kişiler üzerinden yazıyorlar ve tartışıyorlardı."⁴ Böylece tarih, amaca ulaşmak için kullanılan bir araç haline gelmekte ve tarihi olgu ile olaylarda genel kitlenin ilgisini çekmek için kullanılmaktaydı. Popüler tarih ve popüler tarihçilik tanımlamasına bu kavramsal açıklamalar dikkate alınarak bakıldığında şunu ifade etmeliyiz ki; kavramın olumsuz anlamıyla Ziya Şakir popüler bir tarihçi değildir. Ancak popüler kavramının⁵ sözlük anlamına baktığımızda ise "halkın arasında yaşayan motiflere, öğelere yer veren, onlardan yararlanan, halkın zevkine uygun, halk tarafından tutulan ve herkesçe tanınan"⁶ anlamlarına gelmektedir. Kelimenin ilk anlamına baktığımızda halkın zevkine ve isteklerine uygun olarak hareket etmek anlamı öne çıkmaktadır. Kelimenin ikinci anlamında ise herkesçe tanınan olmak anlamı öne çıkmaktadır ki, yaptığı iş ve eserleri nedeni ile halk tarafından tanınmak ve takdir edilmek olarak ifade edilebilir. Popüler kavramının bu anlamlarına baktığımızda Ziya

² Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Ankara 2011, s. 5

³ Şöhret popüler kültürün toplum üzerindeki etkisini anlamak için çok önemli boyutu olan bir kavramdır. "Şöhret yalnızca medya tarafından imal edilip imge tüketicisi izleyicilere sunulan basit birer fabrikasyon ürün değildir. Bu yönü ile sadece medya değil aynı zamanda izleyici ve hayran topluluklarının arzularının da etkili olduğu göz ardı edilmemelidir." Şöhret kavramı ve bu kavramın tarihsel gelişimi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Chris Rojek, *Şöhret*, İstanbul 2003.

⁴ Özcan, a.g.e., s. 3

⁵ Popüler kavramı "halka ait şeylere, aktörlere ve kurumlara gönderme yapar." Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. David Rowe, *Popüler Kültürler Rock ve Sporda Haz Politikası*, İstanbul 1996.

⁶ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.587611be5caa25.9837105

Şakir'in yaşadığı dönemde tanınan bir yazar olarak eserlerine yoğun bir ilginin varlığından hareketle onun popüler bir yazar olduğunu düşünmekteyiz. Bu nedenle de çalışmamızın başlığında Ziya Şakir'in popüler bir tarihçi olduğuna vurguda bulunduk. Ayrıca Ahmet Özcan'ın ifade ettiği gibi popüler tarihçilik denilince akademik tarihçiliğin dışında kalan her türlü tarihin anlaşılması gerektiği⁷ yaklaşımı da Ziya Şakir'i popüler bir tarihçi olarak adlandırmamızda etkili oldu.

Tarihsel bir çalışma için sadece olaylar değil kişiler de önemli konular içerisinde yer almaktadır. Tarihte önemli işler başarmış kişilerin tarihsel çalışmaların odağına oturması ile birlikte biyografik çalışmaların önemi de günden güne artmaktadır. Ayrıca "tarihçilerin tarihinin yazılamamış olması Türk tarihçiliğinin tarihçileriyle ilgili genel zaafi olmuştur. Bunun için modern tarihçiler doğru dürüst incelenmediği gibi popüler tarih yazarlarının hepsi bir kalıbın içine sokulmuştur. İsimleri bu kalıbın içinde popülerlik üzerinden okunur. Hepsi popüler tarihçidir ya da iyi birer vulgarizatör."⁸ Bu genelleştirmeye karşılık geçmişte yaşanan hadiselerin kahramanları kişilerdir. Bu nedenle tarihi şahsiyetlerin ve tarihi bilgiyi üreten tarihçilerin sadece bir isim olmaktan kurtarılıp hak ettikleri değeri ve ilgiyi görebilmeleri adına biyografik çalışmalar önemlidir.

Ziya Şakir, Osmanlı Devleti'nin sonu ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına tanıklık etmiş olan bir muharrirdir. Bir devletin yıkılışı ve yeni bir devletin kuruluşu toplumsal hafızada ciddi travmalar ve çatışmalar yaşatmıştır. Bu nedenle devrin önemli hadiselerinin ve yaşanan gelişmelerin toplumsal hafızada doğru bir şekilde yer edebilmesi adına herkes kendi doğrularını olaylara bakış açısı doğrultusunda anlatmaya çalışmıştır. Bu çaba tarihe ve tarihi eserlere karşı yoğun bir ilgiyi beraberinde getirmiştir. İşte Ziya Şakir de böylesi yoğun ilgiye, yazdığı onlarca eser ve makale ile kendince karşılık vermeye çalışan bir muharrirdir. Yazdığı eserler hem kendi şahitliklerini hem de olaylar içinde aktif rol almış kişilerin anlatısını yoğun bir şekilde kullanması nedeni ile de oldukça dikkate değer bir konumdadır.

Ziya Şakir gibi hem yaşadığı dönemin siyasal mücadelelerinin içinde aktif olarak yer almış hem de onlarca eser ve makale kaleme almış, birçok hatıratı sözlü tarih çalışmaları kapsamında unutulup gitmekten kurtarmış bir muharrir ve tarihçiyi bilimsel olarak incelemek bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.⁹ Bu çerçevede Ziya Şakir'in siyasal kimliği, tarih anlayışı, kullandığı dil, üslup ve eserlerinin taşıdığı tarihsel değer de ortaya koyulmaya çalışılan bir diğer husustur.

Ziya Şakir hakkında bilimsel bir çalışmayı gerekli görmemizin bir başka nedenini de böylesi önemli ve üretken bir şahsiyet hakkında bilimsel bir çalışmanın bulunmamasıdır. Bu durum, Ziya Şakir'in kaleme aldığı eserlerin neler olduğu ile ilgili

⁷ Özcan, *a.g.e.*, s. 3.

⁸ Özcan, *a.g.e.*, s. 7.

⁹ Ali Birinci de "yaşadığı devire dair Ziya Şakir kadar çok yazı yazmış ikinci bir kalem bulmanın" mümkün olmadığını ifade etmektedir. Birinci, *Ziya Şakir...*, s. 19.

tam bir bibliyografyanın oluşturulamaması gibi bir eksikliğe de neden olmaktadır. Ziya Şakir'in hayatı hakkında yapılan en dikkate değer çalışma Hasan Eryüksel tarafından kaleme alınan *Ziya Şakir Hayatı ve Eserleri* adıyla 1949'da yayımlanan kitapçıktır. Ancak bu eser bir araştırma eseri olmayıp Ziya Şakir ile yapılan bir görüşme sonrasında onun verdiği bilgilerden oluşan bir röportaj çalışmasıdır. Bu çalışmada Ziya Şakir'in kaleme aldığı eserlerin isimleri de eksikliklerine rağmen bir liste olarak okuyucuya sunulmuştur. Bunun dışında az da olsa çeşitli ansiklopedilerde Ziya Şakir ismine rastlanmakta ancak onun hakkında verilen bilgiler neredeyse birbirinin aynı tekrarlardan oluşmaktadır. Bunun da en önemli nedeni hepsinin Hasan Eryüksel'in çalışmasını kaynak olarak kullanmış olmalarıdır.¹⁰

Burada şu tespiti yapmak da çalışmamız adına önemlidir ki, Ziya Şakir ismi ile ilgili olarak sonraki dönemlerde yapılmış bir çalışma olmadığı gibi yaşadığı devirde de onu tanıyanların veya meslektaşlarının da derin bir sessizlik içerisinde olması dikkat çekicidir. Bu noktada Ali Birinci, Ziya Şakir'in tarihe yaptığı büyük katkının zamanında tespit ve teslim edilmiş olmasının arzu edildiğini ancak bu durumun eşyanın tabiatına da aykırı olduğu tespitinde bulunmuştur. Ona göre Ziya Şakir'in hak ettiği değer aynı dönemi paylaştığı meslektaşları tarafından da verilmemiştir. “Bu bakımdan en talihsizlerden biri ve belki de birincisinin Ziya Şakir merhum olduğu söylenebilir.”¹¹

Ziya Şakir'in sahip olduğu düşünceleri ortaya koyarken eserleri eleştirel bir gözle değerlendirilmiş, dikkat çekici sorunsallar ise ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede onun eserlerini ortaya koyarken içinde yaşadığı siyasal atmosferden etkilenip etkilenmediği, dini veya siyasal eğilimlerinin eserlerinin diline ne kadar etki ettiği gibi hususlar da irdelenmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken de Ziya Şakir'e ait olan eserlerin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Yaptığımız çalışmada, Ziya Şakir'in hayatını ortaya koyarken ağırlıklı olarak onun siyasal kimliği ve tarihçiliği üzerinde durmaya çalıştık. Ziya Şakir'in edebi kimliğine ve dini yaklaşımlarına ise kısmen değindik. Ancak onun edebi kimliğini ve dini yaklaşımlarını ayrıntılı olarak çalışmamızın içine dahil etmedik. Onun edebi ve dini kimliği hem çalışmamızın sınır ve kapsamının dışında olması hem de farklı disiplinlerin ilgi alanına girmesi nedeni ile ayrıntılı olarak ele alınmamıştır.

Ziya Şakir'in siyasal kimliği ortaya koyulurken onun içinde yer aldığı siyasal akımlar ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilerek onun olaylara bakışı, eleştirileri ve yaklaşımları da ortaya koyulmuştur. Böylece onun yaşadığı dönemin siyasi atmosferi de ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

¹⁰ Bu konuda bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, Ziya Şakir Soku, İstanbul 1998, C. VIII, s. 33; *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, “Ziya Şakir Soku”, Ankara 2007, C. VII, s. 621; M. Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarları*, İstanbul 2002, s. 319-321.

¹¹ Birinci, *Ziya Şakir...*, s. 17-18.

B-ARAŞTIRMA KAYNAKLARI

Ziya Şakir ile ilgili olarak yaptığımız çalışmamızda yukarıdaki hususların ortaya koyulabilmesi adına başvuru alan başlıca kaynaklar arşiv belgeleri, süreli yayınlar, Ziya Şakir hakkında yazılmış makaleler, hatıratlar ve onu tanıyan kişilerin verdiği bilgilerden oluşmaktadır.

Öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında Ziya Şakir'e dair var olan kayıtlar tespit edilip tamamı alınmıştır. Ancak bu kayıtlar Ziya Şakir'in hayatı hakkında genel bir bilgi vermekten ziyade, onun hayatının sadece bir safhasının aydınlatılması adına önem taşımaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinden sonra biyografik çalışmalarda önemli bir yere sahip olan Emekli Sandığı Arşivinde de gerekli taramalar yapılmış ancak Ziya Şakir ismine burada rastlanamamıştır. Emekli Sandığı Arşivinde araştırma yapmamızın temelinde Ziya Şakir'in kısa bir dönemde olsa memuriyet hayatında bulunmuş olmasıdır.

Çalışmamızda arşiv belgelerinden sonra kullandığımız en önemli kaynaklar ise süreli yayınlar olmuştur. Ziya Şakir'in daha öğrencilik yıllarından itibaren yayımladığı yazılar ve nerede yayımlandığı tespit edildikten sonra başta İstanbul Atatürk Kitaplığı, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphanede yaptığımız taramalar sonrasında Ziya Şakir'e ait olduğunu tespit ettiğimiz yazılar resimlenerek temin edilmiştir. Bu çalışma sırasında taranan süreli yayınlar şunlardır: *İrtika*, *Terakki Mecmuası*, *Çocuklara Mahsus Mecmua*, *Hanımlara Mahsus Mecmua*, *Genç Türk*, *Ertuğrul*, *Vakit*, *Son Posta*, *Son Saat*, *Tasviri Efkar*, *Son Telgraf*, *Milliyet*, *Tan*, *İkdam*, *Büyük Doğu*, *Millet*, *Hak*, *Yeni Köroğlu*, *Yarım Ay Mecmuası*, *Dede Mecmuası*, *Yeni Gün*, *Bugün*, *Cumhuriyet*, *Tarihten Sesler*, *İstanbul Postası*, *Yeni Tarih Dergisi*, *Resimli Tarih Mecmuası*, *Modern Türkiye Mecmuası*. Taramalar sonrasında ulaştığımız eserlerden oluşan bir tabloda Ziya Şakir'in eserlerinin bibliyografyası çıkarılmış ve çalışmamızın sonunda yer almıştır.

Ancak çabalarımıza rağmen Ziya Şakir'e ait olduğu ifade edilen bazı eserlere ise ulaşamamıştır. Bunda bazen gazete koleksiyonlarındaki eksiklik bazen ismi verilen eserin hangi yayın organında yayımlandığının tespit edilememesi veya nerede olduğunu tespit ettiğimiz ancak elinde bulunan materyali paylaşmak istemeyen kişilerin davranışları gibi nedenler etkili olmuştur. Örneğin Balkan Harbi sırasında Ziya Şakir tarafından çıkarılan *Yeni Edirne* gazetesinin nüshalarına ulaşmamız mümkün olmamıştır. Yine bu çerçevede ulaşamadığımız gazetelerden birisi de *Ertuğrul* gazetesidir.

Ziya Şakir ile ilgili olarak başvurduğumuz en önemli kaynaklardan birisi de torunu Ayda Üstündağ'dır. Çalışmamızın son aşamasında Ziya Şakir ile ilgili olarak tespit edebildiğimiz eksiklikleri onun verdiği bilgiler ile tamamlayabilmek için İstanbul'da kendisi ile verimli bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayda Hanım her ne kadar dedesi ile ilgili bildiklerini yazdığı eserinde söylediğini belirtse de yaptığımız

görüşmede eksik olan birçok hususla ilgili yeni bilgiler öğrenilmiş ve çalışmamızda kullanılmıştır. Çalışmamız çerçevesinde görüşme yaptığımız kişilerden birisi de Ziya Şakir'in kaleme aldığı “*Gâvur Mehmet*” adlı polisiye romanın kahramanı olan Gâvur Mehmet'in torunu Erol Gürman'dır. Erol Gürman ile yapılan görüşmede romanın kurgu mu gerçek mi olduğu konusunda şüphe bulunan Gâvur Mehmet'in gerçek bir inzibat memuru olduğu ortaya koyulmuştur.

C-BİYOĞRAFI VE BİYOĞRAFİK ÇALIŞMALAR

Biyografi bir yaşam anlatısı olup “bir yaşam yolculuğunu geçmişin elinden kurtarmaya çalışarak onu somutlaştırmak, nesnelleştirmek hatta belki de bir anlamda anıtlılaştırma”¹² çabasıdır. Biyografi türü antik çağlardan itibaren rağbet gören, Ortaçağ'da daha çok hristiyan din adamlarının hayatlarını ele alan ve zamanla da belgeleri bilimsel anlayışla kullanan bir yazın türü olarak gelişmiştir.¹³ Bu gelişim çizgisine bakıldığında biyografinin modern bir yazı türü olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yazın türü zaman içerisinde anlayış, yaklaşım ve şekil başta olmak üzere çeşitli değişimler yaşamıştır. Ancak bu değişimlere ve gelişmelere rağmen biyografilerde tarih ve edebiyat hep yan yana olmaya devam etmiştir.

Biyografi, bir yaşamı kurgulamak amacını taşıdığı için biyografisi yapılan kişinin tarihsel, siyasal, dini, kültürel veya toplumsal özellikleri başta olmak üzere tüm boyutlarıyla ve bütünlük içerisinde ele alınması gerekmektedir. Bu ele alış tarzı ile biyografi geçmişte yaşamış ahlaki veya kahramanlık özellikleri ile ön plana çıkmış kişileri örnekleştirme ve yeni neslin de bu örnekle özdeşleşmesinin sağlama olanağını sunması bakımından önemlidir. Bu nedenle biyografisi yapılacak olan kişi “hayatta önemli şeyler başarmış ve belirgin izler bırakmış olmalıdır.”¹⁴ Bu noktada İlber Ortaylı tarihsel biyografinin “başlı başına bir tarihi dönemi yansıtan bir abide”¹⁵ olduğunu düşünmektedir. Ona göre “tespit edebildiğimiz mazideki insanların her biri, tarihin bir bölümünü temsil etme potansiyeline sahiptir. Elverir ki, tarihçi onu gerçekten tespit edebilsin ve ona kalemiyle yeniden hayat verebilsin.”¹⁶

Biyografik çalışmaya konu olacak kişinin hayatta belirgin izler bırakmasının önemli olduğu belirtilirken, bu belirgin iz bırakmanın ölçüsünün ne olduğu ayrıca sorgulanması gereken bir noktadır. Başarının ölçüsü savaşlar kazanan, barış antlaşmaları yapan, ülkesinin mukadderatına doğrudan etki eden veya sarayda sözü

¹² Reşad Fuat Çalışlar, *Nietzsche ve Biyografisi*, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst. Batı Dilleri Alman Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 10.

¹³ Biyografi yazımının tarihi gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Zengin, *Alman ve Türk Edebiyatlarında Biyografi ve Stefan Zweig'in Nietzsche, Hölderlin, Kleist Biyografileriyle Abdülhak Şinasi Hisar'ın Ahmet Haşim Biyografisi*, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst. Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 13-18.

¹⁴ Zengin, a.g.e., s. 21.

¹⁵ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılığı Üzerine*, Ankara 2011, s. 142.

¹⁶ Ortaylı, *Tarih Yazıcılığı...* s. 142.

geçen bir devlet adamı mı olmaktadır? Ya da bir ideolog ve düşünür mü olmaktadır? Yoksa Ziya Şakir örneğinde olduğu gibi devrinin olaylarına katılan bir özne ve bu olaylara dair bildiklerini, öğrendiklerini yazdığı onlarca eserle gelecek nesillere bırakan bir muharrir mi olmaktadır? Bu sorulara verdiğimiz cevabın özelliğini taşıyan herkesin kendi alanında bir başarı sahibi olduğunu kabul etmek gerekir.

Burada Ziya Şakir'in neden biyografisinin yapılmasına lüzum görüldüğü sorusunun da cevaplanması gerekir. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin yıkılışının son otuz kırk yılına ve yeni bir devletin kuruluşuna tanıklık etmesi üzerinde durulması gereken ilk konudur. Yaşanan köklü değişime şahit olup gördüklerini ve yaşadıklarını kaleme aldığı eserler vasıtası ile gelecek nesillere bırakan muharrirlerin sayısının azlığı düşünüldüğünde, Ziya Şakir'in başarısı daha anlaşılır olmaktadır. Ziya Şakir'in üretkenliğini bir başarı olarak adlandırmamızın nedenlerinden birisi de onun büyük emeklerle gerçekleştirdiği sözlü tarih çalışmalarıdır. Eğer onun olayların şahitleri ile gerçekleştirdiği görüşmeler olmasaydı birçok tarihi ayrıntı gün yüzüne çıkarılamayacak veya unutulup gidecekti. V. Murat'ın ikballerinden Filizten Hanım, II. Abdülhamid'in sarayında hizmet eden Nuri ve Şöhretin ağalar yine II. Abdülhamid'in sürgün bulunduğu dönemlerde muhafazasından sorumlu Rasim ve Naci Beylerle sözlü tarih çalışmaları kapsamında yaptığı görüşmeler ilk akla gelen örneklerdir. Ziya Şakir'in yaptığı çalışmalarda verdiği ayrıntılar o kadar ince ve canlıdır ki bu durum Ziya Şakir'in sık sık eleştirilmesine neden olmuştur. Yapılan eleştirilerde de onun verdiği ayrıntıları kurguladığı en önemli ithamlar arasında yer almaktadır. Bu konuda Abdülhamid'in son günlerini ele aldığı eserini eleştiren *Vakit* gazetesi Ziya Şakir'in anılarından faydalandığı mülazımı, II. Abdülhamid ile birdirbir oynarken karikatürize etmiş ve onu sert bir şekilde eleştirmiştir.¹⁷ Ancak ilerleyen yıllarda Doktor Atıf Bey'in yayımlanan anıları onun verdiği ayrıntıların kurguya dayanmadığını göstererek Ziya Şakir'in eserlerine gösterdiği özeni göz önüne sermiştir.

Biyografik eserlerde kişinin yaptığı önemli işler ortaya koyulurken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da yazarın biyografisini yazdığı kişi ile kurduğu duygusal yakınlık veya uzaklıktır. Yazar ile ele aldığı kişi arasında olması gereken yakınlığın sınırına dikkat etmek gerekir. Çünkü “biyografin gerçeği aktarabilmesi veya yorum yapabilmesi için ele aldığı kişiyi anlaması ama kendini onun yerine koymadan kendi kalarak anlatması gerekmektedir.”¹⁸ Zira biyograf kendini ele aldığı kişi ile özdeşleştirdiğinde ve kendini onun yerine koyduğunda eserin yüceltme amacına hizmet etmesi kaçınılmaz olur.¹⁹ Aksi takdirde biyograf ele aldığı kişi ile duygusal bir yakınlık

¹⁷ *Vakit*, 15 Kasım 1931, s. 1.

¹⁸ Zengin, *a.g.e.*, s. 23

¹⁹ Bu konuda dikkat çekici örneklerden birisi Şükrü Hanioğlu tarafından kaleme alınan Abdullah Cevdet ile ilgili biyografidir. Şükrü Hanioğlu'nun eseri kaleme alış tarzı ve yaklaşımı Ali Birinci'nin eleştirisine neden olmuştur. Bu eleştiride Ali Birinci öncelikle Şükrü Hanioğlu'nun yaptığı çalışmanın yerli ve yabancı arşivlerden derlenen çok zengin bir malzemeye ve birinci elden diğer kaynaklara dayandığını ve zahmetten kaçılmadığı takdirde ortaya nedenli mükemmel ve kalıcı eserler konulabileceğinin güzel bir örneği olduğu tespitini yapmıştır. Ancak ilerleyen satırlarda Şükrü Hanioğlu'nun Abdullah Cevdet'e olan

kuramaz ise bu kez de eserin kişiyi anlamadan kesin ve sert eleştirilerden oluşan bir yaklaşıma sahip olması sonucu ortaya çıkar. İşte bu nedenle dengeli bir yakınlık biyografik bir eser için vazgeçilemez önemde bir husustur. Bu anlayış doğrultusunda çalışmamızı yürütürken Ziya Şakir’e karşı dengeli bir yakınlık pozisyonu alıp bunu korumaya çalıştık. Amacımız mümkün olan her yönü ile Ziya Şakir’i ortaya koymak olduğu için onu elimizden geldiği kadar anlamaya ve anladığımızı da aktarmaya çalıştık. Bu çerçevede Ziya Şakir’i ne eleştirmekten ne de hakkını teslim etmekten kaçınılmamıştır.

Biyografi eserinin tarihle olan irtibatından yukarıda bahsetmiştik. Biyografi hayatta olan veya ölmüş olan kişiyi ete ve kemiğe büründürme çabası olduğu için kişinin geçmişinin tüm ayrıntıları ile ortaya koyulması gerekir. Ancak bu gerekliliğe rağmen zaman zaman bazı sınırlılıklarla karşılaşmak kaçınılmazdır. Bu konudaki en önemli sınırlılığı İlber Ortaylı’nın deyişi ile ülkemizde yaşanan “malzeme noksanlığı”²⁰ oluşturmaktadır. Ortaylı ülkemizdeki bu soruna karşılık Avrupa ülkelerinde ise malzeme bolluğu bulunduğundan bahsetmektedir. Örneğin XIX. yüzyılda Shakespeare ile ilgili bir tartışma çıktığında Shakespeare’in oturduğu adresten ödediği cezalara kadar birçok malzeme ile tartışmanın zenginlik kazandığını dile getiren Ortaylı, İngiltere’de sadece önemli insanlarla ilgili değil sıradan birçok insanla ilgili olarak da “kamusal kayıtlar, basılı bülten ve gazetelerden bilgi toplanabildiğini”²¹ belirtir. Buna karşılık ise Osmanlı Devleti’nin son yıllarında yaşamış kişileri ele alırken bile biyografiye temel teşkil edecek materyallerin azlığı sorunu ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu noktada Ziya Şakir’in biyografisinin yazımı aşamasında böylesi zorluklarla karşılaştığımızı da bu konuya bir örnek olarak verebiliriz. Ziya Şakir gibi onlarca eser vermiş, zaman zaman siyasi mücadele içinde olmuş bir muharririn bile hayatı hakkında bilgiye ulaşma konusunda ciddi zorluklarla karşılaştık. Öncelikle onun kendi hayatının tüm safhalarını anlattığı bir hatıratının bulunmaması bu konudaki eksikliklerden birisidir. Ayda Hanım dışında Ziya Şakir’i tanıyan birisinin günümüzde hayatta bulunmaması da bu konudaki bir diğer sınırlılık alanını oluşturmaktadır. Ayda Hanım’ın verdiği bilgilerin sınırlılığı da burada eklenmesi gereken bir durumdur. Çünkü Ayda Hanım, Ziya Şakir’in yanında lise yıllarına kadar bulunmuştur. Bu dönemde de yaşının küçüklüğü nedeni ile dedesinin kimliği veya yaşamı kendisinin doğal olarak ilgisini çekmemiştir. Bu nedenle sadece evde zaman zaman yapılan sohbetlerden zamana karşı hafızasında ayakta kalanları bizimle paylaşabilmiştir. Kendisi ile yaptığımız görüşmede bu durumu kendisi de açık yüreklilikle kabul etmiştir. Ziya Şakir’in ölümünden sonra şahsi arşivi ile kütüphanesine sahip çıkılmaması, bu dokümanların tabiri caiz ise talan edilmesine neden olmuş ve

yaklaşımını Schopenhauer’ın “Aşkın Metafiziği” adlı kitabında dile getirdiği aşık olunan bir sevgilide hiçbir eksiklik ve kusurun bulunmadığı şeklinde tanımlanan “aşkın kristalizasyonu” adlı psikolojik şartlanmaya benzetiyor. Bu nedenle de Ş. Hanioglu’nun Abdullah Cevdet’e olan bakış açısının temelde sorunlu olduğu tespitini yaparak Abdullah Cevdet’in kahramanlaştırılmaya çalışıldığını iddia ediyor. Ali Birinci, “Hanioglu’nun Abdullah Cevdet Hakkındaki Kitabının Düşündürdükleri”, *Tarih ve Toplum*, S. 40, Nisan 1987, s.58-63.

²⁰ Ortaylı, *Tarih Yazıcılığı...*, s. 132.

²¹ Ortaylı, *Tarih Yazıcılığı...*, s. 133.

geriye pek bir şey kalmamıştır. Bu arşivin zenginliği hem Ziya Şakir tarafından hem de onu ziyarete giden gazeteciler tarafından özellikle dile getirilmiştir. Bu zengin arşivin Ziya Şakir'in ölümünden sonra sahip çıkılamayarak talan edilmesinin mesuliyetinin Ziya Şakir'den ziyade ailesinin olduğunu da belirtmeden geçmek doğru olmayacaktır.

Burada şu hususu belirtmeden geçmemiz mümkün değildir; Ziya Şakir ile ilgili olarak yukarıdaki eksikliklerle karşılaşmamıza rağmen Ziya Şakir'in elinden çıkan onlarca esere ulaşmamız ise onu anlamamıza yardımcı olan en önemli kaynağımızı oluşturmuştur. Ziya Şakir'in eserlerinde onun iç dünyasında izler bulabildiğimiz gibi siyasi, ahlaki ve dini kimliği hakkında da doğrudan bilgilere ulaşmamız mümkün oldu. Bu nedenle eserlerinin onu anlamak adına paha biçilemez değerde olduğunu belirtmek gerekir. Bu çerçevede Ziya Şakir'e ait olduğu belirtilen ancak ne zaman ve hangi yayın organında yayımlandığı bilinmeyen *Abdülhamid Devrinde Mahbes ve Menfa Hayatı*, *Aziziye Tabyası*, *Celali Eşkıyaları ve Saray Kadınları*, *Dede İsmail*, *Fethi Okyar ve Serbest Fırka*, *Firari Donanma*, *Maktul Kadınlar*, *Mansur ile Nesimi*, *Meydan Ağaları*, *Oğuz Han*, *Saray Kadınları ve Harem Hayatı*, *Sibirya'da Bir Türk Zabitanın Aşk Macerası*, *Sivastopol Harpleri*, *Tanburi Cemil Bey*, *Türk Zabıta Tarihi* adlı eserlere ulaşamamıştır. Bu eserlere ulaşamamızın nedeni ismi verilen bu eserlerin belki de yayımlanmamış olmasıdır. Yukarıda adını verdiğimiz eserlerden bazıları ile ilgili olarak Hasan Eryüksel "Ziya Şakir tarafından kitap olarak yazılmış, muhtelif tabilere satılmış, fakat henüz intişar sahasına çıkamamış olan eserleri" ifadesini kullanmaktadır.²² Bu açıklama 1949 yılında yapılmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda da bu eserlerin hiç birisinin bulunamaması bu eserlerin basılmadığı fikrini kuvvetlendirmektedir.

Ziya Şakir'in Osmanlı döneminde yazılarının yayımlandığı veya yöneticiliğini yaptığı gazetelerde, yaptığımız taramalarda ulaşabildiğimiz yazılarını çalışmamızın sonunda verdiğimiz tabloda gösterdik. Ancak II. Abdülhamid döneminde ve sonrasında gazetelerde yazılan yazılar nedeni ile siyasi cezalandırmalardan çekinen birçok muharrir gibi Ziya Şakir de çoğu zaman yazılarında isim kullanmamıştır.²³ Ancak az da olsa kendi adını kullandığı veya müstear adlarından birini kullandığı yazılar da tespit edilmiştir.

Ziya Şakir'in biyografik çalışmasını yaparken ona ait olan tefrikalardan faydalandıklarımızda, tefrika numarası ve yayımlanma tarihi özellikle belirtilmiştir. Bu tefrikalardan kitaplaştırılanlar ise yine çalışmamızın sonunda verdiğimiz tabloda yer almıştır. Ayrıca Ziya Şakir'in bir konu ile ilgili eseri tefrika olarak yayımlandıktan sonra kitap haline getirilmiş dahi olsa tefrikalardan faydalanmayı daha doğru bulduğumuz için dipnotlarda tefrikalara atıfta bulunduk.

²² Eryüksel, *a.g.e.*, s. 35.

²³ II. Abdülhamid döneminde gazete yazarlarının yazılarında isim veya imza kullanmaktan imtina etmekteydiler. Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra yazılarda imza kullanmanın gerekliliği dönemin yazarlarından Babanzade İsmail Hakkı tarafından dile getirilmiş ve hatta bu gerekliliği kabul etmeyerek imzasız yazı yayımlamada ısrar eden Ahmet Cevdet Bey İkdâm gazetesinden ayrılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul 2000, s. 41.

Biyografinin hazırlanması aşamasında yaşanan materyal eksiklerine rağmen biyografik eserin tarihsel gerçeklikten koparılmaması ve kişinin yaşam öyküsünün olduğu gibi aktarılmaya çalışılması gerekliliğinin altı çizilmelidir. Bu noktada eksikleri doldurmak için eklemeler yapmak²⁴ veya hoşla gitmeyecek hadiselerle karşı sansür uygulamak bu noktada yapılabilecek en önemli hatalardan birisidir.²⁵ Bu anlayış doğrultusunda Ziya Şakir'in yaşam öyküsünün oluşturulması sırasında, onun yaşamı konusunda ulaşamadığımız hususları eğip bükmeye veya eklemeye çıkarma yapmaya lüzum görmeden olduğu gibi ifade ettik. Bu ulaşamama durumunda az önce açıkladığımız kaynak materyallerde yaşanan eksiklikler ise doğrudan etkili olmuştur.

D- HATIRA VE HATIRATLARIN TARİHSEL DEĞERİ

Hatırat yaşanmış olayların anlatıldığı otobiyografik eserlerin ortak adıdır. Bu eserlerde kişiyi hatıralarını yazmaya yönelten en önemli sebep insanların yaşadıklarını başkaları ile paylaşarak geleceğe kendi adına bir iz bırakma duygusu ve kendi bireysel tarihi ile hesaplaşma isteğidir. Batı edebiyatında XVI. yüzyılda özel bir tür halinde ilk örnekleri görülen hatırat doğu milletlerinde genellikle tarih, seyahat, tezkire, menâkıb gibi daha yaygın türlerde yazılmış eserlerin içinde yer almaktadır. Zamanla ayrı bir tür olarak kabul görmeye başlayan hatırat türüne ait yazı ve kitaplar Osmanlı Devleti'nde 1870'ten sonra nispeten çoğalmaya başlamıştır.²⁶ Bu nedenle özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerin anlaşılmasında bu dönemi ihtiva eden hatıraların vereceği zengin malzeme önemli bir kaynaktır. Çünkü hatırat belgelere yansımaya veya yansıtılmayan kıyıda köşede kalmış yaşanmışlıkların, hatıratı yazan kişi tarafından umuma açılması boyutu ile özel bir yere de sahiptir.

Tarihi, geçmişte yaşamış insanların faaliyetlerini inceleyen bir bilim olarak tanımlarsak bu noktada hatıratların değeri daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü “ferdin tarihinde” ferdin en önemli ürünü olan hatıratlar vazgeçilmez bir değere sahiptir. Bu eserlerde belgelere yansımaya gündelik yaşamın arasına sıkışmış sosyal, ekonomik ve siyasal konular başta olmak üzere birçok bakir bilgi yer almaktadır. Bu gözle

²⁴ Bu konuda Cemal Kutay tarafından kaleme alınan ve Satvet Lütü Tozan'ın hayatını anlatan eserde Cemal Kutay'ın zaman zaman kendi muhayyilesinin ürünlerini bu esere ilave etmesi dikkate değer bir örnektir. Rıfat N. Bali, *Satvet Lütü Tozan Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever*, İstanbul 2016, s. 24.

²⁵ Sinem Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Modern Biyografinin Doğuşu*, Boğaziçi Üniv. Sos. Bil. Enst. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 8-9.

²⁶ Orhan Okay, *Hatırat, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. XVI, s. 445-449. Okay'a göre bu türün XIX. Yüzyıl Osmanlı toplumundaki ilk örnekleri şunlardır: “Ziya Paşa'nın Defter-i A'mâl'i, Muallim Naci'nin Medrese Hâtıraları çocukluk ve gençlik hatıralarını ihtiva eden türün ilk örneklerindendir. Cevdet Paşa'nın Tezâkir ve Ma'rûzât adıyla yayımlanan evrakı ise kendisi de bir vak'anüvis olan müellifinin Tanzimat dönemine ait siyasî hadiselerini müşahade ve yorumlarıyla beraber veren ilk siyasî hatırat örneğidir. Ebüzzîyâ Mehmed Tefvîk'in Yeni Osmanlılar Tarihi de Abdülaziz devrinin ortalarından başlayarak 1876'ya kadar devam eden siyasî hadiselerin, özellikle Yeni Osmanlılar'ın karıştığı olayların anlatıldığı önemli bir hatıratır.”

bakıldığında “hatıralar, kafileden ayrılıp güzergâh dışındaki ara sokakları, arka sokakları merak edenler için bulunmaz bir nimettir.”²⁷

XIX. yüzyılda Osmanlı toplumunda artmaya başlayan hatırat yazma faaliyeti, özellikle II. Meşrutiyetle birlikte başlayan siyasallaşma sürecinin etkisiyle yaygınlaşan bir yazım faaliyeti haline gelmiştir. Bu dönemde başta ittihaççılar olmak üzere eli kalem tutan ve bu döneme şahitlik eden birçok Osmanlı aydını hatırat yazarak tarihe dair düşükleri notları geleceğe aktarmaya çalışmışlardır. Bu nedenle yakınçağ Osmanlı tarihi ile ilgili çalışmalarda hatıratlar önemli bir yere sahiptir. Ancak bu durum hatıratların güvenirliliği sorununu öne çıkarmaktadır.

Hatıratlarla ilgili olarak Ali Birinci şunları söylemektedir: “...çok dikkate değer bir gerçek de resmi vesikaların ve kaynakların devletin sesi, hatıratların ise vatandaşın sesi veya tepkisi olarak görülebileceğidir. Bir bakıma idare edenlerin ve idare edilenlerin sesinden bahsetmek mümkündür ve tarihi gerçek bu ikili koronun sesinden teşekkül edecektir. Hiç şüphesiz bu iki sesin birbirinin yerini alması da gerekmemektedir. Her iki türden kaynağın, tarih usulünün kaidelerine göre terkiinden tarihin gerçeği ortaya çıkacaktır.”²⁸ Burada gözden kaçırılmaması gereken özellik hatıraların bir tarih araştırmasında ne kadar güvenilir bir kaynak olduğu hususudur. Çünkü hatıralar sonuçta onu yazan kişinin bakış açısını, öfkelerini, kıskançlıklarını veya siyasal tercihlerini yansıtmaktadır. Bu nedenle hatırat sahibinin “şahit oldukları olaylar hakkındaki yorumlarının subjektiflik, olayları saptırma, kendini savunma gibi eksikliklerle malul olacağı ve bu yüzden de kaynak olarak çok dikkatli kullanılmaları, hatta aynı türün diğer karşı kaynak ve beyanlarıyla kontrol edilmeleri gerektiği”²⁹ sık sık dile getirilmektedir. Y. Hakan Erdem’de bu konuda şunları söylemektedir: “Nasıl ki tarih, geçmişin ta kendisi değil belirli kurallar ve metodolojiler çerçevesinde geçmiş hakkında üretilen metinlerse, hatırat da insan hayatının, geriye bakılarak üretilen, bir yansımasıdır. Sadece bir yansımasıdır. İnsan hayatının aynısı ve kendisi değildir. Her hatırat sahibi, sahip olduğu aynanın temizliğine göre bir görüntü yansıtır. Ama en temiz aynadan yansıyanın da tanım gereği bir görüntü olduğunu unutmamak gerekir. Belki ayna temizdir de yeterli ışık yoktur. Dolayısıyla her hatırat kaçınılmaz olarak bir kurgu, hatırat sahibinin birbirine bağlayarak vurgulamak istediği bir olaylar zinciri veya tam tersine susmayı tercih ettiği noktalar olabilir. Fakat hayatın bir senaryosu olmadığı olsa da biz faniler tarafından bilinemeyeceği gibi onun yansıması olan hatırat için de kurmacanın senaryosu türünden bir senayonun söz konusu olmaması lazımdır.”³⁰ Bu noktada hatırat sahiplerinin özellikle vurgulamak istedikleri veya susmayı tercih ettikleri hususlarda ortaya koydukları yaklaşımların isabeti hakkında bir yargıya

²⁷Dücan Cündioğlu, *Tarihin Arka Sokakları*, İstanbul 2008, s. 21.

²⁸Ali Birinci, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, İstanbul 2012, s. 38.

²⁹İsmail Kara, “Hatırat Kitaplarına Ne Kadar Güvenilebilir”, *Amel Defteri*, İstanbul 1998, s. 66.

³⁰ Y. Hakan Erdem, *Gerçek İle Kurmaca Arasında Torosyan’ın Acayip Hikâyesi*, İstanbul 2012, s. 281.

ulaşabilmek için aynı türden diğer kaynakların yanında devletin sesi olan belgelerle³¹ vatandaşın sesi olan hatıralara karşılıklı olarak bakmak yapılacak araştırmanın güvenilirliği adına oldukça faydalı olacaktır.

Hatıratların tarihsel değerlerinin 1930'lu yıllarda önemli olduğu düşüncesinin yaygın olmadığı göz önüne alındığında Ziya Şakir'in incelemelerinde yazılı veya sözlü hatıratlardan yoğun bir şekilde faydalanması oldukça dikkate değerdir. Ziya Şakir kaleme aldığı konularla ilgili olarak anlatacak bir şeyleri olan veya yazılı hatıratı olan kim varsa ona ulaşmaya çalışmıştır. Ulaşabildiği hatıraları sözlü ise eserlerinde yazıya geçirmiş, yazılı ise ondan notlar alarak eserlerinde faydalanmıştır. Bazen de Ziya Şakir tefrikasının yayımlanması sırasında kendisine ulaşan karilerinin gönderdiği hatıraları kullanmaktan çekinmemiştir.

Ziya Şakir'in çoğu zaman hatıralarından faydalandığı kişilerin isimlerini açıklamamak gibi genel bir üslubu vardır. Örneğin Mevlevilik ile ilgili kaleme aldığı eseri, kim olduğunu tespit edemediğimiz bir mevlevinin anılarıdır. Bu üslubunun dışında zaman zaman hatırat sahibi kimsenin ismini açıkça ifade ettiği de olmuştur. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girerken Rus kıyılarının nasıl bombalandığını anlatırken bu olayda bizzat bulunan Süvari Cemil Bey'in anılarından faydalandığını açıkça ifade etmesi bu örneklerden sadece birisidir.

Burada şunu da unutmamak gerekir ki yukarıda belirttiğimiz hususların dışında hatıraların tarihsel olarak güvenilirliğini tek başına yeterli bir malzeme olarak değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. İlk olarak dikkat etmemiz gereken hatıra olarak elimize geçen belgenin ne zaman yazıldığı, yani sıcaklığına mı, yoksa aradan bir süre geçtikten sonra mı yazıldığı önemli konulardan birisidir. Çünkü sıcaklığına yazılan hatıralarda duyguların etkili olması daha muhtemelken aradan belli bir süre geçtikten sonra yazılan hatıralarda zihinsel yanılgıların ve yanlışlıkların etkili olabileceği dikkate alınmalıdır.³² Bu noktada Ziya Şakir'in Balkan Harbi ile ilgili olarak kaleme aldığı anıları önemlidir. Bu anılar sıcaklığına yazılmış olması nedeni ile duygu daha yoğundur ve olaylara yaklaşımlarda bu duygusal ağırlık açıkça hissedilmektedir.

³¹Belge kavramının tarihçi için ifade ettiği anlam konusunda Cemil Koçak "Belge denildiğinde yalnızca devlete ait kâğıtları anlayanları bir yana bırakacak olursak aslında belge, çok daha geniş bir alanı kapsar. Bütün kurumsal dokümanlar belgedir. Kişisel evraklar belgedir. Mektuplar, kartpostallar belgedir. Karalama notları, basit kişisel notlar ve dokümanlar, kişisel ajandalar belgedir." diyerek yalnızca devlet tarafından düzenlenmiş dokümanlara belge nazarı ile bakan ve diğer dokümanları bu kategoriye sokmayan belge fetişistliğine karşı çıkıyor. Ayrıca devletin düzenlediği belgenin de salt doğru addedilmesi anlayışını da sorgulayan Koçak devletleri idare edenlerin ideoloji tercihleri ve bakış açıları, konjonktürel durumları ve kişisel çıkarları gibi nedenlerle belgelerde istenmeyen şeyleri yansıtmayabileceklerini de ifade ederek bu konuda araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Cemil Koçak, *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*, İstanbul 2012, s. 14-15.

³²Koçak, *a.g.e.*, s. 23-24.

E-ZİYA ŞAKİR'İN YETİŞTİĞİ DÖNEM

1-II. Abdülhamid Dönemi

Ziya Şakir gençlik yıllarını hakkında yapılan yorumlar ve gösterilen yaklaşımlarda ifrat ve tefritin en açık şekilde görüldüğü II. Abdülhamid döneminde geçirmiştir. II. Abdülhamid'in iktidarda bulunduğu dönemde ortaya koyduğu yönetim anlayışı, beraberinde kendisine karşı muhalif bir cephenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu cephede devrin aydınları, yüksek okul öğrencileri, mektepli subayları başta olmak üzere toplumun geniş bir kesimi yer almaktaydı.³³ Ancak bu sınıf, II. Abdülhamid'in kurduğu güçlü merkezi yönetim anlayışı, hafife ağı ve jurnalcilik uygulamaları gibi nedenlerle çoğu zaman تنها köşelerde veya dost sohbetlerinde eleştirilerini ortaya koymuş ve aleni bir muhalif harekete uzun yıllar girişememiştir.

Dönemin gazete, dergi, kitap gibi yayım organlarında uygulanan sert sansür³⁴ nedeni ile devrin yazın dünyası siyasal bir dil kullanmaktan elinden geldiği kadar uzak durmaya çalışmıştır. Zaman zaman farkında olmadan yasaklı kelime³⁵ veya düşünceleri³⁶ kaleme alan ve sansür dairesinin de gözünden kaçan makale veya haberler dolayısı ile yayım organlarının kısa süreli kapatma, sürekli kapatma, para cezasına çarptırılma gibi cezalara uğramaları sık sık rastlanan bir durumdu.³⁷ Yaşanan bu hadiseler devrin aydınlarını ve öğrencilerini daha çok edebiyat ve bilimle meşgul olmaya yönlendirmiştir. Böylece “edebi eserler ile popülerleştirilmiş bilim ve fen

³³ Devrin muhaliflerinden Mehmet Akif Ersoy'un gözünde II. Abdülhamid ve yönetimi “mülevves devr-i istibdat, şeytanın ruhuna rahmet okutan melun” dur. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Ankara 2010, s. 78-79. Onun bu dönemi böyle adlandırmasının nedenini de yine bir şiirinde görmekteyiz. Akif devrin yönetiminden duyduğu rahatsızlığı “Süleymaniye Kürsüsünden” adlı şiirinde şöyle ifade etmiştir: “Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası! Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası./ Kışla yok dâire yok, medrese yok mektep yok;/ Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok! Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki/ Birinin ömrü mülâzımlıkta geçerken öteki,/ Daha mektepte iken tayy-ı merâtiple ferik!/ Bir müşirlik mi var Allâhü veliyyü'tt-tevfik!/ Hele ilmiyye bayağıdan da aşağı bir turşu!/ Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşı/ Anne karnından icâzetlidir, ecdâda çeker/ Yürüsün, bir de sarık al sana kâdiasker!/ Vükelâ neydi ya Curnalcı, müzevvir, âdî;/ Ne Hudâ korkusu bilmiş, ne utanmış ebedî/ Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi...” Ersoy, *a.g.e.*, s. 185.

³⁴ II. Abdülhamid dönemi sansür uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul 2007; Süleyman Kani İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, İstanbul 1999, s. 220.

³⁵ II. Abdülhamid döneminde gazetelere uygulanan sansür kapsamında Vatan, hürriyet, meşrutiyet, grev, suikast, ihtilal, anarşi, kıtal, sosyalizm, dinamit, kargaşalık, hal', Makedonya, Girit, Kıbrıs, Yıldız, Murat vs. birçok kelime yasak edilmiştir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, C. VIII, s.413. Bu kelimelerin dışında Süleyman Kani İrtem “Kanun-u Esasi, grev, bomba, beynelmilel, Mithat Paşa, infilak, mebusan” gibi kelimelerinde kullanılmasının yasak olduğunu belirtmektedir. İrtem, *a.g.e.*, s. 220; Orhan Koloğlu, *Avrupa Kışkacında Abdülhamid*, İstanbul 2005.

³⁶ Özellikle devlete ve padişaha karşı halkı kışkırtıcı düşünce veya bu düşünceye neden olacak fikirlere karşı aşırı bir hassasiyet bulunmaktaydı. Örneğin Dahiliye Nazırı Memduh Bey imzası ile Aydın Valiliğine gönderilen 7 Nisan 1901 tarihli emirdir. Bu emirde İtalya Kralı Humbert ile İran Şahı'na yapılan suikastlarla ilgili resimler içeren gazetelerin ülkeye girmesinin engellenmesi girenlerin de toplatılması istenmektedir. Bu kapsamda London News Graphic, Balkan, Daily Telgraph'ın ilgili sayıları yasaklanmıştır. Koloğlu, *Avrupa Kışkacında...*, s. 144.

³⁷ II. Abdülhamid döneminde yaşanan sansür uygulamasına rağmen basılan kitap sayısında yaşanan artış oldukça dikkat çekicidir. Bu konuda bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1998, s. 186-187.

eserleri”³⁸ yazın dünyasının en önemli konularını oluşturmaya başladı. Bu alanlar içinde özellikle “edebiyat, gençler nazarında büyük ve mukaddes bir meşgale, belki de bütün bir hayat demektir. Bir mecmuada bir yazı veya şiirin altında bir imza sahibi olmak için büyük heyecanla ve ihtirasla kalemlerin elden bırakılmadığı bir devirdir. Bir şiirin veya bir yazının, bir risalenin, sonsuz hazların ve saadetlerin kapısını aralayabildiği saadet demleriydi.”³⁹

Böylesi bir siyasal atmosferle gençlik yıllarında karşılaşan Ziya Şakir ilk yazılarını edebiyat türünde vermiş ve uzun süre böyle devam etmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda devrin aydınları ve öğrencileri arasında Avrupa’da yayılan hürriyet, eşitlik ve adalet gibi düşüncelerin hızla yayılması muhalif hareketlere yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu dönemde birçok öğrenci, aydın ve asker II. Abdülhamid yönetimine karşı meşruti idareyi tesis edebilmek için Genç Osmanlılar hareketinden, Rum, Bulgar, Sırp ve Ermeni komitacılarından esinlenerek gizli örgütlenme faaliyetine başlamıştır. Böylece Osmanlı toplumunun görünmeyen yüzü aşırı bir siyasallaşma faaliyeti ile meşgul olmaktaydı. Ortaya çıkan teşkilatların neredeyse hepsinin en büyük ve kutsal amacı II. Abdülhamid yönetimine son vermek ve Meşrutiyet’i ilan ettirebilmektir. Bu gerçekleştiğinde de her şeyin düzeleceği gibi sorunlu bir anlayışa sahip bulunmaktaydılar.⁴⁰

2-II. Meşrutiyet Dönemi ve Sonrası

1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetinin gerçekleştirdiği askeri bir hareket ve blöf⁴¹ sonrasında II. Abdülhamid, Meşrutiyet’i tekrar ilan ederek katı merkeziyetçilik anlayışına son vermek zorunda kalmıştır. Fakat Meşrutiyet’in ilanı sonrasında yaşanan gelişmeler hiç de beklendiği gibi olmamıştır. İlk sevinç dalgası geçtikten sonra ittihatçıların ortaya koymaya başladığı yönetim anlayışı, toplumsal muhayyilede derin bir hayal kırıklığını beraberinde getirmiştir.⁴² Bu hayal kırıklılığı ile beraber hürriyet düşüncesinin de verdiği cesaretle birlikte Osmanlı toplumu camiden kahvehaneye kadar aşırı bir siyasallaşma ile karşı karşıya kalmıştır. Kontrolsüz bir şekilde gelişen bu

³⁸ Lewis, *a.g.e.*, s. 187.

³⁹ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zât*, İstanbul 2001, C. I, s. 301

⁴⁰ Mehmet Akif Ersoy da “Hürriyet” adlı şiirinde Meşrutiyeti ve hürriyeti nasıl beklediklerini şöyle ifade etmiştir: “Beyaz entarisiyle kar gibi kız/ Sanki Cennet’ten inme zade-i hür” Ersoy, *a.g.e.*, s. 85.

⁴¹ Ziya Şakir II. Meşrutiyet’in ilan edildiği sırada aslında İttihat ve Terakki Cemiyetinin hiçte sanıldığı kadar güçlü olmadığını iddia etmektedir. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?, *Son Posta*, I. Kısım, 26 Ocak 1933, Tefr. No.:9, s. 9; Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 50-51.

⁴² Meşrutiyet’in ilanından sonra ortaya çıkan tablo karşısında hayal kırıklığını ifade eden isimlerden birisi de Şair Nigâr Hanım’dır. Nigâr Hanım Meşrutiyetle beraber gelen başıboş havadan oldukça rahatsızdır. Ona göre bu başıboş havanın müsebbibi İttihat ve Terakki Cemiyetidir. O, “Bana öyle geliyor ki bu mel’un Meşrutiyet ilan olunmasa bu herc ü merc-i kainât vukua gelmez, hiç olmazsa daha tehhür eder ve insanların harpte telef olmayanları açlıktan ölmezdi.” diyerek Trablusgarp Savaşı ile başlayan ve I. Dünya Savaşına kadar devam eden savaş döneminin mesuliyetinin hem Meşrutiyet’te hem de İttihat ve Terakki Cemiyetinde olduğunu düşündüğünü ortaya koymuştur. Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım Güftesi Garplı Bestesi Şarklı*, İstanbul 2008, s. 102.

siyasallaşma ve ortaya çıkan yanlış hürriyet telakkisi ülkenin daha da karışması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Meşrutiyet'i ilan ettirerek büyük bir popülariteye kavuşan İttihat ve Terakki Cemiyetinin ortaya koyduğu yönetiminden memnun olmayanlar veya istedikleri menfaati elde edemeyenler, yavaş yavaş muhalif kimliğe bürünerek yeni yönetime karşı seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti dışında başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Fırka-i İbad ve Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi birçok fırka Osmanlı siyasi yaşamına katılmıştır. Fırka sayısındaki artış ile birlikte başlayan çekişme, siyasal mücadeledeki aktörlerin sürekli olarak birbirilerine karşı menfaat elde etmeye çalışmak, makam ve mevki heveslisi olmak gibi suçlamalarda bulunmalarına neden olmuştur.⁴³ Bu kısır döngü ülkenin içinde bulunduğu çıkmazı daha da derinleştirerek dozu her geçen gün artan tartışmalara ve rekabetlere ortam hazırlamıştır. Böylesi bir ortamda Ziya Şakir her ne kadar Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasal mücadelelerden uzak durmaya çalışsa da bunu başaramamıştır. Özellikle ittihatçıların ülke içinde uyguladıkları baskı, şiddet ve cinayetler Ziya Şakir'in de muhalif saflara geçmesine doğrudan etki etmiştir.

Dönemin hâkim gücü olan ittihatçılar, kendilerine karşı ortaya çıkan muhaliflere karşı uyguladıkları baskı ve şiddeti Ziya Şakir'e de uygulamışlardır. Buna rağmen muhalif hareketine devam eden Ziya Şakir, bu tavrının karşılığını yurt dışında yaşadığı gurbet hayatı ile ödemiştir. Ziya Şakir'in başına gelen bu kaçak yaşam zorunluluğu, onun gibi birçok muhalif ismin başına gelen sıradan bir olay haline gelmiştir.

Ülke içinde yaşanan siyasal rekabet, devlet adamlarını ülke dışında yaşanan gelişmelere duyarsızlaştırmıştı. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti'ne yönelik başlayan faaliyetlere karşı, devlet adamları önlem almaya çalışılmak yerine iç çekişmelerle uğraşarak büyük bir aymazlık göstermişlerdir. Osmanlı Devleti aleyhine gelişen dış siyaset karşısında ne Trablusgarp Savaşı öncesinde ne de Balkan Harbi öncesinde gerekli ve yeterli bir önlem alınmamış veya alınamamıştır. Bu savaşlar öncesinde gerekli tedbirler alınmadığı gibi savaşların yaşandığı dönemlerde ülkede yaşanan çekişmeleri bir kenara bırakıp birlik olmaya ortam hazırlamak bir tarafa dursun, ayrılıkları daha da derinleştirmiştir. Balkan Harbi'nin tüm şiddeti ile devam ettiği günlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlarının sessiz ve derin bir mücadele içine girmesi bu durumun açık

⁴³ Devrin tanıklarından Asım Us ise dönemin menfaat elde etme yarışının ülkeye nasıl zarar verdiği hakkında şöyle bir öz eleştiri yapmaktadır: “Siyasal hayatta birçok fenalıklar, şahıs ve zümre menfaatlerinin ve ihtiraslarının memleket menfaati ile karıştırılmasından çıkıyor ve birçok vaziyetlerde bu hal farkına varılmaksızın hatta bazen şahıs ve zümre menfaatleri ve ihtirasları bizzat memleket meselesi imiş gibi görülmesinden çıkıyor. Memleketin iç politika hayatını zehirleyen hastalık, devlet ve millet menfaatlerine ait meseleler üzerindeki fikir ayrılıkları, iktidarda olanların çevrelerindeki tarafından şahıs ve zümre kinlerini tatmin etmeye vasıta yapılyordu.” Asım Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, İstanbul 2012, s. 74.

örneklerindendir.⁴⁴ Ziya Şakir'in Balkan Harbi anılarında ortaya koyduğu üzere, ittihatçı olduğu gerekçesi ile orduya alınmayacağından çekinerek Bursa'ya gidip araya birilerini koyarak orduya gönüllü olmayı başarması yaşanan çekişmeyi ortaya koyan basit bir örnektir.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nde yaşanan fırkacılık mücadeleleri I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda ve sonrasında devam etmiştir. Özellikle mütareke dönemi olarak adlandırılan dönemde bu mücadeleler daha da şiddetlenmiştir. Bunda ülkenin İtilaf devletleri tarafından işgale uğraması karşısında nasıl bir tutum takınılması gerektiği sorunu dönemin en önemli anlaşmazlık konusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde padişah ve hilafet taraftarlığı ile işgaller karşısında direniş yolunu seçen milli mücadele taraftarları karşı karşıya gelmişlerdir. Bu mücadelede iki taraf da birbirine karşı psikolojik üstünlüğü kazanabilmek için din dahil bütün yolları kullanmaya çalışmışlardır.

3-Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Ülkenin aşırı derecede siyasallaştığı bir dönemde Osmanlı toplumunun aydınları, gençleri ve subayları da dâhil olmak üzere toplumun geniş bir kesimi karşılıklı olarak muhalif tavır içine girerek, içinden çıkılmaz bir durum yaratmışlardır. Bu siyasal manzara Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Yeni Türk devletinin kurulmasından sonra ise siyasal çekişmeler yine yaşanmış ancak merkezi otoritenin güçlü bir şekilde oluşması ve muhalif harekete girişenlere, ordu başta olmak üzere, İstiklal Mahkemeleri gibi kurumlar vasıtası ile sert bir şekilde müdahale etmesi bu dönemdeki çekişmeleri Osmanlı Devleti'ndeki kadar uzun süren, kontrolsüz hareketler olmaktan çıkarmıştır.⁴⁶

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ortaya çıkan bu görece istikrarlı durum Ziya Şakir'in hep arzuladığı muharrirlik hayatına tüm iştiağı ile atılması için uygun bir ortam yaratmıştır. Artık Ziya Şakir geçmişinin “hurda bahislerini” bir araya toplayarak ve bunlara kendi yaşadıklarını da ilave ederek onlardan bir tarih oluşturma düşüncesi ile durup dinlenmeden yazmıştır. Çünkü bu onun gençlik döneminin en büyük hayalıdır.

⁴⁴ Rıza Nur bu konuyu şöyle anlatmaktadır: “Bir aralık bizim donanma Akdeniz'e çıktı. Yunan'ın Averof adındaki zırhlısı ile çarpıştı. Averof yaralandı. Bir tarafa yattı. Amiral torpidolar kumandanı olan Rauf'a gidip torpil ile Averof'un işini tamamlamasını emrini verir. Rauf gitmez. Sonra Rauf harp bitmiş, işareti anlamadım demiştir. Hâlbuki emir helyos ile verilmiştir ki anlamamak mümkün olmamış. Rauf bundan dolayı mesul edilmemiş hatta divanı harbe bile çekilmemiştir.” Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul 1992, C. I, s. 381. Tarihin garip bir cilvesidir ki Balkan Harbi'nde fırkacılık çekişmeleri nedeni ile batırılmayan Averof zırhlısı, I. Dünya Savaşı'nın sonrasında İtilaf devletlerinin İstanbul'u işgali sırasında İstanbul'a gelen Yunan donanması içinde bulunmuştur. Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1994, s. 58.

⁴⁵ Ziya Şakir, Edirne Müdafası, *Son Telgraf*, 15 Kasım 1947, Tefr. No.: 66, s. 2.

⁴⁶ Bu çerçevede Şeyh Said isyanı, Tahrir-i Sükûn Kanunu, Terakkiperver Fırkası'nın kapatılması, İzmir Suikastı gibi gelişmeler muhalefete karşı dönemin resmi otoritesinin gösterdiği tavrı anlamak adına önemli olaylardır.

Bu dönemde Ziya Şakir, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaptığı hatayı tekrarlamayarak geçmiş yaşantılarından ders aldığını gösterircesine siyasal yaşamdan uzak durmaya çalışmıştır. Aslında bu durum sadece Ziya Şakir'e özgü olmayıp dönemin birçok ismi için genel bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. Ziya Şakir dönemin siyasal mücadelesinden uzak kalabilmek için ise yazarlığa başlamıştır. Yaptığı seçimin bir sonucu olarak da yaşadığı ve şahit olduğu olaylardan oluşan Osmanlı tarihinin son dönemleri başta olmak üzere tarihsel çalışmalara büyük bir eğilim göstermiş ve birçok eser ortaya koymuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZİYA ŞAKİR'İN HAYATI

Ziya Şakir çok velud bir yazar olmasına rağmen kendisi ile ilgili bilgi vermek konusunda pek hevesli değildir. Hayatının tüm safhalarını anlattığı bir eseri yoktur. Ancak yaşadığı dönemde meydana gelen ve kendisinin de katıldığı önemli tarihi olayları ele aldığı eserlerinde kendisi hakkında az da olsa bilgi vermiştir. Bunlar içinde Balkan Harbi'ni anlattığı *Meçhul Asker* ile *Edirne Müdafası* ve Mısır'a firarından sonra başından geçen hadiseleri Nuri adlı bir karakter üzerinden anlattığı "*Vicdanından Af Dile*"⁴⁷ adlı romanı önemlidir. Ziya Şakir hayatını neden roman olarak kaleme almıştır bilemiyoruz. Ancak romanında Mısır'a kaçmasından sonra İstanbul'da kendisi hakkında yapılan dedikodulara cevap vermeye çalışmasının bunda etkili olması kuvvetle muhtemeldir.

Ziya Şakir'in kendi hayatını anlatmak hususunda takip ettiği suskunluğu onu tanıyanlar tarafından da devam ettirilmiştir. Eğer Ziya Şakir'in kendisi ile röportaj yapan Hasan Eryüksel'e verdiği bilgiler olmasa hayatı hakkında beklili de doğru dürüst hiçbir bilgiye ulaşamayacağız.⁴⁸ Bu konudaki eksikliğin anlaşılması adına her halde en güzel örneklerden birisi muharririmizin isminin ne olduğudur. Eserlerinde büyük oranda "Ziya Şakir" adını kullanmıştır. Soyadı kanununun kabulünden sonra ise ismine "Soko" soyadı eklenmiştir. Ancak elimizde bulunan Ziya Şakir'e ait 1946 tarihli evlenme cüzdanında ise muharririmizin adı "Mehmet Ziya Soku" olarak kaydedilmiştir. Ziya Şakir'in mezar taşında da ekler bölümünde yer alan fotoğrafında da görüldüğü üzere "Ziya Şakir Soko" adı yeralmaktadır. Soyadındaki farklılığı telaffuz karışıklığı olarak değerlendiresek de ismi konusundaki varolan bu karışıklığının nedeni hakkında ise herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Ziya Şakir ile ilgili olarak *Genç Türk* gazetesinde Talat Paşa ile ilgili yaptığı eleştiri nedeni ile takip edilen hukuki soruşturma ve yargılama ile ilişkili birkaç belge dışında bir bilgiye ulaşılmamaktadır. Ayrıca Emekli Sandığı Arşivinde de Ziya Şakir ismi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun dışında çeşitli ansiklopedilerde birkaç satırı geçmeyen bilgilerde ise hep Hasan Eryüksel'in röportajından faydalandığı görülmektedir.

Ziya Şakir hakkında önemli bilgi kaynaklarından birisi torunu Ayda Üstündağ'dır. Dedesi ile ilgili olarak kaleme aldığı eserinde önemli bilgiler vermektedir.⁴⁹ Ancak Ayda Hanım'ın verdiği bilgiler de sadece onun dikkatini çeken veya hafızasında yer eden olaylara dairdir. Ayda Üstündağ'ın kaleme aldığı eserde,

⁴⁷ Z. Melek, *Vicdanından Af Dile*, İstanbul 1945.

⁴⁸ Hasan Eryüksel, *Ziya Şakir Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1949.

⁴⁹ Ayda Üstündağ, *Sözlü Tarih Büyük Üstadı Ziya Şakir*, İstanbul 2011.

kendisinin dışında Halil Bingöl, Mehmet Nuri Yardım, Yavuz Selim Karakışla ve Adnan Nur Baykal'ın Ziya Şakir hakkında yazdıkları makaleler de bulunmaktadır.

Ziya Şakir hakkında bu bilinmezlik oldukça dikkat çekicidir. Zira Osmanlı dönemini dışarıda bırakırsak 1929'dan ölüm tarihi olan 1959 yılına kadar bıkip usanmadan birçok gazete ve dergide edebî, dinî, tarihî eserler yazmış bir muharrir olmanın dışında devrinin Celal Bayar, Adnan Menderes ve Satvet Lütü (Tozan)⁵⁰ başta olmak üzere birçok siyasi aktörü ile arkadaşlığı bulunmaktadır. Ayrıca yaklaşık on yıl kadar da Demokrat Partiden İstanbul şehir meclisi üyeliği yaparak az da olsa siyasete karışmıştır. Buna rağmen kendisi ve eserleri hakkında tatmin edici bir bilginin olmaması şaşırtıcıdır.

A-AİLESİ, DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU

Ziya Şakir'in babası Hacı Şakir Bey, annesi de Huriye Hanım'dır. Aslen Sivas'ın Divriği kazasının Hikme nahiyesine tabi Bahtiyarfenk (Bahtiyar) köyündendir.⁵¹ Ziya Şakir köylerinin de dahil olduğu Divriği'yi şöyle tanıtmaktadır; “Anadolu'nun ortasında, Sivas ile Erzincan arasında bulunan bu kasabanın havası, mutedildir. Umumiyetle ahalisi zeki ve sakindir. Divriği arazisinin büyük bir kısmı yalçın kayalardan ve yüksek şahikalardan müteşekkil olduğu gibi, tabii servet kaynakları da henüz inkişaf etmediği için halkı zengin değildir. Fakat kasabalıların ekseri zenginlerinden köylülerin en fakirlerine kadar hepsi cömerttir, misafirperverdir. Kasabada ve köylerde asalete ve ahlak nezahetine ehemmiyet verilir. Aileler arasında eski Türk töresine göre yedi ceddini bilenler ve sayanlar az değildir. Adliye ve zabıta sicilleri göze çaracak kadar temizdir.”⁵² Bu açıklamada da ifade edildiği gibi kendi soyunu “yedi ceddine” kadar tafsilatı ile bilen bölge insanından birisi de Ziya Şakir'dir. Ziya Şakir'e göre ailesi soy olarak Hasanbeyoğullarından gelmektedir. Hasanbeyoğulları Sivas çevresinde yaşayan ve Sipahizadeler olarak nam salmış bir ailedir. Aile IV. Murat ile birlikte Bağdat'ın fethine de katılmıştır. Ziya Şakir'in annesi Huriye Melek Hanım ise Konya Beyşehir'de ikamet eden Avşar Bağlarının sahiplerinden Saçlızadeler'dendir.⁵³ Ayda Hanım'ın ailesi ile ilgili verdiği bilgiye göre Ziya Şakir'in dedesi Hacı Mustafa Efendi'nin I. Mahmut döneminde saray hizmetine girmiş, Sultan Hamid döneminde emekli olmuş Teberdar Hassa Kethüdası Hacı Mustafa Efendi'dir.⁵⁴ Ancak Ziya Şakir dedesi Hacı Mustafa Efendi hakkında verdiği bilgide şunları söylemektedir: “Büyükbabam Yeniçeriliğin kaldırıldığı sıralarda İstanbul'a gelmiş, henüz 16 yaşlarında olduğu halde Adile Sultan'ın sarayına girmiştir. Bir iki sene

⁵⁰ Satvet Lütü Tozan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bali, *a.g.e.*; Cemal Kutay, *II. Dünya Harbinde Belgrad'ı Kurtaran Türk*, İstanbul 1963.

⁵¹ Bahtiyar (Bahtiyarfenkli) köyünün geliri 1243 yılında Divriği Ulucami'nin “Hademe-i Hayratı” na vakfedilmiştir. Ruhan Özyaygün, *Bilinmeyen Hazine*, İstanbul 2004, s. 9.

⁵² Ziya Şakir, *Nuri Demirağ Kimdir?*, İstanbul 2011, s. 25-26.

⁵³ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 37; Eryüksel, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁴ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 37.

sonrada doğrudan doğruya Sultan Mahmut'un mahiyetine alınarak Tokapı Sarayı'na geçmişti. Sultan Aziz vefat ettiği zaman memuriyeti Taberdaran-ı Hassa (Hassa Baltacıları) kethüdası idi.”⁵⁵ Ziya Şakir'in verdiği bu bilgilere bakıldığında Ayda Hanım'ın verdiği bilginin aksine Hacı Mustafa Efendi'nin I. Mahmut döneminde değil II. Mahmut döneminde saray hizmetine girdiği anlaşılmaktadır.

Ziya Şakir, 1883 (1300) senesinde, İstanbul'da Ayasofya civarında dünyaya gelmiştir. Doğduğu ev Sultan Ahmet yangınında yanmıştır.⁵⁶ Ziya Şakir'in dedesi Hacı Mustafa Efendi II. Mahmut döneminden itibaren sarayda görev yapan birisi olduğu için Ziya Şakir ve ailesi saraya yakın bir konumda yer almışlardır. Bu yakınlığın bir sonucu olarak Ziya Şakir yedi yaşında iken yirmi kadar daha çocuk ile birlikte II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi ile birlikte sünnet olmuşlardır.⁵⁷

Ziya Şakir'in babası Hacı Şakir Bey, Osmanlı ordusunda zabıt olup Halep jandarma komutanlığı dâhil birçok görevde bulunmuştur. Bu görevlerinden birisi de II. Abdülhamid'in saltanatın son zamanlarına bulunduğu Antep Süvari Jandarma Müfrezesi Komutanlığı'dır.⁵⁸ Hacı Şakir Bey bu görevi sırasında Antep ve çevresinde birçok kanlı şekavet olayına karışmış olan eşkıya Kara İsmail'i yakalamayı başarmıştır. Bu başarısı karşılığında Hacı Şakir Bey'e Kara İsmail'in kullandığı kara martin tüfek hediye edilmiştir. Bu tüfek Ziya Şakir'in verdiği bilgiye göre Sultan Ahmet'te bulunan evlerinin yandığı döneme kadar hatıra olarak kendilerinde bulunmuştur. Hacı Şakir Bey'in bu başarısı aynı zamanda onun bir haksızlığa uğramasına da neden olmuştur. Bu başarıyı ödüllendirmek isteyen II. Abdülhamid'e Halep valisi Enis Bey kendi akrabası olan Yüzbaşı Şevket Bey'in ismini göndermiştir. Böylece Şevket Bey binbaşılığa terfi ettirilmiş, dördüncü rütbeden Osmanî nişanı ve yüz altın ihsan-ı şahane ile ödüllendirilmiştir. Ziya Şakir'in ifadesine göre vali Enis Bey, büsbütün haksızlık etmemek adına Hacı Şakir Bey'e de on lira ve Kara İsmail'in tüfeğini hediye etmiştir.⁵⁹ Hacı Şakir Bey, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da emekli olup memleketine gitmiş ve orada vefat etmiştir.⁶⁰

Ziya Şakir babasının görevi itibari ile tahsil hayatını çeşitli şehirlerde sürdürmüştür. İlk ve rüştiye eğitimini İstanbul Divanyolu'nda Burhan-ı Terakki Mektebi'nde tamamlamıştır. O sırada babasının askerlik görevi Bursa'ya nakledildiği için onunla beraber giderek Bursa İdadisine girmiştir. Bursa'da sadece bir sene eğitim gördükten sonra tekrar İstanbul'a gelerek Vefa İdadisi'ne nakledilmiştir.⁶¹ Daha sonra babasının Halep Jandarma Komutanlığına nefy edilmesi ve o sırada yazmaya başladığı

⁵⁵ Ziya Şakir, Yıldız Mahkemesine Ait Neşredilmemiş Vesikalar Mithat Paşa ve Hürriyet Kurbanları, *Son Telgraf*, 10.02.1947, Tefr. No.: 108, s. 2.

⁵⁶ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁷ Ziya Şakir, “Ramazan Sohbetleri, Abdi Efendi”, *Akın*, 16 Haziran 1952, s. 4.

⁵⁸ Ziya Şakir, Son Asırda Türeyen Meşhur Eşkıyalar, *Bugün Gazetesi*, 14.11.1938, Tefr. No.: 41, s. 6.

⁵⁹ Ziya Şakir, Meşhur Eşkıyalar, 15.11.1938, Tefr. No.: 42, s. 6.

⁶⁰ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 37.

⁶¹ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 6.

yazılar nedeni ile hakkında başlayan takibattan kurtulmak amacı ile babasıyla birlikte Halep'e gitmek zorunda kalmıştır.⁶²

Ziya Şakir Halep'e gittikten sonra idadi eğitimini orada tamamlayarak üç yıl sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Eğitim hayatının sonraki safhasında hukuk mektebine devam etmiştir. Eğitim hayatı devam ederken bir taraftan da çeşitli gazetelerde yazarlık yapmaya başlamıştır.⁶³

Ziya Şakir'in Kazım Şakir isminde bir erkek kardeşi vardır. Kardeşi ile oldukça yakın olan Ziya Şakir siyasi düşünceleri açısından da kardeşi ile ortak fikirlere sahiptir. Ziya Şakir, kardeşi Kazım Şakir ile birlikte Balkan Harbi'ne katılmış ve onunla omuz omuza çarpışmıştır. Beraber esaret altında kalmışlar ve yine beraber firar ederek özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Ziya Şakir'in kardeşine karşı bir baba şefkati ile davrandığı, onu koruyup kollamak için kendisini mesul saydığı *Meçhul Asker ve Edirne Müdafası* adlı eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda Kazım Şakir'in akıbeti hakkında ise bir bilgi sahibi değiliz. Ayda Hanım amcası Kazım Şakir'in devletin intellicent servisinde çalıştığını ancak ilerleyen dönemlerde nasıl bir hayat geçirdiği konusunda bilgisinin olmadığını ifade etmektedir.⁶⁴

Ziya Şakir'in aile hayatı çok da istediği gibi huzurlu ve müreffeh bir şekilde geçmemiştir. Özellikle onun gençlik yıllarında takip ettiği siyasi faaliyetler fırtınalı bir yaşam sürmesine neden olmuştur. Bu fırtınalı yaşam sadece siyasi yaşamında değil aile yaşamında da Ziya Şakir'in peşini bırakmamıştır. Ziya Şakir beş evlilik yapmıştır. Eşlerinden birincisinin kim olduğu ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz. İlk evliliğinden bir oğlu dünyaya gelişir.⁶⁵ İkinci eşi Saliha Hanım'dır. Bu evlilikten Mehmet Orhan dünyaya gelmiştir. Ancak Ziya Şakir'in fırtınalı yaşamı ve yaşadığı sürgünler Saliha Hanım'ın hayatını zorlaştırmıştır. Tahammül sınırlarını zorlayan bu yaşama daha fazla dayanamayan Saliha Hanım 22 yaşında vefat etmiştir.⁶⁶

Ziya Şakir, Saliha Hanım'dan sonra bir evlilik daha yapmış olmasına rağmen bu evlilik hakkında da bir bilgi sahibi değiliz. Bu evlilikten de bir erkek evladı daha dünyaya gelmiştir. Ziya Şakir'in dördüncü eşi bir ilkökul öğretmeni olan İsmet Hanım'dır. İsmet Hanım'dan da bir kız çocuğu olan Ziya Şakir'in bu evliliği de istediği gibi huzurlu bir şekilde devam etmemiştir. Asabi bir kişiliğe sahip olan İsmet Hanım'ın kendisi ile tartıştığı İstanbul Millî Eğitim Müdürü Vedat Fıratlı'yı yanında taşıdığı silahla vurması ve ardından da intihar etmesi, bu evliliğini de sonlandırmıştır. İntiharı sonrası eşinin cesedinin üstü örtülü bir şekilde eve getirilmesi ve Ziya Şakir için dayanılması güç bir durum olmuştur.⁶⁷ Ayda Hanım bu cinayetin sebebinin, sonradan

⁶² Eryüksel, *a.g.e.*, s. 11.

⁶³ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 15.

⁶⁴ 28.01.2016 İstanbul'da Ayda Üstündağ ve Siren Üstündağ ile yapılan görüşme.

⁶⁵ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 23.

⁶⁶ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 38.

⁶⁷ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 60.

anlaşıldığına göre, Milli Eğitim Müdürü Vedat Fıratlı'nın, İsmet Hanım'ın yanında bulunan bir arkadaşına sarkıntılık etmesi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸

Ziya Şakir'in aile yaşamındaki sıkıntılar sadece bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Annesinin intiharından sonra Ziya Şakir'in kızı Ülya Hanım, ülkesini terk ederek bir maceraya atılır. Önce İngiliz Hava Kuvvetlerinden bir pilotla evlenen kızı, kocasının ölümünden sonra ortadan kaybolur ve bir süre sonra Hollywood'da ortaya çıkar. Daha sonra Brezilyalı bir kahve üreticisi ile evlenen kızı, bu evlilikten bir erkek çocuk sahibi olur. Brezilyalı eşinden ayrıldıktan sonra Ortadoğu'da barajlar yapan İngiliz bir mühendisle evlenen Ülya Hanım, Ziya Şakir'in en büyük kaygılarından birini oluşturmaktadır. Bu gelgitler arasında yaşamını sürdüren kızının alkol ve uyuşturucu bağımlısı olduğunu öğrenmesi Ziya Şakir'i daha da sarsar. Ziya Şakir'in ölümünden bir süre sonra kızı aşırı dozdan Londra'da bir otelde ölü olarak bulunur.⁶⁹

En küçük çocuğunun bu trajedisinin yanında Ziya Şakir'in büyük oğlu, Ayda Üstündağ'ın verdiği bilgiye göre, bir cinayete kurban gitmiştir.⁷⁰ Ancak Ayda Hanım bu hadisenin ayrıntıları hakkında eserinde bir bilgi vermemektedir. Ayda Hanım evinde yaptığımız görüşmede ise ismini hatırlayamadığı bu amcasının Ermeniler tarafından öldürüldüğünün evde sık sık tekrarlandığını ifade etmektedir.⁷¹ Yaklaşık ölüm tarihi olarak belirttiği yıllar Ziya Şakir'in I. Dünya Savaşı sırasında Bursa'da bulunduğu yıllara tekabül etmektedir. İleride açıklayacağımız üzere Ziya Şakir, Bursa'da Ermeni kalkışmalarına karşı çeşitli faaliyetlerin içinde olmuştur. Bu hadise nedeni ile intikam almak isteyen Ermenilerin böylesi bir cinayet işlemiş olmaları da oldukça muhtemeldir.

Ziya Şakir'in bekli de yaşlılık döneminin en büyük mutluluğunu oğlu Mehmet Orhan'dan olan torunları oluşturmaktaydı. Ziya Şakir'in özellikle de torunu Ayda'ya karşı oldukça düşkün olduğu ifade edilmektedir. Bunda kızının başına gelenlerden dolayı yaşadığı üzücü hadiselerin doğrudan etkisi olduğunu düşünmek çok da yanlış olmayacaktır. Bu noktada şu enekdot da bu düşkünlüğü göstermesi bakımından önemlidir; Ziya Şakir yakın arkadaşı olması sebebiyle torunu Ayda'yı da yanına alarak Satvet Lütü'yi çok defa ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerden birisinde Satvet Lütü çocuğu olmadığı için Ziya Şakir'den torunu Ayda Hanım'ı kendisine evlatlık olarak vermesini istemiştir. Bu teklife çok sinirlenen Ziya Şakir'in "ben bir torununa bakamayıp da onu evlatlık verecek adam mıyım" diye çıkıştığı Ayda Hanım tarafından ifade edilmiştir.⁷²

Ziya Şakir'in en düzenli evliliği ise beşinci eşi Zehra Hanım'la olandır. Zehra Hanım aslen Boşnak asıllı olup Bursalıdır. Elimizde bulunan evlilik cüzdanına göre Ziya Şakir ile Zehra Hanım 10.05.1946 yılında Bursa'da evlenmişlerdir.⁷³ Zehra

⁶⁸ 28.01.2016 İstanbul'da Ayda Üstündağ ve Siren Üstündağ ile yapılan görüşme.

⁶⁹ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 60-63.

⁷⁰ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 23.

⁷¹ 28.01.2016 İstanbul'da Ayda Üstündağ ve kızı Siren Üstündağ ile yapılan görüşme.

⁷² 28.01.2016 İstanbul'da Ayda Üstündağ ve kızı Siren Üstündağ ile yapılan görüşme.

⁷³ Ziya Şakir'e ait evlilik cüzdanının fotoğrafı ekler bölümünde yer almaktadır.

Hanım'ın Ziya Şakir'e gösterdiği ilgi ve ihtimam, Ayda Hanım tarafından da övgüyle anlatılmaktadır.⁷⁴ Zehra Hanım kültürel anlamda Ziya Şakir ile kıyaslandığında bazı eksikliklere sahiptir. Ancak o, gösterdiği saygı ve sevgi sayesinde Ziya Şakir'in çalkantılı bir şekilde geçen dört evliliğinden sonra, en huzurlu dönemini yaşamasını sağlamıştır. Bu konuda Ayda Üstündağ'ın verdiği bilgiler de bu yaklaşımımızı doğrular niteliktedir.

Ziya Şakir'in ailesi içinde zikretmeye değer iki isim daha vardır. Bunlardan bir tanesi Bathiyar diğeri de Yasemin adlı iki manevi kızıdır. Ziya Şakir dördüncü eşi İsmet Hanım ile Sivas'a akrabalarını ziyarete gittiklerinde yakın köylerden birisinde kimsesiz kalan bir kız çocuğunu evlatlık olarak himayesine alır.⁷⁵ Bu kıza Bahtiyar ismini koyar. Ziya Şakir'in yanında Bahtiyar'ın özel bir yeri vardır. Zira o, memleketinden "bir avuç toprak, bir nefes rüzgar" dır. Bahtiyar büyüdüğünde, Ziya Şakir pek evden çıkmamaya başlamıştır. Bu dönemde Bahtiyar, Ziya Şakir'in dışarıdaki bütün işlerini takip eder, bütün kitaplarını bilir ve onun istediği gazete ve kitapları kısa sürede bularak⁷⁶ işlerinde ona yardımcı olurdu. Ziya Şakir'in ikinci manevi kızı Yasemin ise Habeş asıllıdır.⁷⁷ Ancak Ziya Şakir'in Yasemin'i nasıl evlat edindiği ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz.

B-MESLEK HAYATI

1-Yazı Hayatına Girişi

Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı sırasında orduda aldığı görevler ve çok kısa süreli birkaç memuriyet dışında Ziya Şakir'in meslek hayatı neredeyse tamamen yazarlıktan ibarettir. Bunlar içinde Ziya Şakir ismi muharrirlikle özdeşleşmiş ve o da kendisini muharrirliğe adamıştır. Zira o da en büyük hayalinin "bir muharrir olmak"⁷⁸ olduğunu ifade etmiş ve bu hayalini gerçekleştirmek için kendisini bu işe adamıştır.

Ziya Şakir yazarlık hayatına genç bir öğrenciyken başlamıştır. Bursa'da iken birtakım şiirler yazmaya başlayan Ziya Şakir yazdıklarını arkadaşlarına göstermekten çekinir. Bu dönemde yakın arkadaşı olan Muhiddin Baha (Pars) ile sık sık bir araya geldiklerinde yazdıkları şeyleri okuyarak birbirlerini teşvik etmeye çalışırlar. Böylece Ziya Şakir çekingen bir şekilde yazı hayatına ısınmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde yazarlığa ilk adımlarını attığı Bursa'dan tekrar İstanbul'a taşınmak zorunda kalan Ziya

⁷⁴ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 60.

⁷⁵ Ziya Şakir 1946 yılında Büyük Doğu dergisinde yazdığı "Kimsesiz Çocuklar Meselesi" başlıklı yazısında Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar kimsesiz çocuk diye bir kavramın olmadığını anası babası ölen bir çocuk olduğunda yaşadığı mahalle halkından seçilen bir ailenin yetim kalan çocuğu yanına alarak bakımı üstlendiğinden bahsetmektedir. Ziya Şakir'in de evlatlık olarak aldığı Yasemin ve Bahtiyar'ı bu duygularla evine kabul ettiği bu yaklaşımında yola çıkarak rahatlıkla söylenebilir. Ziya Şakir, "Kimsesiz Çocuklar Meselesi", *Büyük Doğu*, 25 Ocak 1946, S. 13, s. 14.

⁷⁶ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 39.

⁷⁷ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 54.

⁷⁸ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 24.

Şakir, Vefa İdadisinde eğitimine devam eder. Bu okulda sınıf arkadaşları olan Celal Sahir (Erozan)⁷⁹, İshak Firara ve Hüseyin Kazım (Kadri) ile iyi anlaşır. Onlar içinde Hakkı Behiç,⁸⁰ Celal Sahir⁸¹ ve İshak Firara'nın yazdıkları şiirleri “cayır cayır” neşretmeleri Ziya Şakir'i de bu işe özendirir. Vefa İdadisinin ikinci sınıfına geldiğinde artık o da yazı yazmaya başlayacaktır.⁸² Sonunda bir gün cesaretini toplar ve *Servet-i Fünun* gazetesinde neşredilen “Köylü Kızı” isimli tabloya bir manzume yazar.⁸³ Utandığı için bu manzumeyi bir müddet saklar. Ancak bir süre sonra utanarak da olsa Celal Sahir'e tashih etmesi için manzumesini verir. Bundan sonra bu manzume *İrtika*⁸⁴ mecmuasına gönderilir ve orada yayımlanır. Böylece Ziya Şakir, İshak Firara'nın teşviki ile ilk şiirini yayımlayarak yazı hayatına girmiş olur.⁸⁵

Yazarlık yaptığı süre boyunca daktilo kullanmayan Ziya Şakir “kâğıt ve kalem arasına kimse giremez” diye düşünmektedir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde yapılan harf inkılâbından sonra bile yazılarını Osmanlıca olarak kaleme almaya devam etmiştir.⁸⁶ Yazılarını yazdığı alfabenin yasaklanmasına rağmen bu konuda eserlerinde veya makalelerinde herhangi bir fikir belirtmeyerek suskun kalmıştır. Bunda inkılâplara karşı yapılan eleştiriler karşısında resmî otoritenin sert bir tavır takınmasının yanında onun siyasetten uzak kalma düşüncesinin de önemli etkisinin olması kuvvetle muhtemeldir.

Ziya Şakir yazı hayatının ilk yıllarında *İrtika*, *Musavver-i Fenni Edebiyat* ve *Terakki* mecmualarında manzum ve mensur yazılar yayımlamaya başlar. Yazılarının yayımlanmaya başlaması ile birlikte okulda şairlerden oluşan bir grup öğrencinin arasına kabul edilir. Sınıf arkadaşı Mithat Cemal (Kuntay), Ziya Şakir'e yazdığı manzum eserlerden dolayı “şair” diye takılmaya başlar.⁸⁷ Ziya Şakir bu dönemde bu

⁷⁹ Celal Sahir Erozan, Osmanlı döneminde Servet-i Fünun edebiyatına yakın olan ve dilde sadeleşmeyi savunan bir şairdir. Cumhuriyet döneminde de Celal Sahir dilin sadeleşmesi için yeni alfabenin belirlenmesi ve harf inkılâbının gerçekleşmesi çalışmalarına katılmış bir edebiyatçıdır. Celal Sahir hakkında ayrıntılı bir bilgi için bkz. Sevinç Yılmaz, “Celal Sahir Erozan ve Fali Rıfkı Atay'ın Kaynaklarda Rastlanmayan Bir Eseri: Yeni Kitap”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 5/4 Fall 2010, s. 1632-1653

⁸⁰ Yaşar Sihay, “Tarihi Tefrikalar Kahramanı Ziya Şakir'in Yuvasında”, *Yarım Ay*, 15.04.1936, S. 29, s. 14.

⁸¹ Celal Sahir bu dönemde *İrtika*'da neşrettiği eserlerinde “Sahir” imzasını kullanmaktadır. Bu konuda bkz. Sahir, “Neşide-i İzdırap”, *İrtika*, 23.06.1316, S. 67, s. 74.

⁸² Sihay, *a.g.m.*, s. 14.

⁸³ Ziya Şakir'in *İrtika* adlı mecmuada yayınlandığı söylenen bu manzumesine yaklaşık olarak yayımlanma yılı göz önüne alınarak gerekli taramalar yapılmış ancak ulaşılamamıştır.

⁸⁴ *İrtika* Gazetesi II. Abdülhamid döneminde 1899-1904 yılları arasında 251 sayı olarak yayımlanmıştır. Gazetede İshak Firara, Celal Sahir, Mehmet Akif, Tevfik Fikret, Andelip gibi ilerleyen yıllarda Türk edebiyatında önemli hale gelecek birçok ismin deneme, şiir ve hikâyelerinin basıldığı bir gazetedir. *İrtika* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun Şahin, *İrtika Gazetesi (İlk Üç Cilt) İnceleme-Tahlili Fihrist-Seçilmiş Metinler*, Karadeniz Teknik Üniv. Sos. Bil. Enst. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2000.

⁸⁵ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 7-8. Ziya Şakir'in *İrtika*'da yayınlanan şiir, deneme ve hikâyelerinin listesi çalışmamızın son bölümünde yer alan eserler bölümünde künyesi ile birlikte verilmiştir.

⁸⁶ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 21.

⁸⁷ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 9.

takılmaları hak edecek kadar yoğun bir şekilde şiir yazmaktadır. Zaman içinde yazdığı şiirlerini toplayıp ciltleterek *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlatmak ister. Ancak gazeteyi idare edenler, siyasi bir gazetede şiir yayımlayamayacaklarını söyleyerek Ziya Şakir'i geri çevirirler.⁸⁸ Belki de bu reddedilişin yarattığı hayal kırıklığının etkisi ile Ziya Şakir zaman içinde şiir yazmayı bırakarak edebi, tarihi ve dini eserler kaleme almaya başlar.

Bu dönemde okul idaresinin, öğrencilerin gazete ve mecmualarda yazı yayımlamasını yasaklaması üzerine Ziya Şakir, "Hüseyin Servet" müstear adıyla yazılarını yazmaya devam eder. Ziya Şakir'in, dönemin şairlerinden (Mehmet Faik Esat) Andelip ile yakınlaşması hafiyelerin dikkatini çeker ve o da takibe alınır. Durumdan okul idaresi de haberdar edilir. Yaşanan gelişmeler sonrasında okulda Ziya Şakir aramadan geçirilir ancak üzerinde evrak-ı muzırta bulunamaz. Bu olaydan üç, dört gün sonra da Ziya Şakir tevkif edilir. Bir hafta kadar süren tutukluluk hayatı sona erdikten sonra, babası ile birlikte Halep'e giderek bu sıkıntılı süreçten yakasını kurtarır.⁸⁹

Ziya Şakir babasının Halep'e gönderilmesinin nedenini; "babasının piyade dairesi reisi ve Serasker Rıza Paşa'nın biraderi Cemal Paşa'ya acı bir hakarete bulunması"⁹⁰ olduğunu ifade etmektedir. 1897 yılında Halep'e giderken Ziya Şakir gittikleri Bahricedid adlı geminin ambarında bulunan sürgünleri İskenderun'da karaya çıkınca görmüştür. Bu gördükleri onun yaşadığı döneme karşı oluşan fikirlerinde önemli izler bırakmıştır. Bu fikirlerden en önemlisi II. Abdülhamid dönemine karşı ortaya çıkan muhalefet ve muhalif hareketlere destek olma şeklinde ortaya çıkmıştır.⁹¹ Ancak sadece gördükleri değil burada tanıştığı insanlar da Ziya Şakir'in yaşamında önemli izler bırakmıştır.

Ziya Şakir babasının nefy edilmesi sırasında gördüklerinden ve yaşadıklarından o kadar fazla etkilenmiştir ki daha sonra 17 Ağustos 1938 ile 18 Ekim 1938 yılına kadar 57 tefrikadan oluşan "*Sultan Hamid Sürgünleri*" adlı eserini *Son Telgraf* gazetesinde yayımlamıştır. Yine bu sürgün sırasında tanıştığı doktorun sürgün edilme hadiselerini⁹² de, 31 Ağustos 1935-3 Aralık 1935 tarihleri arasında 83 tefrika olarak *Son Posta* gazetesinde "*Zindan Köşelerinden Yıldız Sarayı'na*" adlı eserinde anlatmıştır.

2-Gazeteciliğe Girişi

Ziya Şakir'in Halep'teki ikameti 1897-1900 yılları arasında yaklaşık üç yıl sürmüş ve Halep İdadisi'nde eğitimini tamamlamıştır. İstanbul'a döndükten sonra da

⁸⁸ M. Asım Çalkoğlu, "Günün İşleri Üzerinde Göz Kulak", *Sözlü Tarihin Büyük Üstadı Dedem Ziya Şakir*, İstanbul 2011, s. 164.

⁸⁹ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 11.

⁹⁰ Ziya Şakir, Sultan Hamid Sürgünleri, *Son Telgraf*, 18 Ekim 1938, Tefr. No.:57, s. 7.

⁹¹ Ziya Şakir, Sultan Hamid Sürgünleri, *Son Telgraf*, 18 Ekim 1938, Tefr. No.:57, s. 7.

⁹² Ziya Şakir, Sultan Hamid Sürgünleri, *Son Telgraf*, 26-27 Eylül 1938, Tefr. No.:40-41, s. 7.

hasretini çektiği matbuat hayatına tekrar adım atmıştır. İlk olarak başmuharriri Paris’e firar eden *Terakki* mecmuasının başmuharrirliği görevini üstlenmiş ve böylece fiilen yazarlığa başlamıştır.⁹³ Bu işi üstlendiğinde daha 17 yaşında bir genç olarak bu gazeteyi dört yıl kadar idare etmiştir.⁹⁴ 1900 yılından 1904 yılına kadar bu mecmuada çalışmıştır.

Ziya Şakir, bir taraftan *Terakki* mecmuasını başmuharrirliği görevini sürdürmekte diğer taraftan da hukuk mektebine devam etmekteydi. Bu arada *Hanımlara Mahsus Mecmua*’nın⁹⁵ sahibinin ricası ile bu gazetenin başmuharrirliği görevini de üzerine almıştır. Kısa bir süre sonra yine *Hanımlara Mahsus Mecmua*’nın sahibine ait olan *Çocuklara Mahsus Mecmua*’nın⁹⁶ başmuharriri Faik Sabri Bey bu görevden ayrıldığı için *Çocuklara Mahsus Mecmua*’nın başmuharrirliği de Ziya Şakir’e verilmiştir. Ziya Şakir bu iki gazeteyi Meşrutiyet’in ilanına kadar idare etmiştir.⁹⁷ İki gazete özellikle II. Abdülhamid döneminin istediği yayın politikasına uygun yayımlar yapması ile dikkati çekmektedir.

Ziya Şakir’in bu dönemde yaşadıkları ile ilgili çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak bu dönemde onun hakkında Neyzen Tevfik ile ilgili olarak yaşadığı bir jurnalcılık hadisesi olduğunu da ifade etmek gerekir. Bu hadise II. Abdülhamid’e muhalif olan gençlerin toplandığı Güneş Kıraathanesi’nde yaşanmıştır. Ziya Şakir bu

⁹³ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 11; Sihay, *a.g.m.*, s. 14.

⁹⁴ Sihay, *a.g.m.*, s. 14.

⁹⁵ 1 Ağustos 1895-25 Haziran 1908 yılları arasında 612 sayı yayımlanan gazetenin sahibi İbnül Hakkı Tahir Bey’dir. Gazetede Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Rasim, Emine Semiye, Fatma Aliye gibi birçok önemli isim yazıları ile yer almıştır. Gazete, II. Abdülhamid döneminin yayın politikasına bağlılığı nedeni ile uzun yıllar yayın hayatını devam ettirebilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Aybala Arı, *Hanımlara Mahsus Gazete (201-300) Tahlili Fihrist- İnceleme- Seçilmiş Metinler*, Atatürk Ün. Sos. Bil. Enst. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2004; Arzu Şeyda, *Hanımlara Mahsus Gazete (201-300) Tahlili Fihrist- İnceleme- Seçilmiş Metinler*, Atatürk Ün. Sos. Bil. Enst. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003.

⁹⁶ “Eski harfli çocuk dergilerinin en uzun ömürlüsü (626 sayı) olan *Çocuklara Mahsus Gazete* XIX. yüzyılın son yıllarında (1896) çıkmaya başlamış ve yayını 1908’e kadar sürdürmüştür. Dergi Avanzade Mehmed Süleyman ve Dr. Cemil Haveri ile başlayarak -tanınan/tanınmayan- değişik imza sahiplerine sayfalarında yer vermiştir. Bu kişiler dil bilgisinden sağlık konularına, spor ve fenden terbiye ve ahlâka kadar değişik konularda yazılar yazmışlardır. Burada vurgulanmak istenilen husus yazıların edebî muhtevası ya da edebiyatla olan ilişkisi değil ancak belirli çevrelerde tanınan isimlerin artık çocuk dergilerinde de yazmaya başlamalarıdır. O zamana kadar genellikle imzasız olan yazılar ve belki de çocuk edebiyatının “çocukça” bir iş olarak algılanması, yerini tanınmış kişiler tarafından çocuklar için ürünler verilmesi gereğine bırakmıştır ki bu önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. *Çocuklara Mahsus Gazete*, çocuk edebiyatının bir ürünü olan ilk çocuk tiyatrosu metnini yayımlayan dergi olması ile de bir ilki gerçekleştirmiştir.” Cüneyd Okay, “Eski Harfli Çocuk Dergileri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2006, C. 4, S. 7, s. 513. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gülşah Atmaca, *Çocuklara Mahsus Gazetede Değerler Eğitimi (1-100. Sayılar)*, Marmara Ün. Sos. Bil. Enst. İlahiyat Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011; Havva Sena Yaman, *Eski Harfli Dergilerden “Çocuklara Mahsus Gazete” Tahlili Fihrist-İnceleme -Metin*, Selçuk Ün. Sos. Bil. Enst. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004; Hanım Göktaş, “II. Abdülhamid Dönemi Bir Çocuk Gazetesi: Çocuklara Mahsus Gazete”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu Sosyo-Kültürel Hayat-Sanat- Basın Bildiriler*, Ankara 2014, C. III, s. 233-253.

⁹⁷ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 12.

kıraathaneye devam edenlerden biridir. Neyzen Tevfik ve Ziya Şakir bir gün yine Güneş Kıraathanesi'nde buluşurlar. Konu Eşref Edip'ten açılır ve oradan Jön Türklerin yurt dışı liderlerinden Ahmet Rıza'ya gelir. Neyzen Tevfik konu ile ilgili görüşlerini açıklar. Olaydan bir süre sonra Neyzen Tevfik ihbar edilir. Neyzen Tevfik sıkı bir sorgudan geçirilir. On beş günlük bir tutukluluktan sonra da serbest bırakılır. Bu jurnali ise Ziya Şakir'in yaptığı iddia edilmektedir.⁹⁸ Olayın ayrıntıları hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak isimleri görmezden gelip sadece anlatılanlara bakıldığında dönemin siyasi atmosferinde böyle hadiselerin çokluğu sık sık anlatılmaktadır⁹⁹ ki benzer anlatımlar Ziya Şakir'in eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle böylesi bir olayın olması imkân dışında değildir. Buna rağmen doğruluğu hakkında ise kesin bir şey söylemek de zordur.

Benzer bir iddiayı Rıza Nur da dile getirmektedir. O da, Ziya Şakir'in Fehim Paşa avanesinin casusu olup hafiyelik yaptığını, Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında yaptığı faaliyetleri de bir külâh kapmak için gerçekleştirdiğini de iddia etmektedir.¹⁰⁰ Ancak o ömrünün hiçbir döneminde külâh kapabileceği fırsatlar olmasına rağmen böyle bir şeye tenezzül etmemiştir. Rıza Nur'un bu iddialarının dayanağı nedir diye bir soru sorduğumuzda aklımıza ilk gelen cevap, Ziya Şakir'in eserlerinde Rıza Nur hakkında ortaya koyduğu iddiaların etkisinin olduğudur. Zaten Rıza Nur da Ziya Şakir'e karşı yazdığı eleştirilerde bu hususa dikkat çekmektedir. Rıza Nur'un iddialarının doğruluğu konusunda şüpheli olmak gerektiğini, ortaya koyduğu iddialarda da Ziya Şakir'e karşı duyduğu öfkenin dile getirilmesinden başka bir şey olmadığını düşünmekteyiz.¹⁰¹ Bu noktada Zehebi'nin yaklaşımı oldukça dikkate değerdir. Ona göre: "Aynı devir âlimlerinin birbirleri hakkındaki sözlerine itibar edilmez. Hususiyle bu değerlendirmeler bir düşmanlıktan veya mezhep farklılığından yahud çekememezlikten doğmuşsa Allah'ın koruduğu kimseden başkası bundan korunabilmiş değildir. Peygamberler ve siddîkler müstesna hiçbir asrın bundan sıyrılabilmiş olduğunu bilmiyorum..."¹⁰²

Ziya Şakir, Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte "Vatan Kardeşlerime" adlı bir beyanname yayınlayarak, Meşrutiyet'in ilanından duyduğu mutluluğu Osmanlı kamuoyu ile paylaşmıştır.¹⁰³ Rıza Nur, Ziya Şakir'in bu beyannameyi bastırdığını ancak

⁹⁸ <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=2921>.

⁹⁹ Dönemin siyasi atmosferini anlatan romanlarda da jurnalcılık hadisesi ile ilgili konular sık sık işlenmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Aktaş, "II. Meşrutiyet Sonrası Romanlarında Siyasi Temalar, Eskinin Tenkidi, Yönetim Sisteminde Düzensizliğin Ortaya Konulması", *Türk Yurdu*, Mayıs-Haziran 2000, S. 153-154, s. 111-114.

¹⁰⁰ Rıza Nur, "Ziya Şakir'e", *Türkbilik Revüsü*, Alex 1938, No: 8, s. 2035.

¹⁰¹ Rıza Nur'un hasım olduğu kişiler hakkında çok ağır ithamlarda bulunmak gibi bir adeti olduğu konusunda Ziya Şakir şunları söylemektedir: "Gümölcineli İsmail ve Rıza Nur hasımlarından birini halkın nazarında düşürmek için ırz ve namusa saldırmaktan bile çekinmezlerdi." Ziya Şakir'in bu yargıya ulaşmasında Rıza Nur'un Ziya Şakir'in kişiliği ile ilgili yaptığı ağır ithamların büyük bir etkisi vardır. Ziya Şakir, "Fırkacılık ve Zorbalık", *Büyük Doğu*, 19 Temmuz 1946, S.38, s. 14.

¹⁰² Birinci, *Ziya Şakir...*, s. 16.

¹⁰³ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 15.

onun beyannameye adını yazmadığını belirtmektedir.¹⁰⁴ Onun bunu belirtmesi Ziya Şakir'in korkaklığına yordugunu düşündürmektedir. Yoksa adını niye yazmamış diye düşünülebilir. Ancak Ziya Şakir'in beyannamesinin içeriğini tahmin etmemize rağmen ayrıntıları hakkında bilgi sahibi değiliz. Zira yapılan araştırmalarımızda bu beyannamenin metnine ulaşamamıştır.

Ziya Şakir'in Halep'e gitmesi hayatında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bunun en önemli nedeni, Ziya Şakir'in Halep'te bulunan Abidin Paşa'dan aldığı dersler ve bu sayede İstanbul'a döndükten sonra Abidin Paşa'nın torunu Sermet Muhtar ile tanışarak kurduğu yakın dostluktur. Ziya Şakir, Sermet Muhtar ile dostluğunu devam ettirirken bir taraftan da babası Ahmet Muhtar Paşa ile tanışmıştır. Ahmet Muhtar Paşa, Ziya Şakir ile tanıştıktan sonra bu dönemde yazmaya başladığı tarihî eserleri için kaynak temini görevini Ziya Şakir'e vermiştir. Bundan sonra Ziya Şakir, Fatih Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli kütüphaneleri dolaşarak araştırma konusu ile ilgili kaynak taraması yaparak tecrübe edinmeye başlamıştır.¹⁰⁵ Bu faaliyetleri sırasında kendisinde tarih eserlerine ve tarih tetkiklerine karşı büyük bir ilgi uyanmıştır. İşte bu nedenle Halep'te geçen süreler Ziya Şakir'in sonraki yıllarda hem muharrirlik hayatını hem de tarihe olan ilgisini doğrudan etkilemesi nedeni ile önemli bir yere sahiptir.

a-Genç Türk Gazetesi

Ziya Şakir her ne kadar II. Meşrutiyet öncesi II. Abdülhamid yönetimine karşı ortaya çıkan muhalif hareketlere katılsa da aslında siyasi çekişmelerden hazzetmiyordu. Bu nedenle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasi yaşamdan uzaklaşmış ve herhangi bir memuriyete geçmeyerek yazı hayatına devam etmiştir.¹⁰⁶ Ancak ortaya çıkan siyasi tablonun hiç de hayalini kurdukları gibi bir manzara olmadığını fark ettiğinde istemeden de olsa siyasete bulaşmak zorunda kalmıştır.

Ziya Şakir böylesi bir siyasi atmosferde Muhlis Sabahattin ve Suphi Nuri'nin teşvikleri sonucunda "*Genç Türk*" isminde günlük siyasi bir gazete imtiyazı almıştır. Ancak bu gazeteyi çıkarmak fikrinde değildir.¹⁰⁷ İttihat ve Terakki Cemiyetinin Demokrat Fırka'nın yayın organlarını kapatması üzerine Muhlis Sabahattin, Ziya Şakir'e başvurarak gazeteyi kendi mesul müdürlüğünde yayımlamak için izin istemiştir.¹⁰⁸ Ziya Şakir kardeşi Kazım Şakir'in de ısrarları karşısında bu isteği kabul etmek zorunda kalır.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Rıza Nur, *Ziya Şakir'e*, s. 2034.

¹⁰⁵ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 12-13.

¹⁰⁶ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁰⁷ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁰⁸ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁰⁹ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*, *Tan*, 8 Kasım 1937, Tefr. No.: 9, s. 9.

Genç Türk gazetesinin kısa bir süre yayımlanmasından sonra İttihatçılar Ziya Şakir'i tehdit etmeye ve sıkıştırmaya başlamıştır. Bunun üzerine Ziya Şakir gazetenin başına kendisi geçerek 12. sayıda Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya açık bir mektup yayımlamıştır. Bu hadiselerden sonra yayın hayatına iki sayı daha devam eden *Genç Türk* gazetesi, 14. sayısından sonra artık bir daha yayımlanmamış Ziya Şakir'de Mısır'a firar etmiştir.

b-Yeni Edirne Gazetesi

Balkan Harbi öncesinde yaşadığı birçok gaileden sonra evinde bir müddet dinlenmeye çekilen Ziya Şakir, Balkan Harbi'nin başlaması üzerine önce İstanbul'da gönüllü olarak orduya katılmak ister. Ancak İttihatçılarla olan yakın ilişkisi nedeni ile bunun mümkün olmayacağını düşündüğü için¹¹⁰ kardeşi Kâzım Şakir'i de yanına alarak Bursa'ya gider. Ne de olsa Bursa yabancıları oldukları bir şehir değildir. Buradaki tanıdıklarının yardımı ile orduya katılır. Edirne'nin düşman tarafından kuşatıldığı sırada Edirne kalesi savunmasında görev alır.¹¹¹

Ziya Şakir, Edirne'de kuşatma altında bulundukları bu dönemde kale içinde bulunan sivil halkın ve askerlerin özellikle Bulgar propagandaları karşısında bunaldıklarını dönemi anlatan anılarında ifade etmektedir. Bu nedenle kale içinde bulunan sivillerin ve askerlerin moralini düzeltmek ve gerekli bilgileri halka ulaştırmak için askeri amaçlı bir gazete çıkarma görevi Ziya Şakir'e tevdi edilir. O da kendisine verilen bu görevi 20 Aralık 1912-2 Şubat 1913 tarihleri arasında¹¹² yerine getirerek *Yeni Edirne*¹¹³ gazetesini yayımlamıştır.¹¹⁴ Savaş döneminde çıkarılan bu gazetenin kaç sayı çıktığı konusunda bir bilgi sahibi değiliz. Ayrıca bu gazetenin sayılarına yaptığımız araştırmalarda ulaşmak da mümkün olmamıştır. Savaş döneminde her şeyin yerle bir olduğu ve Bulgar işgalinin başladığı dönemin Edirne'si düşünüldüğünde bu gazete nüshalarının bize ulaşmasının çok da mümkün olmadığı anlaşılabacaktır.

¹¹⁰ Ziya Şakir, Meçhul Asker, *Vakit*, 14 Eylül 1929, Tefr. No.: 3, s. 2.

¹¹¹ Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 15 Kasım 1947, Tefr. No.: 66, s. 2.

¹¹² Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 27 Kasım 1947, Tefr. No.: 78, s. 2. Yaptığımız taramalarda bu döneme ait gazetelere ulaşamamıştır.

¹¹³ "İlk kez adını Osmanlı Devleti döneminde duyuran *Yeni Edirne* gazetesi, hâkimiyet-i milliye esasına dayanarak Osmanlı Meşrutiyeti'ni savunan özgür, bağımsız bir Osmanlı gazetesi özelliğine sahip olmuştur. 1906-1913 yılları arasında Mustafa Şevket tarafından önce haftada iki gün sonra üç gün çıkartılmıştır. 28x40 cm boyutlarında siyah-beyaz, 4 sayfa olarak Edirne Vilayet Matbaası ile Yako Levi matbaasında basılmıştır. Gazetenin geliri, Sanayi Mektebi'nde okuyan yoksul çocukların eğitiminde kullanılmıştır. 1913'ten itibaren yayına uzun bir süre ara veren gazete, 1950 yılında Ali Rıza Ataktürk tarafından aynı isimle tekrar basın hayatına geri dönmüştür." Halil Şimşek, Fulya Arslan, "Yeni Edirne Gazetesine Göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler 1950-1951", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Güz 2012, S. 13, s. 107.

¹¹⁴ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 24 Kasım 1947, Tefr. No.: 75, s. 2; Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 29-30 Kasım 1929, Tefr. No.: 67-68, s. 6-6.

c-Ertuğrul Gazetesi

Ziya Şakir, Balkan Harbi'nden sonra Talat Paşa tarafından Bursa'ya gönderilerek orada *Ertuğrul* gazetesini idare etmek üzere görevlendirilmiştir.¹¹⁵ Ziya Şakir 1914–1920 yılları arasında *Ertuğrul* gazetesinin idaresinde ve yazı işlerinde görev almıştır. Bu gazetede yazılarında önceleri adını yazarken daha sonra sadece Z.Ş. imzasını atmış ve zamanla bundan da vazgeçerek isimsiz olarak yazmaya devam etmiştir.¹¹⁶ Bu değişiklikte Ziya Şakir'in Osmanlı ordusunda görev yapmaya başlamasının etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Bundan sonra Ziya Şakir bir taraftan *Ertuğrul* gazetesinde yazılarını yazarken, diğer taraftan da I. Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti ordusunda kendisine verilen görevleri yerine getirmeye çalışmıştır.

Ziya Şakir, *Ertuğrul* gazetesi ile ilgili olarak verdiği bilgide bu gazetenin “milli mücadelenin ilk ve fedakâr organı”¹¹⁷ olduğu tanımlamasını yapmaktadır. Bu açıklama, *Ertuğrul* gazetesinin dönemin siyasal mücadelesi içerisindeki konumunu göstermesi bakımından önemli olduğu kadar Bursa'nın işgaline kadar gazetede uzun yıllar görev almış olan Ziya Şakir'in de milli mücadele sürecindeki konumunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Ziya Şakir mütareke döneminde “milli mücadele” taraftarı olması nedeni ile *Ertuğrul* gazetesinde İstanbul Hükümetine ve o dönemde bölgede milli mücadele taraftarlarına karşı ayaklanma hazırlığında bulunan Anzavur hareketine karşı oldukça sert bir dil kullanmıştır. Bu nedenle Ziya Şakir ve *Ertuğrul* gazetesi müdürü Ahmet Refik Bey bu taraftarlıktan vazgeçirilmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bursa Hürriyet ve İtilaf Fırkası erkânından eski müftü ve mebus Ömer Rıza Efendi, Ziya Şakir ve Ahmet Refik'i evine davet ederek izzet ve ikramda bulunmuştur. Bu görüşme sırasında Ömer Rıza nazik bir dille Ziya Şakir ve Ahmet Refik'ten milli mücadele taraftarlığını bırakmaları teklifinde bulunur. Bu teklif kabul edilmeyince de en azından gazetenin dilinde İstanbul Hükümetine ve Anzavur'a karşı yumuşak bir dil kullanılması ricasında bulunulur. Bunun karşılığında da “dünya ve mafihanızın ziyadesiyle mamur edileceği” vaat edilmiş ve Ömer Rıza Efendi bunun da kefilinin kendisi olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸

Ziya Şakir'in bu gazetede yazıları ve faaliyetleri ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi almak için *Ertuğrul* gazetesinin tam koleksiyonuna ulaşmamız mümkün olmamıştır. İçinde bulunduğumuz zamanda yaşadığımız bu imkânsızlığın kaynağında Bursa'nın yaşadığı tarihsel süreç etkilidir. Ziya Şakir bu imkânsızlıkla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: “Bursa'nın işgali sırasında *Ertuğrul* gazetesinin intişar ettiği

¹¹⁵ Eryüksel, a.g.e., s. 21.

¹¹⁶ Ziya Şakir, *Bursa'ya İki Gün İdare Eden Eşkiya- Püskülsüz İsmail'in Maceraları*, İstanbul 2012, s. 10.

¹¹⁷ Ziya Şakir, Büyük Türk İnkılâbı Başlarken, *Tan*, 13 Temmuz 1936, Tefr. No.: 17, s. 4.

¹¹⁸ Ziya Şakir, Büyük Türk İnkılâbı Başlarken, *Tan*, 17 Temmuz 1936, Tefr. No.: 21, s. 4.

Muin-i Hilal matbası büyük hasara uğramış. Bu gazetenin bütün koleksiyonları yakılmıştır.”¹¹⁹

d-Vakit Gazetesi ve İlk Terfrika

Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Ziya Şakir, İstanbul’a dönünce maddi zorluklar içinde bir hayat yaşamaya başlar. Bu sıkıntıların da etkisi ile hiç istemese de İnhisarlar İdaresi’nde bir görev alarak Diyarbakır’a gider. Daha sonra da İnhisar müdürlüğü görevi ile Maraş’a tayin edilir. Ancak Ziya Şakir’in hiçbir zaman gözü bir memuriyette olmamıştır. O her zaman yazmak arzusunda idi. Bu nedenle Balkan Harbi’nde tuttuğu notlarından “*Meçhul Asker*” isminde bir eser oluşturarak, 1929 yılının kasım ayından itibaren *Vakit* gazetesinde¹²⁰ tefrika şeklinde yayınlamaya başlamıştır. Bu tefrika devam ettiği sırada Ziya Şakir’in tayini İstanbul’a çıkar. Bundan sonra 1930 yılında “*Kan Dalgası*” adlı tefrikasını *Son Posta* gazetesinde ve 1931 yılında da *Yeni Gün* gazetesinde “*Bektaşılık*” adlı tefrikasını yayınlamaya başlamıştır. Böylece yazı hayatında dikkati çekmeye başladıktan sonra, İnhisarlar İdaresi’ndeki memuriyetinden istifa ederek kendini tamamen yazı hayatına adanmıştır.¹²¹

Ziya Şakir’in en üretken olduğu dönem Cumhuriyet dönemidir. Bunda yazarlıkla geçimini sağlamak zorunluluğunun da olması oldukça etilidir. Ekmeğini kazanmak adına aynı anda birden çok tefrikayı bir arada yazdığı dönemler de olmuştur. Yoğun ve sıkı çalışmayı gerektiren bu dönemlerde bile Ziya Şakir bir daha memuriyete dönmek istememiştir. İsteddiği takdirde başta ülkenin cumhurbaşkanı Celal Bayar ve başbakanı Adnan Menderes olmak üzere tanıdığı kişiler vasıtası ile kendisine iyi bir hayat sürmesine yetecek bir memuriyete kavuşmaması mümkün değildi. Ancak o hiçbir zaman böyle bir şeye tenezzül etmemiş ve zevk aldığı yazarlık mesleğini yaşadığı ekonomik zorluklara rağmen ömrünün sonuna kadar yorulmadan, bıkip usanmadan devam ettirmiştir.

e-Hak Mecmuası

Ziya Şakir tefrika yazarlığına devam ederken 1949 yılında her pazartesi yayımlanan “*Hak*” isminde haftalık ilmî ve siyasî bir mecmuayı sahibi ve mesul müdürü olarak çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete 6 Haziran 1949-13 Temmuz 1949

¹¹⁹ Ziya Şakir, Büyük Türk İnkılâbı Başlarken, *Tan*, 13 Temmuz 1936, Tefr. No.: 17, s. 4.

¹²⁰ Vakit gazetesi Mihran Efendi’nin çıkardığı Sabah gazetesinde başmuharrirlik yapan Ahmet Emin (Yalman) bu görevinden ayrılarak Asım Us’la beraber 22 Ekim 1917’de çıkarılmaya başlanmıştır. Mütareke döneminde Ahmet Emin’in Malta’ya sürülmesinden sonra Asım Us ve kardeşleri gazetenin yayım hayatında kalmasını sağlamışlardır. 1917’de yayım hayatına başlayan Vakit gazetesi 1959 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Gazete tek parti döneminde Atatürkçü bir anlayışla yayın yapmıştır. Us, *a.g.e.*, s. 10.

¹²¹ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 27-28.

tarikhleri arasında altı sayı yayımlanmıştır. Mecmuanın altı sayı sonra neden yayım hayatından çekildiği hakkında ise bir bilgi sahibi değiliz.

Hak mecmuasında Ziya Şakir'in dışında isimleri bulunan yazarlar şunlardır: Yalçın Kaya, Aksülün, Hilmi Yüksel, Baysan ve H. Ganioglu. Ziya Şakir bu mecmuayı neden çıkarmaya başladıklarını da Şemsettin Günaltay'dan yaptığı uzun bir alıntıyla ortaya koymaya çalışmıştır: “Günden güne inkişaf eden şu demokrasi devrinde, aynı gayeyi takibe karar veriyoruz. Ve bunun için de hurafelere karşı hak ve hakikati softalık zihniyetine karşı İslamiyet'in safiyeti ve samimiyetini, cehil ve kızıl tassuba karşı da maarifi hakikiyenin huzmelerini tevcih etmek maksadıyla bu mecmuayı çıkarıyoruz.”¹²² Açıklamadan da anlaşılacağı üzere mecmuanın “gerçek din” anlayışını ortaya koymak gibi bir gayesi vardır. Altı sayıya da bakıldığında İslamiyet ile ilgili ilmihal bilgileri, Hz. Muhammed'in hayatı, hadisler, ayet mealleri, İmam Ali'nin öğütleri, Sultan Hamid'in din ve siyaset anlayışı her sayının ortak konularıdır.

Hak mecmuası her ne kadar dini bir gaye taşısada siyasi açıdan ise Demokrat Parti ve Celal Bayar'a karşı da yakın bir duruş sergilemişlerdir. İlk sayıda Celal Bayar'ın tamamıyla din aleyhtarlarından olduğu ve laiklik prensibini şiddetle müdafaa ederek din kapılarını sımsıkı kapayacağı ile ilgili olarak ortaya atılan iddia ve dedikodular ele alınmıştır. Ziya Şakir müstear adı Z. Melek imzasıyla “Demokrat Partinin Din Siyaseti” başlıklı bir yazı ile bu dedikodu ve iddialara cevap vermeye çalışmıştır. Yazısında öncelikle Celal Bayar'ın babası Pilevneli Abdullah Fehmi Efendi'nin Gemlik Müftüsü olması nedeniyle oğluna dini bir terbiye verdiği belirtildikten sonra Celal Bayar'ın konuşmalarından örnekler vererek onun ve partisinin din aleyhtarı olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.¹²³

Hak mecmuası altıncı sayısından sonra bir daha yayımlanmamıştır. Altıncı sayıda yayım hayatına son verdikleri ile ilgili bir açıklama yazısı da bulunmamaktadır. Bu nedenle mecmuanın ani bir kararla yayım hayatından çekildiğini düşünmekteyiz.

3-Ziya Şakir'in Yazı Yazdığı Gazete ve Dergiler ile Kullandığı Müstear İsimler

Ziya Şakir'in Osmanlı döneminde yazdığı gazete ve dergiler şunlardır: *İrtika*, *Terakki Mecmuası*, *Çocuklara Mahsus Mecmua*, *Hanımlara Mahsus Mecmua*, *Hak*, *Yeni Edirne*, *Genç Türk*, *Ertuğrul*. Bu gazetelerin bazılarında Ziya Şakir adıyla veya onun müstear adıyla yazılmış yazılara ulaşılamamıştır. Bunun en büyük nedeni dönemin yazın hayatında gazete ve dergilerde isimsiz yazı yazmak gibi genel bir tutumun olmasıdır. Ancak bazen Ziya Şakir yazdığı yazıların altına gerçek adını veya müstear adını yazmıştır ki bunlardan tespit ettiklerimizi çalışmamızın sonunda verdiğimiz eserler listesinde belirttik.

¹²² Bu Mecmuayı Niçin Çıkarıyoruz, *Hak*, 6 Haziran 1949, S. 1, s. 1.

¹²³ Z. Melek, “Demokrat Partinin Din Siyaseti”, *Hak*, 6 Haziran 1949, S. 1, s. 8.

Ziya Şakir'in Cumhuriyet döneminde yazı yazdığını tespit edebildiğimiz gazete ve dergiler ise şunlardır: *Son Telgraf*, *Son Posta*, *Tasviri Efkar*, *Son Saat*, *Yeni Köroğlu*, *İkdam*, *Yarımay Mecmuası*, *Yeni Gün*, *Hakikat*, *Tan*, *Hak*, *Halk*, *Milliyet*, *Dede Mecmuası*, *Millet Mecmuası*, *Vakit*, *Bugün*, *Cumhuriyet*, *İstanbul Postası*, *Tarihten Sesler*, *Yeni Tarih Dergisi*, *Resimli Tarih Mecmuası*, *Büyük Doğu*, *Modern Türkiye Mecmuası*.

Osmanlı döneminde Ziya Şakir ismi ile tanınan yazar, Cumhuriyet döneminde çıkarılan Soyadı Kanunu ile Soko soyadını almıştır. Ancak eserlerinde genellikle soyadını kullanmayıp Ziya Şakir imzasını atmaya devam etmiştir. Bunun nedeni nedir veya niye ısrarla soyadını kullanmak istememiştir bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak bunun geçmişten gelen bir alışkanlık olması kuvvetle muhtemeldir.

Ziya Şakir isminin dışında bazen de müstear adlar kullanma gereği duymuştur. Müstear Arapça ödünç alınmış demek olup Tanzimat'tan sonra Batı edebiyatı örnek alınarak kullanılmaya başlamıştır. Orhan Okay'a göre müstear ad kullanarak kendini gizlemek isteyen yazarlar “siyasi-cezai sorumluluktan kaçmak”, “kişiler hakkında hiciv, ağır tenkit ve hakarete bulunmak”, “resmî mesleği dolayısı ile endişe etmek”, “kazanç maksadıyla yazılan eserlerde edebî itibarını şöhretini korumak”, “asıl mesleğinden farklı bir alanda yazmak”, “aynı dergide birbirinden farklı pek çok yazı kaleme almak” gibi gerekçelerle gerçek isimlerini gizleme gereği duymuşlardır.¹²⁴ Ziya Şakir'in penceresinden baktığımızda onun müstear isim kullanmasındaki nedenlerden en önemlisi siyasi-cezai sorumluluktan kaçmaktır. Bu konuda II. Abdülhamid döneminde kullandığı Hüseyin Servet veya Cemiyet-i İnkılabiye adına faaliyet gösteren gazetede kullandığı Abdülmüheymmin isimleri örnek gösterilebilir. *Dece Mecmuasında* aynı anda birden fazla tefrika yayımladığında da M. Fenkli, A. R., müstear adlarını kullanmıştır. Ayrıca bazen de kendi tarzı dışında kaleme aldığı aşk ve macera romanlarında kullandığı Z. Melek veya A. R. müstear adları da hem edebî şöhretini korumak hem de aynı dergide birden çok yazı kaleme alma nedenleri ile tercih ettiği isimlerdendir. Bu müstear isimlerin dışında Ziya Şakir'in yazı hayatında kullandığını tespit edebildiğimiz diğer müstear isimler ise şunlardır: B. Fenkli, Bahtiyar Fenkliligil, Emekligil, Hamit Nuri, M. Melek, M. Ziya, Z., Ziya, Z.Ş. dir.¹²⁵

İsmet Ziya ve İsmet Ziya Şakir müstear isimleri de Halil Bingöl'e göre Ziya Şakir'in müstear adları arasında yer almaktadır.¹²⁶ Ancak Ayda Hanım ile yaptığımız görüşmede, dedesinin intihar eden eşi İsmet Hanım'ın romanlar yazdığını kendisine anlattığını belirtmektedir.¹²⁷ Bu bilgi çerçevesinde değerlendirdiğimizde Ziya Şakir eşi

¹²⁴ Orhan Okay, “Müstear İsim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 32, s. 130.

¹²⁵ Halil Bingöl, “Ziya Şakir Soko'nun Takma Adları”, *Sözlü Tarihin Büyük Üstadı Ziya Şakir*, İstanbul 2011, s. 178-179.

¹²⁶ İsmet Ziya müstear adının Ziya Şakir'e ait olduğunu Halil Bingöl iddia etmektedir. Bu konuda bkz. Halil Bingöl, “Bir Gizli Romancı”, *Sözlü Tarihin Büyük Üstadı Ziya Şakir*, İstanbul 2011, s. 172.

¹²⁷ 28.01.2016 İstanbul'da Ayda Üstündağ ve kızı Siren Üstündağ ile yapılan görüşme.

İsmet Hanım'ın yazdığı romanlarını belki eşi memur olduğu için veya kendi popülerliğinin bu eserin okunurluğunu arttıracaklarını düşünerek İsmet Hanım'ın adına kendi adını da ekleyerek yayımlamıştır. Bu nedenle de Halil Bingöl'ün bu iddiası çerçevesinde ortaya koyduğu bu iki ismin Ziya Şakir'e ait olduğu doğru değildir.

C-ZİYA ŞAKİR'İN SİYASAL KİMLİĞİ VE FAALİYETLERİ

1-Cemiyet-i İnkılâbiye Cemiyetine Girişi

Ziya Şakir, şahsi manada siyasetten çok hoşlanan birisi değildir. Bu özelliğini II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ve Cumhuriyet döneminde siyasetten uzak kalmaya çalışarak açıkça göstermiştir. Ancak bu durum Ziya Şakir'in siyasi mücadelelere hiç katılmadığı anlamına da gelmemektedir. Zira o, gençlik yıllarına rastlayan II. Abdülhamid yönetimine karşı ortaya çıkan muhalif hareketlere katılmaktan çekinmemiştir ki, dönemin aydınları ve öğrencileri arasında bu bir moda olarak ifade edilecek kadar yaygın bir durumdur.

Ziya Şakir gençlik yıllarında bir taraftan gazetecilik bir taraftan hukuk talebeliği yaparken etrafında yaşanan gelişmelere karşı duyarsız kalmamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yönetiminde yaşanan sıkı inzibat kuralları, sansür ve jurnalcılık gibi durumlar, devletin içinde bulunduğu askeri, siyasi ve ekonomik sorunlar Osmanlı aydınları tarafından sık sık eleştiriliyordu. Tabi ki bu siyasi atmosfere karşı en fazla tepki duyanlar içinde yüksek okul talebelerinin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ziya Şakir de bu dönemde etrafında gördüğü siyasi atmosfer ve babasının Halep'e sürgünü sırasında tanık olduğu manzaralar nedeni ile II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalif bir kimliğe bürünmüştür. Bunun sonucunda da Satvet Lütü Bey'in delaletiyle Cemiyet-i İnkılâbiye¹²⁸ adlı gizli bir cemiyete üye olmuştur. Cemiyetin yegane amacı "Sultan Abdülhamid'i, dördüncü oğlu Şehzade Burhanettin Efendi lehine saltanattan feragate mecbur etmektir."¹²⁹ Ziya Şakir böyle bir amacı taşıyan cemiyete üye olduktan sonra cemiyet namına kısa aralıklarla çıkarılan "*Mecmua-i İnkılâbiye*" adlı mecmuanın da neşrini üzerine almıştır.¹³⁰

Ziya Şakir, *Mecmua-i İnkılâbiye* adlı mecmuada "Abdülmuheymen" müstear adını kullanarak yazılar yazmaya başlamıştır. Hukuk mektebinden arkadaşı olan Cemiyet-i İnkılâbiye üyelerinden Behçet (Karabey) ile mecmuayı kendi evinde basma

¹²⁸ Cemiyet-i İnkılâbiye, Mercan İdadisi öğrencilerinden Satvet Lütü, Hamid, Namık Zeki, Doktor Mahmut, Ferit Necdet gibi isimler tarafından kurulmuştur. İlk başlarda bağımsız hareket eden cemiyet önce İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantı kurar ama daha sonra Prens Sabahattin'in kurduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile anlaşarak onun İstanbul şubesi haline gelir. İbrahim Temo, Ahmet Rıza, *Biz İttihatçılar*, İstanbul 2009, s. 35; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 2012, s. 401; Samih Nafiz Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, İstanbul 2016, s. 426; Ahmet Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul 2009, s. 49.

¹²⁹ Tansu, *a.g.e.*, s. 426.

¹³⁰ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 15.

görevini de yerine getirmekteydi.¹³¹ Böylece Ziya Şakir içinde yaşadığı siyasi atmosfere karşı elinden gelen tüm güçle tepkisini ortaya koymaya çalışmaktaydı.

II. Abdülhamid döneminde yasak bir ihtilal cemiyetine üye olmak ve bu cemiyet adına yasak yayınlar yapmak suçları zindan köşeleri ve sürgün cezaları için yeterli nedenlerdendi. Fakat Ziya Şakir bu tehlikeleri göze alarak bu faaliyetlere katılmıştır. Zamanla Cemiyet-i İnkılabiye'nin Prens Sabahattin grubu ile yakınlaşması üzerine Ziya Şakir de İttihat ve Terakki Cemiyetine yakınlaşmıştır. Bu durumda Prens Sabahttin'in çok da millî olmayan "adem-i merkezîyet" düşüncesi anlayışı Ziya Şakir'in bu kopuşunda etkili olmuştur diye düşünmekteyiz.

2-İttihat ve Terakki Cemiyetine Girişi

Ziya Şakir, hukuk mektebine devam ettiği sırada Üsküdar'da Münif Paşa'nın yalısında ikamet ediyordu. Yine bu çevrede ikamet eden Avukat Mustafa Baha Bey¹³² ile tanışması onun İttihat ve Terakki Cemiyetine katılması sürecini başlatmıştır. İkili arasında başlayan dostluğun kısa sürede ilerlemesinden sonra bir gün Mustafa Baha, Ziya Şakir'i Manyasizade Refik Bey'e¹³³ "istediğimiz gibi ateşli bir genç" diyerek takdim eder. Mustafa Baha yaşanan bu hadise karşısında şaşırarak Ziya Şakir'e "...Devlet ve millet korkunç bir inkıraz uçurumuna doğru sürüklenip gidiyor. Bu büyük felaketin önüne geçmek için gizli bir cemiyet teşekkül etmiştir. Bu cemiyetin azaları, kâmilan memleketin münevverlerinden mürekkeptir. Seni de itimada şayan buluyoruz ve cemiyetimize almak istiyoruz." diyerek onu İttihat ve Terakki Cemiyetine davet eder. Ancak Ziya Şakir bu sırada Cemiyet-i İnkılabiye'ye dâhil olduğu için "Halbuki ben bir seneden beri gizli bir cemiyete üye bulunuyorum. O cemiyetin neşriyatını idare ediyorum. Eğer bu vaziyetim sizin cemiyetinizce bir mahzur teşkil etmezse büyük bir memnuniyetle teklifinizi kabul ederim." diye cevap verir. Ziya Şakir yaşanan bu hadise ile 1906 yılında Avukat Mustafa Baha Bey'in aracılığıyla yemin ederek İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır.¹³⁴ Ziya Şakir bu tarihten sonra iki cemiyette de faaliyetlerine devam etmiştir. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte artık istedikleri özgürlüğe kavuştuklarını düşünen Ziya Şakir, siyasal hayattan uzaklaşmaya ve kendisini vatani piyesler yazamaya adanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin sahip olduğu popülerlikle birlikte, toplumda kurmaya başladığı hegemonya yavaş yavaş cemiyete karşı tepkileri de beraberinde getirmeye başlamıştır. Bu dönemde yurt dışından dönen

¹³¹ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 15.

¹³² Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyetinin başında Avukat Baha Bey bulunmaktaydı. Baha Bey yaptığı gizli çalışmalarla cemiyete üye kazandırmak için elinden gelen çabayı göstermekteydi. Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 43.

¹³³ Ziya Şakir, Manyasizade Refik Bey'in müfrit bir hürriyetperver olduğunu ve Galata'da bulunan yazıhanesini birçok gencin içtima mahalli olduğunu belirtmektedir. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, I. Kısım, 26 Ocak 1933, Tefr. No.: 47, s. 11.

¹³⁴ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 14, 15.

cemiyet üyelerinin geçmişte yaşadıkları sıkıntıların mükâfatını talep etmeye başlamaları ile birlikte cemiyet üyeleri arasında da yavaş yavaş çekişmeler başlamıştır. Ziya Şakir yaşananlara karşı duyduğu hoşnutsuzluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili eserlerinde ve dönemin en önemli muhalefet hareketi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili eserlerinde uzun uzadıya anlatmıştır.

Ziya Şakir, Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyetinin hâkimiyetine karşı her ne kadar rahatsızlık duysa da muhalif bir tavır takınmaktan uzun süre sakınmıştır. Bu süreç Doktor İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalefete başlamasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Ziya Şakir 1910 yılında "*Genç Türk*"¹³⁵ adında siyasi bir gazete imtiyazı alması ile birlikte de hiç istemese de siyasal mücadeleye katılmak zorunda kalmıştır. Ziya Şakir, bu dönemdeki duruşunu şöyle tanımlamaktadır; "Genç Türk'ün sahibi hiçbir fırka ile alakadar değildi. Yalnız müfrit milliyetperver olduğu için ittihatçılara mütemayildi. Fakat idaresizlik yüzünden memleketin her tarafını saran felaketler karşısında o da vaziyetten müşteki idi. Böyle olmakla beraber, gazetesini çıkardığı zaman, katiyen siyasete karışmayarak sadece Türk milletinin içtimai mefkûresine hizmet etmeye karar vermişti ve ona bu fikri ilham eden de Keçecizade İzzet Fuat idi."¹³⁶ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Ziya Şakir kendi isteğinden ziyade şartların zorlaması sonucu, istemeden de olsa siyasete karışmak zorunda kalmıştır.

Ziya Şakir'in yaşanan gelişmeler sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyetini eleştirmeye başlaması menfaat elde edemediği için muhalif olanların tavırlarından farklı idi. O, muhalif olarak bir makam ve mevki elde etmek amacıyla değildi. O, derdinin menfaat elde etmek olmadığını daha olaylar başlamadan önce, Talat Paşa'nın muhalefeti bırakması karşılığında kendisini kaymakam olarak atama teklifini reddederek göstermiştir. Ziya Şakir'in bu tavrı sonraki dönemlerde de devam etmiş ve o, ekmeğini her zaman yazarak kazanmaya çalışmıştır.

Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yaşadıklarını anlattığı eserinde "Muhtelif ve ciddi sebeplerle İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif olan Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde faal vazife almadılar, hatta ona dargın durdular, fakat öte tarafa geçmeyi hiçbir zaman düşünmediler."¹³⁷ demektedir. Bu ifadelerle bakıldığında Ziya Şakir'in bu sınıfa dâhil olan kişilerden birisi olduğunu söylemek çok abartılı bir iddia olmayacaktır. Zira o, İttihat ve Terakki Cemiyetinin,

¹³⁵ Genç Türk gazetesinin ilk sayısı 10 Kanunuevvel 1326'da, 12. sayısı ise 21 Kanunuevvel 1326'da yayımlanmıştır. Ancak son sayı olarak tespit edebildiğimiz 14. sayı ise 23 Temmuz 1327'de yayımlanmıştır. 12. sayı ile 14. sayı arasındaki bu zaman farkının bizce nedeni Ziya Şakir'in Talat Paşa'ya yazdığı açık mektubun 12. sayıda yayımlanmasından sonra gazetenin bir süre yayımlanmamış olmasıdır. *Genç Türk*'ün ilk sayısında bazı mecburiyet dolayısı ile *Hukuk-u Beşer* gazetesinin muvakketen neşr edilemeyeceği ve bunun yerine *Genç Türk*'ün çıkarıldığı ifade edilmiştir. Gazete dört sayfadan oluşmaktadır. Gazetede yer alan yazılarda genellikle isim veya imza bulunmamaktadır. Ancak bazı yazılarda müstear isimler kullanıldığı da görülmektedir. En fazla yazısı görülen isim M. S.'dir.

¹³⁶ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, *Tan*, 7 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 8, s. 9.

¹³⁷ Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki Neydi?*, İstanbul 2006, C. I, s. 113.

Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya koyduğu bariz hatalara dikkat çekme gereği duymuştur. Bu nedenle de muhalif bir tavır takınmıştır. Ancak daha önce de vurguladığımız gibi onu böylesi bir tavra iten sebep menfaat elde edememenin verdiği öfke değildir. Onun eylem ve yaklaşımlarında bu anlayışın başat bir yer tuttuğu eserlerinde rahatlıkla görülmektedir. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalif olarak ortaya çıkan Osmanlı Demokrat Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasını değerlendirirken, muhalefeti bu kapsamda değerlendirmiştir. Osmanlı Demokrat Fırkasının muhalefetine karşı olumlu yaklaşan Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkasını ise çıkar peşinde koşan menfaatperestler olarak değerlendirmektedir. Olayların üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra Mısır'da yaşadığı dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkasının önemli isimlerinden Mustafa Sabri Efendi, Ali Ulvi Kurucu ile yaptıkları sohbette Ziya Şakir'in iddialarını doğrularcasına şunları söylemiştir: “Biz Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni İttihatçılara muhalefet ederek ortaya çıktığı için gerçekten samimi ve vatanını düşünen insanlar zannederek, o partiye katılmıştık... Sonra baktık ki, ruh ve mana olarak bunların da ötekilerden farkı yok. Bunlar da başka bir mevki ve menfaat şebekesi..”¹³⁸ Ziya Şakir bu değerlendirmelere karşılık muhalefette ortaya çıkan bu anlayışta İttihat ve Terakki Cemiyetinin yaptığı hatalarda dikkate değer bir etkisinin olduğunu da en sert ifadelerle ortaya koymaktan çekinmemiştir. Bu boyutu ile değerlendirildiğinde Ziya Şakir, İttihatçıdır. Ancak o, cemiyetin yaptığı hataları da eleştirmekten çekinmeyen bir muhaliftir. Bu eleştirilerinde “yiğidi öldür, hakkını ver” anlayışını da mümkün olduğu kadar terk etmemeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde bulunduğu makamı güç ve servet devşirmek için kullananların olduğunu ifade etmekten çekinmemiştir. Buna karşılık kendisini hapse attırıp sürdüren sabık Sadrazam Talat Paşa'nın da posta memuru iken ne ise sadrazam olduğunda da yine aynı kişi olduğunu ve bu süreçte bir servete sahip olmayıp ekonomik sıkıntı içinde yaşadığını açıkça ifade etmekten de çekinmemiştir.

3-Ziya Şakir'in Yurt Dışına Kaçışı

Ziya Şakir'in *Genç Türk* gazetesinin yönetimini demokratlara bırakmasından sonra demokratların eleştirileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlarını kızdırmıştır. Bu nedenle de ittihatçılar Ziya Şakir'i sözlü ve fiili olarak rahatsız etmeye başlamışlardı. Ziya Şakir birçok tehdit mektupları almaya başlamış ayrıca biri Bahçekapı Karakolu önünde diğeri Kadıköy'de ve İstanbul'da olmak üzere cemiyet üyelerinin fiili saldırısına uğramıştır. Bunun üzerine yaşanan gelişmelerden iyice bunalan Ziya Şakir gazeteyi demokratlardan geri almış ve 3 Ocak 1911 günü Talat Paşa'ya “Dahiliye Nazırı Talat Efendiye Siz Milleti İğfal Ediyorsunuz” başlığıyla ağır bir eleştiri mektubu yazmıştır. Ziya Şakir bu yazı sonucunda çektiği sıkıntıların etkisi ile olmalı ki ilerleyen yıllarda yaptığı işi, “gençlik, tecrübesizlik ve bilhassa şöhret hırsı” olarak açıklamıştır. Zira “arkadaşlarının tesiri altında kalan bu taşkın ruhlu genç,

¹³⁸ M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar*, İzmir 2013, C. I, s.289.

itidalini muhafaza edememiş” ve yazdığı yazı ile de kendini büyük bir mesuliyetin altına sokmuştur.¹³⁹ Gazetecilik adına yaptığı bu girişimden kısmen pişmanlık duymuştur. Pişmanlık duymasında ise çektiği sıkıntılar, ızdıraplar ve hasretler doğrudan etkilidir. 1840’lı yıllarda Kapol isminde bir girişimci fenni ve edebi bir gazete çıkarmak için istida verir. İstidasında da gazetede yasak bir yayın yapmayacağını ve hergün gazetesinin sansür edilmesini kabul ettiğini ifade etmektedir. Ziya Şakir bu hadiseden bahsettikten sonra şöyle devam eder; “Görülüyor ki eski devrin gazetecileri çok ihtiyatlı adamlarmış. Bizler gibi gazetecilik edeceğiz diye gözlerini kapayıp yazı yazmazlar. İkide bir de mahkemeye çağrılmazlar. Hafif, ağır cezalarla mahkûm olmazlar. Evlerindeki tertemiz sabun kokan yatakları duruken hapishanelerdeki bitli, pireli yataklarda yatmak fedakârlığına katlanmazlar.”¹⁴⁰ Ziya Şakir bu düşüncenin etkisi ile ilerleyen yıllarda bir daha böylesi hadiselerle karşılaşmamak için oldukça ihtiyatlı davranmayı da ihmal etmemiştir.

Ziya Şakir, Talat Paşa’ya yazdığı bu ağır mektubun akabinde Ahmet Samim’in akıbetine uğramamak ve velveleli bir vakaya sebep olmamak için arkadaşları tarafından İstanbul’u terk etmeye zorlanmıştır.¹⁴¹ Rıza Nur ise aslında Ziya Şakir’in önce makalesini yazdığını, Mısır’a gidecek vapurun gününü öğrendikten sonra makaleyi gazeteye verdiğini ve yayımlanmadan öncede vapura atlayarak ülkeden ayrıldığını iddia etmektedir.¹⁴² Yayımlanan mektup sonrasında *Genç Türk* gazetesinin toplatılması ve Ziya Şakir’in yakalanması emri verilmiştir.¹⁴³ Başlatılan takibatta 17 Ocak 1911’de Ziya Şakir’in Mısır’a kaçtığı tespit edilmiştir.¹⁴⁴

Ziya Şakir’in yazdığı yazı sonrasında Mısır’a kaçması hakkında bazı dedikoduların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dedikodulara göre Ziya Şakir firarından önce bir evde arkadaşları ile toplanır. Toplantıda kadınlar da vardır. Ziya Şakir bu kadınlardan Naime ile anlaşır ve hayatını kurtarmak için ülkeden kaçarken bu kadını da yanında götürür.¹⁴⁵ Rıza Nur da bu dedikodulardan bahsederek bu kadının adını Mümine olarak vermektedir. Rıza Nur, Ziya Şakir’in bu kadını kullandığını, her şeyini sattırarak parasını alıp onunla Mısır’a kaçtığını ve orada bu kadının parasını yediğini iddia etmektedir.¹⁴⁶ Tabi Rıza Nur bu hadiseyi anlatırken daha sert ve acımasız ithamlarda da bulunmayı ihmal etmez. Biz bu ithamların Ziya Şakir’in Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili yazdığı eserinde, Rıza Nur’un hoşuna gitmeyen şeyleri yazması nedeni ile intikam almak için yazılmış şeyler olduğunu düşünmekteyiz. Ziya Şakir, hakkında çıkan bu dedikodularla ilgili olarak, firarından önce Göztepe’de bir evde arkadaşları ile

¹³⁹ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 25.

¹⁴⁰ Ziya Şakir, “Bir Asır Evvel Matbuat”, *Büyük Doğu*, 17 Mayıs 1946, S. 29, s. 14.

¹⁴¹ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 8.11.1937, I. Kısım, Tefr. No.: 9, s. 9; Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 10, 24-25.

¹⁴² Rıza Nur, *Ziya Şakir’e*, s. 2034.

¹⁴³ BOA, DH. EUM. KADL. Dosya:5/6.

¹⁴⁴ BOA, DH. EUM. KADL. Dosya:5/ 6.

¹⁴⁵ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 34.

¹⁴⁶ Rıza Nur, *Ziya Şakir’e*, s. 2035-2036.

buluştuğunu ve gerçektende de bu evde birkaç bayanın bulunduğunu ifade eder. Ancak bu bayanların ev sahibinin akrabaları olmaları nedeni ile orada bulunduklarını söyler. Naime adlı kadının da gerçektende bir miras işini halletmek için Mısır'a gitmesi gerektiğini ve tesadüfen aynı vapurda bulunduklarını belirtir.¹⁴⁷ Bu dedikodular ve ardından Mısır'daki yakın dostu Biyanka ile ilgili yapılan dedikodular, Ziya Şakir'in nişanlısından ayrılmasına neden olmuştur. Ziya Şakir, Mısır'a firar ettikten sonra yaşadığı tüm maddi sıkıntıların yanında, bu dedikodular nedeniyle psikolojik sıkıntılara da göğüs germek zorunda kalmıştır.

4-Ziya Şakir'in Yurda Dönüşü ve Yargılanması

Ziya Şakir, Hasan Eryüksel'e verdiği bilgide, Mısır'da iken yazdığı senaryo ile ilgili anlaşma yapmak için Napoli'de bulunduğu sırada İtalyanların Trablusgarp'a saldırması üzerine İstanbul'a geri döndüğünü ifade etmiştir.¹⁴⁸ Ancak "*Vicdanından Af Dile*" adlı eserinde ise durumu daha farklı bir şekilde anlatmıştır. Ziya Şakir Napoli'de Pate sinema şirketi ile anlaşma yapmayı beklediği sırada İstanbul'dan bir mektup alır. Mektup ayrıldıkları nişanlısı Saadet Hanım'ın annesindendir. Saadet Hanım'ın annesi Fitnat Hanım, kızının evlendikten sonra çok kötü hastalandığını, ölmek üzere olduğunu belirtir. Bu nedenle son arzusunun Ziya Şakir'den af dilemek olduğunu yazarak acilen İstanbul'a gelmesini rica eder. Sabık nazırla ve yetkililerle görüştükleri ve herhangi bir sıkıntı çıkarmayacakları da mektupta belirtilir.¹⁴⁹ Bunun üzerine Ziya Şakir apar topar İtalya'dan ayrılarak kaçak olarak bindiği bir vapurla İstanbul'a gelir. Ancak mektubun düşmanlarının kendisine kurdukları bir tuzak olduğunu anladığında iş işten geçmiştir.¹⁵⁰

İki farklı anlatım dikkate alındığında Ziya Şakir'in hayatını anlattığı romanındaki bilgilerin daha kabul edilebilir olduğu düşünülmektedir. Zira Hasan Eryüksel'e verdiği bilgiye göre, Trablusgarp Savaşı nedeni ile İtalya'da kalmayı uygun bulmadığını ifade etmiştir. Ancak İstanbul'a döndüğünde de tutuklanacağını bile bile dönmeyi düşünmesi de çok ikna edici değildir. Hem de ekonomik sıkıntılarını tamamen ortadan kaldıracak bir anlaşmanın eşiğinde bunu yapması gerçekçi görünmemektedir. İkinci anlatımda ifade ettiği, eski nişanlısının annesinin onu acilen İstanbul'a çağırması ve geldiğinden kanuni bir takibata uğramayacağı ile ilgili verdiği güvence onun korkmadan İstanbul'a gitmesinin nedenini açıklamak konusunda daha ikna edici bir durumdur.

Ziya Şakir, İstanbul'a gelir gelmez yakalanarak Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilir. Ardından Divan-ı Harp'te yargılanması yapılır. Ziya Şakir, Hasan Eryüksel'e verdiği röportajda, mahkeme sonucunda "yazdığı yazılarda bir cürüm görülmediği için mahkûm

¹⁴⁷ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 35.

¹⁴⁸ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁴⁹ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 60.

¹⁵⁰ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 45.

edilmediğini ancak idareten kaydı ile sürgün edildiğini” ifade etmektedir.¹⁵¹ Ancak yargılama sonucunda verilen kararda, Ziya Şakir’in *Genç Türk* gazetesinde yayınladığı makale ile sabık dahiliye nazırı Talat Bey’e hakaretimiz ifadelerde bulunarak, halkı ayaklanmaya sevk edecek duyguları uyandırmaya çalıştığı ve daha önce benzer şekilde fesat çıkarıcı yazılar neşrettikleri için İstanbul’dan uzaklaştırılan Pertev Tevfik ve Hüseyin Hilmi gibi şahıslara uygulanan tutuklu olarak sürgün edilme cezasının uygulanmasına karar verildiği ifade edilmiştir (29 Mayıs 1911). Bu kararın İdare-i Örfiye’nin 6. maddesine dayanarak verildiği belirtilmiştir.¹⁵² Bu ifadelere bakıldığında Ziya Şakir’in dahiliye nazırına hakareten ve halkı ayaklanmaya kışkırtmaktan dolayı mahkum edildiği görülmektedir.

Divan-ı Harbi’de yapılan yargılama sonucunda verilen karar mucibince Ziya Şakir önce Kastamonu’ya¹⁵³ (3 Temmuz 1911), sürgün edilmiştir. Ziya Şakir Kastamonu’da bulunduğu süre içerisinde gösterdiği iyi hal ve hareketi nedeni Kastamonu valiliğince münhal bulunan Kastamonu ikinci komiserliğine tayin edilmek istenmiştir (21 Ağustos 1911). Ancak Emniyet-i Umumiye Sicil Kalemi tarafından gönderilen yazıda Ziya Şakir’in bu göreve getirilmesinin polis nizamnamesine aykırı bulunduğu için ikinci komiserliğe tayininin mümkün olamayacağı ifade edilerek bu istek reddedilmiştir (14 Eylül 1911).¹⁵⁴ Yaşanan bu gelişmelerden sonra Ziya Şakir Kastamonu’dan Sinop’a gönderilmiştir. Ancak Ziya Şakir’in Sinop’a ne zaman ve neden sürüldüğü ile ilgili bir bilgi ise belgelerde yer almamaktadır.¹⁵⁵

Ziya Şakir’in Sinop’ta bulunduğu dönemde ciddi sıkıntılar çektiğini Rıza Nur serzenişli bir şekilde şöyle ifade etmektedir: “O vakit Sinop’ta aç kaldın, bana yalvardın, senin ne mal olduğunu henüz bilmezdim. Sinop hastanesine kâtip tayin ettirdim.”¹⁵⁶ Bu ifadelerde her ne kadar Rıza Nur’un kızgınlığından kaynaklanan ağır ithamlar olsa da ciddiye alınması gereken iki nokta vardır. Bunlardan birincisi Ziya Şakir’in Sinop’ta bulunduğu dönemde ciddi ekonomik sıkıntılar çekmesi ve ikincisi de onun Sinop hastanesinde çalışmak zorunda kalmasıdır. Ziya Şakir’in Sinop’ta sürgün bulunduğu dönemde ikinci defa Dahiliye Nezaretine gelen Talat Paşa af çıkararak¹⁵⁷ Ziya Şakir’i İstanbul’a gelmek üzere serbest bıraktırmıştır (20 Nisan 1912).¹⁵⁸ Böylece yaklaşık bir yıl kadar süren mahkûmiyet hayatı sona ermiştir. Rıza Nur bu konuda da

¹⁵¹ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁵² BOA, İ.H.B. Dosya: 90/24.

¹⁵³ BOA, DH. EUM. THR Dosya: 106/47.

¹⁵⁴ BOA, DH. EUM. MEM. Dosya: 3/15.

¹⁵⁵ Ali Birinci, “Yeni Jön Türklüğün Fizan’ı yani sürgün yeri ise Bodrum, Sinop ve Çorum şehirleriydi. Sık sık ifade edildiği gibi üstelik usulen istintaka da tabi tutulmaksızın İT aleyhtarları aydınlar buralara sürgün ediliyordu.” diyerek Ziya Şakir’in neden Sinop’a sürüldüğü hususunu da açıklamış olmaktadır. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat Ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul 1990, s. 226; Abdullah Acehan, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V. 1/5, Fall 2008, s. 25.

¹⁵⁶ Rıza Nur, *Ziya Şakir’e*, s. 2037.

¹⁵⁷ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁵⁸ BOA, DH. SYS. Dosya: 57-2/12

Ziya Şakir'in ittihatçılara casusluk yaptığı için affedilerek İstanbul'a çağrıldığını iddia etmektedir.¹⁵⁹

Ziya Şakir İstanbul'a döndükten sonra Dahiliye Nezaretine sevk edilmiştir. Onu karşılayan Talat Paşa, Ziya Şakir'e barışma teklifinde bulunarak onu bir memuriyete atamayı teklif etmiştir. Ancak Ziya Şakir bunu kabul etmemiş bunun üzerine Talat Paşa, Ziya Şakir'den Süleyman Nazif'in *Hak* gazetesinde çalışmasını rica etmiştir. Gazetede başmuharrirlik yapacak ve her gün Talat Paşa'yı ziyaret ederek hükümetin siyasetine dair yazılması gerekenleri ondan öğrenerek yarı resmi bir gazetecilik yapacaktır. Ziya Şakir bu teklifi siyasetten uzak kalmaya karar verdiği gerekçesi ile hemen kabul etmez¹⁶⁰ ve düşünmek için süre ister. Daha sonra da teklifi kabul ederek kısa bir müddet çalıştıktan sonra istifa ederek evine çekilir.¹⁶¹

Burada şu hususu da unutmamak gerekir. Ziya Şakir, Talat Paşa hakkında yazdığı yazı sonrasında özel hayatında, Mısır'a kaçmanın dışında hem ekonomik, hem duygusal, hem de psikolojik birçok sıkıntı yaşamıştır. Yaşadığı bu sıkıntılar yurda döndükten sonra daha da artmış, Kastamonu ve Sinop'ta bir yıl kadar bir mahpusluk hayatı yaşamıştır. Yaşadığı bu sıkıntıların yakın tanıklarından Biyanka Hanım da,¹⁶² Ziya Şakir hapisten çıktıktan sonra gönderdiği mektubunda ona şu öğütte bulunmuştur: "Beni dinlersen sevgili annen sıfatı ile eski nasihatlerimi bir daha tekrar edeyim. Politikacılık gibi dedikodulu ve tehlikelerle dolu işlerden vazgeç. Sen çok hassas ve içi sanat hisleri ile dolu bir gençsin..."¹⁶³ Ziya Şakir gerçekten de yaşadığı sıkıntıların ve çok sevdiği dostunun tavsiyeleri doğrultusunda bundan sonraki yaşamında mümkün olduğu kadar kendisini siyasetin dışında tutmaya çalışmıştır.

D-SAVAŞ YILLARINDA ZİYA ŞAKİR

Ziya Şakir, Balkan Harbi'nin başlamasından önce mahkûmiyetten kurtulmuş ve kısa bir süre evinde dinlenme imkânı bulmuştur. Ancak Trablusgarp Harbi'nin devam ettiği günlerde Balkanlar'da yeni bir savaşın başlaması ihtimalinin ortaya çıkması, İstanbul'da halkı galeyana getirmiş ve başta Darülfünun öğrencileri olmak üzere toplumun farklı kesimleri savaş lehine gösterileri başlatmıştır. Bu süreçte Ziya Şakir de kardeşi ile savaş lehinde gösterilere katılanlardan birisidir.¹⁶⁴ Böylesi gergin bir durumda Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesi ile birlikte Ziya Şakir ve kardeşi önce İstanbul'da orduya gönüllü olarak katılmak istemişlerdi. Ancak dönemin siyasal

¹⁵⁹ Rıza Nur, *Ziya Şakir'e*, s. 2037-2038.

¹⁶⁰ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 73.

¹⁶¹ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁶² Ziya Şakir'in eserinde kendi adını Nuri olarak değiştirdiğini dikkate aldığımızda Mısır'da tanıştığı bu opera sanatçısının isminin de Biyanka olmama ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Ancak kendi tanıdık çevresinden bir isim olmaması nedeni ile bu sanatçının ismini kullanmakta bir sakınca görmemesinin de mümkün olduğunu unutmamak gerekir.

¹⁶³ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 70.

¹⁶⁴ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 2 Kasım 1947, Tefr. No.: 63, s. 2.

çekişmeleri karşısında orduya alınmayacaklarından ve İttihatçılıkları nedeni ile başlarına bir olumsuzluk geleceğinden çekinerek Bursa'ya gidip orada Bursa Gönüllü Taburunun Dördüncü Bölüğüne katılmayı başarmışlardır.¹⁶⁵

Ziya Şakir, Balkan Harbi'nde yaşanan sevk hatalarının sonucunda taburu ile birlikte Edirne'ye gitmiştir.¹⁶⁶ Ziya Şakir ve kardeşi Kazım Şakir, Edirne'nin düşüşüne kadar Edirne savunmasında bulunmuşlardır. Bulgarların yaptıkları son saldırıda yaralanan Ziya Şakir,¹⁶⁷ Bahattin Şakir'in yönettiği Hilal-i Ahmer hastanesine kaldırılmıştır. O hastanede yatarken Edirne düşmüş ve esaret hayatı başlamıştır. Bahattin Şakir, Ziya Şakir iyileştikten sonra onu ve kardeşini hastane personeli olarak kaydetmesiyle birazda olsa esaret hayatının sıkıntılarından uzak kalabilmişlerdir.¹⁶⁸ Ziya Şakir ve kardeşi iki buçuk ay kadar süren esaret hayatından kaçarak İstanbul'a dönmeyi başarmışlardır. Sonrasında Edirne'nin geri alınması harekâtına katılmışlar ve tekrar İstanbul'a dönmüşlerdir.¹⁶⁹

Ziya Şakir, Balkan Harbi'nden sonra bir süre İstanbul'da kalmıştır. Bu sırada Talat Paşa, Ziya Şakir'e *Ertuğrul* gazetesini idare etme görevini vermiş ve Bursa'ya göndermiştir.¹⁷⁰ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ile birlikte Ziya Şakir yine gönüllü olarak Bursa'da orduya katılmıştır. Balkan Harbi'nde aldığı yara nedeni ile cepheye gönderilmeyen Ziya Şakir, Bursa Menzil Hat Müfettişliği Merkez İnzibat Kıtası Kumandanlığı görevini ifa etmiştir.¹⁷¹ Savaşın sonuna kadar Bursa'da askerlik hizmetini yerine getiren Ziya Şakir I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra ittihatçılar aleyhinde başlayan takibattan kendini kurtaramamıştır. 5 Nisan 1919 tarihinde yakalanarak İstanbul'a gönderilmiş¹⁷² ve akabinde de yargılanarak sürgüne mahkûm edilmiştir (14 Ağustos 1919).¹⁷³ Ziya Şakir ile birlikte Yozgat'a sürgün edilmek üzere Eskişehir'e gönderilenler Hoca Faik, İsmail Feyzi ve İsmail Hakkı'dır. Sürgün cezasının gerekçesi ise Bursa'da hükümet aleyhine sükûneti bozucu faaliyetlerde bulunmaktır.¹⁷⁴

Ziya Şakir sürgün olarak Eskişehir'e gönderilirken yolda öldürülmek istenmiş ancak yanlarında bulunan polisin yardımları ile bu tuzaktan kurtulmuştur.¹⁷⁵ Eskişehir'e vardıktan sonra orada sürgün bulunan ittihatçılarla birleşmiştir. Ziya Şakir, Eskişehir'de

¹⁶⁵ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 15 Kasım 1947, Tefr. No.: 66, s. 2.

¹⁶⁶ Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 22 Eylül 1929, Tefr. No.: 9, s. 3.

¹⁶⁷ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 3 Ocak 1948, Tefr. No.: 112, s. 2.

¹⁶⁸ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 5 Ocak 1948, Tefr. No.: 114, s. 2.

¹⁶⁹ Ziya Şakir'in Balkan Harbi ile ilgili olarak anılarına dayanarak yayınladığı eserlerini ele alırken bu konuda daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹⁷⁰ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 21; Ziya Şakir, *Püskülsüz İsmail'in Maceraları*, s. 9-10.

¹⁷¹ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya- Püskülsüz İsmail'in Maceraları, *Son Posta*, 30 Temmuz 1939, Tefr. No.:2, s. 14.

¹⁷² Eryüksel, *a.g.e.*, s. 21-22.

¹⁷³ Ziya Şakir bu döneme ait anılarını da "Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya Püskülsüz İsmail'in Maceraları" adlı tefrikasında ayrıntıları ile anlatmıştır.

¹⁷⁴ BOA, DH. EUM. AYŞ, Dosya: 17/63.

¹⁷⁵ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 22.

kaymakam olan Atıf Bey'in Mustafa Kemal'den aldığı emir doğrultusunda Hakkı Baha ve Bursa Mebusu Ahmet Efendi ile birlikte Bursa'ya geri dönmüştür.¹⁷⁶ Bu üç sürgünün Bursa'ya geri döndüklerini haber alan Bursa Valisi Gümölcineli İsmail görevini bırakarak İstanbul'a kaçmıştır. İstanbul Hükümeti onun yerine Kürt Mustafa'yı (Nemrut Mustafa) vali olarak Bursa'ya göndermiştir. Ancak Kürt Mustafa makamını basan bir grup tarafından makamından indirilmiştir. Bu hadiseye karışanlardan biri de Ziya Şakir'dir.¹⁷⁷ Yaşanan bu hadiselerden sonra Bursa'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Ziya Şakir de burada İrşat ve İstihbarat Şubesi Şefliği görevini ve yabancı dillerde yazılan mektupların sansörlüğü görevlerini yerine getirmiştir.¹⁷⁸ Bu görevi sırasında *Ertuğrul* gazetesini de yayımlamaya devam etmiştir. Ziya Şakir kendisinin de yer aldığı Bursa kuvvetleri ile Soma Cephesine de katılmıştır.¹⁷⁹ Ziya Şakir bu cephede Soma civarında bulunan Giresun Nahiyesi'nde görev yapmıştır.¹⁸⁰ Ancak düşman kuvvetlerinin taarruzu karşısında Bursa'ya geri çekilmişlerdir.¹⁸¹ Yunan kuvvetleri Bursa'ya doğru hareket ettikleri vakit Bursa'da bulunan 56. Fırka şehri savunma kuvvetinden oldukça uzaktı. Ziya Şakir, Bursa'yı savunmak durumunda kalan 56. Fırkanın toplam mevcudunun "735 muharip asker, 4 makineli tüfek ve 3 toptan ibaret olduğunu"¹⁸² ifade etmektedir. Böylesi az bir kuvvetle şehrin savunması mümkün olmadığı için askerlerin de daha fazla hırpalanmasını istemeyen Mustafa Kemal Bursa'nın tahliye edilmesi emrini verir. Bundan sonra Ziya Şakir de önce Ankara'ya gelmiş oradan da Sivas'a geçmiştir.

Ziya Şakir, Sivas'a gittikten sonra orada kurulması kararlaştırılan Temyiz Mahkemesinin İstida Şubesi Başkatipliğinde dört ay kadar görev yapmış ancak sonra istifa etmiştir.¹⁸³ Ülkenin savaş bunalımı içinde bulunduğu bu dönemde Ziya Şakir, Sivas'ta bulunan Sanayi Mektebinin müdürlüğüne geçerek okulu dikkate değer bir şekilde iyileştirmiştir. Ziya Şakir'in Sanayi Mektebi'ni yaşanan savaş ve yokluk döneminde yeni baştan kurarak gösterdiği başarı Amerika Şark Karib Muavenet Cemiyeti Reisi Mister Turbur'un ve cemiyetin müfettişi Mister Çekvit'in dikkatini çekmiştir. Bu iki zat okulu ziyaretleri sonrasında Ziya Şakir'e takdir ve hayretlerini ifade etmişlerdir.¹⁸⁴ Ziya Şakir'in bu başarısı Amerikalıların dikkatini çekmiştir. Bunun sonucunda Samsun-Sivas şimendifer hattı ile ilgili olarak hükümetle görüşmeler yapan

¹⁷⁶ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁷⁷ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁷⁸ Ziya Şakir, Büyük Türk İnkılâbı Başlarken, *Tan*, 17 Temmuz 1936, Tefr. No.: 21, s. 4.

¹⁷⁹ Ziya Şakir, Bursa'dan Soma cephesine yardıma giden kuvvetlerle ilgili şu bilgileri vermektedir: "Busra'dan gelen imdat kuvvetleri Giresun şimendifer istasyonu civarına yerleşmişlerdi. Bu imdat kuvveti Miralay Kasap Osman Bey'in kumandasındaki Nizamiye Alayı ile Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından tertip edilen mücahit müfrezelerinden ve her iki kuvvet de 1500'ü geçmeyen silah adedinden ibaretti." Ziya Şakir, Büyük Türk İnkılâbı Acı Hakikatler, *Tan*, 21 Ağustos 1936, Tefr. No.: 21, s. 4.

¹⁸⁰ Ziya Şakir, *Acı Hakikatler...*, 20 Ağustos 1936, Tefr. No.: 20, s. 4.

¹⁸¹ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 24-25.

¹⁸² Ziya Şakir, *Acı Hakikatler...*, 22 Ağustos 1936, Tefr. No.: 22, s. 4.

¹⁸³ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁸⁴ Ziya Şakir, *Acı Hakikatler...*, 19 Eylül 1936, Tefr. No.: 78, s. 4.

Cester grubunda Ziya Şakir'e önemli bir iş teklifinde bulunmuşlardı. Ziya Şakir bu işi kabul ederek Samsun'a gitmiştir. Ancak bu projenin gerçekleşmemesi ve bu sırada da Cumhuriyet'in ilanı üzerine Ziya Şakir hasretini çektiği İstanbul'a geri dönmüştür.¹⁸⁵

E-CUMHURİYET DÖNEMİNDE ZİYA ŞAKİR

Ziya Şakir I. Dünya Savaşı, mütareke dönemi ve akabinde yaşanan Kurtuluş Savaşı döneminden sonra yukarıda da belirttiğimiz gibi kısa bir memuriyet hayatı yaşamıştır. Ancak onun yapmaktan en çok hoşlandığı işin muharrirlik olması, hayatının sonuna kadar ekmeğini bu işten kazanmasına neden olmuştur. Ardı ardına hiç bıkmadan yazdığı tefrikalar ve makaleler bu görüşümüzün en basit ispatı konumundadır ki onun en üretken olduğu zaman da bu dönemdir.

Bu dönemde içine girdiği yoğun yazma temposu onu hem ailevi sorunlarından hem de devrin siyasal çekişmelerinden uzak tutmayı başarmıştır. Tarih, din, edebiyat ve sanat alanlarında birçok yazı yazmasına rağmen o dönemde yaşanan siyasal, toplumsal ve kültürel kırılmalarla ilgili herhangi bir şey yazmamış ve hatta yazmaktan imtina etmiştir.

Ziya Şakir'in Cumhuriyet döneminde siyasal hayattan uzak kalması anlayışı Demokrat Partinin kurulması ile birlikte biraz esnemiştir. Ziya Şakir'in torunu Ayda Hanım'ın belirttiği üzere Demokrat Partinin kuruluşu aşamasında Adnan Menderes yanında bir kişi ile birlikte Ziya Şakir'i ziyarete gelmişlerdir. Bu ziyarette Adnan Menderes, Ziya Şakir'e Celal Bayar ile birlikte bir parti kurmak düşüncesini açıklamıştır. Ancak Ayda Hanım yaşının küçüklüğü nedeni ile konuşulan birçok konuyu kavrayamamış ve gelen misafirlerin dedesinden ne istediklerini de anlamadığını ifade etmiştir.¹⁸⁶ Ayda Hanım'ın anlattığı bu hadise Ziya Şakir'in ve düşüncelerinin dönemin siyasal yaşamında aktif olarak faaliyet gösteren isimler açısından ne kadar değerli olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Ziya Şakir, Demokrat Parti döneminde az da olsa siyasal yaşama girmiştir. Ancak bu konuda Ayda Hanım'ın anlattıklarını dikkate aldığımızda bu giriş Ziya Şakir'in isteği olmaktan ziyade rica ve birazda zorlamayla olmuş gibi gözükmektedir. Bu konuda Ayda Hanım şunları söylemektedir: “(Ziya Şakir) Her zaman politikadan uzak kalmak istedi. Celal Bayar'ın ısrarı ile Sivas'tan milletvekilliğine adaylığını koymuştu. Bu işin üstesinden gelmeye ne maddi gücü ne de niyeti vardı. Esasında merkezden aday göstermek istedilerse de himmetle gelen nimet insana mihnet yükler diye kabul etmedi. Siyasetin ne olduğunu da çok iyi biliyordu. Ama politika asla ona göre değildi.”

¹⁸⁵ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁸⁶ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 24.

Ziya Şakir 1950 ile 1955 yılında yapılan yerel seçimlerde de Demokrat Parti tarafından İstanbul Belediye Meclisi için Fatih'ten aday gösterilmiş ve seçilmiştir.¹⁸⁷ Bu görevi ölümüne kadar devam ettirmiştir. Bu politik girişimlerde Celal Bayar'ın ve Adnan Menderes'in önemli etkileri olmuştur. Zira Celal Bayar'ın Ziya Şakir ile tanışıklığı Balkan Harbi dönemine dayanmaktadır. Bu tanışıklık ilerleyen yıllarda da devam etmiştir.¹⁸⁸ Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Yugoslavya¹⁸⁹ ve Yunanistan gezilerine Ziya Şakir de katılmıştır. Ziya Şakir gezi sonrasında da yaşananları kitaplaştırmıştır.¹⁹⁰ Ayda Hanım anılarında bu gezilere katılırken kıyafet konusunda Ziya Şakir'in yakın arkadaşı Satvet Lütfi Tozan'dan yardım aldığını ayrıca belirtmektedir. Çünkü resmî kabullerde frak giyme zorunluluğu, Ziya Şakir'i Satvet Lütfi Tozan'ın gardrobundan ödünç frak alarak bu ihtiyacını gidermeye sevk etmiştir.¹⁹¹ Burada bizce dikkati çeken husus ise Cumhurbaşkanı ile yurtdışı gezisine çıkacak kadar yakın olan bir kişinin frak alacak kadar maddi bir imkâna sahip olmamasıdır.

Celal Bayar, İstanbul'a geldiği zaman “muhakkak” Ziya Şakir ile görüşürdü. Bu görüşmeler genellikle Şale Köşkü veya Beylerbeyi Sarayında gerçekleşirdi. Bazen de Celal Bayar, Ziya Şakir'i evinde ziyaret ederdi. Ayda Hanım, Celal Bayar'ın gelmeden önce ziyaretini haber verdiğini ve onun için özellikle tarhana çorbası hazırlandığını belirtmektedir. Ayda Hanım bu ziyaretlerin çok normal bir havada gerçekleştiğini, Celal Bayar'ın yanında sadece yaverinin bulunduğunu ve Ziya Şakir'in çalışma odasında kitapları inceleyip bazı dokümanlar aldığını anlatmaktadır.¹⁹² Bu ziyaretler ile ilgili anlatılanlar dikkate alındığında ikili arasındaki yakınlığın ne kadar kuvvetli olduğunu ayrıca belirtmeye gerek kalmamaktadır.

Ayda Hanım'ın anılarına baktığımızda Ziya Şakir ile Adnan Menderes arasında da yakın bir ilişki vardır. Ziya Şakir ile Adnan Menderes arasındaki tanışıklığın nasıl başladığını bilmiyoruz. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi Demokrat Partinin kurulması aşamasında ikili arasındaki tanışıklık dikkat çekmektedir. Ayrıca Ziya Şakir'in ilerleyen dönemlerde Balkan Harbi'nde bacağına oluşan yarasının kansere dönüşmesi¹⁹³ ile

¹⁸⁷ http://eski.yerelnet.org.tr/secimler/secim_analizleri1955.php

¹⁸⁸ Ziya Şakir, Celal Bayar'ın hayatını anlattığı eserinin girişinde niçin böyle bir kitap yazdığını şöyle anlatıyor: “Celal Bayar'a olan hayranlık ve candan bağlılığım Balkan Harbi Muharebesinde Bursa Alayı ile harbe iştirak etmek için gönüllü kaydolduğum gün başlamış ve o günden itibaren başlayan bu rabıta günden güne kuvvetini arttırmıştır. Bunun başlıca sebebi onun şahsi faziletidir. Tabiatın esasen büyük yarattığı bu hakikaten büyük adamın hiçbir ölçüye sığmayacak derecede kuvvetli vatanperverliği, milleti uğrunda her türlü menfaati istihkar etmesi, beni iliklerime kadar cezbeden emsalsiz faziletleri ve ikbalin en yüksek şahıhasına kadar çıktığı halde saf, samimi ve riyasız dostluklara vefa göstermesidir.” Ziya Şakir, *Celal Bayar Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952, s. 3.

¹⁸⁹ Ayda Hanım dedesinin Tito dönemi Yugoslavyası ile ilgili olarak en fazla yolları anlattığını belirterek “yaz döneminde lise öğrencileri yol yapımında çalıştırılıyor, sonra sahil kasabalarında tatille ödüllendiriliyorlarmış” dediğini aktarmaktadır. Üstündağ, *a.g.e.*, s. 64

¹⁹⁰ Ziya Şakir, *Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Seyahat Hatıraları*, İstanbul 1953; Ziya Şakir, *Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yugoslavya Seyahat Hatıraları*, İstanbul 1954; Ziya Şakir, *Celal Bayar'ın Amerika Seyahati*, İstanbul 1954.

¹⁹¹ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 64

¹⁹² Üstündağ, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁹³ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 68.

sürekli pansumanı ve tedaviyi gerektirdiği için Adnan Menderes kendilerini arayıp sorarak ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Ziya Şakir'in ölümüne yakın bir zamanda Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'u gönderen Adnan Menderes, Ziya Şakir ile ilgilenmesi için özel bir hemşire dahi göndermiştir.¹⁹⁴

F-ZİYA ŞAKİR'İN KİŞİLİĞİ

İnsanların kişilikleri hakkında doğru tespitler yapabilmek için o kişiyi iyi tanımak veya tanıyan insanların değerlendirmelerine kulak vermek gerekir. Bu noktada Ziya Şakir'in kişiliği hakkında bilgi alabildiğimiz önemli kaynaklardan birisi kendisi diğeri de torunu Ayda Hanım'dır. Ayda Hanım'ın Ziya Şakir'in son anlarına kadar yanında olması verdiği bilgileri daha da önemli kılmaktadır. Ziya Şakir'in kişiliği ile ilgili olarak onun eserlerine yansıyan duygu ve düşünceleri de bize önemli ipuçları vermektedir.

Ziya Şakir hayatının kısa ama sıkıntılı bir anını anlattığı romanında kendisini hassas, her şeyden çarçabuk müteessir olan bir insan olarak tanıtmaktadır.¹⁹⁵ Ayrıca kendi ifadesi ile söylersek “yüksek bir gurura” sahiptir. Bu gururu nedeni ile parasız olduğu için her şeyini paylaştığı dostu Biyanka'ya bu durumu söyleyemeyip ona yük olmamak için de yemek zamanlarını dışarıda geçirmeye çalışmıştır. Ayrıca yine sahip olduğu gurur nedeni ile arkadaşından borç almak yerine babasının hediye ettiği yüzüğü ve annesinin hediye ettiği altın kaplama saati satarak İtalya'ya gitmeyi tercih etmiştir.¹⁹⁶

Ziya Şakir sahip olduğu kişilik özellikleri ile içinde yaşadığı toplumun geleneksel özelliklerini de sergilemektedir. Sert mizaçlı¹⁹⁷, duygularını dışa vurmaktan çekinen¹⁹⁸, geceleri çocuklarının ve torunlarının dışarı çıkmasına izin vermeyen¹⁹⁹ ve bu hâliyle de toplumun genel özelliklerini bünyesinde barındıran birisidir. Bu konuda şu anektodu vermeden geçmek doğru olmayacaktır; Ayda Hanım'ın anlattığına göre Salvet Lütfi çocuğu olmadığı için bir gün Ziya Şakir'e torunu Ayda'yı kendisine evlatlık olarak vermesini ve onu nüfusuna geçirmeyi teklif eder. Bu duruma çok sinirlenen Ziya Şakir sen beni torununa bakamayipta onu evlatlık verecek bir adam mı zannediyorsun diye çıkışır.²⁰⁰

Gününün büyük kısmını çalışma odasında geçiren Ziya Şakir'in çalıştığı zamanlarda ev halkının gürültü çıkarması pek mümkün değildir. O, evdeyken bir düzen ve intizamın olması olmazsa olmazlarındandır. Torunu Ayda Hanım ile yaptığımız görüşmede hayatı ile ilgili ayrıntıların neden az bilindiğini sordumuzda kendisi

¹⁹⁴Üstündağ, *a.g.e.*, s. 72-73.

¹⁹⁵ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 45.

¹⁹⁶ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 47-48.

¹⁹⁷ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁹⁸ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁹⁹ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 67.

²⁰⁰ 28.01.2016 İstanbul'da Ayda Üstündağ ve kızı Siren Üstündağ ile yapılan görüşme.

dedesine soru sormanın pek mümkün olmadığını ifade etmişti. Bu nedenle de onun hayatı ile ilgili birçok sorunun cevabına bu suskun kalma nedeni ile ulaşmamız mümkün olmadı.

Etrafında bulunan ve onu tanıyanlar kendisine derin bir saygı göstermekte ve genellikle “üstat” veya “beyefendi”²⁰¹ diye hitap etmektedirler. Ziya Şakir kolay kolay evinden çıkmayan²⁰² ve gününün büyük bölümünü çalışma odasında geçiren ve sanki ölmeden önce geçmişin bütün ayrıntılarını geleceğe taşımak istercesine harıl harıl çalışan birisidir.

Turan Karataş, Hüseyin Siret’i; “Düşüncelerini saklama adeti olmayan, kalabalık içine karışmaktan pek hoşlanmayan melankolik bir adamdır. Kısa sürelerle de olsa mahbes hayatı, sürgünler ve bunların neticesinde gurbet, genç yaşta aileden ayrılık, şairde zaten var olan bu hisleri çoğaltmıştır.”²⁰³ şeklinde anlatmaktadır. Ancak isim vermeden okunduğunda bu kişilik özelliklerinin Ziya Şakir’i anlattığını söylemekte hiçbir beis yoktur. Yaklaşık olarak aynı dönemde yaşayan bu iki insanın yaşamlarındaki ortak özellikler, benzer kişilik özelliklerinin ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle de Ziya Şakir için kalabalık içine karışmaktan pek hoşlanmayan içli bir insandır demek yanlış olmayacaktır.

Gündelik yaşam alanı, çalışma odasından ibaret olan Ziya Şakir ne zaman çalıştığı sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Yaz ve kış, masama randevu vermiş gibi, gece tam saat dörtte onun başında bulunurum. Refikam uykudan kalkıncaya kadar, fasılasız yazarım. O, odama girdiği dakikadan itibaren yazmak hitam bulmuştur. Gündüz pek seyrek çalışırım, ancak mürettephaneden ensemeye topuz dayandığı zaman.”²⁰⁴ Çalışırken hergün dört beş fincan kahve içer ve sigarayıda hiç elinden bırakmamıştır.²⁰⁵

Ziya Şakir’in önemli kişilik özelliklerinden birisi de yaşamı boyunca “eyvallahı olmayan”²⁰⁶ bir insan olarak ömrünü tamamlamış olmasıdır. Bu özelliğini sahip olduğu düşüncelerinden vazgeçmesi karşılığında kendisine teklif edilen önemli görevleri reddederek göstermiştir. Sahip olduğu dostlukları ve arkadaşlıkları kendisine çıkar elde etmek amacı ile kullanmayacak kadar onurlu bir duruşu da hayatının sonuna kadar sergilemiştir. Bu nedenle de ölene kadar çeşitli maddi zorluklar yaşamıştır. Ne frak alacak parası olmuş ne de kendine ait bir evi olmuştur. Hatta bazen oturduğu evin kirasını bile ödemekte güçlük çekmiştir. Ancak tüm bunlara karşılık onun en büyük serveti çalışma odasını dolduran kitapları ve belgeleridir. Bu konuda *Son Posta* gazetesinden Selim Tevfik, Ziya Şakir ile yaptığı bir röportajda Ziya Şakir’in çalışma odasını şöyle tarif etmektedir: “Raflar vesikalarla dolu. Sürmeler vesikalarla dolu. Sandıklar vesikalarla dolu. Elinizi attığınız her köşede, gözünüze ilişen her bucakta zarf

²⁰¹ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 46.

²⁰² Üstündağ, *a.g.e.*, s. 39.

²⁰³ Turan Karataş, *Hüseyin Siret Bedbaht Bir Muhalif, Kırgın Bir Şair, Sırlı Bir Derviş*, İstanbul 2011, s. 58.

²⁰⁴ Sihay, *a.g.m.*, s. 29.

²⁰⁵ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 22; Sihay, *a.g.m.*, s. 29.

²⁰⁶ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 68.

dolusu, çanta dolusu, çuval dolusu vesika var. Bir vesika müzesi görmek isterseniz, ak saçlı dinç meslektaşım Ziya Şakir'in evinden daha müsait bir köşe bulamazsınız.”²⁰⁷ Fakat bu kitap ve belgelerin onun ölümünde sonra ne olduğu sorusuna torunu Ayda Hanım bu belge ve kitapların değerini bilenler gelip bunları aldılar ve böylece kütüphane ve evraklar tamamen darma dağın oldu demektedir.²⁰⁸ Ziya Şakir'in ölümünden sonra ailesinin onun kütüphanesinin ve arşivinin değerini takdir edememesinin de bu durumda önemli bir etkisi olmuştur.

Ziya Şakir'in dikkati çeken bir başka özelliği de kendi ifadesi ile söylersek “müfrit bir milliyetçi”²⁰⁹ olmasıdır. Bu anlayışın bir sonucu olarak, olaylara ve hadiselerle ülkesinin ve halkının menfaatleri doğrultusunda yaklaştığı iddiasını sık sık dile getirmiştir. O istemeden de olsa girdiği siyasal mücadelede ülkesinin ve milletin menfaatine aykırı bir husus olduğunda eleştirmekten asla çekinmemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ters düşmesinde ve sonrasında yaşadığı sıkıntılarda bu kişilik özelliği oldukça etkili olmuştur.

Ziya Şakir birçok tarihî eserin ve romanın yanında önemli miktarda da dinî eser kaleme almıştır. Dinî eserleri kaleme alırken bunları salt gelir getiren bir iş mantığı ile kaleme almadığını düşünüyoruz. Bizce eserlerinde inandığı değerleri ve düşünceleri aktarmaya çalışmıştır. Bu noktadan bakıldığında da onun dinî hasletlere karşı meyyal olduğu rahatlıkla söylenebilir. İslam tarihi ve mezhepler temelinde ortaya koyduğu eserlerinde “ehli beyt” taraftarlığı ve Bektaşiliğe karşı olan meyli hemen dikkat çekmektedir. Torunu Ayda Hanım'ın verdiği bilgiye göre Ziya Şakir'in köyü olan Bahtiyarfenk köyü aslen bir Alevi köyüdür. Bu nedenle onun “muhibbi ehli beyt” taraftarı olması pek şaşırtıcı değildir.²¹⁰ Bu anlayışın bir etkisi olarak, Emeviler ve onların temsil ettiği anlayışa karşı ise derin bir tepki duyan Ziya Şakir Emevi halifelerini de “dinsizlik, içki, şehvet ve eğlence düşkünlüğü” ile anmaktadır.²¹¹ Ancak Ziya Şakir'in dinî eserlerinde ortaya koyduğu şiaya yakın duran buna karşılık da Sünniliği eleştiren ve sünnileri şiaya düşman olmakla suçlayan yaklaşımları sert eleştirilere de muhatap olmuştur. Bu çerçevede Ziya Şakir'in yazdığı “Din Dersleri” ve “Mezhepler ve Tarikatlar” isimli eserlerinde görülen hatalar *Sebilürreşad* dergisinde çok sert bir şekilde eleştirilmiştir.²¹² “*Din Dersleri*” adlı eserde yapılan eleştiride

²⁰⁷ Selim Tevfik, İttihatçılar Devrinde Muhalefeti Niçin ve Nasıl Yazdım?, *Son Posta*, 18 Temmuz 1936, s. 1-5. Ayda Hanım, Sivas'ta dedesinin yanına ilk kez geldiğinde dikkatini çeken manzarayı şöyle anlatmaktadı; “İlk gördüğüm şey tavana kadar kitaplarla dolu duvarlar oldu. Pencerenin önünde, üzerinde bir sürü kitaplar olan bir masa kâğıtlar, kalemler arasında bembeyaz saçlar, gözlüğünün üzerinden bize merakla bakan bir çift göz gördüm.” Ayda Üstündağ, *Sözlü Tarihin Büyük Üstadı Ziya Şakir*, İstanbul 2011, s. 18.

²⁰⁸ 28.01.2016 İstanbul'da Ayda Üstündağ ve kızı Siren Üstündağ ile yapılan görüşme.

²⁰⁹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf...*Tan*, 7 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 8, s. 9.

²¹⁰ 28.01.2016 İstanbul'da Ayda Üstündağ ve kızı Siren Üstündağ ile yapılan görüşme.

²¹¹ Bu konuda Ziya Şakir'in şu eserlerine bkz.: Ziya Şakir, Kerbela Vakası, *Tan*, 1 Ocak 1937- 27 Mart 1937; Ziya Şakir, Horasanlı Eba Müslim, *Tan*, 27 Mart 1937- 5 Temmuz 1937; Ziya Şakir, Şah İsmail, *Tan*, 1 Temmuz 1937-9 Ekim 1937.

²¹² M. Naci Saraçlar, Tarikatçı ve Hurafeci İlmihaller: Nurettin Artam'dan Sonra Ziya Şakir, *Sebilürreşad*, Aralık 1947, C. I, S. 6, s. 91-94.

hatalar maddeler şeklinde teker teker açıklanmaya çalışılmıştır. Ziya Şakir'in "*Mezhepler ve Tariklar*"²¹³ adlı eseri ise yine aynı dergide yer alan bir başka eleştiride de ehlişünnet âlimlerine saldırdığı ve şıayı övdüğü gerekçesi ile eleştirilmiştir.²¹⁴ Yusuf Ziya Gürkan ise Ziya Şakir'in yazdıklarının ardında onun Sivas'tan milletvekili adayı olmasının olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Ziya Şakir bölgeden oy alabilmek için böyle bir yola başvurmuştur ancak "böyle siyasi oyunların zamanı geçmiştir."²¹⁵ Ancak burada şu noktayı unutmamak gerekir ki, Ziya Şakir Demokrat Parti'nin ısrarı nedeni ile siyasete girmiş ve aday olmuştur. Hatta Ziya Şakir'in kabul etmesi durumunda seçilmesi kesin bir yerden aday gösterileceği de Ayda Hanım tarafından dile getirilmiştir. Bu nedenle onun yazdıklarını siyaseten seçimi kazanmak adına yapılan bir girişim olarak ifade etmek çok da isabetli bir yaklaşım değildir. Bu eleştirilerde açıklanan hususlar göz önüne alındığında Ziya Şakir'in Şia mezhebine ve Bektaşî tarikatına duyduğu yakınlığın onun yorumları üzerinde etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bu çerçevede ilk yazdığı eserlerden birisinin Bektaşilik ile ilgili olması, daha sonra Bektaşî Nefesleri ve Bektaşî Fıkraları ile ilgili eserler kaleme alması da bu yaklaşımımızı kuvvetlendirmektedir.

Ayda Hanım dedesi ile birlikte ayda bir defa ve genellikle de cumartesi günleri Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret edip dualar etmelerini "manevi bir yolculuk" olarak ifade etmektedir.²¹⁶ Bu yolculuğun ikinci durağının da Merkez Efendi olduğunu belirten Ayda Hanım, dedesinin türbenin demirlerinin sıvazlanmasına ve öpülmesine çok sinirlendiğini de ayrıca belirtir.²¹⁷ Dedesi ile geçen Ramazan aylarının da "manevi şölene" benzediğini ifade eden Ayda Hanım dedesinin manevi durumunu da ortaya koymaktadır. Burada Ziya Şakir'in en büyük arzusunun Yunus Emre'nin hayatını yazmak olduğunu ancak bunu başaramadığını "konunun taslağını anlatırken hüngür hüngür ağladığını" ayrıca belirtmek gerekir. Ziya Şakir kayınpederi Şakir Paşa'nın sahip olduğu müzik yeteneğinden de kısmen etkilenmiştir. Bu nedenle geniş bir müzik kültürüne sahip olan Ziya Şakir, evinde ara sıra oturduğu piyanonun başında ev halkına küçük konserler de vermiştir.²¹⁸ Onun bu sanatsal özelliği kısmen de olsa manevi kızı

²¹³ Ziya Şakir'in "*Mezhepler ve Tarikatlar*" adlı eseri Son Telgraf gazetesinde 19 Mayıs 1948-10 Ekim 1948 tarihleri arasında 141 tefrika olarak yayımlanmıştır. Ziya Şakir bu eserinde Şia mezhebi ile Sünni mezheplerin ortaya çıkmasını ele almaktadır. Eserde İslam dünyasında yaşanan mezhepsel bölünmenin temelinde Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halifenin kim olması gerektiği sorununun olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çerçevede de Hz. Ali ve ehlibeyte karşı haksızlık yapıldığına özellikle dikkat çekmektedir.

²¹⁴ M. Raif Ogan, "Ziya Şakir'in Müslümanlığa Büyük Kastı Tahrifler, İğrenç Yalanlar ve İftiralar", *Sebilürreşad*, Eylül 1948, C. I, S. 15, s. 231-232; Yusuf Ziya Gürkan, "Şah İsmail'in Yeni Bir Propagandacısı", *Sebilürreşad*, Ekim 1948, C. I, S. 16, s. 243-244

²¹⁵ Gürkan, *a.g.m.*, s. 244.

²¹⁶ Ziya Şakir, Eyüp Sultan'a verdiği önemi göstermek amacı ile 9 Nisan 1950- 15 Haziran 1950 tarihleri arasında "Eyüp Sultan Hazret-i Ebu Eyyüb-ül Ensari" adıyla Son Saat gazetesinde 73 sayı devam eden bir tefrika yayımlamıştır.

²¹⁷ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 66.

²¹⁸ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 67-70.

Yasemin’de devam etmiştir. Zira Yasemin, İstanbul Radyosunda Türk Sanat Müziği korosunda görev alarak bunu göstermiştir.²¹⁹

²¹⁹ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 54.

İKİNCİ BÖLÜM

ZİYA ŞAKİR'İN TARİHÇİLİĞİ VE EDEBİ KİMLİĞİ

A-ZİYA ŞAKİR'İN TARİHİ YÖNÜ VE TARİHÇİLİĞİ

Ziya Şakir'in tarihî yönü ile tarihçiliği arasında bir bütünlük vardır. Zira onun tarihî yönü, tarihî eserlerinin çoğunun içeriğine doğrudan etki etmiştir. O, Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş yıkılışına bizzat tanıklık ederken bu sırada yaşadığı veya şahit olduğu olay ve kişilerden toplumun ilgisini çekecek olanları eserlerinin sayfalarına taşımaya gayret etmiştir. Bunu yaparken de yazıya geçirilmiş hatıratlardan ve bazen de kendisine anlatılan sözlü hatıralardan yoğun bir şekilde faydalanmıştır. Eserlerinde hatıratları kullanırken kendi yorum ve düşüncelerini ise olabildiğince az kullanmaya çalışmıştır. Hatıratların onun eserleri ile ilgili olarak ele aldığı konuların “ham maddesini” oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Örneğin II. Abdülhamid'in son günlerini yazdığı eserinde, II. Abdülhamid'in muhafızları, musahipleri Nuri ve Şöhretin ağalar ve yanında yer almış birçok kişi ile görüşmüş ve onların anılarını dinleyerek kaleme almıştır. Yine bu eser dolayısıyla hatıratından faydalandığı kişilerden biriside II. Abdülhamid'in ölene kadar hususi doktorluğu vazifesini ifa eden Dr. Atıf Bey'dir.²²⁰ Ziya Şakir'in eseri, daha sonra müstakil olarak yayınlanan Dr. Atıf Bey'in anıları ile karşılaştırıldığında onun yaptığı işte ne kadar titiz olduğu rahatlıkla görülmektedir. Bu bakımdan Ziya Şakir, Cemal Kutay veya İsmet Bozdağ gibi başkaları adına hatırat uydurmak gibi bir kolaycılığa meyletmemiştir.²²¹

Ziya Şakir yazmak istediği eserle ilgili olarak materyallerini toplarken sadece yazılı hatırat veya belgelere önem vermemiştir. Olaya tanık olan veya olayların içinde bulunan kişiler eğer bir hatırat yazmadıysa onlarla birebir görüşme yapıp, sözlü olarak kişinin hatıratlarını anlattırmış ve kayda geçirmiştir. Bu çalışma yöntemi ile Ziya Şakir, kaydedilmeyen hatıraların da tarihî bir belge olarak kaydedilmesini sağlayarak sözlü tarihçilik²²² ile ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. Ziya Şakir'in “Türk Osmanlı tarihçiliğinin henüz sözlü tarih çalışmalarını bilmediği ve pek önemsenmediği bir dönemde, henüz hayatta olan önemli tarihî kişilerle sözlü tarih çalışmaları gerçekleştirmiş”²²³ olması bu konudaki öncü rolünü de ortaya koymuştur.

²²⁰ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 9 Nisan 1932, Tefr. No.: 285, s. 9.

²²¹ Birinci, *Ziya Şakir'in Tarihçiliğimize Katkıları*, s. 18.

²²² Sözlü tarih “belirli bir konu etrafında, o konuyla ilgili kişilerle yapılan ve kaydedilen uzun söyleşiler sonucu ortaya çıkan bilgileri belirli bir sistem içinde değerlendirmek ve anlamak” şeklinde tanımlanmaktadır. İbrahim Sarı, “Akademik Tarih ve Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Önemi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2006, S. 3, s. 112. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. John Tosh, *Tarihin Peşinde*, İstanbul 1997, s. 190-212; Arzu Öztürkmen, “Sözlü Tarihin Poetikası: Anlatı ve Gösterim”, *Edebiyatın Omzundaki Melek Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, İstanbul 2011, s. 53-61; Aynur İlyasoğlu, “Toplumsalın İçinde Kurgulanan Öznenin Kendini Dile Getirme İmkânları Olarak Yaşam Anlatıları ve Sözlü Tarih”, *Sosyoloji Dergisi*, 2008/1, S. 16, s. 67-80; Stephen Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, İstanbul 2016; Paul Thompson, *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*, İstanbul 1999.

²²³ Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Araştırmacı Gazetecisi: Ziya Şakir”, *Sözlü Tarihin Büyük Üstadı Dedem Ziya Şakir*, İstanbul 2011, s. 212.

Tarih yazımında kullanılan üslup yazarın eserlerinin anlaşılması adına oldukça önemlidir. Tarihçinin eserlerinde kullandığı üslubu tespit adına da tarih felsefesi çalışmalarında ortaya konan yaklaşım tarzlarını dikkate almak gerekir. Bu çerçevede Hegel'in dikkat çektiği önemli tarih yazım yöntemlerinden birisi olan "özgün tarih anlatısı" yaklaşımı Ziya Şakir'in eserlerinde kullandığı üslubun anlaşılması adına gözardı edilmemelidir. Hegel'e göre bu anlatımda tarihçi, "tanık olduğu, deneyimlediği ve yaşadığı çağdaş edimleri, olayları ve durumları aktarır. Bu olaylar ve durumların tarihçinin kendi topluluğunda ortaya çıkması ve dolayısıyla tarihçinin bunları şekillendiren tane ortak olmuş olması önemlidir."²²⁴ Bu teorik yaklaşım çerçevesinde Ziya Şakir'in ortaya koyduğu eserleri incelediğimizde, onun "özgün tarih anlatısı" olarak adlandırılan tarih yazım yaklaşımının özelliklerini taşıyan eserler verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ziya Şakir'in eserleri içinde ön plana çıkan *Meçhul Asker, Edirne Müdafası, İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?, Abdülhamid'in Son Günleri* adlı eserleri başta olmak üzere yaşadığı dönemi anlattığı eserleri Hegel'in deyimi ile onun "tanık olduğu, deneyimlediği ve yaşadığı çağdaş edimleridir." Bu nedenle onun yaşadığı dönemin önemli kırılma noktalarını anlattığı eserleri okunurken anlatım o kadar canlıdır ki, okuyucu Ziya Şakir'in anlattığı bütün olayların bizzat içinde yer aldığını düşünür. Bu anlatım tarzı bazen dönemin tanıklarının da kafasını karıştırmış ve böyle ayrıntılı bir anlatıma ihtimal vermedikleri için de zaman zaman itiraz da etmişlerdir. Örneğin Ziya Şakir, II. Abdülhamid'in son günlerini anlattığı eseri nedeniyle II. Abdülhamid'in vefatına kadar Alâtini Köşkü ile Beylerbeyi Sarayının İdare Müdürlüğü görevini ifa eden Ali Saip Bey tarafından böyle bir eleştiriye uğramıştır. Ali Saip Bey eleştirisinde "Bu neşriyata bakılırsa bu zatın Abdülhamid ile yalnız tavla oynamadığı kalmış."²²⁵ diyerek anlatımdaki yakınlığı eleştirmiştir.²²⁶

Ziya Şakir'in eserlerinde kullandığı "özgün tarih anlatısı" üslubunu benimsemesinin bizce iki önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi, onun tarihî anlatılarını tefrikalar halinde vermesi nedeni ile her zaman okuyucunun ilgisini çekmek zorunda olmasıdır. İkincisi de onun tarihî bilgiyi "tarihten sadece zevk almayı amaçlayan"²²⁷ gazete veya dergi okuyucusuna sunması gerçeğinden hareketle; okunması, anlaşılması kolay ve zevk veren bir yaklaşım sergilemek zorunda olmasıdır. Yazdığı yazıların okur nezdindeki ilgisi oranında gazete ve dergilerden talep görmekte

²²⁴ Paul Redding, "Dünya Gösterisinde Massedilmek: Hegel'in Romantik Tarihyazımına Yönelik Eleştirisi", *Cogito Tarih Yazıcılığı*, Bahar 2013, S. 73, s. 207.

²²⁵ "Abdülhamid'in Son Günleri Bir Şahid Daha!", *Vakit*, 11 Kasım 1931, s. 5.

²²⁶ Benzer bir eleştiri Rıza Nur tarafından da yapılmıştır. Rıza Nur bu konuda şunları söylemektedir: "Öyle yazmış ki sanki o konuşmalarda Z. Şakir de vardır. Stenografi ile not tutmuştur. Bu o kadar gizli bir iştir ki, o şahıslardan başkası bilemez. Otuz yıl sonra o muhavereyi yapmış olanlar bile böyle kelime kelime hatırlayamaz. Şimdi Ziya Şakir –ki bunları bilemez- nasıl bu konuşmaları hem de kelime kelime yazıyor? Aşıkâr ki uyduruyor. Atıyor. Bu adam aynı zamanda enayi de. Bari şunu muhavere halinde yazma. İşte bütün yazıları böyle uydurma." Rıza Nur, *Ziya Şakir'e*, s. 2039.

²²⁷ Redding, *a.g.m.*, s. 211.

ve bu talebe göre de gelir elde etmektedir. Onun tarihçiliğinin anlaşılması noktasında bu husus da gözden kaçırılmamalıdır.

Ziya Şakir, tarihî malumatları verirken olay ve kişi odaklı romantik bir tarih anlayışını da eserlerine taşımıştır. O romantik tarzı birçok eserinde kullanmıştır. Onun öncelikli amaçlarından birisi okurlarını sıkmamak olduğu için, eserlerinde hep olay ve kişi odaklı bir anlatımı tercih etmiştir. Kuramsal veya teorik çözümlemeler ve açıklamalardan ise oldukça uzak durmuştur. Bu yaklaşım tarzı Ziya Şakir için aslında bir zorunluluktur. Daha önce de belirttiğimiz gibi gazeteyi eline alan ortalama bir okur için teorik çözümlemeler ve tartışmalar hem sıkıcı hem de yorucu hususlardır. Bu nedenle de böylesi yaklaşımların sergilendiği tefrika ve yazılara ilgi oldukça azdır. Ziya Şakir bu gerçeklikten hareketle teorik tartışmalardan ziyade kolay anlaşılan ve merak uyandıran bir tarz seçerek eserlerini yazmaya çalışmıştır.

Ziya Şakir'in tarih eserlerine baktığımızda daha çok İslam tarihi ve Osmanlı tarihi ağırlıklı olduğu görülmektedir. İslam tarihi çalışmaları içerisinde de Ehli Beyte mensup isimlere öncelik vermektedir. Osmanlı tarihi çalışmalarında ise III. Selim sonrasında yoğunlaşmaktadır. Özellikle de II. Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemine karşı yoğun bir ilgisi bulunmaktadır. Bu ilgi alanlarına karşılık yeni kurulan Cumhuriyet dönemi hakkında ayrıntılı bir çalışma yapmamış olması ise dikkat çekmektedir. Bizce bu durumda etkili olan en önemli neden devrin siyasal çekişmelerinin çok sert bir şekilde cereyan etmiş olmasıdır. Ziya Şakir'in böylesi gergin bir ortamda devri ele alan eserler kaleme alarak gençlik yıllarında yaşadığı sıkıntıların benzerlerini tekrar yaşamak istememesi kuvvetle muhtemeldir. Ancak tüm bu uzak durma gayretlerine rağmen devrin en önemli isimleri M. Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Celal Bayar hakkında biyografik eserler yazmaktan da kendini alamamıştır.

Ziya Şakir eserlerini kaleme alırken tarafsızlık gibi bir kaygıya sahiptir. Ancak bu eserlerinde tamamen tarafsız olduğu anlamına gelmemektedir. Tamamen tarafsız olma hali felsefi anlamda mümkün olan bir durumu ifade etmemektedir. Ziya Şakir'in bu imkânsızlık karşısında “tarafsız olmak” gibi bir kaygıya sahip olması ise ilkesel olarak önemlidir. Bu kaygının bir sonucu olarak yazdığı eserlerdeki iddiaları için elindeki kaynakları gösterebileceğini veya olayın yaşayan şahitlerine ve faillerine danışılabilirliğini sık sık vurgulamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde ortaya çıkan muhalefeti ele aldığı tefrikasını nasıl yazdığı ile ilgili olarak verdiği bir röportajda da “sahip olduğum teveccühü kaybetmemek için elimden gelse yazılarımı değil öksürüklerimi bile vesaike istinat ettireceğim”²²⁸ diyerek yazdıklarının sağlam temele dayalı eserler olduğunu abartılı bir dille de olsa göstermeye çalışmıştır. Ayrıca tarafsızlık kaygısına sahip olduğunu göstermesi bakımından kendisine gelen eleştirileri de çekinmeden birçok eserinde yayımlamıştır. Haklı olan eleştirilere haklarını teslim ederken, doğru olmadığını düşündüğü eleştirilere ise cevap vermeyi ihmal etmemiş ve bu durum kısa süreli polemiklere de neden olmuştur.

²²⁸ Tefvik, *a.g.m.*, s. 5.

1-Eserlerinde Kullandığı Dil

Ziya Şakir'in Osmanlı döneminde gazetelerde yazdığı yazılar her ne kadar sade ve anlaşılır olsa da sonraki dönemlerde kullandığı dile göre daha ağırdır. Bu yazılarda yoğun olarak kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler oldukça dikkat çekicidir. Ancak 1911 yılında yayınladığı hikâye kitabı ise kullanılan dil bakımından Arapça ve Farsça kelimelerin az yer kapladığı sade ve anlaşılır bir eser olması bakımından önemlidir. Bu eserin çocuklara yönelik olarak yayınlanmasının da bu dil özelliğinde etkili olması muhtemeldir.

Ziya Şakir Osmanlı döneminde konuşulan ve yazılan dil içerisinde Arapça ve Farsça'nın yoğun bir şekilde kullanılması nedeni ile konuşulanların ve yazılanların anlaşılabilir hale gelmesine tepki duymaktadır. Ona göre "ilim ve irfan kudretlerini göstermek için eserlerini Arap dili ile yazması ve şiirlerini de Fars dili ile söylemesi yüksek bir şeref addedilmesi"²²⁹ kabul edilebilir bir şey değildir. Ziya Şakir bu anlayışın milliyet duygusunun azalmasında da etkili olduğuna inanmaktadır.²³⁰ Bu tepkiselliğin nedeni ile olsa gerek eserlerinde mümkün olduğu kadar böylesi bir dil kullanmamaya özen göstererek milli bir duruş ortaya koymaya çalışmıştır.

Ziya Şakir'in Cumhuriyet döneminde kaleme aldığı eserlerinde kullandığı dil ise dönemin hâkim anlayışı ile paralel bir çizgi takip etmektedir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde benimsenen milliyetçilik düşüncesinin en hassas olduğu noktalardan birini de dil oluşturmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nden devralınan, içinde Türkçe kelimelerden daha fazla Arapça ve Farsça kelime bulunan Osmanlı Türkçesi'nin yabancı kelimelerden temizlenerek millileştirilmesi en büyük arzu idi. Leon Cahun bu anlayışı *Türk Yurdu* dergisinde yazdığı bir makalede şöyle ifade etmekteydi: "Arapça ve Acemce kelimeler Türkçeleşmeli. Bu kelimeler Türk kanununa tabi olmalıdır. Bu suretle Türk sarfı o güzel sadeliğini muhafaza edecek. Türk edebiyatı Çin elifbasına benzemekten kurtulacaktır."²³¹ Cahun'ın Türkçe'nin Arapça ve Farsça etkisinden kurtularak Türkçeleşmesi gerektiğini ifade ederken alfabe kavramını Arapça harflerle "elifba" şeklinde anlatması da kendi içinde ayrı bir çelişki taşıması bakımından oldukça ironik bir durumdur.

Ziya Şakir Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan bu dil anlayışından etkilenecek yayımladığı eserlerinde sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bu durum bir bakıma onun eserlerini tefrika olarak kaleme alıp gazetelerde yayımlamasının da doğal bir sonucudur. Zira okur-yazarlık seviyesi farklı birçok kesime hitap eden gazetelerde yazılan yazılarda

²²⁹ Ziya Şakir, *Şah İsmail ve Mezhepler Tarihi Şiilik- Sünnilik- Alevilik- Kızılbaşlık Ne Demektir ve Nasıl Çıktı?*, İstanbul 1953, s. 191-192.

²³⁰ Ziya Şakir, *Şah İsmail...*, s. 192.

²³¹ Ümit Kurt, *Türk'ün Büyük Biçare Irkı Türk Yurdunda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)*, İstanbul 2012, s. 62-63.

ağır ve ağıdalı dil kullanımı okur nezdinde pek itibar gören bir husus olmadığı için Ziya Şakir de eserlerinde çok sade bir dil kullanmayı tercih etmiştir.

Ziya Şakir, sade bir dil kullanma anlayışına dikkat çeken Yavuz Selim Karakışla'da bu konuda şunları söylemektedir; “Yazılarını Arapça ve Farsça tamlamalar, süslü deyişler ve upuzun cümleler ile kaleme almaya bayılan Osmanlı aydınlarından kolaylıkla ayrılır.” Bu üslubu ile de “dil bilen ve sofistike yazılardan hoşlanan aydınlara seslenmektense, kitlelere hitap etmeyi her zaman tercih etmiştir.”²³² Bu durum Ziya Şakir'in eserlerinin okunması ve anlaşılmasını kolaylaştırmıştır ki onun ve eserlerinin “popülerliği” adına bu önemli bir etkiye sahiptir.

2-Ziya Şakir ve Popüler Tarihçilik

Edhem Eldem tarih eserlerini hazırlanış amaçlarına göre üç kısma ayırmaktadır. Bunlar; akademik eserler, yazarı akademisyen olan bilimsellik ve ihtisas kaygısıyla kaleme alınan Fransızca “vulgarisation” olarak ifade edilen “yaygınlaştırma” amacı taşıyan eserler ve popüler eserlerdir.²³³

Eldem işledikleri konular ve yaklaşım tarzları itibari ile popüler eserlere olumsuz yaklaşmaktadır. Ona göre popüler eserlerin oluşumunda kontrol okuyucunun elindedir. “Ürün, okuyucu, dinleyici veya izleyicinin isteğine ya da isteğinin ne olduğu konusundaki tahmin ve beklentilere göre şekillenir; üretici artık bir uzman değildir sadece piyasanın talebine cevap vermekle mükellef bir kişidir... Bu yüzden de popüler tarih aslında tarih değil sadece tarihî olay veya şahsiyetleri konu edinen yüzeysel bir anlatımla genel okuyucunun ilgisini çekmek için kurgulanan basit bir üründen başka bir şey değildir.”²³⁴ Bu tespitler doğrultusunda popülerleşmenin beraberinde getirdiği en önemli olumsuzluklar, tarihin “hızla ticarileşmesi ve popülerleştirildiği bir ortamda içerik ve kalitenin yerini çarpıcılık ve sunumun”²³⁵ almasıdır.

Ziya Şakir de ticarileşmenin sonucu olarak popülerleşmeye çalışan tarihî tefrikalardan rahatsızlık duymakta, bu nedenle tarihî tefrika yazarları ile ilgili ithamların haksız ve yersiz olmadığını düşünmektedir. Bu konuda “Tarihî diye yazılan tefrikaların tarihle hiçbir alakası olmadığını en iyi bilenlerdenim. Biliyorum ki hiçbir tetkike, hiçbir hakikate dayanmayan o satırlar, muhayyilelerden tarihe savrulmuş birer tükürüktür. Onların yüzündendir ki bugün kimsede tarihî yazıya itimat kalmamıştır.”²³⁶ diyerek popülerleşen tefrika yazarlığına karşı duyduğu tepkiyi dile getirmiştir.

²³² Karakışla, *a.g.m.*, s. 211.

²³³ Edhem Eldem, “Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak”, *Cogito Tarih Yazıcılığı*, Bahar 2013, S. 73, s. 277.

²³⁴ Eldem, *Osmanlı Tarihini...*, s. 278.

²³⁵ Şükrü Hanioğlu, <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/hanioglu/2012/04/01/halil-sahilliogluna-saygi>

²³⁶ Tevfik, *a.g.m.*, s. 5.

Popüler tarih ve tarihçilik ile ilgili bu tespitler ışığında Ziya Şakir'in popüler tarihçi olup olmadığı ile ilgili verilecek yargıda hassas olmak gerektiğini düşünüyoruz. Öncelikle şu husus gözden kaçırılmamalıdır ki; Ziya Şakir'in yoğun bir şekilde tarihî çalışmalarını yayımladığı 1930-1959 yılları arasında, ülke içinde bilimsel ve akademik anlamda bir tarihçiliğin tüm kurumları ile yerleştiğini iddia etmek mümkün değildir.²³⁷ Böylesi bir ortamda toplumun tarih ile ilgili olarak var olan merakının tatmin edilmesinde ve tarihe karşı bir ilgi oluşturulmasında Ziya Şakir önemli bir eksikliği gidermiştir. Bu nedenle de Ahmet Özcan "*Türkiye'de Popüler Tarihçilik*" adlı eserinde Ziya Şakir'i 1930-1950 yılları arasında yükselişe geçen popüler tarihin temsilcilerinden birisi olarak kabul etmektedir. Ona göre popüler tarihçiliğin yükselişe geçtiği bu dönem aynı zamanda akademik tarihçiliğin de paralel bir şekilde yükselişe geçtiği dönemdir.²³⁸ Ancak geniş kitlelere ulaşabilmek konusunda akademik tarihçiliğin gösterdiği yetersizliğe karşılık popüler tarihçiliğin geniş kitlelere ulaşması daha kolay olmuştur.²³⁹ Bu durum popüler tarihçiliğin daha da yaygınlaşmasına olanak sağlayan en önemli etkenlerden birisidir.

Ziya Şakir eğer popüler tarihçi olarak kabul edilecek olursa sınırlarının çizilmesi ona ve eserlerine karşı oluşabilecek ön yargıların önüne geçmek adına önemli bir husustur. Aksi takdirde Ziya Şakir'i tanımlarken "popüler tarihçi" diye basit bir tanımlamaya gitmek yanıltıcı olacaktır. Bu kavramın basit anlamı ile o, tefrikalarına yoğun ilgi gören ve bu buyutu ile de popüler hale gelmiş bir tarihçidir. Fakat kavramın felsefi boyutuna baktığımızda ise onun popüler tarih sınırlarını zorladığını söylemekte de bir sakınca yoktur. Bu nedenle de Ziya Şakir'i popüler tarihçi olarak tanımlamanın kavramsal bir sorunu beraberinde getirecek olmasından dolayı olsa gerek Yavuz Selim Karakışla, Ziya Şakir'i "araştırmacı gazeteci"²⁴⁰ veya "araştırmacı tarihçi" olarak tanımlamıştır.²⁴¹

Yazdığı tarihî tefrikalar sonrasında kendisine gelen en önemli tepkilerden birisi "Bunları nasıl yazıyorsunuz, bu kadar malumatı nerden buluyorsunuz?" şeklindedir. Ziya Şakir bu soruya işe başladığında kapı kapı dolaştığını, birçok resim ve belge topladığını yüzlerce kişiye mektup yazdığını söylemiş ve en önemlisi de bir mesele hakkında "itimada şayan üç zatın fikri ittihat etmedikçe onu hakikat olarak kabul etmediği"²⁴² ni ise özellikle belirtmiştir. Yine bir başka yazısında da "*İttihatçılar*

²³⁷ Bu yıllarda Türkiye'de sadece İstanbul Üniversitesi ve Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde olmak üzere iki tane tarih bölümü bulunmaktadır.

²³⁸ Özcan, *a.g.e.*, s. 93.

²³⁹ Özcan, *a.g.e.*, s. 94.

²⁴⁰ Yavuz Selim Karakışla, Ziya Şakir'i "araştırmacı gazeteci" olarak tanımlamakta ve hatta bu isimlendirme çerçevesinde zikredilmesi gereken ilk isimlerden birisi olduğunu ifade etmektedir. Karakışla, *a.g.m.*, s. 197-215.

²⁴¹ Bu konuda Yavuz Selim Karakışla şunları söylemektedir: Ziya Şakir'in iyi bir araştırmacı, tarih okuyucusu, edebiyatçı ve en önemlisi özgün eserler veren bir yazar olduğuna da burada sırası gelmişken değinmek gerekir." Bu ifadelerle bakıldığında Ziya Şakir'in araştırmacı kişiliğine özel bir vurgu yapıldığı da rahatlıkla anlaşılmaktadır. Karakışla, *a.g.m.*, s. 210.

²⁴² Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 25 Nisan 1935, V. Kısım, Tefr. No.:264, s.14.

Devrinde Muhalefet” adlı eserini yazmak için altı yıl malzeme toplamak ve tasnif etmekle uğraştığını²⁴³ Hz. Muhammed’in hayatını yazdığı eseri için ise “on sene tetkik ve tettebbu”²⁴⁴ ettiğini ifade etmiştir. Bu açıklamalar onun “araştırmacı tarihçi” olarak da adlandırılmasının dayanağı olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Ziya Şakir’in ele aldığı konuların çoğunda, olayların aktörlerinin ve şahitlerinin çoğunun o dönem de daha hayatta olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle bir tarihî eseri hazırlarken bunu her zaman göz önünde bulundurmak zorunda kalmış ve yazdıkları konusunda daha hassas davranmıştır. Aksi takdirde eseri takip eden okuyuculardan anında eleştiri ve itirazlar gelebilirdi. Bu konuda İttihat ve Terakki Cemiyetini anlattığı eserine Kazım Karabekir’in yaptığı eleştiri ve övgüyü örnek olarak gösterebiliriz. Yine II. Abdülhamid’in son günlerini ele aldığı eserine de II. Abdülhamid’in Selanik ve İstanbul’da muhafızlığını yapan önemli isimlerden bazen itiraz bazen de katkı ve desteğin gelmesi bu konuda dikkat çeken önemli örneklerdendir.

Ziya Şakir’in ortaya koyduğu eserlerde kullandığı kaynakların neler olduğunu tek tek açıkça söylememektedir. Bu konuda Ziya Şakir eserini hazırlarken dipnotlu akademik bir çalışma gibi değil de elde ettiği kaynaklardan yararlanarak yeni bir metin ortaya çıkarmak gibi genel bir üsluba sahip olması kullanılan kaynakların tespitini güçleştirmektedir. Eserinde kullandığı ana kaynakların neler olduğunu zaman zaman satır arasında belirttiği eserleri de vardır. Örneğin Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girişini ele aldığı eserinde Gayreti Vataniye adlı torpidot muhribinin süvarisi Cemil Bey’in hatıralarından faydalandığını ifade etmesi örneklerden sadece birisidir ve bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

3-Ziya Şakir’in Eserlerine Milliyetçilik Düşüncesinin Yansımaları

E. J. Hobsbawm nükleer bir savaşın akabinde “galaksiler arası bir tarihinin” yaşanan felaketleri araştırmak için gittiği yeryüzü gezegenindeki incelemeleri sonucunda yeryüzü gezegenindeki insanın tarihinin son iki yüzyılının, “millet” terimini ve bu terimden türetilen sözcükleri anlamadan kavranamayacağı sonucunu çıkardığını ifade eder.²⁴⁵ Bu noktada ortaya çıkan “millet” kavramının taşıdığı anlam Fransız İhtilali’nden önce ve sonra tamamen birbirinden farklı anlamlara sahiptir. Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde “millet”²⁴⁶ kavramı insanların ırkları temelinde değil

²⁴³ Tefik, *a.g.m.*, s. 5.

²⁴⁴ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 38.

²⁴⁵ E. J. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milliyetler ve Milliyetçilik “Program, Mit, Gerçeklik”*, İstanbul 1995, s. 14.

²⁴⁶ Millet Sistemi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Bilal Eryılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Osmanlı*, Ankara 1999, C. IV; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996; Ziya Kazıcı, “Osmanlılarda Hoşgörü”, *Türkler*, Ankara 2002, C. X, s. 221-232; Yavuz Ercan, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. IV, s. 197-207; Nuri Adıyeke, “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin

dinleri ve alt başlık olarak da mezhepleri özelinde bir anlam taşıdığı için rahatlıkla “dinî cemaat”²⁴⁷ şeklinde tanımlanabilir. Osmanlı Devleti millet sistemine dayalı yönetim anlayışını uzun süre başarı ile uygulamış ancak Fransız İhtilali’nden sonra özellikle Balkanlarda yayılan milliyetçilik düşüncesi artık bu sistemin başarısız hâle gelmeye başlamasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde yaşayan azınlıklar arasında hızla yayılan milliyetçilik düşüncesinin millet-i hâkime olarak adlandırılan Türkler arasında nasıl bir yankı uyandırdığı ile ilgili olarak Şükrü Hanioğlu şu tespitlerde bulunmuştur: “Türk unsuru devletin çöküşünü önlemeyi kendi temel sorunsalı haline getiren tek unsur olduğu için, Osmanlıcılık siyaseti onu oldukça farklı şekilde etkilemiştir. İlk olarak, çok uluslu bir imparatorluğun çöküşünün ancak her türlü ayrılığı önleyen bir kategori sayesinde önlenebileceğine inanan Türkler, Osmanlılık siyasetinin savunucusu olan tek gurubu oluşturmaktaydılar.”²⁴⁸ diyerek, Türklerin devletin bekasını sağlamak adına Osmanlıcılık siyasetine yöneldiğini ortaya koymuştur. Bu siyasetin gereği olarak “Türkler sezgisel bir davranış temelinde bir mefkûre için bir varlığı tehlikeye düşürmekten çekinmişler ve bu nedenle Türk düşünceleri Türklük yok Osmanlılık var demişlerdir.”²⁴⁹

Ancak zaman içinde Osmanlı Müslüman Türk toplumunun yaşadığı Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı gibi travmaların etkisi ile milliyetçilik düşüncesi toplum nezdindeki etkisini arttırmıştır. Bu etki Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin milliyetçilik esasına dayalı ulus devlet olarak inşa edilmesi ile sonuçlanmıştır. Artık bundan sonra yeni kurulan devlet milliyetçilik esaslı yaklaşımını ön plana alan politikaları uygulamaya ve desteklemeye başlamıştır. Bu çerçevede uygulanan politikalardan etkilenen alanlardan birisi tarih çalışmalarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda tarih geçmişin anlaşılmasından ziyade bugünün inşası için “kamuya yönelik olarak”²⁵⁰ kullanılmıştır. Tarihî eserlerde yoğun milliyetçilik vurgusu, dikkati çeken en önemli özellik haline gelmiştir ki bu düşüncenin kurgusal ve teorik boyutunu “Türk Tarih Tezi”²⁵¹ oluşturmuştur. Bu tezle

Yaşantılarına Dair”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. IV, s. 255-261; Arshi Khan, “Osmanlı İmparatorluğu Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. IV, s. 229-235; Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. IV, s. 1007-1024; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, İstanbul 2004; İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1986, s. 999-1000.

²⁴⁷ Şükrü Hanioğlu, “Osmanlıcılık”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. V, s.1389.

²⁴⁸ Hanioğlu, *a.g.m.*, s. 1391.

²⁴⁹ Himmet Hülür- Gürsoy Akça, “İmparatorluktan Cumhuriyete Siyasal Bütünlük ve Ulusalcılık Söylemi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2007 (Güz), S. 22, s. 324.

²⁵⁰ Hasan Akbayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Yazımı*, İstanbul 2012, s. 19.

²⁵¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk- İslam Sentezine*, İstanbul 1998; Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*,

“Batının aşağı ırk veya barbar olarak gördüğü Türklerin aslında diğer modern millerle eşit hatta uygarlık taşıyıcısı olarak onlardan üstün bir ulus olduğunu temellendirmek ve Avrupalıların gözündeki olumsuz Türk imajını onarmak, Türklerin dünyaya mirasının sadece fetih ve istilalardan ibaret olmadığını, Avrupa dâhil bütün dünyaya Türklerin bıraktığı medeniyet izlerinin bulunduğunu göstermek”²⁵² gibi büyük bir amaç gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Türk Tarih Tezi ile arzulanan bu gayeler batı karşısında geri kalmışlığın yarattığı psikolojik ezikliğin büyük bir etkiye sahip olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Taşındığı bu büyük gaye nedeni ile tezin oluşturulması, içinin doldurulması, yaygınlık kazanması ve anlatılması görevi, sadece tarihçilere bırakılamayacak kadar da önemli olduğu için tarihçilik vasıflarının yanında eğitimcilik ve siyasetçilik formasyonları ile donatılmış yeni bir sınıf oluşturulmuştur. Bu nedenle dönemin tarihçilerinin en önemli özelliği siyasetçiliklerin, eğitimciliklerin ve tarihçiliklerin iç içe geçmesidir. Bu çerçevede en dikkate değer isimler Afet İnan, Fuat Köprülü, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Samih Rıfat, Dr. Reşid Galip, Zeki Velidi Togan, Sadri Maksudi Arsal ve Ahmet Refik Altınay’dır.²⁵³

2-11 Temmuz 1931 tarihleri arasında düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi’nde²⁵⁴ Afet İnan, Fuat Köprülü, Samih Rıfat, Dr. Reşid Galip, Yusuf Akçura ve Ahmet Refik, Zeki Velidi Togan, Mahmut Esat Bozkurt gibi isimler “Türk Tarih Tezinin”²⁵⁵ teorik ve kurgusal çerçevesini çizerek yaygınlaştırılmasını amaçlamışlardır. Böylece devletin resmî olarak sahiplendiği tarih anlayışının aydınlar ve toplum nezdinde kabulünü sağlayacak temelleri atılmıştır.²⁵⁶

İstanbul 1983; Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu*, İstanbul 2013; Beşir Ayvazoğlu, “Etimolojik Türkçülük Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi’nin Ön Tarihi”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yaz 2005, S. 5, s. 29-42.

²⁵² Kurt, *a.g.e.*, s. 243.

²⁵³ Ersanlı, *a.g.e.*, s. 142. Beşir Ayvazoğlu, Türk Tarih Tezi çerçevesinde yeni bir tarih anlayışı oluşturmaya çalışan aydınları çabalarını Osmanlı medeniyetinin yok sayılması nedeni ile ortaya çıkan boşluğu doldurmak için yeni bir kimlik inşa etmenin getirdiği derin bir sancı olarak ifade etmektedir. Ayvazoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

²⁵⁴ Halil Berktaş toplanan bu ilk Türk Tarih Kongresi’ni katılımcılarının çoğunun Tarih öğretmeni olması nedeni ile “Tarih Öğretmenleri Kursu” olarak tanımlamaktadır. Berktaş, *a.g.e.*, s. 58.

²⁵⁵ “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi” kavramları Cumhuriyet dönemi ile birlikte yeni kurulan ulus devletin milliyetçilik anlayışını desteklemek amacı ile ortaya atılmıştır. Ancak bu anlayışın öncülleri Osmanlı Devletinin son dönemlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Feraizcizade Mehmet Şakir Efendi 1894 yılında yazdığı “Persenk” adlı eserinin derkenarında Türkçe’nin Adem’in cennette konuştuğu dil olduğunu ve bütün dillerin de kaynağı olduğunu iddia etmiştir. Yine Ahmet Mithat’ta 1909 yılında Bursa Şehzadebaşı’ndaki Fevziye Kırathanesi’nde verdiği konferansta İskitlerin, eski çağlarda Anadolu’ya gelen kavimlerin ve Mısır’da hüküm süren Hyksoslar’ın ve Afrika’da yaşayan Tuareg’lerin Türk olduklarını iddia edecek kadar kendisini kaybetmiştir. Bu iki örnek dikkate alındığında yeni kurulan Türk devletinin ortaya attığı tezlerin aslında birden bire ortaya atılmış iddialar olmadığı aksine tarihsel bir temele sahip olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ayvazoğlu, *a.g.m.*, s. 29-34.

²⁵⁶ I. Türk Tarih Kongresinde sunulan bildiriler ve içerikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları 2-11 Temmuz 1932*, Ankara 2010.

Yeni kurulan ulus devletin siyasetçi tarihçilerinin çalışmaları ile birlikte tarih millî terbiyeye hizmet edecek bir kurgunun aracı haline gelmiştir.²⁵⁷ Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra elde kalan Anadolu'nun asıl sahibinin Türkler olduğunun ortaya koyulması gerekiyordu.²⁵⁸ Bu çaba 1918 yılında Türk Ocakları içinde ortaya çıkmıştır. Çünkü "I. Dünya Savaşı sonunda oluşan mütareke şartları, İmparatorluktan geriye kalan yegâne vatan parçası olan Anadolu'nun da kaybedilmesi tehlikesini doğurunca, tartışmasız bir şekilde Anadolu'nun, Türklerin asıl vatanı olarak kabul edilmesi noktasına varır. Milli kavramının giderek Anadolu kavramı ile örtüşmesi şeklinde gerçekleşen bu süreçte milli vatan mefhumu, milli tarih tanımının temelini oluşturmaya başlar."²⁵⁹ Bu yaklaşımın devamı olarak ilerleyen yıllarda Türklerin Asya kökenli oldukları ile ilgili vurgulara geniş yer veren tarih yazımlarında, Yunanlıların ve Ermenilerin de Anadolu'da hak iddia etmelerine engel olmak için Anadolu'nun bu milletlerden önce Türklere ait olduğunun kanıtlanması gerekmektedir.²⁶⁰ Bu amacı gerçekleştirmek için de Hititlerin, Orta Asya'dan çeşitli göçlerle gelmiş Türkler olduğunun ispatına yoğun bir önem verildi.²⁶¹ Bu nedenle de yeni kurulan Türk Cumhuriyeti bozkurtu devlet arması olarak kabul etmeyip Eti ve Sümer isimlerini yeni kurumlara ad olarak vermeyi tercih etmiştir.²⁶² Böylece Türklerin kökeni ile ilgili olarak başka bir alandan vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Ortaya atılan "Güneş Dil Teorisi" ile de tüm dillerin Türkçe kökenli olduğunu iddia ederek Hitit hiyerogliflerinin de Türkçe kökenli olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Böylece Hitit Çağı Orta Asya dışında ikinci bir geçmiş oluşturulmasına olanak vermiştir.²⁶³ Dönemin hâkim olan bu düşüncesi, sadece siyasetçi tarihçileri değil dönemin tarihle uğraşan birçok ismini de etkilemiştir ki bunlardan birisi de Ziya Şakir'dir.

Ziya Şakir ortaya atılan "Türk Tarih Tezi" ile birlikte Hititlerin Türk olduklarının ispatı çalışmalarına daha farklı bir alandan katkıda bulunmuştur.²⁶⁴ Ziya

²⁵⁷ Ersanlı, *a.g.e.*, s. 198; Akbayrak, *a.g.e.*, s. 18.

²⁵⁸ Atatürk'ün de "millî devleti tarihi temellere dayandırmak... mutlaka bir coğrafi bütüne dayandırmak zorunluluğu" şeklinde ifade ettiği tarih tezi Halil Berktaş tarafından "savunma tarihçiliği" olarak adlandırılmaktadır. Berktaş, *a.g.e.*, s. 50.

²⁵⁹ Akbayrak, *a.g.e.*, s. 208.

²⁶⁰ Akbayrak, *a.g.e.*, s. 367.

²⁶¹ Ahmet Ağaoğlu da Hititlerin Türk olduğu ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "Alman ulemasının kısm-ı azamı ilk evvel milad-ı İsa'dan 3000 sene mukaddem şimal cihetlerinden gelerek Anadolu'nun Şimal-ı Garbi tarafından zuhur eden meşhur Hitit kavminin Turani olduğuna hüküm vermişlerdir. Turaniler miladdan 1500 sene evvel el-yevm Suriye namını taşıyan kıtada oldukça mühim ve kavi bir hükümet teşkil eylediler." Kurt, *a.g.e.*, s. 109. Bu ifadeler Hititlerin Turani yani Türk oldukları iddialarının sadece bizim düşüncemiz olmadığını Avrupalı tarihçilerin de bu şekilde düşündüklerini ortaya koyarak "Türk tarih tezinin" doğruluğu ispatlanmaya çalışılmıştır.

²⁶² Akbayrak, *a.g.e.*, s. 367.

²⁶³ Copeaux, *a.g.e.*, s. 31-32.

²⁶⁴ Ziya Şakir'in bu yaklaşımı ile ilgili olarak Gökçen Başaran şunları söylemektedir: "İslam tarihi dahi resmi tarih söyleminin tarih tezinin perspektifiyle maluldür. Bir anlamda her macera pekiştirilmek istenir, ya da yazarlar o denli içselleştirmiştir bu tezi." Gökçen Başaran, *Bir Ulusal Kimliğin İnşası ve Medyada*

Şakir, Kerbela olayını ele aldığı eserinde Emeviler ile Hz. Ali arasında yaşanan siyasi rekabeti açıklamaya çalışırken dikkate değer iddialarda bulunmuştur. Ona göre bu mücadelenin temeli “Kerbela vakasından asırlarca evvel aslen Hitit ırkına mensup bir Türk olan Azer’in torunu İbrahim Peygamberin oğlu İsmail’e”²⁶⁵ dayanmaktadır. “İsmail daha çocuk iken babası tarafından Hicaz’a getirilmiş ve orada Cerhem ismindeki kabilenin reisine emanet edilmiştir. İsmail, bu genç Türk asilzadesi, fikren ve ruhen kuvvetli bir şahsiyetti. Misafir olduğu kabile halkına kendisini sevdirmiş, kabile büyüklerinden birinin kızı ile evlenmişti. Bu suretle de kabile arasında mühim bir nüfuz kazanmıştı.”²⁶⁶ diyerek Hz. İbrahim ve Hz.İsmail’i Hititlere bağlamaktadır.²⁶⁷ Hititler de ortaya atılan yeni tarih tezi çerçevesinde Türk olduklarına göre bu iki peygamber ve onların soyundan gelenler de doğal olarak Türk olmaktadır. Ziya Şakir’e göre Kureyşliler ismi de Hz. İsmail’in torunlarından birisinin adıdır. Bu torunun çocuklarından gelen aileye de Kureyş Kabilesi adı verilmiştir.²⁶⁸ Bu yaklaşımın devamında Hz. Muhammed’in Kureyş kabilesine mensup olduğunu düşündüğümüzde ise Hz. Muhammed de doğal olarak Türk olmaktadır.

Ziya Şakir, İbrahim Peygamber ve oğlu Hz. İsmail’in Türk olduklarını iddia ederken, bu iddiasının kaynağı nedir bu konuda bir açıklama yapma gereği duymamıştır.²⁶⁹ Ayrıca İbrahim Peygamberin durduk yere oğlunu neden Hicaz’a gönderip bir Arap kabilesine emanet ettiğini de açıklamamaktadır. Bu anlatıda Hz. Hacer’in yer almaması da dikkati çeken bir başka husustur. Ziya Şakir bu hususlara değinmeden kısa yoldan Hz. İbrahim ve oğlu İsmail’i Hititlere, Hititleri de Türk ırkına bağlayarak dönemin hâkim tarih anlayışına uygun bir kurgu ortaya koymaya çalışmıştır.

Hız. Muhammed’in Türk olduğunun bu iddia ile ortaya koyulması ile birlikte İslam dininin de Arap kültürünün etkisinden kurtarılması gerekir. Zira dinin ana unsuru olan peygamberinin Türk olması ile birlikte İslam’ın ortaya koyduğu ibadetlerin de başta ezan olmak üzere Türkçeleştirilmesi düşüncesinin teorik kurgulamasının da önünün açılmasına katkıda bulunmuştur. Bu nedenle de Türklerin Müslüman olmaları aynı zamanda millî bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece “Türklüğün tarihin

Popüler Tarih Söylemi: Tefrika Tarihi Romanlar (1928-1938), Ege Üniv. Sos. Bil. Enst. Genel Gazetecilik Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İzmir 2004, s. 298.

²⁶⁵ Ziya Şakir, Kerbela Vakası, *Tan*, 9 Ocak 1937, Tefr. No.: 9, s. 9.

²⁶⁶ Ziya Şakir, Kerbela Vakası, *Tan*, 9 Ocak 1937, Tefr. No.: 9, s. 9.

²⁶⁷ Başaran, *a.g.e.*, s. 298.

²⁶⁸ Ziya Şakir, Mezhepler ve Tarikatlar, *Son Telgraf*, 30 Mayıs 1948, Tefr. No.: 12, s. 2

²⁶⁹ Ziya Şakir’in bu iddiasını ilk dile getirenlerden birisi İsmail Hakkı Baltacioğlu’dur. İsmail Hakkı Tevhid-i Efkâr gazetesinde “Türk Milleti Hazret-i İbrahim Aleyhisselamın Vücut-ı Saadetleriyle Müftehir Olmalıdır” başlığı ile yayınladığı yazısında Hz. İbrahim’in Türk olduğunu iddia etmiştir. Ancak İsmail Hakkı bu iddiasının devamını getirmeyerek Hz. Muhammed’in Türk olduğu ile ilgili bir ifade kullanmamıştır. Ancak bu sonuç zaten kendiliğinden ortaya çıkmaktaydı. Hz. Muhammed’in Türk olduğunu ise İsmail Hakkı’nın görüşlerinden faydalanan Yusuf Kemal Kutluata dile getirmiştir. Yusuf Kemal’in 1954 yılında yayınladığı kitabının başlığı şöyledir: “Büyük İslam Peygamberi Hazreti Muhammed Mustafa Sall’allahü’teâlâ Aleyhi ve Sellem Özü Özüne ve Südü Södüne Türktür.” Bu başlık herhangi bir yoruma gerek duymaksızın Yusuf Kemal’in düşüncesini de ortaya koymaktadır. Yusuf Kemal Kutluata, *Türk Dehası ve Dahileri*, İstanbul 1954, s. 49-76.

yapıcısı, kültürün oluşturucusu ve taşıyıcısı olduğu ile ilgili yapılan kodlama Türklüğün vatandaşlıkla kazanılan değil doğal bir aidiyet ve üstünlük kaynağı olarak algılanması”²⁷⁰ anlayışında Ziya Şakir, İslam dininin temelini oluşturan topluluğun Türk olduğunu ortaya koyarak bu iddianın dinî boyutunu da kurgulamış olmaktadır. Böylece Türklüğün, Hitit kökeni dolayısı ile medeniyet kurucu bir toplum olduğu ispatlanarak, batı karşısında yüceltilmesi sağlanırken, Kureyş kabilesinin de Türk kökenli olduğu ispatlanarak Türklük, İslam dünyasında yüceltilmiş olmaktadır.

4-Tefrika Yazarı Olarak Ziya Şakir

Ziya Şakir yayımladığı eserlerinin büyük bir kısmını tefrika olarak kaleme almıştır. Bu eserler tefrika şeklinde yayımlandıktan bir süre sonra da kitaplaştırılarak okuyucunun ilgisine sunulmuştur. Tefrika yazarlığı üslubu aslında “arkası yarım” anlayışı ile okurun merakını uyandırarak gazete veya dergilerin okur sayısını muhafaza etmek anlayışını içinde barındırmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda ortaya çıkan tefrika yazarlığı, 1930-1960 yılları arasında Türk basınında oldukça popüler hale gelmiş bir yazım şeklidir. Dönemin tefrika yazarlarının kaleme aldıkları konular arasındaki benzerlik ise oldukça dikkat çekici bir özelliktir. Osmanlı padişahları, II. Meşruiyet dönemi siyasal yaşamı, İttihat ve Terakki Cemiyeti, I. Dünya Savaşı, Mütareke dönemi, Türk büyükleri ve kahramanları, casusluk olayları en çok işlenen konular arasındadır.²⁷¹ İşlenen konuların benzerliği kadar tefrikaların isimlerindeki benzerlikler de dikkat çekicidir. Örneğin Ziya Şakir’in yazdığı “*Saltanatın Son Günleri*” tefrikası ile aynı adı taşıyan bir tefrika da “Kandemir” ismiyle 1954 yılında *Son Saat* gazetesinde yayımlanmıştır. Yine Ziya Şakir’in yazdığı “*Millî Mücadele’de Casus Teşkilatı*”, “*İstanbul’da Bulgar Casusları*”, ve “*İlk Türk Kadın Casusu*” adlı tefrikaları ile benzer adları²⁷² taşıyan tefrikalar *Tan* gazetesi, *Son Saat* gazetesi ve *Tasviri Efkar* gazetesinde de yayımlanmıştır.

Ziya Şakir, Yaşar Sihay’a verdiği röportajda *Meçhul Asker*, *Kan Dalgası* ve ardından da *Bektaşılık* tefrikalarını yazıktan sonra özellikle *Bektaşılık* tefrikasına gösterilen teveccüh ve hükümet tarafından tefrikanın üç defa uzatılmasının tefrika yazarlığı için kendisine ümit verdiğini ifade etmiştir. Bundan sonra da tefrika yazarlığı, “bütün hayatını bağlayacak güzel bir meslek ve geçinme yolu haline gelmişti.”²⁷³

Ziya Şakir öncelikle tefrika olarak kaleme alacağı konuyu belirledikten sonra önce konu ile ilgili olarak gerekli araştırmayı yapar, ondan sonra da evine çekilip eserin tamamını kaleme almadan yayımlanmasına izin vermezdi.²⁷⁴ Bu anlayışın en önemli

²⁷⁰Kurt, a.g.e., s. 244.

²⁷¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, a.g.e., s. 251-290.

²⁷² M. Sıfır, Türk Casusu M. Sıfır’ın Mütareke Hatıraları, *Tan*, 1938; Hüseyin Çataloğlu, Ben Bir Casusum, *Son Saat*, 1947; Cim Nim, Büyük Casus Romanı İtalyanlar Ben Ölmedim, *Tasviri Efkar*, 1941,

²⁷³ Sihay, a.g.m., s. 14.

²⁷⁴ Karakışla, a.g.m., s. 208.

göstergelerinden birisi, onun tefrikalarının son tefrikanın yayımlanmasına kadar nerede ise gün atlanmaksızın yayımlanmasıdır. Aksi takdirde aynı günde birden fazla tefrika yayımladığı dönemlerin de olduğu düşünüldüğünde arada tefrika yetişmediği için boş geçen günlerin olması normaldir. Ancak Ziya Şakir'in yayımladığı eserlerde böylesi bir duruma pek rastlanmamaktadır.

Tefrika üslubu ile eser vermeye yazar açısından baktığımızda ise tefrika devam ettiği sürece para kazanılmaktadır. Ücret satır başına hesaplanır ve günlük olarak ödenirdi. Bu nedenle de tefrika ne kadar uzarsa kazanç da o kadar fazla olurdu. Bu anlayış tefrika yazarları arasında “pehlivan tefrikası”²⁷⁵ adı verilen ve daha fazla para kazanmak için uzatıldıkça uzatılan tefrikaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.²⁷⁶ Ancak Ziya Şakir yayımladığı tefrikalarında böylesi bir anlayışa pirim vermemiştir. Bu durum onun eserleri okunduğunda hemen fark edilmektedir.

Ziya Şakir'in eserlerini yayımladığı dönemde tarihî tefrika yazarlığı dikkat çekici bir şekilde artmakta ve bu durum tarihî tefrika yazarlarına karşı eleştirileri de beraberinde getirmekteydi. Ziya Şakir de bu eleştirilere katılarak tarihî tefrika yazarlığı yapan birçok insanın tarihî araştırma yapmaksızın eserler verdiklerini ve bu durumun tarihî tefrikaların itibarını sarstığını düşünmektedir. Ziya Şakir bu tepkisi ile tarihî tefrika olarak yayımlanan eserler içinde tarihî olmaktan daha çok mizahi olduğunu düşündüğü eserleri eleştirmektedir. Ona göre “Fatih Sultan Mehmet'i telefonla konuşturan ve Yavuz'u otomobille cepheye gönderen tarihî tefrika muharrirleri dünkü, bugünkü ve yarınki tarihe karşı affolunmaz bir cinayet işlemektedirler.”²⁷⁷

Ziya Şakir'in tarihî tefrika yazarları ile ilgili olarak yaptığı benzer bir eleştiriye kendisi de muhatap olmuştur. Münir Süleyman Çapanoğlu yaptığı eleştirisinde “Tek parti zihniyetinden doğmuş zararlı nemelazımcılığı en çok tarih yazarları istismar etmişlerdir. Eski iktidar partisi çeşitli baskılarla tenkitçilerin gözlerini yıldırılmıştı. İbda ve icat kuvvetleri olmadığı için roman yazamayan bazı kısır muhayyileli yazıcılar zavallı tarihi bir kör değneği haline sokmuşlardır. Bunlardan birisi de makale ve kitaplarının kendisi tarafından hazırlanan reklamlarında kendisine tarihçiliği, üstat tarihçiliği bahşeden Ziya Şakir'dir.”²⁷⁸ diyerek Ziya Şakir'in tarihi istismar ettiğine vurguda bulunmuştur. Ancak bu eleştiride bir diğer önemli nokta da tek parti iktidarı döneminde yapılan baskıların tarih istismarının bir diğer nedenini oluşturduğuna dikkat çekilmesidir.

²⁷⁵ “Pehlivan tefrikası” tabiri pehlivanların hayat hikâyelerini ve güreşlerini anlatan tefrikalardan almaktadır. Bu tefrikalarda pehlivanlara ait hikâyelerin yıllarca sürdüğü ve tefrikanın uzadıkça uzadığı görülmüştü. Böyle tefrika yazarları tefrikanın birçok yerinde anlattıkları olayları bırakıp bir okur mektubu veya başka bir olayı anlatırlar ve günlerce sonra nerde kalmıştık diyerek kaldıkları yerden devam ederlerdi. Bu nedenle konuyu uzattıkça uzatan bu tefrikalara pehlivan tefrikası adı verilirdi. Necmettin Sefercioğlu, “Tefrika Romanlar ve “Delikurt”un Yazılışı”, *Türk Yurdu*, Mayıs- Haziran 2000, S. 153-154, s. 168.

²⁷⁶ Karakışla, *a.g.m.*, s. 209-210.

²⁷⁷ Tefrik, *a.g.m.*, s. 5.

²⁷⁸ Münir Süleyman Çapanoğlu, “Ziya Şakir”, *Tarih Hazinesi*, 15.01.1951, s. 227

Ziya Şakir'e ve eserlerine benzer eleştiride bulunanlardan birisi de Rıza Nur'dur. Rıza Nur yaptığı eleştiride “Senin bütün yazdıkların yüzde seksen yalan dolan, uydurmayon; yüzde yirmiyi de kasten suitefsir, bozuk muhakeme ve istihraçlarla rezil ediyorsun.”²⁷⁹ demektir. Bu eleştirinin kişisel bir kızgınlıktan kaynaklandığı, satırlara yansıyan öfkeden ve eleştiri dilinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Aksi takdirde Ziya Şakir'in yazdıklarının tamamının yalan dolan ve tahrif olduğu anlaşılır ki çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde onun eserlerinin tarihsel değeri farklı kaynaklarla karşılaştırılarak ortaya koyulacaktır. Kendisinin de, eserlerinin noktası virgölüne hakikatleri yansıttığına dair bir iddiası olmamıştır. Eserlerinde incelediği hususların şahitlerinin ve faillerinin hâlâ hayatta olduğu bir dönemde Ziya Şakir'in hem “yalan dolan ve uydurmayonları” eserlerinde kaleme alması, hem de yazdığı her şeyin doğru olduğunu iddia etmesi pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca daha öncede belirttiğimiz gibi eserlerinde bir yanlışlık olduğu ile ilgili bir itiraz yapıldığında bunu açık yüreklilikle değerlendirmekte ve bu itirazları tefrikalarında mümkün olduğu kadar yayımlamaya da çalışarak kendisini eleştirenlere manidar bir cevap vermiş olmaktadır.

B-ZİYA ŞAKİR'İN ESERLERİNDE TARİH VE EDEBİYAT İLİŞKİSİ

1-Ziya Şakir'in Tarihi Romancılığı

Edebiyat ile tarih arasındaki ilişki, insanoğlunun tarihi hakkında bilgiler veren destan, mit ve hikâyelere kadar götürülecek kadar eskidir. Destanlar, mitler ve hikâyeler sadece edebî birer metin ya da tarihi bilgi kaynağı değildir. Bu ürünlerde edebiyat ve tarih birbirinden ayıramayacak kadar iç içe geçmiştir. Bu nedenle tarih ile edebiyat arasındaki ilişki modern dönemlerde başlamamıştır, aksine bu ilişkinin başlangıcı çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde tarih edebiyattan ayrılarak sosyal bilimlerin bir disiplini olarak ortaya çıkmış ve kendine yeni bir çerçeve ve metodoloji oluşturmaya başlamıştır.²⁸⁰ Zaman içinde tarih ile edebiyat ayrı birer disiplin haline gelmiştir. Fakat aralarındaki ilişki devam etmiştir. Tarih ile edebiyat arasındaki ilişkinin en dikkate değer ürünlerinden birisi de tarihi romanlardır.

“Tarihi roman”²⁸¹ tarihi bilgi ile romanın harmanlanması ile ortaya çıkan eserlere verilen addır.²⁸² Bu eserlerde tarihi bilgi, romanın içeriğinde kullanılan bir obje

²⁷⁹ Rıza Nur, *Ziya Şakir'e*, s. 2032.

²⁸⁰ Dilek Çetindaş, *Popüler Tarihi Romanlar ve M. Turhan Tan*, Erciyes Ünv. Sos. Bil. Enst. Türk Dili Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006, s. 86.

²⁸¹ Tarihi roman türünün kurucusu 19. yüzyılın başlarında W. Scott Waverley'dir. Scott, İskoçya'da doğmuş folklor ve halk şarkıları ile ilgilenen bir hukukçudur. İskoç tarihindeki olaylardan etkilenerek folklor ve efsaneleri romanlarına taşımıştır. A. Ömer Türkeş, “Romana Yazılan Tarih”, *Edebiyatın Omzundaki Melek Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, İstanbul 2011, s. 92; Çetindaş, *a.g.e.*, s. 86.

²⁸² Tarihi romanı “yazarı tarafından gözlenememiş bir devri, tarihi hakikatlere sadık kalarak anlatan romanlar” şeklinde de tanımlanmaktadır. Mehmet Can Doğan, “Tarihi Romanın Dinamikleri ve Son On Beş Yılın Tarihi Romanları”, *Türk Yurdu*, Mayıs Haziran 2000, S. 153-154, s. 142.

konumundadır. Eserde kullanılan tarihî bilgi ile kurguyu kesin sınırlarla birbirinden ayırmak ise oldukça güçtür. Zira “tarihî roman” yazarı sahip olduğu tarihî bilgi çerçevesinde eserini oluştururken, içerisine kurguyu da dahil ederek yeni bir metin oluşturmaktadır. Bu yeni metnin tarihî bilgiler ve gerçeklerle ne kadar örtüştüğü her eserin kendi özelinde değerlendirmesi gereken bir konudur. Ziya Şakir “bir tarihî roman yazarken muharrir bu eserine kendi hayalinde de bazı şeyler ilave etmek hakkına maliktir. Fakat bu hayal de mutlaka bir hakikate isnat etmeli... Mesela kısa bir muhavereyi aslına hâlel getirmeden genişletmekten, bir hadiseyi gene aslını bozmadan nazarlarda tamamıyla canlandıracak derecede tasvir etmekten ileri geçmemelidir.”²⁸³ diyerek tarihî romanlardaki kurgunun sınırını kendi anlayışı doğrultusunda çizmektedir.

Tarihî romanın içindeki kurgu ile tarihî gerçek arasındaki ince çizgiyi fark edip değerlendirmek bazen ciddi çabalara gerek duyacak kadar hassas bir husus olduğundan böyle eserlerin tarihî bir eser mi yoksa roman mı olduğuna karar vermek güçleşmektedir. Bu noktada Ali Birinci tarihî roman ile tarihî bilginin önemli kaynaklarından birisi olan hatırat arasında böylesi bir karışıklığın sık sık yaşandığına dikkat çekmektedir.²⁸⁴ Çünkü “işin içine roman kaydı girdikten sonra, o eseri okuyan kari artık kendisinin tarih çevresi hududundan çıktığını bilir. Okuduğu vakanın yüzde kaç hayal ve yüzde kaç hakikat olduğuna hükmedebilmek, onun zekâ ve ferasetine tabi bir keyfiyet”²⁸⁵ haline gelmektedir.

Ziya Şakir’in Z. Melek müstear adıyla yazmış olduğu “*Vicdanından Af Dile*” adlı esere dikkat etmek gerekir. Eser, Ali Birinci’nin de belirttiği üzere roman mı hatırat mı olduğu konusunda yaşanan karışıklığın dikkat çeken örneklerinden birisidir. Ziya Şakir bu eserinde İstanbul’da bir nazır hakkında yazdığı sert bir yazıdan sonra Mısır’a kaçmak zorunda kalan Nuri’nin başından geçen olayları anlatmaktadır. Çünkü İstanbul’dan kaçtıktan sonra yazdığı yazı nedeni ile kendisine düşman olanlar, hakkında birçok asılsız dedikodu çıkararak nişanlısından ayrılmasına neden olmuşlardır. Bu ayrılık Nuri’ye büyük ızdıraplar ve sıkıntılar yaşatmış ancak Mısır’da tanıştığı Biyanka adlı dostu gösterdiği şefkatle azda olsa onun mutlu olmasına yardımcı olmuştur. İlerleyen zamanlarda Nuri, ekonomik sıkıntıdan kurtulmak için sinemaya yönelmiştir. Tam işler yoluna girecekken düşmanlarının kurduğu bir tuzağa düşerek kendi ayağı ile İstanbul’a gider ve tutuklanır. Sonra mahkûm edilerek Sinop’a sürülür. Romanda geçen bu hadiseler yazarın kendi hayatını nasıl romanlaştırdığını açıkça göstermektedir. Ancak her okurun bunu anlamasını beklemek de mümkün değildir. Ziya Şakir’in dediği gibi bu, okurun “zeka ve ferasetine” kalmıştır. Öncelikle Z. Melek müstear adının kime ait olduğunu bilmeyen ve Ziya Şakir’in hayatı hakkında hiçbir fikri olmayan bir okurun bu eserin gerçek veya kurgu oluşu hakkında bir fikir belirtmesi nerde ise mümkün değildir.

²⁸³ Ziya Şakir, “Tarihi Roman Muharrir Eserine Hayal Katabilir. Fakat Bu Hayal de Mutlaka Bir Hakikate Isnat Etmeli”, *İkdam Gazetesi*, 7 Mayıs 1940.

²⁸⁴ Ali Birinci, “Roman mı, Hatırat mı?”, *Türk Yurdu*, Mayıs- Haziran 2000, S. 153-154, s. 88-91.

²⁸⁵ Ziya Şakir, “Tarihi Roman Muharriri Eserine Hayal Katabilir. Fakat Bu Hayal de Mutlaka Bir Hakikate Isnat Etmeli”, *İkdam*, 7 Mayıs 1940.

Ziya Şakir'in yazdığı tarihî romanlar içerisinde tarihî bir eser mi, yoksa bir roman mı olduğu konusunda karar vermenin güç olduğu başka eserler de bulunmaktadır. Örneğin Ziya Şakir, *Son Posta* gazetesinde yayımlanan “*Bir Haremağasının Hatıraları*”²⁸⁶ adlı eserini II. Abdülhamid döneminde uzun süre sarayda bulunan bir haremağasının hatıralarından faydalanarak roman şeklinde kaleme aldığını ifade etmiştir. Ancak romanda haremağasının hatıralarının dışında devrin önemli kişilerinin de hatıratlarından faydalandığını ve böylece II. Abdülhamid'i her yönü ile ortaya koymaya çalıştığını belirtmektedir.²⁸⁷ Eğer Ziya Şakir'in bu açıklamaları olmasa idi bu eserin bir roman olarak adlandırılması nedeni ile eserde yer alan tarihî bilgilere hak ettiği değer verilmeyecekti. Ancak Ziya Şakir'in açıklamaları, eserin roman olarak adlandırılmasına rağmen devrin ve anlatılan konunun muhataplarının tuttuğu hatıratlardan faydalanılarak oluşturulduğunu ortaya koymuştur. Böylece artık eserin roman olarak sınıflandırılrsa da tarihî bir kaynak olarak değeri fark edilmiştir.

Ziya Şakir yayınladığı tefrikalar içerisinde okuyucunun roman mı yoksa gerçek tarihî hadiseler mi olduğu konusunda kafasının karışacağını düşündüğünde bu konuda açıklama yapma gereği duymuştur. Böyle eserlerinden birisi de *Son Posta* gazetesinde yayınladığı “*İlk Kadın Casusu*” adlı eseridir. *Son Posta* gazetesi bu eseri “macera romanı” olarak adlandırmasına rağmen Ziya Şakir ilk tefrikada eserin kahramanı olan Melek Hanım'ın 1919 yılında Arnavutköy'de vefat ettiğini ancak onun bıraktığı notlardan nasıl casusluk işlerine karışarak büyük işler yaptığını öğrendiğini ifade etmektedir. Bu kadının karıştığı olayların şahidi olan önemli simaların ve resmî zabıta vakalarının ortada olduğunu ve eserini Melek Hanım'ın notlarına dayanarak yazdığını ve sadece bazı isimleri değiştirdiğini de ilave etmektedir.²⁸⁸ Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Ziya Şakir yazdığı bu eserin yaşanmış bir hatırata dayandığını ifade ederek, okuyucuların zihninde oluşması muhtemel soruları ortadan kaldırmıştır.

Ziya Şakir'in “*Gâvur Mehmet'in Maceraları*” isimli romanı da gerçeklik ile kurgu arasında konumlanan eserleri arasındadır. Bu tarihî roman serisi İstanbul'da yaşanan polisiye vakaları büyük bir maharetle çözen Gâvur Mehmet'in maceralarını anlatmaktadır.²⁸⁹ Gâvur Mehmet'in kim olduğu ile ilgili soruya “*Gâvur Mehmet Kara Yürek Çetesi*” adlı tefrikayı kitap halinde neşreden Stad Neşriyat Yurdu adına yayıncı cevap vermektedir. Bu cevaba göre Gâvur Mehmet, II. Abdülhamid döneminin ilk zamanlarında yaşamış olan meşhur bir polis hafiyesidir. Yaptığı önemli işler nedeni ile rütbe ve nişanlar da almıştır. Yayıncıya göre “Bu romanlar sadece birer zabıta vakasından ibaret değildir. Her kitap ayrı ayrı bir takım tarihî malumatı da ihtiva

²⁸⁶ Bu eser “Yıldız Sarayında 33 Sene Bir Haremağasının Hatıraları” adıyla *Son Posta* Gazetesinden 2 Ekim 1937- 25 Ocak 1938 tarihleri arasında 113 tefrika olarak yayınlanmıştır.

²⁸⁷ İ.H., “Bir Haremağasının Hatıraları” Bize Neler Öğretecek? Ziya Şakirle Bir Mülakat, *Son Posta*, 2 Ekim 1937, s. 11.

²⁸⁸ Ziya Şakir, *İlk Kadın Casusu*, *Son Posta*, 10 Kasım 1937, Tefr. No.: 1, s. 10

²⁸⁹ A.Ömer Türkeş Gâvur Mehmet serisinin ilk tarihi polisiye roman olduğunu iddia etmektedir. Türkeş, *a.g.m.*, s. 127.

etmektedir.”²⁹⁰ Gâvur Mehmet’in gerçek bir Osmanlı polisi olduğu fikri polisiye romanlarla ilgili bir çalışma yapan Erol Üyepazarcı tarafından da dile getirilmiştir. Ona göre İngiliz siyaset adamı ve yazar John Buchan’ın 1916 yılında yazdığı “*Greenmantle*” adlı eserinde ikinci kahraman olarak yer alan Amanvermez Avni’den²⁹¹ bahsetmesi ve onun Gâvur Mehmet’in oğlu olduğunu ifade etmesi önemlidir. Bu durum Erol Üyepazarcı’ya göre Gâvur Mehmet’in gerçek bir Osmanlı polisi olduğunun bir göstergesidir. Aksi takdirde hiçbir gereği yokken John Buchan’ın Gâvur Mehmet’ten bahsetmesinin mantıklı bir açıklaması görülmemektedir.²⁹²

Açıklamalara bakıldığında Gâvur Mehmet’in gerçek bir Osmanlı polisi olduğu ifade ediliyor ancak Gâvur Mehmet’in kim olduğu, nereli olduğu gibi birçok soruya ise cevap verilemiyordu. Bu sorulara cevap verilebilse hem Gâvur Mehmet’in gerçekliği ile ilgili oluşan şüpheler dağılacak hem de bu husustaki bilinmezlik de ortadan kalkacaktı. Ziya Şakir’in “*Gâvur Mehmet Kara Yürek Çetesi*” adlı eserini yayımlamasından sonra bir okurundan aldığı mektup tüm bu sorulara açıklık getirmiştir. Mektubu Edip Alaaddin Gürman adlı bir kişi yazmıştır. Bu kişi mektubunda Gâvur Mehmet’in babası olduğunu ve Ziya Şakir’in eserinde anlattığı olayın ise yaşanmış bir olay olduğunu ve babasının kendilerine bu olayı anlattığını ifade etmiştir. Babası ile ilgili de bazı bilgileri paylaşmıştır. Ziya Şakir bu mektup kendisine ulaştıktan sonra *Son Posta* gazetesine göndermiş ve gazete de 30 Haziran 1936 tarihli sayısında bu mektubun önemli kısımlarını “Gâvur Mehmet’in Çocuklarını Bulduk” başlığı ile birinci sayfasında yayımlamıştır.²⁹³ *Son Posta* gazetesi 4 Temmuz 1936 tarihli sayısında da Edip Alaaddin Bey’in Ziya Şakir’e gönderdiği ferman yayımlanır.²⁹⁴ Ferman, Gâvur Mehmet’in Kara Yürek Çetesine ve kalpazanlara karşı gösterdiği başarı nedeni ile verilen nişanın fermanıdır. Gazetede bu nişanın fermanı yayımlanmış ancak baskı kalitesinin düşüklüğü ve oldukça küçük bir boyutta yayımlanması nedeni ile ferman okunamamıştır.

Ziya Şakir’in eserlerinin Akıl Fikir Yayınları tarafından yayımlanması aşamasında yaşanan bir tesadüf Gâvur Mehmet’in ailesinden torunu Erol Gürman’a ulaşmamızı mümkün kıldı. Bu tesadüf yukarıdaki sorularımıza kısmen cevap bularak Gâvur Mehmet’in gerçekliğini şüpheyi yer bırakmayacak şekilde bir kez daha ortaya koyabildi. Yaşanan tesadüf sonrasında Erol Gürman ile yaptığımız görüşmede kendisinin dedesini hiç görmediğini ancak babasının dedesinin hikâyelerini anlattığını ifade etmektedir.²⁹⁵ Erol Gürman aslen Sinoplu’dur. Dedesi Gâvur Mehmet’in Bitlisli olup memleketinde yaşadığı bir sorun nedeni ile İstanbul’a kaçtığını ve II. Abdülhamid

²⁹⁰ Ziya Şakir, *Gâvur Mehmet Kara Yürek Çetesi*, İstanbul 1943, s. 2.

²⁹¹ Amanvermez Avni Ebussüreyya Sami Bey tarafından kaleme alınan ve on kitaptan oluşan polisiye bir karakterdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, “Türklerin Şarlok Holmes’i Aman Vermez Avni”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. V, s. 1274-1276.

²⁹² Erol Üyepazarcı, *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes! Türkiye’de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)*, İstanbul 2008, s. 153-154.

²⁹³ *Son Posta*, 30.06.1936, s. 1, 10.

²⁹⁴ *Son Posta*, 04.07.1936, s. 1, 5.

²⁹⁵ Erol Gürman ile 05.03.2016 tarihinde yapılan görüşme.

döneminde önemli bir tebdil kolbaşısı olduğunu belirtmektedir.²⁹⁶ Gâvur Mehmet, İstanbul'da tebdil kolbaşılığı görevini ifa ederken bilinmeyen bir sebepten dolayı da Sinop cezaevine görevli olarak sürülmüş ve aslen Sinoplu olan Emine Hanım ile evlenmiştir.

Erol Gürman babasının, dedesinden bahsederken onun maceralarını anlattığı ortamlarda “sinek uça kanadının sesi duyulacak şekilde” derin bir sessizlik ve alaka ile dinlendiğini özellikle belirtmektedir. Gâvur Mehmet'in oğlu Edip Alaaddin'in 1896 Sinop doğumludur. Edip Alaaddin, I. Dünya Savaşı'na kadar Sinop'da yaşamıştır. I. Dünya Savaşı'nda ise Arabistan'da bulunmuş ve esir düşmüştür. Yedi yıllık askerlik ve esaret hayatından sonra ancak evine dönebilmiştir. Bu noktada Ziya Şakir'in Gâvur Mehmet ile tanışmasında Sinop'da sürgün bulunduğu dönemde olduğunu tahmin etmekteyiz. Ziya Şakir ve Gâvur Mehmet, Sinop'da bulundukları dönemde Ziya Şakir, Gâvur Mehmet'in maceralarını dinleyerek öğrenmiş ve ilerleyen yıllarda da bu maceraları romanlaştırmıştır diye düşünmekteyiz. Çünkü Ziya Şakir ile Gâvur Mehmet'in hayatlarının kesiştiği en önemli nokta Sinop'tur. Erol Gürman, Sinop'un yerlilerinin ailesine Gâvur Mehmet'in çocukları olarak hitap ettiklerini ve dedesinin Sinop'ta iyi tanındığını da ayrıca belirtmiştir.

Erol Gürman dedesine neden Gâvur Mehmet denildiğini de babasından öğrendiğine göre şöyle açıklamaktadır: “Mehmet memleketinden kaçıp İstanbul'a geldikten sonra ilerleyen yıllarda birçok yabancı dil öğrenmiş ve kılık kıyafet itibarıyla da önemli değişiklikler yaşamıştır. Memleketinden İstanbul'a gelenler Mehmet'in bu halini gördükten sonra onun gâvurlara benzemesi nedeni ile ona Gâvur Mehmet demişlerdir. Bu isim onun ölene kadar da peşini bırakmamıştır. Ziya Şakir de Gâvur Mehmet maceralarının ilk kitabı “*Kara Yürek Çetesi*” adlı eserinde bu hususa temas etmiştir. Gâvur Mehmet, Kara Yürek Çetesini takip sırasında kendisine öldü süsü vererek ortadan kaybolur. Bu plandan haberi olmayan sevenleride onun ardında bir mevlüt okutmak isterler ancak bu istek cami cemaatinin tepkisine neden olur. Çünkü Gâvur Mehmet sağlığında şarap içmiş, domuz eti yemiş, başına şapka giymiştir. Bunlarında hepsi, küfür alameti olduğu için mevlüt okutulmasına cemaat razı olmaz ve bu durum cemaat arasında büyük bir kavgaya dahi sebep olur.²⁹⁷ Gâvur Mehmet'in torununun anlatımı ile Ziya Şakir'in anlatımı arasındaki bu paralellik oldukça dikkat çekicidir.

Gâvur Mehmet serisinin tamamı *Son Posta* ve *Son Saat* gazetelerinde yayımlanmıştır. Serinin ilk tefrikası 1933 yılında yayımlanan *Gâvur Mehmet Kara Yürek Çetesi*'dir. Daha sonra sırası ile *Gâvur Mehmet Yedi Aşıklar Şirketi* (1933),

²⁹⁶ Elimizde bulunan nüfus kayıt örneğine göre Gâvur Mehmet'in gerçek adı Mehmet Nuri'dir. Baba adı Mustafa, ana adı ise Kudret olup 1852 doğumludur. Nüfus kayıt örneğinde doğum yeri olarak Sinop görülmektedir. Mehmet Nuri, Emine Hanım ile evlenmiş ve Rabia (1892), Selahaddin (1893) ve Edip Alaaddin (1896) adlarında üç çocukları olmuştur. Mehmet Nuri 20.02.1912 tarihinde Sinop'ta vefat etmiştir.

²⁹⁷ Ziya Şakir, *Kara Yürek...*, s. 110.

Gâvur Mehmet Cibali Zindanları (1936)²⁹⁸, *Gavur Mehmet Galata Batakhaneleri* (1947), *Gâvur Mehmet Aynaroz Manastırlarında* (1947), *Gâvur Mehmet Beyaz Et Tacirleri* (1947), *Gâvur Mehmet Kırmızı Horoz Meyhanesi* (1948), *Gâvur Mehmet Yalova Eşkîyaları* (1948), *Gâvur Mehmet Kan ve Ateşler İçinde* (1955), *Gâvur Mehmet Çukurbostan Cinayeti* (1955), *Gâvur Mehmet Korsanlar Peşinde* (1955) adlı eserler tefrika olarak yayınlanmıştır.

Ziya Şakir'in tarihî romanlarına verilecek en önemli örneklerden birisi de *Son Posta* gazetesinde yayınlanan “151 Numaralı Şehit Ertuğrul Macerasına Karışan Aşk Macerası”²⁹⁹ adlı eserdir. Ziya Şakir, tarihî romanlarını genellikle “A. R.” Müstear adı ile yayımladığı için bu eserinde de “A. R.” adını kullanmıştır. Eser II. Abdülhamid döneminde Japonya'ya gönderilen Ertuğrul Fırkateyni'nin seyahatini ve bir kaza sonrasında batmasını konu almaktadır. Ziya Şakir bu tarihî hadiseye sübyan bir nefer olan Suad'ı dâhil etmiştir. Suad aslında erkek kılığında Ertuğrul Fırkateyni'ne nefer olarak katılmış bir kızdır. Bu kızın denize olan sevgisi ve İngiliz adetlerinden etkilenen babasının da onu serbest bir şekilde yetiştirmesi eklenince Ertuğrul fırkateynine katılması anlaşılır bir durum haline gelmiştir. Suad, Ertuğrul'un yolculuğu sırasında gemide bulunan bir mülazıma âşık olur. Ancak bu aşk mutlu sonla bitmez ve Suad sevdiği mülazım ile birlikte batan Ertuğrul fırkateyninde hayata gözlerini yumar. Ziya Şakir böylece bu eserinde tarihî bir gerçekliğe bir aşk macerasını eklemiştir. Tabi ki bu durum tarihî içerikli romana olan ilgiyi daha da arttırmıştır. Böylece Ziya Şakir bir taraftan okur nezdinde tefrikasının takibini arttırırken diğer taraftan da bunu tarihî bilginin geniş kitlelere ulaştırılması için bir araç olarak kullanmıştır.

Ziya Şakir'in tarihî romanlarından birisi de *Yarım Ay* mecmuasında yayınlanan *Avaroğlu*'dur. Ziya Şakir bu romanında Avarların 626 yılında İstanbul'u kuşatması olayına aşk ve ihanet hadisesi ekleyerek tarihî bir vakayı okuması kolay bir metin haline getirmiştir. Romanda Bizans ihanet ve sefahatle okurlara sunulmuştur. Buna karşılık Avar hükümdarı Bayan Han'ın gizlice Konstantinapolis'e girerek kendisini aldatıp kaçan karısından ve beraber kaçtığı şamandan intikam almak için her şeyi göze alan bir ahlak anlayışına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede Türklerin ahlaki değerler bakımından Bizanslılar'dan ne kadar yüksek bir konumda bulundukları övünç olarak ortaya koyulmuştur.

Ziya Şakir tarihî romanlarında Türklüğü hep iyi ve olumlu özellikler ile tanımlarken romanlardaki düşmanlar ise hep olumsuz özelliklerle anılmıştır. Böylece dönemin Türk tarih anlayışı bağlamında yaygınlaştırmaya çalıştığı milliyetçilik düşüncesi Ziya Şakir'in eserlerinde de dikkati çeken bir şekilde etkisini göstermiştir. Örneğin Ebu Müslim'i anlattığı eserinde onun Türk olduğunu iddia eden Ziya Şakir

²⁹⁸ *Son Posta Gazetesinde* 4 Temmuz- 19 Ekim 1936 tarihleri arasında 103 tefrika olarak yayımlanan bu eser isimsiz olarak neşredilmiştir. Ancak Gâvur Mehmet'in maceralarından birisi olması hasebiyle Ziya Şakir'e ait olduğunu düşünmekteyiz.

²⁹⁹ A.R., 151 Numaralı Şehit Ertuğrul Macerasına Karışan Aşk Macerası, *Son Posta*, 30 Ocak- 24 Nisan 1937.

onun mertliğinin ve güvenilirliğinin kaynağı olarak Türk olmasını göstermektedir. Kerbela vakasını anlattığı eserinde de Hz. İsmail'in Türk olduğunu ifade ettikten sonra ondaki faziletleri ve güzellikleri de yine Türk olmasına bağlamıştır. Yine Avaroğlu romanında da Bizans ahlaki düşkünlük ve ihanetlerle anlatılırken Bayan Han'ın Konstantianpolis'e girmesine yardım eden Rum balıkçı, karısının kendisini otuz dokuz kez aldattığını söylemiştir. Bayan Han da buna karşı ne yaptığını sorunca bir şey yapmadığını kırkinci kez kendisini aldatırsa azize sınıfına yükseleceğini ve artık bir şeyde yapamayacağını ifade etmiştir. Oysa Bayan Han kendisini sadece şaman ile aldatarak kaçan eşinden ve şamandan bunun intikamını almak için her şeyi göze almıştır. Bu durum Türklerin Bizanslılara nazaran ne kadar ahlaklı bir toplum olduklarının göstergesi olarak ortaya konulmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u nasıl fethettiğini anlattığı eserinde de Osmanlı askerlerinin sürekli olarak Osmanlı askeri olmalarından ziyade Türklüklerine vurgu yapılması da dikkati çeken bir başka örnektir. Ziya Şakir de bu örneklerde ortaya koyduğumuz yeni kurulan ulus devletin milliyetçiliği önceleyen yaklaşımlarını eserlerine taşıyarak bu anlayışın yaygınlaştırılmasına önemli katkıda bulunmuştur.

Ziya Şakir'in yukarıda bahsettiklerimiz dışında dikkati çeken diğer tarihî romanları da şunlardır: *Bir Saray Faciası*, *Çarlık Ülkesinde Büyük Türk Zabiti*, *Esmer Gül*, *Halife Sarayında Bir Türk Kızının Kahramanlığı*, *Hatice Sultan*, *Hilal ve Zambak*, *İki Saray Cinayeti*, *Kara Cehennem*, *Kırk Madalya*, *Ölüm Mangası*, *Poyraz Ali*, *Sadullah Ağa*, *Selçuklu Saraylarında Ömer Hayyam'ın Hayatı ve Maceraları*,³⁰⁰ *Sibiry'a'da Bir Türk Zabitinin Aşk Macerası*, *Şeyh Şamil*, *Zindan Köşelerinden Yıldız Sarayı'na*.³⁰¹

2-Tarihin Romanlaştırılması ve Ziya Şakir

Tarihî roman ile tarihin romanlaştırılması arasında ince bir çizgi vardır. Bu konuda Kemal Tahir “tarihi, romanda kullanmakla, tarihi romanlaştırmak başka başka şeylerdir” diyerek bu ayrıma dikkat çekmektedir. İlki içerisinde kurguyu da barındırırken, ikincisinde ise tarihi bilgiyi basitleştirerek anlaşılması ve okunması daha kolay bir malzeme hâline getirmek amaçlanmaktadır. Tarihin romanlaştırılmasında ana obje tarih iken yardımcı obje ise roman tekniğidir.

Kemal Tahir, tarihi romanlaştıranlar arasında Turhan Tan, Ziya Şakir ve Feridun Fazıl'ı sayarak “bunlar tarihi romanlaştırıyolar”³⁰² diyerek, tarihî romanın yanında tarihin romanlaştırılması hususuna dikkat çekmiştir. Kemal Tahir'in de işaret

³⁰⁰ Ziya Şakir'in bu eserinin edebi incelemesi için bkz. Arzu Özyön, “Ziya Şakir (Soku)'nun Selçuklu Saraylarında Ömer Hayyam'ın Hayatı ve Maceraları Adlı Romanının Tarihsel Roman Olarak İncelemesi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Winter 2014, Vol. 9/3, p. 1135-1146.

³⁰¹ Bu eserlerin künyesi çalışmamızın sonunda yer alan Ziya Şakir'in eserleri listesinde verilmiştir.

³⁰² İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Ankara 1980, s. 100.

ettiği üzere Ziya Şakir tarihi eserlerinde tarihi romanlaştırma üslubunu sık sık kullanmaktadır. Ziya Şakir kendisi de bu tespiti katılmaktadır. Ancak o kullandığı bu üslubu tarihi romanlaştırmak kavramı ile değil, “romantik tarz” kavramı ile ifade etmektedir. Ziya Şakir “romantik tarz” ile neyi kastettiğini şöyle anlatmaktadır: “Bu eseri muhtelif zevatın ifadatına istinaden yazdığım için filan böyle diyor, filan şöyle söylüyor diye karileri sıkacak bir tarzda yazmaktansa, bütün o şahsiyetlerin ifadelerini topladım. Kendime onlardan mürekkep bir şahsiyet vererek Abdülhamid’in muhitinde dolaştım ve bunun için de eserimi romantik bir tarzda yazdım. Yazılan şeyler hakikate tevafuk ettikten sonra yazılma tarzına tabi ehemmiyet verilmez.”³⁰³ Onun yaptığı bu açıklamaya baktığımızda Ziya Şakir araştırdığı konu ile ilgili elindeki tarihî bilgileri bir potada eriterek anlamlı bir bütün haline getirmeye çalıştığını ifade etmektedir. Amacı da “karilerini sıkmamaktır.” Çünkü unutulmamalıdır ki Ziya Şakir, bu eserlerini hep tefrika şeklinde gazetelerde neşretmiş ve geçimini de böyle kazanmıştır.

Ziya Şakir’in ilk kaleme aldığı tefrikası *Meçhul Asker*’e baktığımızda eserde tarihin romanlaştırılması göze çarpan en önemli özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziya Şakir aslında Balkan Harbi’nde kendi tuttuğu anılarını yazsa da eserini “Kaya” adını verdiği meçhul bir asker üzerinden anlatmaktadır. Bu anlatım tarzı eserin akıcı olmasını ve hitap ettiği kitle tarafından kolay anlaşılmasını sağlamıştır. İlk eseri ile beraber kullanmaya başladığı bu romantik tarz onun sonraki tarihî eserlerinin ortak özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece en sıkıcı tarihî olayları bile ilgi çekici bir tarzda okuyuculara sunmayı başaramıştır.

Ziya Şakir’in tarihî eserlerini romanlaştırmasında veya onun ifadesi ile romantik bir tarzda kaleme almasında eserlerini tefrika şeklinde gazete ve dergilerde yayımlamasının önemli bir etkisi olduğunu düşünüyoruz. Yazarın eserindeki bir konuşmayı oradaymış gibi genişleterek kaleme alması ve detaylandırması okuyucunun ilgisini çekme gereğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin IV. Murat ve Sultan İbrahim döneminin ünlü celladı Kara Ali’yi anlattığı “*Cellat Kara Ali, Osmanlı Tarihinin Kanlı Sayfaları*” adlı eserinde bu üslubu açıkça görmekteyiz. Ziya Şakir bu tarihî isimler üzerinden hem IV. Murat ve Sultan İbrahim döneminin genel bir tahlilini yaparak okuyucuyu dönem hakkında bilgilendirmekte hem de Cellat Kara Ali ismi üzerinde bu dönemde gerçekleşen idamları anlatmaktadır. Bu anlatım sırasında da sanki oradaymış gibi konuşmaları ayrıntılandırarak esere canlılık katmaktadır. Benzer bir anlatım “*Aygır İmam*” adlı tefrikada da karşımıza çıkmaktadır. Aygır imam olarak adlandırılan kişi III. Selim döneminde Rumeli Kazaskerliği vazifesinde bulunmuş olan Derviş Mehmet Efendi’dir. Ziya Şakir bu eserinde okuyucuya III. Selim’in gerçekleştirmeye çalıştığı yenilikleri ve bunlara karşı ortaya çıkan tepkileri anlatmaya çalışmıştır. Eserde yeniliklere karşı olan sınıfı Aygır imam özelinde ulema sınıfının oluşturması, sıklıkla vurgulanan bir husus olması bakımından dikkat çekicidir. Ziya Şakir kullandığı romantik tarz ile bu eserin de okunması ve anlaşılması kolay,

³⁰³ Ziya Şakir, Abdülhamid’in Son Günleri, *Son Posta*, 9 Nisan 1932, Tefr. No.: 285, s. 9.

heyecan verici bir eser olmasını sağlamıştır. Bu noktada bir tefrika yazarının tarihi, okuyuculara bundan daha güzel bir üslup ile vermesi pek mümkün görünmemektedir.

Ziya Şakir'in eserlerinde tarihî romanlaştırarak anlatması, tefrika yazarı ve okuyucu sayısının arttırılması bağlamında olumlu bir durumdur. Diğer taraftan ise tarihin romanlaştırılması üslubu edebiyatçılar ve tarihçiler tarafından tarihî roman şeklinde değerlendirilmiştir. Bu durum Ziya Şakir'in eserlerinin “yüksek edebiyat içinde değerlendirilmeyen, eleştirmenlerin ve tarihçilerin ilgisini çekmeyen tarihsel serüven romanları”³⁰⁴ olarak algılanmasına neden olmuş ve Ziya Şakir'in eserlerine hak ettiği değerin verilmesinin önündeki en büyük engellerden birini oluşturmuştur. Ziya Şakir'in eserlerinin akademik tarihçilik içerisinde hak ettiği değere ulaşamamasında bu hususun ve zamanla da bu çerçevede oluşan önyargıların etkili olduğunu düşünmekteyiz. Aksi takdirde V. Murat ile ilgili yazdığı eserinin, V. Murat'ın en yakınında bulunan başta Filizten Hanım olmak üzere birçok önemli şahsın anlattığı hadiselerden oluştuğu bilinse idi bu esere yaklaşımın daha farklı olacağı ortadadır.³⁰⁵ Zira onun bu eserinde anlattığı bazı hadiseler daha sonra akademik araştırmalarda konu edilerek bilimsel incelemeye tabi tutulmuştur. Örneğin Ziya Şakir V. Murat'ın hayatını anlattığı eserinde V. Murat'ın kadın kılığına giren üç kişi tarafından kaçırılmaya çalışılması hadisesini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.³⁰⁶ Onun anlatımından bu olay okunduğunda bu olayın çok da gerçekçi durmadığı ve aksine kurgu olduğu konusunda bir kanı oluşmuş olmalı ki bu konu pek dikkat çekmemiştir. Ancak aynı konu İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın akademik bir dil ve yöntemle bir makalesinde ele aldığı anda ise okurun yargısı değişebilmektedir. Burada Ziya Şakir'in V. Murat'ın kaçırılması ile ilgili hadiseyi 1938 yılında yayımladığı eserinde dile getirdiği notunu da düşmek gerekir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise yaklaşık olarak altı yıl sonra, 1944 yılında yayınladığı makalesinde bu konuda bir inceleme yapmıştır.

Bu kapsamda “*Abdülhamid'in Son Günleri*” adlı eseri de unutulmamalıdır. Bu eserin temel kaynağının Dr. Atıf Bey'in anıları olduğu bilinmiş olsaydı tarihçilerin esere bakışının daha farklı olacağı söylenebilir. Zira Dr. Atıf Bey'in anıları Ziya Şakir'in eserinin yayınlanmasından yıllar sonra transkrip edilerek yayımlanmış ve akademik dünyada ciddi bir ilgi görmüştür. Ziya Şakir bu eserin dışında daha birçok hatıratı da eserinde kullanmış ve eserinin güvenilirliği adına titiz bir çalışma gerçekleştirmiştir. Fakat eserini “karilerini sıkılamak” adına romantik üslup ile vermesi, eserlerinin hak ettiği değere ulaşmasının önündeki en önemli engel olarak ortaya çıkmıştır.

³⁰⁴ Türkeş, *a.g.m.*, s. 123.

³⁰⁵ Bu konuda bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Beşinci Murat İle Oğlu Sabahaddin Efendiyi Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar”, *Belleten*, Ekim 1944, C.VIII, S. 32, s. 589-597.

³⁰⁶ Ziya Şakir bu üç kişinin ismini şöyle vermektedir: Prodos Mason Locasının Üstadı Kleanti İskalyeri, İngiliz Konsolosu Tercümanı İstavridis ve Prodos Mason Locası Nazırı Evveli Adam Mihalovski'dir. Bu kişiler Beşiktaş sarayında alıkonulup sorgulandıktan sonra sınır dışı edilmişlerdir. Bunlara yardım eden Nakşifend Kalfa da Masonların yardımı ile Yunanistan'a kaçmıştır. Ziya Şakir, *Çırağan Sarayı'nda 28 Sene V. Murad'ın Hayatı*, İstanbul 2011, s. 218.

3-Ziya Şakir'in Eserlerinde Zaman-Bağlam İlişkisi

Gazetecilik ve gazete yazarlığı güncel olanı yakından takip etmeyi gerektiren bir uğraştır. Aksi takdirde güncelin kaçırılması durumunda okura hitap etmek ve okurun ilgisini çekmek mümkün olmayacaktır. Bu çerçevede tefrika yazarlarının da bu hususu göz önünde bulundurması gerekir. Belki her tefrikada bu mümkün olmayacaktır ancak ortada belirgin olarak toplumun ilgisini çeken siyasî, dinî, ekonomik veya kültürel bir konu varken bu konuyu tamamlayıcı bir tefrikanın kaleme alınması beklenen bir tavidir.

Ziya Şakir'in eserlerini öncelikle tefrika olarak kaleme aldığını ve geçimini de bu sayede sağladığını daha önce belirtmiştik. Bu nedenle Ziya Şakir de eserlerini oluştururken eseri ile içinde bulunduğu dönemin koşulları arasında bir paralellik kurmaya dikkat eden bir yazardır. Ancak şu hususu unutmamak gerekir ki tarihçi tarihî bir eser hazırladığında sadece geçmişi aydınlatmaz aynı zamanda içinde yaşadığı dönemin de kurgulanmasına katkıda bulunur.³⁰⁷ Bu nedenle tarihî bir eserde zaman-bağlam ilişkisi dikkat etmemiz gereken önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziya Şakir'in bütün eserlerinde böyle paralelliklerin bulunduğunu iddia etmemiz mümkün değildir. Ancak Ziya Şakir toplumun ve siyasetin ilgisini çeken önemli olaylar karşısında zaman-bağlam ilişkisine dikkat ederek eserler hazırlamaya özen göstermiştir.

Bu çerçevede akla gelen ilk örneklerden birisi “*Bektaşilik*”³⁰⁸ adlı eseridir. Eseri kaleme aldığı dönemin en önemli konularından birisini ibadetlerin Türkçe olup olamayacağı ile ilgili tartışma oluşturmaktadır.³⁰⁹ Bu tartışmanın ulaşmaya çalıştığı sonuç ise İslam'ın millîleştirilerek “millî bir dinin” oluşmasını sağlamaktır.³¹⁰ Aslında bu sorun yeni kurulan devletin laiklik politikası ile de doğrudan alakalı idi. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden farklı olarak din ve din adamlarına ibadet alanı dışında toplumsal veya siyasi bir yetki vermek düşüncesinde değildi.³¹¹ Bu nedenle de hilafet kurumu ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmıştı. Kalkan kurumların yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ile Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştu. Akabinde Tekke, Zaviye ve Türbeler kapatılarak 1928 yılında da harf inkılabı yapılmıştı. Böylece devlet, dinin toplumsal olarak ikinci plana atılarak sadece namaz, oruç, zekât gibi

³⁰⁷ Bu konuda Oktay Özel de şunları söylemektedir: “Tarihçi geçmişi araştırıyor gibi yapar; bir gözü, kulağı hep bugünde, yaşadığı andadır... Yazdığımız kendi hikâyemizdir, o halde! Kendi zamanımızın kanonunu inşa ediyoruz el birliğiyle; “tarihimiz”le kendimize ve bugünüme ayna tutuyoruz.” Özel de bu yaklaşımı ile tarihçinin bir ayağı geçmişteyken bir ayağının da bugünde olduğunu ortaya koymuştur. Oktay Özel, *Dün Savcısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul 2009, s. 8.

³⁰⁸ Ziya Şakir, *Bektaşilik*, *Yeni Gün*, 26 Ocak 1931-8 Mart 1931. Ziya Şakir bu eserini “Ziya” adıyla yayınlamıştır.

³⁰⁹ İbadetlerin Türkçe olması gerektiği fikrini savunan en müşahhas isimlerden birisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu’dur. Baltacıoğlu ibadetlerin Türkçeleşmesi gerektiğini “İslam dinini Türkçeleştirmek lazım.” diyerek ifade etmiştir. İsmail Güllü, “Durkheimci Bir Sosyolog: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Din ve Toplum Görüşleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Bahar 2015, S. 65, s. 217.

³¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin Aktay, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul 2000.

³¹¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 408.

ibadetlerden oluşan bir konuma indirgenmesine çalışmaktaydı. Bu noktada en önemli sorunlardan birisi de ibadet dilinin ne olacağı sorunu etrafında düğümlenmekteydi. İbadet dilinin ve Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi tartışmaları Düccane Cündioğlu'nun ifadesi ile "siyasi bir program"³¹² dı. Öncelikle toplumda yavaş yavaş ibadetlerin herkesin kendi dilinde yapılması ile ilgili konular gündeme taşınarak toplum bu fikre alıştırmaya çalışıldı. Mehmet Akif ve ardından da Elmalı Hamdi Yazır, TBMM tarafından Kur'an'ın meali ve tefsirini hazırlamak üzere görevlendirildiler.³¹³ Ancak bu görevin verilmesinden kısa bir süre sonra ortaya çıkan Türkçe ibadet³¹⁴ tartışmaları ve İstanbul Göztepe Camii imamının 1926 yılında Türkçe olarak namaz kıldırması³¹⁵ gibi toplumun tepkisini çeken uygulamalar üzerine Mehmet Akif yaptığı tercümenin siyasi bir projeye hizmet edeceğinden çekinerek verilen görevi yapamayacağını belirtip vazifesini iade etmiştir.³¹⁶

1928 yılında İsmail Hakkı Baltacıoğlu dini hayatın reforme edilmesi konusunda bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor İstanbul Üniversitesi'nde kurulan bir komisyon tarafından tartışılmış ancak bir karara varılamamıştır. Buna rağmen 20 Haziran 1928'de bu rapor basına sızmış ve hocaların ortak kararı gibi kamuoyuna sunulmuştur. Bu raporda din alanında yapılması gereken reformların neler olması gerektiği konusunda bir dizi öneri bulunmaktadır. Buna göre öncelikle camilere sıralar konularak halkın temiz ayakkabılarla girmesi önerisi getirilerek ibadet mekânlarının modernize edilmesi önerilmiş, ibadet dilinin Türkçe olmasının ve namaz başta olmak üzere bütün dua ve ibadetlerin de Türkçe yapılmasının öneminden bahsedilmiştir. Raporun bir diğer önerisinde de ibadetleri güzel ve etkileyici bir şekle sokmak için camilere dini müzik yapan müzisyen ve müzik aletlerinin sokulması gerektiği ifade edilmiştir. Bu öneriler içinde ibadet dilinin Türkçe olması öne çıkmış ve diğer öneriler ise çok dikkate alınmamıştır.³¹⁷ Bu dönemde başlayan bu ve benzeri çalışmaların resmi otorite tarafından desteklendiğinin hissedilmesi benzer fikirlerin sık sık kamuoyuna sunulmasına neden olmuştur. Örneğin A. İbrahim,³¹⁸ eserinde; "Mukaddes içtima

³¹² Düccane Cündioğlu, *Kur'an Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler*, İstanbul 1998, s. 118.

³¹³ Düccane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul 1998, s. 20; Cündioğlu, *Kur'an Dil ve Siyaset Üzerine...*, s. 122-123; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, Ankara 1996, s. 127-130.

³¹⁴ Türkçe ibadet konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Düccane Cündioğlu, *Siyasal Bir Proje Olarak Türkçe İbadet 1*, İstanbul 1999; Mustafa Zengin, *İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği*, Adıyaman Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman 2015; Cemal Kutay, *Türkçe İbadet: Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret*, İstanbul 1997.

³¹⁵ Göztepe Camii İmamı 19 Mart 1926 yılının Ramazan ayında ilk Cuma günü hutbe ve Cuma namazını Türkçe olarak kıldırır. Ancak bu durum toplumun büyük bir tepkisini çeker ve bunun üzerine imam görevinden alınır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi –Cumhuriyet Dönemi–", *İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2007, S. 15, s. 78-81.

³¹⁶ Ertuğrul Düzdağ bu konuda Mehmet Akif Ersoy'un kendi tercümesinin Kur'an yerine okutulacağından korkarak aldığı bin lirayı iade ettiğini ve bitirmiş olmasına rağmen tercümeyi vermediğini ifade etmektedir. Düzdağ, *Mehmet Akif...*, s. 129.

³¹⁷ Lewis, *a.g.e.*, s. 408-411; Güllü, *a.g.m.*, s. 220.

³¹⁸ A. İbrahim müstear adıyla yazılan bu eserin gerçek yazarının kim olduğu bilinmemektedir. Yazarın eserinde ortaya koyduğu fikirlerin toplumda büyük bir infial yaratacağından korkulduğu için yapılan soruşturma sonucunda 16 Ocak 1935 yılında alınan bir kararla kitap toplatılmış ve basımı yasaklanmıştır.

mahallerine gelenler temiz giyineceklerinden ibadet şeklini değiştirmek ve ibadeti araları az mesafeli münferit kürsülerde yapmak gibi kolaylıklara ve asri şekillere tevessül etmek lazımdır. Camilere biraz musiki girmelidir. Ruhları incelten ve kapleri tehyic eden hiç şüphesiz sanat, şiir musikidir.”³¹⁹ demiştir.

Toplumda dinî hayatın devlet eliyle dizayn edilmesi çalışmaları kapsamında yaşanan tartışmalara Ziya Şakir de *Bektaşilik* adlı eseri ile dâhil olmuştur. Ziya Şakir’e göre Alevilik ve Sünnilik ortaya çıktıktan sonra Acem kültürü ve Arap kültürü, Türk kültürünü tehdit etmekteydi. “Türklerin öz dilleri bile bu tehlike içine girmiş gibiydi. Dini ibadetler yabancı lisanlarla yapıyor ve fakat anlaşılmayan bu lisanlar bütün zahirî tantana ve tumturaklarına rağmen Türklerde hiçbir zevk ve heyecan uyandırmıyordu.”³²⁰ Ziya Şakir “Kur’an’ın ve diğer duaların yabancı lisanı onların kalbinde hiçbir sarsıntı, hiçbir heyecan husule getirmiyordu.” diyerek ibadetin Türkçe olup olmaması ile ilgili tartışmada tarafını açıkça beyan etmiştir.

Ziya Şakir yine aynı eserde Türklerin İslam dinini kabul etmelerine rağmen eski dinlerinin adetlerini; kadınlı kızlı ve sazlı ayinlerini unutamadıklarına da dikkat çekerek “zeytinyağı kokan camilerde sadece erkeklerin ibadet ettiği”³²¹ sıradan törenlere Türklerin ısınmadığını belirtmiştir. Bu noktada Ziya Şakir’in camilerdeki ibadetlerle İslam öncesinde Türklerin sazlı (müzikli), kadınlı ve erkekli ayinlerini karşılaştırması oldukça dikkat çekicidir.³²² Daha önce de İstanbul Üniversitesi tarafından hazırlanan raporda camilere getirilecek müzik aletlerinin ibadetleri daha güzel ve etkileyici hale getireceğine dikkat çekildiğini belirtmiştik. Ziya Şakir’in bu düşünceden etkilenip etkilenmediğini bilemiyoruz ancak bu görüşe paralel bir şekilde Türklerin İslamiyet’ten önceki ibadet şekilleri ile İslamiyet sonrasında kabul ettikleri ibadet şekillerini kıyaslamış ve camilerdeki ibadetin “yeknesaklığına” özel bir vurguda bulunmuştur. Eserinde Bektaşilerde bu yeknesaklığın olmadığını, cem ayininde neler yapıldığını “Sonra Nefis Bir Musiki ile Beraber Erkek ve Kadınların Raksı Başlar”³²³ başlığı ile ayrıntılı bir şekilde anlatarak ortaya koymuştur.³²⁴

³¹⁹ A. İbrahim, *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini*, ? 1934, s. 74-75.

³²⁰ Ziya Şakir, *Bektaşilik*, *Yeni Gün*, 2 Şubat 1931, Tefr. No.: 8, s. 9.

³²¹ Ziya Şakir, *Dervişler Saltanatı*, *Son Telgraf*, 4 Ağustos 1946, Tefr. No.: 70, s. 3.

³²² Ziya Şakir *Hazreti Mevlana* adlı eserinde de ibadetlerde müzik ve raks konusunu ele almıştır. Burada müzik ve raks taraftar olanlar ile karşı olanları değerlendirerek şunları söylemiştir: “Raks ve musiki bunlar insan ile beraber doğmuş insan ruhunun en büyük ihtiyacı olmuştur. Ruhun bu derece bariz ve mebrem bir ihtiyacını tatmin eden bir vasıtayı baltalamak ne büyük bir insafsızlıktır. İşte zahir uleması, tasavvuf alimleri ile bunların peyki olan tarikat ehlini hırpalamak için daima o insafsızlık silahını kullanmışlardır.” Ziya Şakir’e göre zahiri ilimlere sahip zahir uleması, batını ilimlere vakıf tavsavvuf ehlinin raks ve müzik ile olan bağını anlamaktan çok uzak olup onlar bu hadiseyi zahire göre değerlendirerek büyük bir hata yapmaktadırlar. Ziya Şakir, *Hazreti Mevlana*, İstanbul 1943, s. 156.

³²³ Ziya Şakir, *Bektaşilik*, *Yeni Gün*, 15-16 Şubat 1931, Tefr. No.: 21-22, s. 9.

³²⁴ A. İbrahim, “Almanların Luther’ine bakınız! İlim ile dini birleştiriyor. O zamanki mefkûreye göre ilk tahsil ile terbiye-i umumiye prensibini vazediyor. Garp âleminin asri ihtiyaçlarına göre muazzam bir din vücuda getiriyor. Bu asri din benlikleri okşayan musikilerle heyecanlı hitabelerle ruhları nezahete bürüyor. Ey şakı temsil eden hür ve yüce millet! Bunları sende yapmağa kadirsin. Hiçbir ilmi esasa istinat etmeyen İslamiyet dinini ıslah edelim...” diyerek İslamiyet’te de reform yapılmasının gerekliliğini ortaya

Ziya Şakir'in tespitleri ibadet dilinin Türkçe olmasını savunan resmî otoritenin isteklerine uygun bir duruş sergilemiştir. Bu nedenle de dönemin resmî otoritesi bu tefrikanın bir süre daha devamını isteyerek halkın ibadet konusu hakkındaki düşüncesini değişim için hazırlamaya çalışmıştır. Ziya Şakir'in bu eserinden sonra 1932 yılının Ramazan ayında Yerebatan Camisinde ilk Türkçe ezan okunarak bu süreç başlatılmıştır.³²⁵ İbadet dilinin Türkçeleşmesi sürecinde Ziya Şakir'in bu tespitlerinin bir etkisinin olmadığını düşünmek mümkün değildir. Zaten devlet yetkililerinin tefrikanın bir süre daha devamını istemeleri bu etkinin varlığının da açık bir göstergesidir.

Ziya Şakir'in Bektaşilik tarikatını anlattığı eserinin bir başka dikkat çeken tarafı da “Menemen olayı” olarak adlandırılan ve dini içerikli olduğu iddia edilen bir olaydan yaklaşık iki ay kadar sonrasına denk gelmesidir. Bu sadece basit bir rastlantıyla açıklanamayacak bir durumdur. Menemen olayı sonrası bu olaya karışanların yargılamasının başladığı bir dönemde Ziya Şakir, “Bektaşilik” tefrikasını yayınlamaya başlamıştır. Bu siyasal atmosferde yaşanan tartışmaların merkezinde din ve tarikatların olması nedeni ile bu konuda yapılacak bir çalışmaya yoğun bir ilginin olacağı ortadaydı. Ziya Şakir de bu hususu göz önüne almış olmalı ki tam da böylesi bir dönemde konu ile ilgili eserini kaleme almıştır.

Ziya Şakir, Menemen olayı ile ilgili yargılamaların devam ettiği süreçte, arkadaşlarının tarikatlarla ilgili eserini yayınlamaması konusunda uyarılarda bulunduğunu ifade etmektedir.³²⁶ Ancak eserin yayınlanmasından sonra arkadaşlarının korkusunun aksine resmi otorite tarafından tefrikanın devamı konusunda teşvik edilmesi oldukça manidardır. Ziya Şakir bu talebin gelmesini eserini “bitaraflıkla” yazmış olmasına bağlamaktadır.³²⁷ Ancak bu talep aslında eserin bitaraflığından ziyade dönemin resmi otoritesinin din ve toplum görüşlerine uygun bir anlayışa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hususlar göz önüne alındığında Ziya Şakir'in “Bektaşilik” tefrikası yayınlandığı zamanla paralel bir okumaya tabi tutulduğunda daha doğru bir değerlendirmeye ulaşılabacaktır.

Ziya Şakir'in zaman-bağlam ilişkisine dikkat ederek hazırladığı eserlerinden birisi de Ermeni meselesini ele aldığı “*Bomba Vakası*” adlı eseridir. Ziya Şakir bu tefrikasını 1940 yılında yayınlamaya başlamıştır ancak yayımlanma tarihinden daha önce Ziya Şakir tefrikasını tamamlayarak yayıma sunmak gibi bir prensibe sahiptir.³²⁸

koymaya çalışmaktadır. Bu reformla da Türkler hem milliliği vücuda getirecekler hem de ilimle dini birleştirmiş olacaklardır. A. İbrahim, *a.g.e.*, s. 44.

³²⁵ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik prensibine sık sık vurgu yapması ve bu ilke doğrultusunda da inkılaplar gerçekleştirmesine rağmen Ramazan ayına pragmatik bir anlayışla yaklaşmış ve bu ayın Müslümanlar nezdindeki özel olma halinden mümkün mertebe faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu konuda bkz. Sevgi Adak, “Kemalist Laikliğin Oluşum Sürecinde Ramazanlar (1923-1938)”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Güz 2010, S. 11, s. 47-88.

³²⁶ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 108.

³²⁷ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 27-28.

³²⁸ Karakışla, *a.g.m.*, s. 20.

Bu nedenle tefrikanın yazılış tarihinin 1939 veya 1940 yıllarında olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönem doğuda 1937-1938 yılları arasında yaşanan “Dersim Olayları”nın hâlen gündemde olduğu ve etkilerinin hissedildiği bir döneme rastlamaktadır. Bu nedenle Ziya Şakir gibi milliyetçi görüşlere sahip bir muharririn tefrikasında Osmanlı Devleti’nin Ermeni olaylarına gereken ehemmiyeti vermediğini ve bu konuda yumuşak davrandığını ortaya koyarak ayrılıkçı faaliyetlere veya toplumsal huzuru dinamitleyen girişimlere yumuşak davranılırsa bunun sonuçlarının vahim olacağı tespitini yaparak, Dersim Olayları sırasında yaşanan gelişmelerin içselleştirilmesinde ve haklılık payının artırılarak toplumsal bir destek bulmasında dolaylı olarak etkili olmaya çalıştığını düşünmekteyiz. Çünkü Ziya Şakir’in Ermeni meselesi ile ilgili olarak söylediği sözlere baktığımızda bu düşüncenin izlerini rahatlıkla görmekteyiz; “ Ermeni ihtilallerinin bitmez tükenmez bir silsile halinde senelerce devam etmesinin mesuliyeti doğrudan doğruya Sultan Hamid’e aittir. Çünkü herhangi şekilde olursa olsun kan dökmekten ve insan hayatını söndürmekten son derece içtinap eden hatta saltanat devrinin devam ettiği müddet zarfında bütün idam hükümlerini müebbet kalebentlik cezalarına tebdil eyleyen bu hükümdar eğer bu lüzumsuz hassasiyeti göstermemiş, daha ilk ihtilal anlarında şiddetle harekete geçmiş olsaydı hiç şüphesiz bu kanlı mücadeleler böyle devam edip gitmezdi.”³²⁹ Bu ifadeler, tefrikanın kaleme alındığı dönemde yaşanan şiddet olaylarının içselleştirilmesinde ve haklılık payının kabul edilmesinde önemli bir işlevi yerine getirir mi sorusuna tabi tutulduğunda verilecek cevabın hiç de olumsuz olmayacağı aşikardır. Bu nedenle de Ziya Şakir’in Ermeni meselesi bağlamında yazdıklarını, yazıldığı dönemden soyutlayarak sadece tarihsel bir metinmiş gibi değerlendiremeyiz. Aksi halde değerlendirmelerimiz birçok hatayı da beraberinde getirecektir.

Elimizdeki bu tarihsel metne baktığımızda tarihin sadece geçmişte yaşanan olayların yeni nesillere aktarılmasını sağlamak gibi sıradan bir görev ifa etmediği rahatlıkla görülmektedir. Özellikle tarihçiler ve tarihçilik mesleği, ortaya koydukları yaklaşımlarla rejimlerin meşruiyet kazanmasına doğrudan katkı sağlayan ve bu nedenle de yorumları salt doğruluk ve gerçeklik boyutu ile değerlendirilemeyecek kadar tartışmalı bir konuma haizdir. Çünkü “tarihçiler geçmişin herhangi bir kesiti hakkında bir şeyler kaleme alırken sadece bilgisel koordinatlar dâhilinde değil aynı zamanda siyasi koordinatlar dâhilinde çalışmaktadırlar... Dolayısıyla tarihin geçmişten ziyade şimdiyle ve mahiyeti ne olursa olsun muktedir olma haliyle ilişkili olduğu görüşünü ciddiye almak için yeterince sebep vardır elimizde. Bu nedenle birçok tarihçi bize, gizemlerine vakıf olmak istediği geçmişten çok, imgeselini ve tasarımlarını aydınlatarak kendi devrini anlatır aslında.”³³⁰ Bu nedenle Ziya Şakir’in yaklaşımlarının bu gözle değerlendirilmesi değerlendirmelerinin sağlıklı bir zemine oturması adına oldukça önemlidir.

³²⁹ Ziya Şakir, Bomba Vak’ası, *Halk*, 24 Aralık 1940, Tefr. No.: 75.1, s. 3.

³³⁰ Asım Öz, “Bin Cevre Oldum Müstehak: Mikail Bayram’ın Tarihçiliği Üstüne Kenar Notları”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2, S. 8, Mayıs 2013, s. 105.

Başka bir eserinde Ziya Şakir, II. Dünya Savaşı'nın tüm şiddeti ile devam ettiği 1942-1943 yıllarında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya savaşına girişini ve savaştığı cepheleri anlatan iki tefrika kaleme almıştır. Bu tefrikalar 7 Ağustos 1943 tarihinde başlayıp 20 Ağustos 1943 tarihine kadar devam etmiştir. Ziya Şakir bu tefrikalarda Osmanlı Devleti'nin ve halkın savaşta yaşadığı faciaları ortaya koyarak yeni bir savaş tehlikesine dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu dönem Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmesi için dış baskıların yapılması nedeni ile halkın zihninin savaşa girilip girilmeyeceği konusunda meşgul olması bakımından da önemlidir. Böylesi hassas bir dönemde yayımlanan tefrikalar yayımlandıkları dönemin hassasiyetine uygun bir içeriğe sahiptir. I. Dünya Savaşı sırasında karşılaşılan yoksulluk, gıda fiyatlarında yaşanan artışlar, karaborsacılık, toplumsal yozlaşma ve çekilen ıstıraplar anlatılarak, savaşın sosyal etkilerine dikkat çekilmiştir. Savaş sırasında yaşanan asker kayıpları, eşkıyalık ve yolsuzluklar anlatılarak da savaşta yaşanan siyasal sorunlar ortaya koyulmuştur. Ziya Şakir eserinde o dönemleri bizzat yaşamış olmanın verdiği güvenle birlikte, muhtemel bir savaşa karşı, toplumun ve devletin hafızasını uyarak, savaşın ortaya çıkaracağı etkilere dikkat çekmeye çalışmıştır. Türkiye'nin savaşa girme olasılığına karşı bir aydın olarak gerekli uyarıları yapmış ve savaşa girme düşüncesine engel olmaya çalışmıştır.

Vermiş olduğumuz örnekler dikkate alındığında Ziya Şakir'in eserlerini kaleme alırken ve eserlerinde ortaya koyduğu görüşlerde yaşadığı dönemin hadiselerini dikkate almaya çalıştığı görülmektedir. Bu kaygı zaman zaman eserlerinin diline ve içeriğine de doğrudan etki etmiştir. Bu nedenle yaşadığı dönemin siyasal kurgusu içerisinde böylesi bir etkilenme ve etkileme anlaşılır bir durum olarak kabul edilebilir.

C-ZİYA ŞAKİR'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Ziya Şakir ilk yazılarını öğrencilik yıllarında kaleme almaya başlamıştır. Daha çok gençlik yıllarının duygu ve düşüncesini açığa vurma kaygısı ile kaleme alındığı için ilk eserlerin de edebiyat ve edebiyatın en önemli dalı olan şiir ön plandadır. Ziya Şakir'in yazı hayatına şiir yazar olarak başlamasında, arkadaşlarının şiire olan meraklarının etkili olduğu bilinmektedir. Zaman içinde Ziya Şakir'in yoğun bir şekilde şiir yazmasından dolayı arkadaşları ona "şair" diye takılmaya başlamışlardır. Ziya Şakir uzun süre şiir yazmış ve daha sonra bu eserlerini yayımlamaya çalışmıştır. Ancak bunda muvaffak olamamıştır. Belki de bu durumun etkisi ile sonraki dönemlerde farklı gazete ve mecmualarda birçok eser yayımlamasına rağmen şiirlerini yayımlamamıştır.

II. Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında Ziya Şakir gibi, devrin gençleri arasında edebiyat önemli bir meşgaledir. Fecri Âtîciler içerisinde yer alan ve Ziya Şakir ile birlikte Hukuk Mektebi'ne devam eden Mehmet Behçet Yazar'ın hukuk mezunu olmasına rağmen edebiyat muallimi olmak için imtihana girmesinden bahseden Ali Birinci devrin gençleri için edebiyatın önemini ortaya koymuştur.³³¹ Ziya Şakir de

³³¹ Birinci, *Tarihin Gölgesinde...*, C.I, s. 301.

hukuk eğitimi almasına rağmen bu mesleği icra etmemiş bunun yerine edebiyat ve yazarlıkla meşgul olarak devrinin hâkim yaklaşımından etkilenmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde II. Abdülhamid yönetimine karşı, özgürlük ve hürriyet taraftarı olan, İttihat ve Terakki Cemiyetine de sempati duyan edipler ve yazarlar bir araya gelerek Fecri Âtî Encümeni'nin temelini oluşturdular.³³² Ziya Şakir de Fecri Âtî gurubuna mensup olan yazarlardan birisidir. Ziya Şakir'in dışında Köprülüzade Fuat, Alâeddin (Gövsâ), Ali Canip (Yöntem), Rasim Haşmet, Âkil Koyuncu, Ali Süha (Delilbaşı), Cemil Süleyman (Alyanakoğlu), İbrahim Necmi (Dilmen), Süleyman Şevket (Tanlı), Şahabettin Süleyman, Emin Bülend (Serdaroğlu), Said Hikmet ve Mustafa Namık (Cankı) Fecri Âtî toplantılarına katılan önemli isimlerdi.³³³ Bu yazar ve ediplerin bir araya gelmelerinde Hukuk Mektebi özel bir öneme sahiptir. "Bu gençler Hukuk Mektebi'nin bahçesinde bir çam altında bir araya gelerek edebi sohbetlere başlarlar... Bu gençler çam dibine toplanıp edebiyat bahisleri etrafında konuşmak için can atar, tatil günlerinde, bir mabede gider gibi sevinçle karışık bir hürmetle birer ikişer yeşil bahçenin büyük kapısından dahil olur birer ikişer meclise gelirler." Ziya Şakir bu dönemde Hanımlara Mahsus Mecmua'yı idare ettiği için aynı edebi ve fikri duyguları paylaştıkları Tahsin Nahid, Mehmet Behçet (Yazar), Ali Süha (Delilbaşı) gibi arkadaşlarının yazı ve şiirlerini bu mecmuada yayımlayarak içinde bulunduğu edebi çevreye katkıda bulunmaya çalışmıştır.³³⁴

Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasi düşünceleri itibariyle başarıya ulaşan bu isimler artık enerjilerini daha fazla edebi faaliyetlere ayırırlar. Bu düşüncenin etkisi ile Ziya Şakir de Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasete karışmak arzusunda olmadığını belirterek bu alandan uzak durmaya çalışmış ancak olaylar ve gelişmeler onun bu düşüncesinin aksine hareket etmesine neden olmuştur. Ancak yeni dönemde İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalefet, siyasi hayatının yeni çizgisini oluşturmaya başlamıştır. Başlarda İttihat ve Terakki Cemiyetine yakın duran bu edebi akımın üyelerinin muhalefete geçmesinde encümen üyesi Ahmet Samim'in ittihatçılar tarafından öldürülmesinin önemli bir etkisi olduğu iddia edilmiştir.³³⁵

Ziya Şakir'in yayın hayatında edebiyatla olan ilişkisi, yaşanan siyasi hadiselerin etkisi ile kısa sürmüştür. Bunda devrinin siyasi sorunları karşısında siyasete ilgisiz kalmanın neredeyse imkânsız olması da etkili olan bir başka nedendir. Devrini birçok öğrencisinin, aydınının ve sanatçısının yaşananlara karşı hissettiği tepkiselliği içerisinde hissetmiştir. Bu nedenle siyasi çekişmelere katılmaktan kendini alamamıştır. Doğal olarak siyasal çekişmelerin tehlikeli bir şekilde seyrettiği II. Abdülhamid dönemi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemlerinde edebiyat, istemeden de olsa ilgi alanının dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Eserlerinin büyük bir kısmı tarih ile ilgili olsa da

³³² Cafer Şen, "Fecri Âtî Encümeni Edebiyatı", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, Winter 2009, Vol. 4/ 1-II, s. 1334.

³³³ Birinci, *Tarihin Gölgesinde...*, C. I, s. 302.

³³⁴ Şen, *a.g.m.*, s. 1337-1138.

³³⁵ Şen, *a.g.m.*, s. 1132.

edebiyatı hayatından tamamen çıkarması mümkün olmamıştır. Edebiyat, yazdığı her eserde kullandığı dil ve üslup ile sahip olduğu edebi birikimi ortaya koyması bakımından önemli bir alan olmuştur.

Ziya Şakir siyasal çekişmelerden uzak durduğu dönemlerde şiirin dışında edebiyatın farklı dallarında da eserler vermiştir. Örneğin II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yazdığı piyesler,³³⁶ Mısır'a kaçtığı dönemde yazdığı senaryo ve sinema sanatına yönelmesi, siyasal mücadelelerden uzak olduğu dönemlerin ürünüdür. Ziya Şakir bunların dışında roman ve biyografi alanlarında da eserler vermiştir. Ayrıca 1908 yılında altı küçük hikayeden oluşan 60 sayfalık "*Küçük Fıkralar*" adlı bir eser yayımlamıştır.³³⁷

1-Ziya Şakir'in Biyografik Eserleri

Ziya Şakir'in eserleri içerisinde biyografi çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle önde gelen dinî ve tarihî isimler hakkında biyografiler kaleme almıştır. Biyografileri de genellikle tefrika olarak kaleme almış, bunlar içerisinde bazılarını ise kitaplaştırmıştır. Ziya Şakir'in önde gelen dinî isimler hakkında yazdığı biyografilerden bazıları şunlardır: Hz. Muhammed'in Hususi-İlmî ve İçtimai Hayatı, Halid İbni Velid, Allah'ın Arslanı Ali, Eyüp Sultan, Horasanlı Eba Müslim, Hz. Fatma, Hz. Mevlana. Tarihî isimler hakkında yazdığı biyografi eserleri ise şunlardır: Atatürk, Alemdar Mustafa Paşa, Battal Gazi, Celal Bayar'ın Hayatı ve Eserleri, Cezzar Ahmet Paşa'nın Hayatı, İsmet İnönü'nün Hayatı, Mahmut Şevket Paşa, Nasrettin Hoca'nın Hayatı ve Hikâyeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Türk Şeyhülislamı Molla Fenari, Sarı Saltık, Şah İsmail, Tepedelenli Ali Paşa, Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat, Enver, Cemal Paşalar.

Ziya Şakir kaleme aldığı dinî ve tarihî isimlerin biyografilerinde modern biyografi kalıbına uymamaktadır. Kişiler genellikle doğumlarından ölümlerine kadar yaşamlarının tüm safhaları ile anlatılmamaktadır. Daha çok yaptıkları başarılı işler sonrasında parlak bir ikbale nasıl kavuştukları anlatıldıktan sonra, ikbal yıldızlarının ziyasının yavaş yavaş sönmeye başlaması ve akabinde de tamamen sönmesi işlenen ortak temadır. Burada Atatürk, Celal Bayar, İsmet İnönü ve Nuri Demirağ hakkında kaleme aldığı biyografiler ise modern kalıba yakın olması bakımından dikkat çekicidir. Ziya Şakir biyografilerini kaleme aldığı kişilerin toplumsal hafızada olumlu bir imaja sahip olduğunu ve birçoğunun da kahramanlık boyutları ile öne çıktığı unutulmamalıdır. Örneğin Tepedelenli Ali Paşa hakkında yazdığı biyografide Ali Paşa hakkında şunları söylemektedir: "Osmanlı tarihine karışan sayılı şahsiyetlerden biridir. Bu zatın Avrupa

³³⁶ Ziya Şakir'in yazdığı "İstibdat Faciaları" adlı piyes Meşrutiyet'in ilanını takip eden Ramazan ayında on dört gece üst üste oynanma başarısını göstermiştir. Bu piyesten sonra yazdığı "Aşk ve Vazife" piyesi de Ramazan sonuna kadar devam etmiştir. Eryüksel, *a.g.e.*, s. 16.

³³⁷ Ziya Şakir'in "Küçük Fıkralar" adlı bu eserinin basımına 23 Haziran 1908 tarihli resmi yazı ile ruhsat verilmiştir. BOA. MF. MKT. Dosya: 42/1063.

tarihlerine de geçmiş olan şöhretli bir adı vardır. Muhtelif dillerde kendisi için kitaplar yazılmış ve hatta bir asırdan beri dillere destan olan şarkılar yapılmıştır. Bu itibarla sayılı kahramanlardandır.”³³⁸ Ziya Şakir, Alemdar Mustafa Paşa biyografisinde de Tepedelenli Ali Paşa biyografisinde olduğu gibi onun kahramanlığına özellikle vurguda bulunmuştur. Yine iki biyografinin kahramanının da Bektaşî olması da bir diğer ortak noktadır.

Ziya Şakir’in biyografilerini incelediğimizde dikkati çeken bir başka nokta da onun duygusal yakınlık hissettiği kişilerin biyografilerini yazmaya daha fazla özen göstermiş olmasıdır. Atatürk, Celal Bayar, Nuri Demirağ, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Molla Fenari, Nasrettin Hoca, Enver, Talat ve Cemal Paşalar bu konuda dikkat çeken örneklerdir. Ziya Şakir bu biyografiler içerisinde Nasreddin Hoca’nın hayatını neden yazma gereği duyduğunu eserinin önsözünde açıklamıştır. Buna göre Ziya Şakir, Paris’te bulunduğu dönemde Sorbon Üniversitesinde Türkçe sınavına davet edilmiş ve sınavda öğrencilerin Nasreddin Hoca’nın kitabından imtihan edildiklerini görünce hayret etmiştir. Ziya Şakir, Nasrettin Hoca’ya olan bu alakanın sebebinin sorduğunda ise Hoca’nın beynelmilel bir filozof olduğu ve ona Türklerin Donkişot’u adını verdikleri cevabını alır. Ancak bu cevaptan memnun olmaz. Zira hocanın “megalomaniye müptela, yarım deli ve ahmak tip ile” kıyaslanmasının mümkün olmadığını elinden geldiğince anlatmaya çalışır. Napoli’de bulunduğu dönemde de Hoca’ya karşı büyük bir ilginin varlığını fark eder.³³⁹ Bu nedenle de Hoca’nın hayatını hem biyografi hem de senaryo olarak kaleme almıştır.³⁴⁰

Ziya Şakir’in yazdığı Mustafa Kemal biyografisinde “*Bir Askerin Mezarı*” adlı bir yazıyı Atatürk’e isnat ederek aktarması Münir Süleyman Çapanoğlu tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Çapanoğlu, Mustafa Kemal Atatürk’e isnat edilen ve Ziya Şakir’in klişesini de koyduğu yazının aslında Atatürk ile aynı adı taşıyan ve Bahriyeli Mustafa Kemal’e ait olduğunu ortaya koymuştur. Bu konuda Çapanoğlu adı geçen yazıları kendisinin de görüp “Ata’ya ait yeni bir şey bulduğu için sevindiğini” ve bu konuda bir yazı yazdığını ancak Bahriyeli Mustafa Kemal adında başka bir yazarın olduğunu hatırlayarak ihtiyatlı davrandığı itirafında da bulunmaktadır.³⁴¹ Ancak Ziya Şakir’in bu isim benzerliğini araştırmadan ismi geçen yazıyı Atatürk’e isnat ederek yayımlamasını ise sert bir şekilde eleştirerek şunları söylemiştir: “Atatürk’ün hayatını yazmak cesaretini kendinde bulan Ziya Şakir’in bu gafı yalnız hata değil, bilgisizlik

³³⁸ Ziya Şakir, Tepedelenli Ali Paşa, *Yeni Köroğlu*, 10 Kasım 1935, Tefr. No.: 1, s. 4

³³⁹ Ziya Şakir, *Nasreddin Hoca*, İstanbul 2012, s. 9-10.

³⁴⁰ Münir Süleyman Çapanoğlu, Ziya Şakir’in Nasreddin Hoca’nın okula başlamasını anlatırken onun “ilahilerle, aminlerle” okula başladığını anlatmasının doğru olmadığı kanısındadır. Çapanoğlu bu usulün sıbyan mekteplerinin ve mahalle okullarının açılışından sonra başladığını da belirtmektedir. Çapanoğlu, *a.g.m.*, s. 228

³⁴¹ Çapanoğlu, *a.g.m.*, s. 229.

değil bulduğu şeyin doğru olup olmadığını araştırmak zahmetine katlanmamak gibi bir kusur değil, sadece Atatürk'e karşı gösterilmiş bir laübaliliktir."³⁴²

Münir Süleyman Çapanoğlu, Ziya Şakir'in Atatürk'e isnat ettiği yazının ona ait olmadığını verdiği kaynakça ile de ispat etmiştir. Ancak yapmış olduğu eleştiri ise oldukça sert ve sınırları zorlayıcıdır. Zira kendisinin bile düştüğünü ifade ettiği böyle bir isim karışıklığından kaynaklanan bir yanlışlık soyadı kavramının olmadığı bir dönem için kabul edilebilir bir hatadır diye düşünmekteyiz. Bu nedenle de Çapanoğlu'nun eleştirisi ile yapılan hata arasında bir orantı olmadığı da ortadadır.

2-Ziya Şakir'in Romancılığı

Ziya Şakir tarihi incelemeleri ve tarihî romanlarının dışında aşk ve macera romanları da kaleme almıştır. Bunlar daha çok "1940'lı yıllarda Maarif Kitaphanesi'nin Aşk ve Macera Romanı başlığı altında 5 veya 7 formadan oluşan" eserlerdir.³⁴³ Kaleme aldığı aşk ve macera romanlarını ya isimsiz olarak ya da Z. Melek müstear adını kullanarak yayımlamayı tercih etmiştir. Romanlarında müstear ad kullanması veya isimsiz olarak yayımlaması dikkat çekicidir.³⁴⁴ Bizce bu eserler daha çok maddi kaygılarla kaleme alınmıştır. Yazılarının dışında başka ciddi bir geliri olmadığı için ailesinin geçimini sağlamak adına sürekli yazması gerekmektedir. Bu nedenle de tarih eserlerinden fırsat buldukça roman yazdığını düşünmekteyiz. Çünkü roman yazmak çok ciddi bir hazırlık ve çalışma dönemine ihtiyaç duymamaktaydı.

1940'lı yıllarda bir romanın dönemin okuru nezdinde ilgi görmesi için aşk ve maceranın ön plana çıkarılması yeterliydi. Bu dönemde yayınevleri ve yazarlar arasında millî romanlar, ucuz hikâyeler, polisiye romanlar ve macera romanları türlerinde bir yarış yaşanmaktaydı. Ziya Şakir de bu yarışa katılan yazarlardan birisidir.³⁴⁵ Ziya Şakir bu ihtiyaca uygun olarak yazdığı romanlarla okurların ilgisini yakalamaya çalışmıştır. Eserde aşk ve macera konusu özellikle çarpıcı bir başlıkla sunulduktan sonra yazarın isminin çok önemli olmadığı da düşünülmüş olmalı ki Ziya Şakir romanlarında ya müstear ad kullanmış veya isimsiz olarak yayınlamıştır. Ziya Şakir isminin basit aşk ve macera romanlarıyla anılarak toplumdaki saygınlığının zarar görmesi istenmemiş olmasının da eserlerinde isim kullanmamasına veya müstear isim kullanmasına etkisi olmuştur diye düşünmekteyiz.

Ziya Şakir'in müstear adla yayımladığı romanlarından bazıları şunlardır: *Asri Bakireler*, *Aşk Hasreti*, *Beyaz Kelebek*, *Bir Tangonun Romanı*, *Bizim Daktilo*, *Macera Peşinde*, *Kiralık Kalp*, *Şark Yıldızı Selma*, *Büyük Macera*, *Büyük Aşklar*, *Davut İle Bat*

³⁴² Çapanoğlu, *a.g.m.*, s. 229.

³⁴³ Bingöl, *a.g.e.*, s. 169.

³⁴⁴ Halil Bingöl de Ziya Şakir'in yazdığı aşk ve macera türündeki romanlarını isimsiz veya müstear adla yayımlamasını "geçimini kalemiyle temin ettiğini göstermesi" olarak yorumlamaktadır. Bingöl, *a.g.e.*, s. 170.

³⁴⁵ Bingöl, *a.g.e.*, s. 169.

Şeva, İhanetin Cezası, Yerebatan Cinayeti, Vicdanından Af Dile, Beni Anlıyamadın ve Sönmeyen Ateş.

Bu romanlar dışında Ziya Şakir'in isimsiz olarak yayımlanan romanları da bulunmaktadır.³⁴⁶ Bu romanlar da şunlardır: *Daktilo Leman'ı Nasıl Kaçırdılar, Beyoğlu Batakhaneleri, Sahibinin Sesi, Hindistan'da Bir Türk Kızının Maceraları, Issız Ada: Beş Türk Kızının Maceraları, Amerika Vahşileri Arasında Bir Türk Kızı, Amerika Zencileri Arasında Bir Türk Kızı, Tövbe: Günahkar Bir Kadının Nedameti, Sahipsiz Elmas: Bir Türk Kızının Amerika'da Başından Geçenler, Namus İçin: Bir Genç Kadının Maceraları, Aşk Uğrunda- Parasız Devrialemler*,³⁴⁷ *Sönmeyen Aşk, Yaşamak İstiyorum: Bir Genç Kadının Başından Geçenler*.³⁴⁸

Ziya Şakir isimlerini verdiğimiz romanlarında genellikle ahlaki temalara büyük önem vermiştir. Sadakat, kanaatkârlık, ahde vefa, kibarlık, gurur Ziya Şakir'in sıklıkla romanlarında kullandığı ahlaki değerlerdir. Yaşlı kocasını dolandıran genç ve güzel kadının yaptıklarının cezasını acı bir şekilde çekmesi, evli ve güzel bir kadını baştan çıkarmak için zenginliklerini kullanan erkeklere kadının verdiği ahlak dersi bu konuda dikkati çeken örneklerdendir.

3-Ziya Şakir'in Senaristlik ve Sinemacılığı

Ziya Şakir ülkesinden kaçıp Mısır'a gittikten sonra ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Bazı günler öğle ve akşam yemeklerinde peynir, ekmek yiyerek yaşamını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak Mısır'da adını vermediği bir gazetede muharrirlik yapması kısa bir süre ekonomik sıkıntıdan kurtularak rahat bir yaşam sürmesini sağlamıştır. İstanbul'dan kaçmasına neden olan hadiseden dolayı kendisine düşman olanların Mısır'da da onunla uğraşmaya devam etmesi, Ziya Şakir'in muharrirlik yaptığı gazetede işine son verilmesine neden olmuştur.³⁴⁹

Yazarlıktan başka elinden bir iş gelmeyen Ziya Şakir yaşamını nasıl sürdüreceğini düşünürken, ansızın karşısına çıkan sinemayı görünce sinema hayatına girme düşüncesi ortaya çıkar. Bu fikrini Mısır'da tanıştığı opera sanatçısı Biyanka'ya açar. Biyanka, bu düşüncenin gayet isabetli olduğu konusunda teşvikte bulunur. Biyanka, Ziya Şakir'in yazdığı "*Şark Saraylarının Esrarı*" adlı ilk senaryosunun özetini Roma'da bulunan Pate adlı sinema şirketine gönderir.³⁵⁰ Şirket senaryo özetini çok

³⁴⁶ İsmi geçen bu eserlerin Ziya Şakir'e ait olduğu Hasan Eryüksel ve Halil Bingöl tarafından dile getirilmektedir. Eryüksel, *a.g.e.*, s. 35; Bingöl, *a.g.e.*, s. 170.

³⁴⁷ Ziya Şakir, Hasan Eryüksel'e verdiği bilgide isimsiz olarak yayımlandığını söylediği "Aşk Uğrunda-Parasız Devrialem" adlı eseri 1955 yılında Maarif Kitaphanesi tarafından yayımlanmıştır. Ancak yayımlanması sırasında kitapta bir birine benzeyen iki farklı başlık vardır. Dış kapakta "Aşk Yüzünden Devrialem" başlığı varken iç kapakta ise "Aşk Yolunda Beş Parasız Devrialem" başlığı yer almaktadır.

³⁴⁸ Bu eserler ile ilgili bilgi çalışmanın sonunda yer alan Ziya Şakir'in eserleri listesinde verilmiştir.

³⁴⁹ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 41-47.

³⁵⁰ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 44, 46.

beğenir ve anlaşma yapmak üzere Ziya Şakir'i İtalya'ya davet eder. Ziya Şakir bu arada senaryosunun tamamını yazmıştır. Kendisine yapılan davet üzerine İtalya'ya gidebilmek için yüzüğünü ve altın kaplama saatini satar ve sıkıntılı bir yolculuk sonrası İtalya'ya ulaşır.³⁵¹ Ziya Şakir, Hasan Eryüksel'e verdiği bilgilerde ise yazdığı bu ilk senaryonun adının "Sultanın Gözdesi" olduğunu ifade etmiştir.³⁵² Bu isim karışıklığının olayların üzerinden geçen uzun zamanla ilgili olması oldukça muhtemeldir.

Ziya Şakir eserlerini yazarken birçok tarihi hadise ve kişiliği romantik tarzda, okuyucu ile buluşturmaya çalışmıştır. Yoğun tempo gerektiren bu işi yapmasının ardında yatan nedenlerden birisi de ileride kızının yapmasını hayal ettiği mesleğe dair bol miktarda materyal oluşturma arzusudur. Bu düşüncesini kendisi ile görüşme yapan Yaşar Sihay'a şöyle açıklamıştır: "Kızımı, şimdi okumakta olduğu Amerikan Koleji'ni bitirdikten sonra, Amerika'da sinema mekteplerinden birine göndereceğim. Ve onu tarihi filmler rejisörü yapacağım. Kızıma, elli sene mütemadiyen işleyecek mevzular bırakıyorum. Bunlar Türk tarihinin en bakir konularıdır. Kızım da o sahada çalışsın, millet ve memlekete hizmet etsin."³⁵³ Bu açıklamalar dikkate alındığında onun eserlerindeki romantik üslup ile bu eserlerin sahip olduğu kurgusal hava daha anlaşılır olmaktadır. Bu konuda beyaz perdeye de aktarılan "*Sadullah Ağa*" adlı eseri, güzel bir örnek oluşturmaktadır. Birçok eserinde de bu üslup dikkat çekmektedir. Ziya Şakir'in bu eseri "*Üçüncü Selim'in Gözdesi*" adıyla 1950'de Vedat Ar'ın yönetmenliğinde çekilmiştir. Bu filmin senaryosunu da Ziya Şakir'in eserine dayanarak Nazım Hikmet ve İhsan Koza yazmıştır.³⁵⁴

"Çanakkale Geçilmez" Ziya Şakir'in sinemaya uyarlanan ilk eseridir. Hasan Eryüksel, bu film ile ilgili olarak filmin uzun süre gösterimde kaldığını ve bu nedenle de Türk sinemacılık tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Yine onun verdiği bilgiye göre bu film bir İngiliz filmine eklenerek gösterilmiştir.³⁵⁵ Bu İngiliz filminin adını bilmediğimiz için bu film hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

Ziya Şakir tarafında senaryosu yazılan ve 1939 yılında Muhsin Ertuğrul tarafından beyaz perdeye aktarılan "*Allah'ın Cenneti*" adlı film de onun bir başka senaryo çalışmasıdır. Ziya Şakir'in sinemaya uyarlanan eserlerinden birisi de "*İstiklal Harbi-Ruhların Mucizesi*" adlı eserdir. Film 1954 yılında Hayri Esen tarafından yönetilmiştir. Bunların dışında Atatürk'ün son günleri ile cenaze merasimini anlatan "*Ebedi Meşale*" filmi ile bir kısmı ülke içinde bir kısmı da Paris'te çekilen ve Türkiye'ye girişi yasaklanan "*Beyaz Esire*" adlı bir senaryosu da sinemaya uyarlanmıştır.

³⁵¹ Z. Melek, *Vicdanından...*, s. 48.

³⁵² Eryüksel, *a.g.e.*, s. 19.

³⁵³ Sihay, *a.g.m.*, s. 29.

³⁵⁴ Film hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Turan Tanyer, "Türk Sinemasında Tarihsel Filmler ve Bir Şair İki Yönetmen", *Kebikeç*, 2009, S. 27, 267-271.

³⁵⁵ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 36.

Ziya Şakir'in senaryo olarak kaleme aldığı ancak sinemaya uyarlanmayan eserleri ise şunlardır: *Nasrettin Hoca*, *Hatay Yıldızı*, *Atatürk'ün Çocukları*, *Ruhlar Mucizesi*, *Ömer Hayyam* ve *Sarı Kordela*.

Ziya Şakir'in yazmış olduğu bu senaryoların dışında zaman zaman senaryo yazması konusunda ricalarda bulunanlar da olmuştur. Bunlardan birisi Safiye Ayla ile eşi Şerif Muhittin Targan'dır. Ziya Şakir'i ziyaret ederek ondan müzikal bir senaryo yazmasını isterler. Bu durum dikkate alındığında Ziya Şakir'in yazdığı senaryolara karşı Türk sinema dünyasında bir teveccühün olduğunu söylemek de mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANILARLA BAŞLAYAN TARİH MUHARRİRLİĞİ

A- GÖNÜLLÜ BİR ER OLARAK ZİYA ŞAKİR'İN BALKAN HARBİ ANILARI

Osmanlı Devleti XX. yüzyılın ilk yıllarında, Trablusgarp Savaşı ve Balkan Harbi ile sarsılırken diğer taraftan da ülke içerisinde fırka çekişmeleri ile mücadele halindeydi. Bu süreç hükümetleri çok yıprattığı için sık sık hükümet değişiyor ve böylece diğer sorunlara bir de hükümet krizi ekleniyordu. Bu dönemde Said Paşa sadareten istifa etmiş ve yerine önce Tevfik Paşa getirilmek istenmiş ancak Tevfik Paşa, yönetimde tam bir otorite kurmak adına ortaya koyduğu şartları kabul edilmeyince bu teklifi reddetmişti.³⁵⁶ Bunun üzerine Ayan Meclisi Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa kısmen tarafsız ve kısmen de İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif isimlerden oluşan bir hükümet kurarak bu siyasal sorunlarla mücadele etmeye çalışmıştır. Ancak bu hükümet de kısa bir süre sonra istifa edince yerine Kamil Paşa hükümeti kurulmuştur.

Kamil Paşa yönetiminde kurulan “*Büyük Kabine'nin*”³⁵⁷ yönetimde yaptığı telafisi imkânsız hatalar, Balkan Harbi'nde yaşanan hezimetin ana sebeplerinden birisini oluşturmuştu. Bu hatalardan ilki, Hariciye Nazırı Gabriyel Noradonkyan Efendi'nin Avrupalı meslektaşlarından aldığı bilgilere güvenerek Balkanlar'da büyük bir harbin çıkmayacağına olan kat'i inancı ve bunu kesin bir doğru olarak tüm kabineye kabul ettirmesi idi.³⁵⁸ İkincisi de bu kat'i inanç doğrultusunda Osmanlı Devleti tarafından bir savaş istenmediğinin göstergesi olarak Balkanlar'da bulunan yetişmiş askerlerin neredeyse tamamının terhis edilmeye başlanması ve Balkan Harbi'ne kadar da hepsinin terhis edilmesi idi.³⁵⁹

³⁵⁶ Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet*, İstanbul 2004, s. 152; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul 1999, s. 137.

³⁵⁷ Büyük Kabinede Sadrazamlığı üstlenen Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu hükümette oğlu Mahmut Muhtar Paşa'nın da bulunması nedeni ile bu hükümete “Baba-Oğul Kabinesi” adı da verilmektedir. Lewis, *a.g.e.*, s. 223.

³⁵⁸ Noradonkyan Efendi'nin Trablusgarp Savaşı sonrasında İtalya ile yapılan sulh görüşmeleri sırasında da Osmanlı menfaatlerinin aksine İtalyanlara “vaziyetimiz fenadır ne isterseniz vermeğe mecburuz, fırsatı kaçırmayın, isteklerinizde ısrar edin!” şeklinde tavsiyede bulunduğunu Ahmet Bedevi Kuran dönemin Ziraat Nazırı Nazım Paşa'ya dayanarak aktarmıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 315.

³⁵⁹ Terhis edilen askerlerin sayısı ile ilgili olarak kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Örneğin Talat Paşa anılarında terhis edilen asker sayısını 100.000 olarak vermektedir. Haz. Alpay Kabacalı, Talat Paşa'nın Anıları, İstanbul 2003, s. 26. Ahmet Halaçoğlu, Osmanlı Devleti'nin 75.000 talimli askerini terhis ettiği sırada Balkan devletlerinin ise seferberlik ilan ettiklerini söylüyor. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara 1995, s. 14. Rahmi Apak ise savaştan on gün önce yetişkin askerlerden 40.000 kişinin terhis edilerek memleketlerine gönderildiğini belirtiyor. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Ankara 1988, s. 44. Rıfat Uçarol ise terhis edilen askerlerin 120 taburdur ve toplam olarak da 75.000 kişi olduğunu ve bunlarında talimli ve tecrübeli askerler olduğunu ifade etmektedir. Rıfat Uçarol, “Balkan Savaşları Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu”, *Dördüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1989, s. 267. Rakamlardaki bu farklılığa rağmen önemli olan nokta hemen savaş öncesinde bölgedeki eğitimli askerlerin terhis edilerek yerlerine askerlikten nerede ise bihaber redif birliklerinin ve gönüllülerin sevk edilmesidir.

Osmanlı Devleti’ni Balkan Harbi’ne götüren süreçte yaşanan en büyük hatalardan birisi de tüm dış gelişmelerin ³⁶⁰ bir tarafa bırakılarak fırkacılık mücadelesinin alabildiğine alevlenmesiydi. Ahmet Bedevi Kuran bu konuda “Balkan Harbi’nin Meşrutiyet’ten evvel hazırlandığı anlaşılmaktadır. Şu kadar var ki bizler fırka mücadeleleri içinde Balkanlarda aleyhimize hazırlanan ittifaktan haberdar olamadık.”³⁶¹ Dünya ahvalinden habersiz olan ittihatçılar, rakiplerini yok etmekle vakit geçirmişler ve memleketi uçuruma sürüklemişlerdir.”³⁶² diyerek, hem fırka mücadelesinin olumsuz etkisine vurgu yapmış hem de bu mücadeledeki suçluyu da kendisine göre açıklamıştır. Yaşanan bu gelişmelerin ne kadar büyük bir yıkıcı etkiye sahip olduğu kısa bir süre sonra başlayan harpte alınan yenilgi ile daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Harp sırasında fırkacılık mücadelesinin savaşın önüne geçtiği dönemler dahi yaşanmıştı.

Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı Noradonkyan Efendi’nin savaş çıkmayacağı ile ilgili verdiği bilgilere güvenerek Harbiye Nezareti de Balkanlar’da savaş ihtimali üzerinde durmamış ve dolayısıyla ulaşım ve yiyecek konusunda gereken tedbirleri almamıştı. Bu eksiklikler savaşın başlamasından kısa bir süre sonra etkisini göstermeye başlayarak, koca bir imparatorluğun ordusunun savaş kabiliyetini büyük oranda kaybetmesine neden olmuştur. Savaş kabiliyetini kaybeden bir ordunun akıbeti kaçınılmaz olarak büyük bir yenilgi ve hezimettti. Yaşanan hezimetin en sarsıcı taraflarından birisi de Edirne’nin kaybedilmesiydi. Bu kayıp Osmanlı toplumu içinde yer alan aydınlarda ve askerlerde derin bir yara oluşturmuş ve bu nedenle de harpte yaşananları anlatan birçok anı kaleme alınmıştır. Bu kayıp sıradan bir kaybın ötesinde yüzyıllardır Osmanlı egemenliğinde olan ve artık Anadolu’dan hiçbir farkı olmayan bir

³⁶⁰ Bu hususta verilebilecek en güzel örneklerden birisi, İttihat ve Terakki Cemiyetinin kendisini Roma’dan getirtip devletin en sorumlu mevkisine oturttuğu Hakkı Paşa’nın İtalya’nın göbeğinde İtalyanların, Trablusgarp seferine hazırlandıklarının farkında bile olmaması idi. Yaşanan gelişmeler üzerine Trablus ve Bingazi milletvekilleri, Hakkı Paşa’nın Yüce Divan’a verilmesini istemişler ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti bu işin nerede başlayıp nerede biteceğinin farkında olduğundan Meclis’in feshini istemişti. İlhan Bardakçı, *İmparatorluğun Tasfiyesi*, İstanbul 2009, s. 87; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İstanbul 2013, s.126.

³⁶¹ Balkan Harbi öncesinde birbirleri ile kanlı bıçaklı olan Balkan devletlerinin bir araya gelmelerinde beklide en önemli katkı İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu milletler arasındaki en önemli anlaşmazlık konusu olan kiliseler ve okullar sorununu bir kanunla çözmeleri idi. Kiliseler Kanunu “Rumeli’de Kain Münazaun-fih Kilise ve Mektepler Hakkında Kanun” adıyla 3 Temmuz 1910 tarihinde çıkarılmıştı. Bu kanunla Rum Ortodoks Patrikhanesi ile Eksarhlığına bağlı olanlar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi amaçlanıyordu. Kilise kanunun çıkarılmasının en büyük sebep Bulgarlara, Rumlarla eşit bir statü sağlanmasının istenmesi idi. Kilise ve Mektepler Kanunu bunu sağlıyordu. Çünkü Bulgar kilisesinin Rum-Ortodoks kilisesinden ayrıldığı tarihten beri Rumeli’de Ulahlar ile Rum ve Bulgarlar arasında kiliseler ve mektepler meselesinde müzmin bir anlaşmazlık vardı. Hatta Fener Patrikliği Eksarhlığını “Sızmatik” yani mezhep dışı ilan edip aforoz bile etmişti. Sultan Abdülhamit bu vaziyeti büyük bir ustalıkla kullanarak Balkan devletlerinin Türkiye aleyhine ittifak kurmasına engel olmuştu. Abdülhamit, Selanik’teki Alatin Köşkü’nde göz hapsinde bulunduğu sırada kiliseler kanununun çıkarıldığını öğrendiği zaman: “Eyvah !.. Şimdi Yunanlılar ile Bulgarların el ele üzerimize çullanmalarını bekleyin.” demişti. Fakat ittihatçılar güya Makedonya’daki anlaşmazlıkları ortadan kaldırıp asayiş sağlamaya çalışarak bu kanunu çıkartarak ihtilaflı kiliselerle okulların hangi unsura ait olacağını nüfus oranlarına göre tespit etmişler, hükümetin yardımıyla teslim ve tesellüm muameleleri yaptırmışlar ve netice olarak Bulgar, Yunan ve Sırp unsurları arasında hiçbir anlaşmazlık bırakmayarak bunların Türkiye aleyhine bir Balkan ittifakı oluşturmalarının yolunu açmışlardı. Özer Bozdağı, *İttihat ve Terakkinin Balkan Siyaseti*, Mustafa Kemal Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2005, s. 132.

³⁶² Kuran, *İnkılap Tarihimiz...*, s. 313.

yurdun kaybıdır. Eski bir payitahtın kaybedilmesinin açtığı yaraları ve kaybediliş öyküsünü izleyebileceğimiz en önemli kaynaklardan birisi anılardır. Bu duygularla anılarını kaleme alanlardan birisi de Ziya Şakir'dir. Ziya Şakir'in kaleme aldığı anıları daha sonra tefrika olarak da okuyucunun dikkatine sunulmuş olmasına rağmen çok fazla dikkat çekmemiştir. Bunda Ziya Şakir'in romantik bir üslupla anılarını kaleme alması ve bazende kendi adını kullanmaması etkilidir. Ziya Şakir'in tarihi yazılar yazan bir muharrir olduğu cumhuriyetin ilk dönemlerinde bilinen bir durum olmasına rağmen Balkan Harbi anılarının bu konu ile ilgilenen akademisyen veya araştırmacıların dikkatini çekmemesini başka türlü açıklamak mümkün gözükmemektedir.

1-Ziya Şakir'in Balkan Harbi Hatıraları

Ziya Şakir, Balkan Harbi'ne gönüllü olarak katılmış bir muharrirdi. Kendisinin bir muharrir olmasının da etkisi ile Edirne cephesinde yaşananları, bizzat şahidi olarak günü gününe not etmiş ve bu notlarının bir kısmını önce 1929 yılında *Vakit* gazetesinde “*Meçhul Asker*” adıyla 116 tefrika, daha sonra da 3 Ağustos 1947 ile 3 Mart 1948 tarihleri arasında *Son Telgraf* gazetesinde “*Edirne Müdafası*” adıyla 172 tefrika olarak neşretmiştir. Bu iki tefrika Balkan Harbi'nin en önemli cephelerinden birisini oluşturan Edirne'nin kuşatılması ve düşüşü sırasında yaşananları doğrudan anlatması bakımından oldukça değerlidir. Bu tefrikaların değerini arttıran en önemli husus, “tefrika yazılarının günlüklere dayalı olması, bundan dolayı da yaşananlarla yazılan arasındaki mesafenin az olmasının metinlerin duygusal ritminin yakalanabilmesini”³⁶³ ve “zamanın önemli bazı olayları karşısında yazarın satırlara açıkça veya ima şeklinde yansıyan duygularını anlamak”³⁶⁴ açısından oldukça önemlidir. Ancak bu anlatımlar sırasında kendisinin bir ittihatçı olmasının bu anlatıları ne kadar etkilediği sorusu, önemli bir husustur. Bir anı olması hasebi ile bu iki tefrikada dikkati çeken önemli hususlardan birisi Ziya Şakir'in kendini ön plana alması ve olaylardaki rolünü kendini merkeze alarak anlatmasıdır. Ziya Şakir'in tefrikalarında bazen olayları tüm çıplaklığı ile açıklamadığı da gözlenmektedir. Örneğin ittihatçıların önemli figürlerinden birisi olan Dr. Bahattin Şakir'in daveti üzerine yaptıkları bir görüşmede bazı kararlar alıyorlar ve “Artık çok ciddi bir vaziyet alan ahvali çok yakından takip ve murakabe etmek lazım geliyor. Bugünden itibaren de en esaslı vazifemizin cephe gerisinde olduğu anlaşılıyor.”³⁶⁵ dedikten sonra cephe gerisindeki vazifelerini ilerleyen satırlarda açıklamayarak müphem bir şekilde “geçen günkü kararlar hakkında”³⁶⁶ diyerek geçiştirmektedir. İşte bu nedenlerden dolayı tefrikalar dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir.

Ziya Şakir'in, Balkan Harbi ile ilgili anılarının dışında savaş öncesinde ve savaş sırasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan yönetsel süreci anlattığı “*Büyük*

³⁶³Asım Öz, “Günlerin Tarihi Üzerine Göz Kulak: Ziya Şakir'in Balkan Savaşları Tanıklığı Üzerine Notlar”, *TYB Akademi*, Eylül 2012, S. 6, s. 202.

³⁶⁴Öz, *Günlerin Tarihi*..., s. 203.

³⁶⁵Ziya Şakir, *Meçhul*..., *Vakit*, 8 Ocak 1930, Tefr. No.: 88, s. 6.

³⁶⁶Ziya Şakir, *Meçhul*..., *Vakit*, 11 Ocak 1930, Tefr. No.: 90, s. 11.

Kabine” isimli bir tefrika yazmıştır. Tefrika *Son Telgraf* gazetesinde 9 Nisan 1947 - 30 Temmuz 1947 tarihleri arasında toplam 115 tefrika olarak yayımlanmıştır. Bu tefrikalarda, *Büyük Kabine* adını alan Ahmet Muhtar Paşa kabinesi seçilmiş olsa da bu kabineden önceki hükümetler (Tevfik Paşa ve Said Paşa kabineleri) ve yaşanan siyasal çekişmeler de anlatılmıştır. Bu anlatım sırasında Ziya Şakir yer yer anılarından da bahsederek bu eseri daha ilgi çeken bir hale getirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu tefrikada kendi anılarının dışında kardeşi Kazım Şakir’in anılarını da kullanmıştır. Bu nedenle *Büyük Kabine* adlı tefrika Balkan Harbi’ni konu edinen anılardan ayrı tutulmamalı ve aksine anıları tamamlayan bir materyal olarak yaklaşılmalıdır.

Ziya Şakir kaleme aldığı *Meçhul Asker* adlı tefrikasını romansı bir havaya büründürerek kendisinin anıları olduğunu ortaya koymadan 1929 yılında yayımlamıştır. Tefrika Balkan Harbi’ne gönüllü olarak kardeşi ile birlikte katılan Kaya Bey’in (Ziya Şakir) harp sırasında tuttuğu günlükleri İstanbul’da bir arkadaşına göndermesi ile başlayıp Edirne’nin Bulgarların eline geçmesi ile sona ermektedir. Ziya Şakir’in kendi anılarını neden bu benim anılarım diyerek tefrika etmeyip de olayı kurgusal bir tarzda yayımladığını tam olarak kestirmek mümkün olmasa da kuvvetle muhtemeldir ki bu şekilde 1929’un tek partili yıllarının yarattığı baskıcı havadan kurtulmayı düşünmüştür. Çünkü Ziya Şakir eserinde ittihatçılarla ilgili her ne kadar tarafsız görünmeye çalışsa da satır aralarında onlarla olan gönül bağına dolaylı olarak hissettirmekten de çekinmemiştir. İttihatçılığa olan sempatisini ise dönemin siyasal atmosferinde tehlikeli olacağını düşündüğü için açıkça yazmak yerine dolaylı olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun dışında Ziya Şakir sinema ve edebiyatla da ilgilenmiş bir kişi olarak Edirne cephesinde yaşadıklarını hem sinematografik bir dille hem de edebî bir anlatımla süsleyerek okuyucuları daha fazla etkilemek istemiştir. Bu şekilde eserine dikkat çekmeye çalışmış olması ihtimali de oldukça yüksektir. Ziya Şakir’in böyle bir tarz oluşturmalarının altında yatan önemli nedenlerden birisi de onun bu cephede yaşadıklarını kaydettiği günlüklerinin tefrika halinde yayımlanması nedeniyle okuyucunun sıkılmasını engelleyip bir sonraki tefrikayı merakla beklemesini sağlamak da olabilir. İşte tüm bu muhtemel sebepler Ziya Şakir’in tarihi farklı anlatımlarla süsleyen bir tarzda sunmasına neden olmuştur diye düşünmekteyiz.

Edirne Müdafası adlı tefrika ise *Meçhul Asker* tefrikasından daha farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu tefrika Ağustos 1947 ve Mart 1948 arasında toplam 172 tefrika olarak *Son Telgraf* gazetesinde yayımlanmıştır. Gazetede tefrikanın numaralandırılmasında yanlışlıklar yapılmış ve bu nedenle aynı tefrika numaraları birkaç kez kullanılmış veya yanlış numaralar verilmiştir. Bu durum karşısında aynı tefrika numaralarının birden fazla kullanımında tefrika numarasının yanına ayırma işareti koyarak bir, iki gibi rakamlarla karışıklığı önlemeye çalıştık. Numara yanlışlıklarında ise numarayı aynen kullandık ancak tarihini de belirterek bu husustaki karışıklığı gidermeye çalıştık.

Bu tefrika daha çok bir inceleme yazı dizisi şeklindedir. Tefrikanın birinci bölümünde Bulgarlar arasında milliyetçilik bilincinin oluşmasına, Bulgarlarla Rumlar arasındaki kilise sorununa ve Bulgarların bağımsızlıklarını ilan etmelerine

değnilmektedir. Ancak bu bölüm, Ziya Şakir'in olayların başlangıcını açıkladığı genel değerlendirmeler yaptığı bölümdür. Bu durum 68. tefrikanın sonundan itibaren değişecek ve artık Ziya Şakir görüp işittiklerini yani anılarını tefrikalarında aktarmaya başlayacaktır. Ancak nedenini bilmediğimiz bir şekilde aktardıklarının kendisinin anıları olduğunu açıklamaktan imtina etmekte olup durumu şöyle açıklamaktadır: “Buraya kadar müdafaa hadiselerini umumi bir şekilde yazmışım. Bugünden itibaren, başından sonuna kadar Edirne müdafaasına fiilen iştirak etmiş olan bir gönüllünün not defterinden iktibasa başlıyorum. Ve bu defterde kayıtlı olan hadisatı, Edirne muhasarası hakkında yazılmış olan bütün askeri eserlerle kontrol etmeyi de unutmuyorum.”³⁶⁷ Bununla birlikte tefrikanın ilerleyen bölümlerinde hem kardeşi Kâzım Şakir'den bahsetmesi ve hem de *Edirne Müdafaası'nın* 84. tefrikasında Dr. Bahattin Şakir ile yaptıkları görüşmede Bahattin Şakir'in odasındaki kişilere kendisini “Bab-ı Âli nümayişinde (harp isteriz)”³⁶⁸ diye bağırdıktan sonra derhal kardeşi ile gönüllü kaydolunan muharrir Ziya Şakir Bey.”³⁶⁹ diye tanıtması, anıların kime ait olduğu ile ilgili olarak herhangi bir şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Edirne Müdafaası adlı tefrikayı *Meçhul Asker* adlı tefrika ile karşılaştırdığımızda dikkati çeken farklardan birisi *Edirne Müdafaası* adlı eserde Ziya Şakir'in askeri hareketler, ordunun teşkilat yapısı ve savaşla ilgili daha fazla ayrıntıdan bahsetmesidir. Bir diğer fark ise *Meçhul Asker'in* daha çok kurgusal bir eser profili çizmesine rağmen *Edirne Müdafaası'nın* anı ile araştırma eser özelliklerinde olması ve daha ciddi bir eser profili çizmesidir. *Meçhul Asker* adlı eserin kurgusal bir eser olduğu fikrinin oluşmasında tefrikaya verilen ismin de etkili olduğu dikkate değer bir husustur. Bir de iki eser arasında olaylara yaklaşım tarzları ve kullanılan dil bakımından da önemli farklılıklar vardır. Örneğin *Edirne Müdafaası'nda* olaylar yorumlanırken daha reel bir yaklaşımla duygusalıktan uzak bir duruş sergilenmiş, *Meçhul Asker'de* ise daha fevri ve duygusal yorumlar yapılmıştır. Ayrıca *Meçhul Asker* tefrikası Edirne'nin sükûtu ile sona ererken *Edirne Müdafaası* Edirne'nin sükûtuna kadar yaşananları ufak tefek ayrıntılar hariç *Meçhul Asker'deki* gibi aktarmış ve Edirne'nin sükûtundan sonra yaşananları ise ayrıntıları ile anlatmıştır. Bu nedenle *Edirne Müdafaası'nın*, *Meçhul Asker* tefrikasının bir devamı hatta tamamlayıcısı olduğu söylenebilir. İki eser ardı ardına okunduğunda bu husus rahatlıkla anlaşılmaktadır.

³⁶⁷Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 13 Ekim 1947, Tefr. No.: 68/2, s. 2.

³⁶⁸Dönemin tanıklarında Cemil Topuzlu, anılarında Darülfünun talebelerinin Balkanlarda başlayan kıpırdanmalar üzerinde İstanbul'da “harp isteriz” temalı gösteriler yapmasının arkasında ittihatçıların olduğunu ve bu hareketle de hükümetin başına geçebileceklerini ümit ettiklerini ifade etmektedir. Çünkü Cemil Topuzlu dönemin hükümetinin, padişahının ve birçok devlet adamının savaş için Osmanlı ordusunun hazır olmadığını kabul ettiklerini ancak savaş isteyenlerin oluşturduğu kamuoyu baskısı karşısında hükümetin savaşa girmek zorunda kaldığını ifade etmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Topuzlu, *İstibdat- Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 2010, s. 159-169. Rıza Nur'da Darülfünun öğrencilerinin “Harp isteriz” yollu nümayişlerinin aslında ittihatçıların organize ettiği bir darbe girişimi olduğunu düşünmektedir. Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1996, s. 66.

³⁶⁹Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 2 Kasım 1947, Tefr. No.: 63, s. 2.

2-Ziya Şakir'in Orduya Katılması

Ziya Şakir, yazarlıkla geçimini sağlayan eline doğru dürüst bir silah dahi almamış bir insan olsa da Balkan Harbi tehlikesinin ortaya çıkması ile birlikte yanına Darülfünun'da okuyan kardeşi Kâzım'ı da alarak orduya gönüllü olarak katılmaya karar vermiştir. Bu karar öncesinde Ziya Şakir, harbe soğuk bakan veya harp istemeyenlere karşı başta Darülfünun öğrencileri ile “harp isteriz” sloganı eşliğinde gösterilerde yer almıştır.³⁷⁰ Harp hazırlıkları başlayınca da bu karar doğrultusunda kardeşi ile birlikte orduya katılmıştır.³⁷¹ Balkanlarda Osmanlı'ya karşı kurulan ittifak ve ortaya çıkan savaş tehlikesine karşı ittihatçılar tereddütsüz harp istiyorlardı. Bu düşünce doğrultusunda Darülfünun öğrencilerini harp lehine mitingler yapmaya teşvik etmişler, diğer taraftan da ittihatçı gazetelerde savaş taraftarı yayınlar yaparak bu duyguyu körükliyorlardı.³⁷² Zira Enis Avni Bey 21 Eylül 1912'de Tanin'de şunları yazmaktaydı: “Bastığım toprakların her tutamından kan fişkıracak... Uzattığım pençemin altından baharlar hizan, hizanlar zindan olacak... Taş üstünde taş bırakırsam arkada kalan ocağım sönsün...”³⁷³ Bu minvaldeki yazılarla artan coşku mitinglerle daha da arttırılıyordu. 4 Ekim 1912'de Sultan Ahmet Meydanı'nda sabah, Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti, öğleden sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti miting düzenlemiş ve bütün göstericiler “Harp isteriz; harp, harp! Sofya'ya! Sofya'ya!” diye tempo tutuyorlardı.³⁷⁴ Bu mitinglerde hep harp isteniyordu ama ordunun durumunu veya savaşma gücünü hiç kimse sorgulamıyordu. Cemil Topuzlu, Ali Fuat Türkgeldi ve Abdullah Paşa gibi bazı kişiler bu harp çılgınlığına karşı Osmanlı ordusunun durumunu nazarı dikkate alarak karşı çıkıyorlardı.³⁷⁵ Ancak Ziya Şakir düzenlenen bu gösterilerin harbin başlamasına bir etkisinin olmadığını iddia etmektedir.³⁷⁶ Harbe karşı olanların bu karşı çıkışlarında ne kadar haklı oldukları kısa süre sonra anlaşılmıştı. Bu toplumsal baskı karşısında iyice

³⁷⁰ Ekim ayının ilk haftasında düzenlenen üç gösteriden ikisini öğrenciler düzenlemiştir. Gösterilere katılanlar savaşa girilmesi lehine de faaliyet göstermişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Aktar, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, Ankara 1999, s. 148-175.

³⁷¹ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 2 Kasım 1947, Tefr. No.: 63, s. 2.

³⁷² Ahmet İzzet Paşa hatıralarında bu gösterileri kimlerin çıkardığını açıkça yazmamakta ancak “İttihatçılar da gençliği teşvik ve bu gösteriyi tertip etmişlerse onlarda nefret edilmeye layıktır.” demektedir. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, İstanbul 1992, C. I., s. 118.

³⁷³ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, İstanbul 2002, s. 198-199.

³⁷⁴ Andonyan, *a.g.e.*, s. 199. Bu gösterilerle ilgili olarak Ahmet Bedevi Kuran şunları söylemektedir: “Askeri kumandanlarımız, Balkanlardaki terhis edilen askerin tekrar toplanması için hiç olmazsa on sekiz gün kazanılmasını hükümete bildirmişlerdi. Fakat matlup zamanın elde edilmesine meydan verilmemiş, ittihatçılar, Sultan Ahmet Meydanı'nda büyük bir toplantı yapmışlar; Talat, Dr. Nazım ve Kara Kemal halkı harp lehine tahrik etmişlerdir. Mamefi, bu gibi teşviklere ihtiyaç da yoktu. İttihat ve Terakki hükümeti zamanında tatbik mevkiine konan Kiliseler Kanununa müsteniden husule gelen Balkan ittifakı aleyhimize harp açılması için kurulmuştu. Harp, er geç patlak verecekti.” Kuran, *Osm. İmp. İnkılap Hareketleri...*, s. 569. Aslında bu ifadeler Osmanlı kamuoyunun ve siyasi fırkalarının reel politikayı anlamak yerine ne kadar duygusal davrandıklarını açıkça göstermektedir.

³⁷⁵ Topuzlu, *a.g.e.*, s. 159-169; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 2010, s.58-60.

³⁷⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 25 Haziran 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:132, s. 9.

köşeye sıkışan hükümet ise Balkan devletlerinin savaş ilanı üzerine gönülsüz de olsa savaşa girmekten başka çare bulamamıştı.

İşte tüm bu süreçte coşkulu bir harp taraftarı olan Ziya Şakir, sadece sözde bir savaş taraftarı olmadığını, aksine bedenen de bu yükümlülüğü taşımaya hazır olduğunu gönüllü olarak orduya katılarak göstermiştir. Ancak orduya katıldıktan kısa bir süre sonra ordunun durumunu ve savaş için ne kadar hazırlıksız ve eğitimsiz olduğunu bizzat görmüştür.

Ziya Şakir'in orduya, gönüllü bir Osmanlı vatandaşı olarak katılması hiç de kolay olmamıştır. Önce İstanbul'da gönüllü yazılmak istemiş ancak Birinci Ordu Karargâhının şube müdürü olan binbaşıya müracaat ettikten sonra Binbaşı "Siz mi gönüllü gideceksiniz züppe beyler? Bab-ı Âli kapısının önünde harp isteriz diye bağırmaya benzemez..."³⁷⁷ demiştir. Bu sözleri ile binbaşı Ziya Şakir'in hem fiziksel olarak savaşa uygun olmadığını belirtmiş hem de bu savaş taraftarları karşısındaki konumunu ortaya koyarak onların ordu için uygun olmadıklarını ifade etmiştir. Ziya Şakir, binbaşının bu suçlayıcı tavrına "Müsterih olunuz, ben bugün sadece vatanına karşı borcunu düşünen bir adamım."³⁷⁸ diye çıkışınca binbaşı biraz yumuşamıştı. Bunun üzerine Ziya Şakir'in gönüllü yazılmaktaki amacı konusunda ikna olmuş olmalı ki onun hakkında araştırma yapıp uygun rapor gelmesi durumunda, orduya almak için adresini istemişti. Bu durum Ziya Şakir'i korkutmuş, o da yanlış adres vererek oradan uzaklaşmıştı. Ziya Şakir'i bu hususta korkutan şey kendisi ve kardeşi hakkında yapılacak bir araştırmada İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan yakınlığının ortaya çıkması ihtimalidir. Bu durum hem orduya katılmasına engel olabilir hem de daha birçok sıkıntıyı karşılarına çıkarabilirdi.³⁷⁹ Çünkü Ziya Şakir'e göre dönemin hükümeti, her ne kadar tarafsız kişilerden oluştuğu söylene de aslında açıkça İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı idi. Bu nedenle de kendisine zararı dokunacağı şüphesi ile soruşturmadan rahatsız olmuştu.

İstanbul'da gönüllü olarak orduya katılamayacağına kanaat getiren Ziya Şakir Bursa'ya gitmiş ve kendisi gibi ittihatçı olan kişilerin dalaletiyle Bursa gönüllü taburunun dördüncü bölüğüne katılmıştır.³⁸⁰ Ziya Şakir'in orduya gönüllü olarak katılmak amacı ile Bursa'ya gitmesi, uzun yıllar sürecek bir dostluğun da kurulmasını beraberinde getirmiştir ki bahsettiğimiz bu dostluk Celal Bayar ile Bursa'da tanışmaları ile başlamıştır.³⁸¹

³⁷⁷Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 18 Eylül 1929, Tefr. No.: 2, s. 2.

³⁷⁸Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 14 Eylül 1929, Tefr. No.: 3, s. 2.

³⁷⁹ Balkan Harbi'nde İttihatçı fikirlere sahip olanların orduya katılmasının engellenmeye çalışılması genel bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahsin Uzer de anılarında Balkan Harbi başladıktan sonra Hüseyin Hilmi Paşa'ya başvurarak Rumeli'ye gönderilmek istediğinden bahsetmiş ancak bu isteğin Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından kabul edilmediğini belirtmiştir. Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1999, s. 314.

³⁸⁰Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 15 Kasım 1947, Tefr. No.: 66, s. 2.

³⁸¹Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 18 Eylül 1929, Tefr. No.: 4, s. 2.

3-Balkan Harbinde Ordunun Durumu

Osmanlı Devleti'ni Balkan Harbi'ne götüren süreçte ülke içerisinde yaşanan siyasal mücadeleler, dışarıda meydana gelen gelişmelere karşı devlet adamlarının bir aymazlık hali içerisinde olduklarını açıkça ortaya koymuştur. Bu nedenle de göz göre göre gelen savaş, Osmanlı Devleti adına ansızın ortaya çıkmış ve savaş için gereken hazırlıklar tam olarak yapılamamıştır.³⁸² Hazırlıksız olarak girilen savaşta ordunun durumunu bizzat ordu içerisinde bulunan Ziya Şakir anılarıyla ortaya koymaya çalışmıştır.

Ziya Şakir, anılarında ordunun savaş öncesi ve sonrası durumunu, seferberliğin ilan edilmesinden itibaren sık sık değerlendirerek ortaya koymaya çalışmış, bu süreçte özellikle Osmanlı Devleti'nde iktidar olan *Büyük Kabine*'yi suçlayıcı bir dil kullanmıştır. Çünkü Balkan devletleri arasında bir haçlı ittifakı yapılarak, Bulgar ordusunun Osmanlı sınırına dayanmasının ortaya çıkardığı tehlikeli bir ortamda her şeyden önce sınırda yaşayan Türk ve Müslüman halkın düşman tehlikesinden korunması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti içinde bulunduğu hassas durumdan öylesine habersizdir ki, 5 Ekim 1912'de Bulgarlar tarafından savaş ilan edildiğinde Edirne Kale Komutanlığı bu konuda 7 Ekim 1912'de haberdar edilmiştir.³⁸³ Bu ifadeler dönemin siyasal atmosferini bilmeyen biri tarafından okunduğunda *Büyük Kabine* adı verilen hükümetin büyük bir gaflet içinde olduğunu düşünmemesi mümkün değildir. Ancak bu sırada ittihatçıların iktidarı kaybetmemek adına yaptıkları³⁸⁴ ve basında yaşanan sert tartışmalar düşünüldüğünde gafletin sadece Büyük Kabinede değil tüm Osmanlı'da yaşandığı rahatlıkla söylenebilir. Hatta daha da ileriye gidilip savaş sırasında da bu gafletin yani iktidar kavgasının devam ettiği, yaşanan "Bab-ı Ali baskını"³⁸⁵ ile kendini bir kez daha göstermiştir.³⁸⁶ Ancak Ziya Şakir, *Büyük Kabineyi*

³⁸² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 168-174.

³⁸³ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 28 Eylül 1947, Tefr. No.: 54. s. 2. Edirne Kale Komutanlığına harbin ilan haberi ile ilgili olarak Ziya Şakir'in verdiği bilginin yani savaşın başladığı haberinin bile sonradan verildiği bilgisi doğru olmasına rağmen haber veriliş tarihinde farklı ifadeler de vardır. Bazı kaynaklarda 18 Ekim'de Doğu Ordusu Komutanlığının, Edirne Kale Komutanlığına gönderdiği emirle Balkan devletlerine harp ilan edildiği dolaylı olarak bildirilmiştir. Bu tarih, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinden 10 gün sonra Bulgaristan ve Yunanistan'ın savaş ilan ettiği günle aynı tarihtir. Sevgi Aşkın, *Balkan Savaşlarında Edirne*, Trakya Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2007, s. 42.

³⁸⁴ Bu konuda İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduktan bir ay sonra yapılan İstanbul mebusluğu seçimlerini Hürriyet ve İtilafçıların adayı Tahir Bey bir oy farkla kazanınca ittihatçılar muhalefet daha fazla organize olmadan harekete geçmeye karar verdi. Bu karar doğrultusunda meclisi feshedip yeni bir seçimle koltuklarını sağlama almaya çalışarak, mecliste meşruti yönetimin ruhuna aykırı olarak 35. madde sorunu ortaya atıp uzun soluklu bir tartışmayı başlattılar. Osmanlıda bunlar yaşanırken bir taraftan Trablusgarp sorunu diğer taraftan da Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara 1983, C. II/I, s. 236; Ziya Şakir, *Büyük Kabine*, *Son Telgraf*, 20-21 Mayıs 1947, Tefr. No.: 40-41, s.2.

³⁸⁵ Erik Jan Zürcher, bu konuda ittihatçıların hükümeti devirmeye daha 1912 yılı sonlarında karar verdiklerini ancak Londra Konferansının cemiyete, parti çıkarları için değil de yurt sevgisi adına harekete geçme fırsatı verdiğini dile getirmektedir. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1996, s. 159-160; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri...*, s. 586-594.

ve Hariciye Nazırını eleştirirken, ittihatçıların desteği ile kurulan Said Paşa hükümetinin Hariciye Nazırı olan Âsım Bey'in 15 Temmuz 1912 tarihinde Meclisi Mebusan'da yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlarda bir savaş çıkacağı söylentisi ile ilgili olarak "Balkanlardan vicdanım kadar eminim."³⁸⁷ dediğinden veya Balkan toplumları arasındaki kiliseler ve okullar sorununun İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından halledilmesi ile Osmanlıya karşı bir birliğin oluşmasının yolunun açılmasından hiç bahsetmemektedir.³⁸⁸ Dört Balkan devletinin birbiri ile anlaşmalar imzaladığı günlerde Osmanlı Dışişleri Bakanı'nın bu sözleri dış politika hakkında ittihatçıların da gelişmelerden ne kadar haberdar olduğunun kanıtıdır.³⁸⁹

Ziya Şakir, Osmanlı ordusunun durumu ile ilk olarak Bursa'da gönüllü olarak orduya alındığında karşılaşmış ve gördüğü manzarayı anılarında; "...muntazam bir kışla, muntazam bir kitle göreceğimi zannederken adeta çok kalabalık bir pazar yeri ile karşılaştığımı zannediyorum."³⁹⁰ diye tarif ettikten sonra kendi taburlarının Tekirdağ'a gitmesi gerekirken yanlışlıkla önce İstanbul'a oradan da Edirne'ye gittiğini ve bu yanlışlıkların savaş süresince katlanarak devam ettiğini anlatmaktadır.³⁹¹

Osmanlı ordusundaki bu intizamsızlığın nedeni ile ilgili oluşan en önemli kanaat, ordunun komuta kademesinin yetersizliğidir.³⁹² Ancak bu yetersizliği dile

³⁸⁶ Bab-ı Ali baskını sonrasında tekrar iktidar mevkiini ele geçiren ittihatçılar, Harbiye Nezaretine Mahmut Şevket Paşa'yı geçirmişlerdi. Ancak aynı Mahmut Şevket Paşa ile ilgili olarak Ali Fuat Türkgeldi şunları söylemektedir: "... Meclis odasına avdet ederken büyük sofada Mahmut Şevket Paşa'ya tesadüf ettim. Müşarünileyhin istifası üzerine Alasonya ordusu komutanlığına jandarmadan yetişme Ferik Hasan Tahsin Paşa tayin olunarak bir eser-i muvaffakiyet göstermeksiniz Yunanlılar Selanik'e tekarrup etmiş olduğundan ve teessür halinde sözümü saklayamadığımdan müteessirane bir lisanla Mahmut Şevket Paşa'ya "Niçin istifa ile kumandayı böyle naehillere bırakmış oldunuz?" diye serzenişte bulundum. O da "Canım efendim, ne yapayım, bu benim şöhretimi ve şeref-i askerimi ihlal için yapılmıştı. Şöhretimi nasıl feda ederim!" dedi. Türkgeldi, *a.g.e.*, s.64.

³⁸⁷ Âsım Bey'in söylediği bu söz 16 Temmuz 1912 tarihinde söylenmiştir. Bu tarihin yaklaşık olarak savaşın başlamasından üç ay kadar önce olması ilginçtir ki bazı ittihatçıların Gabriyel Noradonkyan Efendi'nin savaşın çıkmayacağı ile ilgili sözlerini eleştirirken bu sözü hatırlamamaları aynı zamanda büyük bir ironidir. İ. Bardakçı, *a.g.e.*, s.75

³⁸⁸ II. Abdülhamid'in musahibi Nadir Ağa bu konuda hatıratında II. Abdülhamid'in "Kiliselere müsaade edilmesi Balkanların ittifakına sebep oldu. Ben senelerce onları aynı kilisede süngümüz altında ve ecdadımdan müntakıl örf ve adete istinaden sıra ile iş yapmalarını ve bu surette birleşmemelerini temin etmiştim. Sakalımı değirmende ağartmadım. Şu halde bundan böyle hududumuz Çatalca oldu desenize." diyerek hükümetin gösterdiği delaleti belirtmiştir. Musahib-i Sani-i Hazreti Şehr-Yari Nadir Ağanın Hatıratı-II, *Toplumsal Tarih*, Şubat 1948, S. 50, C. IX, s. 7.

³⁸⁹ Kuran, *İnkılap Tarihimiz...*, s. 382.

³⁹⁰ Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 17 Eylül 1929, Tefr.No.: 5, s. 2.

³⁹¹ Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 22 Eylül 1929, Tefr. No.: 9, s. 3.

³⁹² İlber Ortaylı, *Asker Siyasete Bulaştı ve Rumeli'deki Anavatanı Kaybettik*, *Atlas Tarih*, S. 16/2012, s. 32. Bu konuda verilebilecek en iyi örnek herhalde devrin Harbiye Nazırı Nazım Paşa'dır. Nazım Paşa, Balkan devletlerine karşı hazırlanmış olan planı tümüyle terk ederek taarruza dayanan bir strateji benimsemişti. Bu plan başta Abdullah Paşa olmak üzere birçok komutan tarafından uygun bulunmasa da uygulanmaya çalışılmış ve sonunda yenilgi kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Suat Zeyrek, "Balkan Savaşlarında Trakya Cephesi'nin Erken Çöküşü Üzerine Bazı Düşünceler", *TYB Akademi*, S. 6, Eylül 2012, s. 17-18. Bu hususta "Nazım Paşa kendine o kadar güvenmekteydi ki merasim elbiselerinizi yanınıza almayı unutmayın çünkü iki ay sonra Sofya'ya girerken bunlara ihtiyacınız olacak demekten kendini alamamıştı." Zeyrek, *a.g.m.*, s.15; Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 244. Nazım Paşa'nın kendine

getirmek, devrin hükümetini suçlamak anlamına gelmemektedir. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılından sonra ordu üzerinde önemli projeler gerçekleştirmiş ve yeni bir yapılanmaya gitmiştir. İşte bu yapılanma ordu içerisinde hem komuta kademesinin yetersizliğini³⁹³ hem de subay sıkıntısını beraberinde getirmiştir. Buna bir de askerin sürekli içinde bulunan alaylı subayların yerine geçirilen mektepli subaylara karşı erlerin takındığı güvensizlik eklendiğinde Osmanlı ordusunun nasıl bir “pazar yeri” haline geldiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması çalışmaları sırasında Jön Türkler en büyük hatayı, eski kıta subayları hususunda yaparak ellerinde yerine koyacak kadar komutan olmamasına rağmen eski komutanları emekliye ayırarak Osmanlı ordusunun komuta kademesini “acınacak kadar”³⁹⁴ azaltmakta yapmışlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ordu içerisinde uyguladığı temizlik harekâtı sonrasında ortaya çıkan yeni tablo askerler arasında da pek hoş karşılanmamış ve yeri geldiğinde bu hoşnutsuzluk ifade edilmişti. Bu noktada özellikle alaylı ve yaşlı zabıtların görevden alınıp yerine mektepli ve genç subayların getirilmesi erlerin yeni subaylara ön yargılı yaklaşımlarına neden olmuştur. Bu hoşnutsuzluklardan birisine rastlayan Ziya Şakir bu meseleyi şöyle aktarmaktadır: “Daha askerliğimizin ilk günü, İstanbul’da saray içinde selvilerin altında cephaneye tevzi edilirken bu cahil, alaylı Arnavut ve Mülazım Efendi’nin askerliği unutarak etrafındaki birkaç askere dinî ve siyasî vaazda bulunduğunu işitmiş ve kalbim acı acı yanmıştır. Arif Efendi diyordu ki gece su iktiza ederse hemen kalkıp yıkanmalı, sonra ahrete imansız gidersiniz ha... Siz conlara (Jön Türkler) bakmayınız. Onların hepsi farmasondur...”³⁹⁵ Ziya Şakir bu olayı asker arasında yayılan fırkacılık mücadelesine ve bu hususta yapılan kara propagandaya bir örnek olarak saysa da, farkında olmadan ordu içerisinde askerin yeni komuta kademesine ve ittihatçılara bakışını da ortaya koymaktadır. Ordudaki alaylı subayların ordudan uzaklaştırılması ile birlikte “Erlerin ve subayların birbirini tanıdığı, yıllardır omuz omuza çarpışan o kocaman mutlu aile tablosu silinmiş, erlerin itimadı, disiplinden şaşmayan bu yeni nesil subayların başa geçmesiyle sarsılmıştı. Bu yeni subaylar onlara, imparatorluk topraklarının bütünlüğünü korumanın önemini anlatırken dinî inançların ehemmiyetsiz olduğunu da ima ediyorlardı.”³⁹⁶ Bu iki alıntı omuz omuza çarpışan Osmanlı askerleri ile zabıtlarının

güvenini Ziya Şakir ise “Ben iki fırka askerle 24 saat zarfında Sofya’ya giriveririm ondan sonrasını onlar düşünsünler.” şeklinde aktarmaktadır. Ziya Şakir, Büyük Kabine, *Son Telgraf*, 7 Haziran 1947, Tefr. No.:57, s. 2.

³⁹³Osmanlı Hariciye Nazırı Gabriyel Noradunkyan ise “Subaylarımızın sayısı da az, sonra biraz fazla gömülmüşlerdi siyasete.” diyerek ordudaki subay yetersizliğini ifade etmektedir. Andonyan, *a.g.e.*, s. 465.

³⁹⁴Ellis Ashmead- Bartlett, *Türklerin Rumeli’ye Vedası*, İstanbul 2012, s. 71. Enver Ziya Karal da Balkan Harbi öncesinde 1909 yılında ittihatçıların başlattığı reformlar sonucunda alaylı subayların ordudan çıkarıldığını ancak okuldan yetişen subayların azlığı nedeni ile yerlerinin doldurulamadığını ve küçük subayların ise yok denecek derecede olduğunu ifade etmektedir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1996, C.IX, s. 307.

³⁹⁵ Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 7 Ekim 1929, Tefr. No.: 22, s. 2.

³⁹⁶Ashmead-Bartlett, *a.g.e.*, s. 71.

birbirine ne kadar güvendiklerini ve sahip oldukları halet-i ruhiyeyi açıkça göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı ordusunun içler acısı hâli sadece karışıklık veya yanlışlıklardan kaynaklanan bir durumdan müteşekkil değildi. Orduya alınan askerlerin hâlleri de oldukça dikkate değer bir manzara arz etmekteydi. Ziya Şakir, Edirne'ye sevk edildikten sonra orada askerlerin çoğunun mavzeri eline ilk defa aldığını, takım kumandanlarının askerleri toplayarak silah doldurmayı ve ateş etmeyi öğrettiklerini anlatarak askerin ne vaziyette olduğunu ortaya koymuştur.³⁹⁷

Ziya Şakir, Balkan Harbi sırasında Osmanlı ordusu içerisinde yer alan redif askerlerin düzenli birliklere oranla daha kalabalık ve eğitimsiz olduklarını “*Büyük Kabine*” adlı tefrikasında daha ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.³⁹⁸ Rediflerin Osmanlı ordusunda düzenli askerlerden fazla sayıya ulaşması önemli bir sorun olmasına rağmen Ziya Şakir iki tefrikasında da bu konudan ve bunun nedenlerinden hiç bahsetmemiştir. Bu sorunun önemsizliğinden mi yoksa bu husustan bahsederse bu işin mesuliyetinin İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine de kalacağından çekinmesinden midir, kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Çünkü herkes tarafından kabul edildiği üzere Balkan Harbi'nden kısa bir süre önce Balkanlarda görev yapan düzenli Osmanlı ordusunun büyük çoğunluğu terhis edilmiştir. Terhis edilen asker sayısı ile ilgili farklı rakamların söylendiğini daha önce açıklamıştık ki aslında bu rakamdan ziyade böylesi bir hatanın savaş öncesinde yapılabilmesi daha önemli bir sorundur. Yaşanan bu gelişmelerin mesuliyeti Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin mi yoksa ittihatçıların kontrolünde bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan önceki Said Paşa hükümetinin miydi? Aslında Balkanlardaki askerin askerlik sürelerini doldurdıkları için terhis isteği ile silahlarını çatmaları ve sonrasında da terhis edilmeleri işi daha Said Paşa hükümeti iktidarda iken başlamıştır.³⁹⁹ Bu nedenle Said Paşa döneminde erlerin terhisi kararı alınıp uygulamaya koyulduktan sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın bu kararın hilafına bunu uygulamaktan vazgeçmesi nerede ise imkânsızdı. Bu nedenle bu işten öyle veya böyle ittihatçılar da sorumlu olduğu için Ziya Şakir bu meseleden iki tefrikasında da hiçbir şekilde

³⁹⁷ Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 26 Eylül 1929, Tefr.No.: 12, s. 3. Falih Rıfkı Atay da Balkan Harbi'ne katılan abisini uğurlamaya gittiğinde abisinin vagon içinde süngü takma talimleri yapan redifleri göstererek “bazıları silah kullanmayı da yolda öğrenecekler” dediğini aktarmaktadır. Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları*, İstanbul 2012, s. 65. Mahmut Muhtar Paşa ise bu hususta: “Avrupa ordularında gayet mütehassıs subaylar tarafından ancak sıkı bir çalışmayla iki üç senede verilebilen askeri terbiye, bizim ekseriyetle bu işi bilmeyen redif subaylarımız tarafından birkaç haftada verilmekteydi. Mahmut Muhtar, a.g.e., s. 166. Ellis Ashmed ise şunları söylemektedir: “Piyade alayları devamlı İstanbul sokaklarında uygun adım Sirkeci Gar'ına doğru yürüyor, buradan trenle cepheye gidiyorlardı. Bu askerlerin çoğu redifti... Yedek askerlerin büyük çoğunluğu ileri yaşıydılar, görseniz sanki mavzer tutmaya değil emekli maaşlarını almaya gidiyorlardı”. Ashmead- Bartlett, a.g.e., s. 31-32. Yine aynı hususta Cemal Paşa ise “Ordunun kuvve-i asliyesini teşkil eden redif taburlarında ancak her bölükte bir zabıt bulunduğu, bazısında ise hiç zabıt olmadığı gibi efradın üçte ikisinden fazlası hiç silah kullanmamıştır.” diyerek benzer bir fikir ortaya koymaktadır. Nevzat Artuç, *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, Ankara 2008, s. 103.

³⁹⁸ Ziya Şakir, *Büyük Kabine*, *Son Telgraf*, 15-16 Haziran 1947, Tefr. No.: 64-65.

³⁹⁹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II/1, s. 305.

bahsetmezken diğer birçok hususu çok sert bir şekilde eleştirerek kendi fikirlerini ortaya koymuştur.⁴⁰⁰

Ziya Şakir, Osmanlı ordusu içinde erlerin durumunu anlattıktan sonra Edirne’de karşılaştığı zabıt manzarasından da o kadar olumsuz bir şekilde etkilenmiştir ki gazinolarda saatlerce tavla ve iskambil oynayan, birliklerinin başında bile bulunmayan bu zabıtların Osmanlı ordusunun mensupları olduğuna inanmamaktadır. Zira bu lakayıt zabıt manzarasına karşı birliğin ve askerlerinin başında görevine dört elle sarılmış zabıtları gördüğünde ise iki manzara arasındaki farkın sorumluluğunu kale komutanlığına yüklemektedir.⁴⁰¹ Ziya Şakir’in Edirne’de şahit olduğu durum aslında Harbiye Nezareti dahil olmak üzere tüm Osmanlı ordusuna sirayet etmiş bir intizamsızlık hâli idi. Osmanlı ordusunun komuta kademesinin vaziyeti o kadar acınası bir hâldeydi ki Harbiye Nazırı Nazım Paşa seferberlik ile savaşın başlaması arasında geçen sürede Ali Fuat Türkgeldi’nin harp planlarının hazır olup olmadığı sorusuna “Mahmut Şevket Paşa zamanında birtakım planlar yapılmış, getirip tetkik edeceğim”⁴⁰² demiştir. Yani savaşın arefesinde ordu komutanı daha savaş planını bile kontrol edip hazırlamamıştır. Bu durum açıkça göstermektedir ki Ziya Şakir’in Osmanlı zabıtları ile ilgili olarak ortaya koyduğu gözlemleri Harbiye Nazırı’ndan sıradan bir zabıte kadar hâkim olan genel bir halet-i ruhiyedir.

4-Orduda Fırkacılık Mücadelesi ve Ordunun Siyasallaşması

Ziya Şakir, daha orduya gönüllü olarak katılmak için müracaat ettiği ilk andan itibaren ordunun siyasallaşmış bir vaziyette olduğuna bizzat şahit olmuştur. Bursa’ya gönüllü olmak amacıyla gittiğinde orada yaptığı görüşmede Maarif Müdürü: “(Ordudaki Hürriyet ve İtilafçıları kastederek) Bu adamlar, ittihatçılar harp istedi diye harbin bütün mesuliyetini üzerlerinden atmak isteyecekler. Vatanseverler bu ciheti düşünmelidir. Orduya girerek masum ve kahraman askerlerimizi fena telkinlerden esirgemek, onların hissiyat-ı vataniyesini kuvvetlendirmek şüphesiz çok mukaddes bir fikir.”⁴⁰³ diyerek ittihatçıların olaya bakışını ve orduya ittihatçı olanların neden katılmaları gerektiğini ortaya koymuştur. Aslında bu düşünüş tarzı, var olan fırkacılık cereyanının ikinci cephesidir. Çünkü memleketin içinde bulunduğu böyle hassas bir durumda Hürriyet ve

⁴⁰⁰Bu konuda Fahrettin Altay, bütün kabahatin siyasetçilerde olduğunu çünkü onların orduya siyasetin bulaşmasına neden olduklarını düşünmektedir. Fahrettin Altay, “Balkan Felaketi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Eylül 1972, S. 8, s. 38.

⁴⁰¹Ziya Şakir, *Meçhul... Vakit*, 5 Kasım 1929, Tefr. No.: 45, s. 8. Edirne’de durum böyle iken İstanbul’da da durum aşağı yukarı aynı idi. Bu konuda eski Maliye Nazırı Cevad Bey anılarında birçok zabıtların İstanbul’da dolaşmakta olduğunu ve taburları gittiği halde kendilerinin gitmediğini söylüyor. Bazı kumandanların bile muharebe başladığı halde, mevki-i harbe yetişemediklerini, o sırada Nazım Paşa’ya önemli birçok haberin geceleri gittiği Tokatlıyan gazinosunda verildiğini ifade etmektedir. Fatma Rezan Hürmen, *Bürokrat Tefrik Bey’in Hatıraları*, İstanbul 2006, s. 80.

⁴⁰²Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁰³Ziya Şakir, *Meçhul... Vakit*, 18 Eylül 1929, Tefr. No.: 4, s. 2.

İtilafçılık ne kadar olumsuz bir durumsa, bu durumu dengelemek hatta bir adım öne çıkarmak adına ortaya atılan ittihatçılık da fırkacılık adına o kadar olumsuz bir durumdur. Bu nedenle Ziya Şakir anılarında olayları mümkün olduğu kadar taraf olduğu ittihatçıların lehine yorumlarken Hürriyet ve İtilafçılar ile Halaskaran grubu hakkında ise genellikle aleyhte yorumlar yapmıştır.⁴⁰⁴ Ziya Şakir'in bu yaklaşımlarına karşı, dönemin tanıklarından tam aksini ifade edenler de yok değildir ki bunlardan birisi Cafer El Askeri'dir. Askeri anılarında ittihatçı Türk subayların ordunun yenilmesinden Nazım Paşa'yı sorumlu tutabilmek için yerlerini terk ettiklerini yazar.⁴⁰⁵ El Askeri'nin verdiği bu bilgi ittihatçıların aleyhine açık bir ifadedir. Bu iki örnek aslında Osmanlı ordusunun tamamen fırkacılık cereyanının etkisine kapılarak siyasallaştığını açıkça göstermektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde ordunun siyasallaşması hakkında herhangi bir taraf lehine yapılan bütün yorumlar dikkatle irdelenmesi gereken hususlardandır.

Fırkacılık cereyanının orduyu getirdiği durumla ilgili olarak Ziya Şakir, hudutta bulunan onuncu fırkanın durumunu dikkate değer bir örnek olarak aktarırken şunları söylüyor: “Onuncu fırkanın bilmem kaçınıcı alayı, düşmanın ilk taarruzu üzerine muvaffakiyetli bir surette düşmanı önüne katarak ricat ettirmişken her ne sebebe mebni ise ricat emri almış. Bu, her ne sebebe mebni ise derken dudaklar bükülüyordu. Kumandanlar arasında da ihtilaf varmış... Eğer bu havadis doğru ise fırka ihtilafı yüzünden kumandanlar arasında fikir ihtilafı mevcut demektir. Herhalde hayra yorulacak bir alamet değil.”⁴⁰⁶ Ziya Şakir'in bu tespiti, yani ordunun iyi yönetilememesi, aslında Balkan Harbi bahsi geçtiğinde dikkati çekilen ilk hususlardandır. Bu konuda Balkan Harbi'ne katılan Rahmi Apak da anılarında kıtasız kalmış olan kumandanlardan Efe Kazım'ın, 5. Kolordu muharebe idare yerinde Kolordu Kumandanı Kara Sait Paşa'yı silah çekerek öldürmeye kalktığını, diğer subayların müdahalesi ile silahların patlamadığını ifade ediyor. Zira bu kavgada Kolordu

⁴⁰⁴ Ordunun siyasetten ayrılması gerektiği fikri daha 1908 yılından itibaren oluşmaya başlamıştı. Bu konuda özellikle Mahmut Şevket Paşa gayret sarf etmiş ancak başarılı olamamış ve yaşanan siyasal gelişmeler ordu içerisinde ittihatçı subaylara karşı rakip olarak Halaskara-ı Zabitan grubunu ortaya çıkarmıştı. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1988, C. I, s. 322-324; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, IV. Kısım, 22 Şubat 1934, Tefr. No.: 12, s. 9. “Halaskaran grubunun amacı İttihat ve Terakki iktidarını yıkmak, yeni ve serbest seçimler yaparak anayasa meşrutiyetine dönmektir. Genç Türk devrindeki bütün muhalefet partileri gibi bu askeri ihtilalci grup da ordunun politikadan çekilmesini istiyordu.” Tunaya, *a.g.e.*, C.I, s. 332. Bu nedenle Halaskaran grubu fırkacılığın bir parçası idi ancak ittihatçıların orduyu istedikleri gibi fırka emelleri doğrultusunda kullanmaları ordunun politize olmasındaki ana unsurdu. Bu nedenle Halaskaran grubunun ortaya çıkmasını değil bu grubun ortaya çıkmasına neden olan faktörleri eleştirmek gerekmektedir. Ayrıca burada bir diğer önemli husus iktidara kim hâkim ise muhalifleri kontrol altına almak için ordunun siyasetten uzaklaştırılması fikrini ortaya atmasıdır. Mahmut Şevket Paşa'nın 1912 yılındaki teşebbüsü ile Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın teşebbüsü tamamen bu gaye ile oluşturulmuş girişimlerdir. Halaskaran-ı Zabitan grubu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet döneminde Ordu Siyaset İlişkisi*, Ankara 1992; Baran Hocaoglu, *II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s. 268-277; Tunaya, *a.g.e.*, C. I, İstanbul 1988, s. 313-337; Karal, *a.g.e.*, C. IX, s. 160-173.

⁴⁰⁵ Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, İstanbul 2011, s. 92.

⁴⁰⁶ Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 26 Eylül 1929, Tefr. No.: 12, s. 3.

Kumandanı Kara Sait Paşa Hürriyet ve İtilafçı, Albay Efe Kazım ise İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubudur.⁴⁰⁷

Fırkacılık mücadelesi o kadar ileri boyutlara ulaşmıştı ki, “birçok genç zabiti İttihat ve Terakki Cemiyetine mensuptur diye en ileri hatlara sürerek Bulgar ateşi altında imha ettirmeye çalışmaktan”⁴⁰⁸ tutun da “Rauf Bey’in Averof zırhlısını batırırsak bu zafer Kamil Paşa Hükümeti’nin sevap hanesine yazılır diye düşünüp zırhlıyı batırmamasına kadar”⁴⁰⁹ vardırımlardı. Bu örnekler de göstermektedir ki ordu içerisindeki iki grup arasında kıyasıya bir çekişme vardır. Bunlar birbirlerinin başarısını gölgelemek için savaşı kaybetmek pahasına bunları yapmıştır.⁴¹⁰ Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁴¹¹ Fakat ordunun siyasallaşması hadisesi Ziya Şakir’in yaklaşımının aksine sadece Halaskara-ı Zabitan grubu veya Hürriyet ve İtilafçıların değil, onlar kadar bu mücadeleye bulaşmış olan ittihatçıların da ortak oldukları bir durumdur. Bu konuda Rahmi Apak’ın verdiği örnek önemlidir. Çünkü Rahmi Apak veya Cafer El Askeri, Ziya Şakir’den farklı olarak ittihatçıların da bu mücadeledeki taraflardan biri olduklarını verdikleri örneklerle göz önüne sermektedirler. Bu nedenle Ziya Şakir’in fırkacılık mücadelesinde sadece Hürriyet ve İtilafçıları suçlaması çok da isabetli bir yaklaşım değildir ve onun bu hususta söylediklerini bir ittihatçı olduğunu unutmamak kaydı ile değerlendirmek gerekir.

Balkan Harbi sırasında yaşanan fırkacılık mücadelesine Ziya Şakir’in tarafsız bir gözle bakmadığını gösteren örneklerden birisi de Balkan Harbi öncesinde Edirne’de bulunan ama savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İstanbul’a dönen Talat Paşa ile ilgili yaklaşımıdır. Ziya Şakir, Talat Paşa’nın Edirne’den İstanbul’a dönmesini eski Dâhiliye Nazırı Talat Paşa’nın harp meydanında bulunmasının ortaya çıkaracağı mahzurdan kaynaklandığını iddia etmektedir.⁴¹² Ziya Şakir buna ilaveten “*Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı*” adlı tefrikasında ise Talat Paşa’nın Balkan Harbi’ne kadar askerlik yapmadığını ve savaşın başlayacağı sırada hem kendisinin hem de cemiyetin bazı işlerini görmek için Edirne’ye gittiğini ancak o sırada seferberlik ilan edilince askere katıldığını ifade etmektedir. Bundan sonra Edirne’den İstanbul’a gitmesini ise ordu içerisinde er olarak bulunduğu sırada muhaliflerin onu öldüreceklerinden şüphelenmelerine bağlamaktadır.⁴¹³ Görüldüğü üzere bu açıklamalar, Talat Paşa’nın mecburiyet karşısında hem hayatını kurtarmak hem de ordu içerisinde daha tehlikeli durumlara neden olmamak adına Edirne’den İstanbul’a gittiğini ortaya koymaktadır.

⁴⁰⁷Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Ankara 1988, s. 70.

⁴⁰⁸Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 10 Şubat 1930, Tefr. No.: 108, s. 10.

⁴⁰⁹İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, Ankara 2007, s. 146; İlber Ortaylı, *Asker Siyasete Bulaştı...*, s. 33.

⁴¹⁰Ortaylı, *Asker Siyasete Bulaştı...*, s. 33.

⁴¹¹Bkz, Hüseyin Kazım Kadri, *Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi 10 Temmuz İnkılâbı ve Netayici*, İstanbul 1992.

⁴¹²Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 9 Ekim 1929, Tefr. No.: 24, s. 3; Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 30 Eylül 1947, Tefr. No.: 56, s. 2; Ziya Şakir, Büyük Kabine, *Son Telgraf*, 4 Temmuz 1947, Tefr. No.: 81, s.2.

⁴¹³Ziya Şakir, Mustafa Fazıl Paşadan Fethi Okyara Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı, *Tasviri Efkar*, 24 Eylül 1941, Tefr. No.: 69-70, s. 3.

Ziya Şakir'in bu açıklamaları ile Edirne Kale Komutanı Şükrü Paşa'nın⁴¹⁴ anlattıkları karşılaştırıldığında ortada duran açık bir tezat vardır. Talat Paşa Edirne'de bulunmuş ancak savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönüş ansızın ortaya çıkmış gönüllü bir hareket midir? Yoksa bu mecburi olarak yapılmış bir dönüş müdür? Ziya Şakir bu soruların cevaplarını vermezken kale komutanı Şükrü Paşa bu hususa açıklık getirmektedir. Çünkü bu dönüş kale komutanlığının zoru ile gerçekleşmiş bir durumdur. Bu konuda Şükrü Paşa'nın, Talat Paşa'yı neden Edirne'den ayrılmak zorunda bıraktığı ile ilgili olarak aralarında geçen şu konuşma aslında olayın iç yüzünü ortaya koymaktadır: “Harbin bidayetinde ve muhalif kabine zamanında henüz muhasara başlamadan evvel ittihatçıların eski nazırı Talat Bey gönüllü nefer yazılıp Edirne'ye gelmişti. Maksudı askerlik yapmak değil askeri ifsad etmektir. İkinci derecedeki kumandan paşaların oturdukları binaya yerleşmiş ve tıpkı o paşalar gibi o nefer beye de emirberler tahsis edilmişti. Nefer Bey kumandan paşaların sofrasına oturuyor ve adeta bir “Nefer Paşa” muamelesi görüyordu. Tabii bu vaziyet askerler arasında birçok dedikoduya sebep oldu. Talat Bey'in bir günkü faaliyetleri hakkında raporlar alıyordum. Askeri harp etmemeye teşvik ediyor ve bilhassa Anadolu efradına Rumeli'nin kendi vatanları olmadığından bahsediyordu. O sırada düşman ordusu ilerlemekte ve Edirne muhasaraya düşmek üzere idi. Tabii böyle bir fesada daha fazla tahammül edemezdim. Talat Bey'i çağırttım. Karşımda askeri vaziyet alan nefer elbiseli müfside “Bey oğlum!” diye hitap ederek Edirne'deki gayri tabii vaziyetini ve bu vaziyetten istifade ederek yaptığı menfî propagandayı anlattım. Bu hâle bir dakika bile tahammül edemeyeceğimi, Edirne'de kaldığı takdirde kendisini maazallah idam ettirmek zorunda kalacağımı ve öyle bir mecburiyette kalmak istemediğim için o günkü trenle derhal İstanbul'a hareket etmesini emrettim, tabii çekildi, gitti.”⁴¹⁵ İsmail Hami Danişment, bu konuşmanın kendisine bizzat Şükrü Paşa tarafından anlatıldığını ifade etmektedir. Bu ifadeler göz önüne alındığında Talat Paşa'nın gönüllü bir er olarak geldiği Edirne'den ansızın ayrılmasının nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Zaten Balkan

⁴¹⁴ Şükrü Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Hayta, Togay Seçkin Birbudak, *Balkan Savaşlarında Edirne*, Ankara 2010, s. 28-30.

⁴¹⁵ İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 2011, C. IV, s. 541-542; İ. Bardakçı, *a.g.e.*, s. 57. Şükrü Paşa'nın torunu Sevgi Kutlukan bu hadisede geçen konuşmanın mana olarak aynısını dedesinden dinlediği şekli ile anlatmış ancak farklı olarak Talat Paşa'nın Edirne'den kovulmadığını kendisinin gittiği şu sözlerle ifade etmiştir: “Ya yaptığın propagandayı bırakırsın ya da seni idam ederim diye tehdit etmiş. Bunun üzerine Talat Bey korkup İstanbul'a kaçmış.” Mustafa Armağan, “Edirne Kahramanı Şükrü Paşa'yı, Torunu Sevgi Kutlukan Anlatıyor”, *Derin Tarih*, Ekim 2012, S. 7, s. 74. Ahmet Bedevi Kuran da bu hadise ile ilgili olarak “İttihat ve Terakki elemanlarının askerler arasında muzır telkinat yaptıkları, Talat Bey'in, bu sebepten dolayı Edirne Muhafızı Şükrü Paşa tarafından İstanbul'a iade edildiği ve Hilal-i Ahmer Müfettişi sıfatıyla Edirne'ye giden Bahaeddin Şakir Bey'in de aynı şekilde hareket eylediği görülmüştür.” diyerek olayın doğruluğunu tasdiklemekte ve hatta Edirne'de kalmaya devam eden Bahaddin Şakir'in ise muzır telkinatlarına devam ettiğini de ilave etmektedir. Kuran, *Osm. İmp. İnkılap Hareketler...*, s. 570. Bu konu ile ilgili olarak Hasan Amca, Talat Paşa'nın askere şöyle nasihatte bulunduğunu belirtiyor: “Harp etmeyin! Hem düşmanı teşvik ettiler hem de sizi kurbanlık koyun gibi sürdüler.” Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul 1958, s. 100. Rıza Nur da Talat Paşa ve emsali ittihatçıların ordunun içerisine girerek “Askerler, bir bunak Kamil Paşa için kanınızı döküyorsunuz. Gâvur burada değil İstanbul'dadır. Asıl gâvur Kamil Paşa'dır. Sizi gâvura sattı. Gidin önce o gâvuru gebertin.” diye propaganda yaptıklarından bahsetmektedir. Rıza Nur, *Hatıratım*, C. I, s. 376-377.

Harbi sonrasında Şükrü Paşa'ya karşı gösterilen muamele, Şükrü Paşa'ya ittihatçıların duyduğu öfkenin dışı vurulmasından başka bir şey değildir.⁴¹⁶

Ziya Şakir'in anılarında, Edirne savunmasının tüm zorluklarına rağmen kale içerisinde siyasal çekişmelerin devam ettiğine dair gösterdiği önemli delillerden bir diğeri de, siyasal içerikli “*Türk Ocağı*” adlı küçük bir risalenin askere ve halka dağıtılmasıdır. Bu risaleye göre “faydasız yere Türk evlatlarının kanını dökmek ve ocaklarını söndürmekten artık bu müdafaa hayatına nihayet vererek Bulgarlara teslimi silah etmek”⁴¹⁷ gerekiyormuş. Ayrıca “Harbi hazrın müsebbipleri İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânıymış. Lüzumsuz yere açtıkları bu harp ile Türk evlatlarını beyhude yere kırdırmak ve Türk ocaklarını söndürmek gayesine hizmet ediyorlarmış.”⁴¹⁸ Bu risale, ağır topçu zabitlerinde mülazım-ı evvel İsmail Hakkı Efendi isminde Halaskaran-ı Vatan grubuna üye bir asker tarafından yazılmış ve durum kale-i müstahken tarafından tespit edildikten sonra İsmail Hakkı Efendi ve matbaa çalışanları divanı harbe verilmiş.⁴¹⁹ Yaşanan bu gelişmelere karşı kale komutanlığının, Edirne savunmasında askeri ve halkı olumsuz etkileyecek bir girişimin sorumlularını hemen bularak divanı harbe vermeleri kale komutanı Şükrü Paşa'nın sorumluluk sahibi bir komutan olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak birlik olup kaleyi daha canla başla savunmanın gerektiği bir dönemde böyle bir risalenin ortaya çıkması hangi grup adına yapılırsa yapılsın büyük bir yanlışır ve bu yanlışın yapılması da Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu vehameti açıkça göstermektedir.⁴²⁰

Savaş sırasında yaşanan fırkacılık mücadelesinden yakınan Ziya Şakir'in, artık kalenin mukavemet imkânı kalmadığında kalenin teslim edileceği ile ilgili duyduğu bir haber, kendisi gibi ittihatçı olanların bir plan hazırlamasına neden olmuştur. Plana göre bu harekete girişmesi muhtemel isimleri belirleyip harekete geçecekleri anlaşılır anlaşılmaz derhal öldürerek kale kumandanlığı birinci fırka kumandanı İbrahim Paşa'ya

⁴¹⁶Şükrü Paşanın torunu Sevgi Kutlukan esaretten sonra İstanbul'a gelen Şükrü Paşa'yı halkın karşılamak için toplandığını ancak ittihatçıların seni linç edecekler uydurmasıyla perdeleri kapalı bir tren vagonu ile Sirkeci Garı'na götürülüp oradan da yine kapalı bir arabayla evine yollandığını ve ardından da tenzil-i rütbe edildiğini anlatmaktadır. Tenzil-i rütbe hadisesinin Şükrü Paşa'ya ağır geldiğini bu nedenle birdenbire hastalanarak 67 yaşında vefat ettiğini ifade etmektedir. Armağan, *a.g.m.*, s. 74.

⁴¹⁷Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 2 Şubat 1930, Tefr. No.: 102, s. 9.

⁴¹⁸Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 2 Şubat 1930, Tefr. No.: 102, s. 9; Ziya Şakir, *Edirne...*, *Son Telgraf*, 17 Aralık 1947, Tefr. No.: 97.1, s. 2.

⁴¹⁹Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 8 Şubat 1930, Tefr. No.: 107, s. 7.

⁴²⁰Mahmut Muhtar Paşa'da ordunun siyasallaşması ile ilgili olarak “Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişinden sonra ordu, İttihat ve Terakki'ye mensup birçok genç subayların keyfine bağlı kaldı. Biraz sonra da bunların bazısı itilafçı oldu. Nihayet bir de Halaskaran Fırkası ayrıldı. Küçük rütbeliler büyüklere, kurmay olmayanlar olanlara düşman oldu. İşbaşında olup da tarafsız olanlar, disiplin ve düzeni herkese karşı aynı şiddetle koruyarak askeri menfaatleri her şeyin üstünde tutmak isteyen birkaç kumandan var idi ise de onlarda birer suretle makamlarından uzaklaştırıldılar. Makamlarda işler ekseri genç kurmaylar ve yaverler elinde kaldı. Yaş ve kıdem, iktidar ve istihkaka tercih olundu. Her yerde zamansız ve acele ıslahatlara kalkışıldı. Gereksiz yere kalp kıran ve uzun müddet karışıklıklar yaratan teşkilatlar ve tensikatlar yapıldı.” diyerek bu sorunun ansızın ortaya çıkmadığı aksine uzun bir sürecin sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Mahmut Muhtar, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, İstanbul 1979, s. 169.

verilecekti.⁴²¹ Bu plan Ziya Şakir ve diğer ittihatçıların zihin dünyalarında oluşturarak ötekileştirdikleri iç düşmana karşı genel bir ittihatçı tavrı idi. Bu ifadeler okunduğunda aslında Osmanlı ordusunun ve halkının ne durumda olduğunu ve zihin dünyalarının ne kadar karışık olduğunu çok müşahhas bir şekilde görmekteyiz. Ziya Şakir ve onun gibi düşünenler yani İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları vatani sadece kendilerinin sevdiğini düşünerek, kendilerinin dışındakilerin her an bir hainlik yapabileceklerine inandıkları için fırsat bulur bulmaz bir darbe ile kale komutanlığını ele geçirmeyi düşündüklerini açıkça ifade etmişlerdir.

İttihatçılar ve Ziya Şakir, Edirne'nin düşmana teslimi hususunda Edirne'yi müdafa eden Şükrü Paşa'dan veya ittihatçı olmayan diğer komutanlardan şüphelenmekteydiler. Ancak ittihatçıların Bab-ı Ali baskını sonrası göreve getirdiği Mahmut Şevket Paşa ise 22 Şubat 1913 hükümet toplantısında Edirne'yi düşmana bırakarak sulh yapılması taraftarı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Ziya Şakir diğer ittihatçıların bu fikre karşı olmalarını ise halkın “Edirne'yi teslim ettiniz” ithamına uğramamak olduğu şeklinde ifade etmiştir.⁴²² Bu ifadeler dikkatlice okunduğunda Ziya Şakir'in düşüncesinin aksine Osmanlı Hükümeti'nin, Edirne'yi Şükrü Paşa veya diğer komutanlardan çok daha önce zaten gözden çıkardığı anlaşılmaktadır.⁴²³ Buna rağmen Ziya Şakir, Edirne müdafaasında görev alan Şükrü Paşa'yı ve kaledeki ittihatçı olmayan komutanları suçlarken her ne kadar tarafsız görünmeye çalışsada aslında kendisinin ittihatçılara yakınlığı ve yazdıklarının fırkacılık mücadelesinde öne geçme amacını taşıyor olması ihtimalinin kuvveti gözardı edilmemelidir.

İttihatçılar kendilerine muhalif olan unsurlara karşı takındıkları ön yargılar ve suçlayıcı dille yaptıklarına meşruiyet sağlamaya çalışıyorlardı. Bu anlayışın bir sonucu

⁴²¹ Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 15-16 Şubat 1930, Tefr. No.: 111-112, s.6-9. Bu hususta Mahmut Şevket Paşa da Şükrü Paşa'nın Edirne'yi teslim etmek için Bulgarlarla müzakereye başladığı şayiasını duyduğunu ama bunların yalan olduğunu ifade etmektedir. Mahmut Şevket Paşa, *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul 1988, s. 45.

⁴²² Mahmut Şevket Paşa günlüğüne 23 Şubat'ta ise şunları yazmıştı: “Londra Büyükelçimiz Tevfik Paşa'ya şöyle telgraf gönderdim: Edirne'nin düşmesine 10-15 gün kalmıştır. Şehrin düşmesinde önce sulh yapmayı faydalı görüyoruz. Bu sebeple Edirne'yi bırakmak mecburiyetindeyiz. Yalnız Edirne'deki askerlerimizin silahlarıyla beraber çıkmasını temin etmemiz şarttır... Mahmut Şevket Paşa, *a.g.e.*, s.28-30.

⁴²³ Aslında Edirne'yi gözden çıkaran sadece Edirne'yi kurtarmak için Bab-ı Ali darbesini yapan ittihatçılar değil aynı zamanda payitahtın halkıdır. Halk artık savaşın getirdiği yokluk ve ıstıraplardan o kadar rahatsızdır ki İstanbul'da barış yapılması için bir gösteri düzenlemişlerdir. Bu gösteriyi Allis Ashmead Bartlett şöyle aktarmaktadır: “Türkler büyük bir sefalet içindeler, yoksulluk o kadar büyük bir düzeye gelmiş durumdaki Edirne'nin kaderinin ne olacağına hiç kimse aldırış etmiyor. Kabine tam bir açmazda ve Edirne'yi terk etmek zorunda kalacağının farkında. Hazineye bir kuruş bile yok. Barış yapılana kadar para elde edecek hiçbir yol yok. Bu sırada ülke yıkıma ve iflasa sürükleniyor... Harbiye'nin önünde pazar günü savaş karşıtı büyük bir gösteri yapıldı. Bu gösteride Jön Türkler alenen katil ve hırsız olarak suçlandılar. Mahmut Şevket Paşa balkonda göründü ve bir konuşma yapmaya çalıştı fakat küfürlü lakaplara maruz kaldı. Türk ordugâhlarındaki sefalet tasvir edilemez. Hava muazzam soğuk ve yoğun kar var. Askerler iyi beslenemiyor, korunakları çok kötü... Çiçek, tifo, dizanteri ve zatüre yerini koleraya bıraktı... Askeri ve ekonomik açıdan bakıldığında Türkiye'nin durumu çaresiz görünüyor. Kaçınılmazı kabul etmekten başka hiçbir şey yok...” Fikretin Yavuz, “New York Times Gazetesi'nin Gözüyle Balkan Savaşları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2013, Yıl 6, S. XVI, s. 167.

olarak “kendi tasavvur dünyalarına ve politikalarına aykırı düşen her şeyi hainlik ve satılmışlık olarak algılıyorlardı. Bu bütüncül siyasal –toplumsal tahayyül dünyası için iç düşmanların tespit edilmesi, deşifre edilmesi ve bunların yok veya def edilmeleri sadece somut bir hedef değil aynı zamanda siyasal bir varoluş tarzıydı.”⁴²⁴ Bu açıklamanın da ortaya koyduğu anlayış doğrultusunda Ziya Şakir de anılarında sadece vatan ve millet sevdalısı olarak ittihatçıları gösterirken, muhaliflerin payına ise hainlik, korkaklık ve çıkarıcılık düşmekteydi.

Ziya Şakir savaş sırasında ordu içinde dolaşan dedikodulara da anılarında geniş yer vermektedir. Bu dedikodularda amaç, düşmanın durumu veya savaşla ilgili çıkan haberler olmayıp, kale düşerse Bulgarların ittihatçılara yapacakları ve bu savaşın acısını ittihatçılardan nasıl çıkaracakları ile ilgilidir. Bu minvaldeki haberlerin de Hürriyet ve İtilafçılar tarafından çıkarıldığını tahmin eden Ziya Şakir, Bulgarların kaleyi alırlarsa halka ilişmeyeceği ancak savaşa sebep olan ittihatçılardan ise savaşın hesabının sorulacağı şeklinde dedikoduların kulaktan kulağa dolaştığından bahsetmektedir.⁴²⁵ Bu açıklamalar da gösteriyor ki ordu içinde düşmana karşı bir birlikten veya birlik olma idealinden bahsetmek nerede ise imkânsızdır. Bir taraftan Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup olan zabitler ittihatçılar için “Mademki harbi istediler o halde kendileri harp etsinler.” derken diğer taraftan İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup zabitler de “Anlaşıldı bu adamlar harp etmek istemiyorlar biz vazifemizi sonuna kadar yaparız sonra da onlardan hesap sorarız.” diye itilafçı zabitlere derin bir kin ve nefret besliyorlardı.⁴²⁶ Aslında Ziya Şakir fırkacılık adına yapılan yanlışların farkında olmasına rağmen bir taraftan fırkacılığı ağır bir dille eleştirmeye devam etmiş diğer taraftan da kendisi fırkacılık yapmaktan geri durmamıştır.

Tüm bu açıklamalar bize göstermektedir ki Balkan Harbi’nde Osmanlı ordusunda yaşanan fırkacılık mücadelesi, yenilginin en önemli nedenlerinden birisini oluşturmaktadır.⁴²⁷ Aslında 1911’den itibaren ordu içerisinde fırkacılık mücadelesi artan bir şekilde daha görünür hale gelmiştir. Osmanlı devlet adamları ve ordusu bu mücadeleye kendilerini o kadar kaptırmışlardı ki Bulgaristan ile Sırbistan’ın bağlaşımlarını, Bulgar-Yunan bağlaşması için görüşmelerin yapılmasını görememişlerdi. Ayrıca fırkaların kin ve garezleri herkese her şeyi mubah saydıracak aşamayı bulmuştur ve fırkalar birbirine karşı orduyu dahi kullanmışlardır. Bu

⁴²⁴Ahmet İnel, “Ermeniler, “İç Düşmanlar” ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suç”, *Birikim Dergisi*, Mayıs-Haziran 2005, S.193-194, s. 24. Bu hususu Ahmet Bedevi Kuran ise şöyle ifade etmektedir: “Merkezi Umumi nazarında Bulgarlar, Sırlar, Rumlar ve Ermeniler memleket düşmanı; Arap, Arnavut, ve Kürtler vatan haini idiler. Muhalefet eden Türkler ise para ile satılmış birer metadan başka bir şey değillerdi. Vakia bütün bunlar modası geçmiş ve yersiz ithamlardı. Ama halk böyle aldatılıyordu.” Kuran, *Osm. İmp. İnkılap Hareketleri...*, s. 483.

⁴²⁵Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 26 Kasım 1947, Tefr. No.: 77, s. 2.

⁴²⁶Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 25 Kasım 1947, Tefr. No.: 76, s. 2.

⁴²⁷Bu konuda ittihatçı bir asker ve Cumhuriyetin kuruluşunda aktif bir rol almış İsmet İnönü, Balkan Harbi yenilgisinde komutanların en önemli faktör olduğunu kabul etmesine rağmen Yemen İsyanı’nın ve bu isyanı bastırmak için oraya asker gönderilmesinin (yaklaşık 36 tabur) yenilgiye önemli oranda tesir ettiğini düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, İstanbul 1992, C. I, s. 80.

yetmezmiş gibi Arnavutları devlete isyan ettirmeyi bile düşünüp bu isyanı da körüklemişlerdir. Bu konuda Rıza Nur'un, Sinop'ta sürgünde bulunan Yakovalı Rıza Bey'le görüşüp Arnavutluk'ta bir isyan çıkararak hükümeti devirmek için ahitleşmesi olayın artık hangi boyutlara vardığını göstermektedir.⁴²⁸ Bu nedenle orduda görülen fırkacılık mücadelesi bir başlangıç değil var olan bir mücadelenin sadece devamı ve yansımasından ibarettir.

Ziya Şakir, ordu içerisindeki fırkacılığı sürekli eleştirmesine ve bu konuda fırkacılığa bulaşanlara ağır ithamlarda bulunmasına rağmen, *Büyük Kabine*'nin orduyu siyasetten uzaklaştırmak adına yaptıklarından hiç bahsetmemektedir. Bu hususta Ziya Şakir gibi olaylara vakıf olan tüm Osmanlı aydınları ve devlet adamları bu işe bir çare bulmaya çalışmışlardır. Nihayetinde *Büyük Kabine* görev başındaki bütün subaylara politikaya karışmayacaklarına dair yemin ettirdi ve kendilerinden aynı mealde bir senet alındı; "Hafî ve celi hiçbir cemiyet-i siyasiyeye dâhil olmayacağımı ve devletin umur-ı dâhiliye ve hariciyesine hiçbir suretle katiyen müdahale etmeyeceğimi Cenab-ı Hakk'a kasem ve namusumla temin ederim."⁴²⁹ Ancak tüm bu çabalar yetersiz kalmış ve ordunun siyasetle iştigali Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir.

5-Ziya Şakir ve Edirne Kalesi'nin Savunması

Şükrü Paşa, Edirne'nin 155 gün müdafaasını üstlenen ve "deli" lakabı ile tanınan komutandır. Bu görevini mümkün olduğu kadar başarı ile yerine getirmeye çalışmıştır. Osmanlı Harbiye Nezaretinin kısa bir süre⁴³⁰ Edirne'yi savunması için verdiği emre uygun olarak Edirne'nin savunmasını yaklaşık beş ay teslim olmadan yürütmüştür. Ancak Şükrü Paşa ve ekibinin yönetimi Ziya Şakir'in gözünde çok başarılı değildir. Bu nedenle yeri geldikçe çeşitli vesilelerle Şükrü Paşa'yı eleştirmekten geri durmamıştır. Ziya Şakir'in Şükrü Paşa'yı eleştirmesinde, onun bir ittihatçı olmamasının veya Şükrü Paşa'nın Talat Paşa'yı Edirne'den kovmasının doğrudan etkisi olduğunu düşünmekteyiz.

Ziya Şakir anılarında Şükrü Paşa'yı şöyle tanıtmaktadır: "Şükrü Paşa, hakikaten üzerinde durulacak mühim bir şahsiyet. Ona, Topçu Şükrü Paşa ve birçok akıllı adamlara verilen bir lakapla, Deli Şükrü Paşa diyorlar. Edirne onu çok iyi tanıyor. Mahalle kahvelerinden, Rumeli otelinin gazinosu gibi en kibar mahfillere varıncaya kadar onun hatıralarından bahsediliyor."⁴³¹ Bu ifadeler, Ziya Şakir'in Edirne'de karşılaştığı insanlardan edindiği izlenimlerdir. Onun halkta gördüğü bu olumlu izlenimlerin oluşmasının nedeni ise Şükrü Paşa'nın halka karşı adil ve tarafsız

⁴²⁸ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara 1991, C. II/I, s. 261-262; Rıza Nur, *Hatıratım*, C. I, s. 367.

⁴²⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 223.

⁴³⁰ Şükrü Paşa'nın torunu Sevgi Kutlukan bu sürenin 40 gün olduğunu ifade etmektedir. Armağan, *a.g.m.*, s. 74.

⁴³¹ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 29 Eylül 1947, Tefr. No.: 55, s. 2.

davranmasıdır.⁴³² Ziya Şakir'in yukarıdaki satırlara rağmen, Şükrü Paşa'ya karşı olan tavrı çok da net değildir. Zira yer yer onu ağır bir dille eleştirmekte bazen de takdir etmektedir. Bab-ı Âli baskını sonrası kendisinin ve kalede bulunan diğer ittihatçıların Şükrü Paşa'ya karşı güvenlerinin olmadığını hatta İstanbul'un bile bu fikirde olduğunu fakat ellerinden bir şey gelmediğini ifade etmekteydi.⁴³³

Ziya Şakir, Şükrü Paşa'yı özellikle iki nokta eleştirmektedir. Bunlardan birincisi kuşatmanın sonlarına doğru bir huruç harekâtı başlatmaması, ikincisi ise yine kuşatmanın sonlarına doğru kalenin yiyecek durumunun şubatın ikisine kadar yeterli olduğunu bildirmesine rağmen kalenin martın on üçüne kadar mukavemet etmeye devam etmesi idi.⁴³⁴ Şükrü Paşa, kuşatmanın sonlarında bir huruç harekâtı başlatılmamasının gerekçesini, çektiği telgrafta askerlerin ve nakil hayvanlarının bir huruç harekâtını gerçekleştirme gücünden yoksun olmasına bağlamaktaydı.⁴³⁵ Şükrü Paşa'nın ortaya koyduğu bu gerekçeler aslında önemli noktalar ki zaten Ziya Şakir de ordunun yiyecek sıkıntısı nedeni ile yük hayvanlarının çoğunun öldürüldüğünü, askerlerin açlıktan nöbete bastonlarla iki büküm gittiklerini⁴³⁶ uzun uzadıya hatıralarında anlatmıştır. Bu nedenle Şükrü Paşa'yı bir huruç harekâtı yapmadı diye suçlamak bu hakikatler karşısında biraz insafsızlık olacaktır.

İkinci eleştiri konusu ise kalenin yiyecek durumu ile ilgili olarak İstanbul'a verilen bilginin yanlışlığı iddiasıdır. Şükrü Paşa, Edirne'nin içinde bulunduğu durumun vahametini bildirmek amacı ile Mahmut Şevket Paşa'ya uzun bir telgraf çekerek gerekli bilgileri vermiş ve bu arada şehirdeki gıda maddelerinin ancak şubatın ikisine kadar yeteceğini, bu nedenle şehrin düşmemesi için acil olarak yardım gönderilmesini talep etmiştir.⁴³⁷ İşte bu noktada Ziya Şakir, Edirne'de bulunan yiyeceğin on üç marta kadar

⁴³²Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 6 Ekim 1947, Tefr. No.: 62, s. 2.

⁴³³Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 6 Aralık 1947, Tefr. No.: 86, s. 2. Ziya Şakir'in ve Edirne Kalesinde bulunan ittihatçıların güvenmedikleri Şükrü Paşa kalenin düşmesinden önce gönderdiği bir telgraf oldukça dikkat çekicidir. Bu telgraf ittihatçıların, ittihatçı olmayanlara karşı duydukları güvensizliğin ne kadar ön yargılı olduğu ile ilgili oldukça dikkate değer bir örnektir. "Edirne gibi dünyanın en müstahkem mevkiinde ma'dut şehri mukaddes-i dini hunhar bir düşmana teslim edecek alçak bir kumandan şanlı Osmanlı tarihinde görülmemiştir. Bende bu cinayeti irtıkab etmeyecek son neferimi kendi tabancamla ve kendimi de son kurşunumla tevdi edeceğim. Şehirde imkân-ı mukavemet kalmadığı görünce muhasara altında bulunan laakıl kırk bin Bulgar'ı tecrit ederek aceze-i sıbyanı konsolosların ellerine birer beyaz çarşaf vererek onların himayesine tevdi'an şehirden çıkaracağım. Şimdiye kadar yaptıkları gibi onları da medeniyetin gözleri önünde imha esinler. Bade toplarımı Bulgarlar üzerine çevirecek ve şehri de ateşlere boğarak harabezara döndüreğim. İçeride ateş, dışarıda ölüm içinde kalacak kahraman askerim işte o zaman vevleki bir milyon olsun, anı yaracak ve bu suretle ya kahramanca ölecek veyahut mukaddes payitahtı, ecdadını şanla terk edecek." Bu satırları yazan bir komutanın şehri düşmana teslim edeceği düşüncesinin ortaya çıkmasını basit bir şüphe olarak kabul etmek mantıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Zira zaten bu komutan Edirne'yi aylarca her türlü mahrumiyet ve yokluğa karşı canla başla müdafaa etmiş bir kişidir. *Sebilürreşad*, 17 Kanunusani 1328, S. 47, s. 372

⁴³⁴Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 16 Şubat 1948, Tefr. No.: 158, s. 2.

⁴³⁵Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 16 Şubat 1948, Tefr. No.: 158, s. 2.

⁴³⁶Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 30 Ocak 1930, Tefr. No.: 100, s. 7.

⁴³⁷Ziya Şakir anıları içerisinde bu telgrafın kaynağını belirtmemiştir. Zira bu önemli bir noktadır. Çünkü Ziya Şakir'in, Şükrü Paşa'ya attığı bu telgrafta verdiği bilgilerin aksine Mahmut Şevket Paşa, Edirne'den gelen telgraflara dayanarak daha farklı bilgiler vermektedir.

yettiğini hatta şehrin düşmesinden sonra birkaç günlük daha yiyeceğin olduğunu ve bunun da düşmanın eline geçtiğini ifade etmektedir. Ancak bizce bu hususta yapılan eleştiri çok da mantıklı görülmemektedir. Zira yaşanan süreçte Şükrü Paşa yardım çabalarını hızlandırarak, şehrin bir an önce kurtarılması için erzak konusunda farklı bir bilgi vermiş olabilir ki bu yadırganacak bir durum değildir. Şehrin yiyecek stokları ile ilgili olarak ise Mahmut Şevket Paşa günlüklerine on beş şubatta şunları yazmaktadır: “Edirne valisinin telgrafında şehirde dört marta kadar yetecek yiyeceğin mevcut olduğu, ayın sonuna kadar idare edecek yiyeceğin teminine de çalışılacağı söyleniyordu. Şubat sonuna kadar yiyecek temini lüzumunu bildiren bir cevap yazdım.”⁴³⁸ On iki martta ise M. Şevket Paşa şunları yazmaktaydı: “Bugün Edirne valisinden gelen bir telgraf, nisan ortalarına kadar şehrin iâşesinin temin edildiğini bildiriyordu.”⁴³⁹ Bu iki hatırata bakıldığında, hangi bilginin daha güvenilir olduğu sorusuna doğal olarak Mahmut Şevket Paşa denilecektir. Bu nedenle de Ziya Şakir’in iâşe sorunu ile ilgili olarak Şükrü Paşa’nın İstanbul’a doğru bilgi aktarmadığı hususundaki eleştirileri doğru olsa bile kalenin yiyecek durumu konusunda dönemin Harbiye Nazırı gerekli bilgilere sahiptir ve yazdıkları ile de bunu açıkça ortaya koymuştur. Savaş öncesinde kısa sürecek bir savaşa göre hazırlık yapması emrini alan Şükrü Paşa’nın şehri yaklaşık beş ay başarı ile müdafa etmesi takdir edilecek bir başarıdır ki Bulgar Kralı Ferdinand bile kendisini takdir etmiştir.⁴⁴⁰ Şükrü Paşa esaretten kurtulduktan sonra İstanbul’a dönmüş ve bu başarısının karşılığında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından emekliye sevk edilmiştir.⁴⁴¹

İttihatçıların Şükrü Paşa’ya olan olumsuz bakışlarını en açık ifade edenlerden birisi de Mahmut Şevket Paşa’dır. Mahmut Şevket Paşa anılarında “Şükrü Paşa’yı Edirne’de bıraktığım için pişmanım. Eğer onun mahiyetinde topçu ferîği Ali Rıza Paşa veya İşkodra’yı müdafa eden Hasan Rıza Paşa gibi mukteditir bir kumandan olsaydı vaziyet başka türlü olurdu.” demekten kendini alamamıştır.⁴⁴²

Ziya Şakir’in veya itttihatçıların, gördükleri olumsuzluklar karşısında Şükrü Paşa ile ilgili eleştiriler yapması elbette haklarıdır. Ancak bu eleştirilerin Şükrü Paşa gibi

⁴³⁸Mahmut Şevket Paşa, *a.g.e.*, s.20-21.

⁴³⁹Mahmut Şevket Paşa, *a.g.e.*, s.45-46.

⁴⁴⁰Şükrü Paşa esir alındıktan sonra Sofya’ya götürülür ve Kral, büyük düşmanı gördüğünde ayağa kalkar Şükrü Paşa’yı yanındaki koltuğa oturtmadan önce yaverinin elinde tuttuğu kılıcı alır ve Paşa’ya: “Bir yanlışlık olmuş. Teslim anında kılıcınızı da vermişsiniz. Sizin gibi askerlerin kılıçları alınmaz. Şeref dolu bir savaş sayfasına imzanızı attınız. Kılıcınızı lütfen kabul buyurunuz. Sizi ağırladığım ve inanılmaz bir müdafaayı gerçekleştiren sizin gibi askerlerle dövüştüğüm ve şimdi de beraber olduğum için gurur duyuyorum.” İ. Bardakçı, *a.g.e.*, s.102.

⁴⁴¹Atay, *Batış Yılları*, s. 78-79. İttihatçıların Şükrü Paşa’ya olumsuz yaklaşımlarının ardında Balkan Harbi sırasında bir ara Kamil Paşa istifa edip tekrar yeni bir hükümet kurma fikrini ortaya atmıştır. Bu noktada da yeni kabinede Şükrü Paşa, Harbiye Nazırlığı’na atanacaktı. Tansu, *a.g.e.*, s. 194. İttihatçıların Bab-ı Ali baskını öncesi bu düşünceden haberdar olmaları Şükrü paşa’ya soğuk davranmalarında etkili olmuştur diye düşünmekteyiz.

⁴⁴²Mahmut Şevket Paşa, *a.g.e.*, s. 103. Şükrü Paşa’nın komutanlığı reddetmesi eğer bir cesaretsizlik örneği ise yukarda aktardığımız ve Ali Fuat Türkgeldi’nin naklettiği Mahmut Şevket Paşa’nın Balkan Harbi’nde komutanlığı sadece “Şöhretimi nasıl feda ederim canım efendim.” anlayışı ile reddettiğini de unutmamak gerekmektedir.

kuşatma altında bulunan ve hiçbir yardım görmeyen bir kaleyi, beş aydan daha fazla süre savunan komutana karşı yapıldığı düşünüldüğünde bu eleştirilerin bir haksızlık olduğu rahatlıkla anlaşılabacaktır.

6-Ziya Şakir'in Gözünde Osmanlı ve Bulgar Ordularının Serencamı

Ziya Şakir, Bulgar askerlerinin ve zabitlerinin savaşa hazırlanmalarını bir ibret vesikası olarak anlatmaktadır. Ona göre Bulgarlar başta olmak üzere, Balkan orduları bu savaş için ellerinden gelen tüm fedakârlıkları yapmaktan çekinmemişlerdir. Bu uğurda Edirne civarındaki araziye layığı ile tanımak için casusluk yapan bir Bulgar erkânıharp miralayının Taştabya civarındaki taş ocaklarında altı ay amelelik ettiğini işitmesi, Edirne sokaklarını tam olarak öğrenmek ve mesafeleri tespit etmek için de yine yüksek rütbeli bir erkânıharp zabitanın yıllarca Edirne'de boza sattığını işitmesi onu etkileyen en önemli örneklerdendir.⁴⁴³ Ziya Şakir savaştıkları düşmanın komuta kademesini böyle takdir ettikten sonra şunları söylüyordu: "Biz, birer silahendaz olduğumuz halde, Bulgar zabitlerinin harp mevkiilerindeki kıymetlerini daima takdir ettik. O zabitlerin ya ellerinde bir yalın kılıç veyahut bir nagant tabanca olduğu halde askerlerini: Apret!... Apret... diye zorla ileri sürdüklerini gözlerimizle gördük ve kulaklarımızla işittik."⁴⁴⁴

Ziya Şakir'in Bulgar ordusu ile ilgili olarak yaptığı gözlem çok doğru ve isabetli bir yaklaşımdı. Zira "Bulgar hükümeti öylesine bir hazırlık yapmıştı ki savaşımlar arasında askerlik hizmetinden bile muaf olan çok sayıda kişi vardı. Bulgar ordusunda zorunlu askerlik yaşı 20 ile 46 arası olarak kabul edilmişti. Şehirlerde ve köylerde bütün gençler cepheye gitmiş, sağlık nedeniyle askere gitmesi engellenen bir gencin intihar ettiği görülmüştü. Savaş heyecanı Bulgarları öylesine motive etmişti ki Makedonyalı Bulgarlar savaş için gerekli silah ve ihtiyaçlarını kendi paralarıyla almışlardı."⁴⁴⁵ 19 Ekim 1912 tarihli *New York Times* gazetesinde de Amerika'da bulunan Rumların savaşa gönüllü katılmak için anavatanına dönmeye çalıştıkları ancak gemilerin yeterli olmadığı ve yaklaşık olarak 20000 civarında gönüllünün anavatanlarına dönebildiği ifade edilmektedir.⁴⁴⁶ Bu ifadelerin de ortaya koyduğu üzere bu savaş için her şeylerini ortaya koymuş bir düşmana karşı Osmanlı ordusu, askerlerin komutanlarına, komutanların askerlerine güvenmediği, fırkacılık mücadelesi ile meşgul, savaş öncesi gerekli hazırlığın yapılmadığı bir keşmekeş içindeydi. Sonuç ise kâğıt üzerindeki Osmanlı üstünlüğünün aksine büyük bir mağlubiyet olarak ortaya çıktı.

Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durumla ilgili olarak Ziya Şakir, erleri ayrı bir kefeye koyduktan sonra Rumeli Gazinosu'nda gördüğü zabitlerin manzarasını büyük bir üzüntüyle satırlarına aktarmıştır. Üzüntüsü o kadar fazladır ki zabitler hakkında

⁴⁴³ Ziya Şakir, Büyük Kabine, *Son Telgraf*, 20 Nisan 1947, Tefr. No.: 11.

⁴⁴⁴ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 26 Ocak 1948, Tefr. No.: 135, s. 2.

⁴⁴⁵ Andonyan, *Balkan Harbi...*, s. 456.

⁴⁴⁶ Yavuz, *a.g.m.*, s. 158159.

zihninde oluşan yargıyı, kendine bile ifşa etmeye çekinmektedir.⁴⁴⁷ Bu durum Osmanlı ordusunda komuta kademesinin içinde bulunduğu acziyeti ortaya koyduğu gibi düşmanın galibiyetinin hiç de şaşırtıcı olmadığını açıkça göstermektedir. Ziya Şakir'in fikirlerini doğrularcasına yayımlanan bir resmî bildiride; "Birçok zabıt görev yerleri olan birliklerine gitmekten kaçınmaktadır. Bu durum askeri disipline zarar vermektedir. Bu suçları işleyenler ve bu tür olaylara müdahil üst rütbeli zabitan askeri ceza kanunun 97. maddesine göre cezalandırılacaktır."⁴⁴⁸ diye ifade edilmektedir.

7-Osmanlı Ordusunda Rumeli ve Anadolu Efradı

Ziya Şakir'in anılarında Edirne muhasarası ile ilgili olarak kendisini rahatsız eden husus Osmanlı ordusunda yer alan Rumeli kökenli askerlerin durumudur. Bu askerlerin sayısı yaklaşık kırk bin civarındandır.⁴⁴⁹ Rumeli kökenli askerlerin muhasara sırasında görevlerini ifa ederken gösterdiği yetersizlikler ve fırsat bulduklarında düşman tarafına firar etmeleri Ziya Şakir'in tepkisini çekmektedir. Düşman, Edirne'yi muhasara edince Rumeli kökenli askerler işgal bölgelerinde kalan ailelerini düşünmeye ve onlar için endişelenmeye başladılar. Bu askerler tam bir eğitim de almadıkları için, karşılaştıkları ikircikli durumda hemen ordudan kaçarak ailelerine kavuşmaya çalışmışlardı. Rumeli kökenli askerlerin sebep ne olursa olsun görevlerini yapmamaları Ziya Şakir'i iyice öfkeliyor ve en sonunda bütün bu askerlerin süngü ucuyla düşman tarafına sürülmelerinin çok isabetli bir davranış olacağını iddia ediyordu.⁴⁵⁰

Ziya Şakir'in, Gümülcineliler taburu başta olmak üzere, Rumeli kökenli askerleri görevlerini yapmadıkları konusunda eleştirmesine karşın, Kazım Karabekir Gümülcineli askerleri, talim ve terbiyeleri olmamasına rağmen girdikleri çatışmada 20 şehit, 54 yaralı vererek vazifelerini tamamen namuskârane bir şekilde yerine getirdikleri için onları tebrik etmektedir.⁴⁵¹ Ziya Şakir bu farklı ifadelere rağmen askerler arasında yaşanan firar ve göreve karşı gösterilen lakaytlıkların en önemli nedenini askerin büyük bir ekseriyetinin talim ve terbiye görmemiş olması olarak açıklamaktadır.

Ziya Şakir savaş sırasında ailesi İstanbul'da bulunduğu için cephedeki olaylara askeri boyutu ile bakarken daha rahattır. Ancak Rumeli efradının birçoğunun ailesi ise savaş alanındadır. Bu fark nedeni ile Ziya Şakir Rumelili askerlerin halet-i ruhiyesini ve olayların insani tarafını tam olarak anlayamamıştır. Bu konuda Balkanlarda bulunan Edeköy'de yaşananlar sürecin insani boyutunu ortaya koyması bakımından dikkate değer bir örnektir; Edeköy, Osmanlı ordusunun Lüleburgaz ve Kırkkilise yenilgilerinin akabinde Çatalca'ya çekilmesinden sonra, Bulgarlar tarafından işgale uğrayan talihsiz Balkan köylerinden birisidir. Köyün Bulgarlar tarafından ele geçirildiğini ve büyük bir

⁴⁴⁷ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 24 Kasım 1947, Tefr. No.: 75, s. 2.

⁴⁴⁸ Zeyrek, *a.g.m.*, s. 28.

⁴⁴⁹ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 16 Şubat 1948, Tefr. No.: 158, s. 2.

⁴⁵⁰ Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 25 Ekim 1929, Tefr. No.: 37, s. 3.

⁴⁵¹ Kazım Karabekir, *Edirne Hatıraları*, İstanbul 2009, s. 118

katliam yapıldığını, Edirne Kalesi'ndeki hastanede yaralı bir şekilde yatarken öğrenen Mustafa hastaneden kaçır. Bulgar ordusunun arasından da gizlice geçerek yaralı bir şekilde 80 km. ilerleyerek Omurca köyüne ulaşır. Burada köyün yakılıp yıkıldığını ancak karısı Nazmiye'nin kurtulduğunu öğrenir ve karısını bulur.⁴⁵² Bu nedenle Ziya Şakir'in Rumeli efradının davranışlarını eleştirmesi, kendi ifadesi ile “umumi yurt” düşüncesine sahip olmadıklarını söylemesi yorumlarının insani tarafının eksik olduğunun bir göstergesidir. Ziya Şakir'e göre firarlarda, Bulgar uçaklarından atılan propagandalar ve “malum dedikoducular” (Hürriyet ve İtilafçılar) tarafından üretilen haberlerin de etkisi küçümsenemeyecek kadar önemliydi. Bu dedikoduların neticesinde ise Rumeli taburlarında firar hadiseleri gittikçe artmıştır.⁴⁵³

Rumeli efradını firar hadiseleri nedeni ile eleştiren Ziya Şakir, Anadolu askeri ile ilgili olarak ise tam tersi kanaate sahip olduğunu, savaş sırasında bir tek Anadolu redif askerinin firar ettiğinin duyulmadığını söylemektedir.⁴⁵⁴ Askerler arasındaki bu parçalı bakış açısı aslında çok da isabetli bir yaklaşım değildir. Eğer Balkan Harbi'nde yaşanan ağır mağlubiyetin sorumluları aranacaksa bu sorumlu o bölgenin, şu bölgenin veya öteki bölgenin askeri, zabiti, halkı değil tüm Osmanlı vatandaşlarıdır. Aksi takdirde, Kırkkilise mağlubiyeti sırasında savaştan kaçan elli tabur Karahisar Redif Fırkasını veya Aziz Paşa Fırkasıyla birlikte 1. ve 2. Kolorduların kaçışını mantıklı bir şekilde açıklamakta zorlanacağımız kesindir.⁴⁵⁵ Ayrıca Cemal Paşa, Anadolu askeri arasında Anadolu'daki vilayetlerin kendilerine yeteceği, boşu boşuna Rumeli için kan döktükleri dedikodusunun zaman zaman asker arasında dolaştığını ifade etmektedir. Bu nedenle Ziya Şakir'in Edirne müdafaası genelinde yenilginin nedeni olarak ortaya koyduğu parçalayıcı ve bölücü bir yaklaşım çok da isabetli değildir. Yenilginin nedeni bu yaklaşımın tersine daha kapsayıcı ve genel bir görünüm arz etmektedir.

Anadolu ve Rumeli efradının bu savaş sırasında gayretsiz ve her an korku içinde olmalarının nedeni geldikleri yer değil, sadece talimsiz ve eğitimsiz asker olmalarıdır. Bu konuda Hafız Hakkı Paşa “*Bozgun*” adlı eserinde “Bilgisiz Asker Ordunun Başına Beladır” başlığı altında şunları söylemektedir: “Harpte işitilen “Düşman geliyor... Düşman bastı, amirlerimiz haindir... Anadolu bizim nemize yetmez!” gibi felaket sözleri ekseriya bu talimsizlerden çıkar. Çünkü bunlar harbin tehlikelerine, bozgunlarına idman etmemiş olduklarından her şeyi mübalağalı görür, çabuk yılar ve bir tabii hisle bu yorgunlukları ve kayıpları umumi sevk ve idare hatalarına atfeder... Talimsiz asker, muharebede bin türlü yalanlar, bozgunluklar çıkarır; ileri gidemez. Çünkü tüfeği kullanmayı bilmez. Nefsine itimadı yoktur, geri kalır.”⁴⁵⁶ Hafız Hakkı Paşa'nın bu ifadeleri Ziya Şakir'in anıları ile karşılaştırıldığında aslında sorunun vatan ve millet sevgisinin eksikliğinden değil eğitimsizlik ve talimsizlikten kaynaklandığı rahatlıkla

⁴⁵² Atakan Sevgi, “Öldürüp Köyün Kuyusuna Attılar”, *Atlas Tarih*, S. 16/2012, s. 92

⁴⁵³ Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 7 Aralık 1929, Tefr. No.: 75, s. 6.

⁴⁵⁴ Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 17 Aralık 1947, Tefr. No.: 96, s. 2.

⁴⁵⁵ Zeyrek, *a.g.m.*, s. 30.

⁴⁵⁶ Hafız Hakkı Paşa, *Bozgun Rumeli Yağmalanan İmparatorluk*, İstanbul 2009, s. 317-318.

anlaşılmaktadır. Bu eksiklik beraberinde firar hadiselerini o kadar arttırmıştır ki bu konu yabancı gazetecilerin de dikkatini çekmiş ve *New York Times* gazetesinde Saray ve Çorlu arasındaki savaşta Nazım Paşa'nın komutasındaki ordudan firar edenlerin sayısı "40.000" kişi olarak verilmiştir.⁴⁵⁷ Bu rakamın doğruluk derecesi tartışılabilir ancak ortaya koyduğu firar hadisesi yadsınamaz bir gerçektir.

8-Muhasara Günlerinde Edirne

Ziya Şakir, yüz elli beş gün muhasara altında varlık mücadelesi veren Edirne'de Osmanlı ordusunun bir neferi olarak görev yaparken askeri hadiselerin dışında Edirne şehri ve çevresine ait sivil Müslüman halkın yaşadıklarına da yakından tanık olmuştur. Bazen tanık olduğu hadiseler karşısında derin bir öfkeye kapılmış bazen de gördüğü tavırlar karşısında gurur duymuş ve bu duygularını defterine kaydetmiştir.

Ziya Şakir, 18 Ekim 1912 tarihinde Edirne'de karşılaştığı manzara sefalet, açlık, yokluk ve acıdan başka bir şey değildir.⁴⁵⁸ Kuşatma uzadıkça şehrin içine düştüğü sıkıntılar daha da artmıştı. Artık şehirde yavaş yavaş gaz sıkıntısı başlamıştı. Ancak bu önemli bir sorun değildi. Asıl önemli olan sorun şeker ve tuz sıkıntısı idi.⁴⁵⁹ Tarih 18 Kasım 1912 geldiğinde gaz, tuz, şeker yokluğuna yavaş yavaş erzak sıkıntısı da eklenmeye başlamıştı. "Ekmekler hem küçülmeye hem de kararmaya başladı. Fasulye, nohut gibi şeyler de ortadan kalktı. Bakkallarda bol bol peynir var. Ahali de bol bol peynir alıyormuş. Bunun sebebi hem peyniri yiyorlar hem de suyundan istifade ediyorlarmış."⁴⁶⁰ Edirne'de yaşanan tuz sıkıntısının sebebi Ziya Şakir'e göre yine Kale Komutanlığı idi. Çünkü tam harbin başlayacağı zaman şehre sadece iki vagon tuz getirilebilmişti. Hâlbuki Dedeagaç limanının depolarında bol miktarda tuz ve şeker mevcuttu. Eğer bunlardan bir kısmı olsun Edirne'ye celp edilmiş olsaydı, muhasaranın devam ettiği müddet zarfında tuz ile şekere katiyen hasret çekilmeyecekti.⁴⁶¹ Kazım Karabekir de Balkan Harbi sırasında yaşanan tuz sıkıntısından anılarında bahsetmiş ve tuz ihtiyacını aşmak amacı ile çeşitli kimyasal maddeleri karıştırarak tuz yapmaya çalıştıklarını fakat yemek pişerken kullanılan bu kimyasalın yemeği karbonatlı berbat bir şey haline getirdiğini anlatmaktadır.⁴⁶²

Ziya Şakir, muhasara uzadıkça hem Edirne'de hem de orduda başlayan yiyecek sıkıntısına kızmakta ve bu konuda yapılan hataları eleştirmektedir. Ona göre yapılan en önemli yanlışlık savaş başlamadan önce kaleye yiyecek stoğunun gerektiği gibi yapılmamasıdır. Bu husustaki en önemli hata, savaş öncesinde civar köylülerin mahsulleriyle beraber kaleye kabul edilmemeleridir. Eğer köylüler kaleye kabul

⁴⁵⁷ Yavuz, *a.g.m.*, s. 163.

⁴⁵⁸ Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 14 Ekim 1929, Tefr. No.: 28, s. 3.

⁴⁵⁹ Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 23 Ekim 1929, Tefr. No.: 36, s. 3.

⁴⁶⁰ Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 7 Ekim 1929, Tefr. No.: 47, s. 3.

⁴⁶¹ Ziya Şakir, *Edirne...*, *Son Telgraf*, 23 Ocak 1948, Tefr. No.: 132, s. 2.

⁴⁶² Karabekir, *Edirne...*, s. 155

edilselerdi şehir savaş boyunca yiyecek sıkıntısı çekmeyecekti.⁴⁶³ Kaleye alınmayan erzak miktarının “beş milyon kilo”⁴⁶⁴ olduğu düşünülürken yaşananların açık bir hata olduğu ortadadır.⁴⁶⁵ Ziya Şakir’e göre kalede sivil halk ve askerlerin yaşadığı yiyecek sıkıntısının en önemli nedeni budur. Fakat Kale Komutanlığının elli günlük bir müdafaa müddetine uygun bir seferberlik planı hazırlaması Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından istenmiştir.⁴⁶⁶ Buna rağmen Müstahkem Kale Komutanlığının 155 gün Edirne’yi başarı ile müdafaa ettiği bilgisi göz önüne alındığında, Müstahkem Kale Komutanlığının gerekli hazırlığı yapmadığını düşünmek veya bu hususta başarısız olduğunu söylemek de pek mümkün değildir.

Savaşın uzamasıyla birlikte Edirne’de var olan yiyecek ve ihtiyaç malzemeleri iyice azalmıştır. Bu durumun sonucunda da yaşanan açlık ve sefalet her geçen gün daha da artmıştır. Fakat “bazı tamahkârlardan başka hiç kimsenin karaborsacılık ettiği işitilmemişti. Büyük mikyasta istifçi de mevcut değildi.”⁴⁶⁷ Yaşanan yiyecek sıkıntısı beraberinde fiyat artışlarını da getirmişti. Ziya Şakir bu artışların şartların olağanüstülüğü ile karşılaştırıldığında çok da fazla olmadığını ifade ederek, bazı ürünlerin fiyatlarını şöyle aktarmıştır: “Muhasara başladığı zaman, koyun etinden yapılmış olan kavurmanın tam okkası 9 kuruşa satılıyordu, iki ay kadar sonra 10-12 kuruşa çıktı. Sukuta yakın zamanlarda ise en azami hadde kadar çıkarak 16’dan 20 kuruşa fırladı. Beyaz peynir bidayette 10 kuruştı. İki ay kadar sonra 12-14 kuruş oldu. Sukuta yakın gizli olarak 16 kuruşa satılıyordu.”⁴⁶⁸

Ziya Şakir’e göre Edirne’de yaşanan yiyecek sıkıntısının bir başka nedeni de muhacirlerdi. Balkanlarda kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman halk özellikle Bulgarların kontrolüne girip zulme uğramamak için yüzyıllardır yaşadıkları şehirleri ve köyleri terk ederek Edirne’ye gelmişlerdi ve gelenlerin sayısı yaklaşık olarak 40 bin kişi civarındaydı. Muhacirler gelirken bir miktar erzak getirirler de getirdiklerini kısa bir zamanda yiyip bitirmişler, ondan sonra umumi iâşe kadrosuna girmişlerdi. İşte bu,

⁴⁶³Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 1 Aralık 1929, Tefr. No.: 68, s. 7; Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 24 Eylül 1947, Tefr. No.: 50, s. 2.

⁴⁶⁴Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 2 Ocak 1930, Tefr. No.: 86, s. 7. Ziya Şakir’in verdiği bu bilgiyi doğrulayan bir başka tanıklık da savaşın çıktığı günlerde Edirne Vilayet Matbaası Müdürlüğü görevinde bulunan ve savaş günlerine ait anılarını bir hatıratla kaleme alan M. Şevket Bey’dir. Şevket Bey “Edirne civarında bulunan Babaeski, Uzunköprü, Dimetoka, Sofulu ve Lüleburgaz kazalarında toplam 4.500.000 okkaya yakın zahirenin bulunduğunu ama bu yüksek miktardaki zahirenin savaş arefesinde Edirne’ye ulaştırılmadığını belirtmekte ve bu durumdan da Vali Halil Bey ile Kale Komutanı İsmail Paşa’yı sorumlu tutmaktadır.” Hayta, *Birbudak*, a.g.e., s. 32

⁴⁶⁵Balkan Harbi sırasında yiyecek sıkıntısı sadece Edirne’de ortaya çıkmayıp Osmanlı ordusunun genel bir problemi idi. Bu problemin savaş başlar başlamaz ortaya çıkmasının en önemli nedeni ise Osmanlı Devleti’nin savaşın çıkmayacağına nerede ise kati olan inancı ile gerekli hazırlıkların yapıl(ma)maması idi. Bu konuda savaşın izleyen bir Fransız gazeteci Stephane Lausanne gördüğü olayı şöyle nakletmektedir: “Abdullah Paşa’nın zabitleri mısır köklerini tırnaklayarak biraz unla kaynatıp kumandanlarına veriyorlardı.” Bu yaşananların vahametini ve genel bir sorun olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi...*, s. 94.

⁴⁶⁶Aşkın, a.g.e., s. 28.

⁴⁶⁷Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 24 Eylül 1947, Tefr. No.: 50, s. 2.

⁴⁶⁸Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 24-25 Eylül 1947, Tefr. No.: 50-51, s. 2.

vaziyeti müşkülleştirmişti.⁴⁶⁹ Böylelikle asker gereği gibi beslenememiş ve yetersiz beslenen asker görevini layığı ile yapamamıştır. Ayrıca erzağı olmayanlar ise “bütün acılığı ile kendi mukadderatlarına terk edildi.”⁴⁷⁰

Şehrin içine düştüğü açlık ve sefaletin en önemli sonuçlarından biri de salgın hastalıklardı. Bunların içerisinde en tehlikeli olanı kolera idi.⁴⁷¹ Kolera, şehirde sık görülen bir rahatsızlık halini almıştı. Ziya Şakir’e göre kolera’nın nedeni paslı tenekelerde kalan pis peynir suyu ile at etinden yapılmış fakat küflenmiş kavurma idi.⁴⁷² Çünkü şehirde yiyecek doğru dürüst bir şey kalmadığı için askerler ellerine geçirdikleri atları kesip yemekten başka bir çare bulamıyorlardı.⁴⁷³ Askerin günlük istihkakı azaldıkça azalmıştı. İki şubat gününün karavanası “yumurta kadar peynirle, yumruk kadar halis süpürge tohumundan mamul nan-ı aziz” idi.⁴⁷⁴ Karavananın bu hale gelmesinin kaçınılmaz sonucunda ise asker günden güne kuvvetten düşüyor hatta sipperlere bile giderken sopa ile yürüyen askerler görülüyordu.⁴⁷⁵

Yiyecek sıkıntısı sadece askerlerde ve halkta değil orduya ait taşıma amaçlı kullanılan hayvanlarda da görülmekteydi. Yokluk o hale gelmişti ki hayvanlara yedirilecek hiçbir şey kalmadığı için her taburda yirmi yedi taşıma ve binek hayvanı bırakılarak fazlasının öldürülmesi ve bunlardan sağlıklı olanların etlerinin askerlere

⁴⁶⁹Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 24 Eylül 1947, Tefr. No.: 50, s. 2.

⁴⁷⁰Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 28 Eylül 1947, Tefr. No.: 54, s. 2.

⁴⁷¹Kolera, sadece Balkan Harbi’nde Edirne’de görülen bir salgın olmayıp hem Edirne dışındaki askerlerde hem de başkent İstanbul’da etkili bir salgın olarak karşımıza çıkmaktadır. Salgının daha çok Anadolu’dan gelen ve hastalığı taşıyan askerler vasıtası ile taşındığı düşünülmektedir. Kolera salgını sırasında düzgün bir kayıt işlemi yapılmadığı için ölen asker sayısı ile ilgili kesin bir şey söylenememektedir. Ama 30 bini aşkın askerin kolera’ya yakalandığı ve çok sayıda askerin kolera’dan öldüğü düşünülmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Oya Dağlar Macar, “Savaşta Gizli Düşman: Kolera”, *Atlas Tarih*, S. 16/2012, s. 81-87. Ayrıca kolera’nın İstanbul’da ortaya çıkışı ve bu hastalığa karşı ordu komuta kademesinin ne kadar duyarsız kaldığı ve bu hastalığın önemsenmediği ile ilgili olarak dönemin İstanbul Şehremini Doktor Cemil Topuzlu’nun verdiği ayrıntılar oldukça dikkate değerdir. Cemil Topuzlu ve başka doktorların askerlerdeki kolera hastalığı teşhisine ordu komutanlarının itibar etmemesi ve hasta olan askerler için bazı camilerin hastane olarak kullanılmasına dönemin vakıflardan sorumlu nazırının karşı çıkması gibi konularda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Topuzlu, *a.g.e.*, s. 170-177. Refik Halid Karay ise anılarında Ayastefanosta bulunan kardeşinin günlüğünden kolera hakkında şunları aktarmaktaydı: “Bizim köşede koleralı iki askere ilaç, limon verip bir araba buldum. Sokaklar hasta doldu. Biri çamaşır istedi, verdim. Köy büsbütün boşaldı. Askerler bu köyün halkı nereye gitmiş diye soruyor. Günde dört, beş yüz vefat var diyorlar. Bamyı tarlası dolduğundan ölülerini kar kuyusuna, mandıra önündeki çukurlara atıyorlar. Kahveler, caddeler hasta dolu. Sağlamları da kolera’ya tutuluyor. Düşen düşene ölen ölene.” Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, Ankara 2011, s. 143; Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 137.

⁴⁷²Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 24 Aralık 1929, Tefr. No.: 83, s. 10.

⁴⁷³Ziya Şakir’e göre askerin açlığı o dereceye varmıştı ki artık her ne suretle olursa olsun telef olan hayvanların derin çukurlara gömülmesi emir olunuyordu. Çünkü birçok askerin bu hayvan leşlerinden parçalar keserek yedikleri ve hatta bu parçaları kesmek için köpeklerle mücadele ettikleri artık adı vakalar halini aldı. Böylece günlerce evvel ölmüş hayvan leşlerinin etlerini yiyen asker zehirleniyor, yüzü gözü şişiyor ve hastalanıyor. Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 14 Şubat 1930, Tefr. No.: 110, s. 7.

⁴⁷⁴Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 26 Aralık 1929, Tefr. No.: 84, s. 9.

⁴⁷⁵Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 31 Ocak 1930, Tefr. No.: 101, s. 7.

yedirilmesi emri verilmişti.⁴⁷⁶Yaşanan bu gelişmeler karşısında savaş öncesi tonlarca yiyeceği kalede depolama imkânına rağmen bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilmemesi öfkeye neden oluyor ve bu öfke de Ziya Şakir'in defterine duygu yönü ağır basan cümleler şeklinde yansiyordu.

Yokluk içinde varlık mücadelesi veren bir kalede halkın moralini bozan önemli gelişmelerden birisi de, Müslüman halkın yıllarca yan yana yaşadığı gayrimüslim komşularının bu zor zamanlarda yaptığı affedilemez davranışlardı. Ziya Şakir, Edirne'de casusluk faaliyetleri yapan ve bu faaliyetler sırasında yakalanan iki Bulgar'ın asılarak ögleye iki saat kalıncaya kadar cesetlerinin indirilmediğini ve bunun kalede var olan casuslar için ibret olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷⁷ Bu olayın da gösterdiği gibi Edirne, açlık, yokluk, soğuk, fırkacılık ve düşmanın dışında hainlikle de mücadele etmekteydi. Bir başka olay da Edirne'de yaşanan yiyecek sıkıntısı üzerine üç yüz kadar Rum kadının valilik önünde “Biz bu ekmeği yiyemiyoruz, has ekmek istiyoruz.” diyerek yaptıkları protestodur. Yaşanan bu olayı aktaran Ziya Şakir “Bu hadiseden de anlaşılıyor ki düşman, kalenin içine kadar girmiş ve bizi, kuvvetleri ile yenmeye imkân göremeyen Bulgarlar, Edirne'nin Kıyık ve Yıldırım Mahallesiindeki iğrenç kaltaklarla da gizlice ittifak ederek kaleyi içinden fethetmek siyasetini takip etmektedir. Ne olacak? Kahpe ve kancık bir orduya, böyle müttefikler yakışır.”⁴⁷⁸ diyerek yapılan hareketin kendisinde uyandırdığı öfkeyi bu şekilde defterinin satırlarına yansıtmıştır. Ziya Şakir'in öfkesinin temelinde kuşatma altındaki bir kalede Müslüman halkın tüm şartlara itirazsız boyun eğmesine rağmen Rum kadınların var olan kuşatma şartları karşısında isyan bayraklarını açmalarıdır.

Yaşanan bu hadiseler muhasara altındaki halk ve asker için moral bozucu vakalardı. Ancak buna rağmen halkın ve askerinin moralini kısa süreliğine de olsa düzeltten, az da olsa ümit veren hadiseler de yaşanmıyor değildi. Bu hadiseler içerisinde Edirne'de bulunan ordunun istihbarat amaçlı kullandığı uçan balonun kısa süreliğine dahi olsa gökyüzünde süzülmesi, hem askerlerin hem de halkın moralini arttıran bir

⁴⁷⁶Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 7 Aralık 1947, Tefr. No.: 87, s. 2. Ziya Şakir hayvanların katledilmesini şöyle anlatmaktadır: “Aylardan beri alıştıkları, dost oldukları mekkare neferlerinin arkasından ölüme bile derin bir itaat ve tevekkülle giden bu zavallı hayvanların nemnak ve yuvarlak gözlerinde, bezgin bir hayatın çok hazin bir ifadesi vardı. Açlıktan titreyen bacaklarının üzerinde, vücutlarını pek güç taşıyorlardı. Türklüğün acizlere, zayıflara ve bilhassa hayvanlara karşı emrettiği şefkat ve merhameti saf kalbinde hisseden köşk sahibi Sabri Bey bu harikulade hazin manzaraya dayanamadı. Bir çocuk gibi haykıra haykıra ağlamaya ve bu hale sebep olanlara lanetler yağdırarak haykırmaya başladı. Ömrüm oldukça unutamayacağım. İşte o zaman, demir kırı bir hayvan bir lahza duruladı. Sanki Sabri Bey'in o feryatlarını ve o hıçkırıklarını duymuş gibi başını pencereye çevirerek baktı. Sanki burada kendisine acıyanlar olduğunu anlamıştı.” Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 8 Aralık 1947, Tefr. No.: 88, s. 2.

⁴⁷⁷Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 6 Ekim 1947, Tefr. No.: 62, s. 2. Balkan Harbi sırasında yapılan casusluk faaliyetleri hakkında bkz. Abdurrahman Bozkurt, “I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı”, *Otam*, Güz 2014, S. 36, s. 3-5.

⁴⁷⁸Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 19 Aralık 1947, Tefr. No.: 97/2, s. 2; Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 14 Şubat 1930, Tefr. No.: 110, s. 7.

gelişme olarak Ziya Şakir tarafından defterine kaydedilmişti.⁴⁷⁹ Yakıtı az olduğu için kısa süre havada kalıp daha sonra indirilen uçan balon bile kale halkına ümit olmuştur.

9-Kuşatma Altında Yeni Edirne Gazetesinin Yeniden Canlandırılması

Edirne'nin Balkan orduları tarafından kuşatılmasından sonra kaledeki en önemli hususlardan bir tanesi halkın ve askerlerin doğru bilgilendirilmesi ve fısıltı şeklinde yayılan dedikodu ve olumsuz propagandaların önüne geçilmesi idi. Aslında bu hususta Kale Komutanlığı ara ara yayınladığı beyannamelerle gerekli bilgilendirmeyi yapmak zorunda kalıyordu. Örneğin 18 Ekim'de düşman uçakları tarafından Edirne kalesine atılan "Davet İlanı" adlı beyannamede Bulgarlar Osmanlı hükümeti ile muharebe ettiklerini ve amaçlarının Müslüman halkı zalim Osmanlı hükümetinden kurtarmak olduğunu iddia etmekteydiler.⁴⁸⁰ Bu beyannameye karşı Kale Komutanlığı da yayınladığı beyannamede Bulgar beyannamelerinin yalan olduğunu, Osmanlı ordusunun plan dâhilinde hareket ederek az zaman sonra galip geleceğini halka bildirmekteydi.⁴⁸¹

Bulgarlar tarafından atılan beyannamelere karşı Kale Komutanlığı tarafından yayınlanan bildirilerde halk olumsuz düşüncelere karşı korunmak isteniyordu ki bununla ilgili birçok örneğe Ziya Şakir'in anılarında rastlamaktayız. Ancak bu çabanın yetersiz gelmesi nedeni ile şark cephesi komutanı Ali Şefik, Bursa Taburunda gönüllü İstanbullu Ziya Şakir'i karargâha çağırıştır. Ancak Ziya Şakir ve komutanı Muhittin Bey bu davetten çekinmişler ve ittihatçılıkları nedeni ile başlarının belaya girmesi ihtimaline karşı Ziya Şakir bütün sorumluluğu üstüne almaya razı olarak karargâha gitmiştir.⁴⁸² Bu davet üzerine Ziya Şakir ve komutanı büyük bir heyecan yaşamışlardır. Zira Ziya Şakir'in Edirne'de ilişki içerisinde olduğu ve anılarında yer verdiği insanların önemli bir kısmı ve kendisi de ittihatçıdır. Bu ilişki nedeni ile sıkıntı yaşama ihtimali olduğunun farkındadır.

Ziya Şakir, heyecanlı bir şekilde Şark Cephesi Komutanlığına gittiğinde Ali Şefik Bey, kalede yaşayan halkın ve askerlerin maneviyatını yükseltmek adına gazete veya mecmua çıkarmayı ve bu iş için de kendisini düşündüklerini aktarmıştı. Ziya Şakir ise böyle bir ortamda yeni bir gazete veya mecmua çıkarmak yerine var olan *Yeni Edirne* gazetesinin yeniden canlandırılmasını teklif etmiş ve bu fikir kabul edilerek uygulamaya geçilmiştir.⁴⁸³ Ancak ortada bir sorun vardır ki o da *Yeni Edirne* gazetesi sahibi Şevket Bey'in bu konuda ikna edilmesidir. Ziya Şakir'e göre bu iş biraz zordu. Şevket Bey, kendisini mebus çıkarmayan ittihatçılara öfkeli idi. Buna rağmen Ziya Şakir var olan böylesi hassas bir durumda, fırkacılığı bir kenara bırakarak müştereken gazeteyi

⁴⁷⁹Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 16 Kasım 1947, Tefr. No.: 67, s. 2.

⁴⁸⁰Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 6 -7 Ekim 1947, Tefr. No. 62-63, s. 2-2.

⁴⁸¹Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 7-8 Ekim 1947, Tefr. 63-64, s. 2-2.

⁴⁸²Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 23-24 Kasım 1947, Tefr. 74-75, s. 2-2.

⁴⁸³Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 24 Kasım 1947, Tefr. No.: 75, s. 2; Ziya Şakir, *Meçhul...*, *Vakit*, 29-30 Kasım 1929, Tefr. No.: 67-68, s. 6-6.

çıkarmasının faydasını anlatarak Şefik Bey'i ikna etmiştir.⁴⁸⁴

Bundan sonra çıkacak gazetenin yazılarını hazırlayan Ziya Şakir 20 Aralık 1912'de gazetenin çıkarılmasına başlamıştır. Anılarında gazetenin ne kadar süre ile ve kaç sayı çıktığı ile ilgili bir bilgi vermemekte fakat son sayının tarihi olarak 2 Şubat 1913'ü belirtmektedir.⁴⁸⁵

Ziya Şakir'in kuşatma altında bulunan bir kalede böyle bir faaliyeti yürütmesi oldukça önemli bir çabadır. Ancak daha da önemli husus gazete sahibi Şevket Bey'in fırkacılık tehlikesine karşı hassas bir şekilde yaklaşp tarafsız bir yayın yapılacağı konusunda Ziya Şakir ile anlaşmasıdır. Bu hususta Ziya Şakir'in hazırladığı yazıları "kelimelere değil harflere ve hatta noktalara kadar şiddetli bir sansürle gözünden geçirdi."⁴⁸⁶ Sonra da yayımlanmak üzere matbaaya gönderdi. Ziya Şakir, Şevket Bey'in bu tavrını İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidarda bulunduğu dönemde istediğini alamamasına bağlamaktadır.

10-Edirne'nin Düşüşü ve Bulgarların Yaptıkları Zulümler

Ziya Şakir, Edirne'nin düşman işgaline bizzat şahit olmuştur. Bu süreçte şahit olduğu olaylardan *Meçhul Asker* adlı tefrikasında bahsetmemiş fakat *Edirne Müdafası* adlı tefrikasında bu konuda ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Ziya Şakir, Balkan ittifakına dâhil ordu Edirne'ye girince şehirde yaşayan gayrimüslimlerin bir taraftan sevinç gösterileri yaptıklarını, diğer taraftan da askerlerin çizmelerine yüzlerini gözlerini sürdüklerini söylemektedir.⁴⁸⁷ Bu manzara başta Ziya Şakir olmak üzere şehirdeki Müslüman halkı ise derinden sarsmıştır. Çünkü işgalcilere bu sevinci gösterenler yüzyıllardır birlikte yaşadıkları ve her türlü hoşgörüyü gösterdikleri gayrimüslim Osmanlı halkıdır. Gayrimüslimlerin yaptıkları sadece bununla da sınırlı değildi. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Bulgarlar sokaklara çıkıp Türklere saldırıyorlar ve her türlü işkenceyi reva görüyorlardı.⁴⁸⁸ Bir taraftan da yanlarına bir iki Bulgar askeri alarak Türk evlerinin kapılarını kırıp içeri giriyorlar, kıymetli eşyalarını alıp götürüyorlardı. Götüremediklerini kâmilten kırıp döküyorlardı.

⁴⁸⁴Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 25 Kasım 1947, Tefr. No.: 76, s. 2.

⁴⁸⁵Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 27 Kasım 1947, Tefr. No.: 78, s. 2.

⁴⁸⁶Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 25 Kasım 1947, Tefr. No.: 76, s. 2.

⁴⁸⁷Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, Tefr. No.: 104, s. 272. Bu konuda İllustrasyon dergisi şu satırları yayımlamıştı: "(Bulgar askerler) Askeri birliklerin etrafında, insan dili ile anlatılması güç bir heyecan ve şirretlik çemberi yaratılmıştı. Musevi, Rum veya Ermeni olsun daha düne kadar Türklerin ayaklarına kapananlar şimdi çılgınlık, feryatlar ve haykırışlarla yeni çarlarını selamlamakta geç kalmamak istiyorlardı." İ. Bardakçı, *a.g.e.*, s. 103.

⁴⁸⁸Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 28 Aralık 1947, Tefr. No.: 106, s. 2.

Kadınlar, kızlar ve çocuklar Sultan Selim camisine sığınarak hayat ve namuslarını tehlikeden kurtarabilmişlerdi.⁴⁸⁹

Balkan Harbi, Türk milletinin hafızasında toprak kayıpları, zulüm, göç, sefalet ve esaret gibi büyük acılar bırakmış toplumsal bir faciadır. Bu facia sonrasında yaşanan toprak kayıplarının dışında şanslı olan binlerce Müslüman doğup büyüdüğü toprakları bırakarak Anadolu'ya göç etmiş,⁴⁹⁰ göç edenler kadar şanslı olmayanlar ise ya Balkan devletlerinin zulmü altında yaşamaya ve acı çekmeye devam etmişler ya da öldürülmüşlerdir. Doğup büyüdüğü toprakları bırakarak güvenli bölgelere (İstanbul ve Anadolu) göç eden Müslüman halkı, bu uzun ve meşakkatli yolculuk sırasında birçok felaket beklemekteydi.⁴⁹¹

Göç eden Müslümanları tehdit eden düşman askeri tehlikesinden sonra en önemli sorunlar sağlık problemleri ve salgın hastalıklardı. Bu konuda Balkan Harbi'ni izlemesi için *Daily Telegraph* gazetesi⁴⁹² tarafından bölgeye gönderilen Ellis Ashmead gördüklerini şöyle anlatıyor: “Bu insanlar Çatalca'ya ulaşmadan evvel tam on gündür açlıktan kıvranıyordu. Tek yiyecekleri çiğ mısır koçanı ve etraftan topladıklarıydı. Bu sebeple bünyeleri çok zayıf düşmüştü. Böylece, bölgede akıl almaz ve neredeyse esrarengiz bir şekilde hızla yayılan salgının kurbanı oldular. Binlerce insan sadece koleradan değil dizanteri ve tifodan can verdi.”⁴⁹³ Buradan da anlaşılacağı üzere salgın hastalıklar sonucu ölenlerin sayısının binlerle ifade edilmesi olayın ciddiyetini açıkça gözler önüne sermekteydi. Tüm bunların yanında kış mevsiminin dondurucu soğukları da Osmanlı ordusunun ve halkının üzerine çökmüş bir kâbus gibi dayanılmaz bir

⁴⁸⁹Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 29 Aralık 1947, Tefr. No.: 108, s. 2.

⁴⁹⁰Balkan Harbi sırasında yaşanan göç olayı ile ilgili olarak Enver Paşa : “Başboş sürünen bozguna uğramışlar ordusuna Rumeli'nin bağrından kopup gelen, daha perişan yüz binlerce göçmenin sürüne sürüne, eriyeye eriyeye akan kabilelerini de eklemeliyiz. Evet, Rumeli göçüyordu. Rumeli boşalıyordu. Rumeli Türkleri akıp geliyorlardı.” diyerek yaşanan göç trajedisini açıkça ortaya koymuştur. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, İstanbul 1976, C. II, s. 322.

⁴⁹¹Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesinden sonra başlayan göç seli artık bir daha dönmemesine yaşanan toplumsal bir hareket halini almıştı. Bu öyle bir ayrılıştı ki muhacirler gönüllerine hükmeden Şeyh Bedrettin'in mezarını açıp kemiklerini bile kaybedilen topraklarda bırakmayıp yanlarına alarak İstanbul'a getirmişlerdi. Ziya Şakir, Büyük Kabine, *Son Telgraf*, 12 Haziran 1947, Tefr. No.: 62, s. 2.

⁴⁹²Balkan Harbi Avrupa devletlerini ve kamuoyunu o kadar yakından ilgilendiren bir meseleydi ki birçok gazete bu savaşı yakından izlemek ve gelişmeler konusunda kendi kamuoylarını anında bilgilendirmek için savaşa muhabirlerini göndermişlerdi. Bu anlayış doğrultusunda Times, Daily Chronicle, Daily Telegraph, Daily Mail, Central News, *Le Temps*, *L'Illustration* gibi birçok önemli gazetenin yaklaşık 35 muhabiri savaş öncesinde İstanbul'a gelmişler ve savaşı yakından izlemişlerdi. Yavuz, *a.g.m.*, s. 151

⁴⁹³Bartlett, *a.g.e.*, s. 234. Bu hastalıkların dışında sıtma da yine sık sık karşılaşılan bir diğer salgındı. Bu hastalıklara karşı askerlerin cehaleti ise Osmanlı ordusunun ve halkının serencamını açıkça ortaya koymaktadır. Bu konuda Edirne'nin Osmanlı ordusu tarafından geri alınmasından sonra Sebülürreşad gazetesinde yayınlanan bir mektupta Selimiye Camii'nde yaşlı bir asker kendisi gibi asker olan ve sıtmaya yakalanmış diğer bir askere şifa bulmak için cami içinde muska yazan birisini aramaktadır. Mektubu yazan kişi muskayı ne için yazdığını sorduğunda da sıtmayı tedavi etmesi için istediğini söylemektedir. Bu basit anekdot bile toplumsal cehaletin hangi noktada olduğu ile ilgili oldukça dikkate değer bir örnektir. *Sebülürreşad*, 11 Ağustos, 1329, S. 257, s. 379.

haldeydi. Gece soğukta nöbet beklerken ölen askerler,⁴⁹⁴ çocuklar, yaşlılar ve yaralıları...

Ziya Şakir de Edirne’de kuşatma altında yaşarken “ehl-i salip” ordularından kaçarak Edirne’ye gelen muhacirlerin hâllerini defterine şöyle kaydetmişti: “Lime lime örtüleri içinde üryan vücutları görünen kadınlar, çıplak ayakları mosmor kesilmiş yavrular. Harap ve bitkin simalar. Etrafı siyah harelerle kararmış, çukura batmış fersiz gözler. Çocuklar, ellerini koltuklarının altına sokmuş ağlaşıyor. Kadınlar, parmaklarının uçlarını ağızlarında ısıtmaya çalışarak sızlanıyorlardı. Bu zavallılar yurtları, bucakları, bugün düşman çizmeleri altında çiğnenen zavallı köylülerdi.”⁴⁹⁵ Savaş uzadıkça muhacirlerin durumu da kötüleşiyor ve kaybettiği çocuğu, eşi veya kardeşi için ızdırap içinde kıvranan insanlar görenlerin yüreğinde onarılmaz yaralar açıyordu.⁴⁹⁶

Ziya Şakir yoksulluk, açlık ve sefalet içindeki muhacirleri gördükçe duygusal olarak iyice çöküyor bazen bu manzaralarla karşılaşmamak için şehre gitmemeye çalışıyor bazen de olayları defterine kaydederken ikilem içinde kalıyor ve bunu da yazdığı yorumlarda ele veriyordu. Bir taraftan kale komutanlığının erzağı olan kırk bin muhaciri kaleye kabul etmesini Edirne’nin müdafaası adına bir hata olarak değerlendiriyor, diğer taraftan da erzakı olmadığı için kaleye alınmayan muhacirleri gördükçe vicdanı sızlıyordu. Bazen eleştirdiği bir olayı veya durumu başka bir yerde onaylamak zorunda kalıyordu. Bu durum, yaşadığı duygusal fırtınanın en önemli sonucuydu. Ziya Şakir’in bu eleştirileri ve kızgınlığı insani bir hassasiyetin dışı vurulmasından başka bir şey değildir ki, bunun en önemli kanıtı şahit olduğu manzaralardır.⁴⁹⁷

Her türlü zulme ve işkenceye uğramış Müslüman halkı gördükçe Ziya Şakir ve kardeşi Kazım Şakir’in içlerinde besledikleri kin ve öfke daha da artmaktaydı.⁴⁹⁸ Savaş sırasında Balkan devletlerinin ordularında yer alan asker veya subaylardan bazıları ve savaşı gözlemlemek için Balkanlara giden Avrupalı gazetecilerin bir kısmı, gördükleri

⁴⁹⁴Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 30 Ocak 1930, Tefr. No.: 100, s. 7.

⁴⁹⁵Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 13 Ocak 1930, Tefr. No.: 91, s. 10.

⁴⁹⁶Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 28 Eylül 1947, Tefr. No.: 54, s. 2.

⁴⁹⁷ Bu manzaralardan birisini şöyle ifade etmektedir: “Zira şehrin sefaleti kalbimizde yaralar açıyor. Camiler, medreseler, hatta harabe ve viraneler muhacirlerle dolu. Sararmış çehreler, bükülmüş boyunlar öyle feci ve dayanılmaz levhalar yaratıyor ki. Aç, herkes aç. Muhacirler sokaklarda açlıktan yürüyemeyecek kadar takatten düşmüş hayvanlarını akla sığmayacak kadar ucuz bir paraya vermek için sadaka ister gibi yalvarıyorlar. Ve ağlaya ağlaya sattıkları hayvanın parasını alır almaz, kim bilir kaç günden beri açlık ıstırapı ile ağlayan ve kıvranan yavrularına yiyecek bir şey bulmak için dükkânlara koşuyorlar. Fakat dükkânlarda boş... Eser-i hayat yalnız fırın önlerinde ve kahvelerde. Bu sefaleti görmemek için kati bir ihtiyaç olmadıkça sokağa çıkmamağa karar verdim.” Ziya Şakir, Meçhul..., *Vakit*, 3 Aralık 1929, Tefr. No.: 71, s. 6.

⁴⁹⁸Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 25 Ocak 1948, Tefr. No.:134, s. 2.

manzara karşısında insanlıklarından utanarak yaşadıklarını çeşitli şekillerde aktararak savaşta yaşanan gerçekleri açıkça ortaya koymuşlardır.⁴⁹⁹

Bulgarlar Edirne'ye girdikten sonra çeşitli bahanelerle Müslümanlara zarar veren birçok faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Bu faaliyetler içerisinde zengin Müslüman halka ait evlerin çeşitli bahanelerle basılıp evdeki eşyaların yağmalanması,⁵⁰⁰ ressam Rıza Bey'in evinin basılması ve süngülerle öldürüldükten sonra eserlerinin tamamının yakılması,⁵⁰¹ tüfek dipçikleri ile alıp götürdükleri masumların kurşuna dizilmesi⁵⁰² sivil halkın maruz kaldığı ve Ziya Şakir'in bahsettiği dikkate değer örneklerdir.

Ziya Şakir'in anlattığı acı olayların bilançosu savaş sonrasında Edirne Valisi Hacı Adil Bey tarafından yapılan bir araştırmaya göre şöyledir; Edirne vilayetinde mevcut 475 köyde 33.154 Müslüman evi yıkılırken sadece Edirne vilayetinde 40.000 öküz sahip değiştirmiştir. Kasabalarda da 12.455 Müslüman evi tamamen imha edilmiştir. Yalnızca Vize kasabasında ahalinin zararı 1.360.000 lirayı bulmuştur. Savaştan sonra memleketlerine geri dönen birçok Edirneli sivil, kendi hanesine ait kapı ve pencereleri yeni yapılmış evlerde takılı bulmuştur. Birçoklarının ev eşyaları ise hâlâ başka mahallede ve başkalarının evlerindedir.⁵⁰³

İşgal sonrasında ele geçen Osmanlı askerlerinin durumu ise daha içler acısı bir vaziyettedir. Ziya Şakir esir düşen askerlerin Tunca nehri üzerindeki bataklıkta küçük bir adacığa toplandıklarını, bu adacıkta ağaçları kemirerek açlıklarını bastırmaya çalıştıklarını ve her gün yüzlercesinin ıstırap içinde can verdiklerini anlatmaktaydı. Ziya Şakir bu noktada tarafsızlığını göstermek istercesine *Jurnal* adlı Fransız gazetesinde yazan bir haberi aynen iktibas etmekteydi. (Adacıkta) “Orada bin, ihtimal ki iki bin bedbaht rutubetli yerlerde sürünüyor, inliyordu. Bu metrük ve mensi adacık âlillerin, ölülerin, muhtazar hastalıkların karanlık ve korkunç ikametgâhları olmuştu. Adacığın

⁴⁹⁹Yabancı kaynaklarda yer alan Balkan ordularının yaptığı mezalimleri Osmanlı toplumunun dikkatine sunan kişilerden birisi de Ahmet Cevad'dır. Ahmet Cevad, Balkan Harbi sonrasında kaleme aldığı ve bir özeleştirme örneği olarak dikkat çeken eserinin “Balkan Mezalimi- Belgeler Bölümü Yabancı Kaynaklar” başlığı altında yabancı kaynaklarda yayımlanan Müslüman halka karşı yapılan zulümleri eserinde ortaya koymuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevad, Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası, İstanbul 1328; Güngör Göçer, “Balkan Harbi Sonrası Bir Özeleştirme Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası”, *TYB Akademi*, Eylül 2012, S. 6, s.73-92. Ayrıca yapılan zulümlerle ilgili olarak New York Times gazetesinde yer alan habere göre “...sivil halktan ölenlerin sayısını tahmin etmek oldukça zordu. 20 bin Müslüman, 15 bin Hristiyan sivil bu savaş esnasında hayatını kaybetmişti. Müslümanların çoğu başıbozuklar ve köylüler tarafından öldürülmüşlerdi. Serez'deki 800 Müslüman'ın öldürülmesi olayını daha önce Jön Türklerin koruyuculuğundaki Sandansky ve yandaşları gerçekleştirmişti. Gümülcine ve Keşan arasında 1500 kişi öldürülmüş ve birçok kadına tecavüz edilmişti. Verilen habere göre Drama bölgesinde 800 Bulgar öldürülmüş, Plevne'de ise 182 kişi barakalarda yanarak hayatını kaybetmişti.” Yavuz, *a.g.m.*, s. 166.

⁵⁰⁰Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 29 Aralık 1947, Tefr. No.: 108, s. 2.

⁵⁰¹Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 29 Aralık 1947, Tefr. No.: 108, s. 2.

⁵⁰²Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 2 Ocak 1948, Tefr. No.: 111, s. 2.

⁵⁰³Mehmet Yılmaz, “Balkan Savaşı'ndan Sonra Türkiye'den Yunanistan'a Rum Göçleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2001, Güz Dönemi, S. 10, s. 21. Ayrıca öküz ve beygir gibi Müslüman halka ait hayvanların fırsattan istifade nasıl talan edildiği ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat, *a.g.e.*, s. 149.

methalinde harabe hâline gelmiş olan bir binanın küçük duvarlarını geçer geçmez rengi uçmuş, zayıf iki hayaletle rast geldik. Çekine çekine yanımıza yaklaştılar. Renksiz ve titrek ellerini uzattılar. Anlamadığımız bir lisanla bize acıklı bir şeyler söylemeğe başladılar. Diğer tarafta bir köşecikte siması kireç gibi bembeyaz kesilmiş bir hasta dizleri üzerine düşmüş, kesik kesik inliyordu. Baş vücutundan ayrılmış gibi iki tarafa gidip geliyordu. Yarım saat sonra tekrar buradan geçtiğimiz zaman onu orada ölü bulduk.”⁵⁰⁴

Osmanlı askerlerine reva görülen bu muamelelerden Osmanlı sancağı da nasibini almış ve Çar Ferdinand’ın, Edirne’ye geldiğinde Osmanlı sancağına basarak trenden inmesi Ziya Şakir’i büsbütün öfkelenmiştir. Bu nedenle “Bulgarların irfan ve insanlık seviyelerini çok iyi bildiğimiz için onlardan medeni ve insani bir hareket bekleyemezdik. Fakat dört yüz milyona yakın ehl-i İslam’ın kitab-ı mübîni olan Kur’an-ı Kerim’den seçme ayetler yazılı olan bir alay sancağını ayaklar altında çiğnetecek kadar adi, küstah ve hissiz olduklarını zannetmezdik.”⁵⁰⁵ notunu anılarına kaydetmiştir.

11-Ziya Şakir’in Esaret Hayatı ve Kurtuluşu

Ziya Şakir, Bulgarların Edirne’ye yaptıkları son saldırı sırasında yaralanmış⁵⁰⁶ ve ittihatçı Dr. Bahattin Şakir Bey’in yönettiği hastaneye kaldırılmıştı. Bir süre bu hastanede kaldıktan sonra Dr. Bahattin Şakir, Ziya Şakir’i hastaneden çıkarmamış ve büyük koğuşlardan iki tanesinin şefliğini Ziya Şakir ve kardeşi Kazım Şakir’e vererek onları hastane kadrosuna dâhil etmiştir.⁵⁰⁷

Ziya Şakir’in hastane günleri yaralı arkadaşlarının günlük bakımı ve meşgalesi ile geçtiğinden, bir nebze de olsa esaret hayatının olumsuzluklarından uzak kalabilmeyi başarmıştır. Olumsuzluklardan uzak kalmak için mümkün olduğu sürece dışarı ile temas etmekten de kaçınmış ve kendisini bir nevi hastaneye hapsedmişti. Böylelikle Bulgarlarla en küçük bir temasta bile bulunmuyordu.⁵⁰⁸

Ziya Şakir’in hastanede devam eden yarı esaret hayatı, Osmanlı ordusunda görevli Avusturyalı Toma adlı bir istihkâm çavuşunun intiharı hadisesine kadar devam etmiştir. İntihar hadisesinin nedenini ise Bulgarların, Osmanlı ordusunda görev yapan Toma isminde Avusturyalı bir istihkâm çavuşunun, kale düştüğünde ağlaya ağlaya kendilerinden af dilediği şeklinde bir haber yapmalarındır. Bu yalan haberi okuyan Toma’nın annesi olaya üzümlere oğluna teessüf dolu bir mektup yazmış ve mektubu alan Toma ise şerefini kurtarmak adına intihar etmiştir.⁵⁰⁹ Avusturya Konsolosu Mösyö

⁵⁰⁴Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 30 Aralık 1947, Tefr. No.: 109, s. 2.

⁵⁰⁵Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 1 Ocak 1948, Tefr. No.: 110/2, s. 2.

⁵⁰⁶Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 3 Ocak 1948, Tefr. No.: 112, s. 2.

⁵⁰⁷Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 5 Ocak 1948, Tefr. No.: 114, s. 2.

⁵⁰⁸Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 5 Ocak 1948, Tefr. No.: 114, s. 2.

⁵⁰⁹Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 9 Şubat 1948, Tefr. No.: 149, s. 2.

Abel'in anlattığı bu hadise Ziya Şakir'i çok etkilemiş ve haksızlığa uğrayan Osmanlı ordusunun bu neferine karşı son vazifelerini yerine getirmek için askeri bir tören yapmaya karar vermişti. Ziya Şakir bu karar doğrultusunda Çavuş Toma'nın cenazesinin askeri bir törenle toprağa verilmesini sağlamıştır. Böylece Çavuş Toma'ya karşı Osmanlı ordusu son vazifesini de yerine getirmiştir. Ancak tören sonrası olaya katılan kişiler tespit edilmiş, bu kişiler arasında yer alan Ziya Şakir ve kardeşi Kazım Şakir de dört silahlı nefer ve bir zabıt tarafından hastaneden alınarak Bosnaköy'de bulunan esir karargâhına gönderilmiştir.⁵¹⁰

Ziya Şakir ve kardeşi Kazım Şakir Bosnaköy'e vardıktan sonra Bulgar bir yüzbaşı tarafından sorguya çekilmişler ve sorguda gönüllü olduklarını saklayarak nizamiye askeri olduklarını, Girit'te Yunanlarla yaptıkları mücadeleler sonrasında çavuşluk rütbesi aldıklarını ve sosyalist olduklarını söyleyerek yüzbaşının sempatisini kazanmışlardır. Bu hareket özgürlüklerine kavuşmada önemli bir rol oynamıştır. Gönüllü olduklarını söylememelerinin nedeni ise Bulgarların gönüllü askerlere tahammül edememeleri ve onlara her türlü işkenceyi reva görmeleridir.⁵¹¹

Ziya Şakir ve kardeşi, hastaneden alınmadan önce hastanede görevli Şövestr Pavla'nın kendilerine verdiği hediye paketini esir karargâhında açtıklarında içindeki içkiyi görmüşler ancak bunu içmeyerek Bulgar yüzbaşıya hediye etmeye karar vermişlerdi. Bu hareket yüzbaşının Ziya Şakir ve kardeşine karşı olan bakışını iyice yumuşattı. Bu esnada yüzbaşının evli ve bir erkek çocuğu olduğunu öğrendikten sonra Ziya Şakir, komutana karısına bir sürpriz olarak fotoğrafını çektirip göndermeyi öneriyor ve bunu da kendisinin ayarlayabileceğini belirtiyor. Yüzbaşının bu teklifi kabulü esaretten kurtulma planının anahtarı oluyordu.⁵¹²

Ziya Şakir ve kardeşi, fotoğrafçı getirmek için Edirne'ye giderken yüzbaşının yanlarında gönderdiği askerleri kandırarak kaçarlar. Sonra daha önceden tanıdıkları Abrasonyanların mağazasına giderek müdür Aleksan Aleksanyan Efendi ile görüşerek ondan eski püskü elbiseler alıp Aleksan'ın temin ettiği bir araba ile İstanbul yoluna koyulurlar. Yolda esir karargâhında tanıştıkları İbrahim Efendi'yi de almak için daha önceden anlaşmışlardı. İbrahim Efendi'nin hizmet neferi olan bir Arap da bu firarı duymuş ve zorla bu gruba katılmıştır.⁵¹³

Yolda başlarına gelen olayları Ziya Şakir şöyle anlatmaktadır: “Arkamızdan ateş açan Bulgar karakollarının elinden güçlkle kurtulabildik. Nihayet, Tekirdağ'ına geldik. Şehre girmeden arabadan indik. Yirmişer, otuzar adım fasıla ile birbirimizi takip ederek sahilde arabacının tavsiye ettiği bir otele indik.”⁵¹⁴ Ertesi gün iskelede gemiye binmeye

⁵¹⁰Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 10 Şubat 1948, Tefr. No.: 150, s. 2.

⁵¹¹Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 11 Şubat 1948, Tefr. No.: 151, s. 2.

⁵¹²Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 13 Şubat 1948, Tefr. No.: 153, s. 2.

⁵¹³Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 14-15 Şubat 1948, Tefr.No.; 154-155, s. 2-2.

⁵¹⁴Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 15 Şubat 1948, Tefr. No.: 155, s. 2.

çalışmışlar ancak iskelede bulunan Bulgar askerlerin gemiye binmeye çalışan Arap esiri yakalaması üzerine oradan uzaklaşmışlar ve kendilerini Tekirdağ'a getiren Ermeni arabacının yardımı ile yine bir Ermeni kayıkçıya verdikleri üç lira karşılığında bir İngiliz gemisine binerek esaret hayatından kurtulmuşlardır.⁵¹⁵

Ziya Şakir anılarını burada bitirmiş, sonrasında yaşadığı hadiselerden bahsetmemiştir. Ziya Şakir'in kaçışında önemli yardımlarda bulunan Ermenilerden açıkça bahsetmesi ise oldukça önemlidir. Belki de bu yardımların bir etkisi olarak Ziya Şakir, Ermeni meselesinden bahsederken yerli Ermeniler ile Kafkaslardan gelen Ermeniler arasında bir ayırım yapmış ve yerli Ermenilerin devlete olan sadakatlerinden sık sık bahsetmiştir.

Yaşanan olaylar sadece Ziya Şakir ve kardeşinin değil Osmanlı toplumunda yaşayan Müslüman-Türk halkın zihninde büyük bir travma oluşturmuştur. Bunun sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve Osmanlı aydınları arasında "Osmanlıcılık" düşüncesi yerini "milliyetçilik" anlayışına bırakmıştır. Artık milliyetçilik daha yüksek sesle ifade edilmeye ve geniş bir taraftar kitlesi bulmaya başlamıştır. Örneğin Dr. Bahattin Şakir Bey'in, Edirne'nin düşmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen isimlerinden birisi olması hasebiyle Bulgarlar tarafından tevkif edilip⁵¹⁶ çeşitli işkencelere maruz kalması, ilerleyen süreçte milliyetçilik düşüncesinin dozunun daha da artmasına neden olmuştur.⁵¹⁷ Balkan Harbi sonrasında artan milliyetçilik vurgusunu Ziya Şakir'in eserine yansıyan ifadelerden rahatlıkla görmek mümkündür.

B-ZİYA ŞAKİR'İN I. DÜNYA SAVAŞI VE KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMLERİNDE BURSA ANILARI

Ziya Şakir Balkan Harbi'ne gönüllü olarak katılmıştı. Ancak Balkan Harbi sona ermesine rağmen Bursa'ya dönüp askerliğinin sona erdiğini gösterir tezkeresini almamıştır. Bu sırada I. Dünya Savaşı da başlayınca ve kendisi de kâğıt üzerinde hâlâ asker olduğu için Bursa'ya dönmüş ve 1920 yılına kadar burada görev yapmıştır.

Ziya Şakir kendisine "Püskülsüz İsmail"ın öldüğü ile ilgili haberin verilmesinden sonra, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Bursa'da yaşadığı

⁵¹⁵Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 15 Şubat 1948, Tefr. No.: 155, s. 2.

⁵¹⁶Ziya Şakir'e göre Bulgarlar Bahattin Şakir'i savaş öncesinde Osmanlı topraklarında tutuklanan Bulgar çetecilerinin kurtarılması pazarlığında kullanmak için tutuklamışlardır. Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 13 Ocak 1948, Tefr. No.:122, s. 2.

⁵¹⁷Ziya Şakir, Edirne..., *Son Telgraf*, 5 Ocak 1948, Tefr. No.: 114, s. 2. Şükrü Hanioğlu "Bulgarlar tarafından esir alınarak işkencelere maruz bırakılan ve radikalliklerinin dozu daha da artan Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım Beylerin daha sonra Batı Anadolu'da Rumların göçe zorlanması ve Ermeni Tehcirinde önemli roller oynamalarında bu gelişmelerin etkili olduğu şüphesizdir." diyerek sürecin Bahattin Şakir üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Şükrü Hanioğlu, "Ma'azallah İran Oluruz", *Derin Tarih*, Ekim 2012, S.7, s. 89.

olayları yani anılarını kaleme alma gereğini duymuştur. Ziya Şakir'in gözünde Püskülsüz İsmail eşkıyalık yaparken millî mücadeleye katılarak önemli görevler ifa etmiş bir kahramandır.⁵¹⁸ Bu dönemde Ziya Şakir, Bursa'nın asayişinden sorumlu bir inzibat olduğu için Püskülsüz İsmail'i yakalamak için uzun mücadeleler vermiştir. İşte Ziya Şakir hem bu mücadelesini hem de Püskülsüz İsmail'in millî mücadeleye olan katkısını "*Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya-Püskülsüz İsmail'in Maceraları*" adıyla *Son Posta* gazetesinde 20 Temmuz-27 Ağustos 1939 tarihleri arasında 29 tefrika olarak yayımlamıştır. Bu tefrika vasıtası ile Ziya Şakir, Bursa'da bulunduğu süre boyunca ifa ettiği görevleri, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sürecinde Bursa'da yaşanan asayiş ve güvenlikle ilgili problemleri de kısmen anlatmıştır. Ancak bu anlatı sırasında tarihsel anlamda önemli olan Bursa'da uygulanan tehcir, amele taburları ve İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetleri hakkında anlamlı bir suskunluk içerisinde. Bu suskunluğun nedeni bu hadiselerden haberdar olmaması veya bu hadiselerde rol almaması olmayıp kendisine uyguladığı otosansürdür. 1939 yılında bu hadiselerle ilgili olarak yazacağı yazıların kendisine olumsuz yansımalarının olacağını düşünmesi de bu konudaki suskunluğunun en önemli nedeni olduğunu düşünmekteyiz.

Ziya Şakir, Balkan Harbi'nde ve Bursa'da yaşadıkları dışında kendi hayatı ile ilgili konuları eserlerinde genellikle anlatmamıştır. Bazen satır aralarında bazen de isim vermeden hayatı ile ilgili bazı küçük bilgileri vererek bu konuyu geçiştirmiştir. Bu nedenle "*Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya-Püskülsüz İsmail'in Maceraları*" adlı eser Ziya Şakir'in hayatının önemli bir kesitini bizlere sunduğu için dikkate değer bir konumdadır.

1-Ziya Şakir'in Bursa'ya Gelişi

Ziya Şakir I. Dünya Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti'nde seferberlik ilan edildiğinde İstanbul'da bulunmaktaydı. Balkan Harbi sonrası tezkeresini almadığı için İstanbul'dan Bursa'ya dönmek zorunda kalmıştı. Bursa'ya döndükten sonra alay kumandanı Binbaşı Selim Bey, Ziya Şakir'e askeri inzibat vazifesini vermiş ve Ziya Şakir de altı nefer seçerek askeri inzibat vazifesine başlamıştır.⁵¹⁹

Ziya Şakir Bursa'da bulunduğu süre zarfında askeri inzibat vazifesi dışında birçok farklı görevi de ifa etmiştir. Bu görevler şunlardır; Tekalif-i Millîye Komisyonunun topladığı eşyaların askeri depolara sevk edilmesine nezaret etmek,

⁵¹⁸ Ziya Şakir, Püskülsüz İsmail'i Bursa Kuvvayı Milliye Kumandanı Binbaşı Mütakaidi Manastırlı Mehmet Ali Bey'e takdim ederken: "Şekavet yolunda taşıdığı silahı memleket ve millet düşmanlarına çevirmek için de benim kadar heveskârdır." diye tanıtmıştır. Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya..., *Son Posta*, 29 Temmuz 1939, Tefr. No.: 1, s. 14.

⁵¹⁹ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya..., *Son Posta*, 30 Temmuz 1939, Tefr. No.:2, s. 14.

gayrimüslimlerden oluşan bir amele tabur teşkil etmek, askerlik dairesine gelen kalabalığın asayiş ve düzenini sağlamak.⁵²⁰

Ziya Şakir bu eserinde Bursa'ya geliş hadisesini Balkan Harbi sonrasında terhis olmadığı gerekçesine bağlasa da Hasan Eryüksel, Ziya Şakir'in I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Bursa'ya gelmesini İttihat ve Terakki Cemiyetinin görevlendirmesi gereği olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiaya göre "Talat Paşa, Balkan Savaşı'nda Bursa taburundaki arkadaşlarıyla yaşadığı kader ortaklığından yararlanarak *Ertuğrul* gazetesini yönetmek üzere Ziya Şakir'i bizzat görevlendirmiştir."⁵²¹ Bu iddia dikkate alındığında Ziya Şakir'in I. Dünya Savaşı sürecinde İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşması muhtemel muhalif hareketleri basın yoluyla engellemek amacı ile Bursa'ya gönderildiği rahatlıkla düşünülebilir. Bursa'ya gittikten sonra *Ertuğrul* gazetesinin yazarlığına başlaması bu düşüncelyi doğrular niteliktedir.

Ertuğrul gazetesi 24 Mart 1910 günü, haftalık olarak ilk kez yayımlanmaya başlamıştır⁵²². Gazetenin başyazarı olan Hakkı Baha Pars'ın ittihatçılığı bu gazetenin yayın politikasının da ittihatçı bir çizgi takip etmesine neden olmuştur. İttihatçı bir çizgi takip eden *Ertuğrul* gazetesi⁵²³ 1914'den 1920 yılına kadar Ziya Şakir tarafından yönetilmiştir. Eldeki gazetelerden Ziya Şakir'in 5 Mart 1914'ten itibaren Bursa'da olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten aynı yılın ağustos ayına kadar yazdığı yazılarda adını yazarken zamanla "Z.Ş." mahlasını koymaya başlamış daha sonrada ismini yazmaktan tamamen vazgeçmiştir.⁵²⁴

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesinden sonra başlayan Mütareke döneminde Gümülcineli İsmail, Bursa'ya vali olarak atanmıştır. Bu dönemde İstanbul hükümeti tarafından ittihatçılar aleyhinde yapılan hücumdan o da kendini kurtaramamıştır. Ziya Şakir'in de aralarında bulunduğu 13 kişi için tutuklama emri çıkarılmıştır. Ziya Şakir "mahrem bir vazife" gerçekleştirerek Adapazarı'na geçmiş⁵²⁵ ve bir müddet Bilecik ve Geyve dağlarında dolaşmıştır. Sonunda Arifiye taraflarında bir İngiliz müfrezesi tarafından 5 Nisan 1919 tarihinde yakalanarak İstanbul'a gönderilmiştir.⁵²⁶ Ziya Şakir mahrem vazifesi ve bu vazife sırasında neler yaptığı konularından bahsetmez. Ancak Mütareke döneminde tutuklama kararı çıkarılan on üç kişiden birisi olması onun kritik faaliyetlerde bulunduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir. Ziya Şakir'in dışında eski Bursa Valisi Osman Bey ve eski polis

⁵²⁰ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkya..., *Son Posta*, 2 Ağustos 1939, Tefr. No.:5, s. 14.

⁵²¹ Eryüksel, a.g.e., s. 21; Ziya Şakir, *Püskülsüz İsmail'in Maceraları*, s. 9-10.

⁵²² Yücel Öztürk, *Bursa Basın Tarihi*, Bursa 2012, s. 64.

⁵²³ Millî Mücadele döneminde Mithat Şükrü Eğilmez tarafından Ertuğrul gazetesi yeniden yayımlanmaya başlanınca "İstanbul'da Rumların himayesinde çıkartılan Bosfor gazetesi, Ertuğrul ile ilgili olarak Bursa'da ittihatçılar yine baş kaldırdı." şeklinde başlıklar atarak Ertuğrul'un yayın politikasının nasıl algılandığını ortaya koymuştur. Öztürk, a.g.e., s. 65.

⁵²⁴ Ziya Şakir, *Püskülsüz İsmail'in Maceraları*, s. 10.

⁵²⁵ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkya..., *Son Posta*, 25 Ağustos 1939, Tefr. No.:28, s. 14.

⁵²⁶ Eryüksel, a.g.e., s. 21-22.

müdürü Mahmut Celaledin Bey'in de tutuklular arasında olması dikkate değer bir husustur.⁵²⁷

Ziya Şakir tutuklandıktan sonra yargılanmış ve suçu ispat edilememesine rağmen sürgüne gönderilmiştir. Ancak bu sırada Eskişehir'de kendisi gibi sürgün olan arkadaşlarına ilhak etmiştir. Bundan sonra Sivas Kongresi'ne giden arkadaşları vasıtasıyla aldıkları emir gereği Hakkı Baha, sabık mebus Ahmet Efendi ve bir iki arkadaşıyla Bursa'ya geri dönmüş ve çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.⁵²⁸ Ziya Şakir'in Bursa'ya döndüğü gün Vali Gümülcelineli İsmail, İstanbul'a firar etmiş ve yerine gelen Nemrut Mustafa Paşa da on günlük valiliğin ardından tevkif edilip İstanbul'a gönderilmiştir. Böylece artık Bursa'da millî mücadele taraftarlarının ağırlığı iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştır.

Mümtaz Şükrü Eğilmez, Bursa'da yaşanan bu kritik olaylar sırasında Müdafaa-i Hukuk'un tüm bölgede egemen olduğunun açıklanmasına karar verip bir bildiri hazırlamıştır. Bildiriyi Muhittin Baha düzelterek *Muin-i Hilal* matbaasına götürmüş ancak matbaa müdürü Refik ve yazarlardan Ziya Şakir durumun kritik olması dolayısıyla önce çekinmişler⁵²⁹ ancak daha sonra ikna olarak bildiriyi basıp dağıtmışlardır.⁵³⁰ M. Şükrü Eğilmez'in bahsettiği bu olay Ziya Şakir'in Bursa'nın millî mücadele kuvvetleri tarafından kurtuluşuna kadar çeşitli görevler aldığını ve faaliyette bulunduğunu göstermektedir. Ancak Ziya Şakir bu konularda nedeninin ne olduğunu bilemediğimiz bir suskunluk içindedir.

2-Ziya Şakir ve Püskülsüz İsmail

Ziya Şakir'in Bursa'da yaşadıklarından kısmen haberdar olmamızın temelinde Püskülsüz İsmail vardır. Ziya Şakir, Püskülsüz İsmail'in kim olduğunu şöyle anlatmaktadır; “İsmail, Bursa'nın Namazgâh Mahallesi'yle Şible Mahallesi'nin birleştiği yerde, küçük bir evde dünyaya gelmiştir. Babası Namazgâhlı Dikici Abdullah dayı denilen sakin ve zararsız bir kimsedir.”⁵³¹ İsmail, Balkan Harbi öncesinde çeşitli suçlara bulaşmış bir asker kaçağı idi. Ancak Balkan Harbi sonrasında asker kaçaklarına

⁵²⁷ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkya..., *Son Posta*, 25 Ağustos 1939, Tefr. No.:28, s. 14. Bu isimlerin dışında İttihat ve Terakki Cemiyeti Bursa temsilcisi Konyalı İbrahim ve Belediye reisi Ahmet Muhtar Bey de vardır. Tutuklananların toplam sayısı ise 130 kişidir. Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargulamaları*, Ankara 2011, s. 87.

⁵²⁸ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkya..., *Son Posta*, 27 Ağustos 1939, Tefr. No.:29, s. 14.

⁵²⁹ Mithat Şükrü Eğilmez Millî Mücadele taraftarlarının yaşadıkları bu çekintinin nedenini şöyle açıklamaktadır: “174'üncü Alay Komutanı Rahmi Bey, Anzavur'un pususuna düşmüş, dincilerin de arkasından vurmasıyla kuvvetlerini dağıtmış; Birinci Dünya Savaşı'nın kahramanı zavallı Rahmi Bey, boynuna asılan dinsiz ve padişah düşmanı yaftasıyla idam sehpasında can vermişti. İşte bu olaylar topluma büyük korku salmakta ve bölgede millî hareketin sinmesine neden olmaktaydı.” Mithat Şükrü Eğilmez, *Millî Mücadele'de Bursa*, İstanbul 1981, s. 56.

⁵³⁰ Eğilmez, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁵³¹ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkya..., *Son Posta*, 29 Temmuz 1939, Tefr. No.:1, s. 14.

getirilen af sayesinde şehre geldi ve işlediği suçları itiraf ederek kısa süre ceza çekti. Bundan sonra Samanpazarı'nda kahvehane açarak işe başladı.⁵³²

Ziya Şakir I. Dünya Savaşı nedeniyle Bursa'ya geldiğinde Püskülsüz İsmail çeşitli doktor raporları⁵³³ ile askere gitmekten yakasını kurtaran mazeretli bir asker kaçağı konumundadır. Ancak devletin durumu kritiktir ve orduda ciddi bir şekilde askeri güce ihtiyaç vardır. Bu nedenle de sık sık askeri makamlar asker kaçakları konusunda sert tedbirler almaları yönünde uyarılmaktadır.⁵³⁴ İşte bu noktada Püskülsüz İsmail'in sağlam olmasına rağmen aldığı sağlık raporları ile askerlikten kurtulması bunun üstüne bir de işlettiği kahvenin asker kaçaklarının esrar ve kumar partilerine mekân olarak kullanılması Ziya Şakir'in Püskülsüz İsmail'e olan ilgisini artırmıştır.⁵³⁵

Püskülsüz İsmail, Ziya Şakir'le Balkan Harbi'ne katılmış arkadaşlarından birisini aracı olarak Ziya Şakir'e göndermiştir. Bu kişi Ziya Şakir'e, Püskülsüz İsmail'in askere gitmeye razı olduğunu ancak başka bir yere gönderilmeyip Bursa'da askerlik yapmak isteğini iletmiştir. Ziya Şakir buna yetkisinin olmadığını ama teslim olursa elinden gelen yardımı yapacağını söylemiş fakat bu cevap Püskülsüz İsmail'i tatmin etmemiştir.⁵³⁶ Ziya Şakir, Püskülsüz İsmail'in kaçaklık döneminde diğer kaçaklara hem bir örnek hem de bir sığınak olmasından dolayı onu yakalamak için elinden gelen tüm çabayı sarf etmiş ancak bu mümkün olmamıştır.

Ziya Şakir, Mütareke döneminde tutuklandıktan sonra tutuklu bulundukları yerden kaçıp kendisine bağlı kişilerle dağa çıkma planları yaparken uğradıkları bir ihanet sonrasında tutuklu bulundukları askeri dairenin üst katından telgrafhanenin karşısındaki tevkifhaneye naklolunur. Burada Ziya Şakir kendisi gibi tutuklu bulunan Püskülsüz İsmail ile karşılaşır. Bu karşılaşmada Püskülsüz İsmail, Ziya Şakir'e düşmanlık bir tarafa oldukça fazla izzet ve ikramda bulunmuş ve hatta onu öldürmesi için kendisine yapılan teklifi reddetmiştir.⁵³⁷ İki mahkûmun hapisanede yaşadıkları ikisini birbirine yaklaştırmış ve bir dostluğun başlamasını sağlamıştır.

Ziya Şakir yaşadığı mahkûmiyet ve sürgün hadisesinden sonra tekrar Bursa'ya geldiğinde Sabık Erzurum Mebusu Salih Efendi, Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanı olmuştur. Emekli jandarma binbaşı Manastırlı Mehmet Ali Bey ise Kuva-yı Milliye Kumandanlığını ifa etmektedir. İşte bu sırada Ziya Şakir, hapisten yeni çıkan Püskülsüz İsmail'i Mehmet Ali Bey ile tanıştırtarak onun millî mücadeleye katılmasını

⁵³²Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 29 Temmuz 1939, Tefr. No.:1, s. 14.

⁵³³Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 3 Ağustos 1939, Tefr. No.:6, s. 14.

⁵³⁴I.Dünya Savaşı süresince "tarihimizde görülmemiş sayıda asker firarisi" olduğunu tespitini dönemin şahitlerinden İsmet İnönü de anılarında aktarmıştır. İsmet İnönü bu hadisenin neden bu kadar yoğunlaştığı ile ilgili olarak da tespitlerde bulunmuş ve harbin son senesinde firarilerin sayısının 300 bini bulduğunu ifade etmiştir. İnönü, *a.g.e.*, C. I., s. 126-127.

⁵³⁵Ziya Şakir, *Püskülsüz İsmail'in Maceraları*, s. 39.

⁵³⁶Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 2 Ağustos 1939, Tefr. No.:5, s. 14

⁵³⁷Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 25 Ağustos 1939, Tefr. No.:28, s. 14

sağlamıştır.⁵³⁸ Bu olayı Ziya Şakir şöyle anlatmaktadır: “İşte sana bir adam getiriyorum ki senelerce birbirimize düşmanlık ettik. Birbirimizi öldürebilmek için zekâ ve cüret müsabakasına giriştik. Neticede berabere kaldık. Bu eski günahkâr bugün tam manasıyla bir tövbekârdır. Şayet şekavet yolunda taşıdığı silahı, memleket ve millet düşmanlarına çevirmek için de senin benim kadar heveskârdır. Kefili benim.”⁵³⁹ Ziya Şakir’in bu ifadelerine karşılık Mümtaz Şükrü Eğilmez ise Püskülsüz İsmail’in jandarma komutanı Hasan Bey tarafından millî mücadeleye katıldığını söylemektedir.⁵⁴⁰

Farklı iki iddiaya rağmen ortada bir gerçek vardır ki o da Püskülsüz İsmail’in millî mücadele saflarına katılmasıdır. Millî mücadele saflarına katılan Püskülsüz İsmail’in Bursa şehri için yaptığı en önemli faaliyet ise Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından sonra Bursa’dan çekilen Yunanlıların şehre zarar verecekleri bir sırada adamları ile ani bir hücum yaparak şehre girmesidir. Bu saldırı ile düzenli ordunun geldiğini zanneden Yunanlılar şehre zarar vermeye fırsat bulamadan perişan bir halde şehri terk etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁴¹

3-Savaş Döneminde Bursa’nın Ahvali

Ziya Şakir, Püskülsüz İsmail’i yakalamak için verdiği uzun mücadeleyi anlatırken bir taraftan da savaş döneminde Bursa’nın ahvali hakkında bilgi vermektedir. Ancak eserin konusu bu olmadığı için şehir hakkında verilen bilgi eserde dağınık ve kısmi bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ziya Şakir, Bursa’da askeri inzibat görevini yürütürken asayiş sorunları çıkan mahalleler: İrgandi Köprüsü, Atpazarı, Muradiye Mahallesi, Saman Pazarı, Reji Meydanı’dır. İsmi verilen mahallerde yaşanan asayiş sorunlarını ise; “Akşam olup da ortalık karardığı zaman Setbaşı ve İrgandi köprüsü meyhaneleriyle Atpazarı denilen umumhaneler mahallesinde ardı arkası kesilmeyen kavgaların, dövüşlerin, kanlı vakaların önüne geçmek için hükümetin muntazam polis ve jandarması bile bir hayli müşkülât çekiyordu.”⁵⁴² diyerek anlatmaktadır. Savaş döneminde Anadolu’nun diğer tarafları gibi Bursa’da da emniyet ve asayiş kalmadığını belirten Ziya Şakir, Püskülsüz İsmail’in fırsattan istifade ederek bir taraftan Bursa’yı haraca bağladığını diğer taraftan da yollarda pusular kurarak yolcuları soyduğunu belirtmektedir. Ziya Şakir, böyle bir soygunda Püskülsüz İsmail’in, İnegöllü tüccarlardan seksen bin lira para topladığını satırlarına taşımıştır.⁵⁴³ Püskülsüz İsmail özelinde bu dönemde genel olarak Bursa vilayetinde şekavet yüzünden sadece halkın değil küçük jandarma müfrezelerinin bile bir köyden diğerine gidemediklerini, efradı

⁵³⁸ Ziya Şakir, Bursa’yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 27 Ağustos 1939, Tefr. No.:29, s. 14

⁵³⁹ Ziya Şakir, *Püskülsüz İsmail’in Maceraları*, s. 37.

⁵⁴⁰ Eğilmez, *a.g.e.*, s. 108.

⁵⁴¹ Ziya Şakir, Bursa’yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 27 Ağustos 1939, Tefr. No.:29, s. 14; Eğilmez, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁴² Ziya Şakir, Bursa’yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 30 Temmuz 1939, Tefr. No.:2, s. 14.

⁵⁴³ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde Harbi Nasıl İdare Ettik, *Tasviri Efkar*, 21-22 Temmuz 1943, Tefr. No: 1106- 107, s. 3.

yüzden fazla olan çetelerin aleni karargahlar kurarak eşkıyalık yaptıklarından bahseden Ziya Şakir devletin içinde bulunduğu acziyeti de ortaya koymaktadır.⁵⁴⁴

Ziya Şakir'e göre Bursa'da I. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında yaşanan asayiş sıkıntılarının önemli sebeplerinden birisi asayiş sağlayacak efradın neredeyse tamamının cephelere sevk edilmesi ve şehrin güvenliği için geride kalan yaşlı efrattan faydalanılmaya çalışılmasıydı.⁵⁴⁵ Efrat eksikliğinin dışında silah sıkıntısı da ayrı bir sorunu teşkil etmekteydi. Ziya Şakir kendisine askeri inzibat görevi verildikten sonra komutası altına aldığı yaşlı efradı sağdan soldan zar zor bulduğu “tüfek ve rovelverlerle” silahlandırabilmişti. Şehirde asayiş ve düzeni sağlamak için elinde doğru dürüst silahı olmayan yaşlı efradın varlığı özellikle asker kaçakları için bulunmaz bir fırsattı. Asker kaçakları genellikle daha önce adını verdiğimiz mahallerde ve umumhanelerde gayri ahlaki vaziyette⁵⁴⁶ kumar oynamak ve oynatmaktan uyuşturucu kullanmaya, hırsızlıktan gaspa kadar birçok kanunsuzluğa karışmaktaydılar. Ziya Şakir ilk kez çıktığı gece devriyesinde toplam iki yüz elli iki kişiyi yakalamıştır. Bir gecede yakalanan bu kadar kişi şehrin içinde bulunduğu durumu ortaya koymaktadır. Ziya Şakir'i asıl uğraştıranlar, yakalanan bu kişilerden ziyade eşkıya Koko, Nesne Niyazi ve Püskülsüz İsmail olmuştur.

Ziya Şakir, I. Dünya Savaşı sırasında Bursa'da yaşanan iâşe sorunları ve yolsuzluklarla ilgili de bilgiler vermektedir. Çanakkale harbi döneminde Bursa ve çevresinin gıda maddelerinin Çanakkale dışında bir yere gönderilmesi yasaktır. Ancak bu konuda sivil idarenin esnek davranışları nedeni ile bir çok iâşe maddesinin bazen kaçak olarak bazen rüşvet karşılığında İstanbul'a akmaya devam ettiğini ifade etmektedir.⁵⁴⁷

Ziya Şakir I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde Osmanlı Devleti'ne iltica eden İran şahının yakın akrabalarından Salarüddeve adında bir prensten bahsetmektedir. Hükümet kendisinden fayda sağlanabileceği düşüncesi ile bu prensi Bursa'da bir konağa yerleştirmiştir. Prens iki buçuk seneye yakın bir süre Bursa'da ikamet etmiştir. Ziya Şakir'e göre bu süre zarfında prens tahsisat-ı mestureden olmak üzere Enver Paşa'dan her ay yaklaşık 3 bin altın gelmektedir.⁵⁴⁸ O bu bilgiyi prens uzun süre yaverlik etmiş olan süvari yüzbaşısı İzzet Bey'den elde ettiğini de ifade etmektedir. Devletin, halkı ve askerleri ile bir çok yokluğa tahammül etmek zorunda kaldığı böylesi bir dönemde nasıl bir fayda temin edileceği ile ilgili bir şeyin bilinmediği İranlı bir prens yapılan bu masraflar, Ziya Şakir'in gözünde israf ve

⁵⁴⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, V. Kısım, 13 Ocak 1935, Tefr. No.: 166, s. 9

⁵⁴⁵ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya..., *Son Posta*, 30 Temmuz 1939, Tefr. No.:2, s. 14.

⁵⁴⁶ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya..., *Son Posta*, 31 Temmuz 1939, Tefr. No.:3, s. 14.

⁵⁴⁷ Ziya Şakir, Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 6 Temmuz 1943, Tefr. No: 98, s. 3.

⁵⁴⁸ Ali İhsan Sabis de hatıratında Enver Paşa'nın tahsisat-ı mestureyi “şahsına sokularak dalkavukluk edenlere, fal, rüya, kaside, mehdiye vesaire mukabili” dağıttığını ifade etmektedir. Bu konuda bkz. Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, İstanbul 1991, s. 210-213.

kaynakların boşa harcanmasıydı. Ziya Şakir, Bursa’da uzun süre ikamet eden bu gizemli misafir hakkında daha fazla bir bilgi vermemektedir.⁵⁴⁹

Bu dönemde İranlı prensin dışında, Bursa’da yine İran’dan kaçarak Osmanlı Devlet’ne sığınan Şeyh İbrahim Efendi de tahsisat-ı mesture ile geçimini sağlamaktaydı. Ziya Şakir, Bursa halkının yoklukla mücadele ettiği bu dönemde İranlı şeyhin ise bolluk içinde yaşamını sürdürdüğünü söylemektedir. Ancak bu şeyhin gerçekte kim olduğu kısa süre sonra aydınlatılır. Aslında İbrahim Efendi’nin Eskişehirli olup, ahlaki bir suçtan dolayı İran’a kaçmış biri olduğu polis müdürü Hüsnü Bey tarafından aydınlatılmıştır. Bundan sonra tahsisatı kesilen İbrahim Efendi yoksullaşarak zaman içinde Bursa zabıtasının başına “püsküllü bir bela kesilmiştir.”⁵⁵⁰

4-Bursa’da Gayrimüslimler

Ziya Şakir’in Bursa’da bulunduğu I. Dünya Savaşı döneminde ifa ettiği görevlerden biri de gayrimüslimlerden oluşan bir amele taburu teşkil etmektir. Harbiye Nezareti, 11 Ağustos 1914 tarihli bir emirle silah altında bulunan gayrimüslimlerin ellerindeki silahların alınarak yol hizmetinde çalıştırılmasını emretmiştir. Yine aynı emirde ordudaki Ermeni askerlerin ise kesinlikle askeri hizmetlerde kullanılmaması konusunda da ciddi uyarılarda bulunulmuştur. Bu emir sonrasında, ordudaki silahsız gayrimüslimler de amele taburlarına alınmışlardır.⁵⁵¹ Harbiye Nezaretinin verdiği emrin gereği olarak Bursa’da yaşayan Ermeni, Rum ve Yahudiler de amele taburlarına dâhil edilmişlerdir.⁵⁵² Ziya Şakir’e, Harbiye Nezaretinden gelen emir çerçevesinde oluşturulan amele taburlarının eğitiminde de görev verilmiştir. Bu kapsamda Ziya Şakir, Pınarbaşı Meydanı’nda bir karargâh kurarak okuma yazma bilen gayrimüslimleri çavuş ve onbaşı yapmış ve onların da yardımıyla gayrimüslimlerden oluşan bu taburlara askeri eğitim vermeye çalışmıştır.⁵⁵³ Ancak Ziya Şakir’in amele taburları ile ilgili olarak verdiği bilgi çok sınırlı ve yüzeyseldir. Bursa’da gayrimüslimlerden oluşturulan amele taburlarının hangi işlerde kullanıldığı, faaliyetleri, çalışma koşulları, bu taburlarda görevli gayrimüslimlerin takındıkları tavırlar gibi önemli hususlar hakkında bilgi vermemektedir. Ayda Hanım ile yaptığımız görüşmede o da dedesi Ziya Şakir’in bu konulardan bahsetmediğini belirtmektedir. Ancak dedesinin, Bursa ve çevresinde isyanlar çıkaran ve yakalanan Hınçak Ermeni terör örgütüne mensup tutukluların sert

⁵⁴⁹ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkar*, 3-4 Ağustos 1943, Tefr. No: 114-115, s. 3.

⁵⁵⁰ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkar*, 4 Ağustos 1943, Tefr. No: 115, s. 3.

⁵⁵¹ Cengiz Mutlu, *I. Dünya Savaşında Amele Taburları*, İstanbul 2007, s. 49.

⁵⁵² Bu tedbirin ordu içerisindeki etkisini Alexander Aaronsohn şöyle anlatmaktadır: “Nihai darbe, alayımızdaki bütün Yahudi ve Hristiyan askerlerin çağrılarak, bundan sonra iş taburunda hizmet edeceğimiz ilan edildiği sabah bize isabet etmişti. Bu tedbir Müslüman nüfusu sakinleştirmeyi hedefliyordu. Ayrıca müttefiklerin en azından duygusal bağlısı olan Yahudi ve Hristiyanları en az zararlı olabilecekleri geri hizmet birliklerinde göz altında tutmayı amaçlıyorlardı.” Mutlu, *a.g.e.*, s. 49.

⁵⁵³ Ziya Şakir, Bursa’yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 2 Ağustos 1939, Tefr. No.:5, s. 14.

bir şekilde cezalandırılmalarını emrettiğini ve bu nedenle bu hadiseyi hiç unutamadığını, hatırladığında da çok üzüldüğünü ifade ettiğini anlatmaktadır.⁵⁵⁴

I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Bursa'da da gayrimüslimlerin askere alınması çalışmaları zaten büyük bir sorun olan asker kaçaklığı sorununu daha da büyük bir problem haline getirmiştir.⁵⁵⁵ Ziya Şakir'e göre özellikle Rumların meskûn olduğu Muradiye Mahallesi'nde hemen her evde bir asker kaçağı bulunmaktaydı.⁵⁵⁶ Asker kaçaklarındaki bu fazlalık nedeniyle Ziya Şakir'in en önemli görevlerinden birisi bu asker kaçaklarını yakalayarak orduya teslim etmektir. Bu durum Gayrimüslimlerin meskun olduğu mahallerde asker kaçaklığı sorununun ne derece ciddi bir durum olduğunu da göz önüne sermektedir.

I. Dünya Savaşı'nın en ehemmiyetli savaşlarından biri olan Çanakkale savaşında Bursa, Çanakkale'nin önemli bir dayanak noktasını oluşturmaktaydı.⁵⁵⁷ Bu nedenle de Bursa'da bulunan gayrimüslimlerin durumu özel bir önem arz etmekteydi. İşte bu stratejik nedenden dolayı Bursa'da bulunan Ermenilerin Suriye bölgesine tehcir edilmelerine karar verilerek bu karar uygulanmıştır.⁵⁵⁸ Ziya Şakir bu durumu ve yaşanan gelişmelerin nedenini şöyle anlatmaktadır: "Bursa vilayetinde bulunan Ermeni komitacılarının fesat teşkilatı keşfedildi. Silah depoları, fedai teşkilatı, muhabere evrakları ele geçirildi. Gerek Bursa'da Kırmızı Fener'de ve gerek Bandırma'daki Divan-ı Harplerde yapılan tahkikat neticesinde İtilaf devletlerinin kuvvetleri Çanakkale'yi zorlarken, Bursa vilayetindeki Ermeni komitacılarının da memlekette bir isyan ve ihtilâl çıkararak Çanakkale'yi arkadan vurmaya hazırlandıkları tahakkuk etti."⁵⁵⁹ Talat Paşa da anılarında Bursa'da yaşanan tehcirin nedeni olarak bölgedeki Ermenilerin Müslüman halka saldırmasını, yapılan aramalarda silah ve cephanenin ele geçmesini göstermektedir.⁵⁶⁰ Bu nedenlere bağlı olarak Bursa ve çevresinde yaşayan Ermenilerin çıkarması muhtemel olaylara karşı bir tedbir olarak tehcirlerine karar

⁵⁵⁴ 28.01.2016 İstanbul'da Ayda Üstündağ ve kızı Siren Üstündağ ile yapılan görüşme.

⁵⁵⁵ Osmanlı Devleti ordusunun I. Dünya Savaşı'ndaki vaziyeti karşısında Liman Von Sanders şunları söylemektedir: "Türk ordusunda şu anda 300.000'den fazla asker kaçağı mevcuttur. Bunlar düşmana katılmamakta ancak memleketlerinin art bölgelerine kaçıp burada yağma ve talan yaparak ülke güvenliğini tehdit etmektedirler. Her yerde birlikler bu kaçakları yakalamak üzere harekete geçirilmelidir." Bu yargının ciddiyetinin bir kanıtı da Osmanlı ordusundaki asker kaçaklarının oranının yüzde 20'lik oranına karşı Avrupa devletleri ordularında ise bu oran yüzde 0,7 ile yüzde 1 arasında değişmekteydi. Bu orana bakıldığında Osmanlı ordusundaki asker kaçaklığı sorununun ne kadar fazla olduğu rahatlıkla görülmektedir. Eric Jan Zürcher, "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Asker Kaçaklığı", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, İstanbul 2008, s. 62-63.

⁵⁵⁶ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 4 Ağustos 1939, Tefr. No.:7, s. 14.

⁵⁵⁷ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 3 Ağustos 1939, Tefr. No.:6, s. 14.

⁵⁵⁸ Bursa'dan tehcir edilen Ermenilerin ağırlıklı olarak bugünkü Suriye sınırları içinde iskân edilmeleri öngörülmüştür. Turgay Akkuş, "I. Dünya Savaşı Sürecinde Bursa'da Sevk ve İskân Uygulamaları ve Sonuçları", *OTAM*, Ankara 2008, S. 23, s. 18.

⁵⁵⁹ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 3 Ağustos 1939, Tefr. No.:6, s. 14. Ermenilerin bu faaliyetlerinin benzerini Rumların da yapacağını öğrenilmesi üzerine Başkumandanlık Vekaleti Marmara havzasındaki sahilde veya sahile bir saatlik mesafede yaşayan Rumların da iç bölgelere nakledilmesini istemiştir. Akkuş, *a.g.m.*, s. 12.

⁵⁶⁰ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 72-73.

verildiğini ifade etmektedir. Alınan bu karar doğrultusunda Bursa'dan tehcir edilen Ermenilerin sayısı ve tehcir sırasında yaşanan sorunlar ve sıkıntılar hakkında ise Ziya Şakir herhangi bir bilgi vermemektedir.⁵⁶¹

Ziya Şakir kendisinin tehcir işlemi sırasında bir görevinin olup olmadığı ile ilgili olarak da herhangi bir bilgi vermemektedir.⁵⁶² Ancak hakkında çıkan yakalama emrinden sonra tutuklanıp İstanbul'a götürüldükten bir süre sonra tekrar Bursa'ya gönderilip "Taktik ve Tehcir Divan-ı Harbi"⁵⁶³nde yargılanmıştır.⁵⁶⁴ Salih Paşa'nın başkanlığında yapılan yargılamada çok ağır bir cezaya çarptırılması muhtemelken Divan-ı Harp azasından Boşnak Faik Paşa ve Erkan-ı Harp miralay Abdurrahman Nafiz Bey'in ısrarı ile sert bir cezaya çarptırılmaktan kurtulmuştur.⁵⁶⁵ Yapılan mahkeme sonrasında Ziya Şakir bir cezaya çarptırılmasa da vali Gümülcineli İsmail ile polis müdürü Nizamettin'in yaptığı bir planla, Eskişehir'e sürgüne gönderilmesine karar verildi.⁵⁶⁶ Bu planın amacı Ziya Şakir'i Eskişehir'e giderken yolda öldürmektir, ancak plan polis Salih Efendi'nin iyi niyeti sayesinde başarılı olamadı.⁵⁶⁷ Hasan Eryüksel'in de ifade ettiği gibi Ziya Şakir'in mahkemede tehcir nedeni ile sert bir cezaya çarptırılmasının muhtemel olması ve Ziya Şakir'in tehcir hadisesinden dolayı, yargılanması onun da bu olayda görev aldığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Fakat o, bu hadise ve yaşananlardan yukarıda da belirttiğimiz gibi bahsetmeyerek büyük bir suskunluk göstermiştir.⁵⁶⁸

Ermenilerin Bursa'dan tehcir edilmelerinden sonra geriye kalan tarla, ev, dükkân ve benzeri taşınır ve taşınmaz malları ise önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Osmanlı Devleti bu sorunu çözmek için "Ahval-i Harbiyye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlak ve Arazinin Keyfiyyet-i İdaresi Hakkında Talimatname" adıyla bir talimatname yayımlamıştır.⁵⁶⁹ Bu talimatname ile Ermeni mallarının çeşitli yolsuzluklarla başkalarının eline geçmesi durumu önlenmeye çalışılmış, bazı durumlarda ise amme hukuku gözetilerek Ermenilere ait mallar devlet hizmetlerinde kullanılmıştır. Bu konuda Ziya Şakir tehcir nedeni ile Ermeniler Bursa'dan gönderildikten sonra Kilise

⁵⁶¹ Turgay Akkuş, Ermenilerin Bursa'dan tehcirine karar verilmesinden sonra orduda görev yapan Ermeniler ve aileleri ile ihtida eden Ermeniler dışında geriye kalan Ermenilerin sevk ve iskân kanununa uygun olarak göç ettirildiğini ifade etmektedir. Bu şekilde Bursa'dan tehcir edilen Ermenilerin oranının nüfuslarının %95,95'ini oluşturduğunu da belirtmektedir. Akkuş, *a.g.m.*, s. 24.

⁵⁶² Bu konuda Raif Kaplanoğlu, Ziya Şakir'in Ermeni tehcir işlemlerinde görev yaptığını iddia etmektedir. Zaten mütareke döneminde tutuklanarak tehcir nedeni ile yargılanması bu noktadaki şüpheleri arttırmaktadır.

⁵⁶³ I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Osmanlı Devleti'nde kurulan "Tehcir ve Taktik Divan-ı Harbi" yargılamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam, *Tehcir ve Taktik Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihat ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922*, İstanbul 2010, s. 127-147.

⁵⁶⁴ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 25 Ağustos 1939, Tefr. No.:28, s. 14.

⁵⁶⁵ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 22.

⁵⁶⁶ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkiya..., *Son Posta*, 25 Ağustos 1939, Tefr. No.:28, s. 14.

⁵⁶⁷ Eryüksel, *a.g.e.*, s. 22.

⁵⁶⁸ Ziya Şakir, *Püskülsüz İsmail'in Maceraları*, s. 11.

⁵⁶⁹ Akkuş, *a.g.m.*, s. 25.

Caddesi'ndeki Ermenilere ait evlere el konularak üç yüz yataklı bir hastane oluşturulduğunu ve bu hastanenin intizam ve inzibat görevinin kendisine verildiğini ifade etmektedir. Ermeni evlerinin devlet tarafından el konularak hastaneye dönüştürülmesinin nedeni ise bu sırada askerler arasında yaşanan büyük bir tifüs salgınıdır. Salgın o kadar şiddetlidir ki hasta askerlere yatacak yatak lazımdır. Bu nedenle bu evlere el konulmuş ancak kısa sürede bu evlerde adım atacak yer bile kalmamıştır.⁵⁷⁰

5-Ziya Şakir'in Bursa'ya Geri Dönüşü

Ziya Şakir kendisi hakkında verilen karar mucibince sağ salim Eskişehir'e ulaştıktan sonra Eskişehir kaymakamı Atif Bey ile irtibata geçmiştir. Atif Bey'in yardımı sayesinde Hakkı Baha (Pars), Bursa Mebusu Ahmet Efendi ile Bursa'ya geri dönmüşlerdir. Bu dönüşü haber alan Gümülceli İsmail korkuya kapılarak Derbent mevkisine kadar da yürüyerek İstanbul'a kaçmıştır. İstanbul hükümeti bunun üzerine Nemrut Mustafa Paşa'yı (Kürt Mustafa) Bursa'ya vali olarak atamıştır. Nemrut Mustafa Paşa, Bursa'da on gün kadar valilik yaptıktan sonra içlerinde Ziya Şakir'in de bulunduğu bir grup tarafından yakalanarak İstanbul'a geri gönderilmiştir.⁵⁷¹

İstanbul hükümetinin faaliyetlerine karşı bu dönemde Bursa'da millî mücadele başlayınca Ziya Şakir de Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İrşad ve İstihbarat Şubesi şefliği ile görevlendirilmiştir. Ziya Şakir bir taraftan millî müdafaa işleri ile meşgul olurken diğer taraftan da *Ertuğrul* gazetesini çıkarmaya devam etmekteydi. *Ertuğrul* gazetesinin kullandığı dilin İstanbul hükümetini ve bölgede yaşayan Ermenileri rahatsız etmesinden dolayı Dahiliye Nazırlığı, Bursa valisine gönderdiği 6 Mart 1920 tarihli şifreli telgrafta şunları söylemektedir: “*Ertuğrul ve Millet Yolu* gazetelerinin zihinleri heyecanlandıracak yayın ve kışkırtmalardan il sınırları içinde bulunan Ermenilerin korkmakta olduklarını, Ermeni murahhasası (piskoposu) özel olarak bildiriyor. Bu gazetelerin özellikle şu sırada zararlı etkiler yaratacak şeyler yazmayacaklarına güvenmekle birlikte, Muhittin Baha ve Ziya Şakir Beyleri katınıza getirterek ölçülü olunmasını salık vermeyi gerektirecek ve oraca kaygı duyulacak bir şey bulunmadığını piskoposa anlatınız.”⁵⁷² Telgraftan da anlaşılacağı üzere Ziya Şakir ve *Ertuğrul* gazetesi Kuvva-yı Milliye'ye yakınlığı ve gazetede kullandığı dil nedeni ile dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu resmi uyarıya rağmen Ziya Şakir'in yazıları ve *Ertuğrul* gazetesinin yayımlanması Bursa'nın düşman kuvvetleri tarafından işgaline kadar devam etmiştir.⁵⁷³ İşgal edilmeden önce Bursa'nın tahliyesine karar verilince, Ziya Şakir de *Ertuğrul*'un son sayısını çıkararak Ankara'ya gitmiştir.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya..., *Son Posta*, 13 Ağustos 1939, Tefr. No.:16, s. 14.

⁵⁷¹ Eryüksel, a.g.e., s. 22-23.

⁵⁷² Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2009, s. 78.

⁵⁷³ Eryüksel, a.g.e., s. 24.

⁵⁷⁴ Eryüksel, a.g.e., 25.

Ziya Şakir bundan sonra yaşadığı olaylardan bahsetmediği için bilgi, sahibi değiliz. Çünkü o kendinden bahsetmek konusunda çok istekli değildir. Sadece yazdığı konularla doğrudan ilgili hususlar varsa o zaman kendinden bahsetmektedir. Bu nedenle Püskülsüz İsmail'in ölüm haberini görmemiş olsaydı Ziya Şakir'in Bursa'da yaşadıkları hakkında da bilgi sahibi olamayacağımızı düşünmekteyiz. Bu noktada otaya çıkan en önemli sorun, Ziya Şakir'in kendi kendine uyguladığı otosansürdür. Eğer yazdıklarına sansür uygulamamış olsaydı, içinde bulunduğumuz zaman diliminde bile önemli tartışma konularından biri olan Ermeni tehcir olayı ve amele taburları gibi konular hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip olabilirdik.

Burada bizce önemli olan şey Ziya Şakir'in I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşadıklarını anlattığı sırada, Bursa gibi önemli bir şehrin tarihi adına oldukça önemli ayrıntılardan bahsetmesidir. Şehir tarihçiliği adına yaşanan kaynak sıkıntısı gibi bir problem karşısında Ziya Şakir'in anıları bu dönemle ilgili önemli bilgiler sunması bakımından önemlidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZİYA ŞAKİR'İN OSMANLI DEVLETİ'NİN KIRILMA ANLARI İLE İLGİLİ TARİH İNCELEMELERİ VE OLAYLARA BAKIŞI

A-ZİYA ŞAKİR'İN ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİNE BAKIŞI

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren içerisinde farklı din ve milletlerden insanların “millet sistemi” anlayışı ile yaşadığı bir devlet hüviyetine sahipti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiş ve bu süreç içerisinde devletin hakim unsuru olan Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında çoğu zaman huzurlu bir yaşam sürdürülmüştür. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Fransız İhtilali'nin bir sonucu olarak dünyada hızla yayılmaya başlayan “milliyetçilik” düşüncesinin Osmanlı topraklarında etkili olmaya başlaması, toplumsal huzurun zarar görmesine neden olmuştur. Bu düşünce Gayrimüslimler arasında ayrılıkçı fikirlerin kökleşerek devlete karşı memnuniyetsizliklerin ve isyanların ortaya çıkmasındaki en başat rolü oynamıştır. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler arasında başta Rumlar, Sırp ve Bulgarlar arasında milliyetçi faaliyetler hızla artmıştır. XIX. yüzyılın başlarında bu gelişmelere oldukça mesafeli bir tavır sergileyen ve nerede ise hiç etkilenmedi denebilecek olan en önemli gayrimüslim unsuru ise “millet-i sadıka” olarak adlandırılan Ermeniler oluşturmaktaydı. Böyle bir ortamda Babiâli sadık millet olarak gördüğü Ermenileri devlet yönetiminde görevlendirmiş ve pek çok Ermeni bürokrati da önemli mevkilere getirmişti. Böylece bürokraside Osmanlı Devleti'nin itimadını kaybeden Rumların yerini⁵⁷⁵ Ermenilerin alması XIX. yüzyılın ortalarında Türk-Ermeni münasebetlerinin iyi olduğunu ve ayrıca Ermenilerin yabancı bir devletin himayesinde bulunmadığını göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur.⁵⁷⁶

Ermenilerin milliyetçilik düşüncesinden etkilenmemelerinde, devletin kendilerine karşı gösterdiği hoşgörü ve diğer milletlerle kıyaslandığında Ermenilere verilen ayrıcalıkların daha fazla olması gibi nedenler etkili olmuştur. Abdülhamid'in ekonomik işlerinin takibini Ermeni asıllı kişilere vermesi⁵⁷⁷ ve devlet görevlerinde

⁵⁷⁵ Mora olaylarının hemen sonrasında başta Divan'a bağlı olarak çalışan Rum tüccarlar kısmen görevlerinde ayrılmaya başlamışlar ve bu tarihten itibaren boşalan memuriyetlere Rumların yerine yabancı himayesinde bulunmayan Ermenilerin tayini tercih edilir olmuştur. Bayram Kodaman, *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, Isparta 2003, s. 17.

⁵⁷⁶ Bayram Kodaman, Ermeni Yanılgıları, www.ermenisorunu.gen.tr/makaleler/makale35.html

⁵⁷⁷ II. Abdülhamid Hazine-i Hassa Nazırlığında inkılâba kadar vezaret rütbesiyle Ermeni ricalini kullanmıştır. Salih Münir Çorlu, *Geçmiş Zamanlar*, İstanbul 2013, s. 364. Abdülhamid döneminde hazineden sorumlu olarak görev yapan üç Ermeni Agop Paşa, Mikail Paşa ve Ohannes Paşa'dır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu Tozduman Terzi, “Sultan II. Abdülhamid Hazinesini Üç Ermeni Paşa'ya Emanet Etmisti”, *Derin Tarih*, Nisan 2014, S.25, s. 98-103; Sultan Abdül Hamid, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul 1975, s. 116.

birçok önemli mevkilerde Ermenilerin⁵⁷⁸ bulunması, devletin aslında bu ulusa tanıdığı ayrıcalığın en önemli göstergeleri arasındaydı. III. Selim zamanındaki Dadyanlar⁵⁷⁹, II. Mahmut zamanındaki Düzoğulları, Balyan aileleri⁵⁸⁰ ve Kazaz Artin gibi kimseler bunun en dikkate değer örnekleridir.⁵⁸¹

Ermenilerin Osmanlı Devleti ile olan tabiiyet ilişkisi XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra sarsılmaya başladı. Öncelikle devletin Balkan topraklarında başlayan ve bağımsızlıkla sonuçlanan milliyetçi fikirler, Ermeniler için örnek oluşturdu. Bu örneklikten hareket eden Ermeni aydınları kültürel bir milliyetçilik⁵⁸² halindeki Ermeniliğin eyleme geçmesi için bunu bir fırsat olarak değerlendirdiler.⁵⁸³

Ermeniler arasında bağımsızlık ve milliyetçilik hareketlerinin başlaması adına milat olarak kabul edilebilecek en önemli tarih 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıdır. “Misyoner faaliyetleri ve Ermeni Kilisesi’nin çabaları neticesinde milliyetçi bir kimliğe bürünen Ermeni cemaati 1870’lerden itibaren farklı bir politika takip etmeye başladı. Fikri hazırlık devresi ve millileşme tamamlanmış, sıra artık sorunun uluslararası bir platforma taşınmasına gelmişti.”⁵⁸⁴ Bu manada 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’nı önemli bir fırsat olarak değerlendiren Ermeni cemaati özellikle kilise mensuplarının çabalarıyla bu amacına ulaşmıştı.”⁵⁸⁵ Böylece Ermeni meselesi uluslararası bir boyut da kazanmış oldu. Artık bundan sonra Ermeniler hem kültürel anlamda hem de dönemin en önemli terör örgütü olup Rusya’da faaliyet gösteren Narodnaya Volya (Halkın İradesi) örneğinde⁵⁸⁶ Osmanlı Devleti’nde terör eylemlerine ağırlık vererek amaçlarına ulaşmaya çalıştılar.

⁵⁷⁸ Osmanlı Devleti’nde görev alan Ermenilerin kimler olduğu ile ilgili olarak ayrıntılı bir isim listesi için bkz. Kodaman, *Türkler-Ermeniler ...*, s. 3; Abdülhamid Kırmızı, “Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları*, Kış 2003, C.2, S. 8, s. 137-150.

⁵⁷⁹ Ermeni Dadyan ailesi Osmanlı Devleti’nde Barutçubaşılık hizmetini uzun yıllar ifa eden bir ailedir. İlk olarak Mahdesi Dad Arakel Amira, III. Selim döneminde barutun rahatça imal edilebilmesi için gerekli çarkı yaparak devlet hizmetine başlamış ve bu aile uzun yıllar bu görevi yerine getirmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Levon Panos Dabağyan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka-ı Osmanlı Ermenileri*, İstanbul 2010.

⁵⁸⁰ Balyan ailesi Osmanlı Devleti hizmetine III. Selim döneminde Hassa Mimarlığına atanan Kırkor Amira Balyan ile birlikte başlamış ve bu aile de uzun yıllar mimari alanında önemli eserler yaparak Osmanlı Devleti’ne katkıda bulunmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dabağyan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka...*, s. 421-464.

⁵⁸¹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s.150.

⁵⁸² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Arus Yumul, Rıfat N. Bali, “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 362-366.

⁵⁸³ Haluk Selvi, *Millet-i Sadıkada İsyan Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları*, İstanbul 2011, s. 25.

⁵⁸⁴ Bu aşamada Patrik Nerses ve İzmirliyan’ın reisliğinde hazırlanan bir muhtıra Rus Çarı’na gönderilmiştir. Bu muhtırada Doğu Anadolu’nun yani Fırat’a kadar olan bölgenin Rus topraklarında kalması veya bu olmayacaksa bölgede Bulgarlara verilen imtiyazların aynısının Ermenilere de bahşedilmesi gibi taleplerde bulunmuşlardır. Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 199.

⁵⁸⁵ Haluk Selvi, “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devletinde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Ankara 2011, C. 2, S. 1, s. 43.

⁵⁸⁶ Selvi, *Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım...*, s.43.

XIX. yüzyıldan itibaren Ermeni milleti ile Türkler arasında bozulmaya başlayan ilişkiler XXI. yüzyıla kadar devam etmiştir ve içinde bulunduğumuz zaman dilimi itibari ile de hâlâ daha bu ilişkilerin izleri karşılıklı suçlamalar şeklinde devam etmektedir. Bu boyutu ile Ermeni meselesi Osmanlı Devleti’nden yeni kurulan Cumhuriyet’e miras kalan ve üzerinde anlaşılması nerede ise imkânsız hale gelen bir realitedir. Bu genel sorun Cumhuriyet döneminde birçok tarihçinin bu konu üzerinde çalışmalar yapmasına neden olmuştur. Bunlardan birisi de Ziya Şakir’dir.

1-Ziya Şakir’in Ermeni Meselesi ile İlgili Eserleri

Ermenilerin özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıdan sonra giriştikleri eylemler hem toplumsal huzurun bozulmasında hem de Müslümanlar ile Ermeniler arasında tamiri nerede ise imkânsız duvarların örülmesine neden oldu. Bunların dışında bu mesele hem Ermeni hem de Türk birçok tarihçi, siyasetçi, aydın ve sanatçı başta olmak üzere toplumun farklı kesimlerinden kişilerin ilgisini çekti ve meseleye farklı bakış açıları, farklı yaklaşımlar ortaya koymalarına zemin hazırladı. Bu anlayışla Ermeni meselesine yaklaşanlardan birisi de Ziya Şakir’dir. Ziya Şakir Ermeni meselesi ile ilgili olmak üzere üç eser kaleme almıştır. Bunlardan birincisi “*Kan Dalgası*” adını taşımaktadır. Eser *Son Posta* gazetesinde 9 Aralık 1930-11 Nisan 1931 tarihleri arasında 123 tefrika olarak yayınlanmıştır. Eserin en önemli özelliği olayların edebi bir yaklaşımla ve roman türünde kaleme alınmasıdır. Romanda karşımıza çıkan dört önemli karakter vardır. Bunlar Ermeni asıllı komitacı bir kız Sabina (Hayal), babası Mikaelyan Hristofor, Sabinanın sevgilisi Kirkor Varşamyan ve II. Abdülhamid’dir. Roman tarzında kaleme alınan bu eser 1940 yılında yayımlanacak olan “*Bomba Vak’ası*” adlı esere temel oluşturmuştur. Temel yaklaşımlar aynı olan bu iki eser arasındaki en dikkate değer fark ikinci eserin daha çok inceleme eseri özelliği taşımasıdır. “*Kan Dalgası*” adlı eser Hayal’in saray haremine getirilmesi ile başlar ve Bab-ı Ali baskını, Osmanlı Bankası baskını ve Abdülhamid’e suikast girişimi ile son bulur. Bu girişimler eserde sarayda intihar eden Hayal’in komitacı babası Mikaelyan Hristofor’un ve Hayal’in sevgilisi Kirkor’un intikam alma hırsı ve Ermeni istiklali düşünceleri ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

İkinci eser “*Yakın Tarihin En Esrarlı Hadisesi Bomba Vak’ası*” adını taşıyan tefrikadır. Bu tefrika 7 Ekim 1940 yılında *Halk* gazetesinde yayımlanmaya başlamış ve 97 sayı devam ederek 16 Aralık 1941 yılında tamamlanmıştır. Ziya Şakir bu tefrikasında Ermeniler arasında Osmanlı Devleti’ne karşı milliyetçilik anlayışının sonucu ortaya çıkan ayaklanmalardan bahsetmiştir. Bunlar içerisinde Osmanlı Bankası baskını ve II. Abdülhamid’e düzenlenen bombalı suikasta ayrı bir önem vermiştir. Belki de bu önemin bir göstergesi olarak eserini “Ermeni Terörü” veya “Ermeni Ayaklanması” yerine terör saldırılarında sık sık kullanılmaya başlayan bombaya atıfla “*Bomba Vak’ası*” olarak adlandırmıştır. Bu eserde daha önce kaleme aldığı “*Kan Dalgası*” adlı eserdeki konulardan farklı olarak İstanbul dışında Sason, Erzurum, Trabzon gibi yerlerde ortaya çıkan Ermeni isyanlarına ve Ermeni ulusal hareketinin

yaygınlaşmasında etkili olan din adamları ve yabancı devletlerin başta Rusya ve İngiltere olmak üzere yaptıkları faaliyetlere de yer vererek daha geniş ve ayrıntılı bir eser ortaya koymuştur.

Ermeni meselesi ile ilgili olarak Ziya Şakir'in kaleme aldığı üçüncü eser ise *"Bomba Vak'ası"* adlı tefrikanın hemen bitiminde *"Yakın Tarihin En Esrarlı Hadisesi Zaven Çetesi"* adıyla yine *Halk* gazetesinde 11 Ocak 1941 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Ancak bu tefrika nedeni belli olmayan bir şekilde iki sayı yayımlandıktan sonra sona erdirilmiştir. Tefrikanın sona ermesi ile ilgili olarak ne gazeteden ne de Ziya Şakir'in kendisi tarafından bir açıklama yapılmamıştır. Ziya Şakir, *"Zaven Çetesi"* adlı tefrikasına başlarken bu eseri yazma nedenini şöyle açıklamıştır: "Bu yazılarımı Musa Dağı...⁵⁸⁷ isminde bir roman yazan ve sonrada filme aldırın meşhur Amerikalı Musevi muharrire ithaf ediyorum. Bu zat, "Musa Dağı" ismindeki bu romanını niçin yazmış ve niçin filme aldırmıştır? Acaba, hain Yuda namına hristiyanlık âlemine bir tarziye vermiş olmak için mi? Yoksa ömründe bir kere bile yüzlerini görmediği ve dünyanın neresinde yaşadıklarını bilmediği Türklere herhangi bir sebep ve menfaatle çatmak için mi?

Bunları bilmiyorum ve ancak şunu düşünüyorum: Şayet bu zat günün birinde bu ithafımdan haberdar olursa ve şayet bu yazılarımın münderecatına vakıf olmak fırsatını da bulursa kendisine "Musa Dağı" mevzuundan daha büyük bir kâr temin edecek vasıtayı kazanmış olacaktır. Çünkü yazılarım "Musa Dağı" mevzuu gibi kaba bir hayalden ve iğrenç bir iftiradan ibaret değildir. Bilakis yazılarımın her satırı hiç kimsenin ret ve cerh edemeyeceği hakikatlerden mürekkeptir."⁵⁸⁸ Ziya Şakir bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere eserini propaganda amaçlı olarak yazılan *"Musa Dağı"* adlı esere reddiye olarak kaleme almaya başlamıştır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz üzere nedeni belli olmayan bir sebepten dolayı bu tefrikayı sonlandırmıştır.

⁵⁸⁷ Ziya Şakir'in burada ismini kısaltarak verdiği roman "Musa Dağında Kırk Gün" adıyla Franz Werfel tarafından kaleme alınmıştır. Kitap daha sonra Amerika'daki Ermeniler tarafından kendilerine yapılan sözde zulümleri belirtmek için sinema filmi hâline getirilmiştir. I. Dünya Harbi'nde yaşanan bu olayı, o zaman Halep Valisi olan General Fahrettin Türkkan şöyle anlatır: "Birinci Dünya Harbi sırasında İtilaf devletlerinin İskenderun bölgesi kıyılarına bir çıkarma yapılacağı sözleri etrafa yayılınca Samandağ Bucağı'na bağlı yedi Ermeni köyü halkı hükümete olan vergi borçlarını ödememişler, TSK'nin ihtiyacı için gereken yardımı yapmamışlar ve isyan etmişler ve Musa Dağı'na çıkmışlardır. Bunun üzerine hükümet emirlerine uymaları için asilere memurlar gönderilmişse de Ermeniler bunları dinlememiş ve silahla karşı koymuşlardır. Başka bir çıkar yol bulamayan bölge komutanı Albay Galip, jandarma alayıyla Musa Dağı'ndan inen yolları kontrol altına aldırması ve bizzat kendisi Musa Dağı'na çıkarak son bir defa daha isyancılarla konuşmak istemişse de dağ üzerinde hiçbir kimsenin kalmadığını görmüştür. Yapılan incelemede Ermenilerin denize doğru uzanan bir yamaçtan Akdeniz'e indikleri anlaşılmıştır. İzleri takip ederek deniz kıyısına kadar inen Albay Galip burada 20-30 kadar hayvan ölüsüyle karşılaşmıştır. Yapılan araştırmada İskenderun kıyılarını gözetleyen bir Fransız harp gemisinin Musa Dağı'ndan verilen işaret üzerine kıyıya bir sandal göndererek buradaki Ermeni çete başlarını ve diğer isyancıları gemiye taşıdıkları anlaşılmıştır. Bu konu, Fransız hükümetinden resmen sorularak doğruluğu öğrenilebilir. Daha sonra Musa dağında yapılan araştırmalarda hiçbir insan cesedine rastlanmadığı gibi yaralı veya hasta bir kimse de bulunamamıştır. Bu bakımdan Yahudi asıllı Verfel tarafından yazılan ve bütün dillere çevrilerek dağıtılan ve filme de alınan bu kitabın konusunun tamamen hayali ve uydurma olduğu, Türkler aleyhinde kamuoyunu yanıltmak için bir propaganda niteliği taşıdığı sonucuna varılmıştır." İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1984, s. 245-246.

⁵⁸⁸ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin En Esrarlı Hadisesi Zaven Çetesi*, *Halk*, 12 Ocak 1941, Tefr. No:1; Recep Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, İstanbul 2005, s. 26.

Ziya Şakir'in “*Zaven Çetesi*” adlı tamamlanmamış eserini bir kenara koyduğumuzda genel olarak Ermeni meselesi ile ilgili eserlerinde kendi şahitlikleri ve olaydan çok sonra eldeki bilgi-belgelere dayanarak oluşturulan analiz ağırlıklı bir yaklaşım sergilediği dikkati çekmektedir.⁵⁸⁹

2-Ziya Şakir'in Ermeni Meselesi ile İlgili Eserlerinde Kullandığı Kaynaklar

Ziya Şakir, tarih incelemeleri bakımından değerlendirildiğinde akademik anlamda çalışma metodolojisine sahip olmayan bir tarihçidir. Bu nedenle de eserlerini kaleme alırken bilimsel bir eserde kullanılan kaynakların referans gösterilme anlayışına sahip olmadığı gibi böyle bir kaygısı da yoktur. Buradan eserlerinde hiç kaynak belirtmediği gibi bir anlam da çıkarılamaz. Çünkü bazen satır aralarında, bazen çok iddialı bir şekilde ortaya konulan bir bilgiden hemen sonra veya eserini belgelere bağlı kalarak yazdığını iddia ettiği durumlarda kullandığı belgeleri veya kaynakları ifade etmiştir. Aslında bu çalışma tarzı sadece Ermeni meselesi ile ilgili tefrikalarında değil diğer eserlerinde de dikkati çeken bir özelliktir.

Ziya Şakir'in Ermeni meselesi ile ilgili tefrikalarını yazarken kullandığı kaynaklardan birisi İngilizlerin meşhur mavi kitabıdır. Bu hususu Ermeni isyanları konusunda bitaraf olarak olayları aktaran kişilerin de olduğunu belirttikten sonra İngiltere'nin Van Konsolosu Mister William'ın 1896 yılında çıkan 8 numaralı Mavi kitabının 207. sayfasından konu ile ilgili alıntılar yaparak sözlerine devam etmiştir.⁵⁹⁰ Ziya Şakir'in yararlandığı bir başka kaynak da hatıratlardır. Ancak hatıratların sahipleri veya bu hatıratları kimin yazdığını genellikle söylememektedir. “Elimizde bulunan kıymetli bir hatıraya nazaran” gibi genel bir yaklaşımla kaynağın adını vermeden geçiştirmektedir. Bu konuda kaynak adı verilmeden kullanılan hatıratlardan birisi Salih Münir Çorlu'nun 1934 yılından itibaren *Cumhuriyet*, *Yenitürk*, *Yarımay*, *Yeni Mecmua* ve *Akşam* gazetelerinde yayınladığı hatıraları olduğunu tahmin etmekteyiz. Salih Münir Çorlu'nun Sason hadiseleri sonrasında İstanbul'da başlayan Ermeni hadisesi karşısında Abdülhamid'in emri ile Patrikhaneye giderek Patrik İzmirliyan ile yaptığı görüşmeyi aktardığı bölümlerin Ziya Şakir'in eserinde de aynen kullanılmış olması “Ziya Şakir, Salih Münir Çorlu'nun hatıralarını kaynak olarak kullanmıştır” yargısına varmamıza neden olmuştur.⁵⁹¹

Osmanlı Devleti'nde yaşanan Ermeni olayları ile ilgilenen kişilerin dikkate aldığı eserlerden birisi olan Hüseyin Nazım Paşa'nın “*Ermeni Olayları Tarihi*” adlı

⁵⁸⁹ Zira bu konuda Ethem Eldem Ermeni olayları ile ilgili olarak kaynakları üç kategoriye ayırmaktadır. “Bunlardan birincisi Ermeni olaylarına doğrudan müdahil olmuş kişi ve kurumların bırakmış oldukları belgelerden oluşmaktadır. İkincisi, olaylarla aynı veya çok az farklı bir zamanda üretilmiş olan ve tanıklık ile yorum arasında bir yere tekabül eden kaynaklardır. Üçüncüsü ise genellikle ilk iki kategorideki belge ve kaynaklara dayanarak olaylardan çok sonra tarihi bir analiz olarak veya en azından o iddiayla- ortaya çıkan çalışmalardır.” demektedir. Edhem Eldem, 26 Ağustos 1896 “Banka Vakası” ve “1896 Ermeni Olayları”, *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları*, İstanbul 2011, s.125.

⁵⁹⁰ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 24 Aralık 1940, Tefr. No.: 75.1, s. 3.

⁵⁹¹ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 23 Aralık 1940, Tefr. No.: 74, s. 3.

eseri Ziya Şakir'in tefrikalarında da kullandığı önemli kaynaklar arasındadır. Zira Hüseyin Nazım Paşa'nın eserinde dikkat çektiği birçok hususun Ziya Şakir'in eserinde de bulunması bu yargıya ulaşmamızı sağlamıştır. Bunun dışında Yıldız evrakından da yeri geldikçe faydalanmış ve bu belgeleri kullandığında tarih ve sayısını vermeyi ihmal etmemiştir.⁵⁹²

3-Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışına Kafkas Ermenilerinin Etkisi

Ziya Şakir'in Ermeni meselesine yaklaşımı öncelikle bu meselenin nereden kaynaklandığının tespiti üzerine odaklanmıştır. Bu aşamada Ziya Şakir, Osmanlı Devleti'nde başlayan Ermeni olaylarının ilk sorumlusu olarak Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına gelen Ermenileri görmektedir.⁵⁹³ “1868 yılında Kafkasya'dan, Bulgaristan'dan, Mısır'dan İstanbul'a bir takım Ermeni gençler geliyorlardı. Bu ateşli gençler Ermeni mekteplerinde hocalık alıyorlar, aynı zamanda küçük küçük bir takım kitaplar, risaleler mecmualar ve gazeteler⁵⁹⁴ çıkarıyorlardı. Bu gençlerin ekserisi Kafkasyalı idi. Orada çarlığın zulmünden kaçıp şuraya buraya gitmişler ve nihayet İstanbul'a gelmişlerdi.”⁵⁹⁵ Yurt dışından gelen bu Ermenilerin faaliyetleri zaman içerisinde Ermeniler arasında komitacılık faaliyetlerinin başlamasına ve komitaların önemli bir taraftar kitlesine ulaşmalarına neden olmuştur. Ziya Şakir, yurt dışından gelen Ermeniler içerisinde Mıgırdıç Portakalyan isimli bir yazarın 1873 yılında Asya isminde bir gazete neşrine başlayarak ilk ihtilal komitesinin temellerini attığını da iddia etmektedir.⁵⁹⁶

Ziya Şakir'e göre Çarlık Rusyası'nın Ermenilere ve Ermeni aydınlara karşı uyguladığı sert politika nedeni ile Osmanlı topraklarına gelen Ermeniler, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilere devletin gösterdiği hoşgörü ve anlayıştan istifade ederek ayrılıkçılık fikirlerini yaymaya başlamışlardı. Buna rağmen Osmanlı Devleti Ermenilere o kadar güveniyordu ki 1860 yılında Ermenilere “Ermeni Meclisi Umumi-i

⁵⁹² Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 23 Kasım 1940, Tefr. No.: 43, s. 3. Örneğin Mabeyn Kâtipliği'nin 3974 numara ve 30 Eylül 1311 tarihli tarihli tezkiresini aynen satırlarına aktarmıştır.

⁵⁹³ Bu konuda Levon Panos Dabağyan, “Tarihin Işığında Ermeni Meselesi ve 1915 Kaosu” adlı eserinde “Apik Unciyan Efendi'nin Ermeni komitacılar tarafından katledilmesi ile ilgili olarak “Kafkas- Ermeni komitacıları tarafından alçakça katledilmesine yol açan yegâne suçu Kafkas Ermenilerinin ham hayallerine inanmaması ve Osmanlı- Türk Devleti'ne kalben bağlı kalması olmuştur.” diyerek aslında Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerle Kafkas Ermenileri arasındaki farklılığı ifade etmektedir. Levon Panos Dabağyan, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi ve 1915 Kaosu*, İstanbul 2010, s. 477. Bu açıklamanın da gösterdiği üzere Ziya Şakir'in Osmanlı topraklarında ortaya çıkan Ermeni olaylarının merkezine Kafkasya'dan gelen Ermenileri koymasının oldukça yerinde bir tespit olduğunun göstergesi olarak kabul etmek gerekmektedir.

⁵⁹⁴ İstanbul'da 1840-1900 yılları arasında Ermenilerin çıkardıkları süreli yayınların sayısı yüzden fazladır. Bu yayınların da ekserisi Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basılmıştır. Ali Budak, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Ermeni Basını ve Devletin Rejim Üzerine Çarpıcı Bir Polemiği”, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, Kayseri 2009, C. I, s. 185.

⁵⁹⁵ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 8 Ekim 1940, Tefr. No: 2, s. 3.

⁵⁹⁶ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 8 Ekim 1940, Tefr. No: 2, s. 3. Portakalyan ilerleyen zamanlarda da Marsilya'ya kaçarak orada “Ermenia” adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 16 Ekim 1940, Tefr. No: 10, s. 3.

Millisini”⁵⁹⁷ kurmalarına izin verdi.⁵⁹⁸ Ziya Şakir bu meclisin, Ermenilerin dinî, millî, ictimai işlerini görürken zavallı Türklerin ise kanunsuz bir hükümetin zulüm ve istibdatı altında ezildiğini düşünmektedir.⁵⁹⁹ Ziya Şakir, Osmanlı Devleti’nin Müslümanlara uyguladığı yönetimi bu şekilde eleştirirken aslında düşünsel anlamda hem Yeni Osmanlılar hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile açıkça benzeşen yaklaşımlar ortaya koymuştur.⁶⁰⁰

Osmanlı zabıtasının Ermeni komitacılarla ilk temasları 1870’li yıllarda meydana gelmiş ve Kafkas kökenli bir Ermeni’nin yerli bir Ermeni kadına yaptığı şantaj şeklinde ortaya çıkmıştır. Olayla ilgili olarak Ermeni kadına şantaj yapan Kafkas kökenli “Hayranik” isimli Ermeni yakalanmış ve sorgusu sonrasında olayı itiraf etmiş ve bu olayı hem ahlaksız bir kadını cezalandırmak hem de fakirlere yardım amacıyla kurdukları cemiyete varidat toplamak adına yaptığını ifade etmiştir.⁶⁰¹ Ziya Şakir bu olayı dönemin Zaptiye Nezaretinde görev yapan zabıta memuru Hüsnü Bey’den aktarmıştır. Hüsnü Bey olayların nasıl başladığı ile ilgili bilgileri verip aynı kişiyi 14 sene sonra ortaya çıkan Samatya olayları sırasında yakaladıklarını ve bu kişinin İstanbul’da ilk kurulan Ermeni komitasını kendilerine yardım cemiyeti⁶⁰² olarak yutturduğunu ifade eder. Daha sonra “O tarihte İstanbul’da bir ihtilal komitesi mevcut olduğunu aklımızdan geçirmezdik. Çünkü Ermenilerle canciğer kardeşler gibi

⁵⁹⁷ Bu meclisin kurulma tarihi olarak Haluk Selvi 1863 tarihini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Selvi, Ermeni Soykırım Tarih Yazımı, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/ermtaryazimi.pdf>, s. 2. Ayrıca Ermeniler tarafından Sahmanadrouthiun denilen Ermeni Millet Nizamnamesi’nin ortaya çıkmasında özellikle yurt dışında eğitim görmüş olan Ermeni gençlerin kurduğu Aydınlıkçılar hareketinin önemli bir etkisi olmuştur. Bu gençler hem Ermeni toplumunun laikleşmesinde ve hem de Ermeni Ruhban sınıfının gücünün azalmasında etkili olarak Ermeni ulusalcılığına dayanak oluşturacak bir metin olarak “Ermeni Millet Nizamnamesi”nin oluşturulmasını sağlamışlardır. Kodaman, *Türkler-Ermeniler* ..., s. 21.

⁵⁹⁸ Ancak bu izin Osmanlı Devleti’nin reel politikadan bihaber şekilde körü körüne vermiş olduğu bir izin değildir. Millet Nizamnamesi Bab-ı Ali’nin onayına sunulduğu vakit pek çok engelle karşılaşmış ve ancak üç yıllık bir sürecin sonunda ve yine de politik-diplomatik güçlerin müdahalesiyle 1863 yılında onay alabilmiştir. Kodaman, *Türkler-Ermeniler*..., s. 22.

⁵⁹⁹ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 9 Ekim 1940, Tefr. No: 3, s. 3.

⁶⁰⁰ Yeni Osmanlıların dönemin yönetim anlayışına karşı tepkileri ve düşünceleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, İstanbul 2006; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul 1998; Cemil Koçak, “Osmanlı/ Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 72-82.

⁶⁰¹ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 7-8 Ekim 1940, Tefr. No:1-2, s. 3.

⁶⁰² Bu konu da Ahmet Halaçoğlu da Ermenilerin millî devletlerini kurmak için Balkan devletlerini, özellikle de Bulgaristan’ı örnek aldıklarını belirttikten sonra bunun için öncelikle hayırsever cemiyetleri şeklinde de olsa, millî cemiyetler kurarak teşkilatlandıklarını ifade etmiştir. Ahmet Halaçoğlu, XIX. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti’nde Yaşayan Ermenilerin Evlerinde Ermeni Milliyetçiliği Hakkında Ele Geçirilen Dokümanlar ve Bunun Ermeni Milliyetçiliğinin Yayılmasında Etkileri”, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, Kayseri 2009, C.I, s. 133. Bu ifade Ziya Şakir’in zabtiye nezaretinde görevli zabıta memuru Hüsnü Bey’den aktardığı bilgilerle örtüşmektedir. 1880 yılında her biri birer ihtilal komitesi olan Ararat, Şark, Kilikya, Maarif Muhipleri gibi teşekküllerin birleşerek Mıyasyal Aniğerutyun Hayuts adını almışlardır. Bu komiteler Fakirlere Yardım Cemiyeti dışında, Gençleri Okutma Cemiyeti, Millî Tedrisat Cemiyeti gibi adlarla cemiyetlerin kurarak amaçlarının tamamen şark vilayetlerinde okullar açmak ve halkı cehaletten kurtarmak olduğunu belirtmişlerdir. Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 12 Ekim 1940, Tefr. No: 6, s. 3.

geçinirdik.”⁶⁰³ diyerek dönemin siyasi otoritesinin Ermenilere olan yaklaşımını, Ermenilerle Müslüman halk arasındaki ilişkiyi ve onlara olan bakış açısını ortaya koymuştur. Aktarılan bu olaydaki baş aktörlerden birinin Kafkas kökenli olması Ziya Şakir’in iddialarının gerçekliği adına önemli bir göstergedir. Tüm bu olaylar Ziya Şakir’e “Kafkas Ermenilerinin Anadolu’ya ve İstanbul’a akınları başlayıncaya kadar Ermeni milletinin varlığından en küçük bir şüphe eseri görülmemiştir.”⁶⁰⁴ hükmünü verdimiş ve ona göre olayların asıl sorumlusu da böylece tespit edilmiştir. Bu konuda Kafkasyalı Haçadur Abovyan ve (Louise) Nalbantyan gibi Fransa’da yetişmiş genç şairler ve onların şiirleri, hürriyet ve istiklale dair ilahileri kiliselerde söylenerek millî bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır.⁶⁰⁵ Tüm bu çabalara rağmen Osmanlı Devleti’nde yaşayan yerli Ermeniler uzun süre bu tür faaliyetlerden kendilerini koruyarak mümkün olduğu kadar devlete sadakat göstermeye çalışmışlardır. Örneğin bu konuda Ermeni cemaati ileri gelenleri Osmanlı Devleti’ne gönderdikleri bir yazıda: “Ermeni tebaası kulları beş yüz seneden beri ecdad-ı izam-ı ma’dalet-it tisam-ı cenab-ı şehriyarilerinin zir-i cenah-ı müstelzimü’l felah -ı mülukanelerinde mezhep ve lisan ve kavmiyetlerini muhafaza ile beraber refah ve saadet-i hale nail olmuşlar ve bu hâlin şükranı için Devlet-i Aliyye’ye vacibül- eda olan sadakati akdes-i vezaiifden addederek bunun mukabilinde Devlet-i Aliye-i ebediyyü’d devamın sahabet ve emniyetine mazhar olmuşlardır...” diyerek Osmanlı Devleti’ne sadakatlerini bildirmişler ve ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerine katılanların asla cemaati temsil etmeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu yazıya Ermeni cemaatini temsilen Maliye Nazırı Agop, hariciye müsteşarı Dadyan Artin, rejî komiserlerinden Serkiz, adliye müsteşarı Vahan ve daha birçok önde gelen Ermeni imzasını atmıştır.⁶⁰⁶ Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Ziya Şakir’in Osmanlı Devleti’nde Ermeni faaliyetlerinin başlamasında asıl sorumlu olanların yerli Ermenilerden çok Kafkas kökenli Ermeniler olduğu şeklindeki yorumu dönemin genel kabul gören yaklaşımları arasındadır ve olayların anlaşılması adına önemlidir.

Ziya Şakir’in Ermeni komitacılarının faaliyetlerine karşı yerli Ermenilerin tavırları ile ilgili olarak ortaya koyduğu yaklaşım tarzı, o dönemin Müslüman halkı arasında oldukça yaygın bir kanaat olmalı ki dönemin tanıklarından S. Münir Çorlu da bu konuda Ermeni cemaati içerisinde iş güç sahibi olanların çoğunun komitacılara soğuk baktığını ve bu nedenle de komitacıların böyle kişileri zaman zaman tehdit ettiklerini veya katlettiklerini ifade ederek komitacılık faaliyetlerine karşı Ermeniler arasında hoşnutsuzluğun bulunduğunu ortaya koymuştur.⁶⁰⁷

Ziya Şakir, Ermeni meseleleriyle ilgili eserlerini yazarken 1930’lu yılların siyasi havasından etkilenecek eserini bu çerçevede şekillendirdiğini düşünmekteyiz. Çünkü bu dönemde Türkiye’de yaşayan azınlık statüsündeki Ermenilerin yazılanlardan etkileneceklerini engellemek ve geçmişte yaşananlarda da bir mesuliyetlerinin olmadığı

⁶⁰³ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 7 Ekim 1940, Tefr. No:1, s. 3.

⁶⁰⁴ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 9 Ekim 1940, Tefr. No: 3, s. 3.

⁶⁰⁵ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 13 Ekim 1940, Tefr. No: 7, s. 3.

⁶⁰⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Ankara 2007, s. 16-17.

⁶⁰⁷ Çorlu, a.g.e., s. 369.

havasını oluşturmak adına sergilenebilecek en olumlu tavır geçmişte meydana gelen terör eylemlerini yurt dışı kaynaklı hareketler olarak gösterip ülke içindeki azınlıkları bir anlamı ile temize çıkarmak amaçlanmıştır. Böylece azınlık olan Ermenilerin yeni kurulan devlete olan bağlılıkları kuvvetlendirilmek istenmiştir diye düşünmekteyiz. Çünkü tarihsel tecrübeler yaşanan anları yeniden kurmak adına kullanılabilecek en önemli düşünsel araçlardan birisidir ki, Ziya Şakir de bunun oldukça farkında bir tarihçi olarak Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşanması muhtemel etnik temelli sorunlara karşı Ermeni meselesini tarihsel kritiğe tabi tutarak yaşanan anı yeniden kurgulamaya çalışmıştır.

4-Ermeni Din Adamlarının Ermeni Ulusal Hareketine Etkisi

Ziya Şakir'e göre Ermeni olaylarının ardındaki önemli odaklardan bir diğeri de Ermeni din adamlarıdır. Ona göre zamanla Kafkas Ermenilerinin yaptığı propagandalar yerli Ermeniler arasında başta din adamları olmak üzere önemli taraftarlar kazanmıştır. Bu konuda Kamuran Gürün de "Aslında Ermeni milletinden, Ermeni devletinden, Ermeni tarihinden değil Ermeni kilisesinden, Ermeni kilisesi devletinden bahsetmek icap eder. Ermeni kilisesinin mevcudiyetini koruyabilmesi için bir kuvvete, bir devlete ihtiyaç vardır. Ermeni devleti fikrini doğuran, Ermeni milleti değil Ermeni kilisesidir."⁶⁰⁸ diyerek Ermeni ulusal hareketi içerisinde din adamlarının sahip olduğu önemli rolü Ziya Şakir'in tespitine paralel bir şekilde ortaya koymuştur.⁶⁰⁹

Ermeni din adamları içerisinde Ermeni ulusalcılığı adına zikredilmesi gereken en önemli isimlerden birisi Ermeni Patriği Hırımyan'dır.⁶¹⁰ Hırımyan, patrik seçilmeden önce ve seçildikten sonra dinî faaliyetlerden çok siyasi faaliyetlerde bulunmuş bir şahsiyettir ve en büyük amacı Osmanlı Ermenilerinin arasında ulusalcı fikirleri yaymaktır. Hırımyan bu amaçla Van'da bulunan Varak manastırında görev yaptığı

⁶⁰⁸ Kamuran Gürün, "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır", *Türk Tarihinde Ermeni Sempozyumu*, İzmir 1983, s. 28.

⁶⁰⁹ Bu konuda Rus General Mayewski şunları söylemektedir: "Ermeni ruhani reislerinin din hususunda bir faaliyetleri yok gibidir. Buna mukabil millî fikirlerin inkişafı hususunda pek çok gayretler sarf etmişlerdir. Yüzlerce seneden beri bu kabil fikirler, esrarlı manastırların sessiz duvarları içinde terakki ve inkişaf etmiş; buralarda dinî ayinler yerine Hristiyan- Müslüman düşmanlığı yaratılmıştır. Mektepler ve kilise mektepleri de bu hususta papazlara yardım etmişlerdir. Zamanla dinî taassubun yerine düşmanlık hisleri yerleşmiştir." Bu ifadelerde açıkça Ermeni millî uyanışında kilise ve din adamlarının rolünü ortaya koymaktadır. Sadi Kocaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara 1967, s. 124.

⁶¹⁰ Ermenilerin Hayrik (babacık) lakabını taktıkları bu zatın Ermeni siyasi tarihinde pek büyük bir rolü vardır. Mıgırdic Hırımyan, 1820'de Van'da doğdu. 1869'dan 1873'e kadar İstanbul Patrikliğinde kaldı. 1893'de 72 yaşında iken Katoğikos oldu. 1907'de 87 yaşında öldü. 20 yaşında iken öğretmen oldu. Karısı öldükten sonra Kuzey İran, Kafkas, Eçmiyazın taraflarında dolaştıktan sonra İstanbul'a geldi ve ilk eseri olan Ararat İçin'i yayınladı. 1854 yılında Ahtamam Manastırına Vartabet oldu. Şiddetli vaaz ve nutukları ile dikkat çekti. Van'da bulunan Varak Manastırında, Van Kartalı isimli bir dergi çıkardı. Bu dergilerde milletin tarihinden, gelecekteki görevlerinden söz edip yeni kuşağa daima mücadele ve ihtilal tavsiye ediyordu. 1862 yılında Muş'ta iken de Muş Kartalı'nı çıkardı. Berlin Kongresine Ermeni davasını götürdü. Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s.176; Adem Ölmez, "Rusya İle Eçmiyazın Katoğikosluğu'nun İlişkilerinin Osmanlı Ermenilerine Etkileri", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, Kayseri 2009, C. I, s. 123; Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara 2006, s.182-184.

sırada kurduğu matbaada *Van Kartalı*⁶¹¹ isimli gazeteyi çıkarmıştır. Ziya Şakir bu gazetenin en önemli amacının “hür ve müstakil Ermenistan teşkil etmek”⁶¹² olduğunu ifade etmiştir. Ancak Ziya Şakir, Hırımyan’ın Ermeni ulusu adına ayrılıkçı çalışmalar yürütmesinin yerli Ermeniler arasında hoş karşılanmadığını ve bu nedenle yapılan baskılar karşısında Hırımyan’ın istifa etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir.⁶¹³ Bu konuda Esat Uras’ın aktardıkları dikkatli bir şekilde okunduğunda Ziya Şakir’in tespitindeki isabet ortaya çıkmaktadır. Zira patrik olarak istediği amaca ulaşamayan Hırımyan, 1873 Ağustos’unda istifa ettiğinde milletine mensup çorbacılar, bankerler, sarraflar, hükümet memurları kendisine muhalif bulunuyordu. Yani aklı başında olanlar, hayat ve geleceklerini Türkiye’ye bağlı kalmakta görenler, milletlerini bunun gibi maceralara sürüklemek istemeyenler Hırımyan’ın hareketini beğenmiyorlardı.⁶¹⁴

Hırımyan ayrılıkçılık fikrine gönülden bağlı bir kişi olması nedeniyle istifasından sonrada çalışmalarına devam etmiştir. Horen Narbey⁶¹⁵ ile birlikte Osmanlı Ermenileri adına Berlin Kongresi’ne katılarak istek ve arzularını uluslararası bir ortamda dile getirip Ermeni meselesinin bir iç sorun olmaktan çıkarak büyük devletlerin müdahil olduğu uluslararası bir sorun haline gelmesine katkıda bulunmuştur.⁶¹⁶ Bu mesele Berlin Anlaşması’nın 61. maddesinde⁶¹⁷ Osmanlı Devleti’ne Ermenilerin meskün olduğu bölgelerde ıslahat yapma yükümlülüğünü getirmişti.⁶¹⁸ Böylece Osmanlı topraklarındaki sorun hem Kafkas Ermenilerinin hem de Ermeni din adamlarının katkılarıyla artık önü alınamayacak bir boyuta ulaşmış oldu.

Hırımyan’dan sonra patrik olan Nerses Varjatbiyan’da⁶¹⁹ ilk başlarda Ermeni hareketine taraftar değilmiş gibi gözükse de kısa bir süre sonra o da Hırımyan’ın politikalarını devam ettirmeye başlamıştır. Patrik Nerses 93 Harbi sırasında İstanbul önlerine kadar gelen Rus ordusunun başkomutanı Nikolayı önce ziyaret etmiş ve daha sonra da bir heyetle gönderdiği muhtıradan Osmanlı idaresinin Ermenilere karşı gösterdiği zalimane idareden şikâyet ettikten sonra Ermeniler adına müstakil bir

⁶¹¹ Van’da Ermenilerin yürüttükleri faaliyetler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları 1896-1916*, İstanbul, 1994; Şenol Kantarcı, *Van’da Ermeni İsyanı (1896-1915)*, <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=302>.

⁶¹² Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 10 Ekim 1940, Tefr. No: 4, s. 3.

⁶¹³ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 10 Ekim 1940, Tefr. No: 4, s. 3.

⁶¹⁴ Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s.179.

⁶¹⁵ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 10 Ekim 1940, Tefr. No: 4, s. 3.

⁶¹⁶ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 224- 226.

⁶¹⁷ Hırımyan ile birlikte Berlin’e gönderilmiş olan Nurias Çesar 1879 yılında yayınladığı bir broşürde kabul edilen 61. maddenin önemini şöyle anlatıyor: “Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşması’nın 16. maddesi yerine 61. maddeyi koymakla kalmadı, ileride kuracağımız ulusal binanın temellerini de attı. Gerçi Avrupa bize özerklik vermedi ama bize öyle bir madde bağışladı ki bu bizi, erişmek için yanıp tutuştuğumuz amacımıza ulaştıracaktır. Bab-ı Ali, Ermenilerin yaşadığı yerlerde reformlar yapmaya söz verdi. Bu reformlar bir gün idari özerkliğe dönüşecektir... Berlin Kongresi’yle bir altın madeni elde ettik. Bu maden ocağını çalıştırmak ve altını çıkarmak bize düşer.” Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara 2006, s. 59-60.

⁶¹⁸ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 11 Ekim 1940, Tefr. No: 5, s. 3.

⁶¹⁹ Kılıç, *a.g.e.*, s.184-187.

Ermenistan kurulması için yardım istemiştir.⁶²⁰ Ancak Ermeniler bu taleplerinden umdukları karşılığı bulamamışlardır. Bu iki patriğin faaliyetleri Ziya Şakir'e göre Ermeni ulusal mücadelesinde din adamlarının aktif bir rol aldıkları ile ilgili önemli bir gösterge olarak kabul edilmiştir.

Tüm bu süreçte din adamlarının (Ermeni veya Misyoner) ve Kafkas kökenli Ermenilerin icraatlarına rağmen Ziya Şakir, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin aslında yaşananlara taraftar olmadığını ve başlayan komitacılık hareketleri karşısında: "Siz ne yapıyorsunuz? Asırlardan beri rahat ve sükûn içinde yaşadığımız bu topraklardan bizi zorla kovduracaksınız. Belki parçalatacaksınız. Çıkaracağınız isyan ve ihtilaller tamamıyla bizim aleyhimize dönecek. Hiçbir suçu ve kabahati olmayan bedbahtların ocakları sönecek. Bu fikirden vazgeçiniz bize merhamet ediniz diye yalvardılar."⁶²¹ diyerek yerli Ermenilerin yaşanan olaylara tepki gösterdiklerini ortaya koymaya çalışmıştır.⁶²² Bu noktada Ziya Şakir, Horen Aşıkyan⁶²³ gibi Ermeni komitacıların faaliyetlerine karşı olan din adamlarını da hatırlatarak bu konudaki istisnalara da atıfta bulunmuştur.⁶²⁴ Zaten yaşanan olaylar sırasında Ermeni olmasına rağmen komitacılar tarafından insafsızca öldürülen Ermeniler⁶²⁵ Ziya Şakir tarafından fikrinin ispatı olarak isimleri ile birlikte zikredilmiştir.

⁶²⁰ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 10 Ekim 1940, Tefr. No: 4, s. 3; Kodaman, *Türkler-Ermeniler...*, s. 25-26; Kılıç, *a.g.e.*, s.176; Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi 1876-1914*, Ankara 2001, s. 28; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 211.

⁶²¹ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 11-12 Ekim 1940, Tefr. No: 5-6, s. 3.

⁶²² Osmanlı Devleti'nin tebası olan Ermenilerin ulusalcılık adına yapılan faaliyetlere karşı olmalarının nedeni Tanzimat ve Islahat fermanları ile birlikte gayrimüslimlere Müslümanlarla eşit haklar verilmesi ve gelişmekte olan Osmanlı bürokrasisinde kendilerine önemli pozisyonlar vaat edilmesidir. Bu aşamada birçok Müslüman konumlarını yitirdiklerini düşünürken ve kırgınlıklarını açığa vurmakta zaman kaybetmezken, diğer yandan gayrimüslimlere verilen bu avantajlar, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl ortasında yeniden yapılandırılmasında azımsanmayacak sayıda gayrimüslimin desteğinin nedenini açıklamaktadır. Fikret Adanır- Surayya Faroqhi, *Osmanlı ve Balkanlar Tarih Yazımı Tartışması*, İstanbul 2011, s.46.

⁶²³ Horen Aşıkyan, Kumkapı olayları sırasında Ermeni komitacılar karşı olmasına rağmen onların silah zoru karşısında isteklerini Yıldız Sarayı'na sunmak zorunda kalmış ancak bu esnada sunulacak olan takrirden padişahın başkâtibi Süreyya Bey'in önerisi ile bazı bölümleri çıkarmıştır. Bu nedenle de komitacıların öfkesi daha da artmış ve Aşıkyan'ı kilisede öldürmeye yeltenecek kadar ileri gitmişlerdir. Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, İstanbul 2009, s. 169; İbrahim Erdal, "Ermeni Komitacıların Yaptığı Baskı ve Saldırıları", *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, İstanbul 2009, s. 48.

⁶²⁴ Z.Şakir, Horen Aşıkyan'ın Hınçak Komitesinin düzenlediği 1890 yılında Kumkapı gösterilerinde takındığı tavır ile ilgili olarak onun bu eylemlere taraftar olmadığını ve yapılanların vahim neticeleri ortaya çıkaracağını ve bu konuda uyarıda bulunduğunu belirtiyor. Ayrıca Zabtiye Nazırı Nazım Paşa Patrik Horen Aşıkyan'ın söylediklerini şöyle belirtiyor: "Efendim... Bu Kafkasya'dan gelmiş olan birkaç serserinin teşviki ile yapılmış bir kepazeliktir. Sabahtan beri uğraşıyorum. Bunlara meram anlatmaya çalışıyorum." diyerek hem olayların faillerine işaret ediyor hem de patriğin olaylarla bir ilgisinin olmadığını ortaya koyuyor. Zaten bu olaydan birkaç gün sonra Horen Aşıkyan'ın daha fazla dayanamayarak istifa etmesi de duyduğu müteessiriyeti göstermesi bakımından manidardır. Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 17-18 Ekim 1940, Tefr. No: 11-12, s. 3; Mihran Damadyan, *Bir Ermeni Komitecinin İtirafı*, İstanbul 2009, s. 32.

⁶²⁵ Ziya Şakir Ermeni komitacılar tarafından öldürülen Ermeniler içerisinde şu isimleri saymaktadır: Avukat Haçik Efendi, Unciyan Apik Efendi, Gedikpaşa Ermeni Kilisesi vaizi Dacat Efendi bunların dışında Patrikhane Kilisesi başpapazı Sükyas Efendi ve sabık Patrik Horen Aşıkyan da öldürülmeye çalışılmış ama başılamamıştı. Polis komiserlerinden Dikran ve Markar, Mıgırdıç Tütüncüyan, Dava

5-Ermeni Ulusal Uyanışı Karşısında Osmanlı Devlet Adamlarının Gafleti

Osmanlı Devleti'nin özellikle XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan milliyetçi niteliğe sahip bağımsızlık hareketlerine gereken ehemmiyeti vermediği bu nedenle de başta Rumlar olmak üzere Sırp ve Bulgarların bundan cesaret alarak eylemlerinde daha korkusuzca hareket etmeye başladıkları fikri sabitesi yaygın bir düşünce olarak ortada durmaktadır. Bu düşüncenin olaylara daha sonradan eleştirel bir gözle bakmanın verdiği yanılgıyı içinde barındırdığını unutmamak gerekir. Çünkü bu düşünce Osmanlı Devleti'ni tüm dünyadan izole edilmiş ve sadece kendi ülkesinde yaşayan vatandaşları ile baş başa bir devlet olarak tasavvur etmenin bir sonucudur. Aksi takdirde Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim ulusların başlattıkları hareketlere karşı gösterdiği tepkinin dönemin Avrupa devletleri tarafından yakından takip edildiğini ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir baskı unsuru olarak kullanıldığını unutmamak gerekir.

Ziya Şakir'de yukarıda açıkladığımız düşüncenin etkisi ile Ermeni ulusal hareketi karşısında Osmanlı Devleti özelinde II. Abdülhamid'in olaylar karşısında büyük bir zafiyet gösterdiğini ve bunun Ermeni komitacılara cesaret verdiğini önemli bir iddia olarak ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Ziya Şakir, Kumkapı gösterilerine karşı hükümetin aldığı tedbirlerle ilgili olarak polisler, göstericiler karşısında nasıl davranacakları ile ilgili olarak katı bir emrin verilmediğini belirttikten sonra şöyle devam ediyor: "Zaten silahla mukabele emri verilmiş olsaydı da bu imkân görülemeyecekti. Çünkü o devrin polisleri kalbime benzer uzun bir meç ile cürüm sahiplerinden müsadere edilmiş muhtelif sistemde ve karmakarışık çapta rovelverlerle tahkim edilmişlerdi. Ve bu rovelverlerinde çoğu da süsten ibaretti. Bazı polislerin tabancalarında tek bir mermi bile mevcut değildi."⁶²⁶ Bu iddia içerisinde özellikle polislerin silahlarında merminin olmadığı ile ilgili ifadeler oldukça mühim bir husustur. Ancak Ziya Şakir bu bilgiyi nereden aldığını tefrikada belirtmemiş olmasına rağmen aynı konuda Enver Ziya Karal da "Askerin elinde cephanesiz tüfekler bulunuyordu." demektedir.⁶²⁷ Ziya Şakir bu iddiasını tefrikasında kaynak belirtmeden de olsa zikrederek bu durumu devletin ve özelde de II. Abdülhamid'in bir gafleti olduğuna delil olarak sık sık zikretmiştir. Ancak aynı meseleye doğrudan şahit olan S.Münir Çorlu ise bu konuda olaylar sırasında hükümetin tavrı ile ilgili olarak "Hükümet şiddetli tedbirlere tevessül ederek müsademelerin önünü almış ve inzibat temin etmişken kiliselere ve bilhassa patrikhaneye kapananlar hükümetle sefarethaneler tarafından verilen teminata rağmen çıkmak istemiyorlardı."⁶²⁸ diyerek olayları bastırmak amacıyla hükümetin ne kadar sert tedbirler aldığını ortaya koymuştur. Ziya Şakir özellikle olaylar sırasında kurşunsuz inzibat kuvvetlerini bir gaflet olarak anlatıp sert tedbirlerin

Vekillerinden Hamparson, Balıkcı Mihran Ağa. Şakir, Bomba..., *Halk*, 22-23 Ekim 1940, Tefr. No.:16-17, s. 3.

⁶²⁶ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 26 Ekim 1940, Tefr. No: 20, s. 3.

⁶²⁷ Karal, *a.g.e.*, C.VIII, s.372.

⁶²⁸ Çorlu, *a.g.e.*, s. 390.

uygulanmadığı⁶²⁹ fikrini ortaya koyarken o döneme bizzat şahit olmuş bir başka müşahidin aksi görüş ortaya koyması oldukça manidardır.⁶³⁰

Ziya Şakir hükümetin olaylara gereken sertliği göstermediği iddiasını ortaya koyarken tefrikasında kendisi ile çelişen durumlar da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 18 Eylül 1895 Bab-ı Ali gösterileri öncesinde II. Abdülhamid'in Mabeyn başkâtibi Süreyya Paşa'ya yazdırıp dönemin Sadrazamı Said Paşa'ya gönderdiği tezkerede "Pazar günü beş yüz kadar silahlı Ermeni'nin, Kumkapı Kilisesinde toplandıktan sonra, Bab-ı Ali'yi basacakları Zatı Şahaneye ihbar edildi. Zatı Şahane böyle bir hadise karşısında hükümetin ne gibi tedbirler alacağını soruyor ve bu vesile ile de geçenlerde Berlin'de nihilistler hakkında yapılmış olan şiddetli muameleyi hatırlatıyor. Ayrıca şimdiden ecnebi sefirlere malumat verilmesini de münasip görüyor."⁶³¹ diyerek aslında hükümete Berlin'de nihilistlere gösterilen sert muamelenin, eğer ihbar doğru çıkarsa, Ermenilere de aynen uygulaması için hem tedbir alınmasını hem de sefirlere durum anlatılarak sorumluluğun devlette olmadığının belirtilmesini istiyor. Bu tezkere devletin olaylara karşı nasıl hassas bir durumda olduğunu göstermek bakımından önemli bir husustur. Ancak buna rağmen burada ölçünün kaçırılmaması önemli bir noktadır. Çünkü Ermeni olaylarında devletin göstereceği aşırı sert tavır Avrupa devletlerinin harekete geçmesi adına bir bahane oluşturunca. Ermenilerin de zaten en önemli amaçları bu idi.⁶³² Bu nedenle de hem devletin hem de II. Abdülhamid'in vereceği kararlarda kılı kırk yararcasına temkinli olması devletin karşı karşıya kalabileceği olumsuzluklar düşünüldüğünde kaçınılmaz bir durum olup bunun olaylara gereken ehemmiyeti verilmediği şeklinde yorumlanması çok da isabetli bir tespit değildir. Bu konuda Ziya Şakir, Sadrazam Kamil Paşa'nın hatıralarından Sason olayları ile ilgili yaptığı alıntıda şunları söylemektedir: "Sason ihtilalinde, ihtilalcilerin şiddetle tedip edilmekte olduğunu haber alan Sultan Hamid, derhal tahkikata girişmiş bunun saraydan çekilen bir telgraf üzerine yapıldığını öğrenir öğrenmez derhal başkâtip Süreyya Paşa'yı çağırarak "Ben vurulsun dedi isem katliam olsun demedim." diye şiddetli takdir etmiştir."⁶³³ Ziya Şakir, Abdülhamid'in bu yaklaşımını olayların önünün alınamaması adına bir hata olarak zikretmiştir. Ancak yukarıdaki ifadeler tarafsız bir gözle okunduğunda çıkarılabilecek en önemli sonuç "olaylara karışanları cezalandırın, olayları önleyin ama

⁶²⁹ Bu konuda Tahsin Paşa Ermeni hadiselerinin başlamasından sonra II. Abdülhamid'in şiddetli bir siyaset takibine karar verdiğinden bahsederek bu konuda başarılı olmak için de Ermeni milletine iktisadi sahada darbe vurma yoluna gittiğini belirtmektedir. Tahsin Paşa, *Abdülhamid Yıldız Hatıraları*, İstanbul 2008, s.259.

⁶³⁰ Benzer bir yaklaşım farkı Ahmet Rıza ile Mizancı Murat gibi iki ünlü İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi arasında da yaşanmıştır. Ahmet Rıza, Ermeni olaylarının ortaya çıkmasının sebebi olarak II. Abdülhamid'i görmektedir. Ahmet Rıza Ermeni hareketini bastırmak için yapılan girişimleri de "kıyım" olarak adlandırmaktadır. Bu tavra karşılık Mizancı Murat ise padişahın ve hükümetin tavrını desteklemekteydi. Suavi Aydın, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 119.

⁶³¹ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 24 Ekim 1940, Tefr. No: 18, s. 3.

⁶³² Ermeniler amaçlarına ulaşmak için özellikle Avrupalı devletleri harekete geçirerek Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesini sağlamayı amaçlamaktalardı. Bu konuda bkz. Necla Basgün, *Ermeni İlişkileri Abdülhamid'in Cülusundan Zamanımıza Kadar*, Ankara 1970.

⁶³³ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 24 Aralık 1940, Tefr. No.: 75.1, s. 3.

bunu Ermenilere karşı uygulanan topyekûn bir savaş haline getirip de devleti Avrupa devletleri ile karşı karşıya bırakmayın” şeklinde olacaktır. Bu nedenle de bu tavır sorumluluk sahibi ve ne yaptığını bilen bir devlet adamı yaklaşımı olması hasebiyle Ziya Şakir’in eleştirileri çokta isabetli değildir.

Ayrıca II. Abdülhamid’in Ermeni olayları sırasında ortaya koyduğu yönetim tarzını bir gaflet olarak veya olaylara gereken ehemmiyeti vermemek olarak adlandırmak olayın çok boyutluluğunun ve sahip olduğu hassasiyetin gözden kaçırıldığı anlamına da gelmektedir. Bu nedenle Ziya Şakir de benzer bir hataya düşerek olaylara devletin gereken ehemmiyeti vermediğini iddia ederek benzer bir hataya düşmektedir.⁶³⁴ Aslında Ziya Şakir tefrikasının farklı yerlerinde Ermenilerin yabancı devletlerin müdahalesini amaçladığını kendisi de ifade etmektedir.⁶³⁵ Bu tespiti rağmen Osmanlı Devleti’nin Ermenilere karşı çok aşırı sert tedbirler almasını beklemek çok da yerinde bir tespit değildir. Buna rağmen devletin bu olaylara gerekli ehemmiyeti vermediği ve tedbirleri almadığı savı bize göre II. Abdülhamid dönemine ve yönetimine karşı duyulan hoşnutsuzluğun ifadelerine yansımadır. Çünkü olayların meydana gelişinde ve yaşanan süreçte neler olduğunu dönemi yakinen bilen bir muharririn böyle bir yorum yapması farklı boyutları olan Ermeni olaylarının anlaşılması adına çokta yerinde bir yaklaşım değildir. Ancak Ziya Şakir olaylara “gereken ehemmiyetin verilmediği” iddiası yerine bu dönemde uygulanan katı merkezîyetçilik anlayışının ve her icraat ve uygulamanın Yıldız Sarayı’nın yani II. Abdülhamid’in onayına muhtaç olmasının gerekli tedbirleri almak adına gecikmelere sebebiyet verdiğini ifade etseydi bu meselede daha reel bir yaklaşım sergilemiş olurdu diye düşünmekteyiz.⁶³⁶

Bu çerçevede Ziya Şakir, Yıldız evrakından aldığı “30 Eylül (1)311” tarih ve 3974 numaralı bir tezkereyi aynen aktardıktan sonra tezkere ile ilgili olarak şu yorumu yapıyor: “Şu satırlardan anlaşılıyor ki Sultan Hamid’in şu kat’i iradeleri sudan emirler cümlesinden değildir. Bilakis herhangi bir vak’ayı hiç kimseye zarar vermeyecek surette karşılamak gibi insani esaslara müstenittir.”⁶³⁷ Aslında bu yorum başta padişah olmak üzere Osmanlı Devleti’nin olaylara yaklaşım tarzını ortaya koymak adına çok açık bir

⁶³⁴ Osmanlı Devleti’nin Ermeni olaylarına karşı yeterli tedbiri almaktan uzak olduğu fikrini Salahi R. Sonyel şöyle açıklıyor: “Bab-ı Ali, bu isyan hareketini bastırmak için önlem almaktan uzaktı çünkü Padişah Abdülhamid’in bütün yetkiyi ele geçirmesi nedeniyle, Osmanlı yönetimi güçsüz ve yeteneksiz bir duruma düşmüştü. Sadrazam Hayrettin Paşa’nın görevinden azledilmesinden sonra bu makamı büsbütün önemsiz hale getirmişti. Hükümette bulunan nazırlara hiçbir yetki bırakmamış, etrafını özel danışman ve ajanlardan oluşan bir kadroyla çevirmiş, emirlerini de onlar vasıtasıyla uygulamaya başlamıştı.” Sonyel, *a.g.e.*, s. 121. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi devletin durumu ve yönetimi bir acziyet içinde algılanıyor ve bu nedenle de Ermeni hareketlerine gereken önem verilmeyerek gerekli tedbir alınamamıştır, deniliyordu. Bunun mesuliyeti de “II. Abdülhamid’tir” gibi basit bir yaklaşımla derinlikli ve çok boyutlu bir olay açıklanmaya çalışılıyordu.

⁶³⁵ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 25 Aralık 1940, Tefr. No.: 75.2, s. 3. İhtilalci Ermeni komitelerinin amacı ile ilgili olarak Ahmet İnsel ise şunları söylemektedir: “...Millet-i hakimenin ve ona dayanan devletin sabrının taşması ve bunların şiddete başvurmaları Avrupa devletlerinin Ermeni ihtilalci komitelerinin talepleri yönünde müdahalesini sağlayacağı için neredeyse arzulan bir tepki tarzıydı. İhtilalci nihilist Ermeni komiteleri bombalama eylemlerini bir siyasal vasıta olarak kullanıyor, kendi milletinin öğelerine karşı da yoğun bir şiddet uyguluyordu.” İnsel, *a.g.m.*, s. 21.

⁶³⁶ Bu konuda bkz. Sonyel, *a.g.e.*, s. 121-122.

⁶³⁷ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 24 Kasım 1940, Tefr. No.: 44.

tespittir ki zaten aksi bir durumda II. Abdülhamid eğer ihtilalcileri ve taraftarlarını yok etmek isteseydi bunu kısa bir sürede yapabilirdi. Çünkü ellerindeki silahlara rağmen softaların sopalarına dayanamayan ihtilalcilerin bir tabur askerle süngüden geçirilmeleri işten bile değildi.⁶³⁸ Ancak burada şunu da unutmamak gerekir ki II. Abdülhamid'in suçlu olarak ele geçen kişilere karşı verilen mahkeme kararlarını (idam) çoğu zaman yumuşatarak sert ceza vermekten imtina etmesi olaylara karışanlara önemli oranda cesaret vermiştir. II. Abdülhamid'in bu uygulamalarını Ermeni olaylarında da sürdürmesi belki de önemli bir eleştiriyi hak etmektedir. Çünkü herhangi bir terör eylemine girişecek olan kişi yakalanırsa bu tutumu nedeni ile akıbetinin şiddetli bir ceza olmayacağını çok olsa hapis cezası veya sürgün cezası alacağını düşünerek daha kararlı bir hâle gelmektedir.

6-Hamidiye Alayları

Ziya Şakir'in takip ettiği politikalar nedeniyle Ermeni olaylarının önü alınamaz bir şekilde büyümesinden doğrudan sorumlu olarak II. Abdülhamid'i kabul ettiğini daha önce ifade etmiştik. Fakat II. Abdülhamid'in uyguladığı bazı politikalara bakıldığında bunun böyle olmadığı da açıkça ortaya çıkmaktadır. II. Abdülhamid'in özellikle Anadolu'nun doğusunda başlayan kıpırdanmalara karşı uygulamaya koyduğu "Hamidiye Alayları"⁶³⁹ bu konuda en dikkate değer örneklerden birisidir. Ancak Ziya Şakir bu uygulamaya karşı da olumsuz bir yaklaşıma sahiptir.

Hamidiye Hafif Süvari Alayları Doğu Anadolu'da merkezî otoritenin sağlanması, devletin etkin olacağı yeni bir sosyo-politik dengenin kurulması, aşiretlerin askerî gücünden faydalanılması, bölgede Ermenilerin sürdürdüğü faaliyetlerin engellenmesi ve muhtemel bir Rus saldırısına karşı bölge savunmasının güçlendirilmesi için teşkil edilmiştir.⁶⁴⁰ Bu nedenle Hamidiye Süvari Alayları tek bir maksatla oluşturulmuş güçler olmayıp iç içe birçok etkeni bünyesinde barındıran bir faaliyettir. Aslında bu yapının doğru değerlendirilebilmesi adına dönemin siyasi ortamının kırılğan çizgisini dikkate almak gerekir ki yapılan yorumlar sağlıklı bir zemine oturabilsin.

⁶³⁸ Ziya Şakir, *Bomba...*, *Halk*, 24 Kasım 1940, Tefr. No.: 44.

⁶³⁹ Hamidiye Alaylarının II. Abdülhamid tarafından neden ve nasıl kurulduğu ile ilgili olarak Nadir Ağa önemli bilgiler vermektedir. Ona göre bu girişimin temelinde Kürt aşiret reisi İbrahim Paşa'nın sık sık isyan etmesi yatmaktadır. II. Abdülhamid, İbrahim Paşa'nın çıkardığı isyanları ortadan kaldırmak için onun elde edilmesine karar verir. Bu amaçla İbrahim Paşa, İstanbul'a çağrılır. Çocukların tahsili için "Aşiret Mektebi" adıyla bir okul kurulacağı ve çocuklarını bu okula göndermesi istenir. Ayrıca İbrahim Paşa'ya da bölgede bir süvari teşkilatı kurması rica edilir. Bu görüşmeden bir yıl sonra İbrahim Paşa süvari alayını kurarak İstanbul'a gönderir ve padişahın huzuruna çıkarır. II. Abdülhamid gördüğü alayı beğenerek hepsine nişan ve rütbeler verir. Bu süvari birliğine de "Hamidiye Alayı" adı verilir. Nadir Ağa bu faaliyetin sonucunda "bir sınıf eşkıya oralarda adeta bir emniyet teşkilatı haline inkılâp etmiş ve rehine olarak aşiret beylerinin çocukları burada alıkonulmuş oluyordu." diyerek II. Abdülhamid'in bu girişimin ardında yatan nedenlerden birisini ortaya koymuştur. Musahib-i Sani-i Hazreti Şehr-Yari Nadir Ağanın Hatıratı-II, s. 14.

⁶⁴⁰ Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. XV, s. 463.

II. Abdülhamid tahta geçtiği dönemden itibaren bir taraftan güçlü bir merkezi yapı⁶⁴¹ kurma mücadelesi verirken diğer taraftan sömürgeci Avrupa devletleri ile denge politikasına dayanan bir politika takip ederek topraklarını korumaya çalışıyordu. Bunun yanında ülke içinde de milliyetçilik düşüncesini temele alan azınlık faaliyetlerini kontrol altına almak adına yoğun ve daha farklı bir çaba da sarf ediyordu. İşte böyle farklı sorunlarla mücadele ederken mümkün olan her türlü enstrümanı kullanmaya çalışan II. Abdülhamid, Doğu Anadolu’da “Hamidiye Alayları”nı kurarak önemli bir refleks ortaya koymuş oldu. Böylece Osmanlı Devleti içinde bulunduğu konjonktürün gerektirdiği reel politik tavrı yerinde ve zamanında kullanarak geleceğe umutla bakabilmeyi başaran bir devlet olarak önemli bir örnek olduğunu da göstermiştir. Çünkü devlet özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında doğu bölgelerinde ortaya çıkan aşiret ayaklanmalarına karşı bölgedeki Ermenilerden faydalanmayı bilmiş ve bu sayede bölgedeki etkinliğini arttırmıştır.⁶⁴² Fakat bu ittifak II. Abdülhamid’in tahta çıkmasından itibaren değişmeye başlamış ve bölgede ulusal faaliyetlere başlayan Ermenilere karşı Osmanlı Devleti ile Kürt aşiretler arasında yakınlaşma kaçınılmaz hale gelmiştir ki Hamidiye Alayları da bu politikanın en önemli sonucudur.⁶⁴³

Yerel bir yapılanma olarak ortaya çıkan Hamidiye Alayları, o dönemde ve sonraki dönemlerde olumlu, olumsuz bir dizi değerlendirmeye ve şikâyetlere tabi tutulmuştur.⁶⁴⁴ Bu kapsamda Ziya Şakir’in Hamidiye Alayları’na yaklaşımı olumlu olmayıp bölgede yaşanan Ermeni olaylarına da bu alayların “yeniçerileşerek” olumsuz etkide bulunduğu şekliendir. Ziya Şakir’in yeniçerileşmeden kastı ise Hamidiye Alayları’nın “bulundukları muhiti haraca kesmeleri, her tarafı talan etmeleridir.” Böylece “Şark vilayetleri bir taraftan komitacılar diğer taraftan da Hamidiye Alayları’nın isyan ve şekavet ateşleri ile yanıp tutuşuyorlardı.”⁶⁴⁵ demektedir. Bu değerlendirmenin bölgede Ermeni ve Müslüman halk arasında yaşanan olayların tarihsel gelişimine bakıldığında çok da isabetli olmadığı görülecektir. Çünkü Hamidiye Alayları’nın teşekkülünden çok öncesinde de bölgede yaşayan Müslüman halk ile

⁶⁴¹ XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’ni doğuda en çok meşgul eden sorunun başında merkezî otoriteye karşı girilen aşiret isyanları gelmekteydi. Bu dönemde 1806’da Süleymaniye’de baş gösteren Baban Ayaklanması ve 1829-1839 yılları arasında Revanduz, Hakkâri, Tur Abidin, Şengal (Sincar) ve Diyarbakır bölgesindeki aşiret isyanlarıdır. Özellikle 1839 yılında Cizre’yi başkent ilan eden Bedirhaniler 1847’ye kadar bölgede önemli bir etkinlik gösterdiler. İşte II. Abdülhamid uygulamaya koyduğu Aşiret Alayları ile önemli bir sorun oluşturan Kürt aşiretlerini merkezi otoriteye daha sıkı bir şekilde bağlamaya çalıştı. Metin Argunhan, *Hamidiye Alayları İle Koruculuk İlişkisi*, Gazi Ünv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 17.

⁶⁴² Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, İstanbul 1992, s. 37

⁶⁴³ Bayram Kodaman da, Hamidiye Alaylarının kuruluş sebeplerini şöyle sıralıyor: “1- Merkezî otoriteyi tesis etmek, 2- Doğu Anadolu’da devletin etkili olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmak, 3- Aşiretlerden askeri bir güç olarak faydalanmak, 4- Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini temin etmek, 5- Rusların saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu’yu korumak, 6- Panislamizm politikasını yürütmek. Bayram Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, *İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Mart 1979, S. 32, s. 438-439.

⁶⁴⁴ Bu konuda Ziya Gökalp’in Hamidiye Alayları’na mensup Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa hakkında yazdığı Şaki İbrahim Destanı önemli bir örnektir. Bu konuda bkz. Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Destanı*, İstanbul 1953.

⁶⁴⁵ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 9 Aralık 1940, Tefr. No.: 59, s. 3.

Ermeniler arasında çatışmalar yaşanmaktaydı.⁶⁴⁶ Aslında bu alaylar çatışmanın bir nedeni olmayıp sonucudur ki devletin hem bölgede bir merkezi otorite tesis etmek hem de sınır bölgesinde Ruslara karşı bir savunma gücü oluşturmak adına attığı bir adımdır. Ancak her girişimde olduğu gibi Hamidiye Alayları içerisinde sahip oldukları güç ve yetkiyi gayri kanuni bir surette kullananlar da çıkmıştır.⁶⁴⁷ Bu durum bir sorunun çözümü için yapılan bir girişimin yanlışlığının ispatı adına çok da bir anlam ifade etmez.

Ziya Şakir'in Hamidiye Alayları kapsamında yaşanan gelişmelere karşı getirdiği önemli yorumlardan birisi de bölgede yaşanan çatışmaları ırk temelinde yorumlamasıdır. Bu yorumda çatışmalar bölgede yaşayan Müslüman halkla (Türkler ve Kürtler) gayrimüslim Ermeniler arasındaki çatışmalar şeklinde değerlendirilmemiştir. Çatışma Ziya Şakir tarafından Kürtlerle Ermeniler arasında yaşanan bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de Ziya Şakir bu alaylara olumsuz bir gözle bakmaktadır. Ancak Kumkapı hadisesi, Osmanlı Bankası baskını ve benzer Ermeni faaliyetlerinde de görüldüğü üzere Ermenilerin gerçekleştirdikleri olaylara karşı Müslüman Osmanlı halkı Türk- Ermeni veya Ermeni-Kürt çatışması şeklinde yaklaşmamıştır. Bu yaklaşımın aksine yaşanan olaylara Müslüman halk tarafından gösterilen ortak refleks meselenin Ermenilerle Müslüman Osmanlı halkı arasında olduğunu doğrudan ortaya koymuştur.

Ziya Şakir'in Hamidiye Alayları ile ilgili yaptığı önemli eleştirilerden birisi de bu alayların yaptığı faaliyetlerin sorumluluğunun Türklere yüklenmesiydi. Ona göre "Hamidiye Alayları komitacıları yıldırmaşlardı. Fakat muhtelif mıntıkalarda yaptıkları tecavüzler ve talanlarla da birçok masum kimsenin haklı olarak şikâyetlerine sebep olmuşlardır."⁶⁴⁸ İşte alayların bu gayri kanuni faaliyetleri Ermenilerin yaptıkları propagandalarda Türklere yüklenmişti.⁶⁴⁹ Çünkü "Amerika ve hatta İngiltere, Fransa, İsviçre de Anadolu'nun coğrafya ve etnografyasını bilen o kadar az kimse vardı ki Türkiye hudutları içersinde cereyan eden her vak'ayı, her hadiseyi Türklerin yaptıklarını zannetmektedirler."⁶⁵⁰ diyerek bu konudaki hatanın nedenini de kendine göre ortaya koymuştur. Ancak Ziya Şakir burada şunu gözden kaçırmaktadır ki resmî otoritenin kurdurmuş olduğu bir askeri yapının her ne ad altında olursa olsun sorumluluğu doğrudan devlete aittir. Bu nedenle de eğer bu yapıda bir olumsuzluk varsa bunu kontrol etmek ve suçluları gereken şekilde cezalandırmak devletin görev ve

⁶⁴⁶ Argun, *a.g.e.*, s. 18.

⁶⁴⁷ Bu konuda Bayram Kodaman: "Kuruluşlarından 1907'ye kadar Hamidiye Alayları ile ilgili olarak gösterilen iyi niyetli gayretlere ve ortaya konan kanunnamelere, nizamnamelere, çeşitli ıslahatlara rağmen istenilen sonuç tam elde edilememiştir... 1897-1908 yılları arasında alayların sebep oldukları olaylardan, aşiret kavgalarından, eşraf-ayan tabakası ile aşiretler arasındaki sürtüşmelerden bahsetmeleri yukarıda ileri sürülen görüşü kuvvetlendirmektedir." diyerek aslında bu alayların çok da amaca hizmet etmediğini ortaya koyduktan sonra şöyle devam ediyor: "Bütün bunlara rağmen, alaylar ve alaylara mensup aşiretlerle İstanbul arasındaki münasebetlerde müspet bir gelişme olmuştur ve pek çok konuda aşiretlerin merkezi otoriteye itaati sağlanmıştır." diyerek bu konuda atılan adımın sadece Ermeni meselesine indirgenemeyeceğini de ortaya koymuştur. Kodaman, *Hamidiye* ..., s. 472-473.

⁶⁴⁸ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 9 Aralık 1940, Tefr. No.: 59, s. 3.

⁶⁴⁹ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 10 Aralık 1940, Tefr. No.: 60, s. 3.

⁶⁵⁰ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 10 Aralık 1940, Tefr. No.: 60, s. 3.

sorumluluğu içerisinde. Bu nedenle Ziya Şakir'in "Hamidiye Alayları" hakkında sahip olduğu olumsuz fikirler aslında çok da isabetli değildir. Bunda tefrikanın kaleme alındığı 1940'ların siyasal atmosferinin yani Şeyh Said isyanı ve Dersim isyanları nedeni ile resmî otoritenin Kürt nüfusa karşı sahip olduğu olumsuz yaklaşımın dolaylı da olsa etkili olması da oldukça muhtemeldir.

7-Ermeni Faaliyetlerinde Misyonerlerin Etkisi

Misyonerlik; esas itibarıyla İncil'i öğretmek, Hristiyan olmayanları bu dine kazandırmak ya da belirli bir mezhepten olmayanları o mezhebe çevirmek şeklinde düşünülmüş matbaa, tıbbi bakım, okul gibi araçların yardımıyla uygulanmaya konulmuş sistemli hareketlerdir. Misyonerlik özellikle XIX. yüzyılda altın çağını yaşamıştır.⁶⁵¹ Bu dönemde bu faaliyetten etkilenen en önemli devletlerden birisi de içinde birçok Hristiyan nüfusun yaşadığı Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı topraklarında misyonerlerin hedef kitlesi azınlıklar özellikle Ermenilerdir.⁶⁵² Ermeni ulusal hareketi ve komitacılık faaliyetlerinde misyonerliğin ve misyonerlerin kurduğu okulların yadsınamaz bir önemi vardır. Çünkü açılan misyoner okullarında öğretmenlik yapan misyonerler, derslerde Ermeni kahramanlarının hikâyelerini anlatarak köklü bir tarihi olan Ermenilerin bağımsızlığı hak ettiği propagandasıyla genç Ermenilere ulus fikrini aşılama çalışmışlardır.⁶⁵³ Böylece Ermenilerin ulusalcılık fikirlerinin oluşmasına doğrudan katkıda bulunmuşlardır.

Misyonerliğin ve misyonerlerin kurdukları okulların kapitülasyonlar kapsamında her türlü kontrolden uzak olmaları komitacılığın ve ulusalcılık düşüncesinin gelişmesi için uygun bir ortam oluşturmuştur.⁶⁵⁴ Ermeniler de bu uygun ortamdan sonuna kadar faydalanma yolunu tutmuşlardır. Bu dönem özellikle Ermeni komitacıların faaliyetlerine bir dayanak olması ve Ermeni gençlerin ulusal bilinçlenmeyi bu çatıların altında içselleştirmeleri bakımından misyonerlik oldukça dikkate şayandır.

Ziya Şakir'in Ermeni meselesinin oluşumunda ve gelişimde etkili olan parametreler içinde ciddi bir ağırlığı olan misyonerlik ve misyoner okullarına yaklaşımı alışılmışın oldukça dışında olup tarihî belgelerle ve gerçeklerle çokta örtüşmeyen bir noktadadır. Ziya Şakir Ermenilerin saf ve temiz duygularla çalışan misyonerleri kandırarak ulusal davaları uğruna kullandıklarını iddia etmektedir. Örneğin Merzifon'da⁶⁵⁵ yaşanan Ermeni olaylarını ve katliamlarını değerlendirirken "Bu

⁶⁵¹ Bülent Uğrasız, ABD'nin Osmanlı Ermenilerine Yönelik Politikaları, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Kayseri 2009, C. I, s. 377.

⁶⁵² H.Tahsin Fendoğlu, "Ermeni Probleminin Doğuşunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Rolü (XIX. YY)", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara 2003, C. I, s. 459

⁶⁵³ Erdal, a.g.m., s. 42.

⁶⁵⁴ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 4 Aralık 1940, Tefr. No.: 54, s. 3.

⁶⁵⁵ Merzifon, Hınçak cemiyetinin faaliyetlerini yönettiği merkezdi ve komitenin reisi de Merzifon Amerikan Kolejinde öğretmenlik yapmaktaydı. Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 464. Böyle kritik bir yerdeki gelişmelerden orada faaliyet gösteren bir kurumun habersiz olması veya böyle önemli bir yerde insanlık namına faaliyet göstermesi gibi bir yorum çokta mantıklı görünmemektedir.

komitacıların yaptıkları büyük bir cinayet daha vardı. Bunlar oradaki bir ilim ve irfan müessesesini⁶⁵⁶ gizlice bir komita merkezi haline koymuşlardı.”⁶⁵⁷ diyerek aslında Amerikalı misyonierlerin Merzifon’da kurduğu okulda yapılan komitacılık faaliyetlerinden sorumlu olmadıklarını belirtmektedir. Ziya Şakir bu okulla ilgili olarak devamla şu tespitlerde bulunmaktadır: “Amerikalılar çok yüksek insani hislerle ve pek büyük paralar sarf ederek Merzifon’da muazzam bir kolej vücuda getirmişlerdi. Bu koleji de hemen hemen kâmilin Ermeni çocuklarına hasretmişlerdi.”⁶⁵⁸ Ermeni komitacıları, derhal bundan istifadeye kalkışmışlar türlü entrikalarla saf kalpli Amerikalıları aldatarak adeta koleje hâkim olmuşlardı.”⁶⁵⁹ Aslen Merzifonlu olup İsviçre’de eğitim aldıktan sonra Merzifon Amerikan Kolejinde öğretmenlik yapan Garabed Thoumajan’ın 1887 yılında Merzifon İhtilal Komitesini kurarak ihtilal çalışmalarını yürütmesi ve bu suçtan yakalanarak önce idama mahkûm edilmesi sonrada yurt dışına sürülmesi⁶⁶⁰ hadisesi düşünüldüğünde ortada bir tezat olduğu hemen dikkati çekmektedir. Bu nedenle yaşanan gelişmelerle ilgili olarak Amerikalı misyonierlerin “çok yüksek insani hislerle” donandıkları veya “medeni ve faziletperver” oldukları gibi sıfatlarla anılarak faaliyet gösterdikleri yorumu misyonierlik kurumunun çok basit bir şekilde algılanmasından kaynaklanan ve realitelerle uyuşmayan bir bakış açısıdır.⁶⁶¹

Misyonerliğin dini veya mezhepsel bir yayılma amacı taşıdığı göz önüne alındığında yaptıkları tüm faaliyetlerin (okul, hastane, matbaa vb.) insanlık adına veya medeniyet adına olmadığı rahatlıkla anlaşılabacaktır. Bu nedenle amaçlarına ulaşmak için kendi hedef kitlelerine her türlü desteği vermekten de çekinmemişlerdir. Amerikalı misyonierler, Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimlerin durumunu düzeltmek için yapacağı reformların bile yeterli olmayacağını bu yüzden, bu ülkenin kötü yöneticilerin elinden alınmadan durumun hiçbir zaman ıslah edilemeyeceği düşüncesindeydiler.⁶⁶² Bu düşüncenin etkisiyle “Ermenilerin Osmanlı Devleti’nden ayrılarak kendi devletlerini kurma düşüncesinin temelleri Amerikan misyonierlerinin kurdukları okullarda atıldı.

⁶⁵⁶ Amerikalı Misyonierlerin kurduğu bu okulun adı Anadolu Koleji olup 1886 yılında açılmıştır. Bölgede gayrimüslim sayısının fazla olması, Karadeniz’e 6 mil uzaklıkta olması ve önemli ticaret yollarının yakınlığı bu bölgede bir okul kurulmasında etkili olmuş faktörlerdir. Okulun öğrenim süresi 6 yıldır. Okul bünyesinde öğrencilerin kurduğu kültür dernekleri ve çıkardıkları gazeteler vardı. Dilşen İnce Erdoğan, “XIX. Yüzyılda Ermeni İsyânlarının Çıkmasında Rol Oynayan Görünmeyen Tehlike: Misyonierler”, *Türk Yurdu*, Mayıs 2006, s.70-71. Bu kolejin dışında bu dönemde Amerikan misyonierler Van’da American College ve İzmir’de de International College açmışlardır. Fendoğlu, *a.g.m.*, s. 462. Merzifon’daki Anadolu Koleji Ermeni faaliyetleri içerisinde oynadığı mühim rolden dolayı 1916 yılında İttihat ve Terakki tarafından kapatılmıştır. Kılıç, *a.g.e.*, s. 106

⁶⁵⁷ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 3 Aralık 1940, Tefr. No.: 53, s. 3.

⁶⁵⁸ Kolejde Ermeniler dışında Rumlar ve Türklerden de öğrenim görenler vardı. Erdoğan, *a.g.m.*, s. 71.

⁶⁵⁹ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 3 Aralık 1940, Tefr. No.: 53, s. 3.

⁶⁶⁰ Uğur İnan, *Osmanlı Devleti’nde Almanların Protestan Misyonierlik Faaliyetleri*, Ankara 2015, s. 325.

⁶⁶¹ İngiltere ile Osmanlı Devleti’nin 1887 yılında Mısır meselesi nedeniyle ilgili olarak yaşadığı sorunlarda İngiltere, Osmanlı Devleti’ni köşeye sıkıştırmak için Ermeni kartını tekrar daha güçlü bir şekilde kullanmaya başladı. Bu çerçevede Diyarbakırlı Hagepien adlı bir Ermeni misyonierin Londra’da çıkardığı Hayasdan (Ermenistan) adlı gazetesinin İngiliz posta servisleri, konsolosları ve vilayetlerdeki misyonierler kanalıyla Osmanlı topraklarındaki Ermenilere dağıtılmasına dolaylı olarak destek oldu. Bütün bu yayınların da amacı Ermeni halkını isyana ve harekete hazırlamaktı. Kodaman, *Türkler-Ermeniler...*, s. 36.

⁶⁶² Uğrasız, *a.g.m.*, s. 381.

Amerikan okullarının ders programları, okutulan ders kitapları, okullarda gençlerin sözde kültürel faaliyetler adına kurdukları dernekler Ermeni gençler arasında millî devlet kurma düşüncesinin şekillenmesine yardım etti.”⁶⁶³ Amerikan misyoner okullarının bu başarıyı göstermesindeki en etkili yöntem Ermenicenin öğretilerek Ermeni tarih ve kültürü hakkında dersler verilmesi idi.⁶⁶⁴ Böylece “bir yandan misyoner okulları Batı’nın kültürel yayılcılığını yaparken diğer yandan da geleceğin isyancılarını yetiştirmekteydi.”⁶⁶⁵ Amerikalı misyonerlerin İstanbul Bebek’te 1840 yılında kurdukları okulun kurucusu Cyrus Hamlin daha o yıllardaki amaçları ile ilgili olarak: “Onların gördüğü felsefi deneyimler, aldığı kitaplar ve duyduğu gerçekler kendi evlerindeki muhabbetin ana konuları olacak ve şüphesiz şimdiden pek çok noktada kendini açıkça gösteren Ermeni düşüncesinin uyanışına katkıda bulunacaktır. Okul, bu yüzden sadece birçok genci eğitmek olarak değil, her taraftan Ermeni toplumuna yollanan etkilerin bir merkezi olarak düşünülmelidir”⁶⁶⁶ diyerek misyonerlerin asıl gayelerinin Ermeni ulusal uyanışına katkıda bulunmak olduğunu ortaya koymaktadır.

Ziya Şakir’in Amerikalı misyonerleri insanlık adına faaliyet gösteren faziletperverler olarak tanımlamasına rağmen eserinde kullandığı bir belgede de misyoner okulunda çalışan hocaların Ermeni komitacılığına doğrudan destek verdiklerini ortaya koymaktadır. Bu belge, 1309 yılında Yozgat’ta meydana gelen olaylar sırasında Yozgat’ın Köseoğlu Mahallesi’nden Uğurluyan Misak’ın oğlu Hamparsom’un adliye siciline geçen ifadesidir. Bu belge Ziya Şakir’e devrin Ankara Vilayeti İstinaf Müdde-i Umumisi olan Mardinizade Arif Bey tarafından verilmiştir. Hamparsom verdiği ifadede Merzifon’a gittiğinde buradaki mektepte hocalık yapan Kayayan Ohannes, Tomayan Karabet⁶⁶⁷ adlı iki Ermeni’nin mektep içinden ve dışından azalardan oluşan bir şirket kurduklarını ve bu şirketin gizli amacının Ermenilik adına isyanlar çıkarmak olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁸ Bu ifadede yer alan açıklamalardan da misyonerlerin Ermeni komitacılık ve ulusalcılık faaliyetlerine bulaştıklarını ve insani kaygılarla bu faaliyetleri yürütmedikleri rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu konuda Ermeni Patriği Horen Aşıkyan “1895-1896 Felaketli Dönemin Ermeni Tarihi” adlı eserinde “Bunların (Ermeni Protestan misyonerleri) çeşitli yerlerde kurdukları eğitim-öğretim kuruluşlarının pek çoğu tahrik edici hayali projelerin yapıldığı yanan, kızgın ve tüten ocaklardan başka bir şey değildiler.”⁶⁶⁹ diyerek misyonerlere ait kurumların nasıl kaynayan bir kazan olduğunu gözler önüne sermiştir. Ermeni patriğinin açıkça ortaya koyduğu bu gerçeklerden misyonerlerin habersiz olduklarını veya kandırıldıklarını düşünmek pek akla yatkın bir yaklaşım olmasa gerektir. Bu nedenle Ziya Şakir’in Amerikalı misyonerler için sarf ettiği “çok yüksek insani hislerle” hareket eden

⁶⁶³ Erdoğan, *a.g.m.*, s. 69; Başgün, *a.g.e.*, s.30.

⁶⁶⁴ Kılıç, *a.g.e.*, s. 104.

⁶⁶⁵ Kılıç, *a.g.e.*, s. 101.

⁶⁶⁶ Zeynep İskefiyeli, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelerinin Yeri ve Önemi*, Sakarya Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2008, s. 15.

⁶⁶⁷ Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 464.

⁶⁶⁸ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 4 Aralık 1940, Tefr. No.: 54, s. 3.

⁶⁶⁹ Kodaman, *Türkler- Ermeniler...*, s. 38.

“medeniyet ve faziletperver Amerikalılar” gibi sıfatlar çok gerçekçi değildir. Misyonerlik ile ilgili olarak “din kisvesi altında büyük devletlerin gerçek amaçlarına ulaşmalarını sağlayan güvercinler gibi masum, fakat yılanlar gibi kurnaz davranan”⁶⁷⁰ kurumlar oldukları yorumu ayağı daha yere basan bir değerlendirmedir. Bu nedenle de uluslararası emperyalist politikaların bir piyonu olan misyonerlikle ilgili iyi niyetli yorumlar önemli bir yanlış olarak Ziya Şakir’in tefrikalarında yer almaktadır.

8-Osmanlı Bankası Baskını

Ziya Şakir’in Ermeni meselesi ile ilgili olarak üzerinde durduğu önemli konulardan birisi de Osmanlı Bankası⁶⁷¹ baskınıdır. Bu olay o dönem hem Osmanlı Devleti içinde hem de Avrupa’da geniş yankı uyandıran önemli bir terör olayı olması nedeni ile Ziya Şakir tarafından *Bomba Vak’ası* ve *Kan Dalgası* adlı eserlerinde ele alınmıştır. Osmanlı Bankası baskını Kumkapı olaylarından sonra payitahtta Ermeniler tarafından çıkarılan en önemli olaylardan birisidir. Ermenilerin Osmanlı payitahtında başarıya ulaşma şansları olmamasına rağmen terör eylemlerine girişmelerinin ardında yatan en önemli sebep kendilerine örnek aldıkları tarihsel tecrübe ve Kumkapı olayları (1890) öncesinde İstanbul’a gelen *Daily News* gazetesi muhabiri Fitzgerald’ın Ermenilere verdiği önemli tavsiyelerdir. Fitzgerald bu tavsiyelerinde özellikle payitahtta çıkarılacak olayların büyük devletlerin dikkatini çekeceğini, payitahtta başarılı olunursa da II. Abdülhamid’den memnun olmayan Müslüman halkında Ermenilerle birlikte hareket edebileceğini ve böylece amaçlarına ulaşmak için önemli bir adımın atılmış olacağını belirtmiştir.⁶⁷²

Ziya Şakir Osmanlı Bankası baskını ile ilgili olarak önemli ayrıntılar vermektedir. Bu çerçevede ilk olarak banka basma hadisesinin planlanmasında rol alan başlıca kişilerin künyelerini ortaya koymaktadır. Ziya Şakir’e göre bu kişiler şunlardır: “Hristofor Mikailyan (Komite adı Samuel Kayin yahut Tatul), Ohannes Yegikyan (Komite adı Malatyalı Hacı), Karabet Yeğikyan (Komite adı Aşut), Doktor Kirkor Sayan (Komite adı Manul Nikolesko), Ardaşes Teyvan (Komite adı Mısırlı), Bedros Paryan (Komite adı Papkin Soni), Manisalı Zare (Komite adı Aram), Agop Vart Badrikyan (Komite adı Varto)Arşak Senusyan (Kirkko), Hamparson Ağacanyan (Komite adı Garo) ve bunlara ilaveten Madmazel İstoktuli Titeiyan (Komite adı İsta) ve Madmazel Kapane Mami Gönciyan (Komite adı Mami)⁶⁷³ dir. Ziya Şakir bu isimleri sayarken sadece planlayıcıları değil olaylara şöyle veya böyle karışmış herkesi zikretmektedir. Ancak kaynaklarda olayların asıl tertipleycisi olarak Rusya’dan gelen üç Rus Ermenisinin ismi zikredilmektedir. Bunlar Varto (Vart Badrigian), Boris

⁶⁷⁰ Erdoğan, *a.g.m.*, s. 68.

⁶⁷¹ Osmanlı Bankası’nın kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 1999; Edhem Eldem, “Bağımlılık ve Gelişme Arasında Bir Kurum Osmanlı Bankası”, *Türkler*, Ankara 2002, C.14, s. 416-434; Kaya Bayraktar, “Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu”, *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sivas 2002, C. III, S. II, s. 71-88; Andre Autheman, *Bank-ı Osmani-i Şahane: Tanzimattan Cumhuriyet’e Osmanlı Bankası*, İstanbul 2002.

⁶⁷² Damadyan, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁷³ Ziya Şakir, *Bomba...*, *Halk*, 11 Aralık 1940, Tefr. No.:61, s. 3.

(Sembat Khachadourian) ve Marr (Mikail Der Mardirosian).⁶⁷⁴ Ziya Şakir ise Varto dışında diğer isimleri zikretmemektedir. Ziya Şakir, Osmanlı Bankası'na baskını düzenleyen bu komitacıların dâhil oldukları örgütlerin ise Hınçak, Troşak ve Taşnaklardan oluştuğunu ifade ederek yapılan terör eylemlerinin Ermeni örgütlerinin ortak karar ve çabası ile olduğunu iddia etmektedir.⁶⁷⁵

Ziya Şakir'e göre olaylara karışan isimlerden dikkate değer iki bayan da vardır. Bunlar özellikle baskının hazırlık safhasında bomba ve kurşunların taşınmasında ve saklanmasında görev alan kişilerdir. Bu kişiler matmazel İstoktuli Titciyat (komita adı İsta) ve matmazel Apame Mami Gönciyan (komita adı Mami) dir.⁶⁷⁶ Bu kadınların Ziya Şakir'in de belirttiği gibi olayda özellikle bombaların yapımı, saklanması ve taşınmasında hiç de hafife alınmayacak kadar önemli çalışmalar yaptıkları anlaşılmaktadır. Ancak Ziya Şakir'in birçok eserinde olaylara canlılık katmak adına yeri geldiğinde eserinde kurguyu kullanmaktan çekinmemesi nedeni ile İsta ve Mami adlı kadınların ve onların komitacılık faaliyetine katılmasının kurgu olduğu düşünebilir. Ancak Armen Garo'nun hatıralarına bakıldığında Ziya Şakir'in verdiği bilgilerin bir kurgu olmayıp gerçeği yansıttığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu konuda Armen Garo "İstanbul'a vardığı gün ile baskının gerçekleştiği sekizinci gün içerisinde gizli dökümhanelerinden dört yüz bomba kovanını Beyoğlu'ndaki İskuhi'nin (Haik Tiryakiyan'ın nişanlısı daha sonra evlenmişlerdir.) evine taşıdıklarını, bombaları hazırladıktan sonra da İstanbul'un çeşitli bölgelerine dağıttıklarını ve tüm bu işleri yirmi ile yirmi beş yaşları arasında öğretmen ve öğrenci olan üçü bayan on, on iki güvenilir kişi ile gerçekleştirdiklerini anlatmaktadır."⁶⁷⁷ Bu bilgilerin ışığında Ziya Şakir'in aktardıklarının doğruluğu konusunda herhangi bir şüpheye mahal kalmamaktadır.

Ziya Şakir bundan sonra yaşanan gelişmeler ile ilgili olarak komitacıların Osmanlı Bankası baskını hazırlıklarını sürdürürlerken 26 Ağustos 1896 günü şüpheli hareketleri nedeni ile Arabacı Agop isimli komitacının bomba ve revolver fişekleri ile yakalanarak sorguya çekildiğini belirtmiştir. Bu kişinin Zaptiye nezaretinde sorgusu devam ederken bir Ermeni gelerek Samatya'da Dökmeci Murat'ın evinde birtakım komitacıların toplandığını haber vermesi üzerine polisler Dökmeci Murat'ın⁶⁷⁸ evini

⁶⁷⁴ Armen Garo, *Osmanlı Bankası*, İstanbul 2009, s. 117.

⁶⁷⁵ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 11 Aralık 1940, Tefr. No.: 61, s. 3. Haluk Selvi Osmanlı Bankası baskınına Taşnakların organize ettiği başlıca olaylardan biri olarak belirtmektedir. Selvi, *Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım...*, s. 47. Ancak Esat Uras da bu konuda Hınçak, Taşnak komiteleri dışında Şant ve Kurban komitelerinin de içinde bulunduğu bir gurup tarafından Osmanlı Bankası baskınına karar verildiğini belirtmektedir. Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 507. Bu konuda Armen Garo ise olayın ilk başta yaşanan Zeytun olaylarının intikamını almak düşüncesi ile ortaya çıktığını ve bu çerçevede banka basma planına karar verildiğini belirtiyor. Ancak Garo bu eylem için Taşnak komitesi ile birlikte çalışmasına rağmen kendisinin Taşnak veya Hınçaklara üye olmadığını millet sevgisi ile bu eyleme katıldığını ifade ediyor. Garo, *a.g.e.*, s. 113-115.

⁶⁷⁶ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 11 Aralık 1940, Tefr. No.: 61, s. 3.

⁶⁷⁷ Garo, *a.g.e.*, s. 106.

⁶⁷⁸ Ziya Şakir tarafından Dökmeci Murat olarak ifade edilen isim Hüseyin Nazım Paşa tarafından Dökmeci Mühürdad olarak ifade edilmektedir. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, İstanbul 1998, C. II, s. 349.

basarak dört komitacıyı yakalamışlar ve tam tahkikatın başlayacağı sırada komitacıların Osmanlı Bankası'nı bastığı haberi ulaşmıştır.⁶⁷⁹

Banka baskını ile ilgili olarak en ayrıntılı bilgi veren kişilerden birisi Armen Garo'dur.⁶⁸⁰ Armen Garo hatıratında olay günü ile ilgili olarak sabah Galata'daki İngiliz okuluna gitmek üzere Papken Suni ile Tiryakiyan'ın evinde buluştuklarını, bomba ve silahları düzenleyerek komitacılara gönderdiklerini belirtiyor. Bundan sonra İngiliz okulunda Armen Garo, Papken, Hraç, Ashot, Levon ve Trabzon'dan baskına katılmak için yeni gelmiş olan Ekibtatzi (Artashes Devian) bir odaya çekilip neler yapacaklarını son kez gözden geçirmişler ve baskın için sadece on sekiz kişinin geldiğini görünce baskın konusunda kararsız kalmışlardı. Fakat dağıldıktan kısa bir süre sonra Papken Suni'nin yanındaki on üç kişi ile geri dönerek bankaya saldıracaklarını belirten kararlı tavrı eylemin gerçekleşmesini sağlamıştır.⁶⁸¹

Olayın başlamasından sonra Osmanlı inzibat teşkilatının olayla ilgili olarak aldığı tedbirlerin neler olduğu konusunda Ziya Şakir'in verdiği bilgiler oldukça ilginçtir. Örneğin aniden meydana gelen baskın karşısında jandarmalar şaşırılmışlar ve “üzerlerinde bir tek fişek olmadığı için silahla mukabele edemiyorlar.”⁶⁸² diyerek olay sırasında askerlerde kurşun olmadığını ifade etmiştir. Ancak anlatımın devamında ise silah sesini duyan mülazım Mehmet Ağa yanında birkaç jandarma ile koşup geldi. “Zavallı Hüseyin Çavuş'un⁶⁸³ kanlar içinde yattığını görür görmez hiç tereddüt etmeden revolverini çekti. Jandarmaları tehdit eden komitacıların üzerine ateş etti.”⁶⁸⁴ diyerek kendisi ile çelişen ifadeler ortaya koymaktadır. Bu durum olayın anlatımının devamında da dikkat çeken önemli bir husustur. Ziya Şakir, bankaya giren komitacıların açtıkları yoğun ateş karşısında askerlere dağıtılan fişek sayısının ise kişi başına “16 adet” olduğunu belirtmektedir. Bizce Ziya Şakir'in banka baskını anlatısı sırasında özellikle bu meseleye özel bir önem vermesinin en önemli nedeni komitacıların bu kanlı girişiminin bile devlet tarafından ciddiye alınmadığını ortaya koymaktır. Böylelikle devletin içinde bulunduğu aciziyet ortaya konulmuş olacaktır. Ancak bankaya girerek banka içerisinde birçok görevliyi rehin alan komitacılara karşı dışarıdan yapılacak yoğun bir kurşun yağmuru birçok rehinenin ölümüne neden olabilir ve bu durumda Avrupa devletlerinin tepkisini beraberinde getirebilirdi. Böylece komitacılar da amaçlarına ulaşmış olurlardı. Bu durumda devletin yapacağı en akıllıca çözüm rehinelere mümkün olduğu kadar can kaybına uğramamasını sağlamaktır ki devlette zaten bunun için gerekli tedbirleri almıştır. Bunun dışında yaşanan olaylara doğrudan

⁶⁷⁹ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 12 Aralık 1940, Tefr. No.: 62.2, s. 3. Ziya Şakir tefrikasında verdiği bu bilgilerin önemli bir kısmını dönemin Zabtiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'nın anılarına dayanarak vermektedir. Bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, C.II, s. 346, 357.

⁶⁸⁰ Armen Garo baskın sırasında Osmanlı Bankası'na ilk giren kişidir. Fikrettin Yavuz, *Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu:1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği*, Sakarya Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2009, s. 82.

⁶⁸¹ Garo, *a.g.e.*, s. 120-123.

⁶⁸² Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 13 Aralık 1940, Tefr. No.: 63.1, s. 3.

⁶⁸³ Hüseyin Çavuş bankada nöbet tutan ve baskın sırasında komitacılar tarafından öldürülen ilk kişidir. Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 12 Aralık 1940, Tefr. No.: 62.2, s. 3.

⁶⁸⁴ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 13 Aralık 1940, Tefr. No.: 63.1, s. 3.

şahit olan Hüseyin Nazım Paşa'nın olayları anlattığı eserinde böyle bir ayrıntıdan bahsetmemesi oldukça ilginçtir. Çünkü Hüseyin Nazım Paşa mümkün olduğu kadar olaylarda birçok ayrıntıya yer vermeye çalışmasına rağmen “kurşunsuz asker” gibi dikkate değer bir noktayı atlaması pekte muhtemel değildir. Ayrıca bankaya saldırı ile ilgili olarak verilen bilgilerde “Başlama işareti Garo'dan gelmişti, kafasını başlayın anlamında sallayınca Bayburtlu Hovannes tabancasını çekmiş ve Arnavut nöbetçiye iki el ateş etmiş fakat vuramamıştı. Ateşe karşılık veren Arnavut nöbetçi Hovannes'i vurmuş ancak diğer dört komitecinin ateşi ile nöbetçilerden biri ve iki asker vurulmuştu.”⁶⁸⁵ diyen Garo bundan sonra Bankanın kapısının kapatılmasına çalıştığını ancak bu sırada “bir grup askerin yaylım ateşine başladığını”⁶⁸⁶ belirtmektedir. Bu ifadeler aslında durumun hiçte Ziya Şakir'in anlattığı gibi olmadığı ortaya konulmuştur.

Olaylar sırasında Ziya Şakir banka dışında Kasımpaşa, Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Sulumanastır gibi yerlerde de Ermeni komitacıların Müslüman halka ve devlet kurum ve çalışanlarına karşı eylemlerde bulunarak İstanbul'da toplumsal bir buhran çıkması için her türlü eyleme yöneldiklerini ifade etmektedir. Bunun sonucunda İstanbul'da “her semtte beş on sopalı Türk'ün,”⁶⁸⁷ “balıkçı, kayıkçı ve hamalların”⁶⁸⁸ galeyana gelişleri ve komitacıların başlattıkları terör dalgası bir anda Müslüman halkla Ermeni komitacılar ve sıradan Ermeniler arasında başlayan çetin bir mücadeleye dönüşmüştür.⁶⁸⁹ Böylece Osmanlı Bankası baskınının aslında “daha geniş çaplı bir organizasyonun sadece bir parçası”⁶⁹⁰ olduğu rahatlıkla anlaşılmaktaydı.⁶⁹¹ Benzer bir manzara Kumkapı olayları ve Bab-ı Ali gösterilerinde yaşanmış ve orada da başta

⁶⁸⁵ Garo, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁶⁸⁶ Garo, *a.g.e.*, s. 125.

⁶⁸⁷ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 17 Aralık 1940, Tefr. No.: 67, s. 3.

⁶⁸⁸ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 20 Aralık 1940, Tefr. No.: 70, s. 3; Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu da hamalların ellerine sopalar alarak Ermenilere karşı harekete geçmelerinde Abdülhamid'in ihtilalcilerin bire kadar yok edilmeleri konusunda verdiği emrin etkili olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Abdülhamid bu amaçla “hamallar süratle toplanıp ellerine kocaman sopalar verdirdi.” Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han*, İstanbul 1960, s. 33-34; İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılab-ı Milliye Dair Hatıratım, Biz İttihatçılar*, İstanbul 2009, s. 87.

⁶⁸⁹ Olaylar sırasında İngiliz Büyükelçiliğine vekalet eden Michael H. Herbert “durumun çok ciddi olduğundan, başıbozuk diye tabir ettiği Türklerin tehditkar bir tutum içerisinde sokaklarda Ermenileri sopalarla dövdüğünden bahsederek İstanbul'daki diğer bölgelerde de benzer karışıklık manzaralarının olduğu şeklinde söylentiler rivayet edildiği bilgisini vermektedir.” Fikrettin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, Ankara 2015, s. 103.

⁶⁹⁰ Yavuz, *a.g.e.*, s. 75.

⁶⁹¹ Osmanlı Bankası baskınının gerçek amacının ne olduğu ile ilgili olarak aslında Avrupa basını ve devletleri de her şeyin farkındadırlar. Bu konuda baskının hemen sonrasında 28 Ağustos günü Times gazetesinde çıkan yorumlar her şeyi açık seçik ortaya koymaktadır. Gazetede konu ile ilgili yorum aynen şöyledir: “... asilerin kendileri çılgın fedailer idiyse de Türkleri mukabele etmeye zorlayıp ardından da Hristiyanlara karşı oluşması muhtemel olan taşkınlıkları Türk hakimiyetinin tahammül edilmez ve tedavi olunmaz barbarlığının bir ispatı olarak göstermek isteyen başkaları tarafından alet edilmiş olmaları gerekir... Diğer taraftan eğer padişah Müslüman tebaasının tahrik karşısındaki fanatizmini kontrol edebildiğini ispat edebilirse durumunu önemli ölçüde kuvvetlendirmiş ve iç düşmanlarının entrikalarını alt etmek yönünde en emin yolu takip etmiş olacaktır.” Eldem, *Banka Vakası...*, s. 148. Times'da çıkan bu yorum aslında olayın amacının herkes tarafından gayet iyi bilindiğini açıkça göstermektedir.

hamallar olmak üzere Müslümanlar Ermeni komitacılar karşı galeyana gelerek olaylara müdahil olmuşlardı.

Bu olaylar sırasında dikkatlerden kaçan önemli bir nokta da Ermenilerin başlattıkları terör eylemlerine karşı İstanbul'da yaşayan Müslüman halkın müdahil olarak olayların daha da büyüyerek bir asayiş sorunu olmaktan çıkıp toplumsal bir sorun haline gelmesine neden olmalarıdır. Ancak burada daha önemli olan husus ise Kürt hamalların bu olaylara müdahil olmalarında Ermeni hamallarla yaşadıkları ekonomik rekabetin ne kadar etkili olduğu veya olmadığı sorusudur. Ziya Şakir özellikle Kürt hamalların olaylara müdahil olduklarını satır aralarında belirtmesine rağmen bu hususun ehemmiyeti üzerinde durmamıştır. Bu bilinçli bir tercih midir? Yoksa gözden kaçan bir ayrıntı mıdır? Bu sorulara net bir cevap vermek mümkün değildir. Fakat bu konuda Nevzat Çiçek "1826'ya kadar birlikte çalışan Kürt ve Ermeni hamalların kaderi 1826'da ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağı'yla değişti. Kürt hamallar, ocağın kaldırılmasıyla birlikte güçlerini önemli ölçüde yitirdi. Yerlerini Ermeni hamallar aldı. 1876'da iktidara gelen Abdülhamit, Kürt hamalları İstanbul'a getirterek Ermeni hamallara karşı mevzilendirdi. 26 Ağustos 1896'da Galata'da çıkan isyanlarda binlerce Ermeni hayatını kaybetti, dört yüz ila beş yüz Ermeni hamal işini kaybetti."⁶⁹² diyerek aslında iki toplum arasında siyasal mücadele dışında ekonomik bir rekabetin de olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁹³ Bu nedenle Esat Uras'ın verdiği bilgiler arasında Osmanlı Bankası baskınına katılanlardan üç reis ayrı tutulursa geriye kalanların hepsinin Türk tebaasından ve hamal olması da oldukça dikkate değer bir husustur.⁶⁹⁴ Ancak Ziya Şakir yaşanan gelişmelerde "ekonomik boyuta" değinmeyerek kendince olaylara karşı oluşan Müslüman halkın refleksinin taşıdığı değer zedelenmesine engel olmaya çalışmış olabilir diye düşünmekteyiz. Çünkü bu toplumsal tarafları olan ekonomik rekabetin Ziya Şakir tarafından duyulmaması veya bilinmemesi pek muhtemel gözükmemektedir.

Ziya Şakir'in banka baskını olayını anlatımı sırasında üzerinde durduğu önemli hususlardan birisi de baskının sona erdirilmesi amacı ile Rusya sefareti baş tercümanı Maksimof'un devreye girmesi ve komitacıların eylemlerini sona erdirmeleri olayıdır. Ziya Şakir, Maksimof'un sefarethaneden alınan izinle bankada bulunan komitacıları ikna için görevlendirildiğini ifade etmektedir. Yapılan görüşmeler sonunda bankada bulunan Ermeni komitacıların hiçbirisine dokunulmadan Maksimof'un refakatinde vapura bindirilerek yurt dışına çıkmayı kabul etmişlerdi. Bu anlaşma saraya bildirildikten sonra saray, içinde bulunduğu bu çetrefilli durumdan bir an önce

⁶⁹² Nevzat Çiçek, Hamallık Mesleğinde Kürt- Ermeni Rekabeti, <http://www.taraf.com.tr/haber/-yuku-onlarin-sirtinda.htm>

⁶⁹³ Ekonomik rekabetin temelinde Kumkapı hadiselerinden sonra Ermenilere karşı hiddeti artan II. Abdülhamid'in Ermeni komitacılarına maddi olarak yardım ettikleri düşüncesi ile Ermenilere karşı iktisadi bir darbe vurmayı amaçladığını ve bu konuda Ermeni kuyumcuları saraydan çıkardığını ve bu memnuiyetin bi'l- umum vali ve mutasarrıflara da tebliğ edildiğini bilmekteyiz. İşte Ermenilere karşı alınan bu sıkı iktisadi tedbirlerin ilk ayağını bu boyutu ile Ermeni hamalların karşısına Kürt hamalların konulması oluşturmaktadır. İktisadi darbe hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 259-261.

⁶⁹⁴ Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 518; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1985, s. 164.

kurtulmak için her türlü teklifi kabule hazır bir vaziyette olduğundan bu şartı kabul etmiştir.⁶⁹⁵ Anlaşmaya göre Maksimof'un bankaya getirdiği arabalara banka baskınına katılan yirmi üç kişiden⁶⁹⁶ sağ kalan on üç komitacı⁶⁹⁷ binerek kendilerini bekleyen Jurind vapuruna geçtiler.⁶⁹⁸ Bu konudaki farklı rakamlara rağmen Ziya Şakir bu rakamları hangi kaynaktan aktardığını da tam olarak belirtmemektedir. Bankayı basan komitacıların rakamları konusunda olaya katılanlar bile net bir rakam verememektedir. Bunun en önemli sebebi olaya katılanların ve olayın başlamasının tamamen spontane bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Armen Garo da yetmiş beş kişilik bir grup beklerken baskın öncesi otuz bir kişinin ortalarda görüldüğünü belirtse bile baskın sırasında ise kaç kişinin olduğunu net olarak söyleyememektedir. Hatta olaya katılan komitacılardan "Bursalı Ruben" adlı kişinin kendilerinden olup olmadığından bile emin değildir.⁶⁹⁹ Böyle bir ortamda net bir sayının ortaya çıkmaması kadar doğal bir durum olamaz. Buna birde bankada ölenlerden kaçının komitacı veya sıradan müşteri olduklarının tespitinde yaşanan sorunları da eklemek gerekir.

Osmanlı Bankası'nın basılması ile ilgili diğer bir konuda birçok insanın ölümüne neden olan böyle bir terör olayına karışan faillerin devlet tarafından sanki hiçbir suçları yokmuşçasına ellerini kollarını sallaya sallaya yurt dışına çıkmalarına izin verilmesidir. Ziya Şakir'in özellikle bu olayı eleştirmesi gerekirken bu konudan hiç bahsetmeden baskın sonrası İstanbul'da yaşanan diğer çatışmaları anlatması oldukça ilginçtir.

Banka baskınına karışan Ermenilerin yurtdışına çıkmalarına izin verilmesi aslında devletin Ermeni olayları sırasında ortaya koyduğu hatalarla ilgili önemli bir örnektir. Ama bu sıkıntı sadece II. Abdülhamid dönemi ile sınırlı olmayıp sonraki dönemlerde de devam etmiş ve hatta banka baskınına katılan Armen Garo 1908 ile 1914 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde Osmanlı Mebusan Melisinde milletvekilliği yapmıştır. Belki de Ziya Şakir olayın sonunun eleştirisi sırasında ister istemez İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidarda olduğu dönemde milletvekili olan Armen Garo'ya da geleceğini düşünerek bu hususa hiç değinmeyerek düşünsel ikilemden kurtulmaya çalışmıştır diye düşünmekteyiz.

⁶⁹⁵ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 19 Aralık 1940, Tefr. No.: 69, s. 3.

⁶⁹⁶ Bu konuda kaynaklarda tam bir görüş birliği olmayıp 20 ile 30 arasında bir rakamdan bahsedilmektedir. Örneğin Fikrettin Yavuz banka baskınına katılan kişilerin sayısının 26 kişi olduğunu ve bu kişilerin 3 tanesinin eğitilmiş, diğerlerinin ise eğitimsiz olduğunu arşiv belgelerine dayanarak söylemektedir. Bkz. Yavuz, *a.g.e.*, s. 68; Ayrıca olaya katılanlardan Hraç (Hayik Tıryakyan) ise 17 kişinin sağ kaldığını, 3 kişinin öldüğünü ve 6 arkadaşlarının da yaralandığını ifade ederek toplamda olaya 26 komitacının katıldığını belirtmiştir. Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 510; Vahank N. Dadrian ise baskın sırasında 25 kişinin bulunduğunu ifade etmektedir. Vahank N. Dadrian, *Ermeni Soykırım Tarihi Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma*, İstanbul 2008, s.218, 222.

⁶⁹⁷ Ziya Şakir bankada sağ kalan komitacıların sayısını 13 kişi olarak vermesine rağmen farklı kaynaklarda ve arşiv belgelerinde bu sayının 17 olduğu belirtilmektedir. Hatta bu kişilerin isimleri ve meslekleri de ortaya koyulmaktadır. Bu konuda bkz. Yavuz, *a.g.e.*, s. 106-107; Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 510.

⁶⁹⁸ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 19 Aralık 1940, Tefr. No.: 69, s. 3.

⁶⁹⁹ Garo, *a.g.e.*, s. 125-127.

Ziya Şakir bu olayla ilgili olarak da olay sonrasında İstanbul’da yaşanan kanlı çatışmaları ve bu çatışmalarda zarar gören Ermenilerin mesuliyetinin komitacılar olduğunu ancak bu sorumluluğa zerre kadar ehemmiyet vermeyen bu insanların eylemlerine aynen devam ettiklerini ekleyerek bu bahse son vermektedir.⁷⁰⁰ Ziya Şakir ortaya koyduğu bu yorumla olaylar sırasında Ermeni halkın karşılaştığı sert muameleye haklılık kazandırmayı amaçlamıştır. Bu noktada Ermeni komitacıların olayın ateşleyicisi oldukları açık ve seçik ortadadır. Bundan sonra yaşanan çatışmalarda ortaya çıkan ölümler Ermenilere karşı sert bir yaklaşımında olduğunu ortaya koymaktadır. Zira yaşanan olaylar sırasındaki rakamlara baktığımızda polis, jandarma ve Müslüman halktan toplam ölü sayısı otuz ve yaralı sayısı ise yetmiş ikidir. Buna karşılık Ermenilerden ölü sayısı toplamda bin on beş yaralı sayısı ise yüz on altıdır.⁷⁰¹ Bu rakamlara bakıldığında ortada bir sıkıntı olduğu açıkça görülmektedir. Yaşanan gelişmelerin haddi aşması üzerine Seraskerlikten yayınlanan bir tezkerede “Ermenilerden han hamam gibi ba’zı mahallere suret-i müctemi’ada iltica ve ihtilafa edenlerin cümlesi erbab –ı fesaddan olamayacağından ve bunlar silah teşhir etmeyerek humbara isti’mal eylemedikleri suretde korkularından saklanmış demek olacağından bu misillülerin tarassud altında bulundurulmasıyla beraber hiçbir kimse tarafından ta’arruz olunmamaları için tekayyüd etmek ve ahalinin teskin-i ezhanına değin bulundukları yerlerde kalmalarına müsa’ade olunmak ve yedlerinde humbara gibi alat-ı muhribenin vücut ve âdem-i vücudundan emniyet-i tamme hâsıl olmak için üzerleri taharri edilmek ve emniyet-i tamme hâsıl olduktan sonra şübheyi da’i yanlarında veya bulundukları mahalde nesne bulunmadığı halde yerlerinde kalmalarına müsaade olunmak.(Mad. 4) Hiçbir kimsenin hangi sınıftan olursa olsun, silahlı gezmesine ve sopa taşımaya müsaade etmemektedir.(Mad.6) Hiçbir kimsenin mesakinine cebren, aharın duhülüne müsaade eylememektedir.(Mad.7)”⁷⁰² denilmektedir. Bu ifadelerde Müslüman halk yerine hangi sınıftan olursa olsun gibi genel bir ifade kullanılmış ve özellikle de silah ve sopalardan bahsedilmiştir. Olaylarda ortaya çıkan ölü sayısı da dikkate alındığında bu beyannamede kontrolden çıkmaya başlayan Müslüman halkın kontrol altına alınmaya çalışıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Olay bu boyutları ile düşünüldüğünde Ziya Şakir’in olayın mesuliyetini Ermeni komitacılara çıkarması haklı bir yaklaşım olmasına rağmen olayların sonradan aldığı şiddet boyutu Müslüman tebaanın bu tahrik karşısında kontrolden çıkmış olduğunu göstermektedir.

9-II.Abdülhamid’e Suikast Girişimi

Ermeni komitacılar Osmanlı topraklarında maruz kaldıklarını düşündükleri kötü muamelden II. Abdülhamid’i sorumlu tuttukları için onu bombalı bir suikastla öldürmeye karar vermişlerdi. Bunun için en uygun anında II. Abdülhamid’in Yıldız Camii’nde düzenlenen Cuma selamlığı dönüşü olduğuna karar vermişlerdi. Bu karar

⁷⁰⁰ Ziya Şakir, Bomba..., *Halk*, 22 Aralık 1940, Tefr. No.: 72, s. 3.

⁷⁰¹ Eldem, *Banka Vakası...*, s.142-143.

⁷⁰² Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları...*, C. II, s.342-343.

doğrultusunda yapılan incelemeler sonrasında bu suikast gerçekleştirilmişti. Ancak II. Abdülhamid'in Cuma namazı çıkışından olağan dışı olarak Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile ayaküstü yaptığı birkaç dakikalık görüşme hayatını kurtarmıştı. Ahmet Bedevi Kuran, II. Abdülhamid'in Şeyhülislam ile yaptığı görüşmenin nedenini şöyle açıklamaktadır: “Arkadaşım Rıza, Ermeniler tarafından bomba atıldığı gün, Yıldız Camii’nde “Padişahım çok yaşa” sesleri arasında Sultan Hamid’e dilekçesini takdim etmişti. Belirlenmiş bir an zarfında infilakı tespit edilen bomba, bu sebeple Sultan Hamid daha içeride iken patladı. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi vasıtasıyla, Rıza’nın dilekçesiyle meşgul olan Padişahın dışarıya bir müddet geç çıkması hayatını kurtardı.”⁷⁰³

Ziya Şakir, Ermeni terör hareketlerini anlatmaya çalıştığı “*Bomba Vak’ası*” adlı tefrikasında hiçbir zaman Ermeniler ile birlikte çalışan Jön Türklerin var olduğu tespitini yapmamış veya bu hususta bir imada da bulunmamış olması kasıtlı bir tercih midir? Yoksa gözden kaçan bir ayrıntı mıdır? soruları bu tefrikadaki önemli noktalardan birisidir. Ziya Şakir’in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile düşünsel bir bağının bulunmasının Ermenilerle Jön Türkler arasındaki II. Abdülhamid’in iktidarına karşı işbirliğinin⁷⁰⁴ tespit edil(e)memesinde bu bağın etkili olduğunu düşünmemek nerede ise imkânsızdır. Bu nedenle de Ziya Şakir’in ortaya koyduğu “tarihsel gerçeklik” iddiası aslında “tarihin geçmişe ilişkin bir değerlendirmeden ibaret olduğu tanımı düşünüldüğünde çok da genel geçer bir anlam ifade etmez.”⁷⁰⁵

Ziya Şakir 21 Temmuz 1905’te II. Abdülhamid’i öldürmek amacı ile yapılan bombalı suikastı⁷⁰⁶ anlatırken Ermeni komitacıların yaptığı hazırlıklardan fiziki görüşlerine kadar birçok ayrıntıyı anlatmasına rağmen Jön Türkler ile ilgili olarak herhangi bir hususa değinmemiştir.⁷⁰⁷ Ancak bu konuda dönemin tanıklarından Tahsin Paşa anılarında Ermenilerin bu olay öncesinde hem Jön Türklerle hem de Bulgar komitacılarla çalıştıklarını Ahmet Cemaleddin Paşa ve Atina Maslahatgüzarlığı

⁷⁰³ Kuran, *Harbiye Mektebi’nde...*, s. 39-40.

⁷⁰⁴ Bu konuda Ahmet İnsel “Ermeni komitelerinin Sultan Abdülhamid’e karşı denetimli şiddet kullanmaları, diğer komitenin yani İttihat ve Terakkinin yer yer teşvik ettiği bir eylem tarzıydı.” diyerek sınırlarını çok net açıklamamakla beraber iki örgütün de mücadele ettiği II. Abdülhamid’e karşı ortak faaliyetlerde bulunduğunu ortaya koymaktadır. İnsel, *a.g.m.*, s. 20. S. Aydın ilk dönemlerde İttihat ve Terakki hareketinin Osmanlılık siyaseti takip ettiği için mücadelelerinde herhangi bir etnik grup veya dinsel cemaati ön plana çıkarmadığını bu nedenle de cemiyetin herhangi bir etnik örgütle dayanışma ya girmekten imtina etmediğini dile getirmektedir. S. Aydın, *a.g.m.*, s. 118,

⁷⁰⁵ Koçak, *a.g.e.*, s. 14-18.

⁷⁰⁶ Bu suikastın ardında Yahudilerin ve masonların olduğu da idda edilmiştir. Bu iddiaya göre Ermenilerin bu girişiminin finansmanı bir mason olan İngiltere Kralı Edvard tarafından verilen on üç bin altın ile gerçekleştirilmiştir. Yahudilerin bu girişimin arkasında olmasının sebebidir II. Abdülhamid’in kendilerinin Filistin’e yerleşmesine izin vermeyeceğini anlamaları olarak açıklanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Turan, *İdam Sehvalarına Sığınan Hürriyet Kahramanları 31 Mart’ın Gizlenen Yüzü*, İstanbul 2015, s. 11

⁷⁰⁷ Bu hadisenin dışında yurtdışında yaşayan Jön Türklerin II. Abdülhamid’i ortadan kaldırmak için çeşitli girişimlerde bulundukları bilinmektedir. Örneğin Cenevre’de bulunan Jön Türkler, II. Abdülhamid’e suikast etmek için en önemli destekçilerinden biri olan Doktor Lardy’nin temin ettiği dinamitleri Balkan şubesine göndermişlerdir. Mekteb-i Tıbbiye’nin firari öğrencilerinden Arif Hikmet’in bu dinamitleri kullanarak II. Abdülhamid’i ortadan kaldırılmasına karar verilmiş ancak bazı aksilikler nedeni ile bu teşebbüs başarısız olmuştur. Muammer Göçmen, *İsviçre’de Jöntürk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, İstanbul 1995, s. 136.

tarafından Osmanlı Hükümeti'ne bildirildiğini ve Sultan Abdülhamid'in, Jön Türklerle bu iki ayrılıkçı örgütün birlikte çalışmasını çok sakıncalı bulduğunu ve bu nedenle ülke içerisinde Jön Türklere yardım ve yataklık edecek kişilerin takip edilmesi ve yakalanmasını emrettiğini ifade etmektedir.⁷⁰⁸ Tüm bu iddia ve cevapları bir kenara bırakıp daha genel bir çerçeveden baktığımızda Yıldız'da II. Abdülhamid'e karşı düzenlenen bu bombalı suikastı düzenleyenleri "hareket-i kahramane" olarak değerlendirilmesi de oldukça manidardır. Bunlardan Tevfik Fikret başarısız suikast sonrasında yazdığı "Bir Lahza-i Teahhür" adlı şiir⁷⁰⁹ ile bu girişimi övüp başarısızlığına

⁷⁰⁸ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 354-360.

⁷⁰⁹ İhsan Burak Birecikli, Yıldız Suikastı: Ermenilerin Abdülhamid'e Karşı Son Teşebbüsleri Bombalı Saldırı, <http://atam.gov.tr/yildiz-suikasti-ermenilerin-abdulhamite-karsi-son-tesebbusleri-bombali-saldiri/>.

Şiir ise şöyledir:

Tevfik Fikret'in Bir Lahza-i Teahhür adlı şiiri şöyle:

Bir darbe... bir duman... ve bütün bir gürûh-ı sûr,
Bir ma'ser-i vaz'ı temâşâ, haşin, akuur
Tırnaklariyle bir yed-i kahrın, didik didik,
Yüseldi gavr-ı cevve bacak, kelle, kan, kemik...

Ey darbe-i mübeccele, ey dūd-i müntakim,
Kimsin? nesin? bu salvete sâik, sebeb ne? kim?
Arkanda bin nigâh-ı tecessüs, ve sen nihân,
Bir dest-i gaybı andırıyorsun, rehâ-feşân.

Mâlik sensin o servet-i ra'dîn-i gayza ki
Her yerde hiss-i hakk u halâsın muharriki.
Sadmenle pâ-yı kaahiri titrer tegallübün,
En gırca tâc-ı haşmeti sarsar takarrübün.

Silkib ukuud-u rikba-i a'sârı, en çetin
Bir uykudan uyandırır akvâmı dehşetin.
Ey şanlı avcı, dâminı bîhûde kurmadın!
Atdın... fakat yazık ki, yazıklar ki vuramadın!

Dursaydı bir dakıkacağız devr-i bî-sükûn,
Yâhud o durmasaydı, o iklîl-i ser-nigûn,
Kanlarla bir cinâyete pek benzeyen bu iş
Bir hayr olurdu, misli asırlarca geçmemiş.

Lâkin tesâdüf...âh o kavîler münâdimi,
Âcizlerin, zavallıların hasm-ı dâimi,
Birden yetişdi mahve bu tedbîr-i hârikı,
Söndürdü bir nefesde bu ümmîd-i bârikı;

Nakş etdi bir tehekküm için baht-ı bî-şuûr
Târih-i zulme bir yeni dîbâce-i gurûr.
Kurtuldu; hakkıdır, alacak şimdi intikaam;
Lâkin unutmasın şunu tarih-i siflekâm:

Bir kavmi çiğnemekle bu gün eğlenen...(denî)
Bir lâhza-i teahhura medyun bu keyfini!

üzülmüştür. II. Abdülhamid'e muhalif olanların ortaya koyduğu bu duygular aslında ellerine fırsat geçtiğinde böyle teşebbüslere katılmaktan çekinmeyecekleri sonucunu da rahatlıkla çıkarmamıza neden olmaktadır.

II. Abdülhamid, Beylerbeyi Sarayı'nda bulunduğu dönemde bu suikast girişimi ile ilgili olarak yaptığı tahkikat sonrasında “küçük rütbeli yaverlerden biri, bir paşazade ve birkaç zabitin bu işe bulaştıklarını bildiğini ancak bu isimlerin ortaya çıkmasını engellediğini” anlatmıştır.⁷¹⁰ Bu nedenle Ziya Şakir'in bu eyleme ittihatçıların destek olmadıkları yolundaki savunması aslında havada kalan ayağı yere basmayan bir değerlendirmedir. Bu değerlendirmelerin en önemli sebebi yukarıda da dile getirdiğimiz gibi onun İttihatçılarla olan gönül bağıdır diye düşünmekteyiz.

10-Ziya Şakir ve Ermeni Tehciri

Ziya Şakir'in hayatını anlattığımız bölümde onun I. Dünya Savaşı'nda Bursa'da görev yaptığını açıklamıştık. Ziya Şakir, Bursa'da hem şehrin asayişini sağlamaya çalışmış hem de verilen diğer görevleri yapmıştır. Ziya Şakir, Bursa'da yaşadığı hadiseleri açıklarken bölgede yaşayan Ermenilerin, Çanakkale cephesinde savaşın tüm şiddeti ile sürdüğü dönemde Osmanlı ordusunu arkadan vurmak için hazırlık yaptıklarının anlaşılması üzerine bölgede yaşayan Ermenilerin de tehcir işlemine tabi tutulduklarını ifade etmektedir.⁷¹¹ Ziya Şakir I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra İstanbul hükümeti tarafından tutuklanmış ve İstanbul'a gönderilip “Taktik ve Tehcir Divan-ı Harbi” nde yargılanmış⁷¹² ancak bir ceza almamıştır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Ziya Şakir tehcir hadisesine bizzat tanıklık etmiş ve hatta kuvvetle muhtemeldir ki bu uygulamalarda da görev almıştır. Ancak bu hadiselerle ilgili genel bir suskunluk hâli içerisinde olduğu için çok fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Ziya Şakir'in Bursa ve çevresinde tehcirin uygulanması ile ilgili fazla bilgi vermemesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyetini ele aldığı eserinde tehcir hadisesi ile ilgili olarak neler düşündüğünü azda olsa açıklamıştır. Öncelikle Ziya Şakir, 1915 yılında Ermenilerin Van'da başlattığı isyana kadar hükümetin farklı noktalarda çıkan ayaklanmaları bölgesel bir girişim olarak gördüğünü ve bu nedenle de çok ciddiye almadığını ifade etmektedir.⁷¹³ Yapılan araştırmalar sonucunda da Ermenilerin, Kafkas cephesinde ve Çanakkale cephesinin gerisinde bir ihtilal çıkarmaya hazırlandıkları anlaşılmıştır.⁷¹⁴ Ziya Şakir, Ermenilerin bu plan çerçevesinde Fransız ve İngilizlerin Çanakkale'de karaya ilk çıkarma girişiminde bulundukları 25 Nisan 1915 tarihinde

⁷¹⁰ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 24 Aralık 1931, Tefr. No.: 179, s. 12; Metin Hülâgü, *Sultan Abdülhamid'in Sürgün Günleri Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, İstanbul 2007, s. 221.

⁷¹¹ Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkîya..., *Son Posta*, 3 Ağustos 1939, Tefr. No.:6, s. 14.

⁷¹² Ziya Şakir, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkîya..., *Son Posta*, 25 Ağustos 1939, Tefr. No.:28, s. 14.

⁷¹³ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 20 Ekim 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:93, s. 9.

⁷¹⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 15 Ekim 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:88, s. 9.

Bursa civarında Orhangazi’de Ermeni köylerinde de hareketliliğin başladığını ifade etmektedir.⁷¹⁵

Ziya Şakir, Ermenilerin isyanlar için hazırlandıkları bu dönemlerde gerekli tedbiri almayan hükümetin de yaşanılanlarda büyük bir mesuliyeti olduğunu düşünmektedir. Ona göre “ekseriyeti İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinin çanak yalayıcılarından mürekkep olan valiler ve diğer alakadar memurlar kendi ihtiraslarını tatmin etmek yüzünden etraflarını göremiyorlar, işittikleri şeylere de ehemmiyet vermiyorlardı.”⁷¹⁶

Bursa’da Ermeni komitelerin çıkardıkları patırtının bütün Ermeniler tarafından desteklenmediğini söyleyen Ziya Şakir, çeşitli kurumlarda muallimlik ve memurluk yaptıktan sonra emekli olan bir ihtiyarın ihtilalci Ermeni gençlerine yaptıklarının yanlış olduğunu anlatmaya çalıştığını belirtmektedir. Bundan rahatsız olan komitacılar ise bu yaşlı Ermeni’yi Setbaşı köprüsünden atarak öldürmüşlerdir. Bu hadise ile hükümet ve Türklerden memnun olan Ermenilerin komitacıların baskısı altında kaldıkları görülmektedir.⁷¹⁷

Van İsyanı ile birlikte artık işlerin iyice tehlikeye girdiğini gören hükümet aldığı kararla Ermenilerin tehcir edilmesine karar vermiştir. Bu karara Ayan meclisinde Ahmet Rıza ve Azaryan Efendi itiraz etmişler ancak sonuç değişmemiştir.⁷¹⁸ Ziya Şakir’e göre Tehcir kararının alınmasından sonra Çanakkale cephesinin gerisinde Orhangazi, Adapazarı, Geyve ve çevresinde Ermenilerin başlattıkları isyan hareketleri hükümetin “mülayemetle tatbik etmeyi düşündüğü kararından vazgeçmesine neden olmuştur. Çünkü bu isyanların başarıya ulaşması Çanakkale cephesini de tehlikeye düşürebilirdi. Böylesi önemli bir vaziyet karşısında hükümet tehciri “umuma teşmil” etmekten başka çare bulamamış ve Ermeniler “geniş bir refah içinde yaşadıkları yurtlarından çıkarılarak kafele kafele cenuba sürülmüşlerdir.”⁷¹⁹

Ziya Şakir tehcir hadisesinde de Ermenileri komitacılar ve komitacılarla karşı olanlar olarak ikiye ayırmıştır. Hükümetin ve dönemin şahitlerinin de bu durumun farkında olduğunu bu nedenle de tehciri dikkatli bir şekilde uygulamak kararında olduklarını ortaya koymuştur. Ancak ülkenin kritik bir anında Ermenilerin çıkardığı isyanların böylesi bir hassas düşüneyi öldürdüğünü ve bu nedenle tehcirin istenmeden de olsa sert bir şekilde uygulandığını ifade etmiştir. Bu yaklaşımı ile de yaşananlardan hükümeti değil komitacıları sorumlu tutmaktadır.

⁷¹⁵ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 16 Ekim 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:89, s. 9

⁷¹⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 18 Ekim 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:91, s. 9

⁷¹⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 21 Ekim 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:94, s. 9

⁷¹⁸ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 22 Ekim 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:95, s. 9

⁷¹⁹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 25 Ekim 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:98, s. 9

B-ZİYA ŞAKİR'İN II. MEŞRUTİYET SONRASI OLUŞAN MUHALEFETE BAKIŞI

Osmanlı Devleti'nde Yeni Osmanlılar hareketi⁷²⁰ içerisinde yer alan Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Ziya Paşa, Ebuzziya Tevfik gibi aydınların yaptığı çalışmalar ile Mithat Paşa'nın öncülüğünde Serasker Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa ve Hayrullah Efendi gibi önde gelen Osmanlı siyasetçilerinin faaliyetleri sonucu gerçekleşen bir hükümet darbesiyle⁷²¹ hem hükümdar değişikliği gerçekleştirildi hem de Meşrutiyet'in ilanı sağlanmıştır. Ancak II. Abdülhamid'in 1877-78 Osmanlı-Rus savaşını bahane göstererek 13 Şubat 1878 tarihinde Meşrutiyet yönetimine son vermesi Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi yüksekokullarda özgürlükçü ve reformcu kıpırdanmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hareketlenmeler bir taraftan Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını ve dağılmasını önlemeyi, diğer taraftan da Avrupa devletlerinin dış müdahale ve baskılarına, onlar kadar güçlenerek, devletin karşı durmasını sağlamayı amaçlamaktaydı. Bunun için de Meşrutiyet'in ilanını ve Kanun-ı Esasi'nin yeniden işlerlik kazanmasını talep ediyorlardı.⁷²² Başlangıçta düşünce düzeyinde kalan bu hareketlenmeler 1889'dan sonra eyleme dönüşmeye başladı⁷²³ ve bu tarihten 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam eden bir ayağı yurt içinde diğer ayağı yurt dışında olan uzun soluklu ve etkili bir muhalefet hareketi ortaya çıktı. Bu muhalif hareket zamanla ordu içerisinde de taraftar kazanarak etkinliğini daha da arttırarak iyice güçlenmiş ve Resneli Niyazi'nin ilk adımı ile II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin yolu açılmıştır⁷²⁴. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nde hürriyetin egemen olduğu ortamda işlerin çarçabuk düzeleceği gibi basit bir iyimserlik hâli tüm ülkeyi etkisi altına alsa da bu düşüncenin yanlışlığı ve insanların Meşrutiyet kavramından anladıklarının ne kadar sorunlu olduğu kısa sürede ortaya çıktı.⁷²⁵ Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-u Esasi'nin kabulünden sonra hürriyet kavramının Osmanlı toplumu tarafından yanlış anlaşılmasından rahatsızlık duyan Musa Kazım Efendi “*Sırâtı müstakim*” adlı

⁷²⁰ Yeni Osmanlılar ilk defa 1865 yılında toplanmışlar ve bu toplantıya Namık Kemal, Nuri, Reşad ve Suphi Paşazade Ayetullah Beyler katılmışlardır. Sonradan bu gruba Ziya Paşa ve Ali Suavi de katılmıştır. Şerif Mardin, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. V, s. 1699-1700.

⁷²¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, İstanbul 1996, s. 112.

⁷²² Sina Akşin, “Jön Türkler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. III, s. 832

⁷²³ Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul 1994, s.15

⁷²⁴ Meşrutiyet'in ilanı arafesinde yaşanan gelişmelerde Resneli Niyazi ve diğer İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin rolü önemlidir. Ancak burada masonların da yaşanan gelişmelerde doğrudan etkili oldukları hususu da göz ardı edilemez. Meşrutiyet'in ilanı arefesinde yaşanan kargaşalıkla ilgili olarak Angelo Iacovella şunları söylemektedir: “Herkes tarafından bilinmeyen konuya sokaklarda yayılım ateş sürerken, tutuklanmak üzere izlenen ve aranan liberallerin localarda himaye edildikleriydi; yeni ve beklenmedik devrimin karmaşık ve çöşkulu hareketi localardan yönetiliyordu.” Angelo Iacovella, *Gönye ve Hilal İttihat-Terakki ve Masonluk*, İstanbul 1998, s. 43-44.

⁷²⁵ Vilayetlerde hürriyet çıktı artık vergi vermeyiz diye tahsildarları kovan köylüler ile İstanbul'un en kalabalık caddesinde kanunen yasak olmasına rağmen tütün satan ve bunu engellemek için gelen zabıta memurlarına göğüslerindeki Karadağ tabancalarını göstererek “Hürriyet çıktı siz ne karşıyorsunuz?” diye bağırarak kaçakçıları bu yanlış anlaşılmanın sıradan örnekleri arasında rahatlıkla gösterilebilir. Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 29 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 1, s. 9; Ziya Şakir, *İttihatçılar Devrinde Muhalefet Nasıl Doğdu Nasıl Yaşadı Nasıl Öldü?*, Son Posta, 23 Ağustos 1936, Tefr. No.: 35, s. 10.

dergide “Hürriyet-Müsavat” başlığı ile bir dizi makale yayımlamıştır. Bu makalede hürriyet kavramından ne anlaşılması gerektiği konusunu ayrıntılı olarak işleyerek tüm canlılar gibi insanların hürriyetlerinin belli kurallara uymaları ile gerçekleşebileceğini belirtmiş ve dönemin Osmanlı toplumunun hürriyetinin çerçevesini de “Kanun-u Esasi”nin çizdiğini ifade etmiştir.⁷²⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet’in ilanından sonra doğrudan devlet yönetiminde olmasa da perde ardından devleti yönetenleri yönlendirmeye çalıştı. Böylece çekim gücü iyice artan cemiyetin yaptığı icraatlar, kendisine karşı ortaya çıkan muhalif hareketlerin dayanağını oluştururken Meşrutiyet yönetiminin beraberinde getirdiği görece serbestlik ve çok seslilik de yeni fırkaların kurulmasının zeminini hazırladı. Artık Osmanlı toplumu daha önce hiç görülmemiş bir şekilde hızla siyasallaşarak yeni sisteme uyum sağlamaya çalışmış bu durum beraberinde daha önce benzeri görülmemiş bir siyasal rekabeti ortaya çıkarmıştır.

Ziya Şakir II. Meşrutiyet’in ilanı döneminde İstanbul’da basın içerisinde aktif olarak faaliyet gösteren bir muharrir olması nedeni ile dönemin bizzat tanığı ve kendisi gibi dönemin hadiselerine tanık olan birçok insanla ilişki içerisinde olan biriydi. Bu nedenle dönemin siyasal arenasında yaşanan gelişmeleri ve muhalif hareketleri konu alan eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden birisi “*İttihatçılar Döneminde Muhalefet Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Öldü?*” adıyla *Son Posta* gazetesinde 18 Temmuz 1936- 17 Ekim 1936 tarihleri arasında 86 tefrika olarak yayımlanmıştır. Ziya Şakir bu eserinde Meşrutiyet’in ilanından Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimlere kadarki siyasal gelişmeler sonucu ortaya çıkan muhalif kişiliklerden Ali Kemal, Mizancı Murat, Miralay Sadık, Prens Sabahattin hakkında ayrıntılı bilgiler vererek onların muhalif hareketlerini ve amaçlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca bu eserinde muhalefetin ortaya çıkmasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin yaptığı hataları ve bu hatalar sonrasında İstanbul’da ortaya çıkan bazı toplumsal hareketleri de eleştirel bir gözle aktarmıştır.

Ziya Şakir’in Meşrutiyet dönemi muhalif hareketlerini incelediği bir diğer eseri de “*Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*” adlı tefrikasıdır. Ziya Şakir’in bu eserinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus onun İttihat ve Terakki Cemiyetine olan sempatisi ve hayranlığıdır. Bunun en önemli göstergesi olayları incelerken İttihat ve Terakki Cemiyetinin yaptığı hatalara değinmesine rağmen nihai noktada muhalefete karşı sahip olduğu olumsuz bakış açısını bir önceki tefrikasında olduğu gibi koruyarak bunu açıkça ifade etmesidir. Ziya Şakir iki bölümden oluşan bu tefrikasının birinci bölümünü 20 Ekim 1937-31 Aralık 1937 tarihleri arasında 52 tefrika olarak ve ikinci bölümü de 02 Ocak 1938-14 Mart 1938 tarihleri arasında 61 tefrika olarak *Tan* gazetesinde yayımlamıştır. Toplam 113 tefrikadan oluşan bu eserde II. Meşrutiyet döneminin fırkacılık mücadelelerini açıklamaya çalışmıştır. Tefrikaların

⁷²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Kazım, “Hürriyet- Müsavat”, *Sıratı müstakim*, 27 Ağustos 1908, S.1, s. 3-4.

birinci bölümünde Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan fırkalar incelenmeye çalışılmış ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası dışındaki fırkalar kısa bir şekilde incelenmesine rağmen Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluşundan Balkan Harbi arefesinde fırkanın kendini fesh etmesine kadar geniş bir şekilde ele alınmıştır. Ziya Şakir'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası dışındaki fırkaların İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında önemli bir gücü temsil etmemesi nedeni ile onlar üzerinde uzun uzadıya bir değerlendirme yapmaya gerek görmediğini düşünmekteyiz. İkinci bölümde ise Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adıyla tekrar Türk siyasal yaşamına katılan fırkanın ilkinin devamı olduğu noktasından hareketle faaliyetleri incelenmeye çalışılmış ve yine bu bölümde de diğer muhalif fırkalara çok değinilmemiştir.

Ziya Şakir tefrikasının başlığını "*Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*" olarak geniş bir perspektifte oluşturmuş olsa da eserde, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve diğer fırkaların programlarını ve yapmaya çalıştıkları siyasal faaliyetleri irdelemekten ziyade daha çok kişisel çekişmeler üzerinden muhalif hareketleri incelemeye çalışmıştır. Çoğu zaman da fırkaların programları hakkında yüzeysel birkaç fikir belirtip geçmiştir. Örneğin Ahali Fırkasından bahsederken "Programlarına gelince, bunu izah etmek pek uzun sürer. Aynı zamanda, mevzuumuzdan da hariçtir."⁷²⁷ diyerek bir kaç cümle ile bu konuyu geçiştirerek teorik hususlara değinmekten ziyade kişisel mücadeleler ve çekişmeler üzerinde durmuştur. Ziya Şakir bu eserinde de özellikle hatıratlardan ve sözlü anlatılardan yoğun bir şekilde faydalandığı için teorik hususlara temas etmekten kaçındığını düşünmekteyiz.

II. Meşrutiyet'in fırkacılık mücadelelerini kişisel çekişmeler üzerinden açıklamaya çalışmak eserin diline muhalif harekete katılanları küçümseyen bir yaklaşım hâkimdir. Bu çerçevede muhalif isimler genellikle para, makam, mevki, intikam gibi halis olmayan duygularla muhalefete başlayan kişiler olarak tanıtılmaya çalışılmıştır.⁷²⁸ Örneğin Ziya Şakir'in "İştirakçi Hüseyin Hilmi"⁷²⁹nin 15 Eylül 1910 tarihinde kurmuş

⁷²⁷ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 14 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.:13, s. 9

⁷²⁸ Ziya Şakir'in yorumlarına yansıyan bu bakış açısı devrin ittihatçılarının genel bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Zira Hüseyin Cahit Yalçın da bu konuda şunları söylemektedir: "Memlekette bir teşkilat ve idare kabiliyeti, bir samimiyet ve vatan muhabbeti varsa bu yalnız İttihat ve Terakkide toplanmıştı. Onun haricindeki kuvvetler, sırf kendi şahsi ve millî menfaatleri namına Türk vatanını yıkmak için çalışan menfi, muzır ve hain unsurlardan yahut hakikati bilmeyecek kadar düşüncesizlerden ibarettir." Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Tarihin Hududunda...*, s. 220.

⁷²⁹ Mete Tunçay, Hüseyin Hilmi'nin solculuğu tanınması ile ilgili olarak iki rivayetten bahsetmektedir. Bunlardan birisi Romanya'da sosyalist bir nümayiş görmüş ve etkilenmiştir. Diğeri de sosyalist fikirleri Baha Tevfik'ten öğrenmiştir. Mete Tunçay, "Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. VI., s. 1450; Yusuf Tekin, Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket "İştirak Çevresi"nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara 2002, C. LVII, S. 4, s. 173; Tunaya, a.g.e., C. I, s. 247; Oya Baydar, "Hüseyin Hilmi", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 300.

olduğu Sosyalist Fırkası⁷³⁰ ile fırkanın kurucusu hakkındaki yaklaşımı dikkate değer bir örnektir. Ziya Şakir bu konuda şunları söylemektedir: “Fakat gariptir ki ümmi denilecek kadar basit olan bu genç, dalma münevverlerin meşgul oldukları işlere karışmak isterdi.” dedikten sonra Hüseyin Hilmi’nin kurduğu fırkanın programının en veciz halinin “Biri yer, biri bakar; kıyamet ondan kopar.”⁷³¹ olduğunu ifade etmiştir. Zira Ziya Şakir’e göre Hüseyin Hilmi ümmi olması hasebiyle aslında sosyalizmden de bu veciz ifade dışında çokta anlamamakta fakat anlar görünmekteydi.⁷³² Ziya Şakir, Hüseyin Hilmi’nin bilgisizliğine rağmen “*İştirak*”⁷³³ adlı gazeteyi çıkardığını fakat gazetede başlıktan imzaya kadar yazılmış olan yazıların Baha Tevfik Bey tarafından kaleme alındığını iddia etmektedir.⁷³⁴ Bundan sonra Hüseyin Hilmi, Sosyalist Fırka’nın reisi olarak ünlenmiş ve dönemin Fransa Sosyalist Fırkasının lideri Jores (Jean Jaures) ile görüşme şansını da elde etmiştir. Bu husus Ziya Şakir’i bir taraftan şaşırtmış diğer taraftan da dünya lisanları hakkındaki malumatı on beş-yirmi kelimeyi geçmeyen, sosyalizm hakkındaki bilgisi de pek gülünç bir seviyede olan Hüseyin Hilmi ile meşhur sosyalist lider, acaba nasıl anlaşıyorlardı, neler konuşmuşlardı diye de meraklandırmıştı.⁷³⁵ Bu ifadelerle bakıldığında, yukarıda ifade ettiğimiz gibi aslında Ziya Şakir ortaya çıkan muhalif hareketleri bu örnekte olduğu gibi küçümseme yoluna giderek satırlarına aktarmıştır.⁷³⁶ Zira Hüseyin Hilmi ve çevresinin sosyalizm anlayışının sınırlı oluşu hatta yetersizliği Osmanlı toplumunda ortaya çıkan ilk örnek olması hasebiyle çok da yadırganacak bir durum değildir. Ancak fırkanın ve fırka faaliyetlerinin tamamının Hüseyin Hilmi’nin “ümmilik ve bilgisizliği” üzerinden

⁷³⁰ Osmanlı Sosyalist Fırkası ve yayınları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Gürsoy, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İstanbul 2013. Erik Jan Zürcher Hüseyin Hilmi’nin kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkasının isminde ifade edilen sosyalistlik iddiasına rağmen fırkanın ilerici ve liberal bir özellik taşıdığını belirtmektedir. Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, s. 152.

⁷³¹ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 30 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 14, s. 9.

⁷³² Mete Tunçay da *İştirak* dergisinin ilk sayılarında ortaya koyulan yazılardan hareketle bu çevrenin başlangıçta “sosyalizmden ne kadar habersiz” olduğunu ifade ederek fırka programının da “Hilmi çevresinin solculuğun anlamını iyice kavramamış olduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır.” demektedir. Tunçay, *Hüseyin Hilmi Çevresi...*, s. 1451; Mete Tunçay, “Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 299.

⁷³³ *İştirak* 26 Şubat 1910 tarihinde yayımlanmaya başlamış 11 Haziran 1910 tarihine kadar düzenli olarak yayımlanmış fakat 13 Haziran’da yayımlanan Ahmet Samim özel sayısı nedeni ile Divan-i Harb-i Örfi tarafından kapatılmıştır. Tunçay, *Hüseyin Hilmi Çevresi...*, s. 1450; Tekin, *a.g.m.*, s. 173.

⁷³⁴ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 30 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 15, s. 9.

⁷³⁵ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 30 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 15, s. 9. Ziya Şakir’in Fransız Sosyalist Jean Jaures ile Hüseyin Hilmi’nin görüşmesi ile ilgili olarak sorduğu “Dünya lisanları hakkındaki malumatı on beş-yirmi kelimeyi geçmeyen, sosyalizm hakkındaki bilgisi de pek gülünç şeylere inhisar eden Hüseyin Hilmi ile meşhur sosyalist lider acaba nasıl anlaşıyorlardı, neler konuşmuşlardı?” sorusu ima yüklü bir soru olduğu hissini uyandırmaktadır. Ancak bu soruya Refik Halit Karay’ın “Jaures onu karşısına almış, tercüman vasıtasıyla uzun uzun konuşmuş, pek memnun kalmış ve Türk sosyalistleri mümessili olarak defterlere ismini kaydetmişti.” şeklinde verdiği cevap ise Ziya Şakir’in imalarının çok da yerinde olmadığını ortaya koymaktadır. Refik Halid Karay, *Tanıdıklarım*, İstanbul 2009, s. 61.

⁷³⁶ Ziya Şakir’in *İştirakçi* Hüseyin Hilmi ile ilgili olarak ortaya koyduğu yaklaşımın bir benzerini Tarık Mümtaz Göztepe ortaya koymuştur. O da *İştirakçi*’nin cehaletinden, olaylara bakışındaki basitlikten ve kullanılmaya müsait saflığından bahsetmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Göztepe, *a.g.e.*, s. 131-134.

açıklanmaya çalışılması ise yukarıda açıkladığımız yaklaşımın tezahürüdür diye düşünmekteyiz.

Ziya Şakir bu çalışmalarını genel anlamda sözlü tarih olarak adlandırabileceğimiz tanıklıkların ifadelerine ve hatıralara dayandırmıştır. Bu noktada özellikle Rıza Nur'un konuyla ilgili olarak yazdığı "*Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü*"⁷³⁷ adlı eser önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserin dışında Bezmi Nusret Kaygusuz ve İbrahim Temo, Lütfi Simavi gibi dönemin siyasal faaliyetlerinin bizzat içinde yer almış kişilerin hatıratlarından eserinde açıkça belirtme de faydalanmıştır. Ayrıca hatıratların dışında yer yer resmi belgeler de kullanılmıştır.

1-Ziya Şakir'e Göre II. Meşrutiyetten Sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine Karşı Oluşan Muhalefetin Nedenleri

Ziya Şakir tefrikasının ilk bölümlerinde II. Meşrutiyetle birlikte baskın bir konuma ulaşan İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı ortaya çıkan muhalif hareketlere karşı tarafsız bir tavır ortaya koymaya çalışmıştır. Zaman zaman muhalif hareketlerin oluşmasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin takip ettiği yanlış siyasetin etkili olduğunu ifade ederek tarafsızlığını göstermeye çalışmıştır. Zira bu dönemde Ziya Şakir de İttihat ve Terakki Cemiyetinin takip ettiği politikadan hoşnut değildir ve İttihat ve Terakki Cemiyetinden ziyade muhalefete daha yakın bir konumdadır.

Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Bu muhalif seslerin ortaya çıkmasında hem dönemin aşırı bir şekilde siyasallaşması⁷³⁸ hem de İttihat ve Terakki Cemiyetinin yanlış politikaları etkili olmuştur. Ortaya çıkan bu ilk muhalif unsur Ziya Şakir tarafından "mağdurin-i siyasiye" olarak adlandırılmıştır. Bu muhalif grubun ortaya çıkmasını Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetinin dengesiz hareketlerine bağlamaktaydı.⁷³⁹ Bu hareketlerin içinde en fazla dikkat çekenlerden birisi inkılap yapılmadan evvel istibdattan şikayet edenlerin Meşrutiyet ilan edildikten sonra düşüncelerine uymayanlara karşı istibdata yönelmeleri idi. Artık devlet memurları ellerindeki kanunlarla mı yoksa cemiyet üyelerinin verdiği emirlerle mi hareket edeceklerini bilemez bir hâldeydiler. Zira cemiyet taraftarlarını memnun edemeyenler "eski devrin adamı" damgası ile iştin

⁷³⁷ Ali Birinci bu hususta Ziya Şakir'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili olarak hazırladığı bu yazı dizisi için esas aldığı birkaç kaynaktan birinin Rıza Nur'un eseri olduğunu ifade etmektedir. Birinci, *Hürriyet ve İtilaf...*, s. 46.

⁷³⁸ Bu siyasallaşmanın en alt kademesinde siyasi hadiselerin kahvehane sohbetlerine malzeme teşkil etmesi yer almaktadır. Artık kahvehaneler "diplomatlar meclisi" hâlini almış ve anlayan anlamayan herkes siyasetten dem vurmaya başlamıştır. Hemen herkesin hatta esnaf ve hamalların bile yegâne meşgalesi siyasetti. Birinci, *Hürriyet ve İtilaf...*, s. 28. Ziya Şakir de dönemin kahvelerinin ve kahvehane müdavimlerinin siyasallaşması hadisesini "Mahalle kahvehanesi diplomatları" tabiriyle ifade etmektedir. Ziya Şakir, *İttihatçılar Devrinde Muhalefet...*, *Son Posta*, 16, 29 Eylül 1936, Tefr. No.: 56, 68, s. 10.

⁷³⁹ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, *Tan*, 29 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 1, s. 9.

atılmaktaydı.⁷⁴⁰ İşte bu kanunsuzluk muhalefetin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisini oluşturmaktaydı. Bu uygulama ordu içerisinde de komutanların rütbe tenzili veya emekliye ayırması şeklinde kendini göstermişti. Böylece rütbe tenziline uğrayan kişiler hem maddi zarara uğramışlar hem de izzeti nefisleri bu işten zarar görmüştü. Artık ordu içerisinde de böylece önemli bir hoşnutsuzluk kaynağı ortaya çıkmıştı.⁷⁴¹

Mağdurin-i siyasiye dâhil olan bir başka kesimi ise II. Abdülhamid döneminde çeşitli nedenlerle sürgüne gönderilip Meşrutiyet'in ilanından sonra geri dönenler oluşturmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti sürgünden dönen bu insanların çektikleri çilelere hürmeten bunları, eski devrin adamıdır diye damga vurularak, işlerinden çıkarılan memurların yerlerine yerleştirmişti.⁷⁴² Fakat ekserisi, kendilerine ikram edilen sandalyeleri beğenmemişler, cemiyetin önde gelen kişileri ile rekabete girişmek istemişlerdi. Bu rekabet, derhal cemiyetle aralarının açılmasına sebep olmuştu. Böylece yeni bir muhalefet unsuru daha doğmuş oldu.⁷⁴³

Burada eski devrin adamı diye adlandırılarak itilip kakılan geniş bir sınıfın İttihat ve Terakki Cemiyeti ve taraftarlarından hoşnutsuz hâle geldikleri de unutulmamalıdır. Ziya Şakir bir taraftan bu eski devrin adamı diye çeşitli görevlilerin işlerine son verilmesi uygulamalarına karşı çıkarken diğer taraftan da bu uygulamaları desteklemekte ve kendisi ile çelişen görüşler ortaya koymaktadır. Ziya Şakir "*İttihatçılar Devrinde Muhalefet*" adlı tefrikasında memlekette büyük bir inkılâp olduğunu ancak buna rağmen hâlâ daha eski devrin yönetici ve memurlarının iş başında olduğunu Meşrutiyet'in ilanından sonra sadece 150 kişinin Bekirağa Bölüğü zindanlarına gönderildiğini ifade ederek bu sayıyı hem az bulmakta hem de bunu İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu dönemde yaptığı büyük hatalardan birisi olarak kabul

⁷⁴⁰ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 29 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 1, s. 9. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bursa'da işten çıkarılan memurların "Meşrutiyet demek haklı haksız herkesin rızıkına mani olmak mı demektir? Öyle ise batsın böyle Meşrutiyet." diyerek ayaklanmaları şehirde kısa süreli bir gerginliğe neden olmuş ve bu durum Meşrutiyet yönetimine ve İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı toplumda bir hoşnutsuzluğun yavaş yavaş ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu, dönemin istisna bir durumu olmayıp yaygın bir vaka hâlini almıştır. Ziya Şakir, İttihatçılar Devrinde Muhalefet..., *Son Posta*, 28 Ağustos 1936, Tefr. No.: 40, s. 10.

⁷⁴¹ Ziya Şakir, Büyük Kabine, *Son Telgraf*, 16- 17 Nisan 1947, Tefr. No.: 7-8, s.2.

⁷⁴² Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 20 Şubat 1934, IV. Kısım, Tefr. No.: 10, s. 9. Bu durum o dönemin birçok tanığının tepkisini çekmekte ve oluşan muhalefete de haklılık zemini oluşturmaktaydı. Zira artık "Bab-ı menfaat yalnız İttihat kulüpleri yarıdakçılara küşade bulunduruluyordu. Ehli olmayanlara büyük büyük memuriyetler tevdi' olunuyor sahibi namus insanlar azl ve ihsan-ı politikasının darbe-i müthişine hedef oluyor." M.Z., *İttihat ve Terakki'nin Fırlıdıkları*, 1328, s. 9. Bu konuda Ali Birinci ise şunları söylemektedir: "Siyasileşme sürecinin sürükleyici amilini, devlet teşkilatına, bilhassa personel bakımından yeniden şekil verme teşebbüsü, yani Tensikat teşkil etmiştir. Daha önceleri kalemlerden birine چراغ olup, bazen senelerce karşılıksız devam ettikten sonra, bir memurun ölmesiyle münhal kalan maaştan alınan yirmi kuruşla işe başlayan bürokrasi geleneğinde Meşrutiyetten sonra yapılanlar, ancak ihtilal kelimesiyle anlatılabilir. Akşamdan sabaha, hem de maaşı nispeten muntazaman ödenen memuriyetlere girebilme ihtimal ve ümidinin ortaya çıkması, siyasileşmeyi bir patlama noktasına getirmiştir. Birinci, *Hürriyet ve İtilaf* ..., s. 29.

⁷⁴³ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 30 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 2, s. 9.

etmektedir.⁷⁴⁴ Bu iki görüş arasındaki tezada rağmen bizce Ziya Şakir, Meşrutiyet'in ilanından sonra sıradan memurların eski devrin adamı suçlaması ile görevlerine son verilmesine karşı iken Sadrazam dâhil olmak üzere Nazır gibi üst kademedeki eski devrin yöneticilerinin görev başında kalmasına karşı çıkmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşan muhalefetin bir başka nedeni de cemiyet üyelerinin “caka ve tahakküm” anlayışına aşırı bir şekilde meyletmeleriydi. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti ve taraftarlarına karşı Meşrutiyet'in ilanından sonra gösterilen kahraman-ı hürriyet iltifatları caka ve tahakküm anlayışı nedeni ile yerini kısa sürede bezginliğe ve öfkeye bırakmış ve bu durum ortaya çıkan muhalif hareketlere önemli bir dayanak olmuştu. Caka ve tahakküm anlayışı eski devrin imtiyazlı sınıfına özgü bir tavidir. Halk, Meşrutiyet'in ilanından sonra bu anlayışların ortadan kalkacağını düşünürken bu zümrenin yerini “ceketinin altında koca bir Karadağ tabancası sarkan, omuzları yengeç gibi birer tarafa çarpılan, kaşlarının üstüne eğdikleri feslerin ve keçe külahların altında bir mana ile parlayan ve bilhassa “Abe” diye söze başlayan bu yeni zümre, halkın kalbine daha korkunç bir dehşet salmıştı.”⁷⁴⁵ Ancak Ziya Şakir bu ve benzeri sorunların zaman içinde halledilebilecek sorunlar olduğunu düşünmekteydi. Çünkü her hareket büyük bir başarı kazandığında kısa süreli bir sarhoşluk yaşayabilir ve bu nedenle de yanlışlıklar yapabiliirdi. Ama bu süreç sona erdikten sonra ayağı yere basan tavır ve icraatlarla geçmişteki hatalar telafi edilebilirdi.

Ziya Şakir'e göre bunlardan daha korkunç hatta memleket hesabına felaket olarak adlandırılabilcek bir cereyan daha vardı ki o da “ihtiras” tı.⁷⁴⁶ İhtirasın nedeni de bir zamanlar cemiyet adına çalışmış Ali Kemal,⁷⁴⁷ Mizancı Murat ve Prens Sabahattin Beyler gibi Meşrutiyet sonrasında kendilerine önemli birer mevki elde etme düşüncesine sahip kişilerdi.⁷⁴⁸ Ancak cemiyet bunların isteklerine geçit vermemiş bunun

⁷⁴⁴ Ziya Şakir, İttihatçılar Devrinde Muhalefet..., *Son Posta*, 1 Ekim 1936, Tefr. 70, s. 10.

⁷⁴⁵ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 30 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 2, s.9; Ziya Şakir, İttihatçılar Devrinde Muhalefet..., *Son Posta*, 27 Ağustos 1936, Tefr. No.: 39, s. 10.

⁷⁴⁶ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 30 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 2, s.9

⁷⁴⁷ Ali Kemal Bey'in gerçek adı Ali Rıza'dır. Ancak Meşrutiyet'in ilanına kadar Paris'te kalan ve buradan İkdâm gazetesine gönderdiği Paris Mektupları ile ünlenmiştir. Bu yazılarda Ali Kemal müstear adını kullanmış ve bu ad zamanla gerçek adının yerini almıştır. Ali Kemal mütareke dönemi Damat Ferit hükümetinde nazırlıklar yapmış ve bu dönemde millî mücadeleye karşı olması ile iyice ünlenerek Türk toplumu içerisinde olumsuz bir portre hâline gelmiştir. Bu konuda bkz. Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *Gazete, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, İstanbul 2009, s. 201-246; Ali Kemal, *Ömrüm*, İstanbul 1985; Ebubekir Akkaymak, *Ali Kemal'in Kimliği ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Ünv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994; Bülent Çukurova, “Büyük Taarruz Günlerinde Ali Kemal ve Siyasi Görüşleri”, *Ankara Ünv. Türk İnk. Tar. Enst. Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara 1999, C. VI., S. 23, s. 357-370; Rıza Tevfik, *Birazda Ben Konuşayım*, İstanbul 2013, s. 215- 270.

⁷⁴⁸ Ziya Şakir, II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Jön Türkler arasında başlayan muhalif hareketlerin daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşan muhalefetin temelini oluşturduğunu düşünmektedir. Özellikle Ahmet Rıza, Mizancı Murat, cemiyetle resmî bir ilişkisi olmayan Ali Kemal'in ortaya çıkan muhalif hareketlere etkisini ve yaptıkları şahsi çekişmeleri “İttihatçılar Devrinde Muhalefet Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Öldü?” adlı tefrikasında ayrıntıları ile ortaya koymuştur. Bu tefrikada Ziya Şakir, Ali Kemal ve Mizancı Murat'ın II. Abdülhamid'den ihsanlar alarak İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşan muhalefeti yönlendirdiğini iddia etmektedir. Ziya Şakir, İttihatçılar Devrinde Muhalefet..., *Son Posta*, 19 Ağustos 1936, Tefr. No.: 31, s. 10.

üzerine bu kişiler cemiyetin karşısında birer cephe kurarak “İstanbul’un göbeğinde kalemlı bir ihtiras mücadelesine”⁷⁴⁹ girişmişlerdi.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin yaptığı bu hataların en önemli nedeni sahip olduğu toplumsal ve siyasi gücü. İttihatçıların Meclis-i Mebusan’daki sahip oldukları sayısal üstünlük bu durumun en somut örneği olup Ziya Şakir tarafından “parlemento istibdadı”⁷⁵⁰ olarak adlandırılmaktaydı. Ziya Şakir Meşrutiyet’in ilanından sonra yaşanan gelişmelerle ilgili olarak bu tespitleri yapmasına rağmen ortaya çıkan muhalefete yinede olumsuz gözle bakmaktaydı. “Muhalefetin ihtiras ve açıklıktan”⁷⁵¹ beslendiğini “eğer cemiyet akilane hareket edip de aslan payını kendi aldıktan sonra parmaklarının arasından sızanları da inkılapta hissesi olduğunu iddia edenlere ihsan etseydi muhalifler namı altında böyle bir zümre türemezdi”⁷⁵² diye ikircikli bir tavır takınmaktaydı. Ancak bu ifade tarzı İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı ortaya çıkan Ahrar Fırkası,⁷⁵³ Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihat-ı Muhammediye Cemiyeti, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi birçok muhalif fırkayı çok basite almak ve bunları toptan çıkarıcı ve menfaatperest olarak kabul etmek demektir. Ancak bunun gerçekçi bir yaklaşım olarak kabul edilmesi ise mümkün değildir. Bu nedenle Ahmet Samim böylesi bir genellemeye karşı çıkarak muhalifler arasında birkaç menfaatperest ve bir iki jurnalcinin bulunmasından ötürü muhalefet toptancı bir anlayışla menfaatperest ve vatan haini denmesinin ne doğru ne de vicdani olmadığını belirtmektedir.⁷⁵⁴

Ziya Şakir İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşan muhalefetin çıkar ve ihtiras peşinde koşan kişilerden oluştuğu fikrini⁷⁵⁵ ortaya koyduktan sonra muhaliflere karşı müfrit ittihatçıların Meşrutiyet’in ilanı sırasında Manastır ve Selanik’te uyguladıkları tedhiş siyasetini İstanbul’da da tatbik etme düşüncelerine çok da olumsuz bakmamaktadır. Ziya Şakir bu konuda şunları söylemektedir: “Fikir fena değildi fakat hedef yanlış intihap edilmişti. Daha evvel patlatılması icap eden kafalar ortada dururken nasılsa pek yanlış bir kurban seçilmişti.”⁷⁵⁶ diyerek kafa patlatılması gibi şiddet içeren

⁷⁴⁹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 30-31 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 2-3, s.9.

⁷⁵⁰ Ziya Şakir, Büyük Kabine, *Son Telgraf*, 27 Nisan 1947, Tefr. No.: 18.

⁷⁵¹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 31 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 3, s. 9.

⁷⁵² Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 31 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.:3, s. 9.

⁷⁵³ Ahrar Fırkası hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Oğuz Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst. Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

⁷⁵⁴ Mehmet T. Hastaş, *Ahmet Samim II. Meşrutiyet’te Muhalif Bir Gazeteci*, İstanbul 2012, s. 107.

⁷⁵⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlarının kendilerine karşı ortaya çıkan muhalif hareketleri toptancı bir anlayışla, makam ve mevki hırsı ile hareket ettikleri gerekçesiyle suçlamaları genel bir yaklaşımdır. Bu anlayışın sonucu olarak Talat Paşa meclisteki bir konuşmasında “Muhalliflerimiz, vatanın bütün menfaatlerini ayak altına alarak, sırf iktidar hırsıyla bize saldırıyorlar. Bu apaçık bir hıyanet-i vataniyedir.” demesi üzerine Mustafa Sabri Efendi’nin verdiği şu cevap oldukça manidardır: “Eğer Talat Beyefendi’nin buyurdıkları gibi iktidar için mücadele etmek vatana karşı bir hıyanet ise hemen haber verelim ki iktidara dört elle sarılan İttihat ve Terakki Fırkası karşımızda cürm-i meşhud halindendir.” Aslında bu anekdot da açıkça göstermektedir ki İttihat ve Terakki Cemiyetinin muhalefete bakışı sağlıklı bir zemine oturmamaktadır. Göztepe, *a.g.e.*, s. 75.

⁷⁵⁶ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 31 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 3, s. 9.

bir tavra karşı olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak bu siyaset kapsamında ittihatçılar tarafından öldürülen İsmail Mahir Paşa'nın ise yanlış hedef olduğunu düşünmektedir.⁷⁵⁷ Olaylar bu çerçevede değerlendirildiğinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin muhalefete karşı sergilediği tedhiş politikasının üzerinden yaklaşık çeyrek yüzyıl geçmesine rağmen yazdığı tefrikada Ziya Şakir'in bu siyasete karşı olumlu ifadeler kullanması da ayrıca dikkate değer bir noktadır. Çünkü burada eserin kaleme alındığı 1938'li yıllarda CHF iktidarının benzer şartlarda kendine karşı oluşan TPCF ve SCF gibi muhalefete karşı gösterdiği sertliğin haklılığı da dolaylı olarak vurgulanmak istenmiştir diye tahmin etmekteyiz. Çünkü geçmişte yaşanan siyasal gelişmeler karşısında haklı olduğu düşünülen hâl ve tavırların içinde bulunulan zaman diliminde de zaten haklı bulunulacağı aşîkâr bir durumdur.

2-Ziya Şakir'e Göre İttihat ve Terakki Cemiyetinin Muhalif Fırkalara Karşı Olmasının Nedenleri

Birçok kez vurguladığımız gibi tarihçilerin eserlerini zamandan bağımsız bir şekilde irdelemeye çalışmak “tarihçinin eserleri ile yaşadığı anı kurguladığı” gerçeğinin gözardı edilmesi anlamına gelir ki bu çokta doğru bir yaklaşım değildir. Bu çerçevede Ziya Şakir'in İttihat ve Terakki Cemiyetinin Osmanlı Devleti'ni tek fırka ile idare etme nedenleri olarak sıraladığı maddelere baktığımızda bu nedenlerin tefrikasını kaleme aldığı dönemin (1937-1938) tek parti⁷⁵⁸ ile yönetilme nedenleri olarak da rahatlıkla okunabilecek özellikler taşımaktadır. Özellikle CHF'ye muhalif olarak ortaya çıkan ancak fazla bir yaşama olanağı bulamayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının ve güdümlü bir muhalif fırka olarak ortaya çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılma ve kapanma nedenleri içerisinde en başat faktör olarak sık sık tekrar edilen halkın cehaleti nedeni ile “henüz batının demokrasisini sindirecek siyasal bir olgunluğa erişememiş olması”⁷⁵⁹ düşüncesinin aşağıda sıralanan nedenlerle ne kadar uyumlu olduğu açıkça ortadadır.

Ziya Şakir'e göre İttihat ve Terakki Cemiyetinin diğer fırkaların teşekkülüne karşı olmasının nedenleri şunlardır:

“1. Halkın büyük bir ekseriyeti cahildi. Meşrutiyet, münevver tabakalar arasında bile henüz layıkıyla hazmedilmemişti.

⁷⁵⁷ Ziya Şakir, İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili olarak verdiği ayrıntılı bilgide onu cemiyetin değil üçüncü sınıf ittihatçılardan üç fedainin öldürdüğünü zira cemiyetin böyle bir cinayete karar vermesi için heyeti merkezi kararı olması gerektiğini ama bu konuda böyle bir karar olmadığını belirtmiştir. Ziya Şakir, İttihatçılar Devrinde Muhalefet..., *Son Posta*, 15 Ekim 1936, Tefr. No.: 84, s. 14.

⁷⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra ortaya çıkan tek partili yönetim anlayışı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek - Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara 1981; Şükrü Karatepe, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İstanbul 1998; Ahmet Demirel, *Tek Partinin Yükselişi*, İstanbul 2012; Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul 2014.

⁷⁵⁹ Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, Antalya 1997, s. 72.

2. Devletin, harici ve dahili siyaseti henüz tebellür etmemişti. Bu meseleler etrafında yapılacak çarpışmalar, menfi neticeler verebilirdi.

3. Türklerden başka unsurlar, kendi cemaat teşkilatları dolayısıyla intihabın ne olduğunu az çok biliyorlardı. Fakat Türkler intihap kelimesini ilk defa işitiyorlar, bu mesele etrafında dönecek entrikaları henüz bilmiyorlardı. Fırkacılık başladığı takdirde, muhtelif maskeler altında hareket edenler, bu intihap entrikalarından çok kolaylıkla istifade edebilirlerdi.

4. Türk'ten gayri unsurlar ayrı ayrı maksatlar besliyorlardı. Her unsur, kendi millî menfaatini düşünüyordu. Fırkacılık hayatında henüz pek cahil ve acemi olan Türkler ise siyasi cephede bunlarla çarpışacak derecede ilmi ve fikri kudret gösteremiyordu.”⁷⁶⁰

İşte bu esasları dikkate alan cemiyet, memlekette sükûn ve selameti temin etmek için fırkacılığı yalnız İttihat ve Terakki Cemiyetinin çerçevesinin içinde bırakmak istiyor ve cemiyeti fırka haline çevirerek bir müddet memleketin geleceğine tek başına hâkim olmayı düşünüyordu. Bu durum cemiyetle mebuslar arasındaki ilişkinin ne olacağı veya olması gerektiği ile ilgili bir tartışmayı da beraberinde getirmişti. Bu tartışmada cemiyet gizli faaliyet yürütmeye çalışırken mebuslar fırka olarak açıktan faaliyet yürütüyordu. Bu süreçte cemiyet fırkaya egemen bir konumda bulunuyor ve hatta fırka cemiyetin bir aleti gibi işlev görüyordu.⁷⁶¹

Yukarıdaki maddeler Meşrutiyet döneminde olduğu gibi cumhuriyet döneminde de meşruiyet sağlama görevini rahatlıkla yerine getirebilecek özellikler taşımaktadır. Bu noktada Ziya Şakir'in de özellikle Fırka-i İbad konusunda vurguladığı üzere İttihat ve Terakki Cemiyetinin muhalefete karşı uyguladığı “hayat hakkı tanımayan tekелci ve baskıcı tavrı”⁷⁶² tefrikanın kaleme alındığı dönemin de başat özelliklerinden birisi olması nedeniyle dikkat çekicidir.

3-Demokrat Fırka ve Ziya Şakir

Osmanlı Demokrat Fırkası Meşrutiyet'in ilanından sonra özellikle İbrahim Temo'nun⁷⁶³ yoğun çaba ve gayreti ile siyasal yaşama katılmış bir fırkadır. Ziya Şakir'e

⁷⁶⁰ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 31 Ekim 1937, I. Kısım, Tefr. No.:3, s. 9; Ziya Şakir bu düşüncelerinin bir benzerini de “İttihatçılar Devrinde Muhalefet” adlı eserinde “münevver istibdadı” olarak tanımlayarak şöyle ortaya koymuştu: “Meşrutiyet umumi bir isimdir. Hâlbuki bizim doğurduğumuz çocuk bir hususiyete maliktir. Bu çocuğu tevdi edeceğimiz millet henüz rüştü siyasisini ispat etmemiştir. Eğer Meşrutiyet ile milleti baş başa bırakırsak ikisinin de felaketine sebebiyet veririz. Onun için biz velayet ve vesayet vazifemizi ifa edeceğiz.” Ziya Şakir, İttihatçılar Devrinde Muhalefet..., *Son Posta*, 8 Eylül 1936, Tefr. No.: 49, s. 10.

⁷⁶¹ Akşin, *a.g.m.*, s. 1426.

⁷⁶² Birinci, *Hürriyet ve İtilaf...*, s. 31.

⁷⁶³ Ziya Şakir, İbrahim Temo'ya karşı aşırı bir hayranlık duymaktadır. Bu hayranlıkta özellikle İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilk müessislerinden birisi olmasının önemli bir payı vardır. Bu düşüncenin etkisi ile Ziya Şakir kaleme aldığı ve Tasviri Efkar gazetesinde yayımlanan “Mustafa Fazıl

göre İbrahim Temo'yu yetmiş dört yaşında olduğu bu dönemde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Romanya'dan İstanbul'a gelerek siyasal bir harekete sevk eden neden İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin aşırı gurura kapılmaları ve birtakım kötü niyetli kişilerin cemiyete karışmalarıdır.⁷⁶⁴ Ayrıca İbrahim Temo'ya göre Cemiyet, inkılâbın hedeflerinden biri demokrasi olduğu halde özgürlükleri sınırlayarak karşı çıktığı istibdat yönetiminin benzerini kuruyordu.⁷⁶⁵ Bu eleştirilerin devamında İbrahim Temo, Talat Paşa'ya anlaşmalı bir muhalif hareket başlatma teklifinde bulunuyor⁷⁶⁶ ancak bu teklif zamanın uygun olmaması gerekçesi ile kabul görmemiştir. Akabinde "Selamet-i Umumiye Cemiyeti"⁷⁶⁷ ne devama başlayan İbrahim Temo bu cemiyeti daha sonra Fırka-i İbad isminde bir fırkaya dönüştürmüştür.⁷⁶⁸

Ziya Şakir'e göre Fırka-i İbad ve İbrahim Temo'nun en önemli hatası Osmanlılık hülyasına saplanarak "Türk, Müslüman, Hristiyan, Musevi unsurların o esnada alevler saçan milli gaye ve ihtiraslarını Fırka-i İbad'ın bayrağı altında söndüreceğini" sanmasıydı.⁷⁶⁹ Zira bu düşünce ittihatçılara muhalif birçok grubun fırkaya katılmasına neden olarak ittihatçılarla olan ilişkilerin daha da gerilmesini beraberinde getirmiştir. İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Cemiyetine taraftar politikaları olsa da bir süre sonra onun muhalif hareketi rahatsızlığa neden olmuş ve sonunda İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi'ne davet edilerek Ahmet Nesimi, Ziya Gökalp ve Kara Kemal ile yaptığı görüşmede kendisine Demokrat Fırkayı kapatması tavsiye edilmiştir.⁷⁷⁰ İbrahim Temo bunu kabul etmeyince Darülaceze müdürlüğünden alınmış⁷⁷¹ ve bir süre Edirne'de kolera salgını ile mücadele

Paşa'dan Fethi Okyar'a Siyasi Fırka Reisleri" adlı tefrikasında İbrahim Temo'yu anlatan bir bölüm kaleme almıştır. 102. Tefrikadan başlayıp 129. Tefrikaya kadar İbrahim Temo'yu anlattığı bu bölümde ona karşı duyduğu hayranlık ve itimat açık bir şekilde görülmektedir. Ziya Şakir, Mustafa Fazıl Paşa'dan Fethi Okyara..., *Tasviri Efkar*, 3 Kasım 194- 13 Aralık 1941, Tefr. No.: 102-129.

⁷⁶⁴ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 7 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 4, s. 9.

⁷⁶⁵ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan* 7 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 5, s. 9.

⁷⁶⁶ Ziya Şakir, Büyük Kabine, *Son Telgraf*, 28 Nisan 1947, Tefr. No.: 19.

⁷⁶⁷ Selamet-i Umumiye Cemiyeti, Fuat Şükrü (Dilbilen) tarafından kurulmuştur. Bu cemiyet meşrutiyetin ilanında ve 31 Mart hadisesinde isyancılara karşı aktif bir şekilde rol almıştır. Cemiyetin üyeleri İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Abdullah Abud, Dr. Rıza Abud, Yenişehirli Salih, Pertev Tevfik gibi genellikle hukuk öğrencileridir. Gökhan Kaya, *II. Meşrutiyet Döneminin Demokratları Osmanlı Demokrat Fırkası(Fırka-i İbad)*, İstanbul 2011, s. 109.

⁷⁶⁸ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 7 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 6, s. 9.

⁷⁶⁹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 4 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 6, s. 9. İbrahim Temo bu konuda anılarında şunları söylemektedir: "İşbaşına geçenler, cemiyetin eski programına aykırı hareket ederek, milletin özellikle Türklerin dışındakiler, cemiyetin değişen programlarını ve davranışlarını bir istibdat sayarak ve bundan hoşnut olmayarak uzaklaşıyorlardı. Bunlar muhtelif komiteler kurarak İstanbul'da ve taşrada kulüpler açmağa başladılar. Bu fena ve Türkiye için pek zararlı akımın önünü almak ve aydınları İttihat ve Terakki etrafında toplayıp kuvvetli ve yekvücut bir kütle haline koymak ve Türkiye'nin eski idaresinde Türklerden başka milletlerin hoşnutsuzluğunu çeşitli fikir ve mesleklerle meyledip başka yollara sapmalarına engel olmak düşüncesiyle eski programımıza muvafık bir Demokrat Fırkası teşkiline karar verdik." Temo, *a.g.e.*, s. 234-235. Bu ifadeler de aslında İbrahim Temo'nun amacının tam bir muhalefet etmekten ziyade İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan muhalefeti toparlayıcı ve tekrar fırkaya kazandırıcı bir amaç taşıdığını açıkça göstermektedir.

⁷⁷⁰ Temo, *a.g.e.*, s. 238-239.

⁷⁷¹ Temo, *a.g.e.*, s. 234.

ettikten sonra Romanya'ya geri dönmüştür.⁷⁷² Ziya Şakir tüm bu süreçleri anlatırken Osmanlı Demokrat Fırkasının kurucularından İbrahim Temo'yu merkeze alarak genel bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak burada önemli olan husus Ziya Şakir'in bu harekete karşı her ne kadar hatalarının olduğunu söylese de diğer muhalif hareketlere karşı gösterdiği katı yaklaşımı İbrahim Temo'ya göstermemiştir. Bu yaklaşımda İbrahim Temo'ya duyduğu ilgi ve yakınlığın ise önemli bir payı vardır.

4-Genç Türk Gazetesi ve Demokrat Fırka

Ziya Şakir'in yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı Demokrat Fırkasına karşı ayrı bir ilgisi vardı. Bu ilgide daha önce belirttiğimiz gibi İbrahim Temo faktörü dışında kardeşi Kazı Şakir'in de bu dönemde Demokrat Fırka ile alakadar olmasının⁷⁷³ da etkisi olduğu muhakkaktır.

Ziya Şakir ve dönemindeki birçok aydının geçmişte üzerinde hem fikir oldukları en önemli sorunların başında basına karşı uygulanan baskı ve sansür gelmekteydi. Zira II. Abdülhamid uygulamış olduğu basın politikası ile kendi düşüncesine uymayan gazete ve mecmuaları uyarı, kısa süreli kapatma, uzun süreli kapatma gibi cezaların yanında maddi destekle kendi düşüncesi doğrultusunda evrilmelerini sağlamaya çalışmaktaydı.⁷⁷⁴ Ancak muhalif kesimler için bu kabul edilmesi mümkün olmayan bir husustu ve bu nedenle de sık sık "Kızıl Sultan"⁷⁷⁵, istibdat ve zalimlik sıfatları II. Abdülhamid'e yüklenmekte ve yönetimini eleştirmekteydiler. Bu eleştiriler II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan ilk dönemlerde ortaya çıkan görece özgürlük döneminde unutuldu.⁷⁷⁶ Ancak Meşrutiyet'in ilanının üzerinden kısa bir zaman geçtikten sonra ortaya çıkan sert tartışmalar ve muhalefetler dönemin hükümetlerini veya diğer bir deyişle İttihat ve Terakki Cemiyetini hedef almaya başladığında sansüre karşı olanların açıkça aynı sansürü uygulamaya başlamaları oldukça manidardı.⁷⁷⁷ Bu konuda Ziya Şakir Osmanlı Demokrat Fırkasının, İttihat ve Terakki Cemiyetine yönelttiği ağır eleştiriler nedeni ile kapatılan gazetelerini şöyle sıralamaktadır: "*Türkiye gazetesi, Selamet-i Umumiye gazetesi, Hakimiyet-i*

⁷⁷² Ziya Şakir, Mustaf Fazıl Paşa'dan Fethi Okyara..., *Tasviri Efkâr*, 9 Aralık 1941, Tefr. 127, s. 3.

⁷⁷³ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 7 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 8, s. 9.

⁷⁷⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Demirel, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁷⁷⁵ II. Abdülhamid'in kızıl sultan olarak anılması Ermeni olayları ile başlamış, Yunan ve Makedonya olayları ile kökleşmiştir. "Le Sultan Rough= Kızıl sultan" deyimini ilk olarak kullanan Fransız Albert Vandal olmuştur. Bkz. Koloğlu, *Avrupa'nın Kışkacında...*, s. 183-184.

⁷⁷⁶ II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ortaya çıkan "Hürriyet" akınından basında büyük oranda istifade etmiş ve 1908 yılına kadar tüm ülkede toplam gazete sayısı 120 iken Meşrutiyet'in ilk yedi ayında bu sayı 730'a, İstanbul'da 52'den 377'ye çıktı. Hamza Çakır- Hakan Aydın, *Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü, İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Konya 2010, s. 237.

⁷⁷⁷ İttihat ve Terakki Cemiyetinin özellikle 31 Mart olayından sonra basına karşı uyguladığı sansür ve baskı, II. Abdülhamid döneminde yaşanan gelişmeleri aratmayacak kadar sert ve şiddetli idi. Bu konuda kapatılan veya yurda girişi yasaklanan gazeteler ve alınan önlemler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Taner Aslan, II. Meşrutiyet Döneminde Matbuat ve Neşriyat Yasakları, *Tarihin Peşinde*, 2009/2, s. 225-248.

Umumiye gazetesi, *Muahede* gazetesi, *Yeni Türkiye* gazetesi, *Yeni Ses* gazetesi ve sonrasında da birkaç gazete daha çıkarılmış onlar da birer birer aynı akıbete uğramıştı.”⁷⁷⁸

İttihatçıların uyguladığı sansür, ruhen her ne kadar ittihatçılara yakın olsa da Ziya Şakir’i de öfkelenmişti. Çünkü ona göre bazı cahil ve müfrit ittihatçılar, vaziyetin nezaketini anlamadıkları için muhalif gazeteleri susturmak amacıyla düşüncesizce hareket ediyorlardı. Bu kapsamda gazete dağıtıcılarını dövüyorlar, gazete sahip ve muharrirlerini ölümle tehdit ediyorlar hatta cemiyetin gücünü göstermek için Ahmet Samim Bey’i ⁷⁷⁹ öldürmek örneğinde olduğu gibi cinayet işlemekten bile çekinmiyorlardı.⁷⁸⁰

İttihatçıların muhaliflerine uyguladıkları şiddetli sansür politikası sonrasında Osmanlı Demokrat Fırkasının son yayın organı olan *Hukuk-ı Beşer* gazetesinin de kapatılmasıyla demokratların yayınları durmak zorunda kalmıştı. İşte bu sırada Osmanlı Demokrat Fırkasından bazı kişiler fırka ile alakası olan kardeşi Kazım Şakir vasıtası ile imtiyazı Ziya Şakir’e ait olan *Genç Türk* gazetesinin kendilerine devrini istemişlerdi. Ziya Şakir kendisinde ortaya çıkan bir gazete çıkarma fikrinin gelişimi şöyle anlatmaktadır: “Meşrutiyet ilan edildikten sonra ben de o devrin matbuat cereyanına kapılarak bir gazete çıkarmaya teşebbüs etmiştim. Bu hususta fikirlerini almak için bazı yüksek düşünceli zatlara müracaata karar verdim. Bu maksatla da o tarihte Yeşilköy’de oturan Keçecizade İzzet Paşa’ya gittim. Paşa beni büyük bir dikkatle dinledi. Herhalde teşebbüsümü ciddi görmüş olacak ki beni tebrik etti. Sonra aynen şu sözleri söyledi: Oğlum, halkımızın içinde bir zümre var ki, hürriyetin ilanından sonra şımarmıştır. Bunlar hiçbir ahlâk mefhumuna uymayacak kadar etraflarını hiçe sayıyorlar. Hatta bunlardan bir çokları umumi yerlerde oturuşları, kalkışları sanki babalarının evinde bulunuyorlarmış gibi yüksek sesle konuşuşları, herkese karşı tatbik etmekte hiçbir beis görmedikleri laubaliyane ve hatta küstahça tavırlarıyla derhal seçiliyorlar. Ve gün geçtikçe eski terbiyeden uzaklaşıyorlar. Çıkaracağınız gazete ile eğer bunları ikaz eder ve bunda da muvaffakiyet kazanırsanız çok hayırlı bir iş görmüş olursunuz.”⁷⁸¹ İşte Ziya Şakir *Genç Türk* gazetesini çıkarırken zihnindeki en önemli gayeyi bu uyarılar oluşturmaktaydı.

Ziya Şakir, fırkalar karşısında tarafsız bir durumda kalma fikrine rağmen Osmanlı Demokrat Fırkasının yaptığı ısrarlar karşısında gazetenin yayını Demokrat

⁷⁷⁸ Kapatılan diğer Demokrat Fırka gazeteleri Manastır’da çıkarılan *Hukuk-ı İbad* ve en son olarak da bestekar Muhlis Sabahattin Bey’in imtiyazını aldığı *Hukuk-ı Beşer* idi. Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, *Tan*, 7 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 8, s. 9.

⁷⁷⁹ Ahmet Samim’in Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ve İttihat ve Terakki Cemiyetini rahatsız eden muhalefeti hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hastaş, *a.g.e.*; Ziya Şakir, Ahmet Samim’i öldürenlerin cinayetten sonra yirmi adım ileride bulunan karakola girdiklerini ifade etmektedir. Bu durum ittihatçıların devlet gücünü ellerinde bulundurarak tedhiş politikası takip ettikleri ile ilgili dikkate değer bir örnektir. Ziya Şakir, Mustaf Fazıl Paşa’dan Fethi Okyara..., *Tasviri Efkar*, 1 Eylül 1941, Tefr. No.: 53, s. 3.

⁷⁸⁰ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, *Tan*, 5 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 7, s. 9.

⁷⁸¹ “İslam Terbiyesi”, *Hak*, 13 Haziran 1949, S. 2, s. 10.

Fırkaya bırakmıştı. Onun gazetesinin yönetimini Demokrat Fırkaya bırakmasında dönemin fırkacılık mücadelesinin geldiği olumsuz nokta, ülkenin içinde bulunduğu nazik durum ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin kötü yönetimi gibi nedenler etkili olmuştur.⁷⁸² Ancak gazetesinin yönetiminin devri hadisesinden sonra gazetesini demokratlara verdiği için ittihatçıların artan baskıları ve fiili saldırıları üzerine Ziya Şakir olaydan mesul tuttuğu Talat Paşa'yı eleştiren bir yazıyı *Genç Türk* gazetesinde yayınlarak yurt dışına kaçmıştır.

5-Ziya Şakir'in Hürriyet ve İtilaf Fırkasına Karşı Yaklaşımı

Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kuruluşunu “memleketi birbirine katacak olan yeni bir fesat unsuru”⁷⁸³ olarak karşılamaktadır. Bu ilk intiba aslında Ziya Şakir'in İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşan muhalif hareketlere karşı (Burada Demokrat Fırka bir istisna oluşturmaktadır.) düşüncelerini açıkça ortaya koyması bakımından oldukça manidardır. Bu noktada bir taraftan II. Abdülhamid yönetimine karşı “hürriyet”⁷⁸⁴in ilanı amacı ile isyan edip Meşrutiyet'in kurulmasından sonra gücü ele geçirince kendilerine karşı oluşan muhalefeti fesat unsuru olarak değerlendirmek diğer taraftan Meşrutiyet anlayışının oluşması adına hareket ettiğini söylemek önemli bir tezat oluşturmaktadır.⁷⁸⁵

Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının fesat unsuru olduğu yaklaşımını fırkaya dâhil olanların içinde halkın takdir etmediği şahsiyetlerin varlığına, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı açıktan açığa kin ve nefret besleyenlerin mevcudiyetine ve fırkayı teşkil edenlerin büyük bir ekseriyetinin sarıklı unsura malik olmasına bağlamaktadır. Bu unsurlardan hiçbirinden yenilik ve ilerleme taraftarlığı beklenemeyeceğini düşünen Ziya Şakir fırkayı teşkil edenlerin taş, demir, ağaç, cam vesaire gibi kırk yıl bir kazanda kaynasalar bir birlik oluşturacak şahıslar olmadığına inanmaktadır. Kılık, kıyafetler, mizaçlar, meşrepler, meslekler ve gidişler arasında bariz farklar mevcut olması da bir başka intizamsızlık nedenidir. Tüm bu özelliklere sahip muhalefetin yegâne gayesi İttihat ve Terakki Cemiyetini imha etmek iken halk, işin iç yüzünden haberdar değildi. Fakat münevver ve şuurlu kitle bunu bilmekte ve muhalefetin post kavgasından başka bir şey olmadığına hüküm vermekteydi.⁷⁸⁶ Ziya Şakir'in yapığı bu tespitler çok da yanlış değildi. Zira bu hususta Rıza Nur ile Hüseyin

⁷⁸² Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 8 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 9, s. 9.

⁷⁸³ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 26 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 24, s. 9.

⁷⁸⁴ Dönemin insanların hürriyet kavramından ne anladığı ile ilgili olarak Hasan Amca dikkate değer bir anekdot aktarmaktadır. Buna göre hürriyetin ilanından sonra Selanik'ten hürriyetin vapurla geldiğini öğrenen bazı kişiler rıhtıma koşarak hürriyeti görmek istemişlerdir. Bu durumun trajikomikliğini gösteren dikkate değer bir örnektir. Amca, *a.g.e.*, s. 25.

⁷⁸⁵ Yine bu konuda Ahmet Samim, İttihat ve Terakki Cemiyetinin kendi çıkarına karşı olan, onu tehdit eden her şeyi kötü niyetli olarak kabul ettiğini, muhaliflerini garazkâr olarak nitelediğini ifade ediyor. Bu şekilde İttihat ve Terakki Cemiyetinin yaptığıın Abdülhamid'in muhaliflerine yaptığıyla aynı olduğunu iddia ediyordu. Samim, Abdülhamid'in kendi otoritesine baş eğmeyenleri melun sayarak ezdiğini ya da deli olarak darüşşifalara, zindanlara kapattığını ifade ediyordu. Hastaş, *a.g.e.*, s. 114.

⁷⁸⁶ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 26 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 24, s. 9.

Cahid (Yalçın) arasında geçen bir konuşma durumu açıkça ortaya koymaktaydı. Hüseyin Cahid, Osmanlı Mebusan Meclisinde Rıza Nur'un yanına gelerek fırkalarının ne olduğunu ve amacını sorar. Bu soruya da Rıza Nur şu cevabı verir: “Siz çok ileri gittiniz. Biz de bütün muhalefet kuvvetlerini bir yere topladık. Size müthiş bir darbe-i helak indireceğiz. Maksudımız sizi mevki-i iktidardan atmaktır.” Bunun üzerine Hüseyin Cahid ise şunları söyler: “İyi ama içinizde mutaassıp, dindar, hoca, hristiyan, cahil, alim ve muhtelif fikir-i siyaside adamlar var. Nasıl olur? Hani sen bizi “Meclis-i Mebusan'da Fırkalar”⁷⁸⁷ namındaki eserinde gayri mütecanis bir kalabalık diye tavsif ediyor, bizden dürüst bir iş çıkmayacağını iddia ediyordun. Ya bu sizinki.” Bu sözlere ise Rıza Nur “Hakkın var. Fakat sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşün, o gün gelince bu fırkayı dağıtacağız!... Böyle fırkalar zaten dağılmaya mahkûmdur.” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁸⁸ Bu diyalog Ziya Şakir'in yaklaşımındaki isabeti göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası programının temelini Osmanlı milletleri arasında birliği sağlamak olduğunu ifade etmektedir. Ancak ona göre bu fikre sahip olanlar ya kendilerini kandırıyor ya da riyakârlık yapıyorlardı. İşte bu programın çıkarlarına uygun olduğunu düşünen Arap, Arnavut, Kürt gibi farklı milletler de Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında rahatlıkla toplanabilmişlerdi.⁷⁸⁹ Ziya Şakir, fırkanın “Osmanlıcılık” programına rağmen fırka içerisinde münevver zümre ile softa zihniyeti taşıyanların fikren farklı şeyler düşündüğünü ifade etmektedir. Buna göre münevver itilafçılar, bütün Osmanlı unsurlarını aynı hak ve şartlarla bir bayrak altında toplamak ve bunları hükümete sadık tebaa yapmak istiyorlardı. O unsurların içlerinde taşıdıkları millî hırslara ehemmiyet vermiyorlar, bu hususta büyük gaflet gösteriyorlardı.⁷⁹⁰ Fakat softa zihniyeti taşıyanlar, Müslüman ile gâvurun nasıl müsavi olabileceğine henüz akıl erdiremiyorlardı.⁷⁹¹

Ziya Şakir'in dönemin Osmanlı toplumunun siyasallaşması ile ilgili olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında değişen güç dengesine göre istifa edip bir o fırkaya bir bu fırkaya geçişlere dair ortaya koyduğu olgu ise dönemin fırkacılık mücadelesinin seviyesini göstermesi bakımından da oldukça dikkate

⁷⁸⁷ Rıza Nur bu eserinde bir taraftan ideal bir meşrutiyet yönetiminin nasıl olması gerektiğini ortaya koymaya çalışırken diğer taraftan da İttihat ve Terakki Cemiyetinin yönetim anlayışını, cemiyet ve fırka tartışmalarını eleştirmektedir. Rıza Nur, *Siyasi Risaleler*, İstanbul 2005.

⁷⁸⁸ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf...*, s. 24.

⁷⁸⁹ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 28 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 26 , s.9.

⁷⁹⁰ Ziya Şakir'in azınlıkların millî hırsları ve gizli emellerine itilafçıların ehemmiyet vermediği düşüncesi önemli bir tespittir. Zira itilafçılar bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidardan inmesi dışında ehemmiyetli bir kaygı taşımadıkları için bu gündelik siyasetlerine olumsuz olarak etki etmiştir. Ancak bu aşamada İttihat ve Terakki Cemiyetinin de Meşrutiyet'in ilanı sürecinde ve sonrasında başta Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Yahudiler olmak üzere diğer azınlıklarla işbirliği içine girmekten çekinmedikleri gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Zira bu hususta Hasan Amca anılarında Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Selanik'e yaptığı yolculuk sırasında Bulgar komitacı Sandanski'ye karşı gösterilen muameleye çok şaşırılmış ve bunu ne kadar garipsediğini eserinde dile getirmiştir. Bu konuda bkz. Amca, *a.g.e.*, s. 27-32.

⁷⁹¹ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 2 Aralık 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 30 , s.9.

değer bir noktadır diye düşünmekteyiz.⁷⁹² Zira ona göre “bu vaziyet memleketin siyasi ahlakı itibariyle bir facia teşkil ediyordu. Artık fırkalara karşı beslenen emniyet, itimat hislerini tamamıyla söndürüyordu.”⁷⁹³ Çünkü artık toplum içinde kişisel çıkarlarının peşinde koşan kişiler konjonktürel olarak hangi fırka güçlüyse yönlerini ona doğru döndürmekte ve bu kararlarını da açık açık gazetelerde ilan etmekte bir sakınca görmüyorlardı.

Ziya Şakir’in Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yaklaşımında ilginç olan hususlardan biri de 1912 seçimlerinden sonra yönetimi tekrar ele geçiren ittihatçılara karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkasından olan bazı zevatin ordunun gücünü arkasına alarak ittihatçıları alaşağı etme planlarıdır. Bu anlayış doğrultusunda İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı olanlar bir taraftan Arnavut isyanlarını⁷⁹⁴ desteklerken diğer taraftan “Halaskaran-ı Zabitan”⁷⁹⁵ adıyla ordu içerisinde yeni bir güç odağı oluşturmuşlardı. Bu grubun Trablusgarp savaşının yapıldığı bir dönemde kendilerini eleştirenlere de “Siz Trablusgarp’ta ciddi bir iş mi görölüyor zannediyorsunuz. İttihat ve Terakki eşiri eşkıyası, devletin hazinesinden bu bahane ile para çekmek, orada da çapulculuk etmek için böyle bir oyun oynuyorlar”⁷⁹⁶ diye cevap veriyorlardı. Ülkenin içinde bulunduğu bu durum Ziya Şakir’in gözünde “Bizans’ın son günlerini”⁷⁹⁷ andırmaktaydı. Bu, hiç şüphesiz ülke menfaatleri için hareket ettiği söylenen bir hareket adına olumsuz bir yaklaşımdı. Ancak bu mesele bağlamında Balkan Harbi sırasında yapılan Bab-ı Âli darbesinin, Trablusgarp savaşı dönemindeki yaşananlarla kıyaslandığında daha da sıkıntılı bir süreçte yapıldığı göz önüne alındığında Ziya Şakir’in ilk olay hakkında yaşananların haklı olarak yanlışlığını ifade etmesine rağmen Bab-ı Âli darbesi hakkında ise tam tersi kanaate sahip olması büyük bir tezat oluşturmaktadır diye düşünmekteyiz.⁷⁹⁸

⁷⁹² Ahmet Rıza da anılarında Osmanlı toplumunda yaşanan bu siyasal çalkantıları 31 Mart İsyanı sonrasında yaşadığı olayla anlatmaktadır. Buna göre 31 Mart İsyanı sonrası kendisi öldürülmek üzere köşe bucak aranırken isyan bastırıldıktan sonra ise “yaşa” nidaları ile alkışlandığını ifade etmektedir. Ahmet Rıza, *Hatıralar, Biz İttihatçılar*, İstanbul 2009, s. 335.

⁷⁹³ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, *Tan*, 14 Aralık 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 37, s.9.

⁷⁹⁴ Rıza Nur da bu konuda açıkça Arnavutluk’ta bir isyan başlatmak amacı ile Sinop’ta sürgün bulunan Yakovalı Rıza Bey ile besalaştığını ifade etmektedir. Rıza Nur, *Hatıratım*, C. II, s. 366-367.

⁷⁹⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Alkan, *a.g.e.*, 130-144; Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s. 313-351.; Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf...*, s.63-70.

⁷⁹⁶ Bu kanaati açıkça ifade edenlerden birisi de Hasan Amca’dır. Ona göre Enver Bey, kardeşi ve birkaç dost ve ahabp Trablusgarp’ta birkaç gün görünüp, birkaç gün çıkmak çalmışlar ve bu sayede de sicillerine kıdem zammı sağlamışlardı. Amca, *a.g.e.*, s. 48.

⁷⁹⁷ Ziya Şakir, *Büyük Kabine, Son Telgraf*, 17 Mayıs 1947, Tefr. No.: 38/1.

⁷⁹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, Prens Sabahaddin ve Satvet Lütfi’nin bir darbe hazırlığı yapmaları ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede “İttihat ve Terakki bir hükümet darbesi yapıyor, Bab-ı Âli baskınıyla söz geçirme gücünü de ele geçiriyor. Bu iyi bir hareket oluyor da aynı girişim İttihat ve Terakkiye karşı yapılınca mı yurda hıyanet ya da ahlaksızlık sayılıyor?” demektedir. Bu yaklaşım dikkate alındığında muhalefeti sadece hıyanet ve ahlaksızlıkla suçlamanın dönemin siyasal şartlarından insafli bir değerlendirme olmadığı anlaşılmaktadır. Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 259-260.

6-Bab-1 Âli Baskını Sonrası Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Halaskaran-ı Zabitan grubunun faaliyetleri neticesinde Sait Paşa hükümeti istifa etmiş ve sırasıyla Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Kamil Paşa hükümetleri kurulmuş ve Balkan Harbi başlamıştı. Bu aşamada Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına Sadık Bey, muharebe zamanında fırka mücadelesi yapmanın uygun olmayacağını düşündüğü için Hürriyet ve İtilaf Fırkasının faaliyetlerini sona erdirmeye kararını almıştı. Ziya Şakir'e göre Sadık Bey'in böyle bir karar vermesinin en önemli nedeni fırkanın zayıflamasını gizleme düşüncesidir.⁷⁹⁹ Ancak bu konuda Ali Birinci, Sadık Bey'in bu kararıyla Kamil Paşa hükümetini Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümeti zannederek iş için müracaat edenlerle sözünü geçiremediği kabine arasında kalmaktan kurtulduğunu ifade etmektedir.⁸⁰⁰ Burada şu husus da gözden kaçırılmamalıdır ki; ülkenin topyekûn bir harp ile meşgul olduğu bir dönemde her ne sebeple olursa olsun fırkacılık mücadelesine son vermek adına atılan bir adım oldukça olumlu ve sağduyulu bir hareket olmasıdır. Fakat Ziya Şakir bu karara kuşkuyla yaklaşmış ve altında başka nedenler arayarak bu tarihe kadar fırkanın hızlı bir şekilde dağıldığını ve Sadık Bey'in bu kararıyla da bu gerçeği gizlemeye çalıştığı yorumunu yapmıştır.

Balkan Harbi'nin en çetrefilli döneminde gerçekleşen Babıâli baskını sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarları Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup birçok kişiyi gözaltına almıştı.⁸⁰¹ Bunlar içerisinde en önemlileri Muharrir Ali Kemal, Rıza Nur ve Gümülcineli İsmail Bey'di. Bunların dışında Hürriyet ve İtilaf Fırkasının birçok üyesi sağa sola saklanmış veya yurt dışına firar etmişti. Bu aşamada herkes darağaçlarının kurulup bütün itilafçıların asılacağı düşünülürken İttihat ve Terakki Cemiyetinin uyguladığı politikayı Ziya Şakir satırlarına şöyle aktarmaktaydı: "Hâlbuki ittihatçılar memleketin o sıradaki vaziyetine ehemmiyet vermişler, böyle bir harekete cesaret gösterememişlerdi. Çünkü memleketin vaziyeti pek feciydi."⁸⁰²

Ziya Şakir böyle karmaşık bir ortamda İstanbul muhafızı Cemal Paşa'nın Ali Kemal, Rıza Nur ve Gümülcineli İsmail'i etrafın düşmanla çevrili olduğu bu sırada "münasebetsiz şekilde muhalefet yapmaktan sarf-ı nazar etmek şartıyla" serbest bıraktığını ifade etmektedir. Bunlarda Ali Kemal'in Avrupa'da bir memuriyet istediğini, Rıza Nur Bey'in kendisine kâfi derecede para ve aylık verilerek mesleğine ait tetkikler yapmak için Paris'e gönderilmesini istediğini, Gümülcineli İsmail'in ise memleket normale dönene kadar muhalefet etmeyeceğine dair yemin ettiğini ifade etmektedir.⁸⁰³

⁷⁹⁹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 5 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 4, s.11

⁸⁰⁰ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*..., s. 195.

⁸⁰¹ Bab-ı Âli baskını sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti başlangıçta muhalefete baskıda bulunmadı sadece üst düzey kişileri siyaset dışında kalmaları için ikna etti. Ancak Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra ise işler değişmeye başladı ve artık yaygın tutuklamalar ve idamlar sert bir şekilde uygulamaya sokuldu. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyetinin günün şartlarını dikkate alarak politikasına yön verdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Zürcher, *Modernleşen Türkiye*..., s. 163.

⁸⁰² Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 2 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 1, s. 9.

⁸⁰³ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 3 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 2, s. 9. Galip Vardar ise Ali Kemal, Rıza Nur'un yurtdışına gönderilmesi hadisesini şöyle anlatmaktadır: Cemal Bey, Ali Kemal ve

Ziya Şakir'in İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Bab-ı Âli baskını sonrası gözaltına alındığını söylediği Hürriyet ve İtilafçılar arasında Ali Kemal'i sayması Rıza Nur tarafından ağır bir dille eleştirilmiştir. Bu konuda Rıza Nur, Ziya Şakir'in hem toplum içerisinde hürmet kazanan kişileri Hürriyet ve İtilafçı kabul etmediğini hem de toplumda fena tanınanları da Hürriyet ve İtilafçı göstermeye çalıştığını ifade etmektedir. İlk tespiti Müşir Deli Fuat Paşa'yı örnek vermekte ve Ziya Şakir'in yazdığının aksine onun Hürriyet ve İtilaf Fırkasının üyesi olduğunu ve umumi içtimalarını idare ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Ali Kemal'in ise yine Ziya Şakir'in ifade ettiğinin aksine Hürriyet ve İtilaf Fırkasının üyesi olmadığını Mütareke döneminde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının üyesi olduğunu ama o fırkanın da kendi fırkalarının adını çaldığını belirtmektedir.⁸⁰⁴

Rıza Nur, Ziya Şakir'in kendisi hakkında para ve maaş alarak Paris'e gittiği şeklindeki ifadelerle de itiraz ederek bu konuda Ziya Şakir'i çok ağır bir şekilde eleştirmiştir. Rıza Nur bu konunun aslının ise şöyle olduğunu iddia etmektedir: "Cemal Paşa hapishaneye gelmiş, beni yirmi dört saat içinde rıhtımdaki Köstence'ye gidecek vapura yollamıştır. Para vermesi meselesi yalanı da senin namussuzluğundur. Cemal Paşa bana hapishaneye gelip beni hudut haricine çıkaracağını söylediği vakit kendisine memleketten gidemeyeceğimi söyledim. O da bana, senin kaleminden kan ve zehir akıyor. Vücudun memleketin asayişine muzırdır. Gitmezsen şu var ki bizim cemiyette bilhassa senin aleyhine büyük bir husumet vardır. Size sokakta bir şey olursa mesuliyet kabul etmeyiz. Bu demekti ki gitmezsen seni sokakta vurdururuz. Bu suretle zaruri hudut haricine çıktım."⁸⁰⁵ Rıza Nur'un bu açıklamasına karşılık Cemal Paşa ise hatıratında "Dr. Rıza Nur Bey, Paris'te tıp tahsili için yeterli miktarda aylık ödenek verilmesini rica etti."⁸⁰⁶ diyerek Ziya Şakir'in açıklamalarını doğrulamaktadır. Refik Halid Karay da hatıralarında Rıza Nur ile Ali Kemal'in para almaları ile ilgili Cemal Paşa'nın eliyle yazdığı mektuplardan bahsederek bu iki zatın para ve memuriyet dilediklerini, "dilendiklerini" ifade ederek bunun olağan işlerden olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰⁷

Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili olarak yazdığı tefrikasında Hürriyet ve İtilafçıları faaliyetlerinden ziyade kurucularından hareketle şahsi duruş ve tavırları üzerinden incelemeye çalışmıştır.⁸⁰⁸ Bizce Ziya Şakir'i bu yola iten en önemli neden Hürriyet ve İtilaf Fırkasının anlamlı bir birliktelik oluşturamamış farklı fikirlerin cirit attığı bir siyasal hareket olmasıdır. Bu konuda Ziya Şakir şunları

Rıza Nur Beyler'in pasaportlarını yaptırmış, harcırahlarını temin ederek onları Avrupa'ya göndermiştir." Tansu, *a.g.e.*, s. 161.

⁸⁰⁴ Rıza Nur, *Ziya Şakir'e*, s.2032-2034.

⁸⁰⁵ Rıza Nur, *Ziya Şakir'e*, s. 2041.

⁸⁰⁶ Cemal Paşa, *Hatırat*, İstanbul 2012, s. 56.

⁸⁰⁷ Karay, *Bir Ömür...*, s. 191.

⁸⁰⁸ Aslında Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki mücadele ilkeler üzerinden yürütülen bir fırka çekişmesi olmaktan ziyade "birbirlerine karşı tavırları hissi seviyede belirlenmiş ve şahsi suçlamalarla cereyan etmiş, tenkitler en sonunda riyâkarlık ve münafıklık gibi ahlaki mefhumlara dayandırılmıştır." Birinci, *Hürriyet ve İtiâf...*, s. 98-99.

söylemektedir: “Yazılarımızı şahsiyata dökmekten çok içtinap edeceğiz. Fakat fırkacılık hayatında, renk renk taş dikmiş olan bazı zevat da var ki bunların mühim şahsiyetleri hakkında kâfi derecede malumat vermezsek hadisatı layıkıyla tenvir edemeyeceğiz.”⁸⁰⁹ İşte bu anlayışın sonucu olarak Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının birinci faaliyet dönemi⁸¹⁰ ile ilgili olarak isminden sık sık bahsettiği kişiler Miralay Sadık Bey, Gümülcineli İsmail Bey, Rıza Nur’dur. Bunlar içerisinde ise bizce en dikkate değer olanı ise Miralay Sadık Bey’dir.

7-Ziya Şakir’in Miralay Sadık Bey ile İlgili Görüşleri

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının lideri durumundaki⁸¹¹ Miralay Sadık Bey Meşrutiyet’in öncesinde ve sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer alan ve Manastır merkezinde faaliyet gösteren önemli isimlerden birisidir. Ziya Şakir, Sadık Bey’in cemiyete katılması ile ilgili olarak İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilk teşekkül ettiği zamanlarda binbaşı rütbesinden yukarı askerlerin cemiyete alınmaması hakkında alınmış bir karar bulunduğunu ancak buna rağmen Sadık Bey’in bir istisna olarak cemiyete alındığını ifade etmektedir. Ziya Şakir böyle bir istisnanın uygulanmasının nedeni olarak da o tarihlerde Sadık Bey’in saraya ve saray hafiyelerine mensup olmamasını, ağır başlı, gayet halim ve sakin tabiatlı olması nedeniyle kendisini Manastır’daki zabıtlara sevdirmesini ve Melami tarikatının ileri bir derviş olması göstermektedir.⁸¹² Sadık Bey’in Manastırda cemiyete katılması cemiyetin “mistik bir zihniyetle inkişafına yardım ettiğini”⁸¹³ düşünenler de vardır. Ancak daha önce izah ettiğimiz üzere Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin takip ettiği siyaset nedeniyle hem cemiyet içinde hem de dışında tepki çekmeye başladığı dönemde Miralay Sadık Bey de bu tepkilere kapılarak muhalefete yaklaşmaya başlamıştır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyetine olan tepkisine rağmen uzun süre cemiyet ile anlaşmaya çalışmıştır. Fakat başarılı olamayınca o da muhalefet bayrağını açarak Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmadan önce muhalefet bayrağını açmaya karar veren Sadık Bey, Şehzadebaşı’nda bulunan konağında bir toplantı düzenlemiş ve bu

⁸⁰⁹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 13 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 12, s.9

⁸¹⁰ Hürriyet ve İtilaf Fırkasının birinci faaliyet döneminden kastımız fırkanın ilk defa kurulduğu tarihten (13 Teşrinisani 1327) Balkan Harbi arefesinde fırkanın kendisini feshettiği tarihe kadar (19 Kanun-ı evvel 1328) olan dönemdir.

⁸¹¹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 20 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.:19, s. 9. Bu konuda Ali Birinci Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında hazırladığı doktora tezinde Miralay Sadık Bey’in bu fırkanın reisi olmadığını sadece fırkanın kurulmasından üç gün sonra yapılan toplantıda reis-i saniliğe seçildiğini ifade etmektedir. Ancak dönemin tanıklarından bazıları ise bu görüşün aksine Miralay Sadık Bey’i Fırka reisi olarak kabul etmektedir. Kuran, *Osm. İmp. İnkılâp Hareketleri...*, s. 568.

⁸¹² Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 18 Aralık 1937, I. Kısım, Tefr. No.:19, s. 9; Ziya Şakir, İttihatçılar Devrinde Muhalefet..., *Son Posta*, 13 Ağustos 1936, Tefr. No.: 26, s. 10.

⁸¹³ Kuran, *Osm. İmp. İnkılâp Hareketleri...*, s. 481.

toplantıya İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde birçok isim katılmıştır.⁸¹⁴ Sadık Bey bu toplantıda yaptığı konuşmada “... Biz, bir tek müstebit padişahı devirmek için var kuvveti pazuya vererek bu Meşrutiyet’i ilan ettik. Fakat içimizde bin müstebit yetiştirdi.”⁸¹⁵ diyerek İttihat ve Terakki Cemiyetinin uygulamalarına duyduğu tepkiyi dile getirmiştir. Sadık Bey bu düşüncesine rağmen amacını yeni bir fırka teşkil etmek değil cemiyet erkânı arasında bir tasfiye yapılmasını temin etmek ve ondan sonra cemiyetin bütün kudret unsurlarını ele geçirmek olarak açıklamıştır.⁸¹⁶

Sadık Bey’in başlatmış olduğu muhalif hareket kısa sürede büyümüş ve Meclis’teki yüz altmış ittihatçı mebusan tam yüz onu Sadık Bey’in tarafına geçmiştir. Ayrıca ordu içerisinde de altı yüz zabıt Sadık Bey’e destek vermiştir. Ordulardan da farklı heyetler gelerek ıslahat esasına taraftar olduklarını bildirmişlerdir.⁸¹⁷ Sadık Bey’in bu kadar önemli bir güce kavuşması karşısında Talat Bey büyük bir telaşa kapılarak Balıkesir mebusu Mecdi Efendi’yi bir köşeye çekerek: “Aman hocam vaziyet her dakika vahametini arttırıyor. Rica ederim, şu Sadık’a git, bizi birbirimize düşürecek hareketlerden vazgeçmesi için nasihat et. Ben de kendisinin bilhassa ellerinden öperim. Bizim hürmetimizi suistimal etmesin. Eğer cemiyetteki suistimallere ben sebep oluyorsam, yalnız bana hücum etsin...”⁸¹⁸ diyerek durumun ciddiyetini ortaya koymuştur. Bu hadiseden kısa bir süre sonra Sadık Bey’in faaliyetleri sarayı da rahatsız etmiş ve Padişah V. Mehmet’in Lütfi Simavi Bey aracılığı ile Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’ya ilettiği Sadık Bey’e karşı gerekli tedbirlerin alınması yollu mesaj sonrasında Sadık Bey ansızın evinden alınıp Selanik’e gönderilmiştir.⁸¹⁹

Ziya Şakir, Sadık Bey’in başlattığı bu muhalif hareketin kısa sürede İttihat ve Terakki Cemiyetini kökünden sarsacak noktaya gelmesine rağmen, Sadık Bey’in bu başarısını pek ciddiye almadığı satırlarına açıkça yansımaktadır. Ona göre Sadık Bey, Meşrutiyet’in ilanından sonra cemiyetin merkez-i umumisinin başına geçmek istemişti.⁸²⁰ Çünkü Sadık Bey her kuvvetin üstünde olmak ve önünde eğilen başlar karşısında saltanat sürmek istiyor, günden güne artan bu hırs ile yanıp tutuşuyordu. Bu

⁸¹⁴ Toplantıya katılanların isimlerini Ziya Şakir şöyle sıralamaktadır: “İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi azasından topçu kaymakamı Rasim Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir şubesi müessislerinden Hüseyin Lütfi Bey, İttihat ve Terakki Fırkasına mensup mebuslardan, dava vekili Sıtkı Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânından Babanzade Naim Bey, Balıkesir mebusu Hüseyin Kadri Bey, mülkiye kaymakamlarından Vehbi Bey, Bolu mebusu Habip Bey, Yıldız evrakı tetkik komisyonu azasından Mülazım Kayserili Şaban Efendi.” Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 17 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 16, s. 9.

⁸¹⁵ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 17 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 16, s. 9. Bu fikir İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifleri için ortak bir kanaat gibiydi. M.Z. “İttihat ve Terakki’nin Fırıldakları” adlı eserinde bu düşüncesini şöyle açıklıyor: “Sada-yı Millet muharriri Ahmet Samim öldürüldü. Bu cinayet herkeste adm-ı itimat husulünü temin etti. Bir hükümdarın istibdadından usanmış olan zavallı millet, ikinci devrin evvelkine rahmet okutan mezalimini görünce hakiki bir meşrutiyet devrinin vücudunu arzu ediyorlardı.” M.Z., *a.g.e.*, s. 8.

⁸¹⁶ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 18 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 17, s. 9.

⁸¹⁷ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 21 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 20, s. 9.

⁸¹⁸ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 21 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 20, s. 9.

⁸¹⁹ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 21-22 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 20-21, s. 9.

⁸²⁰ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, Tan, 19 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 18, s. 9;

hırsı tatmin olmayınca da Sadık Bey ile cemiyet arasında bir çatışma kaçınılmaz olarak başlamıştı.⁸²¹ Ziya Şakir’de bu fikrin oluşmasında duygularının ne kadar etkili olduğunu ise söylememiz mümkün değildir.

Sadık Bey’in ilk muhalif hareketleri fırkaya karşı yeni bir fırka kurmak şeklinde olmamıştır. Aksine o muhalif hareketini fırka içinde kalarak gördüğü yanlışlıkları düzeltmeye çalışarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu kapsam da Selanik’te Merkez-i Umumi Heyeti ile bile görüşmüş ve bir netice alamamıştır. Ziya Şakir aynı siyasal adımları Dr. İbrahim Temo’nun da Osmanlı Demokrat Fırkasını kurma sürecinde attığını ortaya koymasına rağmen Sadık Bey’in başlattığı muhalif hareketi şahsi makam ve mevki hırsı ile açıklarken buna karşılık İbrahim Temo’nun hareketini ise cemiyetin hatalarını düzeltme adına atılmış iyi niyetli adımlar olarak yorumlaması çok da tarafsız bir yaklaşım gibi durmamaktadır. Şunu da eklemek gerekir ki Ziya Şakir aslında Miralay Sadık Bey’in muhalefete başlamasında “İttihat ve Terakki Cemiyetinin safiyeti asliyesini kaybetmesinin”⁸²² etkili olduğunu düşünenlerin bulunduğunu ve bunun daha doğru olduğunu da ifade etmektedir. Bu durum bize aslında Ziya Şakir’in de Miralay Sadık Bey’in muhalefete geçmesi konusunda kafasının karışık olduğunu göstermektedir. Zira Sadık Bey’in muhalefetini makam ve mevki hırsıyla açıklasak bile kısa sürede bu kadar geniş bir hareketi cemiyet içerisinde gerçekleştirebilmesi ortada çok ciddi sorunların olduğunu ve bu sorunlar karşısında da Sadık Bey’in bir çare olabileceği düşüncesinin geniş kitleler tarafından kabul edildiğini açıkça göstermektedir. Ziya Şakir’in “Sadık Bey’in etrafında toplananların ilk safında bulunanlar en koyu İttihatçı tanınan mühim şahsiyetlerdi. Ve o zamana kadar da şahsi menfaat takip etmek ittihamıyla hiçbir zan ve şüphe altına girmemişlerdi.”⁸²³ şeklinde söylediği sözler ortaya koyduğumuz düşüncenin doğruluğunu ispatlar niteliktedir.

Ziya Şakir’e göre Sadık Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki çatışmanın bir başka nedeni de Sadık Beyin ve onun kontrolündeki Manastır şubesine bağlı olanların çoğunun Melami tarikatına mensup olması, buna karşılık da Selanik şubesine bağlı olanların çoğunun ise Mason olmasıdır.⁸²⁴ II. Meşrutiyet’in Manastır

⁸²¹ Ziya Şakir, İttihatçılar Devrinde Muhalefet..., *Son Posta*, 13-14 Ağustos 1936, Tefr. No.: 26-27, s. 10.

⁸²² Ziya Şakir, Mustaf Fazıl Paşa’dan Fethi Okyara..., *Tasviri Efkâr*, 18 Aralık 1941, Tefr. No.: 132, s. 3.

⁸²³ Ziya Şakir, Mustafa Fazıl Paşa’dan Fethi Okyara..., *Tasviri Efkâr*, 18 Aralık 1941, Tefr. No.: 132, s. 3.

⁸²⁴ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 19 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 18, s.9; Ziya Şakir, İttihatçılar Devrinde Muhalefet..., *Son Posta*, 13-14 Ağustos 1936, Tefr. No.: 26-27, s. 10; Ziya Şakir, Mustafa Fazıl Paşa’dan Fethi Okyara..., *Tasviri Efkâr* 15 Aralık 1941, Tefr. No.: 131, s. 3. Angelo Iacovella Selanik’te İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin masonlarla ilişkiler hakkında verdiği bilgide şunları söylemektedir: “Ettore Ferrari’nin (1900) Türkiye’ye gelişi umulan etkiyi yarattı. Birkaç hafta içinde Selanik’teki Makedonya locası, Macedonia Risorta adı altında Boulma Giani Sokağı’ndaki eski yerlerinde bir mabetten başka, bir sigara salonu ve bir kitaplık içeren binanın ilk katındaki lokâlde yeniden düzenli olarak çalışmaya başladı. O dönemlerde, İtalyan masonluğunun işbirliği sayesinde, Jön Türkler ilk kez imparatorluk sınırları içinde gizlice çalışabilme olanağına kavuştular. Makedonya locasının yeniden canlanmasıyla İttihat ve Terakki Cemiyetinin doğuşu arasındaki bağlantı, olayların ve belgelerin ışığında hiçbir kuşkuyla yer bırakmamaktadır. Aynı Ettore Ferrari “Masonluk ve Türk Devrimi” başlıklı konferansında bizzat bunu doğrulamıştır.” Iacovella, *a.g.e.*, s. 37. Bu açıklamalar da dikkate

merkezinin inisiyatifı ile ilan edilmesine rağmen “hürriyet kahramanı” olarak Selanik merkezinin ve başta Enver Paşa⁸²⁵ olmak üzere diğer üyelerin ünlenmesi iki merkez arasındaki nüfuz çekişmesinin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.⁸²⁶ Bu konuda Hasan Amca da Selanik’in Meşrutiyet’in ilanından sonra ön plana çıkmasının garipliğini satırlarına şöyle yansıtmıştır: “(Meşrutiyet’in ilanı) Bu hareketleri idare edenler süvari miralay Sadık, Erkanıharp yüzbaşısı Süleyman Askeri, Enver değil!... İsyan hareketlerine müvazi istikamet veren Enver değil!...Sultan Hamid’e diz çöktüren merkez Selanik değil, Manastır... Hürriyetin kâbesi Selanik, hareketin bir numaralı kahramanı Enver!... Neden, ne için? diyen olmadı.”⁸²⁷

Ziya Şakir’in gözünde Sadık Bey ve hareketi sorunlu bir konumdadır. Bu noktada düşüncelerinin doğruluğunu kanıtlamak için Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucularından Dr. Rıza Nur’un Sadık Bey ile ilgili görüşlerini sık sık kullanmıştır. Rıza Nur’un gözünde Miralay Sadık Bey çıkarıcı, giriştiği işi başarma enerjisinden yoksun, bilgi ve kültür bakımından yetersiz bir kişiliğe sahiptir.⁸²⁸ Sadık Bey’in kişiliği ile ilgili olarak oluşan bu olumsuz intibaya rağmen Manastır’da Meşrutiyet’in ilanı için yaptığı çalışmalar ve muhalif harekete başladıktan kısa süre sonra 110 vekilini etrafında toplamayı başaran bir siyasal figür olması oldukça dikkat çekicidir. Burada daha da ilginç olan bir durum varsa o da Sadık Bey ile aynı fırkada mücadele eden Rıza Nur’un bu fikirlere sahip olmasıdır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki Rıza Nur ile Miralay Sadık Bey aynı fırkaya mensup olabilirler fakat aralarındaki bu ortaklık sadece İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif olmak noktasında birleşmektedir. Bunun dışında nerede ise aralarında ortak hiçbir husus bulunmamaktadır.⁸²⁹

alandığında İttihat ve Terakki Cemiyetini örgütlenmesi ve faaliyetlerinde masonluğun doğrudan etkili olduğu görülmektedir.

⁸²⁵ Enver Paşa’nın “Hürriyet Kahramanı” olarak ortaya çıkışı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, İstanbul 1944, s.105-212.

⁸²⁶ Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi, Manastır’a karşı “Hürriyet kahramanı” olarak ortaya çıkmakla kalmamış ayrıca İstanbul’daki İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminin faaliyetlerinden ve kendilerinden (Selanik üyeleri) daha ön planda olmalarından rahatsızlık duymuşlardır. Ziya Şakir bu düşüncenin tesiri ile Talat Bey’in Şura-yı Ümmet gazetesinin imtiyazını Baha Tevfik’in, Dr. Bahaddin Şakir’e teslimini istediğini hatta biraz daha ileri giderek Baha Tevfik’e İstanbul’un, Selanik yönetimini gölgelediği gerekçesi ile biraz geride durmalarını istediğini ifade ederek “Görülüyor ki, Selanik merkezini teşkil edenlerde hâkim ruh cemiyetin bütün kudret ve nüfuzunu kendi ellerinde bulundurmaktan ibaretti.” demekten kendini alamamıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Şakir, *İttihatçılar Devrinde Muhalefet...*, *Son Posta*, 10,12-13 Ağustos 1936, Tefr. No.: 23, 25-26 s. 10.

⁸²⁷ Amca, *a.g.e.*, s.36.

⁸²⁸ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, *Tan*, 18-19 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.:19-20, s. 9; Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf...*, s. 89-90. Ziya Şakir ve Rıza Nur’un bu tespitlerine karşılık Asım Us, Miralay Sadık Bey’in “aydın bir asker ve İttihat ve terakki’nin Manastırşubesi ileri gelenlerinden” olduğunu ifade etmektedir. Us, *a.g.e.*, s. 72.

⁸²⁹ Bu hususta Rıza Tevfik, “Ben Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup idim. Fakat fırkanın bünye ve anasını hiçbir veçhile birbirine tamamen benzer adamlardan müteşekkil değildi. Ben mizaç, terbiye, malumat ve ideal itibarıyla ne hoca efendilere benzerdim, ne Sadık Bey’e ne Gümülcineli ve emsali gibi kimselere ve Refik Halid gibi muharrirlere benzerdim. Biz bu zevatla bir müspet bir de menfi prensipte birleşmiştik. Kanun-ı Esasi’yi bütün vecibe ve şartları ile tahakkuk ettirmek müspet prensibimizdi; menfi olanı da İttihat ve Terakki namına fuzuli ve zalimane hüküm süren bir çete hükümetini istememektir. Rıza Tevfik, *a.g.e.*, s. 50-51.

Tüm bu süreçte Ziya Şakir, Sadık Bey'in eline geçen muazzam gücü kullanamadığını eğer kullanmış olsaydı İttihat ve Terakki Cemiyetinin İstanbul'daki merkezini yerle bir edebileceğini ancak bunu yapamadığını düşünmektedir. Ona göre bu başarısızlığın nedeni Sadık Bey'in kudretinin olması ancak idare kabiliyetinin olmamasıdır.⁸³⁰

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ilk anlarda Mebusan Meclisindeki görece üstünlüğü Sait Paşa'nın Talat Bey'in yönlendirmesi⁸³¹ ile ortaya attığı Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin tadiline kadar devam etmiştir. 35. maddenin tadili akabinde Padişah Meclis'i feshederek seçimlerin yapılmasına karar vermiştir. 1912 yılında yapılan ve "sopalı seçimler"⁸³² olarak adlandırılan seçimler sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti tamamen sadık adamlarından oluşan ve muhalefetin büyük oranda tasfiye edildiği bir meclisle tekrar iktidarın iplerini eline almıştı. Bu aşamada itilafçılar son ümitlerini Sadık Bey'e ve ona bağlı olduğunu düşündükleri fedailere bağlamışlardı. Ancak Sadık Bey'in etrafında kimsenin olmadığını gördüklerinde yanlış bir ümide kapıldıklarını anlamışlardı.

Sadık Bey ile ilgili olarak Ziya Şakir'in bu aşamada verdiği bilgiler oldukça dikkate değerdir. Bu bilgilerin bir kısmını doğrudan Rıza Nur'dan aldığını ifade eden Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının seçimler sonrasında üstünlüğü kaybetmesi ile birlikte Sadık Bey'i öldürüleceği korkusunun sardığını ve bundan kurtulmak için Kamil Paşa'dan tavsiyename alarak İngiliz sefaretine sığınmaya çalıştığını ifade etmektedir. Diğer taraftan da kendini korumak için silahlanarak tamamen evine kapanarak sadece çok yakın dostları dışında kimseyle görüşmemiştir. Bu görüşmelerden birisinde Sadık Bey, Rıza Nur'a zarfa sürülen ve açarken insanı zehirleyen bir zehrin olup olmadığını sormuş ve bu konuda kısa bir tartışma yaşanmıştır. Bu konuşmayı dikkate alan Ziya Şakir şu yorumu yapmaktan kendini alamamıştır: "Şu muhavere gösteriyor ki Miralay Sadık Bey, mühim bir fırkanın başına geçecek kudrete malik değildi."⁸³³

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının seçimleri kaybetmesinden sonra fırkanın ilk ve tek kongresi düzenlenmiştir. Bu kongre aslında fırkanın faaliyetleri ve geleceği ile ilgili fikrinsel tartışmalardan daha fazla fırka içerisinde yer alan "münevveran takımı ile hocalar ve dervişler grubu"⁸³⁴ arasında yaşanan şahsi tartışmaların ağır bastığı bir toplantı olmuştur. Bu kongredeki en önemli tartışmada Sadık Bey'in uhdesinde bulunan

⁸³⁰ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 27 Kasım 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 25, s.9.

⁸³¹ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf...*, s. 46, Ziya Şakir, , Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 15 Aralık 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 38. Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 139; Rıza Nur, *Hatıratım*, C. I, s. 349-350.

⁸³² Ziya Şakir bu seçimler sırasında uygulanan şiddeti şöyle aktarır: "Muhalefeti kuvvetli ve anut muhitlerinde, propagandacılarına eli sopalı hatipler tefrik etmeyi ihmal etmiyorlardı. Ekseriye, sopanın belagati, müessir bir nutuktan daha fazla tesir gösteriyordu. Hele jandarma dairelerinde birer köşeye çekilerek temizce bir abdest verilen müntehib-i sanilerin en katı muhalifleri bile çarçabuk bal mumu gibi yumuşayıveriyordu." Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 25 Aralık 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 46, s. 9.

⁸³³ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 21 Aralık 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 43

⁸³⁴ Bu ismi Rıza Nur vermiştir. Münevveran takımına Sadık Bey ve taraftarları "Dinsizler" adını verirken Rıza Nur ve taraftarları ise Sadık Bey ve taraftarlarının kendilerine verdiği "Tam Müslümanlar" ismine karşı o gruba "Yobazlar, Dervişler, Hacegan" adını vermişlerdir. Bkz. Birinci, *Hürriyet ve İtilaf...*, s. 94.

hesapların tetkiki meselesi idi. Bu incelemeleri yapan Salih Bey ve Safiyettin Beyler fırkanın şeref ve haysiyetini korumak için hesaplardaki yolsuzlukları gizleyerek bu meseleyi kapatmışlar, böylece Sadık Bey ve grubu artık fırkaya egemen olmuşlardı.⁸³⁵

Sadık Bey bu gelişmelerden sonra fırkadaki kontrolünü daha da arttırmış olmasına rağmen fırkada bir çözülmeye de engel olamamıştır. Zira münevveran takımı kongreden sonra fırka ile olan alakalarını nerede ise tamamen kesmişlerdi. Sadık Bey Balkan Harbi nedeni ile fırka faaliyetlerine son vermiş ve Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra da Gümülcineli İsmail Bey ile birlikte Paris'e kaçarak Hürriyet ve İtilaf Fırkasının merkezini de Paris'e naklederek burada Şerif Paşa'nın Radikal Fırkası ile birleşmişlerdi.⁸³⁶ Ziya Şakir burada da Sadık Bey'in daha öncede olduğu gibi yine Gümülcineli İsmail tarafından kullanıldığını açıkça ifade etmektedir. Sadık Bey daha sonra Paris'ten Pertev Tevfik Bey ile birlikte Mısır'a gitmiştir.⁸³⁷ Ziya Şakir, Sadık Bey'in Mısır'daki faaliyetlerinin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı düşmanı devlet ve kişilerle kol kola hareket etmek şeklinde olduğunu ve hatta Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah bir aralık Mısır'a gelince onunla görüştüğünü ve isterlerse bir fedai göndererek Talat Paşa'yı öldürmeyi teklif etmiştir. Yapılan görüşme sonrasında da Emir Abdullah'tan bin İngiliz lirası aldığı ifade edilmektedir.⁸³⁸ Sadık Bey bu dönemde gözünü o kadar karartmıştır ki bir taraftan Rus çarına telgraf çekerek "İttihatçılar memleketi mahvetiler. Bu felaketin önünü sizden başka kimse alamaz. Geliniz memleketi kurtarınız."⁸³⁹ diye istihbarat bulunmuştur. Diğer taraftan da başta Miralay Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail olmak üzere bazı Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri İngilizler adına istihbarat işlerinde çalışmışlardır.⁸⁴⁰

Ziya Şakir'in Hürriyet ve İtilafçıların ortaya koyduğu politikalara yaklaşımına bakıldığında Hürriyet ve İtilafçıların, İttihat ve Terakki Cemiyeti perişan olsunda gerisi tufan şeklinde düşündüklerini ifade etmek hiç de yanlış olmayacaktır. Zira I. Dünya Savaşı sırasında Romanya da ele geçirildikten sonra Bilecik'e sürgüne gönderilen Mustafa Sabri, Aka Gündüz ve Melami Şeyhi Terlikçi Salih Efendi arasında geçen bir konuşmada Mustafa Sabri Efendi'nin yazdığı ve içeriği itibariyle ittihatçılardan şikâyet ettiği bir münacatı bu şahıslara okuduğunu bir nakaratta da "Allahım!... Şu itilaf ordularına nusret ihsan et. Onların vasıtasıyla bizi zalim ittihatçıların elinden halas eyle" duasını eder. Bu duaya kızan Aka Bey elini silahına atar ancak Terlikçi Salih Efendi'nin araya girerek bir olay olmasını engeller.⁸⁴¹ Aslında Ziya Şakir'in anlattığı bu olayda çokta şaşılacak bir husus nerede ise yoktur. Çünkü Balkan Harbi sırasında Hürriyet ve

⁸³⁵ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 29 Aralık 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 50 , s.9; Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf*..., s.59-60.

⁸³⁶ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 5 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 4, s.11.

⁸³⁷ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 6 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 5, s.11

⁸³⁸ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 8 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 7, s. 9.

⁸³⁹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 7 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 6, s. 11.

⁸⁴⁰ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*..., s. 219; Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası..., *Tan*, 20 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 21, s. 9; Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası..., *Tan*, 8 Mart 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 55, s. 9; Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası..., *Tan*, 13 Mart 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 60, s. 9.

⁸⁴¹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 8 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 7, s.9

İtilafçılar ile ittihatçıların fırkacılık mücadelesi adına yaptıklarına Ziya Şakir'in Balkan Harbi anıları bahsinde değinmiştik. Bu nedenle bu olaylar aslında devrin fırkacılık mücadelesine girişen aydınlarının, politikacılarının ve askerlerinin hâllerini ortaya koyması bakımından oldukça dikkate değer örneklerdir ancak sıra dışı bir durumda değildir.

Sadık Bey I. Dünya Savaşı'ndan sonra yurda döndüğünde tekrar fırkacılık mücadelesine girişmiş ve bu mücadelede özellikle Mustafa Sabri Efendi ile mücadele etmiştir. Mücadelenin temelinde Sadık Bey'in "Hürriyet ve İtilaf Fırkası benimdir. Ben onun lideriyim. Bunun aksini iddia edenler sahtekârdır."⁸⁴² düşüncesi yatmaktaydı.⁸⁴³ Artık fırkada yine şahsiyet çekişmeleri başlamıştı. Yaşanan çekişme fırka içerisinde bölünmeyi de beraberinde getirmişti. Sadık Bey bu dönemde ikinci Damat Ferit hükümetindeki "Heyeti Vükela görevinden istifa ederek"⁸⁴⁴ muhaliflerine karşı mücadeleyi daha da şiddetlendirmişti. M. Sabri Efendi yayınladığı bir bildiriyle Sadık Bey'i idaresizlikle, korkaklıkla ve eski fırkaya ihanetle itham etmiş ve fırka üzerinde hiçbir hakkının olmadığını belirtmiştir. Sadık Bey ise Mustafa Sabri Efendi'ye şöyle seslenmekteydi: " Fırsattan istifade ederek Kardinal Rışliyö rolünü oynayan, memlekette Klerikalizm tesis etmeye çalışan, otomobilden inmeme için iktidar mevkiini bir türlü bırakmayan, Ferit Paşa lehine propaganda yaparak milleti delalete sürükleyen yalancı ve şarlatan."⁸⁴⁵ Böylece Ziya Şakir Hürriyet ve İtilaf Fırkasının karşısında ittihatçılar gibi bir güç olmamasına rağmen yine güçlü bir birlik oluşturamadıkları gibi şahsi çıkar peşinde koştuklarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mütareke döneminde kurulması ve siyasal faaliyetlerinin sonucunda içine düştüğü bu durumla ilgili olarak yapılan şu yorum oldukça dikkate değer bir konumdadır: "Yıllardan beri iktidara hasret çeken ve ikbal fırsatı bekleyen ve bütün İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı yıllarında ömürleri sürgünlerde ve dünyanın dört bir yanında kaçak olarak geçen Hürriyet ve İtilaf Fırkası idarecileri büyük bir telaş ve sevinç içinde adeta palas pandıras geldikleri bu iktidar mevkiinde tamamıyla hazırlıksız görünüyorlardı... Fırkanın teşkilatlanma hususundaki meşhur beceriksizliği ve derlenip toplanamamak ve teşkilatlanamamaktaki ısrar derecesine varan hareketsizliği, kurulduğu Meşrutiyet yıllarından yıkılıp darmadağınık olduğu günlere kadar adeta bir prensip ve mezhep halinde devam etmiştir."⁸⁴⁶

Tüm bu çekişmelerin şiddetlendiği dönem, zamanlaması bakımından oldukça dikkat çekiciydi. Damat Ferit'in sabık sadrazam Tevfik Paşa ve Rıza Tevfik ile birlikte barış görüşmeleri için Paris'e gittiği bir dönemde İstanbul'da yaşanan çekişmelerin görüşmelere nasıl yansıtacağı sorunu ülkesi ve milleti adına biraz sorumluluk duygusu

⁸⁴² Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 30 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 26, s. 9.

⁸⁴³ Bu konuda Tarık Zafer Tunaya, Sadık Bey'in kabineye ve Ayan'a girmek, hatta sadrazam olmak istemesinden dolayı böyle bir harekete giriştiğini söylemektedir. Tunaya, *a.g.e.*, C. II, s.267

⁸⁴⁴ Göztepe, *a.g.e.*, s.198.

⁸⁴⁵ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 1 Şubat 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 28, s. 9.

⁸⁴⁶ Göztepe, *a.g.e.*, 119.

taşıyan aydın ve devlet adamları için önemli bir husus olması gerekirdi. Buna rağmen Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin bu hususa dikkat etmeksizin “iktidar kavgasına” tutuşmaları Ziya Şakir’in bu harekete karşı yönelttiği olumsuz bakış açısının daha da artmasına katkıda bulunmuştur.

Genel olarak bu açıklamalara bakıldığında Ziya Şakir’in ortaya koyduğu Miralay Sadık Bey oldukça sorunlu, dirayetsiz, liderlikten uzak ve yeri geldiğinde menfaatleri uğruna milletine ve devletine ihanet etmekten çekinmeyen bir karakterdir. Burada şu husus kesinlikle unutulmamalıdır ki o da Ziya Şakir bu tanımlamaları yaparken aslında Sadık Bey üzerinden genel bir Hürriyet ve İtilafçı profili çıkarmaya çalışmasıdır ki eserinde ele aldığı Gümülcineli İsmail, Rıza Nur ve Ali Kemal gibi birçok Hürriyet ve İtilafçı da benzer portrelerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

C-ZİYA ŞAKİR’İN DÖNEMİNİN ÖNDE GELEN ŞAHSİYETLERİNE BAKIŞI

1-Ziya Şakir’in II. Abdülhamid’e Bakışı

Ziya Şakir’in çocukluk ve gençlik yılları II. Abdülhamid dönemine denk gelmektedir. Ziya Şakir bu dönemde bir yandan öğrenim hayatını devam ettirirken diğer yandan da sınıf arkadaşlarından etkilenecek yazı hayatına atılmıştır. Vefa İdadisinde daha 15-16 yaşlarında iken atıldığı yazarlık deneyimi kısa sürede okul idaresi tarafından fark edilerek yakalanmasına neden olmuş ve tevkif edilerek sıkı bir isticvaptan geçirilmiştir. Ancak tam da bu sırada babasının tayini nedeni ile Halep’e gitmeleri, sonu karanlık olan bu probleminden kurtulmasını sağlamıştır. Böylece daha gençlik yıllarında sağda solda duyduğu II. Abdülhamid dönemi ile ilgili anlatılarla ilk defa doğrudan karşılaşmıştır. Bu tecrübe onun ilerleyen yıllarda II. Abdülhamid’e karşı oluşan muhalif hareketlerde yer almasına da bir şekilde zemin hazırlamıştır.

Ziya Şakir, II. Abdülhamid’in 1908 yılında tahttan indirilmesine kadar gizli bir şekilde muhalif hareketler içerisinde yer alsada hayatını idame ettirmesi gerektiği için dönemin siyasal çizgisine paralel yayınlar yapan *Hanımlara Mahsus Mecmua* ve *Çocuklara Mahsus Mecmua* gibi gazetelerde çalışmayı da sürdürmüştür. Ancak 10 Temmuz inkılâbından sonra artık bu gazetelerdeki çalışmasına son vererek “Vatan Kardeşlerime” hitabıyla başlayan gayet heyecanlı bir beyanname neşrettikten sonra, çalışma tarzını değiştirerek vatani piyesler yazmaya yönelmiştir. Ziya Şakir’in bu dönemde yaşadığı olaylar ilerleyen dönemlerde bu dönemin baş aktörü konumunda olan II. Abdülhamid’e karşı yönelen bir ilgiyi de beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda da Ziya Şakir, II. Abdülhamid ile ilgili önemli çalışmalar yapmaya yönelerek onun hususi özelliklerinin yanında devrin önemli gelişmelerini de incelemeye çalışmıştır.

II. Abdülhamid’in hususi hayatı döneminde ve sonrasında çok ciddi bir merak konusu idi. Zira II. Abdülhamid’in tahta çıkışını müteakip cereyan eden pek çok hadisede onun kişisel özelliklerinin etkili olduğu gibi bir genel kabul vardı. “Bu nedenle

denebilir ki devrini anlatan eserlerin önemli bir kısmı onunla ilgili karakter tahlillerine yer verir. Hatta kişilik özellikleri en çok irdelenen Osmanlı sultanları arasında gelir.”⁸⁴⁷ Bu anlayışın sonucu olarak II. Abdülhamid’in yönetim anlayışını anlayabilmenin yolunun onun hususi özelliklerinin bilinmesi gerektiğine inanan Ziya Şakir de bu hususa özel bir önem verilmiştir. İşte bu düşüncenin etkisi ile II. Abdülhamid’in hususi özelliklerini temele alan eserler kaleme almıştır. Kaleme aldığı eserlerinde bu hususları o kadar ayrıntılı aktaracağını ve bu nedenle de bu konuda başka bir esere gerek kalmayacağını da iddia edebilmiştir.

Ziya Şakir’in II. Abdülhamid’in hususi özelliklerini anlattığı eserlere dikkatli bir şekilde yaklaşıldığında onun eserlerinde ön yargıların dışına çıkmaya çalıştığı ve dönemin popüler yaklaşımı olan olumsuz algıların uzağında durduğu görülmektedir. Bunda Ziya Şakir’e II. Abdülhamid ile ilgili bilgi veren hatırat sahiplerinin II. Abdülhamid’e yakın olan isimler olması gerçeğinin de etkili olduğu göz ardı edilmemelidir.

II. Abdülhamid ismi günümüze kadar “kızıl sultan” ve “ulu hakan” şeklinde kalıplaşmış yargılarla ifade edilen yüzeysel yaklaşımlarla değerlendirilmektedir. Değerlendirme ve yargılamalarda da kişilerin sahip olduğu siyasi görüşlerin doğrudan etkili olması nedeniyle bu konudaki tartışmalar her dönemde popülerliğini korumuştur.

Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllardan itibaren Osmanlı Devleti’ne ve II. Abdülhamid ismine karşı oluşturulan olumsuz algı uzun yıllar döneme göre değişen karakterleri ile devam etmiştir. 1950’li yıllardan itibaren ise Türkiye’de başlayan demokratikleşme hareketiyle birlikte olumsuz algı yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. II. Abdülhamid’in kızı Ayşe Osmanoğlu’nun 1956 yılında *Hayat* dergisinde yayımlanmaya başlayan hatıraları toplumsal hafızada etkin bir yere sahip olan II. Abdülhamid ile ilgili olumsuz algıları birden değiştirmese de düşünsel bir sarsıntı meydana getirmiştir. Zira bu sarsıntının etkisi ile Peyami Safa 28 Nisan 1956 tarihinde *Milliyet* gazetesinde “Ayşe Hanım’a Açık Mektup” adıyla sert bir yazı yayımlamıştır. Peyami Safa yazısında Sultan Hamid’in bir katil olduğunu hem de bir değil birkaç defa katil olduğunu zira Mithat Paşa’yı ve babası İsmail Safa’yı öldürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca bu cinayetlerin dışında da “vatan”, “millet”, “hürriyet” mefhumlarını da katlederek onları kullanan vatan evlatlarını uzak diyarlara sürmüştür. Bu nedenle “böyle bir mahluğun kızı olmak talihsizliği” nedeniyle Ayşe Hanım’ın susması gerektiğini düşünmektedir.⁸⁴⁸ Peyami Safa’nın bu görüşleri aslında cumhuriyetin ilk kurulduğu yılların genel kabul görmüş fikirlerinin yansımasından başka birşey değildir. Peyami Safa’nın yazısındaki Ayşe Osmanoğlu’na yönelttiği sert görüşler nedeniyle kendisine ulaşan olumlu ve olumsuz birçok eleştiri üzerine “Hiç Birinizi Kırmak İstemezsem...” başlığı ile bir yazı daha yazmıştır. Yazısını ise şöyle bitirmektedir:

⁸⁴⁷ Serkan Yazıcı, “Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamının Değişimi”, *History Studies International Journal Of History*, September 2006, V. 6, I. 5, p. 233-247.

⁸⁴⁸ Peyami Safa, “Ayşe Hanıma Açık Mektup”, *Milliyet*, 28 Nisan 1956, s. 2.

“Taif’te Mithat Paşa’yı boğduran, Sivas’ta İsmail Safa’yı öldüren, daha nice vatan evladını sürdüren ve süründüren, memlekete Avrupa’dan kitap, mecmua ve gazete gelmesini yasak eden, hafiyeliği ve jurnalcılığı rütbe ve makam elde etmenin şartı haline getiren fazilet, adalet, ilim ve irfan hamisi cennetmekân Sultan Hamid-i Sani Efendimiz hazretlerinin kerime-i iffet vesimleri Ayşe.”⁸⁴⁹ Yazının bu bölümü II. Abdülhamid ile ilgili olumsuz algının zedelendiğini ve artık farklı düşüncelerin de ortaya çıkmaya başladığını göstermesi açısından oldukça dikkate değerdir.

a-Ziya Şakir’in II. Abdülhamid İle İlgili Eserleri

Ziya Şakir’in gençlik yıllarına en fazla etki eden dönem II. Abdülhamid dönemidir. Bu dönem hem yaşadığı travmalar hem yazarlık mesleğine ilk adımı atması hem de siyasal düşüncesinin oluşmasında doğrudan etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde meydana gelen olaylara doğrudan şahitte olduğu için muharrirlik mesleğine daha profesyonel bir şekilde atıldığı cumhuriyet döneminde bu dönemle ilgili olayların ve II. Abdülhamid’in kendisinin hala daha bir tartışma alanı olduğunu görmesi bu dönemle ilgili yoğun bir yazma faaliyetine girmesine neden olmuştur. Bu yazma faaliyetinde II. Abdülhamid’in en yakınında bulunan ve hayatta olan kişileri bulup onlardan hatıralarını bazen sözlü olarak bazen de yazıya geçirenlerden yazılı metinler olarak alıp dikkate değer eserler ortaya çıkarmıştır. Bu eserlerden bazıları roman şeklinde bazıları ise tarih incelemeleri şeklindedir.

Ziya Şakir, II. Abdülhamid’in hususi özelliklerini anlatan iki eser kaleme almıştır. Bunlardan birisi “*Sultan Hamid’in Son Günleri*” ve diğeri de “*Yıldız Sarayı’nda 33 Sene Bir Haremağasının Hatıraları*” adıyla yayınlanmıştır.⁸⁵⁰ Bu iki eser II. Abdülhamid’in tahta çıkmasından vefatına kadar ki hususi özelliklerini bir bütün şeklinde ortaya koyan ve birbirini tamamlayan eserlerdir. Bu eserler genel olarak her ne kadar II. Abdülhamid’in hususi özelliklerini ortaya koysa da bir taraftan da II. Abdülhamid dönemine damgasını vurmuş önemli siyasal sorunlar karşısında II. Abdülhamid’in bir anlamda kendisini savunma olanağını da vermektedir. Bu önemli bir noktadır zira II. Abdülhamid’in bir hatıratının olmaması⁸⁵¹ hatta Selanik’te bazı hatıratlarını Ali Muhsin Bey’e kaydettirdiğinin öğrenilmesinden sonra Ali Muhsin Bey’in hapsedilerek mahlu padişaha hatırat yazdırmasının yasak olduğunun

⁸⁴⁹ Peyami Safa, “Hiç Birinizi Kırmak İstemezsem...”, *Milliyet*, 06 Mayıs 1956, s. 2.

⁸⁵⁰ Bu tefrika Ziya Şakir’in yazdığı eserleri bir külliyat anlayışı ile tekrar okurlara sunmayı amaçlayan Akıl-Fikir Yayınları tarafından 2010 yılında kitap halinde yayınlanmıştır. Ancak eserin yayınlanmasında tefrikanın adı “Sultan Abdülhamid” olarak değiştirilmiştir. Bizce böyle bir değişikliğin nedeni olarak ortaya konulabilecek en geçerli neden eserin adının “Sultan Abdülhamid” olarak değiştirilmesinin okuyucu nezdinde daha fazla ilgi çekeceğinin düşünülmüş olmasıdır.

⁸⁵¹ Bu konuda Alaeddin Yalçinkaya, İsmet Bozdağ tarafından yayınlanan ve II. Abdülhamid’e ait olduğu iddia edilen hatıra defteri Vedat Örfi tarafından 1921 yılında “*Utariid*” de yayınlanan “Hatırat-ı Sultan Abdülhamid Han-ı Sani” adlı risale ve Mahmud Kemal İnal tarafından “*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*” nda yayınlanan Abdülhamid-i Sani’nin Notları” adlı metinler hakkında bilgiler vererek bu metinlerin güvenilirliği hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alaeddin Yalçinkaya, *Sultan II. Abdülhamid Han’ın Notları*, İstanbul 1996.

hatırlatılması kendini tarih önünde savunmaktan aciz kalmasına neden olmuştur.⁸⁵² İşte Ziya Şakir'in yazdığı bu eserler bu eksikliğin doldurulması adına oldukça önemlidir. Eserler II. Abdülhamid'in gündelik yaşamı dışında Meşrutî idarenin tatil edilmesi, kaimenin ortadan kaldırılması, 93 Harbi yenilgisinin sorumluluğu, Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutulan Mithat Paşa'nın yargılanarak sürgünde iken ölmesi, Teodor Herzl'in Yahudiler için toprak talebi gibi birçok siyasal konuları da içermektedir.

Ziya Şakir “*Abdülhamid'in Son Günleri*” adlı eserini *Son Posta* gazetesinde 25 Haziran 1931 ile 10 Nisan 1932 tarihleri arasında 286 tefrika olarak yayımlamıştır. Bu eserde II. Abdülhamid'in 31 Mart olayının akabinde tahttan indirilerek Selanik'e sürülmesinden vefatına kadar yaşadıkları anlatılmaya çalışılmıştır. Eserde II. Abdülhamid'in gözetim altındaki gündelik yaşamı, anıları ve bazı siyasî olaylara karşı yaklaşımı ve yorumları şahitlerin verdiği bilgiler doğrultusunda ele alınmıştır. Bu eser 1943 yılında “*Sultan Hamid'in Son Günleri*” adıyla kitaplaştırılarak yayımlanmıştır. Ancak *Son Posta* gazetesinde yayımlanan tefrikalarla kitabı karşılaştırdığımızda eserin kısaltılarak yayımlandığı görülmektedir.⁸⁵³

Ziya Şakir bu eserin yazımı sırasında II. Abdülhamid'in Selanik'te hususî doktorluğu görevini ifa eden Doktor Atıf Bey'in kaleme aldığı notları yoğun bir şekilde kullanmıştır.⁸⁵⁴ Ziya Şakir bu notların varlığından bir aile ortamında otururken ismini vermediği bir müderrisin bu konudan bahsetmesiyle şans eseri haberdar olmuştur. Bundan sonra Âtîf Bey'in ailesine başvurarak bu notları incelemiş ve kopyalamıştır.⁸⁵⁵ Ayrıca bu notlar dışında II. Abdülhamid'in çevresinde bulunan kişilerin notları ve hatıraları da dikkatli bir şekilde araştırılarak kullanılmıştır.⁸⁵⁶ Anı ve hatıratlarından faydalanan kişilerin sayısını ve ismini eserden yola çıkarak net olarak söylemek ise mümkün değildir. Ancak Ziya Şakir “*Sultan Hamid'in Son Günleri*” adıyla kitaplaştırılmış olan eserinde yaptığı açıklamada eseri hazırlarken faydalandığı kişilerin isimlerini şöyle sırlamaktadır: “Topçu Kaymakamı Rasim Bey, muhafızlardan yüzbaşı Salih Bey, Naci Bey, Vasıf Bey, Mahmut Esat Bey, Musahiplerden Nuri Ağa, Şöhrettin Ağa ve Kahveci Ali Bey.”⁸⁵⁷

Ziya Şakir bu eserini “romantik tarzda” kaleme aldığını ifade etmiştir.⁸⁵⁸ Elindeki hatıratları ve sözlü olarak kendisine anlatılan hatıratları gözden geçirerek sanki tek kişinin hatıratından yararlanıyormuşçasına eserini kaleme almıştır. Hâlbuki esere

⁸⁵² Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2007, s. 184; Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 39.

⁸⁵³ Bu kitaptaki eksiklik nedeni ile Ziya Şakir'in eserlerini yayımlayan Akıl Fikir Yayınları tefrikanın aslına sadık kalarak olduğu gibi kitaplaştırarak aynı adla okuyucuya sunmuşlardır. Ziya Şakir, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, İstanbul 2011.

⁸⁵⁴ Doktor Atıf Bey, Selanik'te II. Abdülhamid'in hususî doktorluğunu yaparken dikkatini çeken noktaları titiz bir şekilde not etmiştir. Bu notlar 2003 yılında Metin Hülâgü tarafından “*Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri Hususî Doktoru Âtîf Hüseyin Bey'in Hatıratı*” adıyla yayımlanmıştır.

⁸⁵⁵ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 9 Nisan 1932, Tefr. No.: 285, s. 9.

⁸⁵⁶ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 9 Nisan 1932, Tefr. No.: 285, s. 9.

⁸⁵⁷ Ziya Şakir, *Sultan Hamid...*, s. 28-29.

⁸⁵⁸ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 10 Nisan 1932, Tefr. No.: 286, s. 9.

kaynaklık eden yazılı ve sözlü birçok hatırat vardır. Burada Ziya Şakir'in eserini tefrika olarak gazetede yayımladığını da unutmadan neden böyle yazdığını da anlamaya çalışmak gerekir. Zaten onun bu eserini farklı bir tarzda da sunmasını beklemek pek gerçekçi olmayacaktır.

Ziya Şakir'in "*Yıldız Sarayı'nda 33 Sene Bir Haremağasının Hatıraları*" adlı eseri de yine *Son Posta* gazetesinde 2 Ekim 1937 ile 23 Ocak 1938 tarihleri arasında 113 tefrika olarak yayımlamıştır. Ziya Şakir bu eserin hazırlanmasında özellikle hatıralara ve hatıratlara özel bir önem vermiştir. Faydalandığı hatıratlar ise Abdülhamid'i uzaktan tanıyan veya onun hakkında kulaktan duyma bilgileri aktaran kişilerden ziyade bizzat Abdülhamid'in yanında bulunmuş ona çeşitli şekillerde hizmet etmiş kişilere aittir. Ziya Şakir'in hatıra ve hatıratlara önem veren bu yaklaşımı oldukça önemli bir husustur. Çünkü bu dönemde hatırat yazma usulü her ne kadar artış gösteren bir eğilim olarak ortaya çıkmaya başlasa da yazılan hatıratların tarihî değeri⁸⁵⁹ ve birer belge olarak taşıdığı ehemmiyet daha henüz tam anlamı ile anlaşılamamıştı. Böyle bir dönemde Ziya Şakir'in hatıratları dikkate alarak onların taşıdığı tarihî değeri kabul edip onları eserlerinde kullanması dikkate değer bir husustur. Bunu yaparken tek bir hatırata dayanmak yerine farklı hatıratları kullanarak eserinin güvenilirliği adına da dikkate değer bir yaklaşım sergilemiştir.

Ziya Şakir "*Bir Haremağasının Hatıraları*"nda ise II. Abdülhamid'i hususi özellikleri ile tanıtmaya çalışırken öncelikle sarayda yıllarca II. Abdülhamid'e hizmet etmiş bir haremağasının hatıralarına başvurmuştur.⁸⁶⁰ Bu konuda kendisi ile mülakat yapmaya gelen *Son Posta* gazetesi muhabirine Maliye Nazırı Ziya Paşa'nın yazdığı hatıratın, Mütareke döneminde harbiye nazırlığı yapmış olan topçu ferîği Ferit Paşa'nın hatıralarından, yüzbaşılıktan müşirliğe yükselinceye kadar geçen hayatında Abdülhamid'in doktorluğunu yapan bir zatın notlarından, küçük yaşında saraya giren, sonradan başkalfa, başhazinedar olan bir kadının hatıralarına kadar birçok farklı hatıratın faydalandığını ifade ederek⁸⁶¹ eserindeki kaynakların güvenilirliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Ziya Şakir faydalandığı kaynakların bir kısmını ismen ve açıkça ifade etmesine rağmen haremağası ve hazinedarların isimlerini açıklamamış sadece saraydaki vazifelerini ifade etmiştir. Bunun nedeni düşünüldüğünde bizce en kabul edilebilir

⁸⁵⁹ Hatıratların tarihi değeri ile ilgili olarak Ali Birinci şunları söylemektedir: "çok dikkate değer bir gerçek de resmî vesikaların ve kaynakların devletin sesi, hatıratların ise vatandaşın sesi veya tepkisi olarak görülebileceğidir. Bir bakıma idare edenlerin ve idare edilenlerin sesinden bahsetmek mümkündür ve tarihi gerçek bu ikili koronun sesinden teşekkül edecektir. Hiç şüphesiz bu iki sesin birbirinin yerini alması da gerekmemektedir. Her iki türden kaynağın, tarih usulünün kaidelerine göre terkiibinden tarihin gerçeği ortaya çıkacaktır." Birinci, *Tarihin Hududunda...*, s. 38.

⁸⁶⁰ Ali Birinci hatıralarını Ziya Şakir'e aktaran bu kişinin Nadir Açıkalin olması gerektiğini düşünmektedir. Ali Birinci, Dr. Atıf Hüseyin ve Muhtırası, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, İstanbul 2011, s. 786. II. Abdülhamid'in musahibi olan Nadir Açıkalin 1961 yılında vefat edene kadar İstanbul, Göztepe'de yaşamıştır.

⁸⁶¹ İ.H., "Bir Haremağasının Hatıraları Bize Neler Öğretecek Ziya Şakir'le Bir Mülakat", *Son Posta*, 2 Ekim 1937, s. 11.

gerekçe bu kişilerin kendi adlarının açıklanmasını istememiş olmalarıdır. Çünkü yıllarca ekmeğini yedikleri Padişahlarının mahrem yaşamını göz önüne sermek aldıkları terbiye ve bağlılık anlayışına çokta uygun bir davranış değildi. İşte bu nedenle bir taraftan padişahları hakkında dolaşan dedikoduların gerçeklerini ortaya koyarak yanlış algıların önüne geçmek ve unutulmasını istemedikleri hatıralarını naklederek tarihe dair birer not düşmek isterlerken diğer taraftan da nankörlük ve ahde vefasızlıkla suçlanmak istememişlerdir. Yaşadıkları bu çelişki sonrasında da isimlerinin gizli kalmasını arzu etmelerini mantıklı bir gerekçe olarak kabul etmek çokta yanlış olmayacaktır.

Ziya Şakir *Son Posta* muhabiri ile yaptığı mülakatın devamında da: “Bu eserim öyle bir eser olacak ki bundan sonra Yıldız ve Abdülhamid hakkında başka eser yazılamayacak. Çünkü bilinmeyen bir taraf bırakmayacağım.” dedikten sonra “duyulan ve kulaktan kulağa yayılan birçok noktalarında ne kadar yanlış olarak duyulmuş olduğunu anlatacağım ve işin hakiki cephesini aydınlatacağım!”⁸⁶² diyerek eseri konusunda ne kadar iddialı olduğunu da ortaya koymuştur.

Ziya Şakir’in bu eseri *Son Posta* muhabiri tarafından “roman”⁸⁶³ olarak adlandırılmıştır. Ziya Şakir bu adlandırmaya karşı çıkmayarak bunu dolaylı olarak teyit etmiştir. Zaten tefrikalar dikkatli bir gözle okunduğunda tefrikanın başlangıcı itibari ile bir roman özelliği taşıdığı çok açık bir şekilde görülmektedir. Ancak ilerleyen tefrikalarda bu özellik metnin içinde kaybolarak tefrikaların bir tarih incelemesinin yapıldığı bir eser hüviyetine doğru evrildiği belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen satır aralarında “Beşir Ağa” olayların anlatımında ara ara kullanılmaya devam eden bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ziya Şakir, II. Abdülhamid’in hususi özelliklerini ele aldığı eserlerinde II. Abdülhamid’in şehzadelik dönemine ait ayrıntılar hakkında çok fazla bir bilgi vermemektedir. Birçok kişi tarafından bilinen genel bilgiler ile bu dönem geçiştirilmektedir. Zira II. Abdülhamid’in şehzadeligi döneminde tahta oturma ihtimali çok düşük olması nedeni ile onun kişiliği ve yaşamı, etrafındaki kişilerin dikkatini çekmemiştir. Bu nedenle de II. Abdülhamid’in hükümdarlığından önceki yaşamı büyük oranda karanlıkta kalmaktadır. François Georgeon ise şehzadeligi döneminde II. Abdülhamid hakkındaki bu bilinmezliğin bir “siyasetin ürünü olduğunu” iddia etmektedir. Bu nedenle de onun hükümdar olmadan önce ve sonra “dindar mıydı değil miydi? Cimri miydi cömert mi? Liberal miydi, muhafazakâr mı? Yeni Osmanlılardan yana mıydı, yoksa onlara karşı mıydı? İngiliz dostu muydu, karşıtı mı?” gibi birçok soruya net bir cevap vermenin imkânsız olduğunu da belirten Georgeon böylece kendisinin anlaşılmasına izin vermeyerek “oyunun hâkimiyetini elinde tutmayı” amaçladığını düşünmektedir.⁸⁶⁴

⁸⁶² İ.H., *a.g.m.*, s.11

⁸⁶³ İ.H., *a.g.m.*, s.11

⁸⁶⁴ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2012, s. 73. Bu konuda bir başka görüşe göre II. Abdülhamid şehzadeligi döneminde ülkedeki değişimi fark etmiş ve yaşanan taht değişikliğinin

1930'lu yıllarda Ziya Şakir'in kaleme aldığı II. Abdülhamid ile ilgili eserleri devrin hâkim anlayışı ve algısı karşısında bir kırılma olarak adlandırmak büyük bir abartı olmayacaktır. Zira 1910-1950 yılları arasında II. Abdülhamid dönemi “istibdat, zulüm, sansür, sürgün” gibi kavramlar ile özdeşleştirilerek anlatılmaktaydı. Ancak Ziya Şakir bu klişelerin hâkim konumuna rağmen eserlerinde bu kavramların etkisinden uzak kalmaya çalışmıştır. Bu durumu onun dönemi anlatan bütün kitapları için genel geçer bir kabul olarak da ortaya koyamayız. Zira romanlarında yazıldığı dönemin hâkim olan zihniyet dünyasını yansıtan yaklaşımlara rastlanmaktadır. Bu eserlerde Osmanlı ülkesi ve yönetimi istibdatçı, hafiyelerin cirit attığı, her yerden jurnallerin yağdığı, adam kayırma ve haksızlıkların diz boyu olduğu, sansürün tüm şiddeti ile devam ettiği bir anlatım ve dile sahiptir.

Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ve dönemi ile ilgili olarak hazırladığı çalışmalardan birisi de 1943 yılında Anadolu Türk Kitap Deposu tarafından yayımlanan “*Sultan Hamid ve Mikado*” adlı kitaptır. Kitap II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti ile Japonya arasında başlayan ilişkiyi konu almaktadır. Ziya Şakir bu ilişki çerçevesinde Japonya ziyaretine gönderilen Ertuğrul gemisinin yolculuğu ve geri dönüş yolunda batması ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Aynı hususta bir de tarihî roman türünde “*151 Nolu Şehit Ertuğrul Macerasına Karışan Aşk Macerası*” adlı 81 tefrikadan oluşan bir eser de kaleme almıştır. Bu tefrika 30 Ocak 1937-24 Nisan 1937 yılları arasında *Son Posta* gazetesinde yayımlanmıştır.⁸⁶⁵

Ziya Şakir'in “*Çayır Güzeli*” ve Z. Ş. müstear adıyla yazdığı “*Zindan Köşelerinden Yıldız Sarayı'na*”⁸⁶⁶ adlı tarihi romanlarında II. Abdülhamid dönemini ele alan dikkate değer örnekler arasındadır. Bunlar içerisinde “*Zindan Köşelerinden Yıldız Sarayı'na*” adlı roman Ziya Şakir'in nefyedilen babası ile birlikte Halep'e giderken gemide tanıştıkları sürgün bir doktorun başından geçen olaylara dayanması bakımından önemlidir.

Ziya Şakir'in II. Abdülhamid döneminde yaşanan hafiyelik, jurnal ve sürgün hadiselerini ele aldığı eserlerinden birisi de “*Sultan Hamid Sürgünleri*” adlı eseridir. Eser *Son Telgraf* gazetesinde 17 Ağustos-19 Ekim 1938 tarihleri arasında 58 tefrika olarak kaleme alınmıştır. Eserin en önemli özelliği sürgün hadiselerine muhatap olan kişilerin çoğu zaman siyasi rakiplerinin entrikaları sonrasında sürgünle

arkasındaki ihtilalcilerin neler yapabileceğini görmüştü. Bu nedenle gençliğinde düşüncelerini açığa vurmamıştı. Bu nedenle ne Jön Türkler ne de Mithat Paşa onun fikirlerini bilmemekteydiler. Buna karşılık Abdülhamid ise bir taraftan amcası Abdülaziz'e yaklaşırken diğer taraftan da verasetin en büyük adayı Murat Efendi'ye yaklaşmış ve sık sık köşküne misafir olmuştur. Bu misafirliklerde Namık Kemal ve arkadaşlarının yani Jön Türklerin fikirlerini çok yakinen öğrenmiştir. Tahta çıktığında da takip ettiği bu siyasetin faydasını fazlasıyla görmüştür. Sultan Abdül Hamid, *a.g.e.*, s. 20, 32

⁸⁶⁵ Ziya Şakir'in Osmanlı Devleti ile Japonya arasındaki ilişkiye bakışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Ersem Yargıcı, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Araştırmacı Yazarı Ziya Şakir'in Kaleminden Türk Japon İlişkileri”, *Ertuğrul'un İzinde Deniz Kuvvetleri ve Diplomasi Sempozyumu*, İstanbul 16- 17 Eylül 2015.

⁸⁶⁶ Ziya Şakir, *Zindan Köşelerinden Yıldız Sarayına*, *Son Posta*, 31 Ağustos-31 Ekim 1935; Ziya Şakir, *Çayır Güzeli*, İstanbul 1944.

cezalandırılmaları ile ilgili birçok örneğe yer verilmesidir. Hakkında çoğu zaman komplo düzenlenen kişilerin kendilerini savunmak hakkından bile mahrum olmaları ise üzerinde durulan önemli bir husustur. Ziya Şakir'e göre zaten savunma hakkı verilse bile ilk hareket eden ve II. Abdülhamid'in zihnine şüphe ve vesveseyi sokan kişi her zaman rakibinden bir adım önde olarak rakibinin cezalandırılmasını garantilemiş olmaktadır. Ayrıca sürgün cezasına çarptırılan kişinin temsil ettiği siyasal güce göre de eşi, çocukları, adamları, yakın arkadaşları dahil olmak üzere nerede ise ona selam veren herkes siyasal bir cezalandırılma ile muhatap olabilmekteydi.⁸⁶⁷ Ziya Şakir jurnal ve hafiyelik hadiselerinde gerçeklerin dışında iftiralarında yaşanmasında rütbe, nişan veya büyük bahşiş alma duygusunun da etkili olduğunu ifade ederek dönemin insanında görülen yozlaşmayı da ortaya koymaya çalışmıştır.⁸⁶⁸ Böylesi bir toplumsal psikolojinin farkında olan Said Halim Paşa da bu dönemde var olan "idare-i hamidiyenin" tek müsebbibi olarak II. Abdülhamid'i görmenin mantıklı bir yaklaşım olmadığını düşünmektedir. Ona göre Sultan Hamid "dünyaya gelmemiş olsaydı, çağdaşları başka bir Sultan Hamid'in meydana gelmesine sebep olacaktı."⁸⁶⁹ Ziya Şakir de Said Halim Paşa ile aynı fikre sahipti. Zira Ona göre de ittihatçılardan bazıları yeni bir padişahın tahta çıkması ile "memleketin feyiz ve felah bulacağına" inanıyordu.⁸⁷⁰ Bu anlayış ittihatçılar arasında ülkenin yaşadığı bütün sorunların tek müsebbibi olarak II. Abdülhamid'in görülmesinin sonucuydu.

Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile ilgili kaleme aldığı eserlerinden birisi de 11 Eylül-28 Kasım 1937 tarihleri arasında *Son Telgraf* gazetesinde yayımlanan 79 tefrikadan oluşan "*1313 Türk Yunan Muharebesi ve Sultan Hamid'in Gizli Siyaseti*" adlı eserdir. Ziya Şakir bu eserinde Yunanlılara karşı verilen harbin kazanılmasını konu etmektedir.

Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile ilgili eserlerine baktığımızda bugün onun anlattığı birçok ayrıntının biliniyor olmasına rağmen önemli olan eserlerin yazıldığı 1930'lu yıllarda bunların ne kadarının biliniyor olduğu ve nasıl algılandığı sorularıdır. Bu nedenle aşağıda Ziya Şakir'in eserlerindeki yaklaşımları incelerken verilen bilgilerin 1930'lu yıllarda ortaya koyulduğunu unutmamak gerekir.

b-Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile İlgili Eserlerinde Kullandığı Dil ve Üslup

Ziya Şakir'in "Abdülhamid'in Son Günleri" tefrikası kullandığı dil bakımından oldukça dikkate değer bir özellik taşımaktadır. Zira esere ana kaynak olarak katkıda bulunan Dr. Atıf Bey'in II. Abdülhamid hakkında anılarında kullandığı "menhus herif", "herif", "riyakar", "herifte utanmak, arlanmak yok ki..."⁸⁷¹ gibi küçümseyici ve saygı sınırlarını zorlayan ifadeler Ziya Şakir tarafından görmezden gelinmiş ve eserde bu

⁸⁶⁷ Ziya Şakir, Sultan Hamid Sürgünleri, *Son Telgraf*, 19 Eylül 1938, Tefr. No.: 33, s. 7

⁸⁶⁸ Ziya Şakir, Sultan Hamid Sürgünleri, *Son Telgraf*, 22 Eylül 1938, Tefr. No.: 36, s. 7.

⁸⁶⁹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İstanbul 1998, s. 31

⁸⁷⁰ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, I. Kısım, 28 Aralık 1932, Tefr. No.: 18, s. 9.

⁸⁷¹ Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri* ..., s. 48, 49, 52, 59, 62, 66.

ifadeler kullanılmamıştır.⁸⁷² Buna rağmen Ziya Şakir de eserinin bazı bölümlerinde kaleme alındığı dönemin Osmanlı Devleti'ne karşı var olan olumsuz bakış açısından⁸⁷³ etkilendiğini yaptığı yorumlarla göstermiştir. Bunlardan birisi Osmanlı hanedanı arasında yaşanan “kardeş katli” hadisesi ile ilgili olarak ortaya koyduğu yaklaşımdır. Bu konuda ortaya koyduğu yaklaşım ve yorumlar hem bir anakronizm olması hem de yaşanan ölümlerden sorumlu olanların “kan kokusundan lezzet duyan Osmanoğulları”⁸⁷⁴ şeklinde duygusal bir yaklaşımla açıklanması bakış açısındaki ön yargıyı göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer örnekte ise Osmanlı hanedanına mensup sultan ve şehzadelerin “tufeyli guruh olarak”⁸⁷⁵ adlandırılmasıdır.

Ziya Şakir, Behice Sultan'ın Beylerbeyi Sarayı'na getirilişini anlattığı bölümün sonunda ise şu yorumu yapmaktadır: “Otuz üç sene koca bir milleti esir gibi kullanan ve cihan siyaseti üzerinde oynadığı esrarengiz rollerle tarihte kendine mahsus bir sayfa yapan bu korkunç padişah nihayet aciz bir kadın karşısında büyük bir zaaf ve acziyle başını eğmiş...”⁸⁷⁶ Ancak bu ve benzeri yorumlar eserin geneli içerisinde sık sık karşılaşılan bir husus değildir. Bunların dışında eserde II. Abdülhamid ile ilgili olarak önyargılardan uzak, dengeli ve tutarlı bir portre ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu durum Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile ilgili var olan olumlu veya olumsuz algıyı değiştirmek veya teyit etmekten ziyade sadece sabık sultanın kendisini aklamak

⁸⁷² Dr. Atıf Bey'in anılarına kaydettiği bu sözler, kardeşinin II. Abdülhamid tarafından sürgüne gönderildiği düşünüldüğünde kısmen anlaşılabilir bir noktadır. Zira hem ittihatçı olması hem de kardeşinin sürgünü hadisesi II. Abdülhamid'e karşı var olan yargılarının nedenini açıkça göstermektedir. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 164.

⁸⁷³ Eserin kaleme alındığı tek partili yıllarda var olan Abdülhamid algısı ile ilgili olarak Mehmed Hocaoglu'nun anlattıkları oldukça dikkat çekicidir. 1955 yılında mecliste bir basın kanunu görüşmelerindeki sert tartışmalar sonrası Mehmet Hocaoglu ve Osman Turan bir kahveye giderler ve orada Hamdullah Suphi Tanrıöver ile karşılaşır. Mehmet Hocaoglu konu basın kanunu ve tartışmalara gelince “Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı kapatmamış olsaydı şimdiye kadar demokraside bir hayli mesafe alacak ve bu tartışmaları yaşamayacaktık” diye konuşur. Hamdullah Suphi Tanrıöver ise bu fikrin yanlışlığını sınırlı bir şekilde anlatınca Mehmet Hocaoglu dayanamaz ve : “Beyefendi! Öyle ise neden başında bulunduğunuz Maarif Vekilliği Sultan Abdülhamid'i bize kötü tanıttı?” diye sorar. Bu soruya Hamdullah Suphi Tanrıöver'in cevabı ise oldukça ilginçtir: “Bir inkılâp yapılmış, saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet ilan edilmişti. Politika gereği saltanat ve sultanları kötülemek lazımdı. Bizde öyle yaptık.” diye cevap verir. Mehmet Hocaoglu, *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, İstanbul 1988, s. 7-9.

⁸⁷⁴ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 16 Temmuz 1931, Tefr. No.: 21, s. 7. Ziya Şakir'in Osmanlı hanedanı ile ilgili benzer yaklaşımlarını “Maktul Vezirler” adlı eserinde de sık sık görmekteyiz. Daha eserin başlangıcında Fatih Sultan Mehmet'in Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmesinden rahatsızlık duyan Ziya Şakir bu hadiseyi şöyle yorumlamaktadır: “Saltanat hırsı, saltanat aklıyla yanıp tutuşan ne tarihe ve nede vicdanlara karşı en küçük bir arü hayâ duymayan Osmanoğulları bu tarihten sonra en küçük ve en şahsi arzu ve emellerine engel olan birçok masum ve aksakallı vezirleri bir an içinde azletmekte ve hatta kafalarını koparıp atırmekte katıyken tereddüt etmiyorlardı.” Aynı eserin bir başka bölümünde de “kan dökmekten zevk alan Osmanoğulları” diyerek Osmanlı hanedanının uyguladığı idamlara tepki duyduğunu ortaya koymaktadır. Ziya Şakir, *Maktul Vezirler*, İstanbul 1944, s. 5, 50.

⁸⁷⁵ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 16 Temmuz 1931, Tefr. No.: 21, s. 7

⁸⁷⁶ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 20 Aralık 1931, Tefr. No.: 175, s. 9.

istercesine tarihe düştüğü notları geleceğe bırakmak amacını taşıdığını göstermektedir.⁸⁷⁷

Abdülhamid'in Son Günleri adlı eserle ilgili olarak dikkatimizi çeken bir başka husus da eserin Dr. Atıf Bey'in tuttuğu notlarla büyük oranda uyumluluk göstermesine ve hatta farklı hatırat ve anılarla zenginleştirilmesine rağmen dönemindeki ufak tefek bir tartışmanın dışında bu konu ile ilgilenen kişiler veya araştırmacıların dikkatini çekmemesidir. Buna karşılık Dr. Atıf Bey'in anıları yakın bir zamanda transkrip edilerek yayınlandığında tarihi çalışmalar yapan akademisyenlerin büyük bir ilgisi ile karşılaşmıştı. İki esere karşı gösterilen bu iki farklı yaklaşım bizim için oldukça dikkat çekicidir. Bizce bunun en büyük nedeni Ziya Şakir'in *Abdülhamid'in Son Günleri* adlı eserini romantik tarzda kaleme almasıdır. Bu nedenle eserin ne kadarının gerçek, ne kadarının kurgu olduğu konusunda okuyucuların kafasının karışık olması esere hak ettiği değerin yazıldığı dönemde ve sonrasında verilememesine neden olmuştur. Bu husus aslında Ziya Şakir'in sadece bu eseri için değil diğer eserleri için de dikkat çeken bir noktadır.

Ziya Şakir “*Yıldız Sarayı'nda 33 Sene Bir Haremağasının Hatıraları*” adlı eserinde ise kendisi II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde onun yönetim anlayışına karşı meşruti yönetimi getirmek amacı ile ortaya çıkan ittihatçı düşünceye bağlı bir muharrir olmasına rağmen bu eserinde genel kabul görmüş önyargılara rastlanmamaktadır. Yani II. Abdülhamit'in kızıl sultan, istibdatçı, pinti ve astığı astık kestiği kestik bir sultan olduğu düşüncesi karşısında ortaya koyulan II. Abdülhamid portresi oldukça dikkate değerdir. Zira 1937 yılında kaleme alınan bu eserde II. Abdülhamid'in şahsi özellikleri olduğu gibi hiçbir önyargıya kapılmaksızın ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de övgü ve sövgü gibi iki uç yaklaşım Ziya Şakir tarafından kesinlikle benimsenmeyerek kendisine anlatılan veya okuduğu hatırat ve notlardan elde ettiği bilgilere göre eserini kaleme almıştır. Bu yönü ile eser yazıldığı dönemin baskın görüşleri karşısında farklı bir tarzla dikkati çekmektedir.

Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile ilgili olarak devrinin sert diline rağmen daha yumuşak bir üslup kullanması ve hatta faydalandığı hatıratlardaki sert sözleri ise eserine almamasının arkasında ki nedenlerden birisi de bize göre II. Abdülhamid'in Bektaşilik ile ilgili olarak takip ettiği olumlu siyasettir. Bunun yanında II. Abdülhamid'in yakın hizmetinde bulunan birçok görevlinin de Bektaşî olması da bir başka etkidir.⁸⁷⁸ Ziya Şakir'e göre Bektaşiler Osmanlı saltanatının sona ermesinden memnundurlar. Çünkü Osmanlı padişahları Bektaşilerden gördükleri iyiliğe karşı nankörlük yapmışlardır.

⁸⁷⁷ Ziya Şakir de zaten bu hususa “ben bu yazıları, bugün okutmaktan ziyade, istikbal tarihine naçiz bir yardım olur ümidi ile yazdım.” demektedir. Ziya Şakir, *Abdülhamid'in Son Günleri*, *Son Posta*, 10 Nisan 1932, Tefrika No.: 286, s. 9.

⁸⁷⁸ Ziya Şakir' göre II. Abdülhamid'e yakın olan Bektaşî tarikatına bağlı isimler şunlardır: “Mahmut Nedim Paşa, Halil Rifat Paşa, Şakir Paşa, Avlonyalı Ferit Paşa, Başkatip Tahsin Paşa, Tüfekçi Başî Tahir Paşa, Tüfekçi Halil Bey, Harem-i Hümayun kapısı muhafızı Boşnak Yusuf Bey, şifre katibi Kamil Bey, kilercibaşı Osman Bey.” Ziya Şakir, *Dervişler Saltanatı*, 20 Eylül 1946, Tefr. No.: 113, s. 3.

Özellikle de II. Mahmut, Yeniçeri Ocağını kaldırarak bu hatalardan en büyüğünü yapmıştır.⁸⁷⁹ Zira II. Mahmut sadece Yeniçerileri ortadan kaldırmakla yetinmemiş aynı zamanda Yeniçerilerin en önemli destekçisi olan Bektaşî tarikatının da yasaklanmasını sağlamıştır.⁸⁸⁰ Bu çerçevede Bektaşîlere ait olan ve 1766'dan altmış yıl önce yapılan tekkeler eski kabul edilmiş ve bu tarihten sonra yapılan tekkelerin de yıkılmasına karar verilmiştir.⁸⁸¹ Böylece Bektaşî tarikatı II. Mahmut döneminde çok ağır bir yara almıştır. Alınan bu karar ve uygulama düşünüldüğünde kendisi de bir Bektaşî olan Ziya Şakir'in bu kararı alanlara karşı tarafsız olmasını beklemek çok da gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Ziya Şakir, II. Mahmut'tan sonra tahta geçen Sultan Mecid ve II. Abdülhamid, Bektaşî tarikatına oldukça müsamahakâr bir yönetim sergilemelerine rağmen Bektaşîlerin mukaddesatlarına yapılan tecavüzü asla unutmadıklarını dile getirmektedir.⁸⁸² Bu ifadeler dikkate alındığında Ziya Şakir'in manevi olarak yakınlık duyduğu Bektaşî tarikatına karşı Sultan Mecid ve II. Abdülhamid'in gösterdiği müsamahadan memnun olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu memnuniyetin II. Abdülhamid ile ilgili bütün eserlerin diline etki ettiğini iddia etmek belki sınırları zorlayan bir yaklaşım olabilir. Fakat bu memnuniyetin Ziya Şakir'in II. Abdülhamid'e yaklaşımında olumlu bir bakış açısını ortaya çıkardığı kullandığı dil ve üsluba bakarak rahatlıkla söylenebilir.

c-Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile İlgili Eserlerine Karşı Oluşan Tepkiler

Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile ilgili eserleri içerisinde en fazla ilgi çeken eseri "*Abdülhamid'in Son Günleri*" dir. Bu eserin yayımlanmasından sonra çok fazla olmasa da esere olumlu ve olumsuz bir dizi tepki gelmiş ve bu tepkiler kısa süreli polemiklere de neden olmuştur. Ziya Şakir de bu tepki ve eleştirileri cevaplayarak eserini savunmaya çalışmıştır. Esere itirazı olanlar tepkilerini *Vakit* gazetesinde duyurmuşlardır. İtiraz sahipleri II. Abdülhamid'in hem Selanik hem de İstanbul'da baş muhafızlığı görevini yerine getiren Rasim Bey ve II. Abdülhamid'in vefatına kadar

⁸⁷⁹ Ziya Şakir, Bektaşîlik, *Yeni Gün*, 7 Mart 1931, Tefr. No.: 39, s. 9.

⁸⁸⁰ Bektaşî tarikatının yasaklanması ile ilgili olarak karar vermek için 8 Temmuz 1826'da Topkapı Sarayı Babüssaade Camii'nde bir Meşveret Meclisi toplanmıştır. Bu toplantıya "sadrazam, şeyhülislam, eski şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ve ilmiye mensuplarının yanı sıra Mevlevî, Nakşî, Halvetî, Celvetî, Sa'dî, Kadirî, Şazeli tarikatlarının şeyhleri" katılmıştır. Toplantıya katılanlar dikkate alındığında alınan kararın toplumsal ve dini bir mutabakatın sonucu olduğu mesajının verilmeye çalışıldığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Fahri Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, Ankara 2013, s. 63.

⁸⁸¹ Maden, *a.g.e.*, s. 71.

⁸⁸² Ziya Şakir, Bektaşîlik, *Yeni Gün*, 7 Mart 1931, Tefr. No.: 39, s. 9.

Alâtini Köşkü⁸⁸³ ile Beylerbeyi Sarayı'nın idare müdürlüğü görevini ifa eden Ali Saip Bey'dir.

Ali Saip Bey, Ziya Şakir'i özellikle eserindeki anlatımına dayanarak "Bu neşriyata bakılırsa bu zatın Abdülhamid ile yalnız tavla oynamadığı kalmış." diyerek anlatımdaki yakınlığı eleştirmiştir. Eleştirisinin devamında da Ziya Şakir'in eserin vesikalara dayandığı hususundaki iddialarına ise "eğer yazarın elinde vesika varsa bunu gösterebilir de görelim"⁸⁸⁴ diyerek şüphesini ortaya koymuştur. Ali Saip Bey'in bu eleştirilerinin dayanak noktası Ziya Şakir'in kullandığı "romantik" üslup ve kaynaklarının bazılarını eserin 1943 yılında kitaplaşmasına kadar açıkça ifade etmemesidir. Bu durumda eserin doğruluğu ile ilgili soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. Ali Saip Bey'in itirazına neden olan diğer bir konu da Ziya Şakir'in eserinin Naci Bey'in hatıratına dayandığını düşünmesidir. Ancak Ziya Şakir eserinin Naci Bey'in hatıralarına değil de Dr. Atıf Bey'in hatıralarına dayandığını ortaya koyunca bu yanlış anlama sorunu giderilmiştir.

Ali Saip Bey'in kısmi eleştirisine karşılık Rasim Bey'in eleştirileri daha sert ve ayrıntılara dairdir.⁸⁸⁵ Özellikle Ziya Şakir'in muhafızların arasında bulunmuş gibi idare-i lisan etmesi, İtalyan bir sanatçı Amelya ile ilgili iddialar, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra II. Abdülhamid taraftarlarının onu tekrar tahta çıkarmak için teşebbüste bulunacakları kaygısı ve böyle bir durum ortaya çıkarsa II. Abdülhamid'in öldürülmesi için Mülazım Naci Efendi'ye II. Abdülhamid'i öldürmek üzere gizli emirlerin verildiği iddiası Rasim Bey'in ana itiraz nedenleridir.⁸⁸⁶ Bu itirazlar içerisinde İtalyan sanatçı Amelya ile ilgili olanı oldukça ilgi çekicidir. Ziya Şakir eserinde II. Abdülhamid'in Amelya adlı İtalyan sanatçıyı saltanatı zamanında koruduğunu hatta ona ve eşine bir ev hediye ettiğini ifade etmektedir. Amelya ve eşi II. Abdülhamid'e duydukları minnettarlık nedeni ile onun hâl edilmesinden sonra sahnelere veda etmişler ve hatta Selanik'de Alâtini Köşkü'ne yakın bir İtalyan'ın evine gelerek orada II. Abdülhamid'in duyacağı şekilde şarkı söylemişlerdir. II. Abdülhamid bu sesi duyunca tanır ama yine de emin olmak için köşkün muhafızlarından birisini özel bir rica ile gizli olarak şarkı söyleyen kişiyi araştırır.⁸⁸⁷ Ancak Rasim Bey böyle bir şeyin olamayacağını zira orada görevli olan muhafızların böyle işlere girişmeyecek kadar

⁸⁸³ Bu köşk daha sora ordu tarafından satın alındığı için ordu köşkü olarak da anılmaktadır. Bu konuda bkz. Vasıf Çınay, "Sultan Hamid'in Muhafızıydım Alâtini Köşkü", *Hayat Tarih Mecmuası*, Aralık 1966, S. 11, s. 24.

⁸⁸⁴ "Abdülhamid'in Son Günleri Bir Şahid Daha!", *Vakit*, 11 Kasım 1931, s. 5

⁸⁸⁵ Rasim Bey'in basın yolu ile bu hususta yaptığı itirazlar şunlardır: "Vesika Dedikleri Bu Hatıranın Eler Tutar Yeri Yoktur.", *Vakit*, 15 Kasım 1931, s. 1,6; "(Vakit'in) Neşriyatında En Küçük Bir Hata Bile Yoktur.", *Vakit*, 13 Kasım 1931, s. 1-2; "Rasim Bey, Naci Efendi'ye Gizli Emir Verdimi?", *Vakit*, 14 Kasım 1931, s. 1, 6.

⁸⁸⁶ Rasim B. Naci Efendiye Gizli Emir Verdi mi? *Vakit Gazetesi*, 14 Kasım 1931, s. 1,6. Mülazım Naci Efendi'nin Rasim Bey tarafından II. Abdülhamid'i öldürmek üzere görevlendirildiği bilgisini Ayşe Osmanoğlu da anılarında anlatmakta ve hatta bu kararın Cemal Paşa tarafından verildiği bilgisini de eklemektedir. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 225. Rasim Bey böyle bir bilginin doğru olmadığını iddia etse de Ziya Şakir'in ve Ayşe Osmanoğlunun verdiği bilgiler birbiri ile örtüşmektedir.

⁸⁸⁷ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 3-9 Temmuz 1931, Tefr. No.: 8-14.

vazifeşinas olduklarını iddia eder. Bu iddialara karşı Ziya Şakir bu bilgiyi Dr. Atıf Bey'in anılarından aldığını ve Atıf Bey'in üç yerde Amelya'dan bahsettiğini söyler. Dr. Atıf Bey'in anılarına baktığımızda gerçekten üç yerde Primadonna'dan bahsedilmekte ve onun eşi ile birlikte Selanik'e geldiği de ifade edilmektedir.⁸⁸⁸ Ancak Ziya Şakir'in bahsettiği gerçekten Primadonna mı değil mi şüphesi ile ilgili olarak muhafızın araştırmasından ise bahsedilmez. Bunun nedeni olarak II. Abdülhamid'in gizli olarak yaptırdığı bu tahkikattan Dr. Atıf Bey'e bahsetmemesi ilk akla gelen açıklamadır. Ziya Şakir'in ise bu bilgiyi nereden aldığı net olarak belli değildir. Belki araştırmayı yapan muhafızdan almış olabilir veya II. Abdülhamid'in emin olmamasından dolayı böyle bir araştırma yaptırmış olabileceğini kurgulamışta olabilir. Ancak bu konuda kesin bir şey söylemek de eldeki veriler doğrultusunda pek mümkün değildir.

Rasim Bey'in bu dört hususta yaptığı itirazlara Ziya Şakir'in de cevap vermesiyle kısa süreli bir polemik yaşanmıştır. Rasim Bey ve Ziya Şakir arasında yaşanan polemiklere Naci Bey de katılarak *Son Posta* gazetesine bir mektup göndermiş "Yazdığınız yazılar verdiğim vesikalarla müeyyedir."⁸⁸⁹ diyerek eserin gerçekliği üzerine yapılan itirazlara hem cevap vermiş hem de eserin güvenilirliğini desteklemiştir.

d-Ziya Şakir'in Eserlerinde II. Abdülhamid İle İlgili Öne Çıkan Hususlar

(1)-II. Abdülhamid'in Şahsi Hususiyetleri

Ziya Şakir'in II. Abdülhamid'in hususi yaşamı ile ilgili olarak dikkat çeken yaklaşımlarından birisi içkiye karşı ortaya koyduğu tavidir. Zira II. Abdülhamid her ne kadar gençliğinde içki içtiğini sık sık söylese de ilerleyen yıllarda Dr. Mavroyani'nin telkinleri ile bu alışkanlığı terk etmiştir. Kendisi terk ettiği gibi biraderi V. Murat'ın aşırı içki tutkunu olması nedeni ile ona da fırsat buldukça içkiyi bırakması için telkinlerde bulunmuştur.⁸⁹⁰ II. Abdülhamid'e göre V. Murat'ın bu alışkanlığında Namık Kemal ve doktoru Kapilyon doğrudan mesuldür.⁸⁹¹ Ona göre zaten bu alışkanlık onun ilerleyen yıllarda akli melekelerinin zayıflamasının da asıl nedenidir.

II. Abdülhamid her ne kadar içkiye karşı olsa da sigara ve kahveye de o oranda düşkün bir insandı. Gün boyu kahve fincanı ve sigara elinden düşmezdi. İki fincanlık gelen kahvenin ilk fincanını hızlıca içer sonrada ikinci fincanı daha yavaş bir surette içerdi. Bir diğer hususda hanedan üyelerinin davranışlarına uymayan bir şekilde ticaretle uğraşmasıdır. II. Abdülhamid'e göre hanedana mensup birçok üye kendilerine ayrılan tahsisatı idareli kullanmayıp büyük borçlar edinmekteydiler. Oysa kendisi daha gençlik yıllarından itibaren koyun ticareti, madencilik ve borsa gibi farklı ticari

⁸⁸⁸ Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri* ..., s. 298, 307

⁸⁸⁹ Mülazım Naci Bey bu ifadeleri *Son Posta* gazetesine gönderdiği mektubunda kullanmıştır. "Aldığımız Bir Mektup", *Son Posta*, 8 Kasım 1931, s. 1.

⁸⁹⁰ Sultan Abdül Hamid, *a.g.e.*, 55.

⁸⁹¹ Ziya Şakir'in dikkat çektiği bu husus İbnül Emin Mahmud Kemal İnal tarafından Türk Tarih Encümeni Mecmuasında yayımlanan notlarda ise V. Murat'ın ismi geçen kişilerle "gece gündüz iş-ü işret ve akd-ü encümen eyledikleri" şeklinde tekrar edilmiştir. Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 55.

girişimlerde bulunmuştur. Bu sayede önemli bir servet elde etmiştir. Elde ettiği servetle tahta geçtikten sonra cülus bahşişini kendi kesesinden ödeyebilmiştir. Gençliğinden itibaren edindiği bu ekonomik tecrübe hükümdar olduktan sonra iflas halinde bulunan hazineyi toparlamak için çeşitli tedbirleri alması için ona katkıda bulunmuştur. Bu noktada verdiği en önemli örnek sık sık tekrar ettiği kaimenin ortadan kaldırılması ile ilgili olarak attığı adımdır.

II. Abdülhamid'in hususi hayatının vazgeçilemezlerinden birisi de sabahları banyo yapmak adeti idi.⁸⁹² Daha gençlik yıllarında doktor Mavroyani'nin tavsiyesi ile başlayan bu alışkanlık öldüğü güne kadar devam etmiş ve öldüğü gün sabah doktor Atıf Bey'in itirazına rağmen yine de banyosunu yapmıştır. Bu âdetini sadece Selanik'e sürgüne gittiğinde bir müddet terk etmek zorunda kalmıştır.

Ziya Şakir genel bir doğru olarak herkes tarafından kabul gören II. Abdülhamid'in korkak⁸⁹³ ve vehimli bir padişah olduğu algısına karşı II. Abdülhamid'i "tedbiri" ön plana alan ve ona göre hareket eden bir padişah olarak ortaya koymaktadır. Bu iki kavram arasındaki ince çizgiyi birbirinden ayırmak oldukça zordur. Ancak saltanatı boyunca birçok kez suikasta uğramış bir hükümdarın aldığı önlemler tedbir midir, yoksa korkaklık işareti midir? Buna karar vermek oldukça güçtür. Bu nedenle II. Abdülhamid kendisini dinleyenlere korkak olmadığını aksine tedbirli olduğunu sık sık dile getirmektedir. Zira bununla ilgili olarak Ermeni komitacılar tarafından Cuma selamlığı çıkışında düzenlenen bombalı suikast sonrasında II. Abdülhamid'in gerekli emirleri verip arabasına binerek olay yerinden rahat bir şekilde uzaklaşması sırasında ortaya koyduğu tavır özellikle belirtilmektedir.⁸⁹⁴

Ziya Şakir'in II. Abdülhamid'in hususi özelliklerini anlatırken Dr. Atıf Bey'in anılarından faydalanması II. Abdülhamid'in tedbire en fazla önem verdiği konulardan birisi olarak sağlık sorunlarının karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Sağlık konusunda II. Abdülhamid'in gösterdiği hassasiyetin nedenleri olarak daha küçük yaşta iken anne ve babasını veremden kaybetmesi,⁸⁹⁵ Şehzade iken çeşitli nedenlerle ölen çocukları ve yakınları, İstanbul'da ortaya çıkan kolera⁸⁹⁶ ve tifo gibi salgın hastalıklar gösterilebilir.⁸⁹⁷ Böyle bir salgın hastalıktan haberdar olduğunda hemen işe başlayarak

⁸⁹² Sultan Abdül Hamid, *a.g.e.*, s. 55

⁸⁹³ Ali Suavi'nin gerçekleştirdiği başarısız "Çırağan Vak'ası" sonrası Fransa'nın İstanbul sefiri Quai d'Orsey'e çektiği bir telde "Sultan'ın asıl hastalığı korkudur." demektedir. François Georgeon Çırağan Vak'ası sonrasında "derin korkulara kapıldığı" için Yıldız Sarayı'na kapanmasının tarihi olarak 20 Mayıs 1878 tarihini kabul etmektedir. Georgeon, *a.g.e.*, s. 129.

⁸⁹⁴ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 9 Ekim 1931, Tefr. No.: 107, s. 7.

⁸⁹⁵ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 27 Temmuz 1931, Tefr. No.: 33, s. 7.

⁸⁹⁶ Hicaz ve çevresinde özellikle hac zamanında çıkan kolera salgının da birçok insanın ölümü bu hastalığa karşı II. Abdülhamid'i daha hassas bir konuma getirmiştir. Zira 1893 yılında Hicaz'da çıkan bir salgında 32.000 ile 40.000 arasında insanın ölümü dikkate değer bir örnektir. Georgeon, *a.g.e.*, s. 283.

⁸⁹⁷ II. Abdülhamid difteri hastalığı nedeni ile ölen kızı Ayşe Sultan'ın hayratı olarak bir hastane yaptırmaya karar vermiş ve Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi'ni yaptırmıştır. II. Abdülhamid hastalıklara karşı oldukça hassas bir kişiliğe sahip olduğu için benzer birçok hayır kurumu yaptırmaya özen

sarayında gerekli hijyenden, yenilecek yemeklere kadar her türlü tedbiri almaktadır.⁸⁹⁸ İşte bu gibi vakalar onu hem tedbirli olmaya hem de tıp konusunda kendisinin de bilgi sahibi olmasına ortam hazırlamıştır. Bu haleti ruhiyenin etkisi ile eserde II. Abdülhamid'in çeşitli hastalıklarla ilgili sık sık fikir yürütmesine ve çeşitli reçete tavsiyelerinde bulunmasına tanık olmaktadır.⁸⁹⁹

Sağlık konusunda özel bir hassasiyeti bulunan II. Abdülhamid ülkede modern sağlık kurumlarının kurulması için gereken ehemmiyeti göstermesine karşılık modern tedavi yöntemlerinin kendisi ve yakınlarına uygulanmasına özellikle karşıdır. Ameliyat ve iğneye (şırınga) karşı oluşu başta gelen hassasiyetleridir.⁹⁰⁰ Bunun dışında yaşadığı çeşitli sağlık sorunları karşısında doktorun yazdığı ve temin ettirdiği harici ilaçları her zaman ağzı kapalı ve mühürlü olarak gelmesine rağmen nerde ise hiç kullanmamaktadır. Bu konudaki en büyük istisna devamlı olarak aldığı aspirindir. Aspirini rahatlıkla kullanmasının nedeni ise özel olarak "kendisi için yapılmamış"⁹⁰¹ olması yani yaygın bir ilaç olmasıdır.

II. Abdülhamid'in bu tedbirli hâli sadece şahsi konularda değil aynı zamanda devlet yönetiminde de karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden gazetelerde Yunanistan hakkında çıkan haberler karşısında endişelenir. Ona göre böyle durumlarda tedbiri elden bırakmamalı ve yapılan hareketin nasıl hissiyatlar oluşturacağını dikkate almalıdır diye düşünülmektedir. Örnek olarak da tahtta bulunduğu dönemde İstanbul'un fethinin yıl dönümünde yapılacak kutlamaların ülkede yaşayan Rumları üzeceği öngörüsünün kutlamalara izin vermemesine bir neden oluşturduğunu ve böylece sonradan ortaya çıkabilecek vahim bir olayın önünü aldığını belirtir.⁹⁰² Tedbiri ön plana alan bir padişah olması nedeni ile Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını bozarak Almanya'nın yanında savaşa girdiğini öğrenince büyük bir üzüntü duymuş ve bu konuda yanlış yapıldığını sık sık ifade etmiştir.⁹⁰³

göstemiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, İstanbul 2004.

⁸⁹⁸ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 30 Temmuz 1931, Tefr. No.: 35, s. 7.

⁸⁹⁹ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 22 Temmuz 1931, Tefr. No.: 27, s. 7. Dr. Atıf Bey de bu hususta günlüklerine "Herif hıfz-i sıhhadan biraz çakıyor!.." şeklinde not düşerek II. Abdülhamid'in tıbbi bilgisine dikkat çekmektedir. Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri ...*, s. 49.

⁹⁰⁰ Bu noktada sırtında çıkan tehlikeli bir çıbanın doktorlar tarafından ameliyat edilerek patlatılması teşhisine ısrarla karşı çıkması ve geleneksel yöntemlerle çıbanın kendiliğinden patlaması nedeni ile duyduğu rahatlık dikkate değer bir örnektir. Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 26 Ağustos 1931, Tefr. 63, s. 7.

⁹⁰¹ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 23 Ekim 1931, Tefr. No.: 120, s. 7.

⁹⁰² Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 10 Aralık 1931, Tefr. No.: 165, s. 13; Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri ...*, s. 216.

⁹⁰³ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 9 Ocak 1932, Tefr. No.: 195, s. 9.

(2)-Suikastlar, Hafiye Teşkilatı ve Sürgünler ile Otoriterleşen Bir Yönetim

II. Abdülhamid dönemi bir “istibdat rejimi” olarak adlandırılırken bu devirde yaygın olarak kullanılan hafiye teşkilatı, sürgünler ve sansür bu adlandırmanın temel noktasını oluşturmaktadır. Ancak Ziya Şakir’in yaklaşımına baktığımızda bu uygulamaların II. Abdülhamid’in saltanatının devamını sağlamak ve yönetim erkini daha sağlıklı kullanabilmek adına yapılmış zorunluluklar olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰⁴ Bazen de bu cezaların çevresindeki kişilerin yönlendirmesi ile uygulandığı şeklinde genel bir kanı oluşmaktadır. Bunda esere kaynaklık eden kişilerin II. Abdülhamid’in yakın çevresinde bulunan insanlar olmasının etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Ziya Şakir, II. Abdülhamid’in, ilk sürgün cezasına çarptırdığı Gürcü Şerif ve Dağıstanlı Muhiddin hoca ve adamlarının, yargılanmadan böyle bir şekilde cezalandırılmasına karşı olduğunu ancak Mithat Paşa’nın sürgüne gönderelim sonra yargılarız önerisini kabul etmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir.⁹⁰⁵ Böylece bu ilk uygulama hazırlanan yeni anayasanın 113. maddesinde padişaha “hükümetin emniyetini ihlal ettikleri”⁹⁰⁶ sabit olanların padişah tarafından sürgüne gönderilmesine yetki veren bir şekilde yerini almıştır. Burada bizce asıl dikkati çeken husus ise II. Abdülhamid’i mahkeme kararı olmaksızın sürgün cezasını uygulamaya yönlendiren Mithat Paşa’nın da aynı akıbete uğramasıdır.⁹⁰⁷ II. Abdülhamid, Mithat Paşa gibi devrin önde gelen ismini sürgüne gönderip de herhangi bir tepkinin gelmediğini görünce artık hükümdarlığının sonuna kadar anayasanın kendisine verdiği bu yetkiyi kullanmaktan çekinmeyecektir.

II. Abdülhamid tahta çıktığında kendisi ve ailesi için, Sultan Abdülaziz’in hal edilmesi ve arkasından şüpheli bir şekilde ölmesi, ciddi bir endişe kaynağı idi. Bu endişenin çok da yersiz olmadığı kendisine düzenlenen suikastlarla kısa zamanda ortaya çıkmıştı. Daha biat töreni öncesi bir suikast korkusu ile Damat Mahmut Paşa’nın II. Abdülhamid’i gizlice Nişantaşı’nda bir konağa götürüp sıkı tedbirler alması, gençliğinde Istranca ormanlarında av peşinde koşan, bazı köy evlerinde misafir olan hür

⁹⁰⁴ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu’da Ziya Şakir ile benzer bir yaklaşım sergileyerek II. Abdülhamid’in kurduğu hafiye teşkilatının dönemin diğer devletlerinde var olan gizli servisler gibi olduğunu ve faaliyet alanları itibarıyla de devletin çıkarlarını korumak amacını taşıdığını düşünmektedir. Tepedelenlioğlu, *a.g.e.*, s. 26-28.

⁹⁰⁵ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene Bir Haremağasının Hatıraları, *Son Posta*, Tefr. No.: 10-11, 11-12 Ekim 1937, s. 7. Aynı hadiseyi Asım Us da anılarında anlatmaktadır. Asım Us’un anlatımında Mithat Paşa’nın “sürgüne gönderelim sonra yargılarız” ifadesine yer almamaktadır. Us, *a.g.e.*, s. 160-161.

⁹⁰⁶ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 26, 27 Ekim 1937, s. 10.

⁹⁰⁷ II. Abdülhamid her ne kadar kendisinin tahta çıkmasında doğrudan etkisi olsa da Mithat Paşa ve adamlarına her zaman şüphe ile bakmaktaydı. Zira onlar II. Abdülhamid’in hem amcası Sultan Abdülaziz’i hem de biraderi Sultan V. Murat’ı tahttan indirebilme gücünü gösterebilmişlerdi. Aynı tavrı kendisine karşı göstermeyecekleri ne malumdu? İşte bu korku ve şüphe II. Abdülhamid’in biran önce Mithat Paşa’dan kurtulması gerektiği fikrini kuvvetlendirmiş ve sonunda Mithat Paşa eline verilen beş yüz altın lira ihsanı şahane ile sürgüne gönderilmiştir. Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 28- 29-30-31, 30 Ekim -2 Kasım 1937, s. 7,14. Kendi meşrulaştırdığı yöntemin kurbanı olan Mithat Paşa için “Kendi elimle kesip yâre verdiğim kalem/ Fetvâ’yı hun-i nâhakımı yazdı iptida”beyti telmih olarak söylenmiştir. Us, *a.g.e.*, s. 172.

ve korkusuz bir şekilde yaşayan II. Abdülhamid'in maneviyatını olumsuz şekilde etkilemişti.⁹⁰⁸

Cülus töreni öncesi yaşanan bu hadiseler ve akabinde düzenlenen çeşitli suikast girişimleri II. Abdülhamid'in güçlü ve sağlam bir bilgi kaynağına sahip olması gerektiğine hükmetmesine neden olmuştur. Bu düşüncenin etkisi ile güçlü bir hafiye teşkilatı oluşturuldu.⁹⁰⁹ Teşkilatın görevi halk arasında gezerek hükümdar ve hükümet aleyhine işittiklerini yazdıkları jurnallerle saraya bildirmektir.⁹¹⁰ Verilen jurnaller birçok devlet görevlisinin çeşitli şekillerde cezalandırılmasına da zemin oluşturmaktaydı. Bunlardan Damat Mahmut Paşa, sabık sadrazam Rüştü Paşa ve başvekil Saffet Paşa verilen bir jurnale kurban giden görevlilerden sadece bir kaç idi.⁹¹¹ Jurnaller içerisinde V. Murat ve veliaht Reşad Efendi hakkında olanlar ağırlığı oluşturmaktaydı.⁹¹² Buna benzer jurnaller II. Abdülhamid'in çevresinde bulunan devlet erkânına zaten az olan güvenini iyice azaltmaktaydı. Zira etrafındaki hükümet erkânı "büyük bir arzu ile kendisini saltanat makamına getirmişti. Fakat bu zevat, üç ay fasıla ile iki padişahı tahtından indirmişlerdi. Bu sebeple de kendilerinde saltanat makamının fevkinde bir kudret görmekte idiler. İki hükümdara meşru birer kulp takarak bir fetva ile "ber-mucebi şer-i şerif" onları tahttan ıskat eden bu zatlar, aynı şariat oyununu kendisine de tatbik ederek hiç umulmadık bir zamanda taç ve tahtını altüst edebilirlerdi."⁹¹³ Özellikle II. Abdülhamid yönetimine karşı olanların V. Murat'ı kaçırmak için kadın kılığında Çırağan Sarayı'na girme teşebbüsü,⁹¹⁴ Ali Suavi'nin yine sabık sultanı kaçırmak için Çırağan Sarayı'nı basması,⁹¹⁵ sık sık ortaya atılan V. Murat'ın iyileştiği dedikoduları⁹¹⁶ bu korkuyu daha da derinleştiren hususlardı. İşte dönemin bu güvensiz siyasi atmosferi içinde tahtını korumak adına ortaya koyduğu yönetim anlayışı II. Abdülhamid'in kendine özgü yönetim sisteminin, dönemin şartları çerçevesinde meşru olduğu düşüncesi, açıkça söylenmese de olayları aktaran hatırat sahiplerinin aktardıklarından rahatlıkla anlaşılmaktaydı.

⁹⁰⁸ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 5, 6 Ekim 1937, s. 7; Sultan Abdül Hamid, *a.g.e.*, s. 25.

⁹⁰⁹ Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve akabinde şüpheli bir şekilde ölümü daha sonrada Ali Suavi'nin gerçekleştirdiği Çırağan olayı II. Abdülhamid'in güçlü bir istihbarat teşkilatını kurmasının fikri zeminin hazırlamıştır. Bu konuda bkz. Sultan Abdül Hamid, *a.g.e.*, s. 25.

⁹¹⁰ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene Bir Haremağasının Hatıraları, *Son Posta*, Tefr. No.: 33, 4 Kasım 1937, s. 14. Jurnal vermek için illa hafiye olmak gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Bu konuda herkes dikkatini çeken herhangi bir konuda saraya jurnal gönderebilirdi. Bu konuda eserde II. Abdülhamid'e verdiği jurnaller nedeniyle ismi geçenlerden birisi de Vahdettin'dir. Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 92, 4 Ocak 1938, s. 14.

⁹¹¹ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 40, 11 Kasım 1937, s. 14. Ancak eserde bu sürgünlerin arkasında ismi geçen kişilerin Abdülaziz'in hal edilmesinde etkileri olması gibi özel bir nedenin de bulunduğu da dikkat çekilmektedir.

⁹¹² Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 46, 17 Kasım 1937, s. 10.

⁹¹³ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 7, 8 Ekim 1937, s. 7.

⁹¹⁴ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 19, 20 Ekim 1937, s. 10.

⁹¹⁵ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 34-36, 5-7 Kasım 1937, s.10.

⁹¹⁶ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr.No.: 11, 12 Ekim 1937, s. 7.

(3)-Bürokratlar ve Liberaller Arasında II. Abdülhamid'in Kendine Mahsus Yönetim Anlayışı

II. Abdülhamid devlet yönetimine geçtiğinde Âli ve Fuat Paşaların temelini attığı güçlü bir bürokratik yapı ile anayasalı bir meşruti yönetimi arzulayan liberal görüşlü yöneticilerin kuşatması altındaydı. Bu iki yapı arasında kendine mahsus bir yönetim anlayışı oluşturan II. Abdülhamid 1876-1908 yılları arasında devleti tek başına yönetmeyi başardı. Bu yönetim anlayışı içerisinde ilk dikkati çeken hususlardan birisi Düvel-i Muazzama karşısında ısrarla takip ettiği denge politikası idi.⁹¹⁷

Bir diğer politika ise yönetimin tüm iplerini kendi elinde toplaması ve kendisinden habersiz bir kuşun bile uçuşmasına izin vermemesi idi.⁹¹⁸ Bu hususta ona en büyük yardımı kurduğu hafiye teşkilatı sağlamaktaydı. Ayrıca devlet yönetiminde takip ettiği ekonomik tutumluluk,⁹¹⁹ saray kadınlarının devlet yönetimine olan etkilerini azaltma gibi yaklaşımları da unutulmamalıdır.

Bunların dışında bir diğer husus da ülke içerisindeki menfaatlerine uygun çekişmelerin ve huzursuzlukları ortadan kaldırmak yerine bunun sürmesini daha uygun görmesi idi. Bu konuda verilecek en güzel örnek herhalde Bulgar ve Rumlar arasındaki kiliseler ve okullar sorunu idi. Ancak bu sorun İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çözüldüğü için Balkan devletleri arasında bir ittifak gerçekleşebilmişti.

(4)-II. Abdülhamid ve Harem Kadınları

Ziya Şakir, II. Abdülhamid'in tahta çıktıktan sonra sarayda bulunan kadınlara karşı daha kontrol edici bir uygulamayı hayata geçirdiğini vurgulamaktadır. Özellikle sık sık tekrarlandığı üzere II. Abdülhamid'ten önce tahta geçen padişahların serbestlik taraftarı davranışları dikkate alındığında bu önemli bir değişimdir. Bu çerçevede II. Abdülhamid'in isteğine göre sarayda kadınların hâl ve hareketleri ile ilgili olarak katı düzenlemeler hayata geçirilmiş ve saray kadınlarının sokağa çıkmaları sınırlandırarak bazı şartlara bağlanmıştır.⁹²⁰ Onun bu uygulaması "ilk istibdadı" olarak ifade edilmiş ve bu hareket "Hünkar gayet çirkin. Kadınlar sokağa çıkıp da güzel erkekleri görmesinler diye zavallıları sarayda hapsediyor."⁹²¹ şeklinde dedikoduları da beraberinde getirdiği ifade edilmiştir.

II. Abdülhamid saray kadınlarının dışarı çıkışlarını sınırlandırdığı gibi dışarıdan saraya giren kadınlar konusunda da oldukça titiz davranarak terziler, hekim kadınlar ve hoca hanımların giriş çıkışlarını da sınırlandırmaya çalışmıştır.⁹²² Özellikle

⁹¹⁷ Gökhan Çetinsaya, "Çıban Başı Koparmak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış", *Türkiye Günlüğü*, Kasım- Aralık 1999, S. 58, s. 55.

⁹¹⁸ Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 57.

⁹¹⁹ Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 58.

⁹²⁰ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 37, 8 Kasım 1937, s. 10.

⁹²¹ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr. No.: 6, 7 Ekim 1937, s. 7.

⁹²² Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr.No.: 41, 12 Kasım 1937, s. 14.

saraya giren hekim kadınlarla ilgili tedbirler dikkat çekicidir. Eserde bunun gerekçesi olarak II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından önce hekim kadınların özellikle harem de gayrimeşru olarak hamile kalan kadınların çocuklarının düşürülmesinde önemli işlevlerinin olması gösterilmektedir. Böyle durumlarda çocuğun düşürülmesinin yanında annenin de ölmesi gibi vakaların yaşanmasından dolayı meşum hadiselerle sebebiyet vermek istemeyen II. Abdülhamid bu konuda da katı tedbirler almıştır.⁹²³

Kadınların tavır ve davranışlarının kendisinden önceki Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerine göre daha titiz bir şekilde kontrol altına alınması kadınların saray işlerine karışması konusundaki tavırlarının da değişmesine neden olmuştur.⁹²⁴ Artık kadınlar harem bölümü ile sınırlandırılmış alan içerisinde kendilerine verilen sınır dairesinde serbest bir yaşam sürmekteydiler. Her alanda olduğu gibi haremden olan her şeyden de en ayrıntısına kadar II. Abdülhamid haberdar olmuş ve bu durum II. Abdülhamid'in hal edilmesinden sonra yaşadığı Alâtini Köşkü ile Beylerbeyi Sarayı'nda da aynen devam etmiştir.

(5)-Göztaltında Sabık Bir Hakan

Ziya Şakir, II. Abdülhamid'in son günlerini kaleme alırken onun uzun yıllar göztaltında yaşadığı hayatı her yönü ile ortaya koymaya çalışmıştır. Bu noktada onun en yakınındaki kişilerle görüşmüş ve birçok ayrıntıyı eserine aktarmıştır. Eserde özellikle dikkat çeken hususlardan birisi II. Abdülhamid'e karşı ilk başlarda var olan güvensizlik ve itimatsızlığın zaman içerisinde azalmasıdır. II. Abdülhamid, Selanik'e ilk gittiğinde Alâtini Köşkü'nün bahçesini kaplayan demir korkuluklar yerini kalın bir duvara bırakmış⁹²⁵ ve köşk ile dışarının irtibatı da kesin bir şekilde engellenmiştir. Bu hususta en büyük görev köşkün muhafızlarına düşmekteydi. Bu nedenle de muhafızların hepsi özellikle İttihat ve Terakki Cemiyetine taraftar olanlar arasından seçilmiştir.⁹²⁶

II. Abdülhamid, Balkan Harbi öncesine kadar iç ve dış gelişmelerden haberdar olmasın diye gazete kesinlikle yasaktı.⁹²⁷ Gazete yasağı ona anlamsız geldiği için sık sık itiraz etmiş meşrutiyetle yönetilen bir ülkede bana gazete verilmemesi yanlıştır diye rahatsızlığını dile getirmiştir. Bu durum Selanik'in tehlikeye girip II. Abdülhamid'in

⁹²³ Ziya Şakir, Yıldız Sarayında 33 Sene..., *Son Posta*, Tefr.No.: 44, 15 Kasım 1937, s. 10.

⁹²⁴ Ayşe Osmanoglu da anılarında babasının tahta geçtikten sonra annalığı Perestü Kadınefendiye "valide sultanlık" mevkiine koyduğunu ve "Devlet işlerine müdahaleye kalkışı şunun bunun himayesini üzerinize almaktan ve rütbe ve memuriyet heveslilerine delaletten katiyen çekinmenizi rica ederim." diyerek onun devlet işlerine karışmaması konusunda da özellikle uyardığını ifade etmektedir. Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 16.

⁹²⁵ Çınay, *a.g.m.*, s. 24.

⁹²⁶ Alâtini köşkünde görev yapan muhafızlardan bazılarının isimleri şunlardır: "Yüzbaşı Zekeriya Efendi, Yüzbaşı Rahmi, Kürt Salim, Mahmut Siirt (Soyda), Kel Ali (Çetinkaya), Salih (Bozok), Davut, Tevfik, Kazım, Fuat, Çolak İbrahim, Emin, Abdullah, Hüseyin Hicrani, Zünnun Efendi, Yüzbaşı Rasim Efendi, Fethi Bey (Okyar). Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s 164.

⁹²⁷ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 11 Temmuz 1931, Tefr. No.: 16, s. 7; Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 170.

İstanbul'a götürülmesi kararı kendisine tebliğ edilene kadar devam etmiştir. Zira bu karar kendisine bildirildiğinde Selanik'in tehlikede olduğuna inanmamış ve şüphe duymuştur. Onun şüphesini bertaraf etmek için gazeteler gösterilmiş ve o zaman Selanik'in tehlikede olduğunu anlayarak hem üzölmüş hem de büyük bir şok yaşamıştır.⁹²⁸ Bundan sonra vefatına kadar gazete konusunda serbest bırakılmış ve artık günlük meşgalesinin en önemli işi her sabah gazeteleri okumak, notlar almak ve kendisinin yanına gelen muhafızlarla veya Dr. Atıf Bey ile iç ve dış gelişmeleri değerlendirmek olmuştur. Bu husus Ziya Şakir'in eserinde, Dr. Atıf Bey'in hatıralarında ve Vasıf Çınay'ın hatıralarında açıkça görölmektedir.

II. Abdölhamid gazeteye kavuşana kadar yanına gelen kişilerle genellikle gençliğinden, sağık problemlerinden, iktidarda olduğu dönemdeki bazı önemli hadiselerden bahsetmektedir. Ancak bu bahisler sırasında sık sık tekrarlara düşmektedir. Bir anlattığı hadiseyi bazen daha ayrıntılı bazen ise daha sade bir şekilde tekrar anlatmaktadır.⁹²⁹ Bunun dışında II. Abdölhamid'i göz hapsinde yaşadığı süre boyunca hayata bağlayan en önemli meşgale en küçük çocuğu Abid Efendi'ye olan ilgisidir. Bu durum vefatına kadar da devam etmiştir.

Tüm bu süreçte her zaman artık tahtta gözü olmadığını, rahatının iyi olduğunu ve artık bir taraftan istirahat ederken diğeri taraftan da devlete ve millete dua etmekle vaktini geçirmek istediğini sık sık dile getirmiştir. Böylece kendisine karşı var olduğunu düşündüğü şüphelerden kurtulmaya çalışmıştır. Ancak bu çabasına rağmen o ölene kadar üzerinde yoğun bir takibin bulunduğu mahlu padişah olarak kalmıştır.

(6)-II. Abdölhamid'in Şahsi Serveti

II. Abdölhamid'in tahttan indirilmesinden sonra sahip olduğu şahsi serveti Alâtini Köşkü'nde yaşadığı dönemde önemli bir sorun teşkil etmiştir. II. Abdölhamid'in tahtta bulunduğu dönemde şahsi servetinin “sekiz milyon lirayı aştığının”⁹³⁰ ifade edilmesi ise herhalde bu sorunun kaynağını anlamak adına önemlidir. Zira İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup ordu komutanları bu servetin haksız olarak edinildiğini düşündüklerinden bu paranın tekrar devlete verilmesini sağlamak için çaba sarf etmişlerdir. Bu ilginin sonucudur ki Selanik'te bulunduğu dönemde II. Abdölhamid bankalarda bulunan parasını orduya bağışlamak konusunda sıkıştırılmıştır.⁹³¹ Sonunda

⁹²⁸ Musahib-i Sani-i Hazreti Şehr-Yari Nadir Ağanın Hatıratı-II, s. 7.

⁹²⁹ Metin Hülagü aynı şeylerin anlatılmasında tekrara düşölmesini II. Abdölhamid'in yaşlanmasından mütevellid bunamaya bağlamaktan ziyade siyasi konularda konuşmanın mahzuru ve karşısındaki Dr. Atıf Bey'e karşı duyulan güvensizlik nedenlerine bağlamaktadır. Hülagü, *Sultan II. Abdölhamid'in Sürgün Günleri ...*, s. 11.

⁹³⁰ Sultan Abdöl Hamid, *a.g.e.*, s. 116.

⁹³¹ II. Abdölhamid'in bankadaki paralarının orduya verilmesi için Alâtini Köşkü'nde bulunan muhafızlar hem tahrik edici sözler söylemiş hem de tehditlerde bulunmuşlardır. Bu muameleler karşısında yılan II. Abdölhamid, “Abdörrahim Efendi'nin tahsil ve üç sultanın da evlenmek için İstanbul'a gitmelerine izin verilmesi, yanında kalan bendegâna biraz hürriyet verilmesi, kendisi için kâfi miktarda tahsisat ayrılması

“Alman bankaları Rayişbank ve Doyça Oriyant Bank’ta mevcut olan bir milyon altını” orduya hediye etmiş⁹³² veya etmek zorunda kalmıştır. Bu muamele için noter ve Selanik Alman konsolosu Alatini Köşkü’ne gelerek bu işin gönül rızası ile yapıldığına tanık olmuşlardır.⁹³³

II. Abdülhamid’in şahsi serveti sadece bundan ibaret değildir. Ziya Şakir, II. Abdülhamid’in Selank’e gelişini anlatırken Şöhretin Ağa’nın boynunda asılı olan kenarı meşin işlemeli bir Kur’an-ı Kerim mahfazasından bahsetmekte ve bununla ilgili olarak da bir dipnot düşerek “Karilerim bu Kur’an-ı Kerim mahfazasını unutmasınlar. İleride bunun ne mühim bir şey olduğunu öğreneceklerdir.”⁹³⁴ demektedir. Bu şekilde gizemli bir hava verdiği husus eserin sonunda aydınlanır. Aslında Kur’an mahfazası zannedilen şeyin bir kutu olduğu Enver Paşa tarafından fark edilir. Kutunun altındaki vida sökölüp kutu açılınca içindeki zümrüt, yakut, pırlanta ve elmas gibi değerli taşlar ortaya çıkar. Kutudaki değerli taşların miktarı ise bir buçuk kilodur. Sonra bu kutu mühürlenerek korumaya alınır.⁹³⁵ Ziya Şakir’in gizemli bir hava vererek anlattığı bu olayın gerçek mi, yoksa kurgumu olduğu, onun tarzı nedeni ile insanı şüphede bırakır. Ancak bu şüphe II. Abdülhamid’in kızı Şadiye Osmanoglu’nun olayı doğrulaması ile ortadan kalkar.

Bu mesele ile ilgili olarak Şadiye Osmanoglu’nun anlatımı ise biraz daha farklıdır ancak özü itibari ile aynıdır. Şadiye Osmanoglu kutuyu ilk kez Selanik’e hareketleri sırasında görür onun II. Abdülhamid’in su çantası olduğunu öğrenir. Selanik’e varınca Şadiye Osmanoglu babasının su ihtiyacı olduğu düşüncesi ile kutuyu babasına götürür ama kutu kilitlidir. II. Abdülhamid bu sahneye gülerek “Bunda su yoktur, sudan daha mühim şey vardır. Bu hususu bilahare görüşürüz.”⁹³⁶ diyerek kutunun içinde ne olduğunu söylemez ve mesele böylece kapanır. II. Abdülhamid, Selanik’ten İstanbul’a getirildikten sonra kurban bayramının birinci günleri çocukları ile görüşmesine izin verilir ve bir bayram günü Şadiye Osmanoglu diğer kardeşlerinden daha erken Beylerbeyi Sarayı’na gelir. Babası ile birbirlerine kavuşurlar ve muhafızların eşleri önünde konuşurken II. Abdülhamid odasına gider ve bir kâğıda sarılı olarak bir

ve Alatini Köşkü’nün satın alınması ve ölünceye kadar rahat bırakılarak hayatının ordu tarafından tekeffül edilmesi.” şartları ile parayı vermeyi kabul etmiş ve para orduya verildikten sonra da bu şartlar yerine getirilmiştir. Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 176-178.

⁹³² II. Abdülhamid’in orduya hediye etmek zorunda kaldığı para miktarı ile ilgili olarak François Georgeon şu bilgileri vermektedir: “Osmanlı Bankasından 52.000 lira, Deutsche Bankta 16.000’den fazla Anadolu Demiryolu Şirketi hissesi ve 3.000 Selanik Limanı hissesi, Credi Lyonnaisdan ise 70.000 lira.” Georgeon, *a.g.e.*, s. 594-595. Georgeon’un verdiği bu meblağlar karşılık Ayşe Osmanoglu da “büyük altı bavul para ve tahvilat”ın banka görevlileri ve konsolus tarafından getirildiğinden bahsetmektedir. Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 179. Bu arada verilen bilgiler arasındaki çelişki hem banka isimlerinde hem de meblağ itibariyle açıkça görülmektedir. Ayşe Osmanoglu Credit Lyonnais Bankası’nda bulunan paranın 60.000 lira olduğunu söylemektedir. Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 226.

⁹³³ Ziya Şakir, Abdülhamid’in Son Günleri, *Son Posta*, 1 Eylül 1931, Tefr. No.: 69, s. 7. Ayşe Osmanoglu banka görevlileri ile konsolosun muhafızları çıkardıklarını ve bu duruma görevlilerin bozulduğunu özellikle belirtmektedir. Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 179.

⁹³⁴ Ziya Şakir, Abdülhamid’in Son Günleri, *Son Posta*, 21 Eylül 1931, Tefr. No.: 89, s. 7.

⁹³⁵ Ziya Şakir, Abdülhamid’in Son Günleri, *Son Posta*, s. 7-8 Nisan 1932, Tefr. No.: 283-284, s. 13, 7.

⁹³⁶ Şadiye Osmanoglu, *Hayatımın Acı Tatlı Günleri*, İstanbul 1966, s. 40.

ananas getirir ve başka olmadığı için sana hediye etmek istedim diğer kardeşlerin darılmasın onlara gösterme diye uyararak Şadiye Osmanoglu'na verir. Ayrılık vakti gelip evlerine gittiklerinde Şadiye Hanım ananas paketini açınca içinde bir paket daha olduğunu görür, onu da açar ve içinde değerli taşlar çıkan bu pakette küçük bir notta da “su çantasındaki hakkın” yazmaktadır. Böylece su çantasının iç yüzü anlaşılır.⁹³⁷

Şadiye Hanım anılarında ayrıca bu kutunun akıbeti ile ilgili olarak da kutunun II. Abdülhamid'in vefatından sonra bir iki ay Beylerbeyi Sarayı'nda kaldığını ve bu arada çanta ile ilgili mübalağalı birçok dedikodunun duyulduğunu ifade ediyor. Ayrıca başta Vahdettin olmak üzere hanedan meclisinin kutunun mirasçılara geçmemesi için ellerinden geleni yaptığını ancak devrin sadrazamının bir gün kendilerine gelerek “Kimse duymadan, bir an evvel onu yerinden alın. Vakit geçmesin.” demiştir. Bunun üzerine Şadiye Hanım'ın eşi nasıl olur kutuda 10 tane mühür var deyince sadrazam “Üstü mühürlü ise altı değil ya.” diye cevap verir. Tavsiyeye uyularak çanta alınır ve içindekiler mirasçılara taksim edilir. Ancak burada Şadiye Hanım şu notu düşer: “Yalnız çantanın altı kesilerek açılmış ve muhteviyatındaki çok nadide parçaların değiştirilmiş olduğu da yapılan dikkatli muayene neticesinde anlaşılmıştır.”⁹³⁸

Ziya Şakir'in eserine aldığı olay ile Şadiye Hanım'ın anılarında anlattığı olay karşılaştırıldığında aradaki ufak tefek farklılığa rağmen hem birbirlerini doğruladığı hem de tamamladığı rahatlıkla görülmektedir.

(7)-Behice Sultan Ve II. Abdülhamid

II. Abdülhamid'in Balkan Harbi nedeni ile Selanik'ten alınıp İstanbul'a getirilmesinden sonra Beylerbeyi Sarayı'nı meşgul eden önemli hadiselerden birisi Behice Sultan⁹³⁹ ile ilgilidir. Behice Sultan, II. Abdülhamid'in eşlerinden birisi ve Nurettin Efendi'nin de annesidir. II. Abdülhamid'in hâl edilmesinden sonra göz hapsine alındığı dönemde o İstanbul'da kalmıştır. II. Abdülhamid'in Beylerbeyi Sarayı'na naklinden sonra ise Behice Sultan yaşam tarzı ile ilgili olarak yayılan bazı dedikodular nedeni ile Beylerbeyi Sarayı'na tabiri caiz ise 3 ay kadar hapsedilmiştir. Bu durum onun sarayda kalmak istememesi nedeni ile büyük bir krize dönüşmüştür.

Ziya Şakir, Behice Sultan ile II. Abdülhamid arasındaki sorunun daha Behice Sultan'ın 12-13 yaşlarında babasından alınıp saraya getirildiği döneme dayandığını ifade etmektedir. Çünkü bu dönemde Behice Sultan ve babası istememelerine rağmen çeşitli zorlamalarla saraya alınmıştır. Saraya alınırken kendisinin II. Abdülhamid'in

⁹³⁷ Osmanoglu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, s. 48.

⁹³⁸ Osmanoglu, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, s. 49.

⁹³⁹ Asıl adı Behiye olan Çerkes asıllı bu kadının ismi saraya alındıktan sonra Behice olarak değiştirilmiştir. Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, İstanbul 2010, 264.

oğlu Bürhaneddin Efendi ile evlendirileceği vaat edilmiştir.⁹⁴⁰ Ziya Şakir'in Behice Sultan'ın istemeden saraya geldiğini bunu da "Ben senin sarayına isteyerek gelmedim. Benim ağzımı açtırma."⁹⁴¹ şeklinde ifade ettiğini söylemesine rağmen Dr. Atıf Bey ise Behice Sultan'ın bir tartışma sırasında "Ben senin sarayına arzumla girdim." dediğini hatıratında bahsetmektedir. Bu farklılığın nedeni konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değilse de Ziya Şakir'in, Dr. Atıf Bey'in hatıratını görüp ondan notlar alırken bir yanlışlık yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yoksa diğer birçok hususu hatırata aynen bağlı kalarak eserine alıp da bu konuda bir art niyet taşıdığını ifade etmek çok gerçekçi bir yaklaşımdır olmayacaktır.

Ziya Şakir, Behice Sultan'ın II. Abdülhamid ile istemeden evlenmesine birde Behice Sultan'ın babası Elburz Bey'in bazı olaylar nedeni ile İstanbul'dan sürgün edilmesi eklendiğinde Behice Sultan'da II. Abdülhamid'e karşı derin bir öfkenin ortaya çıktığını iddia etmektedir.⁹⁴² İşte bu nedenlerle II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra serbest kalan Behice Sultan'ın diğer hanedan mensuplarına kıyasla daha rahat bir şekilde yaşaması sarayı rahatsız etmiştir. Bu nedenle de Behice Sultan, II. Abdülhamid'in ölmek üzere olduğu ve kendisini görmek gerektiği yalanı ile Beylerbeyi Sarayı'na getirilerek alıkonulur. Böylece Behice Sultan'ın dedikodulara neden olan yaşayışına son verilmek istenmiştir.⁹⁴³ Ancak bu zoraki misafirlik Behice Sultan'ı isyan ettirmiş ve çıkardığı olaylar nedeni ile saraydan çıkarılmaya mecbur kalmıştır.⁹⁴⁴ Bu arada sarayda Behice Sultan'ın, II. Abdülhamid'e karşı gösterdiği tavır ve söylediği iddia edilen sözler ise tahkir edici mahiyette ve çok ağırdır.⁹⁴⁵

Ziya Şakir'in hatıratlara dayanarak eserinde ele aldığı bu husus hakkında ise kaynaklarda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ayşe Osmanoğlu'dur. Ayşe Sultan, Behice Sultan'ın II. Abdülhamid'in halinden sonra ortada kaldığını ve kendisine bir ev bile verilmediği için kiraya çıktığını ifade ederek bu nedenle sık sık saraya ricada bulunarak kendisine Maslak Köşkü'nün tahsis edilmesini istediğini söylüyor. Onun bu ısrarı sarayı ve hükümeti rahatsız ettiği için de onu Beylerbeyi Sarayı'na getirdiklerini eğer çocuğu Nurettin Efendi küçük olmasaydı Behice Sultan'ın

⁹⁴⁰ Leyla Açba da Ziya Şakir'in bu ifadelerini doğrulamakta ve Behice Hanımın aslında II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi ile evlendirilmek için saraya getirildiğini ancak II. Abdülhamid'in genç kızı beğenince kendi nikâhına aldığını ifade etmektedir. Açba, *a.g.e.*, 263-264; Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, İstanbul 2002, s. 142

⁹⁴¹ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 17-18 Aralık 1931, Tefr. No.: 172-173, s. 13-9; Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri ...*, s. 208.

⁹⁴² Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 17 Aralık 1931, Tefr. No.: 172, s. 13. Nahid Sırrı Örik ise Behice Sultan'ın Bedreddin isimli çocuğunun ölmesinden sonra Yıldız Sarayındaki hayatını bir esaret gibi algılamaya başladığını ifade etmiştir. Örik, *a.g.e.*, s. 142.

⁹⁴³ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 23 Kasım 1931, Tefr. No.: 148-149, s. 9.

⁹⁴⁴ Örik, *a.g.e.*, s. 143.

⁹⁴⁵ Dr. Atıf Bey hatıratına kaydettiği satırlarda Behice Sultan'ın II. Abdülhamid'e bir tartışma sırasında söylediklerini şöyle kaydediyor "Sanki sen nesin? Bir sümüklü Çerkez değil misin? Ben senin sarayına arzumla girdim. İdaresini bana söyletme gibi sözlerle fena halde tahkir etti." Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri ...*, s. 208.

seve seve babasının yanında kalacağını iddia etmektedir.⁹⁴⁶ Bu iddialara karşılık Nahid Sırrı Örük ise Behice Sultan'ın II. Abdülhamid'in Selanik'e gönderilmesinde ve sonrasında hiç de eşinin yanında bulunmak veya gitmek gibi bir çaba içerisinde olmamasına dikkat çekmektedir.⁹⁴⁷

Bu konuda Vahdettin'in hükümdarlığı döneminde sarayda görevli Çerkezlerden Leyla Acba'nın hatıratında anlattıkları ise Ziya Şakir'in anlattıkları ile kısmen örtüşmektedir. Leyla Açba, Behice Kadınefendi hakkında söylenilen birçok dedikodunun aslında ittihatçıların bir iftirası olduğunu iddia etmektedir.⁹⁴⁸ Bu dedikodular daha çok Behice Hanım'ın sarayın şanına ve namusuna aykırı bir şekilde serbest yaşaması, ahlaka aykırı davranışları, bazı gayrimüslim ailelerle çok içli dışlı olması ve yabancı devletlerin konsolosluklarına girip çıkması şeklinde özetlenebilecek konulardır. Ancak bu konuda Leyla Açba bahis konusu yapılan bütün bu sorunların aslında gerçek olmadığını ve meselenin aslında II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra Behice Hanım'a bir hane tahsis edilmemesi olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Behice Hanım kendisine yeteri kadar tahsisatın yapılmaması üzerine sürekli Sultan Reşad'ı ve Enver Paşa'yı bu konularda mağduriyetinin giderilmesi için ısrarda bulunması üzerine Enver Paşa bu sorunu çözmeye karar verir. Behice Hanım bir hile ile Beylerbeyi Sarayı'na gönderilir. Sarayda yaşanan olayları ise II. Abdülhamit'in Selanik sürgününde ve Beylerbeyi Sarayı'ndaki mahpus hayatında hususi doktorluğunu yapan Atıf Bey'in anılarında bulmaktayız. Ancak bu anılarda Dr. Atıf Bey'in anlattığı olayların saray terbiyesi almış bir kadınla yıllarca Osmanlı Devleti'nin padişahlığını yapmış Abdülhamit arasında gerçekleştiğini düşünmek zihin kurcalayıcı bir durumdur ama gerçekleşme ihtimali de çokta uzak değildir. Leyla Açba özellikle bu konularda anlatılanların gerçekliğini inkâr etmekte ve bizzat görüştüğü bu kadın hakkında söylenilenlerin ittihatçıların çirkin iftiraları olduğunu eserinde açıkça anlatmaktadır.

Bu farklı yaklaşımlara rağmen Ziya Şakir'in Dr. Atıf Bey'in hatıratına dayanarak Behice Sultan'ın Beylerbeyi Sarayı'nda kalmamak için yaptıkları hakkında verdiği bilgiler daha doğru gözükmektedir. Zira özellikle Ayşe Osmanoğlu ve diğer kaynakların ifade ettikleri o dönemde Beylerbeyi Sarayı'nda olmadıkları için daha çok duyduklarından ibarettir. Ayrıca kendilerinin hanedana mensup olmalarından dolayı Beylerbeyi Sarayı'nda Behice Sultan'ın çıkardığı olayın anlatılması aile mahremiyetine hem aykırı ve hem de beraberinde birçok dedikoduyu getireceği için bu hususları kısmen gizlemek istemiş olmaları muhtemeldir diye düşünmekteyiz.

⁹⁴⁶ Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 229-231.

⁹⁴⁷ Örük, *a.g.e.*, s. 142

⁹⁴⁸ Açba, *a.g.e.*, s. 261.

(8)-Theodor Herzl ve Yahudi İstekleri Karşısında Abdülhamid

II. Abdülhamid döneminin en ilgi çekici hadiselerinden birisi bir Yahudi temsilcisi Theodor Herzl'in İstanbul'a gelerek padişahla görüşmesidir. Bu görüşmede Herzl'in Osmanlı Devleti'nden Yafa ve Kudüs çevresinde Yahudiler için bir yerleşme izni istemesi ve II. Abdülhamid'in "Osmanlı Devleti'nin bir karış satılık toprağı yoktur." diyerek bunu reddedip Herzl'i huzurundan kovduğu şeklinde genel bir anlatı mevcuttur.⁹⁴⁹ Ancak Ziya Şakir bu genel kanıya aykırı olarak daha 1930'lu yıllarda II. Abdülhamid'in kendisine yapılan teklife karşı teklifle gittiğini ortaya koymuştur. Gerçekten de bu hadisenin hiç de söylendiği gibi Herzl'in teklifinin reddi ve kendisinin de kovulması şeklinde olmadığı konu ile ilgili olarak arşiv belgelerine dayanarak Vahdettin Engin tarafından hazırlanan ve "Pazarlık" adıyla yayınlanan eserde de ayrıntıları ile ortaya koyulmuştur.⁹⁵⁰ Ziya Şakir'in bu çalışmadan yıllarca önce II. Abdülhamid'in Herzl'in teklifini reddetmediğini ortaya koyması dikkate değer bir noktadır.

Ziya Şakir eserinde bu konu ile ilgili olarak "Bütün zengin Yahudiler bu adamı murahhas olarak bana gönderdiler. Yafa ve Kudüs havalisinde büyük bir arazi satın almak istediler. Buna mukabil de devletin bütün Deyun-ı Umumiye'sini kamilen deruhte edeceklerini teklif ettiler. Düşündüm. Fena fikir değil. Şayet bir gün olup da hükümet bu borçları tevsiye edemezse devletin maliyesi ecnebi murakabesi altına girer ve bu da maazallah büyük bir tehlike teşkil eder. Pekâlâ dedim. Ben de bazı tekliflerde bulundum, bu esnada o adam öldü. Arkadan da inkılâp oldu. İş öylece kaldı."⁹⁵¹ Bu ifadeler hemen hemen aynen Dr. Atıf Bey'in hatıratında da yer almaktadır.⁹⁵² Ancak burada dikkate değer nokta II. Abdülhamid'in Herzl'in teklifini reddettiği görüşüne karşılık II. Abdülhamid'in bu teklife çeşitli şartlar ileri sürdüğünü söylemesidir. Şartların neler olduğu hatıratıta bahsedilmemiştir. Bu ifadeler II. Abdülhamid'in Herzl'in teklifini reddettiği ile ilgili genel kabul ile ilgili şüphe doğuracak mahiyettedir.

Ziya Şakir'in naklettiği bu bilgi Theodor Herzl'in hatıratı ile karşılaştırıldığında Abdülhamid'in ifadeleri ile benzerlikler dikkati çekmektedir. Öncelikle Theodor Herzl, Abdülhamid ile birkaç kez görüşmeye çalışmış ancak bunu başaramamıştır. Herzl 1896 yılında düşüncelerini Polonya asıllı Newlinsky ile iletme şansına kavuşmuştur. Newlinsky aracılığı ile iletilen teklife göre 20 milyon sterlinlik bir para Osmanlı Devleti'ne verilecekti.⁹⁵³ Bu para ile Osmanlı dış borç batağından kurtulurken Yahudiler de bir vatana kavuşacakardı. II. Abdülhamid, Newlinsky'nin bu

⁹⁴⁹ Bunun örneklerinden birisi Mustaf Turan'dır. Turan eserinde Herzl'in II. Abdülhamid'e Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine izin vermesi karşılığında beş milyon altın hediye etmeyi teklif ettiğini, sultanın da bu teklife sinirlenerek mabeyincisine huzurundakilerin defolup gitmesi için emir verdiğini ifade etmiştir. Mustafa Turan, *a.g.e.*, s. 10.

⁹⁵⁰ Vahdettin Engin, *Pazarlık*, İstanbul 2010.

⁹⁵¹ Ziya Şakir, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 19 Ağustos 1931, Tefr. No.: 56, s. 7.

⁹⁵² Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri ...*, s. 142.

⁹⁵³ Theodor Herzl, *Hatıralar*, İstanbul 2007, s. 74.

teklifi reddederek Yahudilere Filistin bölgesinin satılamayacağını ifade etmiştir.⁹⁵⁴ Bu girişimden sonra Herzl 19 Mayıs 1901 yılında İstanbul'a tekrar gelmiş ve II. Abdülhamid ile görüşmeye muvaffak olmuştur. Herzl iki saat süren bu görüşme ile ilgili verdiği bilgide sultandan "Yahudiler için özel bir lütufta bulunulup bunun hususen ilan edilmesini" istediğini ifade eder. Buna karşılık olarak da sultanın kendisinden usta bir maliyeci istediğini belirtir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının birleştirilmesi⁹⁵⁵ ile ilgili olarak da Herzl yardımda bulunmayı teklif ettiğini sultanında bu konuda kendisine gerekli bilgilerin verileceğini söylediğini belirtir.⁹⁵⁶ Bunların dışında Herzl konuşmasında "Bugün bu güzel memleketin muhtaç olduğu şey bizim insanlarımızın endüstriyel dinamizmidir."⁹⁵⁷ diyerek Osmanlı topraklarında sanayi tesisi kurma teklifinde de bulunmuştur. Bu açıklamalar dikkate alındığında Herzl'in II. Abdülhamid ile yaptığı görüşmede ve bu görüşmenin gerçekleşmesinde önemli katkıları olan Vambery'nin "Onunla Siyonizm hakkında konuşmamalısın. Bu bir fantastik kurgudur. Kudüs bu adamlar için Mekke kadar mukaddes bir şehirdir."⁹⁵⁸ tavsiyesine uyduğu ve Filistin konusunun gündeme gelmediği de açıkça görülmektedir.

Bu noktada iki açıklamayı dikkate aldığımızda II. Abdülhamid'in Herzl'in Newlinsky aracılığı ile ilettiği ilk teklif ile Herzl ile yaptığı görüşmeyi tek bir görüşme gibi aktardığını düşünmekteyiz. Zira Herzl'in hatıratına baktığımızda kendisinin Filistin'den toprak satın almak gibi bir teklifte bulunmadığını ifade etmektedir. O sadece "Yahudiler için özel bir lütuf istemiştir." Buna karşılık II. Abdülhamid'in de maliyeden iyi anlayan bir isim ve dış borçların birleştirilmesi konusunda yardım edilmesi teklifinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

2-Ziya Şakir'in Talat Paşa ve Enver Paşa'ya Bakışı

Ziya Şakir bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olması hasebiyle bu cemiyete ve cemiyetin önde gelen kişilerine özel bir önem vermektedir. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyetinin üç önemli ismi ve lideri olan Talat Bey, Enver Paşa ve Cemal Paşa'yı anlatan bir eser kaleme almıştır. Eser "*Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*" adıyla yayımlanmıştır. Ancak bu eserin yayımlanmasında önce Ziya Şakir, Talat Paşa ile ilgili olarak bu eserde kaleme aldığı hususları 1930 yılında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımladığı "*Mustafa Fazıl Paşa'dan Fethi Okyar'a Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı*" adlı eserinin 48. tefrikası ile 72. tefrikası arasında, Enver Paşa'yı da yine aynı tefrikanın 74. tefrikası ile 101. tefrikası arasında ele almıştır.

⁹⁵⁴ Newlinsky'nin getirdiği cevap Theodor Herzl'in hatıratında şöyle ifade edilmiştir: "Mösyö Herzl sizin arkadaşınız olduğuna göre benimde dostum demektir, kendisine bu meselede artık hiçbir teşebbüste bulunmamasını öğütleyiniz. Benim bir karış toprak vermem söz konusu olamaz. Zira istenen toprak bana ait değildir. O, milletime aittir. Bu devleti kuran ve kanıyla besleyen milletime..." Herzl, *a.g.e.*, s. 81.

⁹⁵⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Engin, *a.g.e.*, s. 103-105

⁹⁵⁶ Herzl, *a.g.e.*, s. 234-239.

⁹⁵⁷ Herzl, *a.g.e.*, s. 237.

⁹⁵⁸ Herzl, *a.g.e.*, s. 231.

Ancak burada dikkati çeken bir husus Ziya Şakir'in Cemal Paşa'yı yukarıda ifade ettiğimiz tefrikada ele almamasıdır. Bunun tespit edebildiğimiz kesin bir nedeni yoktur. Ancak Ziya Şakir'in eserlerine bütüncül bir bakış açısı ile bakıldığında onun İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde Talat Paşa ve Enver Paşa'ya karşı daha hassas olduğunu ve bu isimlere daha fazla önem verdiği söylemek mümkündür. Buna rağmen Ziya Şakir kitap olarak yayımladığı “*Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı*” adlı eserinde Cemal Paşa'yı da unutmuyarak kısada olsa ona da bir bölüm ayırmıştır.

Ziya Şakir, Cemal Paşa'yı ele aldığı bölümün daha başında şunları söylemektedir: “İttihat ve Terakki hükümeti tarihinde Talat ve Enver Paşalardan sonra en mühim mevki alan Cemal Paşa'dır.”⁹⁵⁹ Bu giriş cümlesine bakıldığında Ziya Şakir'in Cemal Paşa'ya eserlerinde neden çok fazla yer vermediği anlaşılmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ziya Şakir, Talat Paşa ve Enver Paşa'yı tefrikasına konu edinirken Cemal Paşa'yı aynı eserinde incelememiştir. Zaten “*Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı*” adlı esere baktığımızda Talat Paşa ve Enver Paşa yaklaşık yüzer sayfalık bölümlerde ele alınırken Cemal Paşa ise kırk sayfa kadar olan son bölümde ele alınmıştır. Zaten bu bölümde sanki diğer iki liderden bahsediyoruz Cemal Paşa'dan bahsetmezsek ayıp olur havası hâkimdir. Bu durumda Ziya Şakir'in Cemal Paşa'ya diğer iki İttihat ve Terakki lideri kadar önem vermediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bizde bu nedenden dolayı Ziya Şakir'in İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerine bakışını değerlendirirken Cemal Paşa ile ilgili ayrı bir başlık açmayı uygun bulmadık.

Ziya Şakir'in kaleme aldığı bu eser hakkında Celal Bayar 2 Şubat 1943'te Ziya Şakir'e gönderdiği bir telgrafta “Talat, Enver, Cemal Paşalar namındaki çok değerli eserinizi de dikkatle okudum. Tebrik ederim. Herhalde bu üç zatın ruhları bize hitap etmeye muktedir olsalardı son zamanda kendilerine en büyük dostluğu gösteren zatın siz olduğunu ifade ederlerdi.” demiştir. Celal Bayar'ın da geçmişte İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olduğunu göz önüne aldığımızda bu telgrafta ortaya koyulan yaklaşımın önemi ve Ziya Şakir'in eserinin değeri rahatlıkla anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu telgraf Ziya Şakir'in eserinde yer alan hususların dönemin en yakın şahitlerinden birisi olan Celal Bayar tarafından da onaylandığı anlamına gelmektedir ki bu boyutu ile oldukça önemlidir.

Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen isimlerini siyasal faaliyetleri üzerinden değerlendirmenin yanında onların şahsi özelliklerini de dikkate alan bir yaklaşım takip etmiştir. Böylece onların faaliyetlerinin temelinde yer alan duygusal tavırlarını ve kişiliklerini de ortaya koymaya çalışmıştır. Ziya Şakir'in İttihat ve Terakki Cemiyetinin liderlerinin şahsi özelliklerini ortaya koymaya çalışması I. Dünya Savaşı sonrasında onlara karşı oluşan olumsuz bakış açısına bir tepki olarak değerlendirmek gerekir. Ayrıca Ziya Şakir bir anlamı ile de onları hataları ve günahları

⁹⁵⁹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 211.

ile birer tarihi şahsiyet olarak kabul edip tarihi kişiliklerinin hak ettiği değeri bulmasını arzulamaktadır.⁹⁶⁰

a-Talat Paşa

Talat Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selanik'te başlayan ilk örgütlenme faaliyetinin başlatıcıları arasında yer alan, cemiyetin uzun yıllar dağılmadan bir arada olmasını sağlayan “kubbe taşı, çimentosu ve temeli”⁹⁶¹ idi. O, İttihat ve Terakki Cemiyeti için o kadar önemliydi ki “eğer Talat olmasaydı İttihat ve Terakki Cemiyeti olmazdı.”⁹⁶² yorumları genel kabul gören yaklaşımlardandı. Bu nedenle ismi cemiyetle özdeşleşmiş en önemli şahsiyettir. Ancak onun siyasal yaşamında ifa ettiği devlet görevleri ve bu görevlerin sonucunda ortaya çıkan olaylar ona karşı hem olumlu hem de olumsuz yargıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira I. Dünya Savaşı'nda yaşanan yenilgi, Ermeni tehciri, savaş sırasında yaşanan ekonomik sıkıntı ve yolsuzluk iddiaları bu noktada öne çıkan sorunlardan sadece birkaçıdır.

Ziya Şakir'in Talat Paşa ile ilgili yaklaşımını iki noktada ele almak gerekmektedir. Bunlardan birisi bir devlet adamı olarak Talat Paşa ve diğeri de şahsi özellikleri itibarıyla Talat Paşa'ya bakışıdır. Bu yaklaşımlarda Ziya Şakir'in yorumlarını ele alırken onun Talat Paşa ile geçmişten gelen hem bir dostluklarının ve hem de anlaşmazlıklarının olduğunu unutmamak gerekir. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetlerine karşı muhalif olup Demokrat Fırkaya yakın durduğu dönemden itibaren Talat Paşa'nın devlet adamlığını sert bir şekilde eleştirmiştir. Ancak cumhuriyetin kurulmasından sonra ise yazmış olduğu eserde Talat Paşa'ya karşı yapılan sert eleştirilere karşı onu savunmak gayesi daha ön planda olan ve onun olumlu yönlerini de önceleyen bir yaklaşım fark edilmektedir.

(1)-Ziya Şakir'in Gözünde Dahiliye Nazırı Olarak Talat Paşa

Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı yoğun bir teveccüh ortaya çıkmış ve cemiyetin üye sayısı hızla artmıştır.⁹⁶³ Bu artışta “Cemiyet-i Mukaddese”nin Meşrutiyet'in ilanındaki etkisine karşı duyulan şükranın etkisi olduğu gibi makam ve mevki elde etmek, cemiyetin nüfuzundan faydalanmak düşüncelerinin

⁹⁶⁰ Ziya Şakir'in bu düşünceler ile eserini kaleme aldığı bu yıllarda bir başka İttihatçı Hüseyin Cahit Yalçın da toplumda var olduğunu iddia ettiği İttihat ve Terakki ile ilgili ön yargı, olumsuz düşünce ve neşriyata karşı İttihat ve Terakki Cemiyetini ve cemiyetin en önde gelen ismini müdafaa etmek ve genç nesillere doğru tanıtmak amacıyla 1943 yılında “Talat Paşa” adlı eserini yayımlamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, İstanbul 1943.

⁹⁶¹ Yalçın, *Talat Paşa*, s. 39.

⁹⁶² Yalçın, *Talat Paşa*, 39.

⁹⁶³ Bu dönemde özellikle Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti “Cemiyet-i Mukaddese” olarak adlandırılmış, her zümreden ve farklı düşünce yapısından birçok Osmanlı vatandaşı cemiyete duyduğu minnettarlığın bir göstergesi olarak cemiyete katılmıştır. Bunlar içerisinde İslamcı kimliği ile tanınan Mehmet Akif Ersoy da yer almaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif*, İstanbul 2007, s. 85; Düzdağ, *Mehmet Akif*..., s. 21; Mehmet Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, Ankara 2006, s. 91-92.

de yadsınamaz bir yeri olduğu bilinmektedir.⁹⁶⁴ Ancak İttihat ve Terakki Cemiyetinin cemiyet olma özelliğinden çıkıp bir fırkaya dönüşmesiyle birlikte bu süreç değişmeye başlamıştır. Artık önceden cemiyete üye olanlardan bir kısmının İttihat ve Terakki Cemiyetinin politikalarına karşı yavaş yavaş muhalif olmaya başladıkları görülmektedir. Ziya Şakir de aslında ittihatçı bir düşünce yapısına sahip olmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyetinin yanlış politikaları nedeni ile muhalefete geçen kişilerden birisidir.

Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalefete başladığı dönemde İbrahim Temo önderliğinde faaliyet göstermeye başlayan Demokrat Fırkaya yakınlaşmıştır. Bu dönemde *Genç Türk* gazetesini Demokrat Fırka adına Muhlis Sabahaddin çıkarmaya başlamıştır. *Genç Türk* gazetesi üzerinden Demokrat Fırkanın yaptığı eleştirilerden rahatsız olan bazı ittihatçıların Ziya Şakir'i rahatsız etmeye başlaması üzerine Ziya Şakir gazeteyi kendisi çıkarmaya karar vermiştir.⁹⁶⁵ Aldığı karar sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin yönetiminden duyduğu rahatsızlıkları "Dahiliye Nazırı Talat Efendi'ye"⁹⁶⁶ adıyla *Genç Türk* gazetesinde yayınladığı bir yazıda Osmanlı kamuoyuyla paylaşmıştır. Ziya Şakir yazdığı bu yazı ile Talat Paşa'yı çok sert bir şekilde eleştirmesine rağmen bu yazıya İttihat ve Terakki Cemiyeti gazetelerinden bir tepki gelmediğini ifade ederek bu durumu eleştirilerindeki haklılığın teyidi olarak kabul etmektedir.⁹⁶⁷

Talat Paşa Meşrutiyet'in ilanından sonra ilk kez 1909 yılı Ağustos ayında Dahiliye Nazırı olarak Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci sadrazamlığı döneminde kabineye girmiştir. Talat Paşa, İngiltere'de resmî ziyarette bulunduğu sırada Dahiliye Nazırı olarak tayin edildiğini öğrenmiştir.⁹⁶⁸ Talat Bey'in Dahiliye Nazırı olduğu dönemde Osmanlı Devleti önemli sorunlarla karşı karşıyaydı. Bu sorunlardan bazıları Arnavutluk, Yemen ve Dersim de yaşanan karışıklıklarla ülke içerisinde Ermeni komitacıların faaliyetleri sonrasında ortaya çıkan güvenlik sorunları idi. Muhalif bir gazeteci olması hasebiyle öldürülen gazeteci Ahmet Samim özelinde muhalefete karşı gösterilen sert tavrın da bu sorunlardan birisi olduğunu unutmamak gerekir.⁹⁶⁹ İşte bu ve benzeri sorunları doğrudan çözmesi gereken bir makamda oturan Talat Paşa'nın sorunları çözmekteki yetersizliği ve zamanlama yanlışlıkları yanında bu hataları söyleyenlere karşı baskı uygulamaya başlaması Ziya Şakir adına bardağı taşıran son damla olmuştur.

⁹⁶⁴ Yalçın, *Talat Paşa*, 19.

⁹⁶⁵ Doktor İbrahim Temo, Demokrat Fırka üyelerinin ve gazetelerinin yaptıkları muhalefet karşısında ittihatçıların partinin katib-i umumisi Fuat Şükrü, yazarlardan bazılarını, okuma yazma bilmeyen Palabıyık Haydar'ı tutukladıklarını ve Demokratların gazetelerini satan fakir çocukları dahi dövdüklerini iddia etmektedir. Temo, *a.g.e.*, s. 239.

⁹⁶⁶ Bu yazının tam metni için bkz.: Ziya Şakir, "Dahiliye Nazırı Talat Efendi'ye", *Genç Türk*, 21 Kanunu Evvel 1326, No: 12, s. 1-3.

⁹⁶⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, IV. Kısım, 20 Nisan 1934, Tef. No.: 66, s. 9.

⁹⁶⁸ 8 Ağustos 1909 tarihinde 15 bin kuruş maaşla Dahiliye Nezaretine atanmıştır. Hasan Babacan, *Talat Paşa (1874-1921)*, Ankara 2005, s. 68. Meşrutiyet'in ilanından sonra İngiliz Parlamentosu Osmanlı Mebusan Meclisi'ne üye mebusları İngiltere'ye davet etmiştir. Davet üzerine Talat Paşa'nın başkanlığında o dokuz mebus ve mebus olmayan İsmail Canbulat İngiltere'ye gitmişlerdir. Rıza Tevfik, *a.g.e.*, s. 194, 293.

⁹⁶⁹ Ziya Şakir, Siyasi Fırka Reisleri..., *Tasviri Efkâr*, 1 Eylül 1930, Tefr. No.: 53, s. 3.

Artık her şeyi açık açık dile getirmenin vaktinin geldiğine inanması Ziya Şakir'in, Talat Paşa'ya açık bir mektup yayınlamasının bir başka nedenini oluşturmaktadır.

Ziya Şakir'in yayımladığı yazıda Talat Paşa'ya yönelttiği eleştiriler Arnavutluk İsyanı, Makedonya'da silahların toplanması, İttihat ve Terakki Cemiyeti muhaliflerine karşı uygulanan sert davranışlar, Balkanlarda takip edilen yanlış politikalar ve ordunun siyasallaşması üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Ziya Şakir'e göre Talat Paşa saydığımız bütün bu hususlarda başarısız olmuş ve ortaya koyduğu yönetim tarzıyla da “memleketi diktatörlüğe, istibdat-ı şahsiye doğru”⁹⁷⁰ sürüklemiştir.

Yazısına “siz milleti iğfal ediyorsunuz” diyerek başlayan Ziya Şakir “adem-i liyakatinizi bildiğiniz halde şu nezareti kabul etmeniz ve o nezarete elan sebat etmeniz, ayda size yüzlerce lira veren millet söyleyiniz sizden yüz paralık istifade etti mi?” diyerek sert bir giriş yapmıştır.⁹⁷¹ Yazının bu girişinden de anlaşılacağı üzere Ziya Şakir, Talat Paşa'nın koltuğuna oturduğu nazırlık için yeterli donanıma sahip olmadığını düşünmektedir. Bu dönemde muhalefet içerisinde bu düşünce hâkim bir konumdadır. Ziya Şakir bundan sonra öncelikle ülke içerisinde güvenlik ve asayişin kalmamasına rağmen Talat Paşa'nın bu sorunları çözmekte yetersiz kaldığını ifade etmektedir.

Ziya Şakir'in Talat Paşa'ya yönelttiği ikinci eleştiri konusu ise muhalefete karşı gösterilen sert tutumdur. Bu konuda Ziya Şakir farmasonlar aleyhine yazı yazdığı için cezalandırılan Pertev Tevfik'i, yalnızca sosyalist oldukları için Divan-ı Harb tarafından cezalandırılan Hüseyin Hilmi, Namık Hasan, İsmail Faik'i ve Asaf Muammer'i⁹⁷² örnek olarak verip bu insanlara karşı uygulanan haksızlıkların “Abdülhamid'in devrini rahmetle yâd ettirdiğini” düşünmektedir.⁹⁷³ Ayrıca yine aynı dönemde İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif olduğu için öldürülen Ahmet Samim'in hazin sonu Ziya Şakir'i rahatsız etmektedir. Bu dönemde kendisinin de İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif bir gazeteci olduğunu göz önüne aldığımızda muhalif gazetecilere karşı uygulanan şiddetten neden rahatsız olduğunu anlamak daha da kolaylaşmaktadır.

Ziya Şakir'in eleştirdiği bir başka konu da görevi askerlik olan zabıtların idare memuru görevi ile askerlik dışında görevler verilmesidir. Bu anlayış tüm dünyanın takdirini kazanmış olan ordumuzun “şan ve şerefini azaltmaktadır.” Zira ordunun

⁹⁷⁰ Ziya Şakir, *Dahiliye Nazırı Talat Efendiye...*, s.1.

⁹⁷¹ Talat Paşa'nın dahiliye nazırı olması ile birlikte muhalefette bulunan kişiler onun bu makam için yetersiz olduğunu “Telgraf çavuşluğundan yetişmiş”, “cahil”, “türedi”, “baldırı çıplak” gibi ifadelerle eleştiriyorlardı. Babacan, *a.g.e.*, s. 71. Muhalefetin bu eleştirilerine karşı Ali Canip Yöntem ise “Talat cahil bir adam değildi. Fransızca biliyordu ve Fransız edebiyatına ve bilhassa 1789 ihtilalcilerine dair eserleri okurdu.” diyerek onun bilgili ve kültürlü birisi olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ali Canip Yöntem, Benim Bildiğim Talat Paşa, *Yakın Tarihimiz*, C. I, 1962, s. 151.

⁹⁷² Asaf Muammer hakkında ayrıntılı bir bilgi için bkz.: Gökmen Küçükali, *İttihat ve Terakkiye Muhalefeti Yönüyle Asaf Muammer*, Mardin Artuklu Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2013.

⁹⁷³ Ziya Şakir, *Dahiliye Nazırı Talat Efendiye*, 21 Kanun-u Evvel 1326, Numara: 12, s. 1.

faaliyetleri için lazım olan tipografya haritalarını düvel-i ecnebiyeden almak ve onları yapabilecek zabıtlarımızı ise mülkiye memuriyetlerinde kullanmak millete bir hıyanettir. Bu noktada Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa'ya seslenerek ondan ehliyesiz bir dahiliye nazırının mevkiini korumak için askerleri kullanmasının önüne geçmesini istemektedir.⁹⁷⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'in ilan edilmesi için faaliyet gösterirken Makedonya'da bulunan azınlık çeteleri ile gerek görüldüğünde iş birliği yapmışlardı. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise artık tüm Osmanlı vatandaşları arasında eşitlik sağlandığına göre artık bu çetelerin dağılması gerekmektedirken daha fazla güçlenmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti Makedonya'da faaliyet gösteren çeteleri ortadan kaldırmak için 27 Eylül 1909 yılında çeteciliği yasaklayan bir kanun tasarısı hazırlayarak uygulamaya başladılar. Bu kapsamda halkın elindeki silahların da toplanması kararlaştırılmıştı.⁹⁷⁵ Tasarı ilk olarak bu sırada isyan etmiş olan Arnavutları silahsızlandırmak gereği bahane gösterilerek kanunlaştırılıp uygulamaya konuldu.⁹⁷⁶

Ziya Şakir Arnavutların silahsızlandırılmaları ile ilgili olarak alınan karar sonrasında ortaya çıkan isyana ve bunu bastırmak için ordunun kullanılması hususunda da Talat Paşa'ya çok kızgındır.⁹⁷⁷ Zira ona göre “insan kanun için değil kanunlar insan için yapılmıştır.” Bu nedenle Talat Paşa, dahiliye nazırı olarak gerçekleştirdiği bu uygulama ile “Arnavutluk'ta binlerce hanelerin mahv ve viran olmasına; tepelerden, derelerden mazlum İslam kanı akmasına” neden olmuştur. Yaşanan tüm bu olumsuzluklar ise daha olayların başında mebusların teklif ettiği inceleme heyeti gönderilse idi belki de hiç yaşanmayacaktı. Ancak bu yapılmadığı için iki kahraman milletin Türk ve Arnavut evlatları birbiri ile çarpıştırılarak Türk yurtlarının viran ve ıssız kalmasına neden olunmuştur. Bu hadiseler Talat Paşa'nın aldığı kararlar sonrasında meydana geldiği için bu hadiselerin de baş sorumlusu Talat Paşa'dır. Ziya Şakir bu noktada sosyolojik bir yaklaşım sergileyerek bir toplumu önce eğitim ışığı ile aydınlattıktan sonra toplumsal ve iktisadi hayat ıslah edilmeli ve ondan sonra çıkarılan kanunlar müsamaha edilmeden uygulanmalıdır diye düşünmektedir. Ancak tüm bu

⁹⁷⁴ Ziya Şakir, *Dahiliye Nazırı Talat Efendiye....*, s. 3.

⁹⁷⁵ Ziya Şakir Arnavutların ellerindeki silahların alınarak silahsızlandırılmaları gerektiği fikrini Doktor Nazım'ın ortaya attığını ve merkez-i umumi adına bu kararın uygulanması konusunda da yoğun baskı yaptığını iddia etmektedir. Bu konuda bkz. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, IV. Kısım, 1 Nisan 1934, Tefr. No.: 47, s. 9.

⁹⁷⁶ Karal, *a.g.e.*, C.IX, s. 134-138.

⁹⁷⁷ Burada şunu unutmamak gerekir Terakki ve İttihat Cemiyeti meşrutiyetin ilanından önce Arnavutları II. Abdülhamid'e karşı isyan ettirmek amacıyla Arnavutluk'ta çeşitli beyannameler yayınlamışlardı. Bu beyannamelerden birinde devlet tarafından Boşnakların ellerinde silahların alındığı ve kadın gibi bırakıldıkları dile getirilerek aynı akıbete Arnavutların da uğrayacakları ima edilmekteydi. Ancak II. Abdülhamid yönetimine karşı Arnavutluk'ta ekilen isyan tohumları o dönemde etkili olmamış ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimine karşı başlamıştı. Başlayan isyana karşı da İttihat ve Terakki yönetimi Arnavutların silahlarının toplanarak “kadın gibi” ortada kalmalarına karar vermişti. Haz. Erdal Aydoğan-İsmail Eyüpoğlu, *Bahaddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Ankara 2004, s. 155.

hususlar Arnavutluk hadisesinde dikkate alınmamış ve birçok masumun kanı bu yönetim hataları yüzünden boş yere akıtılmıştır.⁹⁷⁸

Arnavutluk'ta çıkan isyan nedeni ile Talat Paşa'yı ağır bir şekilde eleştiren Ziya Şakir cumhuriyet döneminde yazdığı eserlerinde bu sert fikrini biraz yumuşatmıştır. Bu değişiklikte Talat Paşa'nın Arnavutların silahlarının alınmasına karşı olduğunu ancak Dr. Nazım ve Bahaddin Şakir'in yoğun baskıları karşısında böyle bir karar almak zorunda kaldığı bilgisine ulaştığını ifade ederek bu yanlış kararın arkasında Talat Paşa'nın olmadığı ortaya koyulmuştur.⁹⁷⁹

Ziya Şakir'e göre halkın silahsızlandırılması kararı özellikle Makedonya'da yaşayan Müslüman halkın zararına olmuştur. Çünkü Müslüman halk kuzu gibi hükümetin kararına uyarak silahlarını teslim etmişlerdir. Bulgarlar ve diğer azınlıklar ise ya silahlarını teslim etmemiş ya da eski birkaç silah vererek kurtulmuşlardır. Böylece bölgedeki çeteler "mahrum-i izan dahiliye nazırına dualar ederek zulümlerini artırdılar." Müslüman halkın silahlarının toplanması onları bu çeteler karşısında tamamen savunmasız bırakmıştı. Önü ve arkası düşünülmeden çıkarılan bir kanunun sonucunda Müslüman halkın uğradığı bu zarar Ziya Şakir'in Talat Paşa'ya olan kızgınlığını daha da artırmaktaydı. Bu noktada Ziya Şakir hükümetin Bulgar ve Rum milletleri arasında önemli bir anlaşmazlık konusu olan "kiliseler ve azınlık okulları" ile ilgili sorunu, çıkardıkları bir kanunla çözmeleri ve böylece iki milletin Osmanlıya karşı birlik olmaları nedeniyle de Talat Paşa'yı eleştirmektedir.⁹⁸⁰

Ziya Şakir mektubunda Talat Paşa'yı yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı eleştirmesine rağmen yazısının sonunda "Şahsınız, şahsiyetiniz dahiliye nazırı değil Edirne mebusu olan Talat Efendi benim için pek muhteremdir. Onun için yazılacak veya söylenecek olan her sözü kemal-i şiddetle reddetmeye hazırım. Fakat Dahiliye Nezareti'ni işgal eden Talat Efendi'nin hakkında öyle düşüneyemeyeceğim. Maatteessüf arz ederim."⁹⁸¹ diyerek Talat Paşa'nın şahsı ile nazırlık vazifesindeki başarısızlığını birbirinden ayırmış ve onun resmî görevindeki hataları nedeni ile eleştirdiğini ifade etmiştir.⁹⁸² Bu vurguyu yazının sonunda iki kez tekrarlayarak yazısını

⁹⁷⁸ Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihat- Terakki El Kakku Ya'lu Vela Yu'la Aleyh*, İstanbul 1995, s. 9-44.

⁹⁷⁹ Arnavutların silahlarının toplanması ile ilgili olarak merkezi umumide bir konu açılmış ve Talat Bey bu kararın çeşitli sorunlar ortaya çıkaracağından korkarak bu konuda isteksiz olduğunu ortaya koyunca "Dr. Nazım önünde masaya yumruklarını vurmaya ve: Bu lazımdır. Arnavutların silahları toplanmalıdır diye bağırmaya başladı." Yapılan bu baskılar karşısında da Talat Paşa silahların toplanmasına razı olmak zorunda kaldı. Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 40-41; Ziya Şakir, *Siyasi Fırka Reisleri...*, *Tasvirî Efkar*, 1 Eylül 1930, Tefr. No.: 53, s. 3.

⁹⁸⁰ Ziya Şakir, *Dahiliye Nazırı Talat Efendiye*, s. 2.

⁹⁸¹ Ziya Şakir, *Dahiliye Nazırı Talat Efendiye*, s. 2.

⁹⁸² Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırlığı ve Sadrazamlığı döneminde ifa ettiği görevlerde çok başarılı bir performans çizmediği ile ilgili olarak Şükrü Hani Oğlu şunları söylemektedir: "Talat Paşa'nın Dahiliye Nezaretinden başlayarak Sadaret-i Uzma'ya uzanan bürokratik serüveni de örgütçülüğünün yan ürünü olarak görülmelidir. Onun bu vazifeleri icra ederken ortaya koyduğu çalışma herhangi bir özellik arz etmez. Başka bir ifade ile Talat Paşa siyasete kişisel ağırlıklarını koyan Keçecizade Mehmet Fuat,

hiç kimsenin tesiri altında yazmayıp tamamen kendi görüşleri doğrultusunda kaleme aldını ifade etmiştir. Ziya Şakir böylece yazdığı yazı nedeniyle yazı ile ilgisi olmayan kişilerin zarar görmesini engellemek adına tüm mesuliyeti de üzerine almış olmaktadır.

Ziya Şakir yayımladığı yazı nedeniyle Talat Paşa'nın dahiliye nezaretinde tutunamayacağını anladığını ve istifaya mecbur kaldığını ifade ederek yazısının dönemin siyasi mahfillerinde büyük bir yankı bulduğunu iddia etmektedir.⁹⁸³ Talat Paşa'nın Ziya Şakir'in yazdığı bu açık mektuptan yaklaşık bir ay sekiz gün sonra istifa etmesi ve istifa ederken de “matbuatı hoşnut edemediğini” ifade etmesi Ziya Şakir'in fikrinin yanlış olmadığını göstermektedir. Talat Paşa istifasının nedenini ise şöyle açıklamaktadır: “Bir buçuk seneden beri ifa ettiğim dahiliye nazırlığı vazifesinde bir çok gailelerle karşılaştım. Bunlarla uğraşmaktan yorgun düştüm. Gerek efkârı umumiye ve gerek matbuatı hoşnut edemedim. İstifa etmek mecburiyetini hissettim.”⁹⁸⁴

Ziya Şakir, Talat Paşa'yı Dahiliye Nezareti'nde ortaya koyduğu politikalar nedeni ile o dönemde çok sert bir şekilde eleştirmesine rağmen zamanla bu duygu ve düşüncesi değişmiştir. Ziya Şakir daha hala Talat Paşa'nın başarısız olduğunu düşünmektedir ancak elde ettiği yeni bilgiler doğrultusunda daha farklı bir tahlil yaparak onun aslında dahiliye nazırlığını kabul etmediğini ancak arkadaşlarının yani fırkanın merkezi umumisinin ısrarıyla⁹⁸⁵ bu hatayı işlediğini iddia etmektedir.⁹⁸⁶ Bu noktada özellikle Doktor Nazım, Kara Kemal ve Bahattin Şakir'in ismini ısrarla tekrarlamaktadır. Böylece bir taraftan Talat Paşa'nın bu görevi kabule mecbur kaldığını ortaya koyarken diğer taraftan da bu mecburiyet karşısında ortaya çıkan başarısızlığı Talat Paşa dışında Doktor Nazım, Kara Kemal ve Bahattin Şakir başta olmak üzere

Mehmet Emin Âli ya da Mehmet Kamil Paşalar benzeri bir devlet adamı olmamıştır. Bir cemiyetin önde gelen yöneticilerinden biri olarak bürokratik mevkilere gelmiş ve o makamlarda örgütün hedef ve dengeleri çerçevesinde siyaset üretmiştir. M. Şükrü Hanioğlu, Talat Paşa'yı Tarihselleştirmek, *Derin Tarih*, Mayıs 2016, S. 50, s. 119.

⁹⁸³ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı*, s. 43; Ziya Şakir, *Siyasi Fırka Reisleri...*, *Tasvir-i Efkâr*, 3 Eylül 1930, Tefr. No.: 55, s. 3.

⁹⁸⁴ Babacan, *a.g.e.*, s. 72.

⁹⁸⁵ Benzer bir zorlamada Dr. Nazım Bey'in 20 Temmuz 1918 yılında eğitim nazırlığı görevine getirilmesinde yaşanmıştır. Dr. Nazım kendisine Talat Paşa tarafından nazırlık teklif edilince “Eğitim nazırlığına gelecek kişinin hazırlık yapmadan gelmesinin hem memleket hem de eğitim nazırlığı için hayırlı ve şerefli bir iş olamayacağını belirtti. Ayrıca prensip olarak memurluk, mebusluk ve Ayan üyeliği gibi görevleri yapmak istemediğini de arz etti.” Ancak buna rağmen genel merkez oy birliği ile karar vererek Nazım Bey'i nazırlığa getirdi. Ahmet Eyicil, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey 1872-1926*, Ankara 2004, s. 164. Bu örnekte de görüldüğü gibi İttihat ve Terakki Fırkasında bazen görevler istenmese de zorunlu olarak verilebilmekteydi.

⁹⁸⁶ Ziya Şakir, *Siyasi Fırka Reisleri...*, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 1 Eylül 1930, Tefr. No.: 53, s. 3. Talat Paşa'nın fırkanın merkezi umumisi arasında yer alan isimlerin baskılarına zaman zaman boyun eğmek zorunda kaldığına dair Cemil Topuzlu da hatıralarında bilgi vermektedir. Cemil Topuzlu'nun I. Dünya Savaşı sırasında yürüttüğü İstanbul Şehremanetini görevi sırasında Kara Kemal'in normalde 29 frang olan bir çuval unu belediyeye 32 franga kendilerinden almasını teklif ettiğini ancak bunu kabul etmeyince Talat Paşa'nın yapılan baskı karşısında unu 32 franga Kara Kemal'den alması hususunda kendisine ricaya geldiğini bildirmektedir. Topuzlu, *a.g.e.*, s. 191-193.

fırkanın merkezi umumisine yüklemektedir.⁹⁸⁷ Bu değişiklikte ilk fikirlerinin olayların yaşandığı dönemde sıcağı sıcağına oluşmasına karşın ikinci fikrin ise olayların yaşanmasından uzun yıllar sonra farklı kanallardan elde edilen yeni bilgilerin etkisi ile oluşması etkili olmuştur diye düşünmekteyiz.

(2)-Ziya Şakir’e Göre Talat Paşa’nın Hususi Özellikleri

Osmanlı Devleti’nin I.Dünya Savaşı’nda yenilmesinden sonra ülkeyi savaşa sokmaları nedeni ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin liderleri Talat, Enver ve Cemal Paşalara karşı Osmanlı toplumunda büyük bir öfke ortaya çıkmıştır. Ölen binlerce asker, kaybedilen topraklar ve işgale uğrayan bir ülke. İşte bu nedenler dikkate alındığında İttihat ve Terakki Cemiyetinin “triumvirası” olarak adlandırılan Talat, Enver ve Cemal Paşalara karşı oluşan öfkenin boyutlarının ne kadar fazla olabileceği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu öfkenin bir sonucu olarak Talat Paşa ile ilgili anonim bazı şiirlerde “Çerkesi takına boncukla yazılsın tarih/ Şaha bir Çingenecik oldu veziriazam.”⁹⁸⁸ denilmektedir.⁹⁸⁹ Bir başka şiirde de “Sen yakışmaz dersin emma kel başa şimşir tarak/Sadrazam oldu Talat cilve-i takdire bak.” denilerek ona karşı olan rahatsızlık dile getirilmiştir. Dönemin şairlerinden Eşref ise “Alemler duçarı behtü hayret ettin Talat’ın/ Haddini bilmez acep çingane bir jön Türkmüsün?/ Mülkü millet sul tedbirinle mahvolmaktadır, Hey ... oğlu ... jön Türkmüsün, bön Türk müsün?”⁹⁹⁰ diyerek ağza alınamayacak ağır ifadeler dahi kullanılmıştır. Ziya Şakir de I. Dünya Savaşı’nın kaybedilmesinden sonra halkın “bu büyük felaketin müsebbiplerine lanet okuduğunu”⁹⁹¹ ifade etmektedir.

I.Dünya Savaşı’ndan sonra Anadolu’da başlayan işgallere karşı ortaya çıkan millî mücadele hareketi bile ilk dönemlerde ittihatçı bir kalkışma olarak tanımlanarak başarısızlığa uğratılmaya çalışılmıştır. Buna karşı millî mücadele taraftarları ise başlattıkları hareketin ittihatçı bir kalkışma olmadığını halka anlatmak için yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Bu yaklaşım tarzı da yine ittihatçılara karşı duyulan öfkenin herkes tarafından kabul edildiğini gösteren yansımasından başka bir şey değildir.⁹⁹² Bu

⁹⁸⁷ Ali Canip de Ziya Şakir’in bu düşüncelerini destekler nitelikte şunları söylemektedir: “Sait Halim Paşa’nın çekilmesi takarrür edince İttihat ve Terakki, Sadrazamlığa Talat’ı getirmeğe karar vermişti. Gayet mevsuk olarak biliyorum ki; Talat bunu şiddetle reddetti. O zaman Ziya Gökalp merkez-i umumide yakasına yapıştı: Sadareti kabul etmezsen haini vatan olursun. Cemiyet buna karar vermiştir diye bağırды, diğer aza da Ziya’ya iltihak edince, bittabi kendi nefsi için değil fakat vatana hizmet için sadareti kabul etti.” Bu şahitlik de Talat Paşa’nın ifa ettiği devlet görevlerini cemiyetin ve arkadaşlarının baskısı ile kabul ettiğini göstermektedir. Yöntem, *a.g.m.*, s. 152.

⁹⁸⁸ İnal, *a.g.e.*, C. IV, s. 1963.

⁹⁸⁹ Talat Paşa’ya karşı oluşan muhalefet onu küçük düşürmek amacıyla Talat Paşa’nın Çingene olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Talat Paşa anılarında bu eleştiriye cevap vererek kendisinin Türk oğlu ve bir Müslüman babanın Müslüman oğlu olduğunu her zaman ispat edebileceğini ifade ederek ailesi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu konuda bkz.: Kabacalı, *a.g.e.*, s.33-34.

⁹⁹⁰ Tevfik Çavdar, *Talat Paşa*, Ankara 1995, s. 12; İnal, *a.g.e.*, s. 1963.

⁹⁹¹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 92.

⁹⁹² Anadolu’da başlayan millî mücadele hareketine karşı ortaya atılan ittihatçı bir kalkışma olduğu propagandasına karşı başta Mehmet Akif olmak üzere birçok önemli isim karşı çıkmış ve bu propaganda

olumsuz yargılar karşısında Ziya Şakir ittihatçı liderlerin kendi gözünde sahip olduğu profillerini ortaya koyarak bir anlamı ile bu kişileri kişiliklerini ön plana alarak savunma ihtiyacı içerisinde girmiştir.

Ziya Şakir, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemleri sonrasında ittihatçı üç paşaya karşı toplumda var olan olumsuz yargılara karşı hazırladığı eserinde bu üç paşayı daha farklı bir profille ortaya koymuştur. Zaten eserine verdiği “*Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*” ismi onun yaklaşımının istikametini de ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Talat Paşa’dan bahsettiği bölümlerde onun devlet yönetiminde aldığı işleri mecburiyet karşısında kabul ettiğini ve ayrıca bu görevler sırasında ortaya koyduğu politikalarda da İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkezi umumisinin etkisinin yoğun bir şekilde hissedildiğini belirtmektedir.⁹⁹³ Böylece Talat Paşa’nın tarih karşısında üzerine aldığı mesuliyet hem azaltılmakta hem de tam tersine onun kendisini vatan için feda ettiği için kahramanlaştırılmaya çalışıldığı hissedilmektedir. Ancak burada şu hususu gözden kaçırmamak gerekir ki Ziya Şakir, Talat Paşa’nın nazırlık ve sadrazamlık dönemlerindeki performansının başarısız olduğunu açıkça dile getirmeye de devam etmektedir. Buna rağmen Talat Paşa’yı tanıyan birçok kişide olduğu gibi Ziya Şakir’in gözünde de Talat Paşa şahsi özellikleri ile ön plana çıkan ve takdir edilen bir kişiliğe sahiptir.

Ziya Şakir, Talat Paşa’yı makam ve mevki hırsı olmayan vatanının çıkarından başka bir şey düşünmeyen mütevazı ve kalender tabiatlı nevi şahsına münhasır bir kişi olarak tanımlamaktadır. Onun bu özelliği ne mebus olduğunda ne dahiliye nazırı olduğunda nede sadrazam olduğunda değişmemiştir.⁹⁹⁴ Örneğin Talat Paşa sadrazamlık makamına geçtikten sonra sadrazamlara mahsus Nişantaşı’ndaki konağa taşınmamış Yerebatan Caddesi’ndeki alelade kâgir binada yaşamaya devam ederek gösteriştense ne kadar uzak bir hayat anlayışına sahip olduğunu göstermiştir. Ziya Şakir bu konu ile ilgili verdiği anekdotlardan birinde de Talat Paşa’nın Sadrazam olmasına ve elinin altında “otuz bin altın” tahsisat-ı mesture olmasına rağmen nezaret evrak müdürü Hacı Nuri Bey’den bir lira borç isteyecek kadar ekonomik sıkıntıda olduğunu da ifade etmektedir.⁹⁹⁵ Böylece onun makamını kişisel çıkar elde etmek için kullanmaktan uzak bir anlayışa sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Talat Paşa’nın Almanya’da öldürülmesinden sonra eşi Hayriye Hanım da *Cumhuriyet* gazetesi muhabirine verdiği röportajda Almanya’da her gün bir şeylerini satarak sade bir yaşam sürdürdüklerini

karşısında yapılanların doğruluğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul 1995, s. 110.

⁹⁹³ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 40-43.

⁹⁹⁴ Ali Canip Yöntem de Talat Paşa’nın elde ettiği makam ve mevkilere rağmen değişmenden eski tanıdıkları Talat olarak kaldığını ifade etmektedir. Yöntem, *a.g.m.*, s. 152.

⁹⁹⁵ Ziya Şakir bu hatırayı inkılâbın ilk yıllarında Selanik’teki merkez-i umumi evrak müdürlüğü vazifesini yerine getirirken Talat Paşa’nın Dahiliye Nazırı olmasından sonra nezaret evrak müdürlüğüne atanan Hacı Nuri Bey’in hatıratından aynen aldığını ifade etmektedir. Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 69-70.

anlatmaktadır.⁹⁹⁶ Sadrazamlık, dahiliye nazırlığı ve önemli bir cemiyetin liderliğini yapmış bir insanın ekonomik sıkıntı içinde noktalanmış yaşamı Ziya Şakir'in tespitlerindeki isabetini de ortaya koymaktadır.

Ziya Şakir, Talat Paşa'nın makam ve mevki hırsına sahip olsa idi daha Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Mebusanın başkanlığı görevine Ahmet Rıza'yı değil kendisini seçtirirdi diyerek onun makam ve mevki hırsından ne kadar uzak bir karaktere sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁹⁹⁷ Ancak bu tespitin doğruluğu şüphelidir. Zira bu dönemde Ahmet Rıza isminin popülerliği Meşrutiyet'in ilanı sonrasında daha da artmıştı. Talat Paşa ise daha birçok kişi tarafından tanınmayan bir isimdir.⁹⁹⁸ Bu iki isminden Ahmet Rıza Bey'in aldığı iki yüz beş oya karşılık Talat Paşa'nın aldığı yüz on altı oyda bu durumu açıkça göstermektedir.

Ziya Şakir, Talat Paşa'nın paraya tamah etmeyen kalenderliğini kendisinden sonra sadarete geçen İzzet Paşa'ya 2 Kasım 1918'de yazdığı mektubu eserine alarak göstermeye çalışmıştır. Bu mektupta Talat Paşa yurtdışına kaçma nedenini açıkladıktan sonra ekonomik durumu ile ilgili olarak da bilgi verir ve şunları yazar: "Bütün servetim, zatı şahanenin ihsan ettiği otomobil esamisiyle her ay arttırdığım yirmişer liradan müterakim bin altı yüz liralık istirazı dahili bedelinden ve bir de dört arkadaşım ile birlikte isticar ettiğim çiftlik devri icarından hasıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını aileme terk ederek bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim."⁹⁹⁹ Yanına aldığı paranın azlığı nedeniyle Berlin'de kısa sürede parasız kalan Talat Paşa bazı özel eşyalarını rehin vererek para bulup yaşamını sürdürmeye çalışmıştır.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1982, C. IV, s. 1947.

⁹⁹⁷ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 37 Meclis başkanlığı ve başkan yardımcılığı için yapılan oylama sonucunda Ahmet Rıza Bey 205 oy almıştır. Başkan seçiminden bir gün sonra yapılan yardımcılık seçiminde ise Talat Paşa 215 oyun 116'sını alarak başkan yardımcılığına seçilmiştir. Tefik Cavdar, *Talat Paşa*, s. 110.

⁹⁹⁸ Oylama öncesi "Cavid Bey, Hüseyin Cahid'in yanına gelerek oyunu bizim Talat'a ver diyor. Hüseyin Cahid kim diye üstelince ilerde iri boyuyla gülümseyen birini gösteriyor. Bu Talat Beydir." Bu anekdot da Talat Paşa'nın bu devirde çok da tanınan bir isim olmadığını göstermektedir. Cavdar, *Talat Paşa*, s. 110. Rıza Tefik Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan kargaşa sırasında İttihat ve Terakki adına düzeni sağlamak adına çaba gösterirken Selanikli Rahmi yanına gelerek Selanik merkez-i umumisinin selamını iletmiştir. Bu Selma üzerine Rıza Tefik "Bana Selanik'ten selam gönderip gözlerimden öpen adamların kimler olduklarını hiç bilmiyordum" diyerek başta Talat Paşa olmak üzere Cemiyetin merkezi Selanik'te mücadele eden isimlerin Osmanlı kamuoyuna ne kadar yabancı olduklarını vurgulamaktadır. Rıza Tefik, *a.g.e.*, s. 175; Yalçın, *Talat Paşa*, s. 39.

⁹⁹⁹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı*, s. 97-98; Ziya Şakir, *Siyasi Fırka Reisleri...*, *Tasvir-i Efkar*, 26 Eylül 1930, Tefr. No.:72, s. 3; Yalçın, *Talat Paşa*, s. 60; Kabacalı, *a.g.e.*, s. 13. Talat Paşa ile birlikte yurtdışına giden Dr. Nazım'ın yanındaki parada 18 liradan ibaret olan yol harçlığından ibarettir. Ailesine de beş aylık maaşının tutarı olan 300 lirayı bırakmıştır. Eyicil, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁰⁰⁰ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı*, s. 99-100; Ziya Şakir, *Siyasi Fırka Reisleri...*, 25 Eylül 1930, Tefr. No.: 71, s. 3; Yalçın, *Talat Paşa*, s. 49. Talat Paşa'nın yanında çok az para bulunduğu ile ilgili bilgilere karşılık Dr. Nazım, İzmir suikastı nedeniyle tutuklanıp Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanırken I. Dünya Savaşı sonrasında yurt dışına çıkışları hakkında bilgi vermiştir. Verdiği bilgilerde kendisinin yanında on sekiz lira olduğunu Talat Paşa'nın yanında ise dokuz yüz bin lira olduğunu söylemiştir. Eyicil, *a.g.e.*, s. 297.

Ziya Şakir, Sadrazam Talat Paşa'nın her ne kadar büyük bir hazineyi kontrol etse de kendisine bu hazineden bir çıkar sağlamadığını düşünmekte ancak bunu söylerken bu dönemde elindeki gücü ve mevkii kişisel çıkar elde etmek için kullanan ittihatçıların olmadığını da iddia etmemektedir. Bu noktada Talat Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyetinin kendisini feshettiği tarihi kongredeki konuşmasından yolsuzluklarla ilgili bölümü eserine şöyle aktarmıştır: "Harp uzadıkça iâşe ve vesaiti nakliye umurunda türlü türlü yolsuzluklar yapıldı. Bunları inkâr etmemek lazımdır. Bu gibi vakaları menetmek ve müsebbiplerini tecziye eylemek lazımdı. Hükümet maalesef bu vazifesini de yapamamıştır. Fakat yolsuzluk yapanlar meydandadır, yani biz."¹⁰⁰¹ Ziya Şakir bunları aktardıktan sonra "İttihat ve Terakki erkânının iç yüzlerine vakıf olan zevatın hepsi bilirler ki bunlardan hiçbirisi (Talat, Enver ve Cemal Paşalar) devletin hazinesinden veyahut hükümetle alakası olmayan dalavereli işlerden on para bile kazanmayı akıllarına getirmemişlerdir... Gerçi bu adamlar idarî ve siyâsî birçok hatalar yapmışlardır. Dik başlılıkları yüzünden büyük ve tarihî mesuliyetler altında kalmışlardır. Fakat kendileri manevî şeref ve haysiyetlerini lekedar edecek olan hiçbir küçüklükte bulunmamışlardır."¹⁰⁰² diyerek Talat Paşa'nın idari hataları ile onun güvenilir ve dürüst bir insan olma özelliğini birbirinden ayırmıştır.

Ziya Şakir'in özellikle ittihatçı liderlerin ve Talat Paşa'nın makam ve mevkilerini kişisel çıkar elde etmek için kullanmadıklarını vurgulamaktaki ısrarı, I. Dünya Savaşı sürecinde büyük bir dedikodu olarak halk arasında yayılan ittihatçıların yolsuzluk dedikodularına cevap vermek amacını taşımaktadır. Benzer bir yaklaşımı Talat Paşa da anılarında sergileyerek ittihatçılar içerisinde iki belki üç kişinin yolsuzluğa bulaşmış olabileceğini ancak bunun büyük bir cemiyet olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin tamamını lekeleyemeyecek kadar istisnai bir durum olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰³ Kazım Nami Duru da "gerçek ittihatçıları" şöyle tanımlamaktadır: "Meşrutiyet'i elde etmek için hayatlarını dahi hakir görecektense kadar çalışan gerçek İttihatçılar hep böyle dünyalığa, mevkîe karşı kayıtsız kaldılar. Onlar mevkîe koşmadılar, mevkîiler onların ayaklarına geldi."¹⁰⁰⁴

Ziya Şakir, Talat Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyetinin örgütlenmesinde ifa ettiği önemli rolü nedeniyle de ona büyük bir önem vermektedir. Meşrutiyet'in ilanından önce Edirne'de ve daha sonra Selanik'te kendisi gibi düşünenleri etrafında toplayarak örgütlenmede gösterdiği başarılar Talat Paşa'yı öne çıkaran önemli ayrıntılardandır. Ziya Şakir, Talat Paşa'nın örgütçülüğündeki başarısını da gösterdiği

¹⁰⁰¹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 94. Ali Fuat Türkgeldi de ittihatçılar içerisinde maaşları ile geçinemeyip de tahsisat-ı mesture ile açıklarını kapayanlar olduğu gibi harp sırasında bol bol vagon ticareti yapanlar da olduğunu ifade etmektedir. Ancak Ali Fuat Türkgeldi, Talat Paşa'nın ise pek sade yaşadığından sonuna kadar maaşıyla geçindiğini belirtmektedir. Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 46. Talat Paşa da anılarında I. Dünya Savaşı sırasında başta Enver Paşa'nın yakın koruması altındaki Hakkı Paşa başta olmak üzere yolsuzluğa bulaşan İttihatçıların varlığından bahsetmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Kabacalı, *a.g.e.*, s. 39-41.

¹⁰⁰² Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 86.

¹⁰⁰³ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁰⁰⁴ Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul 1957, s. 44.

cesarete ve gözü peklige bağlamaktadır.¹⁰⁰⁵ Ona göre Talat Paşa'nın başarısız geçen birinci Dahiliye Nazırlığından bir süre sonra tekrar bu görevi kabul etmesi,¹⁰⁰⁶ Bab-ı Âli baskını¹⁰⁰⁷ fikrini ilk kez ortaya atarak İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidar koltuğuna oturmasını sağlaması¹⁰⁰⁸ ve kısa bir süre sonrada sadrazamlık koltuğuna oturması¹⁰⁰⁹ onun bu cesaretine Ziya Şakir tarafından verilen örneklerdir. Ayrıca Ziya Şakir, Talat Paşa'nın özel gayelerinden birisinin cemiyeti, "Malta veyahut Rodos şövalyeleri gibi, adeta bir tarikat haline sokmak" olduğunu ve bu konuda Abdülaziz Mecdi Efendi'nin tavsiyesi ile masonluğunun¹⁰¹⁰ yanında bir Türk tarikatı olması nedeni ile Bektaşiliği de benimseyerek bu tarikatın en imanlı muhibleri arasına girdiğini ifade etmektedir.¹⁰¹¹ Talat Paşa'nın bu gayretinde onun sahip olduğu "müthiş particiliği"nin etkili olduğu da dile getirilmektedir. Bu nedenle de "İttihatçılığı bir fırkacılık değil, dini bir tarikat haline getirmeyi istemiştir."¹⁰¹² Bu noktada Talat Paşa'nın örgütlenmede gösterdiği başarıyı Şükrü Hanioğlu ise şöyle ifade etmektedir: "Cenap Şehabeddin Bey'in belirttiği gibi Sandanski'ye taş çıkartan... korkunç bir komiteci değil, Stalin Tarzında karmaşık bir yapıyı koordine edebilen, onun toplumda mevcut aktivizmi yönlendirmesini sağlayan bir parti organizatörüydü."¹⁰¹³

Ziya Şakir'in gözünde Talat Paşa hakşinas bir kişiliğe de sahiptir. Bu konuda onun verdiği en önemli örnek ise Talat Paşa'nın yıllarca Meşrutiyet'i ilan ettirebilmek için II. Abdülhamid yönetimine karşı verdiği mücadeleye rağmen daha sonra ona karşı olan tutumundaki değişmedir. Ziya Şakir, Talat Paşa'nın II. Abdülhamid'e zeki ve dirayetli yönetim anlayışı nedeni ile ona "Kayserili" diye hitap ettiğini belirtmektedir.¹⁰¹⁴ Talat Paşa'nın II. Abdülhamid'in hastalanması üzerine telaşlandığını

¹⁰⁰⁵ Talat Paşa'nın cesareti hakkında Cemil Topuzlu da hatıratında bahsetmektedir. Bir gün Talat Paşa'yı ziyarete gider ve Talat Paşa olmadığı için onu beklemeye başlar. Sonra Talat Paşa gelir ve arka ceplerinden iki tane silah çıkarır. Bunun nedenini de şöyle açıklar: "Ne yapalım düşmanlarımız pek çok. Bize suikast yapmaya uğraşıyorlar. Kendimi müdafaa için bunları taşıyım. İyi silah kullandığım için bana silah sıkmak güçtür... Bununla beraber bizim gibilerin yani büyük inkılâp yapanların ölümü kurşunladır." diye konuşur. Topuzlu, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁰⁰⁶ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 46-48.

¹⁰⁰⁷ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 77- 83; Rıza Tevfik, *a.g.e.*, s. 169-175; Şeref Çavuşoğlu, Benim Gördüğüm Bab-ı Ali Baskını, *Yakın Tarihimiz*, C. I, 1962, s. 193-196; Uzer, *a.g.e.*, s. 318-324.

¹⁰⁰⁸ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 54.

¹⁰⁰⁹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 60.

¹⁰¹⁰ Ziya Şakir'e göre Talat Paşa'nın masonluğa girişinde Naki Bey'in yönlendirmesi etkili olmuştur. Naki Bey'in de böyle bir yönlendirmede bulunurken özellikle cemiyet faaliyetleri sırasında zabıta kuvvetleri tarafından takip edilmekten ve baskına uğramaktan kurtulunması amacını taşıdığı ifade edilmektedir. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 1 Şubat 1933, I. Bölüm, Tefr. No.: 51, s. 8

¹⁰¹¹ Ziya Şakir bu bilgiyi Talat Paşa'nın bu konudaki düşüncelerini sorduğu Abdülaziz Mecdi Efendi'nin bizzat dikte ettirdiği notlardan aldığını ifade etmektedir. Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 90. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu da Talat Paşa'nın masonluğunun yanında Bektaşiliği de benimsediğini ifade etmektedir. Ona göre Talat Paşa'yı masonluğa ve Bektaşiliğe sokan kişi ise Nazif Süleyman Bey'dir. Tepedelenlioğlu, *a.g.e.*, s. 59,60.

¹⁰¹² Babacan, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰¹³ Hanioğlu, *Talat Paşa...*, s. 119.

¹⁰¹⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 30 Ocak 1932, Tefr. No.: 49, s. 8.

ve arkadaşlarına “Bu adam, Avrupa siyasetinde büyük bir tecrübesi ve hatta hükümdarlarla siyasi rical üzerinde mühim tesirleri vardı. Günün birinde bize lazım olabilirdi.” dediğinin kaynağı sağlam olan rivayetlerden olduğunu da eklemektedir. Bu rivayetin yanı sıra II. Abdülhamid’in cenazesine katılan Talat Paşa kendini tutamayarak ağladığını da ifade etmektedir.¹⁰¹⁵

Ziya Şakir’in Talat Paşa’yı eleştirdiği yazısı sonrasında ülkesini terk etmek zorunda kaldığı ve geri döndüğünde ise sürgün cezasına çarptırıldığı düşünüldüğünde onun Talat Paşa hakkındaki görüşleri oldukça dikkate değerdir. Zira onun Talat Paşa’yı olumlayan ve onun karakteri itibarı ile saygıyı hak eden bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koyması beklenmeyebilirdi. Ancak o, bu konuda yaşadıklarına rağmen kendi bakış açısı doğrultusunda Talat Paşa hakkında genel anlamda olumlu bir görüş ortaya koymuştur.

b-Enver Paşa

Enver Paşa yakın tarihimizin adından en fazla bahsedilen tarihî kişiliklerinden birisidir. O, bir taraftan “hürriyet kahramanı” sıfatıyla Osmanlı Devleti’nde meşruti idarenin kurulmasındaki en önemli isimlerden birisi olarak şöhret kazanırken diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin Almanya ile ittifak kurarak I. Dünya Savaşı’nda yenilmesinin de baş sorumlusu olarak tanınmaktadır. Ayrıca Sarıkamış gibi büyük bir facianın sorumluluğunun da onun omuzlarında olduğu unutulmamalıdır. Bu olumlu ve olumsuz yargıların özellikle Mütareke dönemi ve cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda yoğunlaştığı düşünüldüğünde onun hakkında doğru ve yanlış birçok iddianın gündeme gelmesi olağan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi bir kafa karışıklığı döneminde Ziya Şakir, Enver Paşa ismi etrafında var olan yargılara karşılık onu tarihi bir kişilik olarak ortaya koymaya çalışmıştır.

Ziya Şakir, Enver Paşa ile ilgili olarak önce 1930 yılında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımladığı “*Mustafa Fazıl Paşa’dan Fethi Okyar’a Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı*” adlı eserinin 74. tefrikasından 102. tefrikasına kadar olan bölümde bilgiler vermiştir. Daha sonra bu tefrikadaki hususları fazla değiştirmeden “*Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı*” adlı eserinde tekrar yayınlamıştır. Eserin ilk halinin İttihatçılara karşı sert bir önyargının bulunduğu Cumhuriyetin ilk yıllarında yayınlanmış olmasına rağmen Ziya Şakir olabildiğince bu sert tutum ve yargılardan sakınmaya çalışmıştır. Zira esere dikkatli bir gözle bakıldığında bu hassasiyet fark edilmektedir. Ziya Şakir bu hassasiyete karşılık diğer taraftan da Enver Paşa’nın “Enveriye” adı verilen başlık değişikliğinden ve yine onun I. Dünya Savaşı sırasında harf alanında yaptığı değişiklikten ise hiç bahsetmemiştir. Benzer değişikliklerin Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda da yapılması nedeni bu alanda yapacağı yorumların yanlış

¹⁰¹⁵ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 91-92.

algılanmasından çekinmesi nedeni ile bu hususlara temas etmemesi kuvvetle muhtemeldir.

Ziya Şakir, Enver Paşa'yı ele alırken onu doğumundan vefatına kadar askerî ve siyasi bir kişilik olarak her yönü ile ortaya koyma iddiasından oldukça uzaktır. O, Talat Paşa ile ilgili olarak ortaya koyduğu yaklaşımın bir benzerini Enver Paşa için de ortaya koyarak İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu önemli lideri hakkındaki ön yargılara karşı bu tarihi ismin şahsi özelliklerini ön planda tutarak ele almıştır. Bu nedenle de eserde siyasi veya askerî boyut ve tartışmalar ikinci planda kalmıştır. Ziya Şakir, Enver Paşa ismi ile ilgili olarak genel kabul görmüş klişe yaklaşımlara karşı şüphe ile yaklaşmış ve bu konuda farklı ve alternatif cevaplar ortaya koymuştur. Örneğin onun gerçekten bir hürriyet kahramanı olup olmadığı, askerî anlamda yükselişi bir başarı hikâyesi midir, yoksa planlı bir çalışmanın ürünü müdür? Osmanlı Devleti ile Almanya ittifakı sadece onun hayranlığının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir sonuç mudur? Bu bağlamda I. Dünya Savaşı yenilgisinin tüm sorumluluğunu Enver Paşa'ya yüklemek gayretkeşliğinin nedeni nedir? İşte bu sorular ve bu sorulara verdiği cevaplar oldukça ilginç bir husustur.

(1)-Mütevazı ve Çekingen Bir Asker Olarak Enver Paşa

Ziya Şakir, Enver Paşa'nın en önemli kişisel özelliklerinden birisinin çekingenliği ve mütevazılığı olduğunu düşünmektedir. Bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “Yüzünün hatları son derece düzgün. Bu sevimli çehrenin en kuvvetli tarafı bilhassa gözleri. Bu gözler biraz sert ve haşın olmakla beraber, bakanların kalbini derhal büyüleyecek kadar sehhar. Az konuşur. Az güler. Fakat abus değil, umumi heyeti ve jestleri ilk nazarda mağrur ve azametli gibi görüldüğü halde bilakis mütevazı. Hatta kendini göstermekten bile muhteriz” ve müctenip. Bir daha tekrar edelim, o devrin tabiriyle kız gibi bir delikanlı...”¹⁰¹⁶ Ziya Şakir'in bu tespitlerindeki isabet Enver Paşa'nın anıları okunduğunda da rahatlıkla fark edilmektedir. Enver Paşa kurmay yüzbaşı olarak Selanik'e atandıktan sonra oradan Manastır'a gönderilmiştir. Manastır'da Bulgar çeteleri ile birçok çarpışmaya girmesine rağmen bu hususları kısa cümlelerle geçiştirerek övünmek gayreti içine girmemiştir.¹⁰¹⁷ Hâlbuki bu mücadeleler onun kendisini bir kahramanlaştırma aracı olarak kullanabileceği önemli hususlar olmasına rağmen o, böyle bir davranış göstermeyerek sahip olduğu mütevazılığı ortaya koymuştur.¹⁰¹⁸

Ziya Şakir, Meşrutiyet'in ilanından sonra Manastır'dan Selanik'e gelen Enver Paşa'nın kendisini “hürriyet kahramanı” olarak karşılamaya istasyona gelenlerin yoğun nümayişleri karşısında heyecandan renkten renge girdiğini ve konuşamaz duruma

¹⁰¹⁶ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 105.

¹⁰¹⁷ Enver Paşa'nın Balkanlarda eşkıya takibi sırasında yaşadıkları olaylarla ilgili olarak Kazım Karabekir ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu konuda bkz. Kazım Karabekir, *Hayatım*, İstanbul 2011.

¹⁰¹⁸ Haz. Halil Erdoğan Cengiz, *Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*, İstanbul 2014, s. XI.

geldiğini belirtmektedir. Bu arada mütemadiyen “Ben bir şey yapmadım.” diye söylendiğini ve kendisinden beklenen konuşmayı ise yapamadığını sadece “vatandaşlar” diyebildiği ifade edilmektedir.¹⁰¹⁹ Ziya Şakir’e göre Enver Paşa’nın bir şey yapmadığını söylemesi aslında tevazunun dışında bir gerçekliği de ifade etmekteydi. Ona göre bu gerçekliğe rağmen Enver Paşa’nın hürriyet kahramanı olarak ilan edilip “yarım mabutlar” sınıfına yükselmesinin en önemli nedeni İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selanik ve Manastır şubeleri arasında yaşanan rekabetti. Manastır’ın Selanik umumi merkezinden izin almadan Meşrutiyet’i ilanı Selanik’i rahatsız etmişti. Bunun üzerine Niyazi Bey’e karşı Enver Paşa ortaya çıkarılmaya karar verildi.¹⁰²⁰ “O güne kadar cemiyete mensup diğer zabitlerden farklı hiçbir iş görmemiş olan Enver, hürriyetin timsali sıfatıyla Selanik’e getirildi.” Burada madem önemli bir iş görmedi de neden Enver Bey seçildi sorusuna Ziya Şakir, onun cemiyetin emri karşısında kız kardeşinin kocası Nazım Bey’i Mustafa Necip’in rovelverinin önüne sürmesi ve sahip olduğu mütevazılık nedeni ile bir şımarıklık göstermeyeceğine herkesin emin olmasını gerekçe göstermektedir.¹⁰²¹ Bu nedenle de Ziya Şakir, Enver Paşa’yı “merkez-i umuminin yarattığı bir put...” olarak tanımlamaktadır. Gerçekten de Enver Paşa, Selanik istasyonuna gelince heyecandan inmek istememiş bunun üzerine de Talat Paşa tarafından vagonun kompartımanından güç bela sürüklenerek ancak indirilebilmiştir.¹⁰²² Ziya Şakir ise “hürriyet kahramanının” vagona inmediğini ve vagonun ücra bir köşesinde sıtmaya tutulmuşçasına tiril tiril titrediğini ifade etmektedir.¹⁰²³ Bu iki anlatı aralarındaki küçük farklılıklara rağmen Enver Paşa’nın “hürriyet kahramanlığı” ile onurlandırılma karşısında çekingen bir vaziyet aldığını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.

Ziya Şakir’in Enver Paşa’nın Selanik’te trenden indikten sonra heyecandan konuşamadığı ve mütemadiyen “Ben bir şey yapmadım.” sözünü tekrar ettiği ile ilgili ifadeleri Enver Paşa’nın anılarında daha farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Enver Paşa anılarında Selanik’te trenden indikten sonra bir konuşma yaptığını ve bu konuşmasında şunları söylediğini anılarına kaydetmiştir: “Vatandaşlar! Hakkımda lütfen gösterilen eser-i muhabbete teşekkür ederim. Ben buna layık olmak için bir şey yapmadım. Her Osmanlının seve seve ifaya koşacağı bir vazife hasbettali uhdeme verildi. Eğer bunu hakkıyla ifa edebilseydim bu mükâfat kâfidir...”¹⁰²⁴ Bu satırlar dikkatli bir şekilde okunduğunda Meşrutiyet’in ilanı için eniştesini bizzat öldürtmeye çalışan, rahat bir yaşamı idealleri uğruna elinin tersi ile iterek dağa çıkan bir askerdeki mütevazılık

¹⁰¹⁹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı ...*, s. 114-115. Burada Ziya Şakir’in belirttiğinin aksine Enver Paşa’nın çok uzun olmayan bir konuşma yaptığı çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu konuşmanın detayları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Cengiz, a.g.e., s. 94; Aydemir, a.g.e., C. II., s. 17.

¹⁰²⁰ Ziya Nur Aksun, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, İstanbul 2005, s. 27.

¹⁰²¹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 116-117.

¹⁰²² Aydemir, a.g.e., C. II., s. 15.

¹⁰²³ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 113.

¹⁰²⁴ Cengiz, a.g.e., s. 94.

rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu nedenle konuşmada da belirtildiği gibi “Ben bir şey yapmadım.” ifadesi gerçek anlamda bir tevazu amacı ile kullanılmıştır.¹⁰²⁵

Nazım Bey’e düzenlenen suikast sonrasında Selanik, başkentin daha fazla ilgisini çekmiş ve bu şehirdeki gelişmelere karşı sıkı bir tarassut başlamıştı. Enver Paşa’nın suikasttan bir süre sonra İstanbul’a çağırılması üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ondan şüphelenildiği sonucunu çıkarmışlardı. Bu nedenle Enver Paşa, İstanbul’a gitmeyerek bir gece Tikveşe doğru yola çıkmış ve Meşrutiyet uğrunda açıkça mücadeleye başlamıştır.¹⁰²⁶ Bu nedenle Enver Paşa, Ziya Şakir’in ifade ettiği gibi cemiyetin diğer üyelerinden daha önemli bir iş yapmamış cemiyet üyesi değildi. Aksine cemiyet için önemli bir fedakârlıkta bulunmuş ve Meşrutiyet’in ilanı için isyan etmiş birisidir. Eğer bu girişim sonrasında bir başarısızlık vuku bulsa idi Enver Paşa’nın idam edilerek ya da ülkenin en ücra köşelerinden birisine sürgüne gönderilerek cezalandırılacağı açık bir gerçektir. Bu gerçeğin farkında olan Enver Paşa da anılarında şunları kaydetmişti: “Şehrin kapısında kolcuların gözüne ilişmeden çıktık. Vardar kapusundan henüz açılmış olan kahvelerin önünden geçerken, artık Selanik’e veda ediyordum. Nişanlarımı sökerken hissettiğin ufak bir teessür büsbütün zail olmuştu. Vakıa artık eski tahayyülâtım gibi memlekete hadim iyi bir asker olamayacaktım. Çünkü bu andan itibaren hiç idim. Dağda ise kim bilir hangi kurşunla vurularak, asi diye cesedim bir köşeye atılacaktı. Fakat memnun idim. Çünkü şimdiye kadar memlekete esaslı bir faide temin edemeden on defa ademe mahkum olup kurtulan hayatımı bu kere hakikaten vatan selameti yolunda sarf edecektim.”¹⁰²⁷ Bu düşünce ile vazifesini terk ederek dağa çıkan birisini cemiyetin diğer üyelerinden farklı bir iş yapmamış olarak telakki etmek çok doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir.

Ziya Şakir, Enver Paşa’nın hürriyet kahramanı olarak ortaya çıkmasını bilinçli bir tercih olarak kabul etse de onun ahlaki özellikleri konusunda ise herhangi bir tereddüdü yoktur.¹⁰²⁸ Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu levazımında yapıldığı söylenen yolsuzluklarla ilgili olarak “Ahlakının metanet ve dürüstlüğü

¹⁰²⁵ Benzer bir tevazuyu da Resneli Niyazi’nin hatıratında da görmekteyiz. Resneli Niyazi Bey hatıratında şunları söylemektedir: “Benim küçücük hizmetlerimin olduğundan çok büyüldüğünü görüyorum. Şahsiyetimin, yaptığım işin bu kadar büyük alkışlara kıymeti olmadığını anlatmak, ispatlamak için hatıralarımı yazmak zorunda kaldığımı söylemek istiyorum. Ben ne yaptım, bilmem? İttihat ve Terakki Cemiyetinden aldığım bir emri; beni Resne’de bulunduran talih başka bir arkadaşın başına konmuş olsaydı benden daha az mı yerine getirecekti?” Resneli Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul 2003, s. 10.

¹⁰²⁶ Enver Paşa’nın ansızın kaybolmasından sonra Neue Freie Presse gazetesinde onun Jön Türkler tarafından öldürülmüş olabileceği ile ilgili bir haber yayımlanmıştı. Bunun üzerine Enver Paşa aynı gazeteye bir yazı yazmış ve: “Jön Türkler tarafından öldürülmedim. Bilakis vatanımın kana boyanmasına sebep olan idare-i müstebideyi yıkarak yerine idare-i meşrûta tesis etmek için arkadaşlarımla beraber çalışmak üzere dağa çıktım.” diyerek amacını açıkça ortaya koymuştur. Cengiz, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁰²⁷ Cengiz, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁰²⁸ Enver Paşa’nın ahlaki özellikleri ile ilgili olarak İsmet İnönü de şunları söylemektedir: “Enver Paşa, şahsi meziyetleriyle, iyi bir asker, iyi bir subay, iyi bir insan olarak cemiyetin kusur olarak bildiği unsurlardan, insanın tasavvur edemeyeceği kadar nasibi olmayan bir tiptir. Asker vasıfları bakımından vazife sever, çalışkan ve korku nedir bilmez müstesna bir kahraman olarak askerliğin aradığı ölçülerin en yukarı seviyesinde yer almıştır.” İnönü, *a.g.e.*, C. I., s. 147.

dolayısıyla şahsen en küçük bir suistimale tenezzül edeceği akıl ve hayalden bile geçirilemezdi.”¹⁰²⁹ diyerek yolsuzluklar karşısında Enver Paşa’nın ahlakını ön plana taşımıştır. Ziya Şakir’e göre yaşanan suistimallerde Enver Paşa’nın saflığı etkili idi. Enver Paşa, etrafındaki insanların gururunu okşayarak saflığından istifade ettiklerini anlayamamıştı.¹⁰³⁰ Ziya Şakir’e göre özellikle “dinî ve millî mefkûre” üzerinden hareket ederek Enver Paşa’yı kandırmak oldukça kolaydı. Enver Paşa’nın bu fikirlerle kendisini kandıranlara tahsisat-ı mestureden ciddi miktarlarda para aktardığı da Ziya Şakir tarafından ifade edilmektedir.¹⁰³¹ Buna karşın Enver Paşa “Şahsına en küçük bir menfaat gözetmemiştir.”¹⁰³² Enver Paşa’nın etrafına toplanan kişilerden etkilenecek yanlış adımlar attığı tespiti konusunda Dr. Nazım Bey ve Bahaddin Şakir de hemfikirdir. Zira I. Dünya Savaşı’ndan sonra Enver Paşa’nın Rusya’daki faaliyetleri sırasında etrafındaki insanların etkisinde kalarak yanlışlıklar yapacağı düşüncesi nedeni ile Dr. Bahaddin Şakir ve Rusuhi Bey, Dr. Nazım’ın Rusya’ya geçerek onun yanında kalması gerektiğine karar vererek bunu uygulamışlardır.¹⁰³³

Enver Paşa Balkanlarda ilk askerlik görevine başladıktan harbiye nazırı olana kadar sahip olduğu kişisel özellikleri itibari ile de zamanla değişime uğramıştır. Ziya Şakir’e göre bu değişiklikte özellikle Enver Paşa’nın etrafında bulunan ve verdikleri telkinlerle sürekli onu etkileyen bir grup doğrudan etkilidir. Enver Paşa’nın şahsiyetinde meydana gelen bu değişiklikler yakın arkadaşları tarafından da fark edilmiş ve bu durum Enver Paşa’ya olan bakış açısının da zamanla değişmesine neden olmuştur.¹⁰³⁴ Ziya Şakir’e göre herkesin söylediği gibi Enver Paşa’nın kendisine Napolyon gibi bir istikbal yapmak istediği ile ilgili hüküm vermek konusunda acele etmemek gerekir.¹⁰³⁵ Ona göre Enver Paşa’da zaman içerisinde ortaya çıkan Napolyon olma isteği değil Turan İmparatoru olmak hayaliydi. Bu hayalide onun çevresinde bulunan kişiler

¹⁰²⁹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 174.

¹⁰³⁰ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, V. Kısım, 11 Ocak 1935, Tefr. No.: 164, s. 9.

¹⁰³¹ Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasvirî Efkar*, 2- 4 Ağustos 1943, Tefr. No: 113-115, s. 3.

¹⁰³² Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı ...*, s. 177.

¹⁰³³ Eyicil, *a.g.e.*, 194.

¹⁰³⁴ Bu konuda Ziya Şakir, Talat Paşa’nın Enver Paşa’nın Harbiye Nazırı olması fikrine sıcak bakmamasını örnek göstermektedir. Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı ...*, s. 159.

¹⁰³⁵ Ahmet Rıza da Enver Paşa’nın askeri şöhrat kazanma arzusu ile dolu olduğunu ve Napolyon gibi olmak istediğini ifade etmektedir. Bu iddiasına Enver Paşa’nın Hareket Ordusu ile İstanbul’a gelişini, Trablusgarp Savaşı’nı ve Türkistan’da Ruslarla savaşırken şehit düşmesini delil olarak kabul etmektedir. Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 378; Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 277. Enver Paşa bu iddialara cevap verircesine karısı Naciye Sultan’a 1.05.1921’de gönderdiği büyük boy Fransızca Napolyon Bonapart kitabının iç kapağına şunları yazmıştır: “Bu kitabı ihtimal ki Napolyon’u çok takdir ettiğimden gönderdim sanacaksın, hayır. Bununla cicime hayatın, bahusus Napolyon’unki gibi oynak bir yaşayışın muhtelif parçalarını iyi tasvir ettiğinden gönderiyorum. Bazı gazeteler benim Napolyon’u taklit ettiğimi yazmışlardı. Ne kadar yanlış telâkki. Ben, benden başka bir şey değilim, olamam, binaenaleyh Napolyon’un taklidi olarak ikinci olmak aklımdan hiç geçmemiştir. Hem de Napolyon’un hedefiyle benimki arasında dağlar kadar fark var. O, Napolyon olmak için çalıştı; ben ise kendimi esir Müslüman yığınının halâsı için yoketmek hedefini takip ediyorum. Zaten bence şahıslara bağlı fikirler ve hareketler onunla birlikte kalacağından ben her halde şahısların fikirlere feda edilmesini ve ancak fikirlerin husulü için iyi bir teşkilatı yaşatacak ve belki bunun için de kaybedecek şahısların çalışmasını esas bilirim...” Bu ifadelerle bakıldığında Enver Paşa, Napolyon’a benzemeye çalıştığı iddiasını kesin bir dille reddetmiştir. Bardakçı, *Enver*, s. 224.

tarafından zorla kafasına sokulmuştu.¹⁰³⁶ Bu kişilerden en önemlileri Ziya Gökalp ve Doktor Nazım'dır.¹⁰³⁷ Ziya Gökalp'in "yağlandıra ballandıra tasvir ve tavsif ettiği kızıl elma, genç komutanın eline geçtikten sonra Enver Paşa'nın Turan İmparatorluğu tacını giymesi işten bile değildi." Bu düşünce İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinde büyük bir hayranlıkla kabul edilmekte idi.¹⁰³⁸ Doktor Nazım da Enver Paşa'nın içinde ihtiras ateşini yakarak onun kişiliğinde önemli bir değişikliğin ortaya çıkmasına neden olmuştu.

(2)-Falcıların Vaatlerinin Gerçekleşmesini Bekleyen Enver Paşa

Ziya Şakir, Enver Paşa'nın gözü pek ve atılgan bir kişiliğe sahip olmasının onun önemli bir özelliği olduğunu dile getirmektedir. Ona göre Enver Paşa idealleri uğruna elinden gelen her türlü fedakârlığı yapmaktan çekinmeyecek bir kişiliğe sahiptir. Balkanlardaki komitacılarla mücadelesi, eniştesini cemiyetin emri ile öldürtmek için elinden geleni yapması ve sonrasında isyan ederek dağa çıkması, Trablusgarp Savaşı, Bab-ı Âli baskını, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı'nın bütün sorumluluğunu üzerine alması, Orta Asya Türklerini bir Turan İmparatorluğu etrafında toplama düşüncesi onun bitmek bilmeyen ideallerinin ve hayallerinin en önemli noktalarını oluşturmaktaydı. Ancak onun hayallerini gerçekleştirmek için ortaya koyduğu çabaları bir türlü istediği neticeleri vermemekteydi.

Ziya Şakir, Enver Paşa'nın gözü pek ve atılgan kişiliğinin oluşmasında kendi geleceği ile ilgili bilgiler veren bir kadın falcının etkisi olduğunu iddia etmektedir.¹⁰³⁹ Ziya Şakir falcıların onun sol avucunda ve bileğine yakın noktada gördükleri üç yıldız işaretine¹⁰⁴⁰ son derece ehemmiyet verdiklerini ve şu yorumu yaptıklarını ifade etmektedir: "Sen insanların çıkabileceği en yüksek mertebeye vasıl olacaksın."¹⁰⁴¹ Ziya Şakir, Enver Paşa'nın I. Dünya Savaşı'nda bütün sorumluluğu üstüne alarak cepheden cepheye koşmasında oradan Orta Asya'ya geçmesinde falcıların özellikle de bir kadın falcının sürekli yinelediği vaatlerinin etkili olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁴² Ziya Şakir'in

¹⁰³⁶ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı* ..., s. 158-159. Ancak bu konuda Şevket Süreyya Aydemir ise Enver Paşa'nın askeri öğrencilik yıllarından itibaren kafasına Napolyon olmak idealinin girmiş olduğunu ve Rusya'da bulunduğu dönemde bir Napolyon albümünün arkasına "Beni de Napolyon'a benzetmişlerdi; kabul etmem. Çünkü ben ikinci adam olamam." notunu düşüğünü ifade etmektedir. Aydemir, *a.g.e.*, C. II., s. 19-20.

¹⁰³⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 20 Temmuz 1933, II. Kısım, Tefr. No.: 89, s. 12.

¹⁰³⁸ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasvirî Efkâr* 20 Nisan 1942, Tefr. No.: 45, s. 3. Ziya Şakir'in Enver Paşa'nın Ziya Gökalp'ten etkilendiği ile ilgili iddiasına karşılık böyle bir yaklaşımın zoraki bir yakıştırma olduğunu da iddia edenler de vardır. Bu konuda bkz. Aksun, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰³⁹ Baron Kress Von Kressenstein de Enver Paşa'nın batıl inançlara inandığını: "Bir gün cepheye gelerek mevzilerimizi gezerken, pek tehlikeli bir mıntıkada kendisini sakınmasını tavsiye etmişim. Enver bana gayet ciddi olarak, kendisinin hiçbir şeyden korkusu olmadığını, ihtiyar bir çingene falcı kadının daha çocukken kendisine ihtiyar olarak yatağında öleceğini bildirdiğini söyledi." diyerek ortaya koymaya çalışmıştır. Aksun, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰⁴⁰ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasvirî Efkâr*, 18 Şubat 1942, Tefr. No.: 4, s. 3.

¹⁰⁴¹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı* ..., s. 115.

¹⁰⁴² Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı* ..., s. 178.

eserinde ortaya koyduğu bu iddiayı benzer bir şekilde dile getirenlerden birisi de Enver Paşa ile ilgili önemli biyografik çalışmalardan birisini yapan Şevket Süreyya Aydemir'dir. Aydemir bu hususta şunları dile getirmektedir: “Biz falcıyı aramayan, fallara inanmayan insanlar olabiliriz. Ama eğer araştırmamıza konu olan insanın iç âleminde böyle bir inanışın yeri ve hayatında bir etkisi varsa onu belirtmek, o insanı her yönü ile tanıtmak için şarttır. Nitekim bu eserimizin kahramanı olan Enver Paşa'yı da iç âlemi ve inançları bakımından gelecekte verilmiş bir habere değer vermiş biri olarak görüyoruz. Bu inanış onun kişiliğini ne alçaltır ne yüceltir. Öyle görünüyor ki Enver Paşa'nın da kendi yaşantısında veya kendi hayatını kendine göre hesaplayışında bir falcının yeri vardır. Bir falcının veya istikbalden haber veren başka birinin kendisine verdiği müjdelere Enver Paşa'nın bağlılığı olduğu görülür.”¹⁰⁴³ Şevket Süreyya Aydemir bu falcının dönemin ünlü falcılarından Aksaraylı Hatice'nin olabileceğini düşünmektedir.¹⁰⁴⁴

Ziya Şakir'in falcı kadının kimliği ile ilgili verdiği bilgi ise daha farklıdır. Ziya Şakir bu falcının Kocamustafapaşa'da oturan Hadiye isimli bir falcı olduğunu¹⁰⁴⁵ ve Enver Paşa daha İstanbul'a ilk kez geldiği dönemde Süleyman Askeri Bey'in delaletiyle bu hoca hanıma gittiğini ve bu hoca hanımın müşterilerinin çoğunun zabitler olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴⁶ Ancak Ziya Şakir başka bir eserinde ise Enver Paşa'yı bu falcıya götüren kişinin Mahmut Kamil Paşa olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴⁷ Bizce bu konuda Ziya Şakir basit bir isim yanlışlığı yapmıştır. Ziya Şakir, Enver Paşa ve Hadiye Hanım ile ilgili bilgiyi Hadiye Hanım'ın hala hayatta olan kız kardeşinden aldığını ifade etmiş ve hatta bu kadının elinde Enver Paşa tarafından yazılmış bazı mektupların da bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴⁸ Ziya Şakir Enver Paşa'nın bu kadından çok etkilendiğini göstermek için Bab-ı Âli baskınında bile başarılı olacağını da bu kadın hocanın müjdelediğini¹⁰⁴⁹ I. Dünya Savaşı sırasında da bir taraftan camilerde buhari-i şerifler ve Fetih sureleri okuturken diğer taraftan da falcısı Hadiye Hanım'a sık sık gittiğini ifade etmektedir.¹⁰⁵⁰

Ziya Şakir'in falcıların Enver Paşa'ya verdikleri vaatlerin neler olduğu konusunda aktardığı ayrıntılardan Şevket Süreyya Aydemir de benzer şekilde bahsetmiştir. Bu konuda Şevket Süreyya Aydemir'in bahsettiği Enver Paşa'nın kaşında bulunan bir beyazlığın tılsım olduğuna ve bu tılsımın ise “bir gün bir cihangir, bir hükümdar, bir dünyalar hâkimi olacağı” anlamında olduğu şeklinde yorumlandığı ile ilgili ifadelerden Ziya Şakir 1942 yılında yazdığı tefrikasında bahsetmiştir. Bu tefrikada Enver Paşa'nın kaşında bulunan bir tutam beyazlığın Berlin'de bulunduğu dönemde bir

¹⁰⁴³ Aydemir, *a.g.e.*, C. II., s. 23-24.

¹⁰⁴⁴ Aydemir, *a.g.e.*, C. II. s. 26.

¹⁰⁴⁵ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 143.

¹⁰⁴⁶ Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasviri Efkar*, 20 Şubat 1942, Tefr. No.: 5, s. 3.

¹⁰⁴⁷ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, V. Kısım, 7 Aralık 1934, Tefr. No.: 131, s. 9.

¹⁰⁴⁸ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, V. Kısım, 7 Aralık 1934, Tefr. No.: 131, s. 9.

¹⁰⁴⁹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı* s. 143.

¹⁰⁵⁰ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, V. Kısım, 7 Aralık 1934, Tefr. No.: 131, s. 9.

profesör tarafından “mesleğinizin en yüksek mertebesine kadar yükseleceksiniz. Büyük ordulara kumanda edeceksiniz. Bu alamete ancak Sezarlarda tesadüf edilmiştir. O kadar müstesna bir talihe maliksiniz ki günün birinde bir imparatorluk tacı giyerseniz hiç taaccüp etmeyiniz.”¹⁰⁵¹ dediğini belirterek daha ayrıntılı bir açıklama yapmıştır. Dönemin tanıklarından Refik Halid Karay da anılarında Enver Paşa’nın I. Dünya Savaşı kazanıldığı takdirde Bab-ı Âli baskını gibi bir darbe ile Osmanlı tahtına geçerek Enveriye saltanatı veya hanedanı kurmayı amaçladığını aktarmaktadır.¹⁰⁵² Bu noktada önemli olan şey ise Enver Paşa’nın sahip olduğu ihtiraslarına ve kaderine hükmeden bu tılsıma ve bu tılsımın müjdelediği geleceğe yürekten inanmasıydı.¹⁰⁵³ Ziya Şakir’e göre de bu inanç onun ihtiraslarını gerçekleştirmek uğrunda bütün tehlikeleri göze almasının ardında yatan en önemli itici güçlerden birisini oluşturmaktaydı.

(3)-Enver Paşa’nın Hızla Yükselişi

Ziya Şakir’in diğer ittihatçı liderlere güvendiği gibi ahlak ve kişilik itibarıyla Enver Paşa’ya da büyük bir güven duyduğunu daha önce belirtmiştik. Buna rağmen Ziya Şakir’in gözünde Enver Paşa talihin ve olayların ortaya çıkardığı bir kahraman değildir. O, İttihat ve Terakki Cemiyetinin ortaya çıkardığı bir kahramandır. Bu tercihte ilk olarak Selanik ile Manastır arasındaki rekabet etkili iken daha sonra cemiyetin bir dayanak noktası olarak “hürriyet kahramanının” popülaritesinden faydalanma düşüncesi etkili olmuştur. Bu nedenle Enver Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyetinin ortaya çıkardığı bir puttur.¹⁰⁵⁴ Muhittin Birgen de ittihatçılığın ilk dönemlerinde Enver Paşa’nın gösterdiği yumuşak başlılık ve cesaretin onu, içinde bulunduğu muhite sevdirdiğini ve onun yükselişinin hızlanmasına yardım ettiğini düşünmektedir.¹⁰⁵⁵

Ziya Şakir’e göre II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin her zaman Enver Paşa’yı ön plana taşıma düşüncesi Trablusgarp Savaşı’nda da kendini gösterdi. Ona göre bu savaşa Enver Bey’in gönderilmesi aslında hükümetin savunmasız bıraktığı bu muhitte bir Türk kahramanlığı yaşatma arzusu idi. Enver bu defa da “çöller kahramanı” unvanını aldı. Trablusgarp’ta Enver Paşa ile birlikte birçok Türk zabiti görev almasına rağmen¹⁰⁵⁶ sadece Enver Paşa’ya “Başkumandan ve sultanın mümessili gibi unvanları kullanma yetkisi verildi.”¹⁰⁵⁷ Böylece cemiyetin ona olan güveni bir kez daha gösterilmiş oldu. Enver Paşa’nın Trablusgarp savaşına dahil olduğu dönemde Naciye Sultan ile evlenmiş olduğu dikkate

¹⁰⁵¹ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 18 Şubat 1942, Tefr.No.: 4, s. 3.

¹⁰⁵² Karay, *Bir Ömür...*, s. 4.

¹⁰⁵³ Aydemir, *a.g.e.*, C. II., s. 35.

¹⁰⁵⁴ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı* ..., s. 118.

¹⁰⁵⁵ Birgen, *a.g.e.*, C. I, s. 134.

¹⁰⁵⁶ Ziya Şakir, Trablusgarp Harbi’nde Enver Paşa ile birlikte görev alan birçok Osmanlı zabitanın görev yapmasından bahsetmekte ve hatta Trablusgarp kalesi topçu alayına mensup yetmiş yaşındaki Ali Baba adlı bir yüzbaşidan, fırka kumandanı Neşet Paşa’dan bahsetmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa’dan bahsetmemesi de oldukça dikkate değer bir husustur.

¹⁰⁵⁷ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı* ..., s. 118-119.

alındığında onun böyle bir yetki ile yetkilendirilmesi oldukça doğal bir husustur. Ancak burada normal olmayan hadise ise Ziya Şakir'in belirttiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu savaşa katılanlar içerisinde ayırım yaparak cemiyet üyelerini kahramanlaştırma yoluna gitmesidir. Bu çerçevede Mebusan Meclisi 4 Mayıs 1912 tarihli toplantısında Trablusgarp mücahitlerine teşekkür eden bir karar alır. Bu kararda “İttihat ve Terakki Cemiyeti erkân-ı asliyesinden olan Enver, Halil, Fethi ve Aziz Beylerle Kumandan Neşet Paşa’ya ve diğer zatlara ve harbin başından beri fevkalade hizmetler gösteren Mısır ve Tunus İslam ahalisine, meclis namına takdirlerin bildirilmesi kararlaştırıldı.” denilmektedir. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti sadece kendi üyelerini şereflendirme gayreti içerisinde olduğunu açıkça göstermektedir.¹⁰⁵⁸

İttihat ve Terakki Cemiyetinin Enver Paşa’ya verdiği önemde onun idealleri ve vatanı uğruna her şeyi feda edebilecek bir gözü karalığa sahip olması düşüncesi de oldukça etkili idi.¹⁰⁵⁹ Kamil Paşa’nın Balkan Harbi’nde yenilgiyi kabul ederek barış imzalamak için hazırlandığı bir dönemde Talat Paşa’nın ortaya attığı hükümeti devirme planına başta Fethi Bey (Okyar) olmak üzere bazı cemiyet üyeleri karşı çıkmışlardı. Ancak Enver Paşa bu planı duyar duymaz uygun bularak üzerinde fazla düşünmeye ne gerek var hemen harekete geçelim diyerek Bab-ı Âli baskınının en önemli aktörü olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶⁰ Bu eylemde Enver Paşa’nın cemiyet içerisindeki şöhretini daha da arttırmıştı.¹⁰⁶¹ Balkan Harbi’nde kaybedilen toprakları geri almak amacıyla bir darbe ile hükümete gelen ittihatçılar kısa bir süre sonra savaşın kaybedildiğini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Artık Edirne de elden çıkmıştı. Ancak Balkan devletleri arasındaki savaş ittihatçılara iyi bir fırsat sunmuş ve Osmanlı Devleti Edirne’yi tekrar geri almıştı. Bu geri alışla birlikte Enver Bey, Edirne ikinci fatihi olarak şöhretini bir kat daha artırmış oldu.¹⁰⁶² Ancak Ziya Şakir hiçbir kurşun atılmadan geri alınan bu kentin kurtarılmasının “askeri bir muvaffakiyet” olarak kabul edilmediğini de ifade etmekteydi.¹⁰⁶³

Enver Bey’in hem cemiyet nezdinde hem de halk arasında ulaştığı bu şöhret onun harbiye nazırı olma sürecini de hızlandırdı. Bunun sonucunda Enver Paşa’nın

¹⁰⁵⁸ Aydemir, *a.g.e.*, C. II, s. 248.

¹⁰⁵⁹ Enver Paşa’nın sahip olduğu halet-i ruhiyeyi kendisinden daha iyi anlatmak her halde mümkün değildir. Zira o yazdığı bir mektuda “Ben, vatan için, vatanın her zerresi için bütün kuvvetiyle ölüncüye kadar çalışacak bir makine olmak istiyorum. Ne yapayım bir defa vatanı her şeyden, herkesten daha fazla sevdim. Ona ebediyen sadık kalacağım.” Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 51.

¹⁰⁶⁰ Enver Paşa hükümetin devrilmesi gerektiği ile ilgili olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından düzenlenen ilk toplantıya katılamamış ancak ikinci toplantıya katılmıştır. Bu toplantıda bu harekete karşı olanlara şunları söylemiştir: “Arkadaşlar! Geçen seferki toplantınızda verdiğiniz karardan haberdar oldum. Hayretler içinde kaldım. Bin türlü bahane ve vesilelerle hükümete ilişmeyi doğru bulmamışsınız. Bu husustaki görüşlerinizi bilmiyorum. Yalnız hepinizden bir şey sormak isterim. Şayet memleketin geleceğini bu hükümetin kurtaracağına inanıyorsanız mesele yoktur. Burada toplanıp beyhude yere dedikodu yapmayalım. Dağılalım, vazifemize bakalım. İnanmıyorsanız, o halde bir takım nazariyata kapılıp kararsız davranmayalım. Derhal çaresine bakalım ve hükümeti devirelim.” Bu sözler onun kararlılığının ortaya koyulması adına yeterlidir diye düşünmekteyiz. Aydemir, *a.g.e.*, C. II, s. 383.

¹⁰⁶¹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 123- 139.

¹⁰⁶² Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı ...*, s. 144; Aydemir, *a.g.e.*, C. II, s. 402.

¹⁰⁶³ Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasvirî Efka* 21 Şubat 1942, Tefr. No.: 6, s. 3.

rütbesi harbiye nazırı olmasına müsaade etmediği için Enver Paşa'ya üç yıl Trablusgarp Savaşı'ndaki başarısından, üç yılda Balkan Harbi'ndeki başarısından dolayı altı senelik kıdemle ödüllendirilerek livalık rütbesi verildi.¹⁰⁶⁴ Ancak bu aşamada cemiyet içerisinde harbiye nazırlığı için iki ismin bir çekişme içerisine girdiği görülmektedir. Bu isimler Enver Paşa ile Cemal Paşa'dır. Enver Paşa'nın kritik zamanlarda ön plana çıkması, Naciye Sultan ile evlenerek saraya damat olması ve cemiyetin silahşorlarının Enver Paşa'dan yana tavır alması¹⁰⁶⁵ onun bu mücadelede öne geçerek amacına ulaşmasını sağlamıştır.¹⁰⁶⁶ Bundan sonra da Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin kaderini doğrudan etkileyecek Harbiye Nezareti'nin başına geçti ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin en etkili isimlerinden birisi oldu.¹⁰⁶⁷ Bu etkililiğin derecesi ise Ziya Şakir tarafından "diktatörlük" olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁶⁸ Şevket Süreyya Aydemir de bu isimlendirmeye katılmakta ve savaş döneminde Enver Paşa'nın "imparatorluğun en güçlü söz sahibi hatta tek söz sahibi olduğunu"¹⁰⁶⁹ ifade etmenin mübalağa olmayacağını hatta bu dönemde Almanya'dan sevk edilen vagonlara Türkiye yerine "Enverland"¹⁰⁷⁰ yazıldığını ifade etmektedir. Bu dönemde Enver Paşa sadece Osmanlı Devleti'nde değil Almanya'da da isminden sık sık bahsedilen bir kişidir. Almanya'da "Enver Paşa'nın hayatını anlatan kitaplar yayınlanıyor, mektupları savaş hatıratı gibi neşrediliyor, adı Berlin yakınlarındaki Potsdam'da bir köprüye veriliyor, hatta isminin ilhamıyla Enver Bey sigaraları çıkarılıp sigaraların reklamları otobüslerin üzerine yerleştiriliyordu."¹⁰⁷¹ Ziya Şakir, 33 yaşında devletin ulaşılacak en üst makamlarına ulaşan Enver Paşa'nın "Sezar rolü oynamaya hazırlanması"nı ise tabii karşılamaktadır.¹⁰⁷² Enver Paşa'nın hızla yükselişi ve kuvveti ele geçirmesi ile beraber artık "kolay kolay idare edilebilir bir insan" olmaktan çıktığı cemiyet üyeleri tarafından da dile getirilmiştir.¹⁰⁷³

Enver Paşa'nın harbiye nazırı olması hiç kimsenin iltizam, iltimas ve tavsiyesi ile vuku bulmamıştı. O, harbiye nazırı olmaya karar vermişti. Kararını da derhal tatbik etmişti.¹⁰⁷⁴ Ancak onun elde ettiği makamın gereklerini yerine getirebilecek vasıflara sahip olduğu ile ilgili olarak Ziya Şakir'in de şüpheleri vardı ki o bu düşüncesini şöyle ifade etmekteydi: "Enver başkumandanlık makamına otursa da o bir alaya bile kumanda

¹⁰⁶⁴ Enver Paşa'ya verilen bu rütbelerden ve Harbiye nazırı olmasından saray ancak gazetelerde bu haber yer aldıktan sonra haberdar olmuştur. Ziya Şakir, *Esrarlı Hakikatler*, 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik, *Tasviri Efkâr*, 31 Ağustos- 1 Eylül 1942, Tefr. No.: 18- 19, s. 3.

¹⁰⁶⁵ Erik Jean Zürcher, Enver Paşa kendisini destekleyen cemiyetin fedai grubunu harbiye nazırı olduktan sonra Teşkilat-ı Mahsusa adlı bir örgüt çatısı altında organize ettiğini ifade etmektedir. Zürcher, *Milli Mücadelede...*, s. 99.

¹⁰⁶⁶ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı ...*, s. 146-148; Aydemir, *a.g.e.*, C. II., s. 414-415.

¹⁰⁶⁷ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı ...*, s. 151.

¹⁰⁶⁸ Ziya Şakir, *Saltanatın Son Günleri*, *Tan Gazetesi*, 12 Ocak 1936, Tefr. No.: 12, s. 4. Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 49.

¹⁰⁶⁹ Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 59.

¹⁰⁷⁰ Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 66; Murat Bardakçı, *Enver*, İstanbul 2015, s. 13.

¹⁰⁷¹ Bardakçı, *Enver*, s. 127.

¹⁰⁷² Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasviri Efkâr*, 23 Şubat 1942, Tefr. No.: 7, s. 3.

¹⁰⁷³ Birgen, *a.g.e.*, C. I, s. 134.

¹⁰⁷⁴ Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasviri Efkâr*, 17 Şubat 1942, Tefr. 3, s. 3.

etmemiştir. Vatanperverane hizmetlerinin mükâfatı olarak kazandığı parlak şöhretten başka hiçbir vasfa malik değildi.”¹⁰⁷⁵

(4)-Enver Paşa'nın Gözden Düşmesi

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ve sonrasında ortaya çıkan siyasal gelişmelerden bizzat Enver Paşa'nın sorumlu olduğu ile ilgili genel bir kabul bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak kurması ve Breslaw ve Goben zırhlılarının Karadeniz'e açılarak Rus kıyılarını bombalayarak savaşa girmemiz en dikkat çeken konular arasındadır. Ziya Şakir, Almanlarla yapılan anlaşmadan Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Şeyhülislam Hayri Efendi, Talat Bey, Halil Beylerin bizzat haberdar olduğunu ifade edilse de¹⁰⁷⁶ Ziya Şakir, Bahriye Nazırı Cemal Paşa başta olmak üzere cemiyetin içinden ve dışından birçok kişinin ise bu işin başında Enver Paşa'nın olduğuna inandıklarını belirtmektedir.¹⁰⁷⁷ Ziya Şakir, ittihatçılar arasındaki bu genel kanaate karşılık Enver Paşa taraftarlarının ise neticesi belli olmayan bir harpte eğer bir yenilgi yaşanırsa Enver Paşa'yı ağır ithamlardan kurtarmak için yapılan ittifak muahedelerini tamamıyla Enver Paşa'ya mal etmemeye çalıştıklarını ayrıca belirtmektedir.¹⁰⁷⁸

Ziya Şakir'e göre Amiral Souchon'un Karadeniz'e açılarak Rus kıyılarını bombalayıp Osmanlı Devleti'ni bir emrivaki ile savaşa sokması hadisesini sadece Enver Paşa'nın omuzlarına yüklemenin doğru olmadığına inanmaktadır. Ona göre Enver Paşa'nın eğer bir suçu varsa o da amirali bir müddet daha oyalayacak ikna kabiliyetini gösterememiş olmasıdır.¹⁰⁷⁹ Ziya Şakir'in bu tahminine rağmen Amiral Souchon'un Enver Paşa'nın ve Cemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde Karadeniz'e çıkarak savaşı başlatan fitili ateşlediği ile ilgili birçok bilgi mevcuttur.¹⁰⁸⁰ Bu bilgiler de Ziya Şakir'in yaklaşımını doğrulamaktadır. Ziya Şakir'e göre Enver Paşa'nın bu kadar harbe hevesli olmasının altında yatan en önemli neden Trablusgarp ve Balkan harplerinde her türlü çabayı göstermesine rağmen muvaffakiyetsizliğe uğramasıdır. Ortaya çıkacak yeni bir savaşta bu başarısızlıkları unutturacak bir başarıya ulaşma arzusu onu daha da hırslandırmıştır.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁵ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkar*, 17 Şubat 1942, Tefr. 3, s. 3.

¹⁰⁷⁶ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 23 Ağustos 1942, Tefr. No.: 14, s. 3. Ziya Şakir, Almanlarla ittifak yapılacağı ile ilgili dedikoduların yayılması sonrasında İttihat ve Terakkiye muhalif olanların Almanlarla yapılan ittifak karşılığında Enver Paşa'nın üç milyon Talat ve Cemal Paşalara ise bir buçuk milyon verildiği şeklinde sözlerin yayılmaya başladığını ifade etmektedir. Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 26 Ağustos 1942, Tefr. No.: 16, s. 3.

¹⁰⁷⁷ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı* ..., s. 165. Şevket Süreyya Aydemir de I. Dünya Savaşı ile ilgili olarak bu savaş için "Enver Paşa'nın harbi" demenin mübalağa olmayacağını ifade etmektedir. Aydemir, *a.g.e.*, C. II., s. 495.

¹⁰⁷⁸ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı* ..., s. 167.

¹⁰⁷⁹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı* ..., s. 171.

¹⁰⁸⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir, *a.g.e.*, C. II., s. 563-567.

¹⁰⁸¹ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 22 Eylül 1942, Tefr. No.: 34, s. 3.

Ziya Şakir'in Enver Paşa ile ilgili olarak tartışmaya bile gerek görmediği en önemli konu ise Sarıkamış faciasıdır. Eldeki bilgilerin Sarıkamış faciasından Enver Paşa'nın doğrudan sorumlu olduğu ile ilgili herhangi bir şüpheyi yer bırakmadığı düşünülmektedir.¹⁰⁸² Sarıkamış faciası yaşandıktan sonra bu konuda takip edilen sansür nedeni ile halk tarafından tam olarak öğrenilememiştir. Ancak 1922 yılında yani olaydan yedi sene sonra Şerif İlden'in yazdığı eserle konu kamuoyu tarafından öğrenilmiştir. Aradan yedi yıl geçtikten sonra hadisenin gündeme gelmesi ise Kafkaslarda bulunan Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönmesinin engellenmesi teşebbüsü olarak yorumlanmaktadır.¹⁰⁸³

Enver Paşa'nın hem cemiyet içinden hem de cemiyet dışından en fazla eleştirildiği konulardan birisi de savaş sırasında yaşanan yolsuzluklardı. Özellikle Enver Paşa'ya bağlı bulunan Osmanlı ordusunun levazımından sorumlu İsmail Hakkı Paşa ismi etrafında dönen şaibeler oldukça yıpratıcı boyutlarda idi. Ziya Şakir yapılan yolsuzluklar ile ilgili olarak Enver Paşa'nın "saflığının" kurbanı olduğunu iddia etmektedir. Zira o, tamamen iyi niyetle sermayenin ülke insanın elinde birikmesi amacı çerçevesinde hareket etmeye çalışmıştır. Fakat bu gaye gerçekleşmediği gibi yolsuzlukla ilgili söylentilerde her geçen gün artmıştır. Ziya Şakir'e göre de bu işte mesuliyet Enver Paşa'ya aittir.¹⁰⁸⁴

I.Dünya Savaşı'nın her geçen gün uzaması ve istenilen sonucun alınamaması Enver Paşa'nın daha da gözden düşmesini beraberinde getirmiştir. Savaşın artık tamamen kaybedilmesinden sonra Enver Paşa hiç istemese de yurt dışına çıkmayı kabul etmek zorunda kalmıştır. O aslında ülkede kalarak Istranca dağlarına geçip ülkenin alacağı şekle göre hareket etmek düşüncesinde idi. Ziya Şakir bundan sonra Enver Paşa'nın iki düşüncesi olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birisi Türkistan'a giderek orada bir teşkilat vücuda getirip bir Turan İmparatorluğu kurmaktır.¹⁰⁸⁵ İkincisi ise Türklerden mürekkep yetmiş bin kişilik bir kuvvet oluşturarak Anadolu'ya gelip millî mücadeleye yardım etmektir.¹⁰⁸⁶ Enver Paşa bu iki düşüncesini de gerçekleştirmek için bıkip usanmadan mücadele etmiş ancak amacına ulaşamadan Buhara'nın Belcivan

¹⁰⁸² Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 171-172. Ziya Şakir, Sarıkamış felaketi ile ilgili olarak Tasviri Efkar gazetesinde yayınladığı "Cephelerde ve Cephe Gerisinde Harbi Nasıl İdare Ettik" adlı tefrikasının 61. ve 81. Tefrikalarında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buradaki açıklamalarında Sarıkamış hareketinin düşünce itibarı ile doğruluğunu ifade etmekte ancak komutanlar arasındaki hareket birliğinin sağlanamamasının özellikle Hafız Hakkı Paşa'nın başına buyruk hareket etmesinin bu felaketin yaşanmasında etkili olduğunu ifade etmektedir. Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasviri Efkar*, 15 Mayıs- 14 Haziran 1942, Tefr. 61-81.

¹⁰⁸³ Murat Bardakçı (Haz.), *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, İstanbul 2014, s. 7-8; Bardakçı, *Enver*, s. 24.

¹⁰⁸⁴ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı ...*, s.173-178.

¹⁰⁸⁵ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 22 Eylül 1942, Tefr. No.: 34, s. 3.

¹⁰⁸⁶ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin...*, s. 187. Ziya Şakir'in bu iddiasına karşılık Murat Bardakçı, Enver Paşa için Turan diye bir hayalin olmadığını onun için bu kelimenin sadece coğrafi bir bölge adı olmaktan başka bir anlam ifade etmediğini söyler. Bardakçı'ya göre Enver Paşa İslamcı olup amacında Türklerle birlikte bütün Müslümanları içine alan bir İslam İmparatorluğu kurmaktır. Bardakçı, *Enver*, s. 20.

Vilayeti'nin Çegan isimli mahallinde 14 Ağustos 1922'de ¹⁰⁸⁷ hayata gözlerini yummuştur.

D-ZİYA ŞAKİR'İN İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNE BAKIŞI

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve sonrasında yaşanan gelişmeler üzerinde doğrudan etkili olan en önemli siyasal harekettir. Hareketin belli bir ideolojisi ve liderinin bulunmaması ¹⁰⁸⁸ buna ilaveten de cemiyete ait yazışmaların ise büyük oranda tahrip olması ¹⁰⁸⁹ cemiyetin anlaşılmasını oldukça zorlaştırmıştır. Bu nedenle de İttihat ve Terakki Cemiyetinin ne olduğunu ortaya koymak adına günümüze kadar birçok önemli çalışma yapılmış ve halende yapılmaktadır. ¹⁰⁹⁰ Bu çerçevede de cemiyetle ilgili olarak çalışma yapanlardan biriside Ziya Şakir'dir.

Ziya Şakir hem cemiyete üye olan birisi olarak hem de yaşanan olaylara doğrudan şahit olmak bakımından cemiyetin ortadan kalkmasından sonra erken bir dönemde cemiyeti tüm yönleri ile ortaya koyma iddiası ile *“İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?”* başlığı ile *Son Posta* gazetesinde beş bölümden oluşan bir tefrika kaleme almıştır. Tefrikanın birinci bölümü 11 Aralık 1932'de başlamış ve 22 Nisan 1933'de sona ermiştir. Birinci bölüm toplam 128 tefrikadan oluşmaktadır. İlk bölümde Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşunu, Damat Mahmut Paşa ve oğullarının muhalefete katılmasını, Ahmet Rıza ve Mizancı Murat başta olmak üzere cemiyetin kuruluşunda etkili olan isimleri ele almıştır. İkinci bölüm yine aynı gazetede 23 Nisan 1933-26 Ağustos 1933 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Bu bölümde 125 tefrikadan oluşmaktadır. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında başta İstanbul ve Selanik olmak üzere ülkede ortaya çıkan siyasal durumu ele almıştır. Üçüncü bölüm 27 Ağustos 1933-10 Şubat 1934 tarihleri arasında 164 tefrika olarak yayımlanmıştır. Bu bölümde Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ortaya çıkan muhalefet ve dış politikada gündemi meşgul eden Bosna-Hersek ve Arnavutluk gibi

¹⁰⁸⁷ Bardakçı, *Enver*, s. 34.

¹⁰⁸⁸ Cemiyetin bir ideolojisinin bulunmamasını Muhittin Birgen, Talat Paşa ile yaptıkları bir konuşmaya dayanarak anlatmaktadır. Buna göre Talat Paşa, Tanin'e bir renk vermesi için Muhittin Birgen'i sıkıştırması üzerine o, “Hangi rengi vereyim? Benim şahsi rengimi mi? O zaman beni gazeteden derhal uzaklaştırınız. Ziya Gökalp'in fikrini mi? Hacı Adil Bey'in fikrini mi? Merkez kumandanlığının, yahut Doktor Bahaddin Şakir'in mi? Benim vazifem hakikaten renk vermektir fakat; kimin rengini?” diye karşılık verdiğini ifade etmektedir. Birgen, *a.g.e.*, C. I, s. 98.

¹⁰⁸⁹ Ziya Şakir cemiyete ait evrakların kaybında yangınların, kabine değişikliklerinin ve İstanbul'un işgali sırasında cemiyet üyelerinin evlerine yapılan baskınların etkili olduğunu ifade etmektedir. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, V. Kısım, 25 Nisan 1935, Tefr. No.: 264, s. 14.

¹⁰⁹⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti için ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmad, *İttihat ve Terakki...*; Ernest E. Ramsaur, *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, İstanbul 2004; İbrahim Temo, Ahmet Rıza, *a.g.e.*; Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul 2002; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 2001; Birgen, *a.g.e.*; M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul 1989; Arif Cemil (Denker), *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, İstanbul 1992; Akşin, *a.g.m.*, s. 1422-1435; Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s. 19-131; Resneli Niyazi, *a.g.e.*; Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul 2011; Duru, *a.g.e.*; Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi*, İstanbul 2013; Mehmet Selahaddin Bey, *a.g.e.*

sorunlar ele alınmıştır. Dördüncü bölüm ise 11 Şubat 1934-18 Temmuz 1934 tarihleri arasında 155 tefrika olarak yayımlanmıştır. Bu bölümde Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan 31 Mart İsyanı, Hareket Ordusunun İstanbul'a gelmesi ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek Selanik'e sürgün edilmesi konularını ele almıştır. Beşinci bölüm ise en uzun bölüm olup toplam 267 tefrikadan oluşmaktadır. 19 Temmuz 1934-28 Nisan 1935 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Bu bölümde Trablusgarp Savaşı, Balkan Harbi, I. Dünya savaşı, Ermeni meselesi ve cemiyetin dağılması konuları ele alınmıştır. İki yıldan fazla süren bu tefrikalar toplam 846 sayı olarak yayımlanmıştır.

Ziya Şakir binlerce insanın karıştığı bir devrin tarihini yazarken hiç yanlış olmadığını ve eserinin mükemmel olduğunu iddia etmediğini ifade ederek okuyucularının kendisini tenkit etmesini, yanlış noktaları düzeltmelerini istemiştir. Ancak böylece "eserin devrin mükemmel ve kusursuz bir tarihi halini alacağına" inanmaktadır.¹⁰⁹¹ Bu eserin merkezinde İttihat ve Terakki Cemiyeti olsada II. Meşrutiyet'ten başlayıp I. Dünya Savaşının sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin yaşadığı tarihsel olayları da Ziya Şakir'in tespitleri doğrultusunda ele alması bakımından ayrıca önemlidir.

Ziya Şakir eserini kaleme alırken oldukça titiz bir çalışma yürütmüştür. Bunda hem olayların içinde bulunan veya şahit olan birçok kişinin hâlâ hayatta olması hem de Ziya Şakir'in takip ettiğini ifade ettiği tarafsız olma gayreti etkili olmuştur. Takip ettiği bu titizliğin bir sonucu olarak okuyucular tarafından tefrikaya birçok olumlu ve olumsuz tepki gelmiştir. Bunlar içerisinde Selim Sırrı (Tarcan) ile Kazım Karabekir en dikkate değer isimlerden ikisidir. Selim Sırrı, Ziya Şakir'e gönderdiği mektupta aynen şunları söylemektedir: "Çok emek sarfettiğiniz bu yazıların hiç şüphe yok ki tarihi ve büyük bir kıymeti vardır. Doğruyu arayıp bulmakta gösterdiğiniz titizlik şayanı takdirdir."¹⁰⁹² Kazım Karabekir ise Ziya Şakir'e yazdığı mektupta yapılan çalışmanın "takdire şayan" olduğunu ve tefrikaları muntazaman takip ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹³ Bu iki isim de tefrikanın geneli konusunda Ziya Şakir'i takdir ederlerken bazı hususlar da düzeltme gereği de duymuşlardır. Selim Sırrı kendisi ile alakalı olarak verilen bilgilerdeki "küçük bir yanlışlığı" da gönderdiği mektubunda açıklayarak düzeltmiş ve Ziya Şakir de bu mektubu aynen yayımlamıştır. Kazım Karabekir de çalışmanın geneline yönelttiği tebrikten sonra Ziya Şakir'in bazı konularda hata yaptığını iddia etmiş ve bu konuda gerekli düzeltmeyi yapma gereği duymuştur. Bu durum ikili arasında kısa süreli bir polemige de sebep olmuştur.¹⁰⁹⁴ Tefrikanın yayını sırasında böyle onlarca mektup alan Ziya Şakir herhangi bir kibre kapılmaksızın yaptığı yanlışlıklarla ilgili düzeltme mektuplarını bile yayımlamaktan çekinmemiştir. Bu konuda tefrikada birçok örnek bulunmaktadır.

¹⁰⁹¹ Tevfik, *a.g.m.*, s. 5.

¹⁰⁹² Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, II. Kısım, 8 Ağustos 1933, Tefr. No.: 107, s. 9.

¹⁰⁹³ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, IV. Kısım, 13 Şubat 1934, Tefr. No.: 3, s. 13.

¹⁰⁹⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, IV. Kısım, 13-15 Şubat 1934, s. 13, 14, 15.

Burada Ziya Şakir'e ve tefrikasına karşı ortaya çıkan teveccühe, gönderilen onlarca mektup en önemli delillerden birisidir. Bu mektuplardan büyük kısmı tefrikanın doğruluğu konusunda takdir cümleleri ile başlamakta ancak zaman zaman da ufak tefek hatalarla ilgili düzeltmeler yapılarak katkıda bulunmaktadır. Bu durum yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte ittihatçıların ve ittihatçılık düşüncesinin tasfiye edildiği görüşlerine karşılık toplum nezdinde hala daha İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili konulara karşı yoğun bir ilgi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Beş kısımdan oluşan eser kaleme alındıktan sonra Ziya Şakir, Selim Tevfik ile yaptığı röportajda tefrikayı yazmaya başladığında elinde çok az belge ve malumat bulunduğunu ve bu malumatla da bu yazının 100 sayı devam etmesinin şaşırtıcı olacağını kendisine söylendiğini ifade etmektedir. Ancak eser yayımlanmaya başladıktan sonra kendisine gelen mektupları evine taşımak için hamal tuttuğunu anlatmıştır. Kendisine bu dönemde Çin'den ve Hindistan'dan bile vesikalar geldiğini de ilave ederek tefrikaya ve İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı var olan ilginin büyüklüğünü de ortaya koymuştur.¹⁰⁹⁵

Ziya Şakir eserini oluştururken belli bir kuramsal çerçeveden hareket ederek cemiyeti açıklamaya çalışmamıştır. Bunun aksine eserde dikkati çeken en önemli özellik kişi ve olay odaklı bir yaklaşımın sergilenmesidir. Böylece Ziya Şakir cemiyetin ortadan kalkmasından kısa bir süre sonra bu eseri hazırlarken cemiyetle ilişkili birçok insanın hala hayatta olmasının avantajına sahip olarak böylesi ayrıntılı bir eser oluşturabilmiştir. Ziya Şakir'in de bir zamanlar bu cemiyete üye olmasının da bunda etkili olduğunu da unutmamak gerekir. Ancak onun duygusal olarak cemiyete bağlı olması eserinde cemiyeti eleştirmesine engel olmamıştır. Fakat bu eleştiriler de Ziya Şakir ölçüyü kaçırmamış ve her zaman cemiyetin halis niyetli yöneticilerinin vatan sevgisi ile hareket ettikleri gibi genel bir kabulle hareket etmiştir.

1-İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meşrutiyet'in İlanı

1876 yılında I.Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra II. Abdülhamid'in meşrutî idareyi tatil etmesi kendisine karşı muhalif hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak II. Abdülhamid ülke içinde kurduğu hafiye teşkilatı ve jurnalcılık yöntemleri ile muhalif hareketlerin güçlenmesine pek müsaade etmemiştir. Bu nedenle muhalif kişiler daha rahat faaliyet gösterebilmek için yurtdışına kaçarak orada kurdukları gazeteler vasıtasıyla Meşrutiyet'in ilanı için çalışmaya başlamışlardı. Ancak bu durum bazı uyanıkların kurdukları gazeteleri bir külâh kapma vasıtası olarak kullanıp çıkar elde etmeye çalışmaları gibi bir sonucu da beraberinde getirmişti.¹⁰⁹⁶ Bu noktada Ziya Şakir ortaya çıkan muhalif hareketlerde üç farklı düşüncenin etkili olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi devrin bütün idaresizliklerinin nedeni olarak II.

¹⁰⁹⁵ Tevfik, *a.g.m.*, s. 5.

¹⁰⁹⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, I. Kısım, 24 Aralık 1932, Tefr. No.: 14, s. 8.

Abdülhamid'i gören ve o tahttan indirilince her şeyin düzeleceğine inanan görüştür. İkincisi devrin zulüm ve istibdadına alet olanları öldürüp ülkede yeni bir idare şekli kurmayı düşünen görüştür. Üçüncüsü ise II. Abdülhamid'in ölümü ile Meşrutiyet ve hürriyete kavuşmayı düşünen görüştür.¹⁰⁹⁷ Ziya Şakir'in ortaya koyduğu bu üç görüş dikkate alındığında temelinde II. Abdülhamid yönetimi ile özdeşleştirilen "istibdat" yönetimine karşı muhalif bir hareketin varlığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu noktada Müslüman muhalifler başta Ermeniler olmak üzere azınlıkların yürüttükleri ihtilal hareketleri ve komitacılık faaliyetlerinden büyük oranda etkilenmişler ve ilham almışlardır.¹⁰⁹⁸ Zira muhaliflere göre İstanbul sokaklarında dökülen Ermeni kanlarının mesuliyeti hükümete aitti. Bu nedenle muhalefetin muvaffak olabilmek için Müslüman ve Hristiyan herkesin birlik oluşturması gerektiği düşünülüyordu. Ancak Ziya Şakir bu noktada Ermenilerin ne istediklerinin ve amaçlarının ne olduğunun düşünülmemesinden ise rahatsızlık duymaktaydı.¹⁰⁹⁹

21 Mayıs 1889'da tıbbiye mektebinde¹¹⁰⁰ temelleri atılan İttihat ve Terakki Cemiyetinin¹¹⁰¹ ilk kurucuları da Ziya Şakir'e göre azınlıkların kurdukları komitacılık fikirlerinden etkilenmişlerdir. Bu nedenle daha ilk teşkilat kurulduğu hafta cemiyet üyeleri dört kişiden oluşan bir fedai teşkilatı kurmuşlardır. Bu fedailer İshak Sükuti, Beylerbeyli Saffet, Ayasofyalı Rıfat ve M. S.'den¹¹⁰² oluşturulmuş ve görevleri de yurt dışından gelen gazeteleri Fatih, Bayezid, Ayasofya ve Sultan Ahmet Camileri gibi yerlere bırakarak halkın dikkatini Meşrutiyet anlayışı üzerine toplamaktı. İlk teşkilattan

¹⁰⁹⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, I. Kısım, 28 Aralık 1932, Tefr. No.: 18, s. 8

¹⁰⁹⁸ Doktor İbrahim Temo da hatıralarını anlattığı eserinde Mehmet Reşid'in kendisine dört tıbbiyeli gencin koca bir istibdatla nasıl başa çıkacağını sorduğunu ifade etmektedir. Bunun üzerine Temo Osmanlı'nın başına bela olup Yunanistan'a istiklalini kazandıran Etnik-i Eteryi komitesinin Rusya'nın Odesa kentinde ticaretle meşgul bir meyhaneci, bir bakkal çırağı ve amcası zengin bir tüccarın yeğeni tarafından kurulduğunu anlatmıştır. Böylece dönemin muhalif düşünen Osmanlı aydınlarına Ermeni ve Rum komitelerinin nasıl bir örnek oluşturduğunu ortaya koymuştur. Temo, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁰⁹⁹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, I. Kısım, 28 Aralık 1932, Tefr. No.: 18, s. 8

¹¹⁰⁰ İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1889 yılında Askeri Tıbbiye'deki beş öğrenci (İbrahim Temo, Abdullah Cevdet İshak Sükuti, Mehmet Reşit ve Hüseyinzade Ali) tarafından kurulduğu düşüncesine Galip Vardar karşı çıkmaktadır. Ona göre bu ilk hareket "Abdülhamid idaresine karşı duyulmuş infialin birer reaksiyonundan ileri gidemez... İttihat ve Terakki'nin hakiki bünyesi Makedonya'da (1906) kurulmuş, en mühim şahsiyetleri burada ortaya çıkmış, cemiyete hedefini tayin etmek kudreti burada bulunmuş, ittihat ve Terakki ancak burada mana iktisap etmiştir." Tansu, *a.g.e.*, s. 38-39.

¹¹⁰¹ İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluş tarihi olarak başta Şükrü Hanioglu olmak üzere birçok tarihçi 1889 yılını kabul etmektedir. Ancak bu genel kabule karşı çıkan Ali Birinci cemiyetin kuruluşunu 1895 yılı olarak kabul eder. Ona göre Cemiyetin nizamnamesinin yazıldığı, teşkilatlandığı ve sesini duyurduğu tarih 1895'tir. Ancak Şükrü Hanioglu bu konuda 1889 sonrasındaki ilk faaliyetlerin "talebe faaliyeti düzeyini aşmadığını" kabul ederek "kimse (en azından kendim) bu cemiyetin 1889 yılından itibaren İttihat ve Terakki adını kullandığını iddia etmemektedir." dedikten sonra 1895 yılı öncesinde yapılan sınırlı faaliyetlerin örgütlü faaliyet aşamasına geçişin temelini attığını belirterek 1889 tarihini neden kuruluş tarihi olarak kabul ettiğini açıklamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, "Jön Türklüğün Tarihine Dair Dikkate Değer Bir Kitap Hakkında", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim 1988, S. 5, s. 160-171; Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara 1994, s. 15.

¹¹⁰² M. S. İsmindeki bu kişi isminin yazılmasını istemediği için Ziya Şakir bu kişinin adını yazmamıştır. Ancak bu kişinin tefrikaların yayımlandığı dönemde bir belediyede tabiplik görevini ifa ettiği notunu düşmeyi ihmal etmemiştir. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 27 Aralık 1932, I. Kısım, Tefr. No.: 17, s. 8.

sonra İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti zaman içinde güçlenmiştir. Ancak 14 Ekim 1896'da II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için planlanan darbe hareketinin Numune-i Terakki müdürü Nadir Bey'in boşboğazlığı ile ortaya çıkması büyük tutuklamalarla birlikte cemiyetin dağılmasını da beraberinde getirmiştir.¹¹⁰³ Ziya Şakir bu olayın ortaya çıkmasından sonra İstanbul'da tam bir sıkıyönetim ilan edildiğini ve düşünlerin bile izinsiz yapılmasının yasaklandığını ifade etmektedir. Ona göre artık "İttihat cemiyetinin sönen ışığını bir daha parlatmak muhaldir."¹¹⁰⁴

2-İttihat ve Terakki Cemiyetinin Yurt Dışı Teşkilatı

İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilk dönemlerde ülke içinden daha çok yurt dışında örgütlendiğine dikkat çeken Ziya Şakir cemiyetin yurt dışı yapılanmasını temsil ettikleri kabul edilen Ahmet Rıza, Mizancı Murat ve Prens Sabahattin hakkında önemli iddialarda bulunmaktadır. Ziya Şakir öncelikle Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in yürüttükleri mücadelede kendilerine gelecekte bir makam ve mevki hazırlamak amacıyla olduklarını düşünmektedir. Ancak ona göre ikisinin programı birbirinden farklıdır. Ahmet Rıza takip ettiği "kızıl milliyetçiliği" ile Türkleri memnun ederek kendine mevki elde etmeye çalışırken Prens Sabahattin ise "Türklüğün hakkından daha büyük olan bir Osmanlılık hakkı vardır." şiarı ile yola çıkmakta ve özellikle Ermenilerle yakın ilişkiler takip etmekteydi. Böylece Avrupa gerektiği zaman bu düşüncesinden dolayı kendisini destekleyecekti.¹¹⁰⁵ Ziya Şakir, Prens Sabahattin Bey'in bu düşünceleri nedeni ile Ermeni teşkilatları tarafından para yardımları ile desteklendiğini de iddia etmektedir.¹¹⁰⁶ Bu nedenle de Ziya Şakir eserinde sık sık Prens Sabahattin'in fikirlerini ve Ermenilerle olan yakınlığını eleştirmiştir.

Ziya Şakir'in yurtdışındaki cemiyetin en önemli ismi olan Ahmet Rıza hakkında da olumlu bir fikre sahip değildir. Öncelikle Ahmet Rıza'nın *Meşveret* adlı gazetesinde yayınladığı ve kendine şöhret sağlayan yazı ve layihaların Ali Şefkati Bey'e ait olduğunu¹¹⁰⁷ iddia eden Ziya Şakir ayrıca onun makam ve mevki elde etmek amacı ile hareket ettiğini de düşünmektedir. Ziya Şakir'in bu düşüncesinde Ahmet Rıza'nın I. Dünya Savaşı ve sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalif bir duruş sergilemesinin de etkisinin olması kuvvetle muhtemeldir.¹¹⁰⁸ Bu düşüncemizin en önemli dayanağı ise II. Abdülhamid'in Ahmet Rıza'yı muhalefetten vazgeçirebilmek

¹¹⁰³ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 25 Ocak 1933, I. Kısım, Tefr. No.: 46, s. 8.

¹¹⁰⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 29 Ocak 1933, I. Kısım, Tefr. No.: 49, s. 8.

¹¹⁰⁵ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 14 Ocak 1933, I. Kısım, Tefr. No.: 35, s. 8.

¹¹⁰⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 13 Ocak 1933, I. Kısım, Tefr. No.:34, s. 8.

¹¹⁰⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 31 Aralık 1932, I. Kısım, Tefr. No.:21, s. 8.

¹¹⁰⁸ Zaman için de İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalif bir tavır takınan Ahmet Rıza bu tavrının nedenini şöyle açıklamaktadır: "Bu memleketi kanunsuz, programsız, keyfi ve acımasız bir yönetimden kurtarmak için yirmi sene çalışmış bir adam, bugün hemen aynı yolsuzluklar ve tahttan indirilmiş hakani aklayacak yanlışlıklar karşısında bulunur da, sessiz kalınabilir mi? Sessiz kalacak ya da dün siyah dediğine bugün beyaz diyecek olursa geçmişini inkâr etmiş ve maneviyatını kendi eliyle bozmuş, vatanına artık hizmetten vazgeçmiş olmaz mı? Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 349.

için yaptığı birçok önerinin onun tarafından reddedilmesidir. Bu duruş Ahmet Rıza'nın hiç de makam ve mevki elde etme hırsı ile hareket etmediğini göstermesi adına oldukça önemlidir.¹¹⁰⁹

Ziya Şakir, Mizancı Murat Bey'in yurtdışına kaçarak önce Mısır'a oradan da Paris'e gelmesinin Ahmet Rıza ile aralarında bir rekabetin başlamasına neden olduğunu ifade etmektedir. Yurt dışında cemiyet üyeleri arasında rekabet yaşanırken İstanbul'da cemiyet üyelerinin yakalanıp Taşkışla'ya hapsedilmeleri cemiyet içindeki rekabetin derecesini göstermek adına önemli bir gösterge olarak ortaya çıkmıştır.¹¹¹⁰ İstanbul'da yakalanan cemiyet üyelerinin sürgün kararları alınırken¹¹¹¹ Ahmet Celaleddin Paşa, Mizancı Murat Bey ile görüşerek onu İstanbul'a dönmeye razı etmiştir.¹¹¹² Ziya Şakir, Mizancı Murat'ın İstanbul'a dönmesi ile ilgili olarak onun vatan hasretine dayanamadığı ve II. Abdülhamid'in vaat ettiği ikbal ve servete kandığı gibi iddiaları pek inandırıcı bulmamıştır. Ziya Şakir burada ortaya atılan üçüncü bir iddiayı daha gerçekçi bulmuştur. Bu iddiaya göre Ahmet Rıza, Ahmet Celaleddin Paşa, Avrupa'ya geldiğinde Mizancı Murat Bey'in dostlarına müracaat ederek "II. Abdülhamid'in vaat ettiği ıslahatları yaptırabilmek için o, İstanbul'a gitmeli, Padişahı bizzat ikna etmelidir." diyerek Murat Bey'e telkinlerde bulundurmuş ve onun İstanbul'a dönmesinde etkili olmuştur. Ziya Şakir'e göre bu iddianın doğruluğunun en önemli kanıtı Murat Bey'in İstanbul'a dönmesi ile birlikte Ahmet Rıza'nın rahat bir nefes almasıdır.¹¹¹³

Ziya Şakir bu üç önemli muhalif isim üzerinden İttihat ve Terakki Cemiyetinin yurtdışı örgütlenmesinin içinde bulunduğu hem kişisel hem de fıkırsel çekişmeleri ortaya koymuştur. Yaşanan bu ilk çekişmeler cemiyetin ortadan kalktığı tarihe kadar sık sık gündeme gelmeye devam etmiştir.

¹¹⁰⁹ Ahmet Rıza'nın inatçı, sert ve uzlaşmaz kişiliği onun cemiyetin kuruluşundan 1908'e dek Abdülhamid'e karşı mücadeleyi aralıksız devam ettirebilmiş nadir Jön Türk liderlerinden biri olması bu iddianın doğru olmadığını göstermesi adına önemlidir. Barış Alp Özden, Atilla Lök, "Ahmet Rıza", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 120-123.

¹¹¹⁰ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 31 Aralık 1932, I. Kısım, Tefr. No.:21, s. 8.

¹¹¹¹ Tutuklu bulunan cemiyet üyelerinin büyük bir kısmı Trablusgarp'a sürüldü. "Şeref kurbanları" olarak adlandırılan yetmiş sekiz sürgün cezası mahkûmlarının isimleri hakkında bkz. Feridun Kandemir, *Jön Türklerin Zindan Hatıraları*, İstanbul 1975, s. 106-108.

¹¹¹² Mizancı Murat'ın Serhafiye Ahmet Celaleddin Paşa ile görüşmesi kendi tasarrufu ile meydana gelmiş bir durum değildir. Tam aksine Mizancı Murat cemiyetin Cenevre şubesi tarafından kendisine vekâlet verilmek sureti ile bu görüşme için görevlendirilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Göçmen, *a.g.e.*, s. 137.

¹¹¹³ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 2 Ocak 1933, I. Kısım, Tefr. No.:23, s. 8. Doktor İbrahim Temo da Murat Bey'in Cenova heyetinin kararı neticesinde verilen vekaletle Ahmed Celaleddin Paşa ile görüşmek üzere gönderildiğini ifade etmektedir. Ayrıca görüşme sonrasında varılan anlaşmaya göre hariçteki cemiyet üyeleri affedilecek, hapis ve nefiy edilenlerde azat edilecekti. Temo, *a.g.e.*, s. 162.

3-Selanik'te Ortaya Çıkan Gizli Cemiyet

Ziya Şakir, Talat Bey'in Selanik'e sürgün edilmesinden sonra onun Naki Bey ile tanışmasını cemiyetin güçlenmesi adına önemli bir hadise olarak kabul etmektedir. Ziya Şakir, Talat Bey ve Naki Bey'in Selanik'te kendileri gibi ülkenin geleceğinden endişe edenlerle birlikte ilk kez 1902 Ağustos ayında Çavuş Manastırı denilen yerde toplanarak ilk faaliyetlerine başladıklarını ifade etmektedir. Bu ilk toplantıya katılanlar şunlardır: Talat Bey, Yüzbaşı Naki Bey, Yüzbaşı Nuri Bey, Mülazım-ı Evvel Kemal Bey, Yüzbaşı Asım Bey, Selanik Mülkiye Mektebi Muallimlerinden Bayram Fehmi Bey, Selanik Darülmualiminin Müdürü İsmail Mahir Efendi.¹¹¹⁴ Ziya Şakir bu toplantıda Paris İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezine mektup yazarak cemiyete dahil olmaya karar verildiğini söylemektedir. Mektubu Ahmet Rıza'ya gönderip onu meşgul etmek yerine Rodos sürgününden Paris'e kaçan Miralay Amasyalı İsmail Hakkı Bey'e göndermeye karar verirler. Mektupta ülkenin kötü yönetimi karşısında cemiyete girmek istediklerini ve ülke içinde ne yapılması lazımsa onu yapmaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir.¹¹¹⁵ İsmail Hakkı Bey'den gelen cevap karşısında ise büyük bir şaşkınlık yaşamışlardır. Çünkü mektupta İsmail Hakkı Bey yurtdışında çalışanların sanılanın aksine vatanın selametini düşünmeyen "birer hırsız ve dolandırıcı olduklarını", Ahmet Rıza'nın ise sağdan soldan para koparmak için dalavere çeviren birisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İsmail Hakkı Bey eğer yapabilirseniz orada kendiniz bir cemiyet kurarak çalışın diyerek son bir tavsiyede bulunmuştur.¹¹¹⁶ Ziya Şakir bu mektuptan sonra yapılan inceleme sonrasında İsmail Hakkı Bey'in Prens Sabahattin grubuna dahil olduğu ve bu nedenle de yazdıklarının Ahmet Rıza'ya karşı duyduğu muhaliflikten ileri geldiğinin anlaşıldığını ifade etmiştir.¹¹¹⁷

Alınan bu mektuptan sonra Selanik'te çalışmaların devam ettiği dönemde Yüzbaşı Mecdeddin Bey'in evinin basılması cemiyet ve gizliliğin önemi hakkında gereken titizliğin gösterilmesinin öneminin anlaşılmasını sağlar. Artık cemiyet çalışmaları için emin bir yerin bulunmasına karar verilir. Ziya Şakir bu karar doğrultusunda Naki Bey'in de ısrarı ile Talat Bey'in mason olmasına karar verildiğini ifade eder.¹¹¹⁸ Ziya Şakir'in bu anlatımına bakıldığında başta Talat Bey olmak üzere cemiyet üyelerinden bazılarının masonluğa geçişinde cemiyet faaliyetlerinin gizliliğini

¹¹¹⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 30 Ocak 1933, I. Kısım, Tefr. No.:49, s. 8.

¹¹¹⁵ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 31 Ocak 1933, I. Kısım, Tefr. No.:50, s. 8.

¹¹¹⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 31 Ocak 1933, I. Kısım, Tefr. No.:50, s. 8. Benzer bir yaklaşımı Meclis-i Mebusan'da mebusluk yapan Mahir Said Pekmen'in amcası olan ve sürgünden Paris'e kaçan Şefik Bey tarafından da dile getirilmiştir. O yeğenine yazdığı mektupta hariçtekilere bağlanan ümitlerin boşuna alet olduğunu Paris'te herkesin kendi havasında olduğunu belirterek yeğenine siz "siyaset fırıldagına alet olmaktan vazgeçerek derslerinizle meşgul olun" tavsiyesinde bulunmuştur. Mahir Said Pekmen, *31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhallif*, Ankara 2013, s. X.

¹¹¹⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 2 Şubat 1933, I. Kısım, Tefr. No.:52, s. 8.

¹¹¹⁸ Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve masonluk arasındaki ilişki ile ilgili olarak cemiyetin Genç Türkler olarak anılmasını manidar bulmaktadır. Zira o, Avrupa'da hürriyet ve demokrasi taraftarlarına "Genç" ünvanının verildiğini ve bununla farmasonlukla ihtilat ettiğini ifade ederek "genç Avrupa hareketini her tarafta farmasonluk doğurmuş idiyse, bu genç Türkiye hareketi de o suretle bu müessese ile ihtilat etmiş bulunuyordu. Birgen, *a.g.e.*, C. I, s. 86- 87.

sağlayabilme düşüncesinin etkili olduğu ifade edilmektedir.¹¹¹⁹ Talat Bey ile Naki Beylerin çalışmaları 1906 yılına kadar devam eder.

Ziya Şakir'e göre Talat Bey başta olmak üzere kendisi ile aynı fikre sahip olan kişilerden Naki Bey, Rahmi Bey ve Ömer Naci Beyler 16 Ağustos 1906'da Mithat Şükrü Bey'in evinde toplanarak yeni bir yapılanmaya karar verirler. İlk toplantıda herkesin güvendiği kişilerin tespiti yapılır. Birkaç gün sonra yapılan toplantıda da 10 kişinin ismi üzerinde karara varılır. Bu isimler Binbaşı Tahir Bey, Binbaşı Naki Bey, Rahmi Aslan Bey, Mithat Şükrü (Bleda) Bey, Talat Bey, Kazım Nami (Duru) Bey, Ömer Naci Bey, İsmail Canbolat Bey, Hakkı Baha (Pars) Bey, Edip Servet (Tör) Bey'den oluşmaktadır.¹¹²⁰ Bu kişilerin görevleri de Mason teşkilatı tarzında gizli bir cemiyet kurmaktır. Kurulan bu cemiyetin ismi konusunda yapılan tartışmalarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahmet Rıza'nın teşkil ettiği Terakki ve İttihat Cemiyetinin gittikçe zayıfladıkları düşünülerek yeni bir isim belirlenmesine karar verilir. Bu karar doğrultusunda da yeni kurulan cemiyete Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ismi verilir.¹¹²¹ Bu kişilerden 7'si zabıt, 3'ü ise sivildi. Ayrıca bu kişilerden Naki Bey, Talat Bey, Rahmi Bey ve Mithat Şükrü Beyler de masondu.¹¹²²

Selanik'te yeni kurulan cemiyet içerisinde askerlerin sayısının fazlalığı gün geçtikçe artmıştı. Manastır, Vodina, Karacalı, Karaferye, İşkodra gibi Rumeli topraklarında da cemiyetin üye sayısında görülen artışta zabıtlar dikkati çekmekteydi. Bu artış cemiyete büyük bir güç vermekteydi. Özellikle cemiyet sahip olduğu bu silahlı güçten oluşan bir fedai teşkilatı oluşturarak kendilerine karşı olanlarda korku uyandırmaktaydı. Cemiyetin gün geçtikçe gücünü arttırması yurtdışındaki muhaliflerin de dikkatini çekmeye başladı. Bahaeddin Şakir 1907 yılının sonlarında Selanik'e bir mektup yazarak Doktor Nazım Bey'in bazı müzakereler için Selanik'e gönderileceğini bildirir. Doktor Nazım'ın gizlice Selanik'e gelmesinden sonra yapılan müzakerelerde iki cemiyetin birleşmesine karar verilir. Ancak Talat Paşa, İttihat ve Terakki ismini kabul etmez.¹¹²³ Sonunda Paris ve Selanik'te bulunan iki cemiyet "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" adı altında birleşir. Ziya Şakir'e göre Selanik grubu Paris'tekilerden herhangi bir fayda beklemiyorlardı. Ancak Selanik grubu ülke içinde hükümet aleyhinde gazete, kitap ve beyanname gibi materyalleri basamadığı için hiç olmazsa bu konuda Paris'tekilerden propaganda malzemesi temin ederek faydalanmayı düşündükleri için iki cemiyetin birleşmesini kabul etmişlerdi. Bu birleşmeden sonra Doktor Nazım Bey'in

¹¹¹⁹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 1 Şubat 1933, I. Kısım, Tefr. No.:51, s. 8.

¹¹²⁰ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 8 Şubat 1933, I. Kısım, Tefr. No.:58, s. 8.

¹¹²¹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 9 Şubat 1933, I. Kısım, Tefr. No.:59, s. 8.

¹¹²² Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 10 Şubat 1933, I. Kısım, Tefr. No.:60, s. 8.

¹¹²³ Talat Paşa bu ismi uğursuz saydığı için kabul edilmesine muhalefet etmiştir. Ziya Şakir bu anlayışın nedenini Selanik'te ilk teşkilat kurulurken Çavuş Manastırında yapılan toplantıda Paris erkanına iltihak etmek için mektup yazıp da sözler tam İttihat ve Terakki ismine gelince iki defa üst üste fener söndüğü için bu ismin uğursuz kabul edildiği şeklinde açıklamıştır. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 15 Şubat 1933, I. Kısım, Tefr. No.:65, s. 8.

İzmir’de, Mustafa Baha Bey’in de İstanbul’da birer şube açmasına karar verilir.¹¹²⁴ Ancak Ziya Şakir İstanbul’da devletin takip ettiği sert yönetim nedeni ile cemiyet üyelerinin sayısının fazla artmadığını ve hatta Meşrutiyet ilan edildiği sıralarda üye sayısının sadece 70 kişi civarında olduğunu ifade etmektedir.¹¹²⁵

Ziya Şakir, Meşrutiyet’in ilanı öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin gerçekleştirdiği suikastları Meşrutiyet’in ilanını kolaylaştıran en önemli amillerden birisi olarak kabul etmektedir.¹¹²⁶ Bu nedenle de tefrika içerisinde cemiyet fedailerinin gerçekleştirdikleri cinayetler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ziya Şakir cemiyet içinde fedailerin oluşturduğu gruba 99. Bölük adının verildiğini ifade etmektedir. Bu suikastlarda öncelikle cemiyete karşı vurulmak istenen darbeler engellenmeye çalışıldı. Örneğin bunlar içinde Selanik’te vurulan Enver Bey’in eniştesi Nazım Bey,¹¹²⁷ Manastır Alay Müftüsü Mustafa Efendi,¹¹²⁸ Selanik’te hafiyelik yaptığı bilinen Hacı Hakkı ve Şuayp adlarındaki iki hafiye,¹¹²⁹ Şemsi Paşa,¹¹³⁰ Kaymakam Naim Bey¹¹³¹ Meşrutiyet’in ilanı öncesi cemiyet tarafından suikastlara maruz kalan önemli isimlerdi. Böylece cemiyet hükümete karşı ne kadar güçlü olduğunu göstererek isteklerinin gerçekleştirilmesini sağlamaya çalışıyordu.

Ziya Şakir’e göre Şemsi Paşa¹¹³² gibi birisinin öldürülmesi cüreti II. Abdülhamid’in gözünde bu işin bittiğinin anlaşılması demektir.¹¹³³ Artık bundan sonra moral üstünlük cemiyetin eline geçmiş ve Meşrutiyet’in ilanı için tüm şartlar olgunlaşmıştı. Rumeli başta olmak üzere ülkenin farklı yerlerinden gelen Meşrutiyet’in ilan edilmesini isteyen telgraflar, Meşrutiyet ilan edilmezse İstanbul’a gelip Reşad Efendi’yi tahta geçiririz tehditleri¹¹³⁴ ve Selanik’te cemiyetin emrinde bulunduğu iddia edilen Selanik Milli Alayı’nın Meşrutiyet ilan edilmezse harekete geçeceği gibi blöfler başarılı olmuştu.¹¹³⁵ Yıldız Sarayı’nda 16 saat süren vükela heyeti toplantısının sonunda meşruti yönetim yeniden uygulamaya konuldu.

¹¹²⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 16 Şubat 1933, I. Kısım, Tefr. No.:66, s. 8.

¹¹²⁵ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 5 Mayıs 1933, II. Kısım, Tefr. No.:13, s. 9. Ali Birinci ise Meşrutiyet ilan edildiğinde İstanbul’da cemiyete üye olanların otuz kişi kadar olduğunu Selim Sırrı Tarcan’ın hatıralarına dayanarak aktarmaktadır. Birinci, *31 Mart Vak’ası*..., s. 219.

¹¹²⁶ Feroz Ahmad ise İttihatçıların bir suikast sonucunda Şemsi Paşa’yı öldürmesinin “padişahın despotluğuna indirilen bir darbe” olduğunu ifade etmiştir. Böylece cinayetlerin II. Abdülhamid ve yönetimi üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ahmad, *İttihat ve Terakki*..., s. 23.

¹¹²⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 11 Mart 1933, I. Kısım, Tefr. No.:89, s. 9.

¹¹²⁸ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 21 Mart 1933, I. Kısım, Tefr. No.:99, s. 9.

¹¹²⁹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 22 Mart 1933, I. Kısım, Tefr. No.:100, s. 9.

¹¹³⁰ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 27 Mart 1933, I. Kısım, Tefr. No.:105, s. 9.

¹¹³¹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 13 Nisan 1933, I. Kısım, Tefr. No.:119, s. 13.

¹¹³² Şemsi Paşa’nın öldürülmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Müfid Şemsi, *a.g.e.*

¹¹³³ Ali Birinci de bu cinayete Rumeli’de Meşrutiyet’in ilanının sağlandığı yorumunu yapmaktadır. Birinci, *31 Mart Vak’ası*..., s. 226.

¹¹³⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 13 Nisan 1933, I. Kısım, Tefr. No.:119, s. 13.

¹¹³⁵ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 1 Mayıs 1933, II. Kısım, Tefr. No.:9, s. 9. Muhittin Birgen de bir iki kurşun, bir iki toplantı ve telgrafla II. Abdülhamid’in Meşrutiyet’i ilan etmesi karşısında cemiyetin de tereddüte düştüğünü ve şaşırıldığını ifade etmektedir. Birgen, *a.g.e.*, C. I, s. 75-76.

Ziya Şakir 16 saat süren vükela heyeti toplantısında bulunanların Meşrutiyet'in ilanına bir türlü karar verememelerinin nedenini padişahın bu konuda ne derece samimi ve ciddi olduğunun bilinmemesine ve padişahın kendilerini bir imtihandan geçiriyor olma ihtimalinin bulunmasına bağlamaktaydı.¹¹³⁶

4-Meşrutiyet'in İlanı ve Ortaya Çıkan Anarşi

Ziya Şakir'e göre İttihat ve Terakki Cemiyeti yaptığı blöflerin ve suikastlerin doğrudan etkisi ile Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamıştı. Ancak cemiyet Meşrutiyet ilan edildikten sonra neler yapılacağını hiç düşünmemişti. Ona göre cemiyet üyeleri içinden bu konuda uyarılar gelmekteydi. Bu uyarılardan birisi şöyleydi: "Bizim gayemiz sade yıkmaktan ibaret olmamalı. Birazda yapmayı düşünmeliyiz. Bunun için bir taraftan o inkılâbı yapacak unsurları hazırlarken, diğer taraftan da o inkılâbı yaşatmak için maarifçilerimizi, maliyecilerimizi hazırlamalı ve tam teşkilat ile ortaya atılmalıyız."¹¹³⁷ Benzer uyarıları dikkate almayan cemiyet Meşrutiyet'in ilanı ile bütün problemlerin halledileceği gibi sorunlu bir düşünceye sahipti. Bu anlayış doğrultusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamış ancak sonrasında ortaya çıkan tabloda ise ciddi sorunlar yaşamıştı.¹¹³⁸ Muhittin Birgen de İttihat ve Terakki Cemiyetinin komitecilik usulüyle Meşrutiyet'i tesis etmek istediğini ve bu nedenle de "bir kere Meşrutiyet teessüs ederse artık üst tarafta her şey kendiliğinden yoluna girmiş olur."¹¹³⁹ düşüncesine sahip olduğunu ifade ederek Ziya Şakir'in yaklaşımını desteklemektedir. Hatta o biraz daha ileri giderek bu girişimi cemiyetin çökmekte olan büyük bir Osmanlı binasını mühendissiz ve plansız tamire kalkışmakla suçlamaktadır.¹¹⁴⁰

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ortaya çıkan hürriyet kavramı öncelikle Osmanlı toplumunun her ferdi için genel geçer bir anlam ifade etmiyordu. Ziya Şakir, Meşrutiyet'in bazı kesimler tarafından istibdat dönemi olarak adlandırılan önceki dönemden intikam alma aleti olarak kabul edildiğini düşünmekteydi. Ona göre dövülen memurlar, evleri taşlanan vali ve kaymakamlar, makamlarından hatta şehir ve kasabalardan bile kovulan yöneticiler sıradan olaylar haline gelmişti.¹¹⁴¹ Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Ziya Şakir de bu kavrama farklı bir anlam yüklemekteydi. Ona göre yaşanan gelişmeler sonrasında ilan edilen Meşrutiyet "millî bir mahiyet" taşımaktaydı. Fakat halk "tamamen millî mefkûreye tabi olmuyor, al renkli millî bayrakların yanında

¹¹³⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 27 Nisan 1933, II. Kısım, Tefr. No.:5, s. 9.

¹¹³⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 20 Şubat 1933, I. Kısım, Tefr. No.:70, s. 9.

¹¹³⁸ İbrahim Temo hatıralarında Paris'te yaşadığı dönemde kendi aralarında yaptıkları bir toplantıda bir gün ansızın II. Abdülhamid insafa gelir ve buyurun ülkeyi siz yönetin derse hiçbir hazırlığımız ve ciddi bir programımız yok der. Bu nedenle bir program dahilinde böylesi bir gün için hazırlanma önerisinde bulunur. Bu öneri kabul edilir ancak arkası gelmez. Böylece İbrahim Temo'da karşılaşılması muhtemel bu soruna dikkat çekmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Temo, *a.g.e.*, s. 190-191.

¹¹³⁹ Birgen, *a.g.e.*, C. I, s. 79.

¹¹⁴⁰ Birgen, *a.g.e.*, C. I, s. 88.

¹¹⁴¹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 7 Haziran 1933, II. Kısım, Tefr. No.:46, s. 9.

yeşil renkli, ayet yazılı cami ve tekke bayrakları” taşıyarak millî mahiyet karşısında duyarsız davranmaktaydı.¹¹⁴² Ziya Şakir’e göre Müslüman Türk halkının millî bir mahiyet taşıması gereken bir harekete ümmetçilik ve Osmanlıcılık anlayışı doğrultusunda davranması rahatsız edici idi. Ancak dönemin Müslüman Türk halkının Meşrutiyet’in ilanı ve sonrasında yaşanan gelişmelerden hemen sonra milliyetçilik anlayışı ile hareket etmesini beklemek de kendi içinde sorunlu bir yaklaşımdır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin başlattığı hareketi de millî bir hareket olarak da adlandırmak özü itibari ile de problemlidir. Zira cemiyet başarıya ulaşabilmek için Müslüman ve Türk unsurlar dışında yeri geldiğinde Ermeniler, Rumlar ve Bulgarlar dahil olmak üzere muhalif tüm güçlerle ilkelerde anlaştıkları sürece çalışmaktan çekinmemişlerdir. Bu nedenle Ziya Şakir’in bu yaklaşımı dönemin şartları dikkate alındığında çokta gerçekçi bir beklenti değildir.

Ziya Şakir halkın Meşrutiyet anlayışındaki farklılığın yanında her toplumun Meşrutiyet’ten beklentisinin de farklı olduğunu ifade etmektedir. İstanbullular her ay maaş verileceğini, Anadolu lular asker ve vergi verilmeyeceğini, Kürtler hükümetin Ermenileri kesmek için kendilerine emir vereceğini, Araplar da artık Türkler, Hristiyanlarla bileşiyor şariat ortadan kalkacak hilafet de bize kalacak diye düşünüyordu. Cemiyet ise “Millete hürriyeti temin ettik ya. Bundan ötesi kolay. Ricali sabıka gibi köhne kafalı herifler bu devleti idare ettikten sonra bizim genç, dinç ve cevval kafalarımıza her şey vız gelir.”¹¹⁴³ diye düşünmekteydi. Bu düşüncenin etkisi ile eski devrin adamları tasfiye edilirken yerlerine daha fazla adam alınıyordu.¹¹⁴⁴ Devlet dairelerine alınan yeni personel o kadar fazlaydı ki, dairelerde adım atılacak yer dahi kalmamıştı. Buna rağmen her gün de elinde tavsiye mektupları ile iş için gelenlerin sayısı azalmaktan ziyade artmaktaydı.¹¹⁴⁵ Eski devrin adamı diye işten çıkarılan memurlar ise büyük bir toplumsal huzursuzluğun ortaya çıkmasına neden olmaktaydılar. Bunlar içinde yer alan 1200 kişi hükümete karşı bir tavır takınırken hamallar, tramvay memurları, reji ameleleri de yevmiyelerinin azlığını bahane ederek grev yapmaya başlamışlardı.¹¹⁴⁶ Böylece artık farklı toplum kesimleri gayelerine ulaşmak için grev, boykot ve protesto gibi yeni yöntemleri kullanmaya başlamışlardı. Ziya Şakir ise bu anlatımı ile özlemle gelmesi beklenen hürriyetin hiçte istenildiği gibi bir sonuç ortaya çıkarmadığını açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Ziya Şakir’e göre Meşrutiyet ilan edilmişti ancak ortada büyük bir riyakârlık yaşanmaktaydı. Önceki dönemde kudretli kişileri etekleyerek onlardan himaye dilenenler Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte “güneş görmüş bir yılan gibi Bab-ı Ali’nin önüne dikiliyorlar. Sadrazam ve Dahiliye Nazırı’nın karşısına dikilip atanan memurlardan beğenmedikleri kişileri o hafiyedir, eski devrin adamıdır gibi gerekçelerle

¹¹⁴² Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 22 Mayıs 1933, II. Kısım, Tefr. No.:30, s. 9.

¹¹⁴³ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 5 Ağustos 1933, II. Kısım, Tefr. No.:104, s. 9.

¹¹⁴⁴ Birinci, *31 Mart Vak’ası*..., s. 217-218.

¹¹⁴⁵ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 15 Ağustos 1933, II. Kısım, Tefr. No.:111, s. 9.

¹¹⁴⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 14 Ağustos 1933, II. Kısım, Tefr. No.:113, s. 9.

istemediklerini haykırıyorlardı.”¹¹⁴⁷ Bu durumdan rahatsız olan Ziya Şakir aynı adamların Meşrutiyet öncesinde o hafiye denilen adamların teveccühünü kazanmak için nasıl kılıktan kılığa girdiklerinden bahsederek gördüğü vahameti dile getirmiştir.

Toplumda ortaya çıkan Meşrutiyet algısındaki farklılıklar tabi ki beraberinde büyük bir anarşi ortaya çıkardı. Bu durum İzmir, Kayseri, İstanbul, Selanik gibi Osmanlı topraklarının muhtelif bölgelerinde kendini hissettirmeye başlamıştı. İzmir’de Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte hafiyelerin yakalanıp asılmasından, hapishanelerin boşaltılmasına kadar birçok istek yüksek sesle dile getirilmekteydi. Cemiyet mensupları ise galeyana gelmiş bir topluluk karşısında ne yapacağını şaşırılmış vaziyetteydi.¹¹⁴⁸

Benzer bir durumun yaşandığı şehirlerden birisi de Kayseri idi. Kayseri’de Taharrirat müdürü, polis komiseri, vergi memurları ve belediye dairesindeki memurlar kovulmuştu. Bu görevlilerin yerlerine ise adını ilk defa duydukları cemiyete üye olanlar arasından seçtikleri kişileri görevlendirerek yeni bir hükümet idaresi ortaya çıkarılmıştı.¹¹⁴⁹

İstanbul’da ise durum daha da vahim bir manzara arz etmekteydi. Elllerine bayrak alan ve etrafına beş on kişi toplayan göstericiler devlet dairelerinin çalışmasını engelliyorlardı. Bu göstericiler bir taraftan da nazırları binek taşlarına çağırıyor önce uzun uzun nutuklar irad ettikten sonra¹¹⁵⁰ onları Meşrutiyet’e sadık kalacaklarına dair yemin etmeye zorluyorlardı. Artık durum oldukça garip bir hal alıyor ve her geçen dakika kontrol daha da ortadan kalkıyordu.¹¹⁵¹ Ziya Şakir göstericilerin dikkate değer bir başka hareketlerinin de hapishanelerde bulunan siyasi mahkûmların serbest bırakılmasını tehditkâr bir lisanla istemeleri olduğunu ifade ediyor. Bu talep karşısında durulamayacağı anlaşıncı İstanbul’da bulunan toplam yüz yetmiş beş siyasi mahkûm serbest bırakılıyor.¹¹⁵² Siyasi mahkûmların ardından ise adi suçlardan mahkûm olmuş bin altmış dokuz mahkûm serbest bırakılmıştır.¹¹⁵³ Doğal olarak bu hâl İstanbul halkı üzerinde büyük bir korku yaratarak ciddi bir asayiş sorunu ortaya çıkarmıştır.¹¹⁵⁴

Selanik’te de benzer bir manzara vardı. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte hapishanelerin kapısı açılmış ve siyasi mahkûmların yanında adi suçlu birçok mahkûm da serbest bırakılmıştı. Ayrıca diğer şehirlerde olduğu gibi Selanik’te bulunan devlet memurlarına karşı da bir husumet uyanmıştı. Artık ülkenin birçok yerinde Ziya Şakir’in ifadesi ile “hükümet mekanizması duruvermişti.”¹¹⁵⁵ Halk, memurlara karşı galeyana

¹¹⁴⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 19 Haziran 1933, II. Kısım, Tefr. No.:58, s. 9.

¹¹⁴⁸ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 26 Mayıs 1933, II. Kısım, Tefr. No.:34, s. 9.

¹¹⁴⁹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 28 Mayıs 1933, II. Kısım, Tefr. No.:36, s. 9.

¹¹⁵⁰ II. Meşrutiyet’in ilk zamanlarında sık sık rastlanan nutuklar Hüseyin Cahit Yalçın tarafından “nutuk hastalığı” olarak adlandırılmaktadır. Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 159.

¹¹⁵¹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 3 Haziran 1933, II. Kısım, Tefr. No.:42, s. 9.

¹¹⁵² Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 20 Haziran 1933, II. Kısım, Tefr. No.:59, s. 9.

¹¹⁵³ Turan, *a.g.e.*, s. 41-45.

¹¹⁵⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 23 Haziran 1933, II. Kısım, Tefr. No.:62, s. 9.

¹¹⁵⁵ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 16 Mayıs 1933, II. Kısım, Tefr. No.:24, s. 9.

geldiği için memurların görevlerini terk etmeleri ülkede maliye ve idare mekanizmalarının işlemez hale gelmesine neden olmuştu. Artık maliye görevlileri vergi toplayamıyor bu nedenle de hazine büyük bir sıkıntı yaşıyordu. Bu durumdan etkilenen orduda erzak alımı durmuş ve askerler “açlık tehlikesi” ile baş başa kalmışlardı.¹¹⁵⁶

Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetinin yeni dönemle birlikte ortaya çıkan anarşi karşısında yaşadığı şaşkınlık devresini atlattıktan sonra eski devrin sert tutumunu devam ettirmekten başka mantıklı bir yol bulamadıklarını ifade etmektedir. Ziya Şakir’e göre İttihat ve Terakki Cemiyetinin eski idarenin sert inzibat tedbirleri ile halkı yönetmeye çalışmasının en önemli nedenlerinden birisi halkın kendi aleyhlerinde bir irtica hareketine girişmesinden korkmaları idi.¹¹⁵⁷ Yaşanan gelişmeler karşısında Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte hürriyetin geleceği düşüncesinin yanlışlığı da ortaya çıkmıştır. Ancak bu tavırda hürriyeti her istediğini yapabilme hakkı olarak anlayan halkın da doğrudan etkisinin olduğu Ziya Şakir’in açıklamalarında ortaya koyulmuştur.

5-İttihat ve Terakki Cemiyeti ve 31 Mart Hadisesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet’i ilan ettirebilmek için uzun yıllar mücadele ettikten sonra amacına ulaştı. Ancak Meşrutiyet’in ilanı sonrasında nasıl bir yönetim sergileneceği ile ilgili bir programın hazırlanmaması¹¹⁵⁸ ve sadece yıkılım da sonrası kolay diyen anlayışın sonucu olarak yönetme gücünü görece elinde bulunduruyorsa da aslında ülkenin kontrolünü yavaş yavaş kaybediyordu. Yaşanan rahatsızlıklar Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra cemiyete ve yeni devre karşı bir tepkiyi beraberinde getirmiş ve sonunda İstanbul’da “31 Mart İsyanı” adı verilen büyük bir hadise ortaya çıkmıştır. İsyanın mahiyeti, nasıl ortaya çıktığı, isyanda sarayın ve II. Abdülhamid’in rolü hakkında farklı yaklaşımlar sergilenmiştir.¹¹⁵⁹ Ziya Şakir’in de bu sorular çerçevesinde bu olaya karşı yaklaşımının önemli olduğunu düşünmekteyiz. Ona göre isyanın çıkmasında muhalif olanların etkisinden ziyade Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte ortaya çıkan anarşi ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin hatalı yönetimi doğrudan etkili olmuştur.

Öncelikle Meşrutiyet’i ilan edebilmek için farklı fikir, milliyet ve dinden birçok kişi ile doğrudan veya dolaylı bir ittifak oluşturan cemiyetin bu yapısı Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra bozulmaya başladı. Ziya Şakir bu duruma cemiyetin merkezi Selanik ile Manastır arasında yaşanan rekabeti bir başlangıç olarak kabul etmektedir. Ona göre “umumi tehlike karşısında yek vücud olanlar şimdi

¹¹⁵⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 11 Temmuz 1933, II. Kısım, Tefr. No.:80, s. 9.

¹¹⁵⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 23 Mayıs 1933, II. Kısım, Tefr. No.:31, s. 9.

¹¹⁵⁸ Müfid Şemsi, *a.g.e.*, s. 103.

¹¹⁵⁹ 31 Mart İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma...*; Birinci, *31 Mart Vak’ası...*, s. 215-265; Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2009; Cevad Rıfat Atılhan, *31 Mart Faciası*, İstanbul 2000; Faik Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid’in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevad Beyin Fezlekesi*, Ankara 1960; Mevlanazade Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi*, İstanbul 1996; Pekmen, *a.g.e.*; Turan, *a.g.e.*

tehlikenin zevalini görür görmez benliklerini hissediyorlardı.” Artık iki merkez arasında rekabet başlamış ve Selanik’in masonluğu en çok dillendirilen konulardan birisi olmuştu. Manastır’daki cemiyet üyelerinin cemiyet adına *Neyyiri Hakikat* gazetesini çıkarması rekabeti daha da arttırmıştı. Buna karşılık Selanik Merkez-i Umumisi ise *İttihat ve Terakki* adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır.¹¹⁶⁰ Böylece artık iki merkez arasındaki rekabet daha aleni bir hal almıştı.

Ziya Şakir, Manastır –Selanik rekabetinden sonra cemiyete en fazla zarar veren şeylerden birisinin de Doktor Nazım Bey’in sergilediği tavır olduğunu düşünmekteydi. Ziya Şakir’e göre Doktor Nazım Bey, Meşrutiyet’in ilanından sonra değişerek daha mağrur bir hâle gelmişti. Doktor Nazım’ın mağrur hâlinin sonucu olarak ortaya çıkan “cehil, inat ve idaresizliği” cemiyet üyeleri arasında ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmaktaydı.¹¹⁶¹ Bu nedenle de tam bir komitacılık tavrını benimseyip cemiyet içinde her istediğini yapmaya ve yaptırmaya çalışıyordu. Ziya Şakir, Doktor Nazım’ın sadece cemiyet içindeki faaliyetleri dışında ordu içinde de “ilk ihtiras ve nifak tohumlarını ektiğini” iddia etmekteydi.¹¹⁶² Doktor Nazım’ın sergilediği bu tahakkümcü tavır cemiyet içinde var olan kırılmaları daha da arttırmıştı.

Meşrutiyet’in ilanı sonrasında cemiyetin ölçsüz bir şekilde uyguladığı eski devrin devlet ricalinin görevlerinden uzaklaştırılması cemiyete karşı büyük bir muhalif sınıfın ortaya çıkmasına neden oldu. Ancak görevlerinden alınan memurların yerlerine cemiyet üyelerinin yerleştirilmesi sırasından cemiyet içinde yaşanan rekabet de farklı bir kırgınlık alanının oluşmasına neden oldu.¹¹⁶³

Bütün bunların yanında Meşrutiyet’in ilan edilmesini sağlayan hürriyet kahramanlarını içinde barındıran cemiyetin hak ve adalet kavramından uzaklaşarak eleştirdiği eski devrin davranışlarını benimsemesi cemiyete karşı muhalefetin oluşmasına ve her geçen gün de güçlenmesine neden oldu. Birde bu dönemde talebe-i ulumun sınava tabi tutularak askere alınmak istenmesi,¹¹⁶⁴ ordu içinde siyasetin iyice artması gibi içeride yaşanan sıkıntılara Bosna Hersek’in ve Bulgaristan’ın elden çıkması gibi dış sorunların da eklenmesiyle İstanbul barut fıçısı haline gelmişti. Ziya Şakir’e göre böylesi gergin bir ortamda cemiyetin ileri gelenlerinin “tedhiş siyasetini benimsemeleri” ve “bir iki muhalifin kafatasını parçalayıvermekle bütün bu karışık işlerin düzelivereceğini” düşünmeleri büyük bir yanılğı idi.¹¹⁶⁵ Bu düşüncenin etkisi ile ilk olarak muhalefetin önemli bir simgesi haline gelen *Serbesti* gazetesinin sahibi Mevlanazade Rıfat’ın ortadan kaldırılmasına karar verilmişti. Görev 99. Bölükten yüzbaşı Abdülkadir Bey ile Ziya Şakir’in ismini açıklamadığı başka bir yüzbaşıya

¹¹⁶⁰ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, 11 Haziran 1933, II. Kısım, Tefr. No.:50, s. 9.

¹¹⁶¹ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, 19 Ocak 1934, III. Kısım, Tefr. No.: 142, s. 9.

¹¹⁶² Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, 19 Temmuz 1933, II. Kısım, Tefr. No.:88, s. 9.

¹¹⁶³ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, 5-6 Ağustos 1933, II. Kısım, Tefr. No.:104-105, s. 9.

¹¹⁶⁴ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, 7 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 41, s. 9; Birinci, 31 *Mart Vak’ası...*, s. 231-233.

¹¹⁶⁵ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, 14 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 48, s. 9.

verilmiştir. Ancak onlar ilk teşebbüslerinde başarısız olurlar. Galata köprüsündeki ikinci deneme ise başarılı olur fakat yanlış kişi öldürülmüştür. Mevlanazade Rıfat zannedilerek *Serbesti* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi ile Mülkiye kaymakamı Şakir Bey üzerine ateş açılır ve yaşanan bu karışıklık sonucu da kendisine kurşun isabet eden Hasan Fehmi öldürülmüştür.¹¹⁶⁶ Bu cinayetle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyetine olan muhalefet daha da şiddetlenmiştir. Ziya Şakir'e göre muhalefetin gittikçe sertleşen davranışına ve gergin ortama rağmen hem hükümet hem de cemiyet gereken hassasiyeti göstermemişlerdir.¹¹⁶⁷

Ziya Şakir, Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ortaya çıkan muhalefetin her geçen gün güçlenmesinde, yaşanan sürece duyulan tepkinin dışından özellikle İstanbul'da İngiliz İstihbarat servisinin en önemli ismi olan Fitz Maurice'in de etkili olduğunu da iddia etmektedir. Ona göre Fitz Maurice muhalefet cephesini idare edenlerin başında gelmektedir.¹¹⁶⁸ Ayrıca Şerif Paşa'nın İstanbul'da bir millî banka kurmak için İngilizlerle irtibata geçmesi ve Sir Ernest Cassel isminde bir sermayedarı İstanbul'a getirmesi önemlidir.¹¹⁶⁹ Ziya Şakir, Sir Ernest Cassel İstanbul'a geldikten sonra Fitzmaurice'in sık sık onunla temas kurduğunu da ifade etmektedir. Ona göre tam bu sırada muhalif gazetelerin bütçelerinin artması, *Serbesti* ve *Volkan* isminde iki muhalif gazetenin yayına başlaması oldukça ilginçtir. Ziya Şakir tüm bu girişimleri kamuoyunu İngiliz siyasetine çevirmek için yapılan bir oyun olarak ifade etmektedir.¹¹⁷⁰ Ziya Şakir'in bu yaklaşımı 31 Mart isyanında İngilizlere dikkat çekerek isyanın sadece bir iç sorun olarak algılanmaması gerektiğini de belirtmektedir. Ziya Şakir, Fitz Maurice'in taassup sahibi bir Katolik olduğunu ve bu nedenle de Yahudi ve masonların etkili olduğunu düşündüğü İttihat ve Terakki Cemiyetini "şeytan" gibi gördüğünü iddia etmektedir.¹¹⁷¹ Bu nedenle de Fitz Maurice'in cemiyet aleyhine başlayan isyanı kalben desteklediği ancak olayların içinde fiilen bulunmadığı şeklinde yorumlar da yapılmaktadır.¹¹⁷² Benzer bir yaklaşımda isyan sırasında İstanbul'da bulunan ve bizzat

¹¹⁶⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 15 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 49, s. 11; Z. Melek, 1908 Meşrutiyet'inde Muhalefetlerine Kurban Giden Muharrirler, *Resimli Tarih Mecmuası*, Ekim 1952, C. III, S. 34, s. 1779-1781; Birinci, *31 Mart Vak'ası*..., s. 228.

¹¹⁶⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 17 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 51, s. 11. Mustafa Turan ise Ziya Şakir'den farklı olarak katillerin Rizeli Laz Emin ve Üsküdarlı Vahid olduklarını iddia etmektedir. Turan, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹⁶⁸ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 7 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.:41, s. 9.

¹¹⁶⁹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 26 Eylül 1933, III. Kısım, Tefr. No.:31, s. 9.

¹¹⁷⁰ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 27 Eylül 1933, III. Kısım, Tefr. No.:32, s. 9.

¹¹⁷¹ Bu konuda Feroz Ahmad ise şunları söylemektedir: "Dönme Yahudilerin Avrupa'daki Yahudilerden farklı oldukları öne sürülür; çünkü bunlar Avrupa devletlerinin yardımı olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürerek zengin olmuşlardır ve gelecekteki refhları için de Türkiye'ye muhtaç olduklarından yeni ve daha büyük bir Türkiye'nin doğması özlemi içindedirler. Türkler ile Yahudiler öylesine uyum içindedirler ki, birçok Avrupalı yazar Genç Türk hareketini İttihatçıların, Yahudilerin dönmelerin ve gizli Yahudilerin elinde oyuncak oldukları bir Yahudi- mason komplosu olarak nitelemişti." Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul 1986, s. 40-41; Benzer bir iddiayı da Hürriyet ve İtilaf Fırkasında önemli görevler almış ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra 150'likler arasında yurt dışına sürülmüş Zeyneleabidin Efendi de dile getirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu*..., C.I, s. 174.

¹¹⁷² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Birinci, *31 Mart Vak'ası*..., s. 250-252.

olaya şahit olan Mustafa Turan tarafından da dile getirilmektedir. Turan da Ziya Şakir'in dile getirdiği hususları belirttikten sonra isyan üzerinde Yahudi ve Masonların doğrudan etkili olduğunu düşünmektedir. Turan, Yahudilerin emellerini II. Abdülhamid'e kabul ettiremeyince böyle bir yola başvurdıklarını isyanın finansmanını da Emanuel Karasu'nun¹¹⁷³ İtalyan bir bankadan çektiği dört yüz bin lirayı Necip Draga ve Eyüp Sabri'ye vererek sağladığını ifade eder. Turan, Emanuel Karasu'nun "Sultan Hamid'e beş milyon altına yaptıramadığımız işi biz İttihatçılara dört yüz bin liraya yaptırdık" diye sık sık övündüğünü ifade etmektedir.¹¹⁷⁴

Ziya Şakir, İngilizlerin 31 Mart isyanının ortaya çıkmasındaki etkilerinden bahsettikten sonra onların amaçlarının ise II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi olduğunu iddia etmektedir. Ona göre İngilizler "Alman, Avusturya ve Rusya siyasetini takip eden II. Abdülhamid'in artık siyaset sahnesinden çekilmesine karar vermişlerdi."¹¹⁷⁵ Bu karar doğrultusunda Rahip Fru ve Entelijens Servisi devreye sokmuştur.

İstanbul'da toplumsal ve siyasal hayatta bu gerginlikler yaşanırken Avcı taburlarında da komutanlarının davranışlarına karşı bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Ziya Şakir, Avcı Taburu'ndan Kasım Çavuş ve Mehmet Onbaşı adından iki askerin II. Abdülhamid'in Harem-i Hümayun kapıcıbaşı Boşnak Bekir Bey'e müracaat ederek komutanlarının kendilerine kötü davranmaları ve kışlaya sarhoş gelmeleri gibi nedenlerden dolayı isyan edeceklerini söylediklerini ifade etmektedir.¹¹⁷⁶ Bekir Bey ve bu olaya şahit olan oğlu Yüzbaşı Mehmet Ali Bey o akşam Bahaeddin Şakir Bey'in evine giderek durumu ona anlatırlar. Bahaeddin Şakir meseleyi başta Talat Bey olmak üzere diğer cemiyet üyelerine anlatır. Fakat cemiyet üyeleri böyle bir isyana ihtimal vermezler.¹¹⁷⁷ Ziya Şakir'in bu açıklamalarına bakıldığında 31 Mart ayaklanması

¹¹⁷³ Emmanuel Karasu, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selanikte ilk örgütlenmesinden itibaren cemiyetin masonlarla irtibatında doğrudan etkili olmuş bir isimdir. Meşrutiyet'in ilanından sonra da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini tebliğ eden heyette yer almış kişilerden birisidir. "I. Dünya Savaşı sırasında Jön Türkler tarafından iase müfettişliğine getirilen Karasu'nun sivil halka dağıtılması gereken mallardan kazanç sağlamaktan ve 2 milyon Türk Lirasından fazla bir meblağı cebine indirmekten çekinmemiştir. Karasu 1919 yılında Türkiye'yi terk edip Napoli'ye giderek İtalya'ya yerleşmiş ve 18 Haziran 1934 yılında Trieste'de vefat etmiştir. Iacovella, *a.g.e.*, s. 41. Iacovella, Karasu'nun Trieste'de öldüğünü söylesede bu bilgi doğru değildir. Zira Karasu'nun damadının verdiği bilgiye göre Karasu 1 Haziran 1934'de İstanbul'da vefat etmiş ve mezarı da İstanbul'da Arnavutköy Sefaret Mezarlığında bulunmaktadır. Roni Marguiles, "Emmanuel Karasu Biyografisine Bir Başlangıç", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1995, S. 21, C. IV, s. 26. Emmanuel Karasu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Edhem Eldem, "Emmanuel Karasu Biyografisine Bir Devam (?)", *Toplumsal Tarih*, Kasım 1995, S. 23, C.IV, s. 43-45; Roni Marguiles, "Hüseyin Cahit'in Ağzından Emmanuel Karasu", *Toplumsal Tarih*, Şubat 1996, S. 26, C. III, s. 54-55. Karasu İttihat ve Terakki Cemiyetini Yahudi- Mason komplosu olarak görenler için bu komplo'nun ardındaki şeytani deha olarak kabul edilmektedir. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme...*, s. 168.

¹¹⁷⁴ Turan, *a.g.e.*, s. 19.

¹¹⁷⁵ Ziya Şakir, Milli Mücadelede Casus Teşkilatı, *Son Posta*, 13 Mart 1936, Tefr. No.: 7, s. 9.

¹¹⁷⁶ İsyanda askerlerin komutanlarının kışlaya sarhoş gelmelerini zikretmeleri önemlidir. Çünkü isyan eden askerler özellikle komutanlarının hâl ve hareketlerine bakarak onları dinsiz ve şeriat düşmanı olarak algılamaya başlamışlardır. Mevlanazade Rıfat, *a.g.e.*, s. 51.

¹¹⁷⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 12-13 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 46-47, s. 9.

hakkında cemiyet daha önceden haberdar edilmiştir.¹¹⁷⁸ Ancak Ziya Şakir'e göre cemiyet sahip olduğunu düşündüğü güce güvenerek etrafında meydana gelen olayları gereği gibi anlayamayarak büyük bir facianın yaşanmasından mesuldür.

Ziya Şakir, 31 Mart İsyanı'nın gerekçelerini farklı boyutları ile ortaya koyarak isyanda sadece bir tarafı suçlamanın yanlışlığını göstermeye çalıştıktan sonra isyan sırasında İstanbul'da yaşanan kanlı vakaları da ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bunlar içinde II. Abdülhamid'in isyancıları desteklediği ithamına da neden olan Ali Kabuli Bey'in öldürülmesi hadisesi oldukça önemlidir. O bu cinayeti tüm safahatı ile anlatarak cinayette II. Abdülhamid'in bir dahli olmadığını da ortaya koymuş ve II. Abdülhamid'e yöneltilen ithamlara karşı çıkmıştır.¹¹⁷⁹

31 Mart ayaklanması Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından bastırıldıktan sonra isyanla alakası olduğu düşüncesi ile II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve Selanik'e sürgüne gönderilmiştir. Bazı tarihçilerin 31 Mart isyanının çıkmasında II. Abdülhamid'in doğrudan dahli olduğu iddialarına karşı¹¹⁸⁰ Ziya Şakir, II. Abdülhamid'in isyanla bir ilgisi olduğu fikrine katılmamaktadır.¹¹⁸¹ Ona göre ihtilalin ardında Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kaybolan menfaatlerini tekrar ele geçirmek için uygun zamanı bekleyen bazı saray erkânı ve hafiyeler vardı. II. Abdülhamid ise hayat korkusu ile tarafsız kalmaya çalışmış ancak Başmusahip Cevher Ağa ve Tüfekçi Miralay Halil gibi bazı saraylılar asilerle iş birliği yapmışlardır.¹¹⁸² Ziya Şakir, Meşrutiyet'in ilanından sonra hafiyeleşimin kaldırılmasına rağmen Cevher Ağa'nın Nadiri Fevzi, Tevfik Behçet Paşazade Hakkı gibi hafiyelemlerle görüşmeye devam ettiğini ve hatta *Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdeti'ye 20 lira bağışta bulunduğunu iddia etmiştir.

¹¹⁷⁸ Böyle bir iddia için bkz. Aykut Kansı, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, İstanbul 2016, s. 77.

¹¹⁷⁹ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, 1-3 Kasım 1933, III. Kısım, Tefr. No.:66-68, s. 9; Turan, *a.g.e.*, s. 66-68.

¹¹⁸⁰ Böyle bir iddiayı seslendiren tarihçilerden birisi de Aykut Kansı'dur. Daha çok dönemin yabancı basın kuruluşlarına dayanarak verdiği bilgide Aykut Kansı şunları söylemektedir: "İsyancı erlerin para aldıklarına kuşku yoktu. Yerli ve yabancı birçok gözlemci, 13 ve 14 Nisan günlerinde askerlerin ellerinde altınlar görmüştü; kazanmış ya da biriktirmiş olamayacak kadar büyük miktarlardaki bu paraları Pazar yerlerinde harcamaktaydılar... Ayaklanma sırasında kaza kurşunuyla yaralanıp hastaneye götürülen isyancı erlerin üstlerinden on beş, yirmi lira gibi çok büyük paralar çıkıyordu. Askerlere isyan etmeleri karşılığında, hem Abdülhamid'in en çok güvendiği musahiplerinden Nadir Ağa'nın, hem de oğlu Burhaneddin Efendi'nin emriyle Saray'dan ödeme yapılmış olduğu gerçeği darbenin bastırılmasının kemen aardından yapılan tahkikat ve Divan-ı Harbi Örfi sorgulamalarında ortaya çıkacaktı." Kansı, *a.g.e.*, s. 80-81.

¹¹⁸¹ Dönemin şahitlerinden Mevlanazade Rıfat da konu ile ilgili yazdığı eserinde 31 Mart İsyanı'nın tertipleycisi II. Abdülhamid olsaydı ayaklandırılan askerın başıboş ve kumandasız kalmayacağını iddia etmektedir. Mevlanazade Rıfat, *a.g.e.*, s. 191. 31 Mart İsyanı sırasında II. Abdülhamid'in yanında bulunan ve isyanda askere para dağıtım teşvik ettiği gerekçesi ile hapsedilen musahip Nadir Ağa da isyanda padişahın hiçbir dahli olmadığını hatıratında anlatmıştır. Ona göre isyanın arkasında İttihat ve Terakki Cemiyeti vardır. Cemiyetin II. Abdülhamid'i tahttan indirebilmek için böyle bir yalana başvurduğunu ise şöyle ifade etmiştir: "Padişahın bu işte alakası olmadığını bilmeyen kimse yoktur. O günden bu güne kadar 31 Mart'a dair yazılan yazılar bu hakikatı meydana koymuştur. Vakayı müteakip ihtilali Sultan Hamid'in hazırlattığı iddia edilmiş olması asıl isyanı tertip eden İttihat ve Terakkinin eseridir." Musahib-i Sani-i Hazreti Şehr-Yari Nadir Ağanın Hatıratı-II, s. 12.

¹¹⁸² Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, 7 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 41, s. 9.

Fakat buna rağmen Cevher Ağa'nın sorgusunda II. Abdülhamid'in olaylarla ilgisinin olduğuna dair bir suçlamada bulunmamıştır.¹¹⁸³ Ancak bu tespitlere rağmen Ziya Şakir yaşanan bu kanlı olayın mesuliyetini tüm taraflara paylaştırmıştır. Ona göre İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilanı sonrasındaki uygulamaları ve kendilerine karşı ortaya çıkan tepkilere gereken önemi vermeyerek büyük bir mesuliyyete sahiptir. Muhalefet ise ortaya çıkan olumsuzlukları eski itibarlarını kazanmak için kullanmak isteyerek isyanın gelişmesine destek olmuşlardır. Tüm bunlara rağmen "31 Mart İsyanı bir el, bir merkez, bir komite tarafından muntazam ve şuurlu bir program altında idare edilmediği için çarçabuk inhilal edivermişti."¹¹⁸⁴

6-Hareket Ordusu ve Tedhiş Siyaseti

31 Mart İsyanı'nın Selanik'te öğrenilmesi ile birlikte büyük bir şaşkınlık yaşanır ve hemen ne yapılması gerektiği konusunda müzakerelere başlanır. Yapılan müzakereler sonrasında ayaklanmaya karşı hazırlanacak orduya Mustafa Kemal'in önerisi ve Mahmut Şevket Paşa'nın onayı ile Hüsnü Paşa'nın komuta etmesine karar verilir. Ancak Selanik'teki cemiyet üyeleri tarafından Mahmut Şevket Paşa'nın orduya komuta etmemesi onun "Abdülhamid'in yaveri olmasına" bağlanınca Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun komutasını üzerine almak zorunda kalır.¹¹⁸⁵ Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa'nın komutayı üzerine almasının dışında şahsi hesabından verdiği 13 bin altın lira ile de ordunun hazırlığı için gerekli harcamaların karşılandığını ifade etmektedir.¹¹⁸⁶

İsyanı bastırmak için kurulan Hareket Ordusu'nun komuta kademesine kimlerin geçeceği önemli bir sorun olarak ortaya çıkar. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen komutanlarının Hareket Ordusu'nun komutanlıklarına getirilmek için baskı yaptıklarını böylece cemiyetin isyanın bastırılmasından sonra şöhretini arttırmayı amaçladığını ifade etmektedir.¹¹⁸⁷ Artık harekâta hazır hâle gelen ordu İstanbul'a doğru yola çıkar. Ziya Şakir bu haberin İstanbul'a ulaşmasından sonra Rus sefirinin II. Abdülhamid ile görüştüğünü ve eğer talep edilirse Rus ordusunun yardıma gelmek için hazır olduğunu söylediğini ifade etmektedir. Ancak II. Abdülhamid bu teklifi kabul etmez. Ziya Şakir bu bilgiyi sarayda bulunan bendegândan

¹¹⁸³ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 11 Ocak 1934, III. Kısım, Tefr. No.: 137, s. 9.

¹¹⁸⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 4 Kasım 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 69, s. 10.

¹¹⁸⁵ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 29 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 63, s. 9; Ziya Şakir, *K. Atatürk Doğumundan Ölümüne Kadar Hususi- Askeri-Siyasi Hayatı*, İstanbul 1938, s. 72-80; Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, İstanbul ?, s. 46-49.

¹¹⁸⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 12 Aralık 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 107, s. 9. Ziya Şakir tefrikasında önce bu paranın Mahmut Şevket Paşa'nın emrinde bulunan tahsisat-ı mestureden karşılandığını söylemiş ancak bir okurun gönderdiği belgeden bu paranın Mahmut Şevket Paşa'nın şahsi parası olduğu anlaşılmıştır. Ziya Şakir'de bu belgeye dayanarak fikrini değiştirmiştir.

¹¹⁸⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 22 Kasım 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 87, s. 10.

aldığını fakat bunu teyit eden bir belgeye ulaşamadığını da ifade etmektedir.¹¹⁸⁸ Ziya Şakir'in bu konuda bir belgeye ulaşamaması oldukça doğaldır. Çünkü II. Abdülhamid'e yapılan bu teklif yazılı değil sözlü olarak yapılmıştır.

Hareket ordusunun İstanbul'a gelmesi ile beraber şehirde asayiş sağlanmaya başlamıştı. Ancak bu durum çok kısa sürdü. Hareket ordusu şehre tamamen hâkim olduktan sonra şehirde bir taraftan isyanla ilgisi olanlar yakalanıyor bir taraftan da yakalananların yargılanmaları için hazırlıklar yapılıyordu.¹¹⁸⁹ Yargılamalar¹¹⁹⁰ başladıktan sonrada darağaçları kurularak suçlu bulunanlar idam edilmeye başlandı.¹¹⁹¹ Beyazıd meydanındaki idam manzaraları o kadar korkunçtu ki aileler bu manzaranın çocukları tarafından görülmesini istemedikleri için arka sokaklardan dolaşmaktaydılar.¹¹⁹²

İstanbul'da isyanın yarattığı terör biterken yerini Hareket Ordusu'nun terörü almıştı. İsyana başlayan askerler içinde isyanı teşvik ve tahrik edenler ayrılıyor diğerleri de silahları ellerinden alınarak yol yapımında kullanılmak üzere Rumeli'de kurulan amele taburlarına gönderiliyorlardı. Ancak Ziya Şakir, saflık ve cehalet yüzünden kalabalığa uyan çoğu askerin iase verilmeksizin aç ve sefil bir şekilde Rumeli'ye gönderilmelerinden büyük bir üzüntü duymaktadır. Zira saf ve cahil Anadolu evlatlarının yokluk içinde yaşadıkları bu sürgün beraberinde hastalık ve ölümü getirmiştir. Ona göre "31 Mart hadisesinin en acı cezasını bu zavallılar çekmişlerdi. Her biri Türk yurdunun birer temel taşı olan bu saf ve cahil adamların pek mühim bir kısmı Rumeli Balkanlarında erimiş gitmişlerdi."¹¹⁹³ İbrahim Temo da hatıratına askerlere gösterilen şiddet karşısında isyana katılan askerlerden birisini inzibat kuvvetlerine teslim ederken "Bu cahillere karşı biraz daha merhametli ve muhabbetli davranmalarını" tavsiye etmiştir.¹¹⁹⁴ Rumeli'ye sürülen askerlerden birisi olan Mustaf Turan askerlerin aç ve sefil bir şekilde taşkıma ve yol yapımında sonra da siper

¹¹⁸⁸ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 19 Kasım 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 84, s. 9. Sina Akşî, Ziya Şakir'in anlattığı bu hadisenin Ali Cevad Bey tarafından anlatıldığını ifade ederek Ziya Şakir'in anlatımı ile benzer bir anlatım ortaya koymaktadır. Akşî'nin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma...*, s. 212; Unat, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹¹⁸⁹ 31 Mart isyanına katılanları yargılamak için oluşturulan harp divanında Topçu Ferik Hurşit Paşa başkanlığında Ferik Hüseyin Paşa, Mirliya Hasan Rıza Paşa, Kurmay Mirliya Nazif Paşa, Kurmay Kaymakam Cemal Bey, Deniz Kaymakamı Vasıf Bey, Deniz Kolağası Rauf Bey, üç tanede üçe üyeli soruşturma kurulu ve beş tanede zabıt kâtibi görev yapmıştır. Akşî'nin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma...*, s. 216.

¹¹⁹⁰ 31 Mart isyanı sonrasında Divan-ı Harbi Örfinin yargılamaları ile ilgili olarak Hasan Amca şunları söylemektedir: "Kanuna hiç güvenmezdik. Divan-ı Harbi duyunca adaleti mümkün olduğu kadar uzaklarda beklemek lazımdı. Mahkeme azasının beş üyeside askerdî. Nihayet emretmeği, aldığı emri hiç incelemeyen yerine getirmeği meslek edinmiş insanlardı bunlar." Koçak, *a.g.m.*, s. 75.

¹¹⁹¹ Olayın tanıklarında Mustaf Turan ise gördüklerini şöyle anlatmaktadır: "Bayezid meydanında, Ayasofya önünde nisan güneşinin sihirli yıldızları parlayan kestane ağaçlarının mübarek yeşillikleri arasında yeni sehpa üzerinde beyaz gömlekleri, çıplak ayakları, göğüslerinde yaftaları, kaskatı kesilmiş zabıt ve asker cesetlerinin matemengiz korkunç bir şekilde sallandıkları taahhur ediliyordu." Turan, *a.g.e.*, s. 56; Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 199.

¹¹⁹² Birinci, *31 Mart Vak'ası...*, s. 256.

¹¹⁹³ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 30 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.:125, s. 10.

¹¹⁹⁴ Temo, *a.g.e.*, s. 228.

kazımında çalıştırıldıklarını, posta teşkilatı olmadığı için aileleri ile haberleşemediklerini ve bu şartlarda yaşayan askerlerin yarısının sefalet ve açlıktan öldüklerini ifade etmektedir. Ölen askerler için bir teçhiz ve tekfin olmadan gömüldüklerini de ayrıca belirtmektedir.¹¹⁹⁵

İstanbul halkı muhalifler tarafından istibdat ve zulümle özdeşleştirilen II. Abdülhamid döneminde, yaşanan bir iki idam dışında, pek alışık olmadığı büyük bir cezalandırmaya da bu dönemde şahit olmaktadır. Yapılan yargılamalar sonunda suçluları cezalandırmak için İstanbul'un muhtelif meydanlarında darağaçları kurulmuştu. Kısa sürede yetmiş beş kişi asılmış ve yüzlerce kişide farklı cezalara çarptırılmıştı. İstanbul halkı ve muhalifler ise hiç alışık olmadıkları bu dehşet siyaseti karşısında sessizce olayları seyretmekten başka bir şey yapamamışlardı.¹¹⁹⁶ 31 Mart İsyanı sonrası yapılan yargılamalar ve cezalandırmalarla ilgili olarak Mehmet Selahaddin Efendi de özellikle İkinci Divan-ı Harp heyetinin çok sert cezalar verdiğini ve "memleketimizin asırlarca yetiştiremeyeceği evlatlarından yüzlercesini Ayasofya ve Bayezid meydanlarında idam ettirerek" cezalandırmaktaki tek amaçlarının İttihat ve Terakki Cemiyetinin sadık bendeleri olduğunu göstermek olarak ifade etmiştir.¹¹⁹⁷

Hareket Ordusu İstanbul'a girmeden önce yapılan toplantılarda II. Abdülhamid'in akıbetinin ne olacağı ile ilgili müzakereler yapılmıştır. Ziya Şakir bu müzakereler sırasında Bahaeddin Şakir, Doktor Nazım, Enver ve Cemal Beyler'in II. Abdülhamid'in ortadan kaldırılmasını istediklerini iddia etmektedir. Buna neden olarak da II. Abdülhamid'in sahip olduğu etkinlik ve şahsi nüfuzu gösterilmektedir.¹¹⁹⁸ Bu taleplere rağmen toplanan Meclis-i Millîde görüşmeler sonunda Sait Paşa'nın önerisi ile II. Abdülhamid'in hal' edilmesine karar verilir.¹¹⁹⁹ Ziya Şakir Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden sonra Mahmut Şevket Paşa'nın Yıldız Sarayı'nı işgal ederek daha önceden karar verildiği gibi II. Abdülhamid'i tahttan indirme şerefini kendisine sakladığını iddia etmektedir. Ancak bu planı hisseden Enver Bey'in daha hızlı hareket ederek içinde Bulgar çetelerinin de bulunduğu kuvvetle Yıldız Sarayı'nı sardıklarını ve işgal ettiklerini belirtir.¹²⁰⁰ Ziya Şakir'in bu iddiası Kazım Karabekir ile kısa süreli bir polemik yaşamalarına da neden olmuştur. Çünkü Kazım Karabekir, Enver Bey'in Yıldız harekâtında bulunmadığını "Yıldız işgali günü Enver Bey'in emrinde ne top ne de tüfek yoktu ve Yıldız harekâtına ne Enver Bey ne de Bulgarlar iştirak etmemiştir." diyerek iddia etmiştir.¹²⁰¹ Ziya Şakir ise bir sonraki tefrikasında Enver Bey'in bu harekâta bulunduğu konusunda ısrar etmektedir. Ziya Şakir bu iddiasına dayanak olarak da hâlâ hayatta bulunan ve o dönemde "Harekât Ordusunda fiilen bulunan en yüksek rütbeli ve

¹¹⁹⁵ Turan, *a.g.e.*, s. 85-88.

¹¹⁹⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 31 Aralık 1933, III. Kısım, Tefr. No.:126, s. 10.

¹¹⁹⁷ Mehmet Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul 1989, s. 32-33.

¹¹⁹⁸ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 30-31 Aralık 1933, III. Kısım, Tefr. No.:125-126, s. 10.

¹¹⁹⁹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 16 Kasım 1933, III. Kısım, Tefr. No.:81, s. 14.

¹²⁰⁰ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 9-10 Aralık 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 104-105, s. 10.

¹²⁰¹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 13 Şubat 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:3, s. 9.

en selahiyettar bir zatın o günlerde yazdığı hatıra defterinden aldığı” satırları delil olarak göstermektedir. Ancak bu zatın ismini açıklamaya selahiyeti olmadığını ifade ederek bu kişinin ismini açıklamamıştır.¹²⁰²

Ziya Şakir, Hareket Ordusu ile beraber İstanbul’a gelenlerin İstanbul halkına karşı bakışlarını eleştirmektedir. Çünkü gelenler isyan hareketinde tüm İstanbul halkını suçluyorlardı. Ona göre ortada var olan manzara şöyleydi: “İstanbul ecnebi bir ordu tarafından istilaya uğramış bir beldeye; İstanbul halkı da yabancı bir bayrak altında diz çökmek mecburiyeti karşısında kalan mağlup bir belde sekenesine dönmüştü.” Ziya Şakir taşra İttihatçıların da İstanbul halkına en ağır hakaretleri yapmaktan geri durmadıklarını ifade ederek İzmir’de cemiyet üyelerinin yayınladıkları bir beyannamede “İstanbul’un bu nankör ve alçak olan halkının tedip” edilmesini istediklerini söylemektedir.¹²⁰³ Bu arada Top, Tüfek, Süngü, Kasatura, Palaska gibi cemiyet adına yayın yapan gazetelerde de İstanbul halkı “pis böcekler gibi ayaklar altında sürünen zelil ve makhur bir sürü haşarat-ı layuflihun tesmiye edilmişti.”¹²⁰⁴ Dönemin tanıklarından Mahir Said Pekmen de Hareket Ordusu askerlerinin İstanbul halkına bakışı ile ilgili olarak “Rumeli askeri İstanbul’a o derece zalim ve kindar idi ki her köşe ve bucak da düşman arıyor...”¹²⁰⁵ diyerek 31 Mart İsyanı’nı bastırmak için gelen askerin haleti ruhiyesini ortaya koymaktadır.

7-İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meşrutiyet Diktatörlüğü

İstibdat yönetiminin yıkılması ve Meşrutiyet’in ilanı ile ülkede tüm sorunların sona ereceğini düşünen cemiyet taraftarları yaşanan hadiseler karşısında yanıldıklarını anlamışlardı. Özellikle Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine tepki olarak ortaya çıkan muhalefet ve 31 Mart İsyanı cemiyet üyeleri için tam bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Ancak Ziya Şakir bu hayal kırıklığının isyanı bastırmak için oluşturulan Hareket Ordusu’nun İstanbul’a doğru harekete geçmesi ile yerini bir ümide bıraktığını ifade etmektedir. Ziya Şakir, Hareket Ordusu’nun İstanbul’a hareketi öncesinde Mustafa Kemal’in Nafia Müdürü Osman Vehbi Bey ile yaptığı sohbette şunları söylediğini ifade etmektedir: “Osmanlı saltanatı feci bir akıbeta doğru sürükleniyor, onu bu şekilde yaşatmaya uğraşanlar hata ediyorlar. Yapılan inkılâp yarım olmuştur. Bu inkılâp yapılırken en evvel istikbali nazarı dikkate almalı ve tam bir inkılâp yapılmalı idi. İnkılâbı fiilen idare edenler, yanlış yola sapmışlardır. Devletlerin cumhuriyet gibi tekabül etmiş bir derecesi dururken daha hala bu köhne saltanatı yaşatmak askerce bir tabirle yerinde saymak demektir.”¹²⁰⁶ Ona göre ordunun isyanı bastırmasıyla “istibdat namına her zaman tehlike teşkil edecek olan saltanatın kökünden

¹²⁰² Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 14 Şubat 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:4, s. 9. Benzer iddialar için bkz. Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması...*, s. 383-386; Turan, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹²⁰³ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 25 Aralık 1933, III. Kısım, Tefr. No.:120, s. 10.

¹²⁰⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 1 Mart 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:19, s. 9.

¹²⁰⁵ Pekmen, *a.g.e.*, s. 237.

¹²⁰⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 31 Ekim 1933, III. Kısım, Tefr. No.: 65, s. 10.

yıkılacağını ve derhal Cumhuriyet'in ilan edilerek" bütün sorunların çözüleceği ümidi ortaya çıkmıştı. Ziya Şakir bu açıklamalara rağmen Mustafa Kemal ile ilgili eserinde Cumhuriyet fikrinin onda bu olaylardan daha önce var olduğunu da iddia etmiştir.¹²⁰⁷

Hareket Ordusu'nun Yeşilköy'e vardığı 19 Nisan 1909 günü Mustaf Kemal tarafından hazırlanan ve Hareket Ordusu komutanı tarafından imzalanarak yayımlanan ilk beyannamelerde cumhuriyetçilik fikrine ise rastlanmamaktadır.¹²⁰⁸ Ancak bu bildiride millet ve meşrutiyet kavramlarının yoğun bir şekilde kullanılması ise dikkat çekicidir. Bu iki kavramın bir arada kullanılmasını cumhuriyet yönetiminin kurulacağı beklentisinin ilk sinyalleri olarak algılayarak yorumlamanın ise zorlama bir yaklaşım olduğunu düşünmekteyiz.

Mustafa Kemal'de olduğu gibi döneminin Osmanlı aydınları ve subaylarının düşünce yapısı üzerinde Fransız İhtilali'nin inkâr edilemez bir yeri vardır. Bu nedenle Mustafa Kemal'de cumhuriyet fikrinin oluşmasında etkili olan en önemli olay Fransız İhtilali'dir.¹²⁰⁹ Ancak bu etkileşim çerçevesinde oluşan cumhuriyet fikrinin içeriği nedir, kastedilen nasıl bir yönetim şeklidir ve her şeyden önemlisi saltanatı ortadan kaldırmak düşüncesini de içinde barındırmakta mıdır gibi sorular bu tezin sınırları dışındadır. Ancak Mustafa Kemal'de daha gençlik yıllarından itibaren var olduğu iddia edilen cumhuriyet fikrinin etrafında bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından da tasvip edilmediği ve onun bu fikirleri nedeni ile kendisine karşı bir muhalefetin oluştuğu da yine Ziya Şakir tarafından dile getirilmiştir. Ziya Şakir'in ortaya koyduğu bu tablo Mustafa Kemal de cumhuriyet fikri varsa bile toplum nezdinde kabul görmeyen bir düşünce olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹²¹⁰ Buna rağmen Ziya Şakir, II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek yerine Mehmet Reşad'ın padişah ilan edilmesinin dönemin münevverlerini ve kendisini hayal kırıklığına uğrattığını ifade etmiştir. Bu

¹²⁰⁷ Ziya Şakir, Atatürk ile ilgili eserinde de Mustafa Kemal'in cumhuriyetin ilan edilmesi fikrine sahip olduğunu "Milletleri mesut eden yegâne idare tarzı ancak ve ancak Cumhuriyet'tir. Köhne usulperesetlikler anane ve teamüle istinad eden zahiri rabıta ve itaatler ne bir devleti memnun ve ne de bir milleti mesul edebilir." sözleri ile ortaya koymuştur. Ziya Şakir, Mustafa Kemal'in Arnavutluk isyanının bastırılması görevine katıldığı 7 Mayıs 1326'da bu sözleri söylediğini ifade etmiştir. Onun bu fikirlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından öğrenilmesi üzerine ona karşı bir muhalefetin ortaya çıktığını da iddia etmiştir. Ziya Şakir, *K. Atatürk...*, s. 86.

¹²⁰⁸ 19 Nisan 1909 günü yayımlanan bildirinin metni için bkz. Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eserleri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara 1990, s. 36-39.

¹²⁰⁹ Şakire Polat, "Cumhuriyet Olgusunun Tarihsel Gelişimi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2007, S. 9, s. 104.

¹²¹⁰ Ziya Şakir, *K. Atatürk...*, s. 86. Ali fuat Cebesoy da "Sınıf Arkadaşım Atatürk adlı eserinde birgün evlerine konuk olan Mustaf Kemal'in Osman Nizami Paşa ile gelecek hakkında yaptıkları konuşmadan bahsederek Nizami Paşa'nın Mustafa Kemal'e "İstibdat idaresi birgün elbette yıkılacaktır. Fakat onun yerine Batılı manada bir idare gelip memleketi her bakımdan acaba kalkındıracak mıdır? Ben buna inanmıyorum." dediğini ifade etmektedir. Nizami Paşa'nın bu cevabına bakıldığında Mustafa Kemal'in ona batılı tarzda bir yönetim anlayışından bahsettiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ancak paşa bu fikrin doğru bulmayarak itiraz etmiştir. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1967, s. 36.

nedenle de o, cemiyetin böylesi büyük işlere yanaşabilecek derinliğe sahip olmadığını da ortaya koyduğunu ifade ederek İttihat ve Terakki Cemiyetini de eleştirmiştir.¹²¹¹

Hareket Ordusu'nun isyanı bastırmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin ve Mahmut Şevket Paşa'nın ilan edilen idare-i örfiye ile ülkede adı konulmamış bir diktatörlük ilan etmeleri ise bir başka hayal kırıklığı yaratmıştı. Ziya Şakir'e göre idare-i örfiye özellikle muhalefeti ve muhalif basını baskı altına almak amacıyla ilan edilmişti. Bu nedenle de muhalif mebuslara tehdit mektupları göndermek, muhalif gazetecileri herkesin ortasında dövmek veya Ahmet Samim örneğinde olduğu gibi öldürmek suç olarak kabul edilmiyor veya bu fiilleri işleyenler yakalanarak hak ettikleri cezaya çarptırılmıyordu.¹²¹² *Yeni Ses* gazetesinden Fuat Şükrü Bey, *Muahede* gazetesinden Pertev Tevfik Bey, *İnsaniyet* gazetesinden Asaf Bey, *Sosyalist* gazetesinin sahibi Hüseyin Hilmi Bey yazdıkları yazılarla sürgün ve kürek cezalarına çarptırılanlardan sadece birkaçı idi.¹²¹³ İdare-i örfiyeden cesaret alarak muhalefete karşı gösterilen kanunsuzluklara muhatap olanlardan birisi de Ziya Şakir'di. O sahibi bulunduğu *Genç Türk* gazetesini muhalefetin yayımlamasına izin verince İttihatçılar tarafından çeşitli tehdit ve tacizlere muhatap olmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle de idare-i örfiyenin ortaya koyduğu yönetimin olumsuzluğuna bizzat şahit olmuştu.

Ziya Şakir ülke içinde yaşanan bu durumun başta Talat Paşa olmak üzere bazı İttihatçıları da rahatsız ettiğini iddia etmektedir. Bu iddiaya göre Talat Paşa cemiyetin istikbalini karanlık görmekteydi. Talat Paşa'ya göre cemiyet asaletini muhafaza etmek için Meşrutiyet'in ilanından sonra kendini fesh etmeli idi. Bu olmadığı için herkes cemiyete katıldı ve cemiyet ihtiras peşinde koşanların dayanağı haline geldi. 31 Mart hadisesi sona erdiğine göre aynı hatayı tekrar etmeden cemiyeti fesh edelim düşüncesini cemiyet üyelerine teklif etti. Ancak bu teklifin Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir gibi komitacı ruha sahip İttihatçılar tarafından şiddetle reddedilmesiyle Talat Paşa'nın da yapabileceği bir şey kalmadı.¹²¹⁴

İdare-i örfiyeye rağmen hâlâ daha cemiyete karşı sesi gür bir şekilde çıkmaya devam eden muhalefeti sindirmek için birkaç muhalifin öldürülmesinin kâfi geleceği düşüncesi ön plana çıktı. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde yapılan cinayetler cemiyete başarıyı getirmiş ve gücünü herkese göstererek Meşrutiyet'in ilanı yolunu açmıştı. Bu nedenle aynı yöntemin uygulanmasına tekrar karar verildi. Ancak Ziya Şakir'e göre bu girişim "cemiyete ve memlekete hizmeti sadece adam öldürmekten ibaret zanneden müfrit ruhlu ittihatçıların" mesuliyetiydi."¹²¹⁵ Manastır'da Bidayet Müdde-i Umumisi

¹²¹¹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 13 Şubat 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:3, s. 9.

¹²¹² Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 17 Nisan 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:63, s. 9.

¹²¹³ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 18 Nisan 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:64, s. 9.

¹²¹⁴ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 17 Şubat 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:6, s. 9.

¹²¹⁵ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 10 Mayıs 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:86, s. 9.

Ünyeli Haşim Bey,¹²¹⁶ ardından İstanbul'da Düyun-ı Umumiye Mühimme Müdürü Zeki Bey'in öldürülmesi¹²¹⁷ toplumda tepki çeken cinayetlerdendi.

31 Mart hadisesinden sonra ülkede bütün yönetim İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Mahmut Şevket Paşa'nın kontrolüne girmişti. Artık muhalif sese hiç tahammülü kalmayan cemiyet ortaya koyduğu baskı yöntemleri ile ülkede istediği tekâmülü gerçekleştireceğini düşündü. Ancak bu dönemde art arda yaşanan Trablusgarp Savaşı, Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı cemiyete düşündüğünü yapabilme fırsatını hiç vermedi. Bu hadiselerle ilaveten Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi hadisesi de Osmanlı siyasal yaşamının çalkantısını daha da arttırdı. Bu olağanüstü şartlar cemiyeti kendinden olmayanlara karşı daha sert ve daha tahammülsüz hale getirdi ki¹²¹⁸ bu durum cemiyetin kendini fesh ettiği tarihe kadar da böyle devam etti.

8-İttihat ve Terakki Cemiyetinin Sonu

İstibdat yönetimini devirip hürriyet, adalet ve müsavâtı getirmek için yola çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi ele geçirdikten sonra yaptığı hatalarla her türlü kötülüğün sebebi saydıkları II. Abdülhamid yönetiminin bir benzerini ortaya koymuşlardı. Basına baskı, muhalifleri tehdit ve sürgün, adam kayırma ve cemiyet üyelerinin karıştığı yolsuzluklar en fazla eleştirilen konular arasındaydı.¹²¹⁹ Bu saydığımız hususlara Osmanlı Devleti'nin yaşadığı dış sorunlarında eklenmesi ile cemiyete karşı büyük bir muhalif hareket ortaya çıkmıştı. Ancak muhalefesinde kendi içinde bir bütünlük sağlayamaması cemiyetin işini kolaylaştırdı. Ziya Şakir'e göre cemiyet ülke içinde yaşanan çekişmelerle uğraşmaktan dışarıda meydana gelen olaylara karşı tam bir gaflet içinde bulunmaktaydı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilanından sonra Bosna- Hersek'in elden çıkması, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgali, Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı gibi devletin geleceğini doğrudan ilgilendiren sorunlarla karşılaştı. Ziya Şakir'e göre cemiyet bu temel sorunlar karşısında başarılı bir politika üretilmedi ve devletin dağılmasının hızlanmasını engelleyemedi. Bosna-Hersek'in elden çıkması, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte ortaya çıkan durumda cemiyet ekonomik bir boykotla durumu idare etmeye çalıştı. Bu düşünceye göre kimse Avusturya, Bulgaristan ve Yunananistan malı almayacak böylece

¹²¹⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 9 Mayıs 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:85, s. 9.

¹²¹⁷ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 11 Mayıs 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:87, s. 9.

¹²¹⁸ İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu suikastten nasıl faydalandığını Galip Vardar şöyle ifade etmiştir: "Talat Bey, Machiavelli'nin şu sözün arkadaşlarına tekrar etmişti: Herhangi bir suikast iktidarda bulunanlara muhaliflerini ezmek için bahsedilmiş mükemmler bir fırsattır. Biz Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden bu suretle faydalanacağız. Muhaliflerimizi tamamen ezeceğiz. Öyle ezeceğiz, öyle ezeceğiz ki, bir daha sırtlarını yerden kaldıramasınlar." Tansu, *a.g.e.*, s. 249.

¹²¹⁹ Bu konuda Muhittin Birgen, İzmir'de valilik yapan Rahmi Bey'i (Arslan) adam kayırmaya örnek olarak vermektedir. Zira Rahmi Bey İzmir'de bir vali gibi değil de bir padişah gibi hareket etmesine rağmen cemiyet ona ses çıkarmazken en küçük derecede merkezin emrinden ayrılmış herhangi bir valinin ise derhal azledilmesini cemiyetin içinden bir isim olarak eleştirmektedir. Birgen, *a.g.e.*, C. I, s. 240.

bu devletler ekonomik zarar ederek dağılmanın eşiğine gelecektir. Ziya Şakir bu düşüncenin Selanik'te elinde külliyetli mal bulunan bazı uyanık tüccarlar tarafından ortaya atıldığını ve cemiyetin de boykotu destekleyerek bu tüccarların zenginleşmesine katkıda bulunduğunu iddia etmektedir.¹²²⁰ Ziya Şakir'in görüşü kısmen doğrudur. Çünkü İttihatçıların boykotu desteklemeleri ile birlikte daha çok batı mallarına aracılık eden gazırimüslim tüccarlar zarar ederken bu işten daha çok küçük ölçekli Türk tüccarlar yarar sağlamıştır.¹²²¹ Bu durum İttihatçıların yerli bir burjuvazi oluşturma ideallerine de oldukça uygundur. Tüm bunların dışında Avusturya ve Bulgaristan' a karşı başlayan boykotlar Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte "politikanın dışına itilmiş aktörlerin siyasal yaşamda söz sahibi olmaya başladıklarını"¹²²² göstermesi bakımından önemlidir. Dönemin tanıklarından Kazım Nami Duru'da yapılan boykot sonrasında halkın başta fes yerine keçe külah giymek olmak üzere Avusturya mallarını almamaya başlamasının Avusturya'yı telaşa düşürdüğünü ve bu durumda müzakereleri hızlandırdığını ifade etmektedir.¹²²³ Ayrıca "Boykot" kavramını Osmanlı toplumunda ilk defa kullanan Hüseyin Cahit¹²²⁴ ve Ubeydullah Efendi'nin yazdıkları yazılarla başlayan boykot hareketinde Selanikli tüccarların değil bu aydınların doğrudan etkili oldukları bilinmektedir.¹²²⁵ Bu nedenle askeri olarak Bulgaristan'ın bağımsızlığına ve Bosna-Hersek'in işgaline karşı koyamayacak durumda olan bir devletin modern tepki yöntemlerinden birisi olan boykotla yaşananlara karşı koymasını bir kaç tüccarın mal satma gayesi ile açıklamaya çalışmak çok da yerinde biri yaklaşım değildir. Ayrıca ismini saydığımız devletlere karşı uygulanan ekonomik boykotlar kısmen de olsa başarıya ulaşmıştır.

Ziya Şakir'e göre Avusturya'ya karşı uygulanan ve kime hizmet ettiği belli olmayan bu uygulamaya ilaveten cemiyet Rumeli'de Bulgarlar ve Rumlar arasındaki sorunlardan gereği gibi faydalanamamıştır. Hatta iki toplum arasındaki sorunları, çıkardığı kiliseler kanunu ile çözerek iki toplumun Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmesine de neden olunmuştur.¹²²⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu uygulamaları ile derinlikli bir politik anlayışa sahip olmadığını da gösterdiğini ifade etmektedir.

Ziya Şakir'e göre cemiyetin dış politikada yaptığı bariz hatalardan birisi de Trablusgarp ile ilgili idi. Ona göre II. Abdülhamid, İtalyanların Trablusgarp ile ilgili

¹²²⁰ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 4 Eylül 1933, III. Kısım, Tefr. No.:9, s. 9. 1908'de başlayan boykot hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul 2004.

¹²²¹ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme...*, s. 43.

¹²²² Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 47.

¹²²³ Duru, *a.g.e.*, s. 37.

¹²²⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, Osmanlı toplumunu Avusturya mallarına karşı boykot uygulamaya davet ettiği yazısında şunları söylemektedir: "Osmanlıların dinginlik içinde çalışmak ihtiyacını duydukları şu sırada aşağılık, pis bir tutkuyla Bosna- Hersek üzerine saldıran Avusturya'nın çürük mallarını almayınız." Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 65.

¹²²⁵ Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 103.

¹²²⁶ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 2 Eylül 1933, III. Kısım, Tefr. No.:7, s. 9.

emellerini bildiği için oraya gerekli önemi vermekteydi. Bu kapsamda yirmi binin altına hiç inmeyen bir nizamiye askeri ve Hamidiye Alayları'na benzeyen ve Kuloğlu adını taşıyan kırk beş bin kişilik bir silahşorler sınıfı bölgede her an savunmaya hazır durumda tutulmaktaydı.¹²²⁷ Ayrıca bölgenin askeri depolarında kırk bin martin ve şinayder tüfekte hazır durumdaydı. Ziya Şakir bu tedbirlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde ihmal edildiğini oradaki askerlerin Yemen'e kaydırıldığını, silahların ise Mahmut Şevket Paşa tarafından yenilenmek vaadiyle İstanbul'a götürüldüğünü ifade ederek cemiyetin bu bölgeye ve İtalyan emellerine hiç ehemmiyet vermediğini belirtmektedir.¹²²⁸

Trablusgarp savaşını Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı takip etti. Bu savaşlarda cemiyetin hataları devam ederken ülke de gittikçe küçülmekteydi. Cemiyetin, Almanlar yanında I. Dünya Savaşı'na girmesi ve savaş sırasında ordunun Alman çıkarları doğrultusunda mahvedilmesi, savaş yolsuzlukları ve kaybedilen topraklar halk arasında cemiyete büyük bir tepkinin oluşmasına neden oldu. Artık cemiyet kulüplerine devam edenlerin sayısı da her geçen gün azalmaya başladı.¹²²⁹ Böylesi bir ortamda cemiyetin hayatına son vermenin doğru olacağına karar verildi ve yapılan kongre ile cemiyet kapatılarak bir dönem sona erdirildi. Kongrede bu karar alınırken Talat, Cemal ve Enver Paşalar da ülkeden kaçtılar.¹²³⁰

Ziya Şakir, Meşrutiyet'in ilanı sürecinde cemiyete üye olarak bu sürece katkı sağlamaya çalışmıştır. Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra cemiyette birden ittihatçı olan riyakârların söz sahibi olmaya başlaması ve sonrasında ortaya koyulan yanlış politikalar cemiyetin gerçek taraftarlarının muhalefetine neden olmuştur.¹²³¹ Ancak Ziya Şakir'in muhalefeti Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında toplanan muhalefet ile birleşmek şeklinde değildir. Zira ona göre Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları koltuk ve çıkar peşinde olan menfaatperestlerin oluşturduğu bir muhalefettir. O derdinin menfaat elde etmek olmadığını Talat Paşa'nın muhalefeti bırakması karşılığında kendisini kaymakam olarak atama teklifini dahi reddederek göstermiştir.¹²³² Ziya Şakir bu anlayışın etkisi ile cemiyete gönülden bağlı olmasına rağmen cemiyeti ve cemiyetin önemli adamlarından Talat Paşa'yı ağır bir dille eleştirmiştir. Bu davranışın sonunda hem ülkesinden uzak kalmak zorunda kalmış hem de ekonomik ve ruhsal birçok sıkıntı çekmiştir.

¹²²⁷ II. Abdülhamid'in Trablusgarp'ta kurduğu Hamidiye Alayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Artuç, "II. Abdülhamid Dönemi Trablusgarp'ta Hamidiye Alaylarının Teşkili", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu İç ve Dış Siyaset Bildirileri (20-21 Şubat 2014 Selanik)*, Ankara 2014, C. I, s. 53-78.

¹²²⁸ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 25 Nisan 1934, IV. Kısım, Tefr. No.:71, s. 9.

¹²²⁹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 12 Şubat 1935, V. Kısım, Tefr. No.:4, s. 9.

¹²³⁰ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 20 Nisan 1935, V. Kısım, Tefr. No.:259, s. 9.

¹²³¹ Kazım Nami Duru da bu konuda şunları söylemektedir: "İttihat ve Terakkinin, milletvekili seçimi dolayısıyla siyasi bir parti haline girmesinden önceki üyeleri, eskisi gibi itina ile alınırdı. Fakat seçimde kuvvetli olmak için keyfiyet kadar kemiyetin de önemi göze çarptı. İttihatçı olabilmek eskisine nispetle kolaylaştı. Bu yüzden İttihatçıların içine sonradan bir takım menfaat arkasında koşanların da girmiş olduklarını tabii görmelidir. Duru, *a.g.e.*, s. 45.

¹²³² Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 19 Nisan 1934, IV. Kısım, Tefr. No.: 65, s. 9.

Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili eserini kaleme alırken birbiri ile tezat iki suçlamaya muhatap olmuştur. Bunlardan birincisi Ziya Şakir'e yaşadığı firar ve sürgün hadiselerinin etkisi ile cemiyete karşı tarafsız olamayacağı yönünde yapılan telkinlerken diğeri ise Ziya Şakir'in bir dönem cemiyete üye olması nedeni ile cemiyete karşı duyduğu yakınlık nedeni ile eserini kaleme alırken tarafsız olamayacağı düşüncesidir. Ziya Şakir bu önyargılara karşı tarafsızlığı elinden geldiği kadar muhafaza etmeye çalışmıştır. Tarafsızlığını göstermek için de cemiyeti eleştirmekten çekinmediği gibi hak sahiplerine haklarını vermeyi de ihmal etmemiştir.

Ziya Şakir cemiyeti ele alırken ideolojik bir perspektif ortaya koymaktan da kaçınmıştır. Ona göre fırkacılık cereyanı sırasında bazen güçlü bazen zayıf bir gelişim takip eden İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı insanların değişen tavırları daha önemlidir. Bu nedenle de cemiyeti kişisel ilişkiler ve çekişmeler üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır. Onun eserinde cemiyetin programı veya ideolojisi gibi kuramsal değerlendirmeler ve yaklaşımlar nerede ise hiç yer almamaktadır. Ayrıca Ziya Şakir bu tefrikasını kaleme alırken yaptığı işin zorluğunun da farkındadır. Bu nedenle yazdığı eserin hatasız bir şekilde kaleme alındığı iddiasında hiçbir zaman olmamıştır. Böyle bir iddianın da mümkün olmadığını şu sözlerle dile getirmiştir: "İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi senelerce mevcudiyetini gizleyen aza ve efradından üç kişiden maadası birbirini bilmeyen harekât ve icraatı ekseriya ferdi bir surette cereyan eden bir komitenin tarihini yazmak, hayli müşkül bir iştir. Bahusus İttihat ve Terakki Cemiyetine ait olan evrak ve vesaikin pek mühim bir kısmı muhtelif sebeplerle imha edilmiştir. Bin müşkülât ile toplanan vesaik ise ancak bazı karanlık noktaları tenvir edebilmektedir."¹²³³ Bu zorluklar nedeni ile de yüzlerce kişiden malumat topladığını da ayrıca belirtmektedir.

E-ZİYA ŞAKİR'İN I. DÜNYA SAVAŞI'NA BAKIŞI

1-Osmanlı Devleti'nin Almalarla İttifak Anlaşması İmzalaması

Ziya Şakir, II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişini ve savaşı nasıl idare ettiğini ele alan bir dizi tefrika yayımlamaya başlamıştır. Ziya Şakir'i böyle bir zaman-bağlam ilişkisi çerçevesinde eser yazmaya iten en önemli sebep yazarın I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı asker ve halkının yaşadıkları ızdırıp ve eziyetlerin bizzat şahidi olmasıdır. Ziya Şakir belki cepheye gitmemiş olabilir ancak Bursa'da savaş dönemi boyunca yaptığı askerlik görevi sırasında savaşın acı yüzüne yakından tanık olmuştur. İşte bu yaşanmışlık düşünüldüğünde onun yeni bir macera karşısında uyarı mahiyetli olarak savaş dönemini ele alan bir eser yazması sahip olduğu sorumluluğun farkında olduğunu göstermektedir diye düşünmekteyiz.

¹²³³Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 14 Ocak 1934, Kısım IV, Tefr. No.: 4, s. 9.

Ziya Şakir ilk olarak *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde “*Esrarlı Hakikatler*” adını taşıyan köşesinde “*1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik*” başlığı ile 7 Ağustos 1942’den 13 Şubat 1943’e kadar devam eden ve 124 tefrikadan oluşan bir yazı dizisi yayımlamıştır. Bu yazı dizisinde Ziya Şakir, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girmesi ile ilgili olarak kendine has üslubu ile okuyucularına bilgi vermeye çalışmıştır. Bu yazının hemen sonrasında yine aynı köşede bu kez 14 Şubat 1943’ten başlayıp 20 Ağustos 1943’e kadar devam eden “*Cephelerde ve Cephe Gerisinde Harbi Nasıl İdare Ettik 1914-1918*” adını taşıyan ve 134 tefrikadan oluşan ikinci bir yazı dizisi kaleme almıştır.¹²³⁴ Bu yazı dizisinde ise Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminde nasıl bir idare sergilendiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çerçevede sadece askeri tarih incelemesi dışında savaş sırasında ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal sorunları da kendi üslubunca anlatmıştır.

İki eserde de Ziya Şakir olayları bizzat orada bulunmuş gibi bir havada okuyucuya sunma yolunu tercih etmiştir. Bu Ziya Şakir’in birçok eserinde kullandığı kendine özgü bir üslup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üslubun oluşmasında eserlerini oluştururken özellikle hatıratlardan faydalanması doğrudan etkilidir. Zira hatırat sahibi konu ile ilgili ayrıntıları bizzat yaşadığı şekliyle satırlara aktardığı için bu satırlardan faydalanan Ziya Şakir de olayları sanki oradaymışçasına eserlerine aktarabilmektedir. İşte bu iki eserde de bu üslup en fazla dikkati çeken hususlardan birisidir. Ayrıca eserini gazete sayfalarında okuyan kişilerin itirazları ve katkıları ile güvenilirliğini de doğrudan doğruya arttırması mümkün olmuştur.

2-Osmanlı Toplumunun Yeni Bir Savaş İhtimaline Yaklaşımı

Ziya Şakir I. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkması ile ilgili olarak Avrupa siyasetinde ortaya çıkan gelişmeler karşısında Osmanlı toplumunun nasıl tepkiler verdiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Zira bu büyük savaşta herkesin devletlerin siyasal pozisyonları çerçevesinden I. Dünya Savaşı’nı okumaya çalıştıkları bir dönemde Ziya Şakir’in öncelikle içinde yaşadığı toplumun bu gelişmeler karşısında ortaya çıkan tepkilerine önem vermesi önemli bir yaklaşım tarzıdır. Bu okumada Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girme ihtimali karşısında toplumsal hafızada ortaya çıkan problemleri (Balkan Harbi’nin intikamını almak veya ondan daha hazin bir yenilgiye uğramak gibi.) ve halk arasındaki daha farklı düşünceleri de olabildiğince ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalışmıştır.

Ziya Şakir, Avusturya İmparatoru veliahdının Saraybosna’da öldürülmesinden sonra Avrupa siyasetinde yaşanan gerilim karşısında Osmanlı toplumu içerisinde böyle

¹²³⁴ Ziya Şakir bu iki tefrikasını da Tasviri Efkâr gazetesindeki “Esrarlı Hakikatler” adlı köşesinde yayımlamıştır. Bu köşede iki tefrika numarası yer almaktadır. Bunlardan birincisi Esrarlı Hakikatler köşesinin yayınlandığı süre boyunca verilen tefrika numarası diğeri de her konunun kendine ait olmak üzere verilen tefrika numarasıdır. Biz dipnotlarımızda verdiğimiz tefrika numaralarında konulara ait olan numaraları kullandık.

bir cinayet sonrası bir savaşın çıkacağına inanılmadığını ifade etmektedir.¹²³⁵ Bu tarihe kadar Avrupa’da nihilistler, anarşistler ve komitacılar tarafından birçok krallar, imparatorlar ve imparatoriçeler öldürülmüş ancak bu hadiseler bir savaşa neden olmamıştı. Bu haberleri olsa olsa “Yahudilerin çıkardıkları borsa havadisleridir.”¹²³⁶ şeklinde yorumlayanlara göre bir savaşın çıkacağına ihtimal verilmemekteydi. Her ne kadar Osmanlı toplumunda bir savaşın çıkacağına pek ihtimal verilme de Osmanlı Devleti’nin hâlâ daha güçlü devletlerden birisi ile yakınlaşmamasının da toplumun bazı kesimleri tarafından eleştirilmekteydi. Bu nedenle siyasiler üzerinde bir an önce bu gruplardan birisine girilmesi gerektiği yönünde kamuoyu baskısının bulunduğu Ziya Şakir tarafından belirtilmektedir.

Ziya Şakir’e göre Avrupa ülkelerinin tahmin edilenin aksine kısa bir süre içinde birbirlerine savaş ilan etmelerinin yankıları Osmanlı toplumunda iki farklı fikrin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan birincisi savaşın cazibesine kapılarak Osmanlı Devleti’nin de savaşa girerek Balkan Harbi’nde yaşanan yenilginin intikamının alınacağını hayal eden düşüncedir. Diğeri ise Osmanlı Devleti’nin savaşa dahil olmayarak yıllardan beri Osmanlı Devleti’ni perişan eden Avrupa’nın şimdi cezasını çekme sırasının geldiği düşüncesidir. Bu düşüncüyü benimseyenler yaşanan gelişmelerin “Allah’ın Avrupalılara bir cezası” olduğuna inanıyorlar ve Avrupa devletleri birbirlerini yerken biz de “cigaramızı yakıp seyredeceğiz”¹²³⁷ diye düşünüyorlardı.

Osmanlı toplumunun yaşanan savaş karşısında farklı fikirlere sahip olması devlet erkini elinde bulunduranlar üzerinde bir etkiye sahip olmaması mümkün değildir. Ancak bu etkinin ne kadar olduğunu söylemek çok kolay olmasa da geçmişte yaşanan örnekler bir fikir vermek adına yeterlidir. Zira Balkan Harbi başlamadan önce siyasi ve askeri gerginlikten olumsuz etkilenen İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının başta Talat Bey olduğu halde İstanbul’da savaş lehinde yaptıkları propagandalar diğer faktörlerle birleşince kısa sürede etkisini göstermiş ve Osmanlı Devleti, Balkan Harbi gerçeği ile baş başa kalmıştı.¹²³⁸ İşte bu acı tecrübe nedeni ile Osmanlı toplumunun savaş öncesinde verdiği tepkinin bilinmesi bu nedenle önemlidir. Ziya Şakir I. Dünya Savaşı’nın başlamasından sonra Osmanlı toplumunda bazı hayalperestlerin savaşa dâhil olarak Balkan Harbi’nin intikamını alma arzusu ile yanıp tutuştuklarını ifade etmektedir. Belki de bu arzunun ortaya çıkması İttihat ve Terakki Cemiyetinin savaşan iki gruptan birisine katılma arzusunun da meşru dayanağını oluşturmaktaydı. Talat Paşa’ya göre Osmanlı Devleti iki gruptan birisine katılmazsa çıkacak olan savaş “Osmanlı yorganının başında kopacaktı. Muharipler barış masasına oturduklarında

¹²³⁵ Kazım Karabekir genel bir savaş ihtimaline karşı yazdığı layiha ile Enver Paşa’yı uyardığını ancak onun bu uyarıyı dikkate almadığını ve böyle bir şeyin olacağına inanmadığını ifade etmektedir. Bu durum aslında halk dışında Osmanlı yöneticilerinin de böyle bir gelişmenin yaşanacağına ihtimal vermediklerini göstermektedir. Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*, İstanbul 1995, s. 49.

¹²³⁶ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 12 Ağustos 1942, Tefr. No.: 6, s. 3

¹²³⁷ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 10 Eylül 1942, Tefr. No.: 25, s. 3.

¹²³⁸ Atay, *Batış Yılları*, s. 63.

birbirlerine Osmanlı ülkesini peşkeş çekerek barışacaklardı.”¹²³⁹ Bu nedenle Avrupa’daki kuvvetli bir zümreye dayanmak hem halk tarafından hem de devlet adamları tarafından lüzumlu görülmekteydi. Önce İngilizler ve Fransızlarla ardından da Ruslarla ittifak kurulmaya çalışılmış ancak bunda muvaffak olunamamıştı.¹²⁴⁰

Osmanlı Devleti’nin yoğun çabaları sonucunda Almanlarla anlaşması ve bu anlaşmadan kısa bir süre sonra Almanlara ait Breslaw ve Goben zırhlılarının tarafsızlığını ilan etmiş Osmanlı ülkesine sığınması ile birlikte toplum nezdinde artık savaş yönünde baskıların artmaya başladığı görülmeye başlamıştır. Ziya Şakir’e göre savaş taraftarları özellikle Almanlara ait iki geminin satın alındığının ilanından sonra hükümetin hâlâ niye savaşa girmedığı yönünde propagandalara başlamışlardı. Bu düşünceye sahip olan kişiler için Ziya Şakir şunları söylemekteydi: “Balkan Harbi’nden gözleri korkarak harp sözü bile duymak istemeyenler birer kahraman kesilip harp ilan etmiyor diye hükümeti eleştiriyorlardı.”¹²⁴¹ Bu eleştiriler Balkan Harbi’nin intikamını almak arzusuyla yanan büyük hayalleri barındırıyordu. Kahve köşelerinde, caddelerde, sokaklarda, lokantalarda Kafkas hududunda bulunan iki milyonluk orduyla Batum’u alan oradan ikiye ayrılarak bir taraftan Hindistan’ı feth ederken, diğer taraftan da Suriye üzerinden Süveyş kanalına hareket eden bir Osmanlı ordusundan bahsediliyordu. Bu hızlı fetih hareketi ile Buhara, Hayve ve Semarkand’dan Çin sınırına kadar ulaşılarak büyük bir Turan İmparatorluğu kurulacaktı.¹²⁴² Halk arasında yaygın olarak ortaya çıkmaya başlayan bu düşünce zaman içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetini de oranı ne olursa olsun bir şekilde etkileyecek ve hükümet üyeleri içerisinde bir “Turan aşkı”¹²⁴³ ortaya çıkacaktı. Ancak Ziya Şakir bu aşkın ortaya çıkmasını sadece halkın bu düşünceye sahip olmasına bağlamamakta ona göre bu düşüncede Ziya Gökalp’in ve onun ballandırarak anlattığı “kızıl elma” mefkûresinin de doğrudan etkisi bulunduğunu iddia etmektedir.¹²⁴⁴

3-Osmanlı Devleti Büyük Güçlerle İttifak Peşinde

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya savaşına girişi ile ilgili olarak yapılan en önemli eleştirilerden birisi İttihatçıların Alman hayranlığı nedeni ile gözleri kapalı olarak Almanya ile bir anlaşma imzaladıkları ve I. Dünya Savaşı’na da onların yanında

¹²³⁹Ziya Şakir, 1914..., *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 10 Ağustos 1942, Tefr. No.: 4, s. 3. Enver Paşa’nın da aynı kanaatte olduğunu İsmet İnönü de hatıralarında şöyle aktarmaktadır: “İçine düştüğümüz macerada muvaffak olursak memleketin kurtulacağına inanıyordum. Aksi takdirde devletin dağılması ve çökmesi kaçınılmaz bir akıbet olacaktı.” İnönü, *a.g.e.*, C. I., s. 100

¹²⁴⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Feroz Ahmad, “İttihat ve Terakki’nin Dış Politikası (1908-1919)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. II, s. 293-303.

¹²⁴¹Ziya Şakir, 1914..., *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ocak 1942, Tefr. No.: 101, s. 3.

¹²⁴²Ziya Şakir, 1914..., *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ocak 1942, Tefr. No.: 101, s. 3.

¹²⁴³Ziya Şakir, 1914..., *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ocak 1942, Tefr. No.: 102, s. 3.

¹²⁴⁴Ziya Şakir, 1914..., *Tasvir-i Efkâr*, 19-20 Nisan 1943, Tefr. No.: 44-45.

girdikleridir.¹²⁴⁵ Bu iddia ile ilgili olarak Ziya Şakir, İttihatçıların Avrupa’da savaş rüzgârları esmeye başladıktan sonra büyük güçlerden birisi ile anlaşma peşinde koştuklarını ifade ederek böyle bir iddianın çok da doğru olmadığını dile getirmiş ve bu kapsamda yapılan girişimleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹²⁴⁶

Ziya Şakir, İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup hükümet üyelerinin Fransa, Rusya ve İngiltere ile ittifak anlaşmaları gerçekleştirememeleri¹²⁴⁷ üzerine mecburen Almanya ile yakınlaştıklarını ifade etmektedir.¹²⁴⁸ Ziya Şakir bu yakınlaşmada ilk teklifin Enver ve Talat Paşalardan gittiğini söylemektedir. Buna karşılık Ziya Şakir, Liman Van Sanders’in anılarında teklifin Almanya Sefiri Wangenheim’den geldiğini iddia ettiğini de ifade etmektedir.¹²⁴⁹ Ancak bu konuda Cemal Paşa hatıratında Sait Halim Paşa’nın kendisine “Almanya hükümeti bize ittifak teklif etti. Biz de bunu ülke çıkarlarına uygun gördüğümüzden bugün bu ittifak anlaşmasını Büyükelçi Wangenheim ile beraber imzaladık.”¹²⁵⁰ dediğini aktarmaktadır. Konu ile ilgili olarak Feroz Ahmad da Cemal Paşa’nın Fransa ile ittifak arayışının başarısız kalması üzerine 22 Temmuz’da Enver Paşa’nın Alman elçisi Wangenheim’a ittifak önerisinde bulunduğunu ancak bu teklifin reddedildiğini ifade etmektedir. Fakat Avrupa’da Almanya’nın da içine gireceği bir savaş ihtimali kuvvetlenince Almanlar politikalarında değişiklik yaparak Osmanlı Devleti ile sefirleri aracılığıyla ittifak görüşmelerini başlattıklarını ifade etmektedir.¹²⁵¹ Bu noktada Ziya Şakir iki aşamalı olarak gerçekleşen bir ittifak görüşmelerinin bir kısmından bahsederek eksik bir bilgi vermektedir.

¹²⁴⁵ Kazım Karabekir I. Dünya Savaşı öncesinde Enver Paşa ile yaptığı bir mülakatta Osmanlı ordusunun Almanlara teslim edilmesine dayanarak Almanlarla bir ittifak olduğunu düşündüğünü ifade ediyor. Bunun üzerine Enver Paşa kızarak Almanları bu vaziyete Mahmut Şevket Paşa’nın getirdiğini ve kendisinin de onun imzaladığı anlaşmayı uygulamak zorunda olduğunu ifade ederek kendisinin Almanlara olan yakınlığı ile ilgili iddiaları da böylece reddetmiş oluyor. Karabekir, *Birinci Cihan Harbine...*, s. 53.

¹²⁴⁶ Ziya Şakir, 1914..., *Tasvirî Efkâr*, 11-15 Ağustos 1942, Tefr. No.: 5-7-80, s. 3; Ziya Şakir, 1914..., *Tasvirî Efkâr*, 11 Aralık 1942, Tefr. No.: 80, s. 3. Bu konuda İsmet İnönü de İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Doktor Nazım Bey’in kendisine Fransa ve İngiltere ile ittifak yapmak için çok çalışıldığını ancak bunun mümkün olmadığını ifade ettiğini söylemektedir. İnönü, *a.g.e.*, C. I, s. 146. Cemal Paşa da hatıralarında kendisinin Fransızlarla ittifak anlaşması yapabilmek amacı ile çok uğraştığını ancak onların tekliflerini reddettiğini ifade etmektedir. Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 174; Ali İhsan Sabis ise hatıratında Balkan Harbi sonrasında Osmanlı Devleti’nin yalnızlıktan kurtulmak ve güçlü bir dayanak noktası bulmak için yaptığı yoğun çabaları eserinde anlatmıştır. Bu konuda bkz. Sabis, *a.g.e.*, s. 54-74; Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 290.

¹²⁴⁷ Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 27.

¹²⁴⁸ Osmanlı Devleti’nin İtilaf devletleri ile yakınlaşma çabalarını Said Halim Paşa şöyle anlatmaktadır: “Türkiye daima İtilaf devletleri ile yapacağı bir anlaşmayı, İttifak devletleri ile yapacağı bir anlaşmaya tercih etmiştir. Böyle bir ittifakı bütün samimiyeti ve kudreti ile aradığı halde İtilaf devletleri buna asla yanaşmamışlardır. Daha da doğrusu böyle bir anlaşmaya tenezzül etmediklerini belli etmişlerdir.” Sait Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 310.

¹²⁴⁹ Ziya Şakir, 1914..., *Tasvirî Efkâr*, 16 Ağustos 1942, Tefr. No.: 8, s. 3. Yusuf Hikmet Bayur da bizde genel kanının ilk teklifin Almanlardan geldiği yönünde olduğunu ancak Alman belgelerine göre ilk teklifin 22 Temmuz’da Enver Paşa’dan geldiğini ifade etmektedir. Bayur, *Türk İnkılabı...*, C. II/IV, s. 632-642.

¹²⁵⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 159.

¹²⁵¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki’nin Dış Politikası...*, s. 299. David Fromkin 22 Temmuzda Osmanlı Devleti’nin ittifak önerisi Almanlar tarafından reddedildikten bir hafta sonra ne değişti de Almanlar bu

Ziya Şakir'in burada dikkat çektiği bir başka hususta teklif kimden gelirse gelsin Osmanlı hükümetinde bu durumdan sadece Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa ve Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'in haberdar olması ve böyle mühim bir konu hakkında kabine üyelerinin fikrinin alınmamasıdır.¹²⁵² Ziya Şakir kabine üyeleri dışında sarayın ve padişahın da bu olaydan haberdar olmadığını ancak çevreden gelen haberler vasıtası ile Almanlarla ittifak anlaşması yapıldığını öğrendiğini söylemektedir.¹²⁵³ Buna karşılık Ali Fuat Türkgeldi ise anılarında Almanlarla anlaşma imzalanmadan önce Sait Halim Paşa'nın kendisini çağırarak Almanlarla bir ittifak müzakeresine girişmek için padişah'tan bir ruhsatname almak istediğini ve bu iş için kendisini görevlendirdiğini ifade etmektedir.¹²⁵⁴ Bu açıklama göstermektedir ki Ziya Şakir'in söylediğinin aksine padişah, yapılan anlaşmanın gelişim safhalarından haberdar olduğu gibi bu anlaşma için görüşmelere de bizzat kendisi izin vermiştir.

Ziya Şakir, Osmanlı hükümetinin bir taraftan Ruslar ve Fransızlar diğer taraftan da İngilizlerle ittifak anlaşması yapmak için kamuoyundan da bir baskı gördüklerini ifade etmektedir. Bu baskısında etkisi ile ittihatçılar Osmanlı hükümetine bir istinatgâh bulmak için yoğun bir çaba sarf etmişler ve nihayetinde de Almanlarla ittifak anlaşması imzalamışlardır. Ziya Şakir ittifakın imzalanmasından sonra efkâr-ı umumiyenin genel olarak memnuniyet duyduğunu ve bu memnuniyette özellikle Almanya gibi güçlü bir devletin yanında yer alma duygusunun ağır bastığını ifade etmektedir.¹²⁵⁵

Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikasttan sonra pasif bir konuma geçen muhalefetin siyasi sıkıntıların artması ile beraber artık yavaş yavaş hareketlendiğini ifade eden Ziya Şakir bu noktada muhalefeti toptan aşağılayıcı bir dil kullanmaktadır. Ona göre Çarşıkapı Mescidi yanındaki çay ocağında¹²⁵⁶ toplanan muhalifler “sarıklı, çember sakallı, kumaş mintanlı, yakaları yağlı”¹²⁵⁷ kişilerden oluşmaktaydı. Ziya Şakir'e göre bir fesat ocağı olan bu çay ocağının alevini Almanlarla yapılan ittifak daha

kez Osmanlı Devleti ile ittifak görüşmelerine başladılar diye bir soru sormaktadır. Sorulan bu sorunun cevabı ona göre Enver Paşa'nın Almanlara vermeyi vaat ettiği Sultan Osman dretnotudur. Ancak o, bu vaadin bir hile olduğunu çünkü Osmanlı Devleti İngilizler resmen gemilere el koyduklarını açıklamadan önce el konulacağını öğrendiklerini iddia etmektedir. Böylece Enver Paşa'nın ortaya koyduğu vaadin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını da belirtmektedir. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, İstanbul 1994, s. 48-50.

¹²⁵²Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 23 Ağustos 1942, Tefr. No.: 13, s. 3. Bayur, *Türk İnkılabı...*, C. II/IV, s. 629.

¹²⁵³Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 31 Ağustos 1942, Tefr. No.: 18, s. 3; Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, 31 Ağustos 1934, V. Kısım, Tefr. No.: 44, s. 9.

¹²⁵⁴Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 114.

¹²⁵⁵Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 23 Ağustos 1942, Tefr. No.: 13, s. 3. Almanya ile ittifakın imzalanması ve ardından Almanya'nın savaşa girilmesinden sonra Osmanlı basınında verilen kararın doğruluğu birçok övgü dolu yazıda dile getirilmiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Karaman, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman İttifakını Meşrulaştırma Çabaları”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, S. 1, Kasım 2014, s. 48-59.

¹²⁵⁶Ziya Şakir bu çay ocağına İttihatçıların “Darünnedve” dediklerini ifade etmektedir. Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 24 Ağustos 1942, Tefr. No.: 14, s. 3.

¹²⁵⁷Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 24 Ağustos 1942, Tefr. No.: 14, s. 3.

da harlamıştı. Bu konu etrafında yapılan dedikoduların en önemli iddiası ittihatçıların anlaşma karşılığında Almanlardan yirmi milyon altın alacakları idi. Ayrıca Enver Paşa'nın anlaşma karşılığında üç milyon lira, Talat ve Cemal Paşalar'ın ise bir buçuk milyon lira alacakları dedikoduları da yapılmaktaydı. Bu paralar karşılığında verilen tavizlerde şöyle sıralanmaktaydı: Haydarpaşa'dan Bağdat'a kadar demiryolunun iki tarafından ikişer yüz km. arazi Almanlara terk edilecek, Kadıköy iskelesinden Harem iskelesine kadar bütün Haydarpaşa iskelesi şimendifer kumpanyasına devredilecekti.¹²⁵⁸ Bu ve benzeri daha birçok dedikodunun İstanbul'da kulaktan kulağa dolaştığını söyleyen Ziya Şakir bu hadisenin suçlusu olarak ittihatçıları görmekteydi. Ona göre Almanlarla anlaşma imzalandıktan sonra anlaşmanın şartları gizlenmeyip açıkça ilan edilseydi birçok dedikodunun önü alınacaktı. Bu yapılmadığı için herkes duyduğuna bire bin katarak birçok dedikodunun ortaya çıkmasına ortam hazırlamaktaydı.¹²⁵⁹

4-Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra 2 Ağustos'ta Almanlarla ittifak anlaşmasını imzalamıştı. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu anlaşma olumlu ve olumsuz birçok dedikodunun ortaya çıkmasına da neden olmuştu. Bu anlaşmaya rağmen anlaşmanın açıkça ilan edilmemesinden dolayı Osmanlı Devleti hâlâ daha tarafsız bir devlet olarak savaş dışında olan bir ülke konumunda idi. Ancak Almanların Fransa cephesinde amaçlarına ulaşamamaları savaşın uzayacağı ile ilgili bir öngörüyle ortaya çıkardığı için Almanya bir an önce Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olmasını istemeye başlamıştı. Almanların bu isteklerinin gerçekleşmesini Breslaw ve Goben zırhlılarının Akdeniz'de İngiliz donanmasından kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınması hızlandırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin daha savaşa girmek için hazır olmadığı bir zamanda ortaya çıkan Alman zırhlıları Osmanlı tarafsızlığını ciddi bir sıkıntıya düşürdü. Bu durumda Alman sefirine tarafsızlık gereği Alman gemilerinin silahlarının sökülmesi teklif edilir. Ziya Şakir, Alman sefirin bu hareketi kesinlikle kabul etmediğini ancak bunda ısrar edilirse Almanya'nın Ruslarla birleşerek Osmanlı Devleti'ni taksim etmeye çalışacağı tehdidinde bulunduğunu ifade etmektedir.¹²⁶⁰ Bunun üzerine de Alman gemilerinin satın alınması¹²⁶¹ formülü ile bu sorun şimdilik kaydıyla geçiştirilmiştir.¹²⁶²

Ziya Şakir'in Breslaw ve Goben zırhlıları ile ilgili olarak verdiği bilgilere okurlardan Salih Sabit Okay bir mektupla katkıda bulunmak istemiştir. Ziya Şakir

¹²⁵⁸Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 26 Ağustos 1942, Tefr. No.: 16, s. 3.

¹²⁵⁹Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 28 Ağustos 1942, Tefr. No.: 17, s. 3.

¹²⁶⁰Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 1 Ekim 1942, Tefr. No.: 34, s. 3.

¹²⁶¹Gemiler 80 milyon mark karşılığında Almanya'dan satın alınmıştır. Ozan Tuna, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması Ve Rus Kıyılarını Bombalaması(29 Ekim 1914)", *Otam*, Güz 2014, S. 36, s. 203.

¹²⁶²Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 2 Ekim 1942, Tefr. No.: 35, s. 3. Cemal Paşa hatıratında bu fikrin kimden çıktığından bahsetmese de Ziya Şakir fikrin Talat Paşa'dan çıktığını ifade etmektedir.

kendisine gelen mektubun bir kısmını köşesinde “Çok dikkate şayan bir mektup” başlığı ile yayımlamıştır. Bu bölümde S. Sabit Okay aslında Alman gemilerinin bir harp tehlikesi anında Avusturya’nın Pola limanına sığınmak üzere emir aldıklarını ancak Enver Paşa’nın ısrarı karşısında bu kararın değiştiğini ifade etmektedir.¹²⁶³ Bu arada gemilerin gelişinde yaşanan gecikme üzerine Enver Paşa’nın Ruslarla ittifak görüşmelerine başladığı da söylenmektedir. Ona göre Enver Paşa, İngilizlerin tersanelerinde el konulan Reşadiye ve Sultan I. Osman¹²⁶⁴ dretnotlarının¹²⁶⁵ kaybedilmesi ile Karadeniz hâkimiyetinin tehlikeye düştüğünü görmüştür. Bu nedenle de adı geçen iki gemiye sahip olarak Karadeniz’de üstünlüğü ele geçirmeyi amaçlamıştır. Böylece Breslaw ve Goben zırhlılarının Enver Paşa’nın tehditleri üzerine Çanakkale’ye yönlendirildiği mektupta ifade edilmektedir.¹²⁶⁶

Ziya Şakir okurundan gelen bu mektuptan sonra konuyla ilgili olarak okuru ile görüşmüşlerdir. Ancak bu görüşmenin yüz yüze mi, yoksa mektuplaşarak mı olduğu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Görüşmede Ziya Şakir zihninde oluşan soruların ve okuyucusunun bu bilgileri nereden aldığı gibi ayrıntıların cevabına ulaşmıştır. S. Sabit Okay, Prof. Dr. Harry Nicholas Howard’ın “*Türkiye’nin Taksimi*” adlı eserinin 69. sayfasını kaynak olarak göstermiştir.¹²⁶⁷ Ziya Şakir de Howard’ın eserinin ilgili bölümünün bir kısmını köşesinde aktarmıştır. Ancak Ziya Şakir, Howard’ın Rus arşivlerine dayanarak verdiğini söylediği bu bilgilerle ilgili olarak görüştüğü ittilahçılardan hiçbirisinin böyle bir konudan haberdar olmadığını ve bu konu ile ilgili bir belgeye de rastlamadığını ifade etmektedir.¹²⁶⁸ Ziya Şakir’in bu açıklamalarına karşılık Mustafa Aksakal, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girişi ile ilgili olarak

¹²⁶³ Ali İhsan Sabis de İngilizlerin el koyduğu Osmanlı gemilerinin eksikliğini gidermek amacıyla Enver Paşa’ya hiç olmazsa Avusturya donanmasından bazı gemileri veya denizaltılarını Türkiye’ye gönderilmesi hususunu rica ettiklerini ancak Avusturya’nın buna razı olamadığını ifade etmektedir. Bunun üzerine de Akdeniz’de dolaşan iki Alman gemisinin önceden planlandığı gibi Avusturya’ya değil de Türkiye’ye iltica ettiğini söylemektedir. Bu anlatım dikkate alındığında yukarıdaki iddiayı desteklediği de dikkati çekmektedir. Sabis, *a.g.e.*, s. 221-222.

¹²⁶⁴ İngiltere bu diretnotlara el koyduktan sonra Agincourt ve Erin adlarını vererek kendi filolarına katmışlardır. Korvet Kaptanı Th. Kraus, Korvet Kaptanı Karl Dönitz, *Goeben ve Breslau’nun Deniz Seferleri Osmanlı İmparatorluğunu Yıkılışa Götüren Gemiler*, Ankara 2013, s. 74.

¹²⁶⁵ I.Dünya savaşı öncesinde Osmanlı Devleti’nin İngiltere’de yapılması için sipariş edilen iki dretnotu savaş öncesinde tamamlanmıştır. Buna rağmen İngiliz hükümeti tarafından bu gemiler Osmanlı Devleti’ne teslim edilmeyerek el konulmuştur. Bu olayın hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serhat Güvenç, *Osmanlıların Drednot Düşleri Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda*, İstanbul 2011; Fromkin, *a.g.e.*, s. 43-51; Sabis, *a.g.e.*, s. 124-126. Kazım Karabekir parası ödendiği halde İngilizler tarafından el koyulan gemilerle ilgili olarak ortaya attığı iddiada bu gemilerin Rusların baskısı ile Osmanlılara verilmediğini ifade etmektedir. Zira bu iki geminin Osmanlı Devleti’ne teslimi Karadeniz’deki Rus hâkimiyetini sarsacağı için Ruslar buna engel olmaya çalışmışlardır. Hatta ona göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdının suikasta uğramasının arkasında da bu iki gemi yatmaktadır. Karabekir, *Cihan Harbine...*, s. 39-40.

¹²⁶⁶ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 5 Aralık 1942, Tefr. No.: 75, s. 3. Benzer bir iddiayı David Fromkin de eserinde dile getirmiş ve bu iddianın dönemin denizcilik bakanı Churchill’in Osmanlı Devleti adına yapılan Sultan Osman ve Reşadiye gemilerine el koyması üzerine onun muhalifleri tarafından ortaya atıldığını belirtmiştir. Fromkin, *a.g.e.*, s. 53-66.

¹²⁶⁷ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 6 Aralık 1942, Tefr. No.: 76, s. 3.

¹²⁶⁸ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 7 Aralık 1942, Tefr. No.: 77, s. 3.

yaptığı çalışmada Wangenheim'in Berlin'e gönderdiği raporda Enver Paşa'nın Akdeniz'de bulunan Breslaw ve Goben'in Osmanlı filosuna katılması ricasında bulunduğunu ifade etmektedir. Bu rapordan sonra Kayser Wilhelm de Goben'i İstanbul'a göndermeyi ardından da Osmanlı donanmasıyla Karadeniz'e açılmasını kabul edeceğini Enver Paşa'ya bildirmiştir.¹²⁶⁹

5-Breslaw ve Goben'in Rus Kıyılarını Bombalaması

Ziya Şakir, Breslaw ve Goben zırhlılarının Rus kıyılarını bombalayarak Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecini hızlandırdığı olayla ilgili olarak tefrikasında önemli ayrıntılardan bahsetmektedir. Ziya Şakir verdiği ayrıntıları Rus kıyılarının bombalanması sırasında görev alan Gayreti Vatanıye adlı torpidot muhribinin süvarisi Cemil Bey'in bizzat verdiği notlarından istifade ederek tefrikasında açıklamıştır.¹²⁷⁰ Bu nedenle de anlatılanların gerçek mi ya da kurgu mu olduğu ile ilgili şüpheleri bilgi kaynağını açıklayarak ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin talim için Karadeniz'e açılan Yavuz ve Midilli gemilerinin de içinde yer aldığı donanması, Rus donanmasının kendilerine saldırması üzerine Rus kıyılarının bombaladığı ifade edilmektedir.¹²⁷¹ Böylece Osmanlı Devleti henüz hazır olmadığı bir savaşa girmek zorunda kalmıştır. Ancak Ziya Şakir konu ile ilgili olarak Gayreti Vatanıye Süvarisi Cemil Bey'den edindiği bilgiler çerçevesinde olayların gelişimi hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ziya Şakir böylece süvari Cemil Bey ile birlikte belki de unutulup gidecek olan böylesi bir olayı kaydederek önemli bir görevi de yerine getirmiş olmaktadır.

Cemil Bey'in anlattıklarına göre Rus kıyılarının bombalanmasından önce Gayreti Vatanıye torpidotu 30 Eylül'de Alman Binbaşı Madlong'un komutasında Karadeniz'e açılmış ve Sivastopol'e 15 mil açıkta savaşa hazır vaziyette gezinmeye başlamıştır. Binbaşı Madlong'un bu hareketteki amacı ise Rusları taciz ederek Osmanlı donanmasına saldırtmak ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil olmasını sağlamaktır. Ancak saatlerce devam eden bu hareket sırasında hiçbir Rus savaş gemisine rastlanmadığı için Binbaşı Madlong amacına ulaşmadan İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Cemil Bey gemi Haydarpaşa limanına yanaştıktan sonra doğruca ikinci filo komutanı Amiral Arif Paşa'ya giderek Binbaşı Madlong'un nasıl savaş çıkarmaya çalıştığı ile ilgili ayrıntıları anlatmıştır. Arif Paşa olayları dinledikten sonra yaşananlara şaşırılmış ve Cemil Bey'i Bahriye Nezareti Müsteşarı Vasıf Bey'e

¹²⁶⁹ Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul 2010, s. 118.

¹²⁷⁰ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 20 Ocak 1943, Tefr. No.: 107, s. 3.

¹²⁷¹ Tuna, *a.g.e.*, s. 218.

göndermiştir. Cemil Bey yaşadıklarını ona ve ardından da Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya aktarmıştır.¹²⁷²

Cemal Paşa ise olayı Bab-ı Âli'de yapılan toplantıda kabine üyelerine anlatmıştır. Sadrazam ve diğer üyeler Enver Paşa'dan açıklama istemiş ancak o, boğaz kumandanına başkomutanlıktan emir almadığı sürece boğazdan hiçbir geminin geçişine izin vermemesi ile ilgili gerekli emri verdiğini ifade etmiştir.¹²⁷³ Ardında da Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Amiral Souchon'u bu konuda uyarmaya çalışmıştır.¹²⁷⁴ Cemal Paşa'nın Karadeniz'de yaşanan gelişme sonrasında basit bir uyarı dışında herhangi bir tedbir almaması, onun da Enver Paşa gibi savaş taraftarı olduğu ile ilgili şüphelere neden olmuştur. Bu nedenle gemide bulunan Osmanlı askerleri bir daha böyle bir olay vuku bulduğunda ne yapacakları konusunda bilgi sahibi olmadıkları için oldukça tedirgin bir vaziyette kalmışlardır.¹²⁷⁵

Yaşanan bu gelişmeler aslında Osmanlı Devleti'nin her an savaşa girebileceğinin işaretini taşımaktaydı. Gerçekten de bu gelişmeden kısa bir süre sonra Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı donanması Rus kıyılarına saldırmıştır. Bunun üzerine Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açmış böylece de Almanya amacına ulaşmıştır. Ziya Şakir bu gelişmeler karşısında boğaz kumandanlığına başkomutanlıktan emir almadıktan sonra hiçbir geminin boğazdan geçişine izin verilmeyeceği ile ilgili emrine rağmen nasıl olduda Souchon komutasındaki donanmanın Karadeniz'e açılabilirdiği sorusu ile ilgili önemli bir açıklama yapmaktadır. Buna göre Enver Paşa, Rus kıyılarının bombalanması olayından iki gün önce Çanakkale'ye gitmiş¹²⁷⁶ ve olayın gerçekleştiği gün ancak İstanbul'a dönmüştür. Bu süre zarfında yerine ise başkumandanlık reis-i sanisi olarak Bronzart Paşa vekâlet etmiştir. İşte Amiral Souchon'a Karadeniz'e açılma iznini de Bronzart Paşa vermiştir.¹²⁷⁷ Bu noktada Ziya Şakir Almanların Ruslara karşı kazandığı Tanenberg zaferinden sonra Enver ve Cemal Paşaların savaşa girme zamanının geldiğine karar verdiklerini de söylemektedir.¹²⁷⁸ Bu kararın sonrasında Enver Paşa'nın Bronzart Paşa'yı yerine bırakarak Çanakkale'ye gitmesi hadisesi planlı bir hareket olarak ortaya çıkmaktadır.¹²⁷⁹

Bir başka önemli husus da Osmanlı donanması Karadeniz'e açıldıktan sonra Amiral Souchon'un Süvari Cemil Bey'e bazı zarflar vererek bunların ilgili kişilere ulaştırılmasını istemesidir. Cemil Bey kendisi adına olan Bahriye Nezareti damgası

¹²⁷²Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 16-20 Ocak 1943, Tefr. No.: 103-107, s. 3.

¹²⁷³Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 21 Ocak 1943, Tefr. No.: 108, s. 3.

¹²⁷⁴Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 22 Ocak 1943, Tefr. No.: 109, s. 3.

¹²⁷⁵Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 23 Ocak 1943, Tefr. No.: 110, s. 3.

¹²⁷⁶ Ali İhsan Sabis, Enver Paşa'nın tamda Rus kıyılarının bombalanması zamanında teftişe çıkmasını "garip bir tesadüf" olarak yorumlamaktadır. Sabis, *a.g.e.*, s. 283.

¹²⁷⁷Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 30 Ocak 1943, Tefr. No.: 114, s. 3.

¹²⁷⁸Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 22 Ocak 1943, Tefr. No.: 109, s. 3.

¹²⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir de Alman komutanının elinde Osmanlı Başkumandan vekilinden alınan "Harp ilanını beklemeksizin düşmanın aranması, ona saldırılması" için verilen bir emir olduğunu ifade etmektedir. Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 23.

bulunan zarfı açtığında donanma birinci komutanı Souchon tarafından verilen emirlerin hüsnü niyetle ifa edilmesini tavsiye eden bir yazı ile karşılaşmıştır. Bu emir Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa'nın adını taşımaktadır.¹²⁸⁰ Bahriye Nazırı'nın da açık emrini alan Osmanlı mürettebatı Souchon'un verdiği emir doğrultusunda Odesa limanı bombalamıştır. Bu konuda Ahmet İhsan Tokgöz ise anılarında Amiral Souchon'a Ruslara saldırma emrinin Enver Paşa tarafından gönderilen özel bir mektupla verildiğini ifade etmektedir. Ahmet İhsan bu mektubu *Politische Wissenschaft* adlı bir derginin 1929 yılında yayımlanan 7. sayısından aldığını ifade etmektedir.¹²⁸¹ Bu konuda Murat Bardakçı mektubun orijinalinin Genelkurmay'ın arşivinde bulunduğunu Enver Paşa'nın bu mektupta Amiral Souchon'a Karadeniz'e çıkıp Rus donanmasını imha etme emrini saldırıdan bir hafta önce verdiğini ifade etmektedir. Hem Almanca hem de Türkçe olarak kaleme alınan bu emir şöyledir: “Donanma Kumandanı Amiral Suşon Paşa'ya: Donanma-i Hümayun, Karadeniz'de hakimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus filosunu arayarak nerede bulursanız ilan-ı harp etmeden ona hücum ediniz. 9.8.30 (22 Ekim 1914)”¹²⁸²

Ziya Şakir, Odesa'nın bombalanması sırasında Gayreti Vataniye adlı gemide yaşanan sabotaj ile ilgili olarak da önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Gayreti Vataniye gemisi Odesa limanına girdikten sonra gemi komutanı Madlong'un ateş emrini vermesinden sonra torpidolar ateşlenmiş fakat torpidolar patlamamışlardı.¹²⁸³ Bunun üzerine torpidoların yanına giden süvari Cemil Bey ateşleme manivelasının somunlarının tahrip edilerek sabote edildiğini görür. Cemil Bey kısa bir uğraştan sonra somunları tamir etmiş ve torpidolar Odesa limanını bir saat on dakika bombalamıştır.¹²⁸⁴ Gemi İstanbul'a geldikten sonra Gayreti Vataniye'de tabiblik görevini ifa etmek için bulunan Amerikalı doktor şüpheli bir şekilde gemiden ayrılmıştır. Ziya Şakir bu doktorun Osmanlı hizmetine girmesi ile ilgili olarak iki farklı anlatımda bulunmuştur. Ziya Şakir “1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik” adlı tefrikasında bu Amerikalı doktorun Alman gemileri Mesina'da kömür aldıkları sırada Souchon'a başvurarak gemiye alındığını belirtmiştir. Bu tefrikada doktorun adının ne olduğu belirtilmemiş ancak doktora görünüşü nedeni ile “Kara Köpek” denildiğini ifade etmiştir. Ziya Şakir aynı hadiseyi “*Milli Mücadelede Casus Teşkilatı*” adlı tefrikasında ise biraz daha farklı anlatmıştır. Eserde bu Amerikalı doktorun adının Harbord olduğunu ve Osmanlı donanmasının Karadeniz'e açılmak için hazırlıklarını tamamlayıp Haydarpaşa Limanından ayrılacağı sırada Bahriye Nezaretinin emri ile gemide görevlendirildiğini ifade etmiştir.¹²⁸⁵

¹²⁸⁰ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 27 Ocak 1943, Tefr. No.: 112, s. 3.

¹²⁸¹ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıratım 1888-1923*, İstanbul 1930, C. II, s. 173.

¹²⁸² Bardakçı, *Enver*, s. 133.

¹²⁸³ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 5 Şubat 1943, Tefr. No.: 118, s. 3.

¹²⁸⁴ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 6 Şubat 1943, Tefr. No.: 119, s. 3.

¹²⁸⁵ Bahriye Nezaretinin emrinde “Amerikalı doktor Harbord gönüllü olarak donanmamızda hizmete arzu göstermiş ve torpidonuzun tebabetine tayin edilmiştir.” Ziya Şakir, Ziya Şakir, *Milli Mücadelede Casus Teşkilatı*, 9 Mart 1936, Tefr. No.: 3, s. 9.

Süvari Cemil Bey yaşanan olayları daha sonra tahlil ettiğinde torpidoların sabote edilmesinin dışında Odesa limanına saldırı öncesinde doktorun gemi komutanlarına ısrarla içki içirmeye çalıştığını ve donanma geri dönünce de aniden ortadan kayboluşunu ifade etmiştir. Bu hadiseler doktora olan şüpheleri daha da arttırmıştır. Bu hususlar göz önünde bulundurularak hakkında yapılan tahkikat sonucunda “Kara Köpek” adı verilen doktorun casus olduğuna karar verilmiştir.¹²⁸⁶ Ziya Şakir bu doktorun İstanbul’da İngilizler adına casusluk yapan Mister Campbell olduğunu bu kişinin asıl adının ise I. Dünya Savaşı öncesinde kızı ile İstanbul’daki akrabalarını görmek bahanesi ile İstanbul’a gelen Edgar Hardi olduğunu iddia etmektedir.¹²⁸⁷ Ziya Şakir’in bu iddialarına karşılık gerçek olan bir husus vardır ki, o da Messina limanında kömür tedariği yapan Goeben’e bir doktorun gönüllü olarak müracat edip gemide hekim olarak görevlendirilmesidir. Bu dönemde Goeben’de teğmen olarak görev yapan Th. Kraus bu hadiseyi şöyle anlatmaktadır: “(Messina’da) İndirilmiş olan kurtarma botlarının yerine General vapurundan can yelekleri alınacak. Bir savaşta görev yapamayacak olan ve geminin hastanesinde tedavi görenler General’e (bir yolcu vapuru) nakledilecek. Buna mukabil Alman ticaret gemilerinden ve kardan altı subay ve takriben yetmiş kişiyi Goeben’e alıyorduk. Bu gelenler acemi erler ile savaş gönüllüleri ve aralarında bir de ilginç bir şahıs uzun zamandan beri askerlik mecburiyeti olmayan hekim Doktor Blume bulunuyordu. Uzun ve çalışmayla geçen bir ömrün sonunda istirahate çekilmişti. Lakin onun çalışma arzusu boş durmasını kabullenememiş ve böylece Doğu Afrika deniz yolunda birçok seferlerde gemi hekimi olarak görev almıştı. Messina’da savaş coşkısına öylesine kapılmış ki; büyük bir gayret ve bir efsane oyununun yardımı ile General gemisindeki lüks ve konforu terk ederek, genç insanların bile güçlkle katlanabileceği, büyük bir kuruvazördeki zorlu ve eziyetli yaşamı yercih etmişti.”¹²⁸⁸ Th. Kraus eserinin ilerleyen bölümlerinde ve Rus kıyılarının bombalanma hadiselerinde bu doktordan bir daha bahsetmemekte ve onun hakkında başka bir bilgi vermemektedir.

Ziya Şakir’in verdiği bu ayrıntılar dikkate alındığında Osmanlı donanmasının Rus kıyılarını bombalayarak Osmanlı Devleti’nin savaşa dahil olması planlanmış¹²⁸⁹ bir hadisenin gerçekleşmesinden başka bir şey değildir.¹²⁹⁰ Olayların şahidi Süvari Cemil Bey’in verdiği bu ayrıntılar ortaya çıkan olaydan Osmanlı yöneticilerinin haberi var mıydı, yok muydu gibi soruların cevabını da ortaya koymaktadır.¹²⁹¹ Ali İhsan Sabis de

¹²⁸⁶ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkâr*, 7 Şubat 1943, Tefr. No.: 120, s. 3.

¹²⁸⁷ Ziya Şakir, *Milli Mücadelede Casus Teşkilatı*, 9 Mart 1936, Tefr. No.: 3, s. 9.

¹²⁸⁸ Th. Kraus, Dönitz, *a.g.e.*, s. 34.

¹²⁸⁹ Liman Von Sanders anılarında bu fikrin kendisine ait olduğunu ifade etmektedir. Liman Von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, İstanbul 1999, C. I, s. 41

¹²⁹⁰ Baskının bir başka amacının da “Rus donanmasının muhtemel saldırısını engelleyerek onlardan daha önce harekete geçmek için yapılmış olmakla birlikte dar anlamda ise Odesa bölgesine yapılacak bir çıkartma için Rus filosunun asgari tehdit içeren bir noktaya getirilmesi ve Odesa çıkarması esnasında bölgenin güvenli nokta olmasını sağlamak” olduğu da ifade edilmektedir. Tuna, *a.g.m.*, s. 219.

bu konuda Enver Paşa'nın Amiral Souchon'a "Karadeniz'de üstünlüğü temin etmek için Rus filosunu aramasını ve harp ilan edilmeden bulunduğu yerde hücum etmesini"¹²⁹² emrettiğini ifade etmektedir.

Ziya Şakir yaşanan gelişmelerden seferberlik sonrasında İstanbul'a gelen komisyoncuların, basit düşünceli halkın ve İstanbul'daki Almanların sevinç duyduklarını ifade etmektedir. Buna karşılık ise "Balkan Harbi'nin milletin sinesinde açtığı yaranın henüz kanları kurumadan büyük bir harbe girmenin fecaatini düşünerek İstanbul'un kuytu köşelerinde: El idi ekber eyledi/ Biz, matem eyledik. Diye hüngür hüngür ağlayan münevver ve hassas Türk zümresinin duydukları ızdıraptan zerre kadar haberdar değillerdi."¹²⁹³ diyerek başlayan savaştan hiç de memnuniyet duyulmadığını ortaya koymaktadır. Ancak bu memnuniyetsizliğe rağmen savaşa giren İttihat ve Terakki Cemiyetini böyle bir gelişmeye neden olduğu için çok sert bir şekilde eleştirmekten de imtina etmiştir.

6-I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra devletin ve ordunun yönetimi oldukça önemli bir konudur. Zira savaşın kaybedilmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerine karşı ortaya çıkan hukuki süreç ve toplumsal tepki dört yıllık savaş döneminin oldukça sıkıntılı geçtiğini göstermektedir. Ziya Şakir de bu nedenle savaş döneminin tepki yaratan konularına eğilmek gereği hissetmiştir. Ancak burada tam anlamı ile bir savaş tarihi yazmak gibi bir iddiası da yoktur. Bunu da "münhasıran bir harp tarihi" yazmıyoruz diyerek açıkça ifade etmiştir. Böylece baştan sınırlarını çizdiği eserinde savaşın daha çok toplumsal hafızada tartışılan konularını ele almaya çalışmıştır.

a-Savaşla Beraber Başlayan İaşe ve Harp Yolsuzluğu

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'nda yaşadığı en önemli sorunlardan birisi ülkenin ve askerlerin iaaesi sorunu idi.¹²⁹⁴ Bu sorunda özellikle savaşın dört yıl gibi uzun bir süre devam etmesi ve savaşa katılan asker sayısının fazlalığı doğrudan etkili olmuştu. Osmanlı Devleti uzun süren savaş boyunca ihtiyaç duyduğu maddeleri temin etmek hususunda gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Bu çabaya karşılık her zaman

¹²⁹² Sabis, *a.g.e.*, s. 94. Ali İhsan Sabis'in bu iddiasını Ahmet İhsan Tokgöz bu emrin verildiği mektubu yayımlayarak desteklemektedir. Bu mektup şöyledir: "Donanma Komandanı Amiral Souchon cenaplarına: Türk donanması Karadenizin bahri hâkimiyetine sahip olmalıdır. Rus donanmasının arayup onu nerede bulursanız ilan-ı harp beklemekten zaptediniz." Tokgöz, *a.g.e.*, s. 173.

¹²⁹³ Ziya Şakir, 1914..., *Tasviri Efkar*, 5 Şubat 1943, Tefr. No.: 120, s. 3.

¹²⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yaşadığı iaae sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Büşra Karataşer, I.Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İaaesi, <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/2013-7%281%29>; Büşra Karataşer, *1914-1923 Arası İstanbul'un İaaesi ve İhtikar Sorunu*, Marmara Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013;

istenilen sonuç da elde edilememiştir. Ziya Şakir'e göre seferberliğin ilanı ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte en fazla kaynaşma iki alanda görülmüştü. Bunlardan birisi ticari ve iktisadi mahfeller ve diğeri de ahzı asker şubeleriydi.¹²⁹⁵ Ziya Şakir seferberlikle beraber başlayan bu hareketliliğin birçok yolsuzluğu ve haksız kazancı beraberinde getirdiğini düşünmektedir. Ancak burada yolsuzluklardan devleti yöneten İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti mesul olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık cemiyetin merkezi umumisini oluşturan birçok isim hakkında ise şahsi çıkar ve menfaat peşinde olmayan aşırı vatanperverler oldukları ile ilgili olarak kesin bir kanaat bildirilmiştir.¹²⁹⁶

Seferberliğin ilanı ile birlikte halk bankalara koşuyor ve parasını çekmeye çalışıyordu. Ticaret âleminde ise daha çok kredi ile işlerini yürüten küçük tüccarlar ne yapacaklarını bilemezken büyük tacirler de batma tehlikesi karşısında ciddi tedbirler alıyorlardı. Ziya Şakir ortaya çıkan bu bunalımlı dönemden en fazla zarar görenlerin ise Türkler olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bunun en önemli sebebi ise Türklerin ticaret hayatında hem sayılarının az olması hem de zayıf olmalarıdır. Ayrıca ittihatçıların iktidarı ele geçirdikleri dönemden itibaren muhalefet, isyanlar, ihtilaller ve harici mücadelelerle uğraştıkları için ticari hayatı düzenleyecek ciddi tedbirler alamadıklarını iddia etmektedir. Seferberlikle beraber ticari hayatta ortaya çıkan bu bunalım “hudutlardaki düşmanlardan evvel halkın hayat ve maişetini pençesinin içine almak isteyen iki korkunç düşmanı ortaya çıkarmıştı. Bunun biri ihtikâr diğeri de suistimaldi.”¹²⁹⁷

Ziya Şakir seferberlikle beraber bir taraftan devletin, ihtiyaç duyduğu mallara el koyacağını anlayan büyük tüccarların malları depolara gizleyerek ürünlerin fiyatlarının hızla artmasına neden olduklarını söylerken¹²⁹⁸ diğer taraftan da ordu için gerekli malları tedarik etmek için kurulan komisyonların ise kadın ayakkabısından kolonyaya ve hatta lavantaya kadar her şeye el koyarak büyük bir mağduriyet oluşturduklarını ifade etmektedir.¹²⁹⁹ Yaşanan bu süreç bazı uyanık kişiler ve tüccarlar için bulunmaz bir nimetti. Bu nimetten faydalanmak isteyen açığız birçok Avrupalı tüccar İstanbul'a gelmiş ve Beyoğlu'nun lüks otellerine yerleşerek kendileri için kârlı olacak bir ticari anlaşmanın peşinde koşmaya başlamışlardı.¹³⁰⁰ Tabi bu arada işlerini kolaylaştırmak adına bol bol bahşiş vermekten de çekinmiyorlardı. Bu kişiler ve bunlarla beraber iş yapan bazı açığız yerliler Harbiye Nezareti'nin levazım dairesine

¹²⁹⁵ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 2 Mart 1943, Tefr.No: 10, s. 3.

¹²⁹⁶ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 14 Mart 1943, Tefr. No.: 18, s. 3; Birgen, *a.g.e.*, C.I, 303-355.

¹²⁹⁷ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 3 Mart 1943, Tefr. No.: 11, s. 3.

¹²⁹⁸ I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı devletinde iâşe maddelerinin fiyatlarında yaşanan artışlar için bkz. Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 34-35.

¹²⁹⁹ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 4 Mart 1943, Tefr. No.: 12, s. 3; Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 190-191. Muhittin Birgen de Tekalif-i Harbiye komisyonlarının manifatura mağazalarını dolaşarak ipekli kadın eşyalarına kadar her şeye el koyduklarını ifade etmektedir. Birgen, *a.g.e.*, C.I, s.304.

¹³⁰⁰ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 19 Mart 1943, Tefr. No.: 22, s. 3.

teklifsizce girip çıkabiliyorlardı. Böylece “harp zenginlerinin ilk türedileri” yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı.¹³⁰¹ Ziya Şakir ortaya çıkan bu ilk harp zenginlerinden bazılarının isimlerini vermektedir. Bunlar Bulgar hükümeti tebaasından Moiz Yonatan Efendi, yine aynı tebaadan Elyaz Menahim Efendi, bir konserve fabrikasının temsilcisi Hans İstudiyer ve ortağı Franko Efendi, 5.000 teneke sadeyağ mukavelenamesi imzalayan Nesim Tuledo Efendi, Aslan Franko mahdumları, 30.900 kilo pirinç mukavelenamesine girişen İshak Kamhi, 3.000 sandık şeker mukavelenamesi imzalayan Mösyö Kuri’dir. Ziya Şakir isimlerini verdiği bu zatların büyük bir kısmının ecnebi bir sermayeye dayandığını da ifade etmektedir. Bunların dışında Hamamizade Nuri Bey, Hüsnübeyzade Ferhat Bey, Bayramzade Hakkı Bey, Arnavut İlyas Bey gibi yerli tüccarlarda büyük taahhüt işlerine girişenlerdendir.¹³⁰²

Ziya Şakir harbin başlaması ile birlikte bazı maddelerin piyasadan kaybolmaya başladığını ifade etmektedir. Ona göre bu maddelerden ilki şekerdir ve şekerde yaşanan sıkıntının nedeni de karaborsacılıktır. Şekerin piyasada eksikliği hissedilir hissedilmez Avusturya’dan hemen şeker alımı gerçekleştirilerek bu sıkıntının önü alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca et, ekmek ve pirinç gibi maddelerde fiyatı hızla artan gıda ürünleridir. Ancak burada Ziya Şakir, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarında karaborsacılık yapanların II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye’de karaborsacılık yapanlardan daha insafli olduklarını sadece %15 veya 20 gibi bir kâr olarak malları piyasaya sürdüklerini ifade ederek iki dönemi kıyaslamıştır. Bu kıyas sonunda da I. Dünya savaşı sırasında ortaya çıkan karaborsacı ve fırsatçıların daha insafli olduğuna karar vermiştir.¹³⁰³

Ziya Şakir savaş sırasında yaşanan yolsuzluklarda sivil ve askeri idare arasında yaşanan sorunların etkili olduğunu düşünmektedir. Bu konuda kendisi Bursa’da görev yaptığı dönemde şahit olduğu iase yolsuzluğunu örnek olarak vermektedir. Bursa’da iase konusunda yaşanan yolsuzluğun nedeni olarak askeri idarenin verdiği emirler karşısında sivil idarenin bu emirlere yeteri kadar önem vermemesi ve sivil memurların rüşvet karşılığında kanunsuz uygulamalara izin vermesini göstermektedir. Bu suistimal olmasaydı eğer Bursa’dan küçük bir miktar erzakın bile Çanakkale dışında başka bir bölgeye özellikle de İstanbul’a gitmesi mümkün değildi demektedir.¹³⁰⁴

Savaş döneminde en karlı ticaretlerden birisi devlete mal vermektir. Bu sayede birden zengin olmak sıradan hadiseler arasında idi. Böylece hergün yeni bir türedir, harp zengini olarak zevk ve sefa hayatına katılarak adından söz ettirmeye başlayabiliyordu. Ziya Şakir bu konu ile ilgili olarak orta Anadolu’da bir valilik görevini ifa ederken eşraf ve ordu komutanı ile geçinemediği için merkeze gelen sabık bir valinin kısa sürede nasıl zengin olduğunu örnek olarak anlatmaktadır. Bu vali geçmişte cemiyet adına gayretli

¹³⁰¹ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkar*, 20 Mart 1943, Tefr. No.: 23, s. 3.

¹³⁰² Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkar*, 20 Mart 1943, Tefr. No.: 23, s. 3.

¹³⁰³ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkar*, 13 Mayıs 1943, Tefr. No.: 59, s. 3.

¹³⁰⁴ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkar*, 6 Temmuz 1943, Tefr. No.: 98, s. 3.

çalışmalarda bulunduğu için Talat Paşa onu uygun bir görev vermesi için levazımatı umumiye reisi İsmail Hakkı Paşa'ya gönderir. İsmail Hakkı Paşa sabık valiye biraz avans vererek ordu için Anadolu'dan yağ tedarik etmesi işini verir. Sabık vali yağları tedarik edip İsmail Hakkı Paşa'ya getirir. İsmail Hakkı Paşa sabık validen bozuk bir tereyağı numunesi alarak komisyona sundurur. Komisyon yağ kötü olduğu için anlaşmanın fesh edilmesini ve verilen avansından geri ödenmesine karar verir. Sabık vali bu duruma şaşırır ve İsmail Hakkı Paşa'ya tekrar başvurur. Ancak İsmail Hakkı Paşa hiç telaş etmeden bunun korkulacak bir durum olmadığını piyasada hiç yağ olmadığı için yağları daha yüksek fiyattan piyasada satabileceğini anlatır. Ardında da yağları Asmaaltı tüccarlarından adı açıklanmayan bir tüccara verilmesini söyler. Yapılan pazarlık sonunda da sabık vali hiç ummadığı bir para kazanarak harp zenginleri sınıfına dâhil olur.¹³⁰⁵ Ziya Şakir tefrikasında valinin ve tüccarın adını vermemektedir. Bunda ismi açıklanacak kişilerin veya yakınlarının hayatta olmasının etkili olması muhtemeldir. Buna karşılık İsmail Hakkı Paşa'nın adını vermekte ise bir sakınca görmemiştir.

Ziya Şakir, İsmail Hakkı Paşa'nın devletin parasının böylece harp zenginleri oluşturmak için kullanmasının ilk başlarda ticaretin Türkleştirilmesi faaliyeti olarak merkezi umumi ve Talat Paşa tarafından tasvip edildiğini ifade etmektedir.¹³⁰⁶ Bu anlayışla Cavit Bey, Doktor Nazım ve Kara Kemal'in taraftarları "Bakkallar Cemiyeti" adlı bir teşekkül¹³⁰⁷ oluşturmuşlardır. Bu cemiyet erzak, petrol, şeker gibi ürünlerin ticaretine başlamışlardır. Ziya Şakir'e göre bu teşkilat bir taraftan küçük esnafları ezerken diğer taraftan da ürünlerin fiyatlarını istedikleri gibi arttırıyorlardı. Bu yapılanlar karşısında birçok ittihatçı ses çıkaramazken Ahmet Rıza bu duruma daha fazla tahammül edememiş ve Meclis-i Ayan'da Bakkallar Cemiyetini sert bir şekilde eleştirmiştir. Ziya Şakir de bu teşkilattan "büyük bir hissizlikle halkı soyan muhtekir şebekesi" şeklinde bahsetmiştir.¹³⁰⁸ Ancak ticaretin Türkleştirilmesi gibi büyük bir gaye

¹³⁰⁵ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 8-9 Temmuz 1943, Tefr. No.: 99-100, s. 3. Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları* adlı eserinde Kara Kemal'in ve ittihatçıların ekonomiyi millileştirme politikalarının harp zengini türediler ortaya çıkardığını ve örneğin bunlardan operet artisti Milović'in döşeginin banknotla döşendiği ile ilgili birçok dedikodusunun yapıldığını ifade etmektedir. Ayrıca levazım reisinin yolsuzluklarının da dillere destan olduğunu da eklemektedir. Atay, *Batış Yılları*, s. 113-114. İttihat ve Terakki döneminde ekonominin millileştirilmesi ve "milli bir burjuva" yaratmak için yapılma çalışmalar hakkında bkz. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme...*, s. 34-80.

¹³⁰⁶ Talat Paşa'ya göre savaşlar sırasında vatandaş insanca zayıat verirken Türk olmayan unsurlar servet sahibi oluyordu. Bu nedenle de vatandaş ticarete teşvik etmek ve kendilerine kolaylık gösterme gereği ortaya çıkmıştı. Böylece milli bir servetin oluşması amaçlanmıştı. Ancak Talat Paşa da kabul etmektedir ki bu servet oluşumu kısmen gerçekleşmesine rağmen "usulü dairesinde cereyan etmeyen ve normal bir şekilde tatbik edilemeyen bu teşebbüsler birçok itiraz ve tenkitlere meydan vermiştir." Osman Selim Kocahanoğlu, *Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa*, İstanbul 2008, s. 22.

¹³⁰⁷ Ticaretin Türkleştirilmesi kapsamında sadece Bakkallar Cemiyeti kurulmamıştır. Bu kapsamda kurulan teşekküllerden bazılarını Ziya Şakir şöyle sıralamaktadır: Umur-ı Ziraiye Komisyonu, Konya Köylü Bankası, Manisa Bağcılar Bankası, İzmir Tütüncüler Bankası, İzmir Teshilat Şirketi, Maden Çıkarma Şirketi, Milli Ekmekçi Anonim Şirketi, Bursa Dokumacılar Şirketi ve bunların dışında da birçok vilayet, sancak ve kaza da memur, tüccar ve halkın iştirakiyle kurulan kooperatif şirketleri. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, V. Kısım, 29 Kasım 1934, Tefr. No.: 122, s. 9.

¹³⁰⁸ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, 4 Ekim 1934, V. Kısım, Tefr. No.: 77, s. 9.

ile ortaya çıkan bu girişimler karşısında gereken titizlik gösterilememiştir. Bu amaçla devlet kasasından sarf edilen paraların Beyoğlu eğlence mekânlarında çarçur edilmesi Ziya Şakir'i en fazla rahatsız eden konulardan biridir. İsmail Hakkı Paşa'nın ihtiyat zabitlerinden Sabri Celal'e verdiği üç bin altın liranın bir iki hafta zarfında eğlence mekânlarında harcanması Ziya Şakir'in verdiği örneklerden birisidir.¹³⁰⁹

Ziya Şakir'e göre levazım dairesinin parasından fazlasıyla faydalanan gruplardan birisi Yahudiler diğeri de masonlardı. Yahudi ve masonlardan servetlerine servet katanlardan bazıları ise şunlardır: Aslan Franko ve mahdumları, İshak Kamhi, Avram ve Şürekâsı isimli bir Yahudi firması, Nesim Toledo, Moiz Yonatan, İlyas Menahim.¹³¹⁰

İaşe maddelerinin az, talebin ise fazla olduğu savaş döneminde devletin de teşviki ile çeşitli gıda maddelerinin kralları ortaya çıkmıştı. Şeker, pirinç, peynir kralları asker nakli için vagon bulunmadığı bu dönemlerde seyahatleri için özel vagonlar hazırlatıp aşçısı, müzisyeni, garsonu ve ahbabları ile yolculuk edebiliyorlardı. Dönen paralara ve işleyen vagonlara rağmen iaşe miktarı bir türlü askerin ve halkın ihtiyacını karşılayacak miktara ulaşamıyordu. Bu durum artık başta İstanbul Şehremini İsmail Canbolat olmak üzere ittihatçı zümreyi de rahatsız etmeye başlamıştı. Talat Paşa da yaptığı teftişte İsmail Hakkı Paşa'nın suistimallerini ortaya çıkarınca Enver Paşa'dan İsmail Hakkı Paşa'nın görevine son vermesini ister fakat Enver Paşa bunu yapamayacağını çünkü ondan başka bu işi çekip çevirecek birinin olmadığını söyler. Bu iddialarla Ziya Şakir, İsmail Hakkı Paşa'nın yaptığı yolsuzlukların ittihatçılar tarafından da bilindiğini¹³¹¹ ancak yetişmiş eleman yokluğu nedeni ile bu duruma kısmen göz yumduklarını veya yummak zorunda kaldıklarını ifade etmektedir.¹³¹²

Ziya Şakir tüm bu isnatlarına rağmen elinden yüz yirmi milyon altın liradan fazlası geçen İsmail Hakkı Paşa'nın şahsı için bir yolsuzluk yapmadığını da belirtme gereği duyar.¹³¹³ Eğer İsmail Hakkı Paşa böyle bir şeye tevessül etseydi hem sefahat hayatına girer hem de savaştan sonra kaçtığı Avrupa'da sıkıntı çekmezdi diye bir

¹³⁰⁹ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 9 Temmuz 1943, Tefr. No.: 100, s. 3.

¹³¹⁰ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 9-11 Temmuz 1943, Tefr. No.: 100-101, s. 3.

¹³¹¹ Talat Paşa, İsmail Hakkı Paşa için "Hak ve adalet tanımayan" diye bahsederek onun halkı ezdiğini ancak himaye ettiği kimseleri ise ihsanlara gark ettiğini söylemektedir. Kocahanoğlu, *Talat Paşa*, s. 22.

¹³¹² Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 12 Temmuz 1943, Tefr. No.: 102, s. 3. Behiç Erkin de hatıralarında "Enver Paşa ve bazı mevkii büyük zevat, İsmail Hakkı Paşa'dan başka kimsenin ordunun ihtiyaçlarını temin edemeyeceği kanaatinde idiler. Fakat ordunun ihtiyacı muntazam temin edilemiyordu." diyerek Ziya Şakir'in ortaya koyduğu fikrin genel bir kanıymışçasına ortada olduğunu ortaya koymaktadır. Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, Ankara 2010, s. 162.

¹³¹³ İsmail Hakkı Paşa vefatından bir ay kadar önce Ziya Şakir ile görüşmek için onu kaldığı Bristol Oteline çağırır. Ancak Ziya Şakir çeşitli nedenlerden dolayı bu davete icabet edemez ve kısa süre sonra da İsmail Hakkı Paşa vefat edince bu duruma oldukça fazla üzülür. Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, V. Kısım, 8 Mart 1935, Tefr. No.: 220, s. 9.

yorumda bulunmayı da ihmal etmez.¹³¹⁴ Ancak buna rağmen Ziya Şakir harp zenginlerinin ortaya çıkmasına ve sefahat hayatının açılmasında İsmail Hakkı Paşa'nın doğrudan dahli olduğunu da düşünmektedir.¹³¹⁵ Ziya Şakir'in bu kanaatlerine rağmen dönemin tanıklarından Muhittin Birgen, İsmail Hakkı Paşa'nın yakın dostlarından Kamhi'nin ölümünden sonra hesaplarının tasfiyesi sırasında İsmail Hakkı Paşa'nın üç yüz bin liralık bir emanetinin ortaya çıktığını ifade ederek İsmail Hakkı Paşa'ya karşı olan güvensizliğini ortaya koymuştur.¹³¹⁶

Ziya Şakir savaş döneminde ticari yolsuzluk yaptığı hakkında Cemal Paşa'nın da adının geçtiğini ifade etmektedir. Dedikodulara göre Cemal Paşa, Almanların Suriye'den satın aldıkları ipek işine karışmış ve bu işten mühim miktarda komisyon almıştır.¹³¹⁷ Cemal Paşa hakkında çıkan bu dedikoduları işitince İsmail Canbolat'a ve Talat Paşa'ya çok ağır birer mektup yazarak hakkında çıkan dedikoduları yalanlar.¹³¹⁸ Bu dedikodularda İsmail Canbolat'ın da sorumlu olduğunu düşündüğü için mektubunda artık kendisi ile olan dostluk ilişkisini tamamen bitirdiğini açıkça ifade eder.¹³¹⁹ Cemal Paşa, Talat Paşa'ya yazdığı mektupta da Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra kendisinin Dahiliye Nazırı yapılmak için uğraşıldığını¹³²⁰ ve bu sırada Talat Paşa'nın da bu makamı arzulaması nedeni ile kendisine kin beslediğini ve ipek ticareti meselesinin de bu nedenle Talat Paşa tarafından kullanıldığını ifade etmektedir.¹³²¹

Mütareke dönemi ile birlikte kurulan Divan-ı Harp öncelikle iâşe yolsuzlukları ile ilgili yargılamaya önem verir. Ziya Şakir bunda halkın iâşe yolsuzlukları ile ilgili olarak ortaya çıkan dedikodulara karşı son derece hassas olmasının etkili olduğunu

¹³¹⁴ Behiç Erkin, İsmail Hakkı Paşa'nın yurda döndükten sonra yokluk ve sıkıntı içerisinde öldüğünü ifade etmektedir. Ancak o, İsmail Hakkı Paşa'nın Avrupa'ya kaçtığı dönemde nasıl yaşadığını bilmediği için onun doğruluğu hakkında verilen bu örneğe şüphe ile yaklaşmaktadır. Erkin, *a.g.e.*, s. 163.

¹³¹⁵ Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasviri Efkar*, 13 Temmuz 1943, Tefr. No.: 103, s. 3. Bu konuda Behiç Erkin, İsmail Hakkı Paşa'nın kendisinden birşey rica ettiğini ancak kendisi bunu kabul etmediği için “ Senin böyle küçük şeylerle uğraşmana şaşırırm; ben adama bir zeytinyağı vesikası veririm, ihya olur.” diyerek rüşvet teklif ettiğini ifade etmektedir. Erkin, *a.g.e.*, s. 152.

¹³¹⁶ Birgen, *a.g.e.*, C.I, 319.

¹³¹⁷ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 77. Falih Rıfkı Atay, Cemal Paşa'nın yakınında bulunmuş bir kişi olarak onun yolsuzluk yapmadığını ancak ihsanlarının bol olduğunu ifade etmiştir. Onun hakkında çıkan dedikoduların da tamamen Cemal Paşa'nın nüfuzunun artması ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, İstanbul 2012, s. 94.

¹³¹⁸ Cemal Paşa'nın o günkü halet-i ruhiyesini ve öfkesini gösteren bu mektupların muhataplarına gönderilmediğini ifade eden Ziya Şakir bunun gerekçesini de mektupları okuyan Fethi Bey'in gönderilmesinin ülkenin bu sıkıntılı vaziyetinin bu işler için uygun olmadığı yönündeki telkinatı olduğunu ifade ediyor. Ziya Şakir toplam 12 sayfadan oluşan bu mektupların klışesinin de elinde olduğunu ancak açık ve ince uçlu bir kalemle yazıldığı için mektupları yayınlamadığını da ifade etmektedir. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki...*, *Son Posta*, V. Kısım, 28 Şubat 1935- 1 Mart 1935, Tefr. No.: 212-213, s. 9.

¹³¹⁹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 81; Atay, *Zeytindağı*, s. 95.

¹³²⁰ Galip Vardar, Sapançalı Hakkı ve ekibinin Talat Paşa'nın önünü kesmek için dönemin İstanbul muhafızı Cemal Bey'i onun haberi olmadan Dahiliye Nazırı yapmayı teklif eder. Bunun üzerine Talat Paşa, Mithat Şükrü Bey'le Cemal Bey'in yanına gidip onu Dahiliye Nazırı olmaktan vazgeçirirler. Tansu, *a.g.e.*, s. 243-244.

¹³²¹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı...*, s. 79-85; Atay, *Zeytindağı*, s. 95-96.

düşünür.¹³²² Ziya Şakir’e göre “muhaliflerin Divan-ı Harbi halkın bu menfi hislerinden istifade ederek ittihatçıların nüfuzlu şahsiyetlerini halkın nazarından iskat etmek”¹³²³ amacına ulaşmak istiyorlardı. Bu amaçla Sapançalı Hakkı Romanya’dan savaş döneminde aldığı unun büyük kısmını devletin harp halinde bulunduğu İngilizlere satmak isnadı ile mahkeme edilmişti. Ziya Şakir’e göre mahkemede ittihatçılara karşı derin bir kin ve gayz hissedilmekle beraber esas olarak kabahatin İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinde olduğunu inkâr etmenin mümkün olmadığını da ifade etmektedir. Ziya Şakir hükümet üyelerinin doğrudan yolsuzluklarda mesul olmasalar da “eski dostlarına hudutsuz ve muvazenesiz yardımlarda bulunmaları ve harp milyonerlerinin adedini bir hayli çoğaltmaları”¹³²⁴ bakımından mesuliyetleri olduğunu düşünmektedir. “Mazileri herkesçe bilinen ve hayatları mahrumiyet içinde değilse bile her halde tam bir refah içinde geçmeyen kimseleri bir anda milyonlara kavuşturacak kadar cömertlik gösteren hükümet erkânı birçok vatandaşlarının zararına olarak adam kayırmak cürmünü irtikâp etmiş sayılabilirdi.”¹³²⁵

Talat Paşa da iâşe yolsuzlukları¹³²⁶ ile ilgili olarak kendini ve cemiyetin önde gelen kişilerini savunurken ortada bazı “usulü dairesinde cereyan etmeyen” olayların olduğunu kabul etmektedir. Ancak ona göre bu durum bahane edilerek İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun merkezi umumisi maksatlı bir şekilde yıpratılmak istenmiştir. Zira cemiyetin nazırları, meclis azaları hiçbir memlekette rastlanmayacak kadar iffetlerini muhafaza etmişler ve on sene önce nasılsa bugünde aynen öyle yaşamaktadırlar. Talat Paşa’nın konu ile ilgili olarak ortaya koyduğu tavır Ziya Şakir’in bu konuda sahip olduğu kanaatle de neredeyse tamamen örtüşmektedir.¹³²⁷

¹³²² İttihatçı liderlerden Cemal Paşa kendisi hakkında Suriye ve Lübnan çevresinde yaşanan iâşe sorunları ile ilgili “yalan haberler” hakkında kendisini savunmak için bu konuyu hatıratında açıklamaya çalışmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 301-312.

¹³²³ Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasvirî Efkar*, 8 Ağustos 1943, Tefr. No.: 128, s. 3.

¹³²⁴ Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasvirî Efkar*, 9 Ağustos 1943, Tefr. No.: 129, s. 3.

¹³²⁵ Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasvirî Efkar*, 10 Ağustos 1943, Tefr. No.: 130, s. 3. Cemil Topuzlu anılarında İstanbul Şehremanetliğinden istifa nedenlerinden birisi olarak ittihatçı liderlerden Kara Kemal ile ilişkili bazı tüccarların Şehremanetine un satmak isteğini geri çevirmesini gösteriyor. I.Dünya Savaşı başlayınca İstanbul için gerekli unu Romanya’dan almaya karar veren Cemil Topuzlu bu sırada Romanya’da bulunan Talat Paşa’dan bu konuda yardım ister. Talat Paşa gerekli görüşmeleri yapıp çuvalı 29 Franktan 100.000 çuval un anlaşmasını yapar. Bundan sonra da bu fiyatla mal verileceği garantisini de alır. Bu sırada İttihat ve Terakki merkezi umumisinden iki kişi gelerek unu Romanya’dan değil de kendilerinden almasını rica ederler. Ancak onlar unun çuvalını 32 Franka satmak isteyince Cemil Topuzlu bunu kabul etmez. Çünkü şehrin kasasından 100.000 çuvalda 500.000 liralık bir fazla para ödenmesi söz konusudur. Daha sonra araya Talat Paşa girerek ekmeğe 10 para zam yapılarak bu farkın ortadan kaldırılabilceğini söyler ama Cemil Topuzlu bunu yine de kabul etmez. Topuzlu, *a.g.e.*, s. 191-193. Cemil Topuzlu’nun verdiği bu bilgilerde bu dönemde birçok ittihatçının veya ittihatçı olduğunu iddia eden kişinin harp zengini olabilmek için her türlü fırsatı değerlendirmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

¹³²⁶ İttihat ve Terakki Cemiyetine yönelik olarak ortaya atılan yolsuzluk iddiaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Aydın, “İttihat Ve Terakki’ye Yönelik İstanbul Basınında Yer Alan Bazı Yolsuzluk İddiaları”, *Turkish Studies*, S. 3/7, Erzincan 2008, s. 696-706.

¹³²⁷ Kocahanoğlu, *Talat Paşa*, s. 23.

b-Osmanlı Ordusunun Yönetimi

Ziya Şakir I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin askeri ve sivil yönetimlerinin iyi bir performans göstermedikleri kanısındadır. Ona göre başkumandan vekili olan Enver Paşa bu göreve gelmeden önce bir alay bile yönetmemiş sadece vatanperverane hareketleri sonucunda kazandığı parlak şöhreti sayesinde bu makama gelmiştir. Bu nedenle Enver Paşa'nın ne kadar başarılı olacağı konusunda çeşitli şüphelerin olduğuna özellikle dikkat çekilmektedir.¹³²⁸

Osmanlı Devleti'nde seferberliğin ilanı ile birlikte Enver Paşa karargâh-ı umuminin en büyük amiri haline gelmiştir. Ancak buna karşılık karargâhta Alman nüfuzu ise ciddi bir şekilde hissedilmektedir.¹³²⁹ Harekât şubesinin başında bir Alman Von Kress bulunmaktadır.¹³³⁰ Bu nedenle de savaş sırasında komutayı nüfuzları ile kontrol eden Alman komutanlar savaşı Almanya'nın stratejik faydası doğrultusunda yönetmeye çalışmışlardır.¹³³¹ Ziya Şakir verdiği bu bilgilerle Osmanlı ordusunun savaş döneminde ortaya koyduğu yönetim anlayışında bu hususun önemli bir etkiye sahip olduğunu özellikle vurgulama gereği duymaktadır.

Ziya Şakir I. Dünya Savaşı öncesinde seferberlik ilanı ile ilgili olarak yaşanan bir değişikliğe de dikkat çekmektedir. Buna göre önceleri mahalle bekçileri tarafından davullu zurnalı seferberlik ilan edilirken artık bunun yerini reklam afişleri almıştır.¹³³² Müslüman nüfus afişlerle ilan edilen seferberliği Balkan Harbi'nin intikamına giden yolun başlangıcı olarak kabul ederek seferberliğe büyük bir katılım göstermişlerdir. Ancak ordunun daha bir toplanma planının olmaması¹³³³ askere gitmek için gelenlerin günlerce rezil bir şekilde askerlik şubelerinde oyalanmalarına neden olmuştur.¹³³⁴ Tabii bu durumda Enver Paşa'nın yaptığı ıslahatlar sonucunda savaştan kısa bir süre önce kaldırılan redif kıtalarının yerine ahz-ı asker şubelerinin kurulmasının da etkili olduğu Ziya Şakir tarafından ifade edilmektedir.¹³³⁵

Seferberlik ilanı ve akabinde de Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte Osmanlı Devleti İstanbul'da sancak-ı şerifi çıkararak Fatih Camii'nde 50 bin kişilik bir topluluğun önünde "cihad-ı ekber" ilan ederek tüm dünya Müslümanlarını halifenin düşmanlarına karşı savaşmaya davet etmişti.¹³³⁶ Cihad ilanı sonrasında bu büyük

¹³²⁸ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 17 Şubat 1943, Tefr. No.: 3, s. 3.

¹³²⁹ Osmanlı karargâhındaki Alman nüfuzu Liman Von Sanders'in Enver Paşa ile vardığı bir anlaşmanın doğal sonucudur. Aksakal, *a.g.e.*, s. 119.

¹³³⁰ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 5 Mart 1943, Tefr. No.: 13, s. 3.

¹³³¹ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 19 Nisan 1943, Tefr. No.: 44, s. 3. Atay, *Batış Yılları*, s. 104.

¹³³² Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 2 Mart 1943, Tefr. No.: 10, s. 3.

¹³³³ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 5 Mart 1943, Tefr. No.: 13, s. 3.

¹³³⁴ Ziya Şakir I. Dünya savaşı sırasında Bursa'da askerlik şubesinde görev yaptığı için anlattığı bu olayların doğrudan şahididir.

¹³³⁵ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 4 Mart 1943, Tefr. No.: 12, s. 3. Ahz-ı Asker kanunu 12 Mayıs 1914 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Bu kanunun hazırlanması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Erkin, *a.g.e.*, s. 121-124.

¹³³⁶ Ali Satan, "Hilafet ve Cihad Çağrısı", *Derin Tarih*, Özel Sayı:1, Kasım 2014, s. 32-37.

topluluk İstanbul Mebusu Yağcı Şefik Bey'in rehberliğinde yürüyüşe geçerek Şehzadebaşı Caddesi, Beyazıt Meydanı ve oradan da Beyoğlu'na geçerek azametli bir manzara ortaya koymuştur.¹³³⁷ Ziya Şakir cihad ilan edilmesi ile birlikte cahil halk arasında önce İstanbul'da din düşmanlarının katledilmesi ile ilgili görüşlerin ortaya çıktığını ve kısa sürede şehre yayıldığını ve bu şayia üzerine de gayrimüslim halkın saklanacak yer aramaya başladıklarını belirtir.¹³³⁸

Ziya Şakir'e göre İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde Bahaddin Şakir ve Kara Kemal cihadın ilan edilmesi ile ilgili fikre destek veren grup içerisinde yer almaktadır. Ancak Talat Paşa ise Osmanlı Devleti'nin cihad ilan etmesi fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre “cihad din uğruna harp etmektir. Hâlbuki XX. asırda yapılacak bir harbe dinî bir şekil vermek hakikati tahrif etmek demektir. Allah'ın en kolay emirlerinin bile tamamıyla ifa edilmediği bu asırda cihad gibi alt tarafı ölüme dayanan bir emir nasıl dinlenir?”¹³³⁹ Böylece cemiyet içerisinde cihad fikri ile ilgili bir anlaşmazlık ortaya çıkmış ancak Enver Paşa'nın cihad ilan edilmesini isteyen tarafa destek vermesi ile birlikte gerekli çalışmalar başlatılarak cihad ilan edilmiştir.¹³⁴⁰

Ziya Şakir, Osmanlı ordusunun iyi idare edildiği cephelerde vazifelerini ifa ettiklerini ancak kötü idare edildikleri cephelerde ise eriyip gittiklerini düşünmektedir. Bu noktada Ziya Şakir Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheler hakkında da kısa kısa da olsa bilgiler vermiştir. Ona göre kötü idare nedeniyle askerin eriyip gittiği en önemli cephe Sarıkamış harekâtıdır. Sarıkamış faciasında öncelikle komutanlar arasında fikir ve taktik birliğinin olmamasının etkili olduğunu düşünmektedir. Bunda ordu içerisinde görev yapan Alman komutanların Osmanlı ordusundan ziyade Alman ordusunun geleceğini ön plana alarak planlar yapmalarının da doğrudan etkili olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴¹ Ayrıca Ziya Şakir, Enver Paşa'nın Hafız Hakkı Paşa'dan önce zafer kazanma arzusuyla yanlış karar verdiğini bu nedenle de asker kaybının daha da arttığını da düşünmektedir.¹³⁴²

¹³³⁷ Ziya Şakir'in anlatısında cihad ilanının büyük bir katılımla ve coşkuyla karşılandığı görülmektedir. Ancak Şevket Süreyya Aydemir ise bu fikre karşı çıkarak ilan sırasında “Hiçbir heyecan görmedim.” demek ve katılımcıların azlığına ise “ortada büyük bir kalabalık bile yoktu” diyerek dikkat çekmektedir. Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 18- 19.

¹³³⁸ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 10-11 Nisan 1943, Tefr. No.: 38-39, s. 3.

¹³³⁹ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 12 Nisan 1943, Tefr. No.: 40, s. 3.

¹³⁴⁰ Ziya Şakir'in İttihatçılar içerisinde cihad fikrini destekleyenler olduğu gibi bu fikre karşı çıkanlarında olduğunu düşüncesine karşılık Şevket Süreyya Aydemir “Cihad-ı mukaddese, İslamların kurtuluşu ve hilafetin birleştirici gücüne yürekten inanan insanların bulunduğunu doğrulayan belge ve işaretler yoktur.” diyerek karşı çıkmaktadır. Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 16.

¹³⁴¹ Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 17-18 Mayıs 1943, Tefr. No.: 63-64, s. 3.

¹³⁴² Ziya Şakir, Cephelerde ve Cephe Gerisinde..., *Tasviri Efkâr*, 3 Haziran 1943, Tefr. No.: 73, s. 3. Bu konuda Şevket Süreyya Aydemir de iki komutan arasında Sarıkamış'a önce kim girecek diye bir rekabetin olduğundan söz edenlerin olduğunu ancak bu iddianın doğru olmayabileceğini ifade etmektedir. Aydemir, *a.g.e.*, C. III, s. 48.

Ziya Şakir'e göre savaşın iyi idare edilememesinin nedenlerinden birisi de yönetimde yaşanan sivil-asker çekişmesidir. Ona göre bu çekişmenin merkezinde sivil yönetimi temsil eden Talat Paşa ile askeri yönetimi temsil eden Enver Paşa vardır. Vali ve kumandanların sık sık birbirlerini kendi mercilerine şikâyet etmeleri zaman içerisinde Enver Paşa ile Talat Paşa arasında da anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ziya Şakir'e göre bu anlaşmazlık iki grubunda kendilerini koruyacak bir güce dayanma ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda Enver Paşa'nın şahsına bağlı ve onun her emrini yerine getirecek bin iki yüz kişilik bir seçme kuvvet Bekirağa bölüğünde "Teşkilat-ı Mahsusa" adıyla teşkil edilmiştir. Birliğin başında da merkez kumandanı Cevat Bey bulunmaktadır. Bu kuvvete karşılık Kara Kemal de Talat Paşa'yı korumak amacıyla gizli bir kuvvet teşkil etmiştir. Bu kuvvet ise Kürt hamallardan, ciğerci Arnavutlardan ve Laz kayıkçılardan oluşturulmuştur. Ancak Ziya Şakir'e göre iki liderin taraftarlarının bu girişimlerine rağmen iki liderin birbirlerine karşı harekette bulunmaları imkânsızdır.¹³⁴³ Zira bu iki zatın müşterek bir tek amaçları vardı o da girmiş oldukları savaşı galibiyetle sonuçlandırmaktır.¹³⁴⁴

F-ZİYA ŞAKİR'İN MÜTAREKE DÖNEMİ'NE BAKIŞI

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılıp Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalaması ile başlayıp kurtuluş savaşının kazanılması ile sona eren döneme Mütareke dönemi adı verilmektedir. Bu dönem Türk halkının varlık ve yokluk mücadelesi verdiği karmaşık bir süreçtir. Karmaşıklık Anadolu'nun işgallere karşı verdiği mücadele dışında zihinsel bir sorun olarak da karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu dönemde adından söz ettiren birçok kişi hakkında birbiri ile çelişen yargıların varlığı bu karmaşıklığın anlaşılması adına önemli bir göstergedir.

İtilaf devletlerinin imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayanarak Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlaması karşısında devlet adamları, aydınlar ve toplumsal kesimlerde iki ayrı tutum karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi işgallere karşı olabildiğince sakin kalarak yapılan haksızlıkları barış görüşmeleri sırasında düzeltme düşüncesidir. Diğeri ise yapılan işgallerin bir başlangıç olduğu eğer buna karşı koyup engel olunmazsa yaşanacak bir ülkenin kalmayacağı gerekçesi ile işgallere karşı silahlı direnişin yapılması gerektiğini savunan düşüncedir. İlk fikir İstanbul hükümetleri ve padişah tarafından savunulurken ikinci fikir ise millî mücadele taraftarları tarafından savunulmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka konu da her iki görüş taraftarlarının birbirlerini "vatana ihanet" ile suçlamasıdır. Bu suçlamalar çerçevesinde

¹³⁴³ Ziya Şakir'in bu iddiasına rağmen Hüseyin Cahit Yalçın iki lider arasında bir sorun olduğu ile ilgili haberleri "pek moda olan uydurma yayınlar" değerlendirerek bunların gerçek olmadığını ifade etmektedir. Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 280.

¹³⁴⁴ Ziya Şakir, *Cephelerde ve Cephe Gerisinde...*, *Tasvirî Efkar*, 22 Temmuz 1943, Tefr. No.: 107, s. 3.

de ellerindeki tüm yetkiyi kullanarak karşı tarafı faaliyetlerinden vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bu noktada ihanetle suçlanan en önemli isim Vahdettin'dir.

Ziya Şakir Mütareke dönemine ait düşüncelerini ve tespitlerini özellikle üç önemli eserinde toplamıştır. Bunlardan birisi “*Osmanlı Saltanatı Göçerken (Mütareke Devrinin Tarihi)*” adıyla *Son Posta* gazetesinde 22.04.1935’de başlayıp 11.11.1935’e kadar devam eden 203 tefrikadan oluşmaktadır. Diğer eser “*Saltanatın Son Günleri*” adıyla *Tan* gazetesinde 01.01.1936’da başlayıp 30.04.1936’ya kadar devam eden 116 tefrikadan oluşmaktadır. Bu iki eser birbirini tamamlamaktadır. “*Osmanlı Saltanatı Göçerken*” adlı eser I. Dünya Savaşı’nın kaybedilmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin istifası sürecinden başlayıp Damat Ferit Paşa’nın sadrazamlıktan istifasına kadar geçen dönemi anlatmaktadır. “*Saltanatın Son Günleri*” adlı eser ise Ali Rıza Paşa’nın yeni hükümeti kurmasından başlayarak Mütareke döneminin sonuna kadar devam etmektedir. Bu tefrikada Ziya Şakir özellikle Batı Anadolu’da işgal kuvvetlerine karşı millî mücadeleye katılan Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe başta olmak üzere efelerin bu sürece verdikleri katkıları ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Ziya Şakir “*Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Battı?*” adlı yazı eserinin 02.01.1938’de başlayan ve 14.03.1938’de son eren 61 tefrikadan oluşan II. kısmında bu fırkanın Mütareke dönemindeki faaliyetlerini ele almaktadır.

Ziya Şakir’in Mütareke dönemine bakışı üzerinde eserlerini yazdığı 1930’lu yılların etkisi olup olmadığını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak genel olarak millî mücadele fikri karşısında çekimser davranan kişilere karşı ortaya koyduğu sert tavır dönemin siyasal yargılarından etkilendiğini düşündürmektedir. Bu nedenle onun Mütareke dönemine bakışı hakkındaki yaklaşımlarını anlamak adına özellikle dönemin padişahı Vahdettin ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasına karşı olan yaklaşımlarının önemli olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu dönemin millî mücadele hareketine muhalif olan isimlerinin genel olarak bu kişi ve fırka etrafında oluşması bu tahminimizin dayanağını oluşturmaktadır.

Ziya Şakir’in Mütareke dönemini anlatan eserlerinde dikkate değer hususlardan biriside olaylara şahit olanların önemli bir kısmının hala daha hayatta olmasıdır. Bu nedenle Ziya Şakir eserlerini yayımladıkça yazdıkları ile ilgili olumlu ve olumsuz birçok tepki almıştır. Ziya Şakir aldığı tepkilerin sadece olumlularını değil olumsuz olanlarını da yayımlamaktan çekinmemiştir. Örneğin “*Saltanatın Son Günleri*” adlı tefrikanın 116. sayısında Mütareke dönemi Denizli Mutasarrıfı Faik Öztırak’tan gelen eleştirileri yayımlamıştır. Öztırak, Ziya Şakir’in tefrikasında Denizli’de millî mücadeleye karşı olanlar içerisinde en yüksek makamların olduğunu yazması üzerine o dönemde Denizli’de en yüksek makam bendim ancak herkesin kendisini millî mücadele taraftarı olduğunu bildiğini ifade ederek millî mücadeleye karşı olanlar kimse bu kişilerin isimlerini açıkça yazın. Kimseyi töhmet altında bırakmayın, diye eleştirir. Tefrikalara gelen tepkiler özellikle “*Saltanatın Son Günleri*” ile “*Osmanlı Saltanatı Göçerken*” adlı eserlerde dikkati çekecek kadar yoğundur.

Ziya Şakir dönemi anlatırken olaya karışanların ve şahit olanların hâlâ hayta olması nedeni ile özellikle millî mücadeleye muhalif olanların bazılarının isimlerini açıklamayarak toplumda bu kişilere karşı bir tepkinin oluşmasını da önlemeye çalıştığını düşünmekteyiz. Örneğin kullandığı bir hatıratan birçok ayrıntı aktarmasına rağmen bu kişinin ismini vermemiştir. Hatıratını kullandığı bu kişinin kim olduğunu bilmediğini düşünmek mümkün değildir. Ancak bu kişi veya ailesi hayatta olmalı ki onlara karşı bir tepki oluşmasın diye ismini vermemiştir.¹³⁴⁵

1-Ziya Şakir'in Sultan Vahdettin'e Bakışı

Ziya Şakir'in Vahdettin ile ilgili fikirleri sadece Mütareke döneminde oluşmuş yargılar değildir. Ziya Şakir, Vahdettin'in daha şehzadeliği döneminden itibaren güvenilmez bir kişiliğe sahip olduğunu düşünmektedir.¹³⁴⁶ Saltanatı ele geçirebilmek için son derece hırslı olduğunu¹³⁴⁷ ve bunu gerçekleştirmek için gizli planlar takip ettiğine inanmaktadır. Bu sorunlu kişiliğinin yanında Vahdettin'in İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı olması¹³⁴⁸ da eklenince Ziya Şakir için Vahdettin tamamen güvenilmez bir kişiliğe bürünmektedir.¹³⁴⁹ Ziya Şakir'e göre 31 Mart İsyanı'nda Vahdettin adamlarını isyancıların arasına sokarak ittihatçıları ortadan kaldırmaya çalışmış ve hatta isyancıları sarayında saklamıştır.¹³⁵⁰ Vahdettin'in köşkünde saklanan kişilerle ilgili bilgiyi Ziya Şakir köşkü basarak bu kişileri oradan çıkaran zabıtalardan biri olan Sudi Bey'den aldığını ifade etmekte ve hatta Sudi Bey'in hala hayatta olduğunu da belirtmektedir.¹³⁵¹ Bu hareketleri ile daha o dönemde ölümü hak eden Vahdettin'in cezalandırılmaması ona göre ittihatçıların yaptıkları en önemli hatalardan birisidir.¹³⁵²

Vahdettin'in daha şehzadeliği döneminden itibaren ittihatçılara karşı olmasına rağmen saltanatı ele geçirdikten sonra doğrudan ittihatçılara karşı harekete geçememiştir. Zira bu dönemde halkın da I. Dünya Savaşı ve yaşanan yenilgi nedeni

¹³⁴⁵ Ziya Şakir, Saltanatın Son Günleri, *Tan Gazetesi*, 19 Nisan 1936, Tefr. No.: 107, s. 4.

¹³⁴⁶ Vahdettin'in şehzadeliği döneminden itibaren güvenilmez bir kişiliğe sahip olduğunu iddia edelerden birisi de Nadir Ağa'dır. Ona göre "Hanedan arasında kardeşleri ile geçinemeyen daima dirliksizlik çıkaran da Vahdettin Efendi'dir. Gerek Reşad Efendi gerekse Süleyman ve Mecit Efendilerle daima uğraşır, aleyhlerinde jurnal verirdi." Nadir Ağa bu iddiaları ile ilgili olarak Vahdettin tarafımdan V. Murat hakkında verilen asılsız bir jurnalı de örnek olarak vermektedir. Musahib-i Sani-i Hazreti Şehr-Yari Nadir Ağanın Hatıratı-II, s. 10.

¹³⁴⁷ Bu konuda İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, Vahdettin'in saltanat arzusu ile yaşadığı iddialarına karşı çıkmakta ve onun saltanat makamına kaderin bir sonucu olarak ulaştığını düşünmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İnal, *a.g.e.*, C. IV, s. 2095-2096.

¹³⁴⁸ Göztepe, *a.g.e.*, s. 12.

¹³⁴⁹ Ziya Şakir'in gözünde Vahdettin'in sorunlu bir kişiliğe bürünmesinde onun şehzadeliği döneminde II. Abdülhamid'e hafiyelik yaptığı ve jurnaller verdiği ile ilgili olarak oluşan genel kabulün de etkili olması muhtemeldir. Ancak İbnülemin Mahmut Kemal bu genel kabule rağmen Yıldız evrakı içerisinde böyle bir şeye rastlamadığını ifade etmiştir. İnal, *a.g.e.*, C. IV, s. 2100.

¹³⁵⁰ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 8 Aralık 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 33, s. 9.

¹³⁵¹ Ziya Şakir, İttihat ve Terakki..., *Son Posta*, V. Kısım, 18 Mart 1935, Tefr. No.: 226, s. 9.

¹³⁵² Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 9 Aralık 1937, I. Kısım, Tefr. No.: 34, s. 9.

ile ittihatçılara karşı yoğun bir öfkesi vardır. Ancak Vahdettin bu dönemde her ne kadar ittihatçı liderler yurt dışına kaçsalar da ülke içerisinde ittihatçılığın kuvvetli olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle de hemen harekete geçememiş ancak matbuat üzerinden ittihatçılara karşı şiddetli bir neşriyatın ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.¹³⁵³ Bu yayınlarda ittihatçılara karşı alabildiğine sert yazılar yazan Ali Kemal, Refik Halid ve Celal Nuri ismi ön plana çıkan kişilerdi.

Ziya Şakir, Mütareke dönemi olarak adlandırılan çalkantılı dönemde millî mücadele saflarında yer almıştır. Konumu itibari ile de ülkenin işgallerden kurtulması için verilecek olan mücadele de elinden gelen tüm çabayı göstermiştir. O sahip olduğu duruş çerçevesinde de İstanbul hükümetine özellikle Padişah Vahdettin'e karşı oldukça öfkeliydi. Onun gözünde Vahdettin sinsi bir hükümdardır. Vahdettin yapmayı düşündüğü şeyleri gerçekleştirmeden önce Dolmabahçe Sarayı'ndan kendisini daha iyi muhafaza edebileceği Yıldız Sarayı'na taşınmıştır. Ziya Şakir'e göre bu taşınmanın en önemli nedeni Vahdettin'in bir ihtilal korkusu ile sarayında rahat ve huzur bulamamasıdır.¹³⁵⁴ Bundan sonra artık onun iki büyük amacı vardır. Bunlardan birincisi Mebusan Meclisini dağıtarak tüm kontrolü eline almaktır. İkincisi de Alman, Avusturya ve Bulgar krallarının başına gelen yıkımın kendi başına da gelmemesi¹³⁵⁵ için imparatorluğun taksimine ses çıkarmayarak işgalcilere yardım etmektir.¹³⁵⁶ Ziya Şakir bu iddialarda bulunurken Vahdettin'in I. Dünya Savaşı'nda itilaf devletleri karşısında yenilen ve yenildiği içinde barış masasında kendisini nasıl bir geleceğin beklediğini bilmeyen bir devletin hükümdarı olduğunu göz önünde bulundurmamaktadır. Bu hükümdar yapılan savaşın sorumlusu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin yenilgi sonucunda ülkeyi terk etmesi nedeniyle ateşin ortasında bir ülkenin mukadderatından doğrudan sorumlu hale gelmiştir.

Ziya Şakir, Vahdettin'in İtilaf devletlerinin İstanbul'u ve İzmir'i işgallerini hissiz bir şekilde karşılamasına ve hatta yer yer işgaller karşısında oluşacak tepkileri önlemeye çalışmasına büyük bir tepki göstermektedir.¹³⁵⁷ Ziya Şakir'in tepkisini çeken

¹³⁵³ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 9 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 8, s. 9; Göztepe, *a.g.e.*, s. 40-41.

¹³⁵⁴ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 14 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 12, s. 9.

¹³⁵⁵ Ziya Şakir, Damat Ferit Paşa hükümetlerinden sonra hükümeti kuracak olan Ali Rıza Paşa ile Vahdettin'in arasında geçen konuşmayı Ali Rıza Paşa'nın hatıratından şöyle aktarmaktadır: "... Harici siyasetimiz de pek düzgün değildir. Bilhassa kabul edeceğimiz sulh şartlarının pek ağır olduğu bedihidir. Fakat ne çare. Bunlara katlanarak kabul edeceğiz; hiç olmazsa mahvolmak tehlikesinden kendimizi vikaye eyleyeceğiz. Ben Osmanlı saltanatının tahtını ecdadımdan miras olarak aldım. Tabiidir ki bende bu tahtı evladıma miras bırakmak isterim. İhtimal ki kabul edeceğimiz şartlar altında milletimiz ve hükümetimiz başka bir devletin murakabesi altına girecektir. Fakat ahvale sükûn gelecek, artık harbe hitam verilecek ve saltanatın devamı da temin edilecektir... Hâlbuki ben her ne bahasına olursa olsun hilafet ve saltanatı yaşatmak istiyorum. Onun içinde galiplerimizle ve bilhassa galiplerimizin en kudretli ve en şevketlisi olan İngilizlerle hoş geçinmeye çalışıyorum." Bu ifadelerden hareket eden Ziya Şakir Vahdettin'in tek arzusunun tahtını korumak olduğunu kabul etmektedir. Ziya Şakir, Saltanatın Son Günleri, *Tan*, 2 Ocak 1936, Tefr. No.: 1, s. 4.

¹³⁵⁶ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken Mütareke Devrinin Tarihi, *Son Posta*, 26-27 Mayıs 1935, Tefr. No.: 35-36, s. 9.

¹³⁵⁷ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 7-8 Temmuz 1935, Tefr. No.: 76-77, s. 9.

bir başka husus da İstanbul'da bulunan itilaf devletleri temsilcilerine karşı sarayın gösterdiği ihtimam ve ikramdır.¹³⁵⁸ Ona göre bu durum halkın saray ve padişaha karşı olan bakışını da olumsuz şekilde etkilemiştir. Vahdettin'in bu karmaşık dönemde gizli fikirlerini Damat Ferit ve Ahmet Rıza ile yürütmeye çalıştığını¹³⁵⁹ düşünen Ziya Şakir bu iki isme karşı da oldukça öfkeliydi. Zira Ahmet Rıza bu dönemde meşrutiyet uğrunda uzun mücadeleler veren kişiliğini bir tarafa bırakarak Vahdettin'in emirlerini uygulamaya başlamıştır. Ona göre Ahmet Rıza'nın amacı da sadaret mevkiine geçebilmektir.¹³⁶⁰ Ziya Şakir'in Damat Ferit Paşa ile ilgili düşünceleri ise kendi ifadesi ile şöyledir: "Kapkara bir cehil; inat, gurur, tekebbür ve nihayet cibilliyetinde mevcut ihanet hisleriyle yoğrulmuş yalnız Türk yurduna ve Türk milletine en büyük fenalıkları yapmakla kalmamış, kendisinden ümit ve imdat bekleyen efendisi Padişah Vahdettin'i de en derin bir uçuruma doğru sürüklemişti."¹³⁶¹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ziya Şakir'e göre Damat Ferit İstanbul hükümeti adına yapılan kötülüklerin en önemli müsebbibi olarak görülmektedir. Hatta ona göre Vahdettin'in içine düştüğü hataların mesuliyeti de doğrudan ona aittir.

Ziya Şakir'in Vahdettin'e karşı olan tepkisinin bir başka nedeni de ülkenin içinde bulunduğu zor şartlar içinde onun ittihatçılara karşı intikam duygusu ile hareket etmesidir.¹³⁶² Vahdettin, *Newyork Herald* adlı gazetenin Amerikalı muhabiri ile yaptığı görüşmede toplanacak barış konferansı ile ilgili olarak "Sulh konferansında toplananlar şüphesiz bilirlerki biz tamamen suçsuzuz. Umumi harbe girenler memlekette sair unsurlara karşı zulüm edenler tamamen ittihatçılardır. Ben ittihatçılara ilanı harp ettim. Onları sonuna kadar takip edeceğim."¹³⁶³ diyerek ittihatçılara olan bakışını ortaya koymuştur. Ona göre Vahdettin ittihatçılardan intikam almak için bir taraftan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri ile diğer taraftan da Ermeni ve Rumlarla ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Aydın mebusu Emanuelidi Efendi'nin bir milyon Ermeni'nin katledilmesi, iki yüz elli bin Rum'un ülkeyi terk etmesi ve mallarının müsadere edilmesi, gayrimüslimlerin ticaretten men edilip ticaretin sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlarına bırakılması, savaş sırasında kurulan amele taburlarında iki yüz elli bin kişinin açlık ve mahrumiyetten telef olmaları konularında bir takriri meclise sunmuştur. Ziya Şakir bu takriri "Türk milletinin çehresine bir tokat indirildiğini" ve bunun arkasında da Vahdettin'in olduğunu düşünmektedir.¹³⁶⁴ Bu takrirden kısa bir süre

¹³⁵⁸ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 26 Mayıs 1935, Tefr. No.: 35-36, s. 9.

¹³⁵⁹ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 9 Mayıs 1935, Tefr. No.: 19, s. 9.

¹³⁶⁰ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 17 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 15, s. 9; Göztepe, *a.g.e.*, s. 46.

¹³⁶¹ Ziya Şakir, Saltanatın Son Günleri, *Tan*, 5 Ocak 1936, Tefr. No.: 5, s. 4.

¹³⁶² Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 13 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 11, s. 9.

¹³⁶³ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 12 Haziran 1935, Tefr. No.: 52, s. 9. Benzer bir röportajı Daily Mail muhabirine de veren Vahdettin orada da Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin nedeninin dönemin basiretsiz hükümetinin (İttihat ve Terakki hükümeti) olduğunu ve eğer kendisi o dönemde saltanatta olsaydı buna izin vermeyeceğini ifade etmiştir. Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdettin*, İstanbul 2010, s. 27.

¹³⁶⁴ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 10 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 9, s. 9.

sonra 21 Aralık 1918’de meclis bir irade-i seniye ile kapatılmıştır.¹³⁶⁵ Ülkenin işgallerle karşı karşıya kaldığı böylesi kritik bir dönemde birlik olmak gerekirken Türk milletinin eski defterleri açıp intikam yarışına girmeleri onun öfkesini daha da arttırmaktaydı.

Ziya Şakir’e göre Vahdettin ve çevresi iki şeyden korkmaktaydı. Bunlardan birisi yüksek rütbeli zabitlerin gizli bir komite kurdukları ile ilgili söylenti diğeri ise çoğu ittihatçılardan oluşan Mebusan Meclisi idi. İtilaf devleti askerlerinin İstanbul’da iken zabitlerden oluşan gizli komitenin herhangi bir girişimde bulunması beklenmiyordu. Ancak meclisi elinde bulunduran ittihatçıların bütün amaçlarını meclis vasıtası ile elde etmeleri mümkündü. Bu nedenle de en kısa sürede meclis fesh edilmeli idi. İşte bu düşüncenin sonucu olarak da Osmanlı Mebusan Meclisi bir irade ile fesh edilmiştir.¹³⁶⁶

Padişah ve devlet adamlarının ardından kamuoyunun da ittihatçılar aleyhine dönmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen kişileri tutuklanmışlardı.¹³⁶⁷ Ziya Şakir’e göre bu tutuklamalardan daha dikkate şayan olan husus yargılamanın yapılacağı Divan-ı Harp mahkemesi idi. Kurulan Divan-ı Harbin başkanlığına Ali Nazım Paşa getirilmişti. Ancak burada daha ilginç olan şey ise bu mahkemenin müstantiklerinin Ermeni ve Rum hukukçulardan oluşmasıdır. Ziya Şakir bu müstantiklerden Karabet Aycıyan, Artin Boşgezenyan, Misak Markaryan gibi bazılarının ismini de vermektedir. Ziya Şakir’e göre bu tutuklamalar ve yargılamalarda Damat Ferit Paşa hükümeti, Ermeni ve Rum komitacılar ile Hürriyet ve İtilafçılar ortak hareket etmekteydiler.¹³⁶⁸ Böylece bu üç güç odağı İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminden geçmişin intikamını alacaklardı.¹³⁶⁹ Bu arada Ziya Şakir’in de benzer bir mahkemede tehcir ve taktıl suçundan yargılandığını da unutmamak gerekir.

¹³⁶⁵ Bu irade-i sedniyede “Esbab-ı zaruriye-i siyasiyeden naşi Meclis-i Mebusan’ın feshi iktiza etmesine Kanun-ı Esasimizin muaddel yedinci maddesinin fırka-i mahsusası mucibince ledelik tiza heyet-i mebusanın feshi, hukuku şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen meclis-i mezkûrun bugünden itibaren ber-muceb-i kanun feshini irade eyledim” denilmiştir. Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 1 Haziran 1935, Tefr. No.: 41, s. 9; Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 15 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 13, s. 9.

¹³⁶⁶ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 14 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 12, s. 9.

¹³⁶⁷ 5 Mart 1919 günü başlayan tutuklamalar 10 Mart 1919 günü sona ermiştir. Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 18 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 19, s. 9. Ziya Şakir tutuklanarak Bekirağa bölüğüne gönderilen İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin İstanbul dışına gönderilmeleri için Vahdettin ve Damat Ferit Paşa’nın karar verdiğini düşünmektedir. Bu amaçla Damat Ferit Paşa’nın Amiral Calthorpe’a İttihatçıların İzmir’in işgalini protesto etmek için bir gösteri yapacaklarını ve bu sırada Bekirağa bölüğünde bulunan ittihatçıları kaçırmayı planladıkları ile ilgili bir tezkere gönderir. Bu tezkerede Bekirağa bölüğünde bulunan ittihatçıların burada kaldıkları sürece İstanbul’un her an tehlike altında bulunduğunu bu nedenle de İstanbul dışına sürgün edilmelerini istemiştir. Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 2 Ağustos 1935, Tefr. No.: 102, s. 9.

¹³⁶⁸ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 19 Haziran 1935, Tefr. No.: 59, s. 9.

¹³⁶⁹ Bu konuda Tarık Mümtaz Göztepe de Hürriyet ve İtilaf Fırkasının program diye Ermeni katliamını dillerine doladıklarını ve bu davanın “yalnız Türkler aleyhine kavuşturulmasında selahiyetli bir intikam divanı gibi taktim ettiklerini” ifade etmiştir. O da bu ifadeleri ile mütareke döneminde ortaya çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının dönemin şartlarını anlamaktan ne kadar uzak bir tutuma sahip olduğunu ortaya koymuştur. Göztepe, *a.g.e.*, s. 120-121.

Savaşın kaybedilip ittihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesinden sonra Evkaf Nezareti, Mebusan Meclisinin kapatılmasından da istifade ederek savaş sırasında kurulan millî şirketlerin ihtikâr ve suistimaller ile elde edilen paralarla kurulduğunu iddia ederek bu kuruluşları tasfiye etmiştir. Bu konuda Evkaf Nezareti ve saraya yöneltilecek eleştirilere karşıda bu şirketlerin ittihatçılara ait olduğu ve buralardan kazanılan paraların ittihatçılara verileceği ifade edilmiştir. Toplanan bu paraların ise ittihatçılar tarafından hükümeti devirmek için kullanılacağı da diğer iddialar arasındadır.¹³⁷⁰ Ziya Şakir'e göre bu işin arkasında da saray ve Vahdettin bulunmaktaydı.

Ziya Şakir, Mütareke döneminde Osmanlı hükümetinin Müslüman unsur lehine bir fayda gösteremediğini aksine itilaf devletlerini ve gayrimüslimleri memnun etmeye çalıştığını düşünmektedir.¹³⁷¹ Ona göre Ermeni ve Rum komitacılar da uygun olan bu siyasi ortamdan sonuna kadar faydalanmaya çalışmışlardır. Bir taraftan tehcir ve taktıl ile ilgisi olanları takip ediyorlar diğer taraftan da tehcirden dönen Ermeniler sekizer onar kişilik guruplar kurarak zorla kendi eşya ve yetimlerini aradıkları bahanesi ile Türk evlerine giriyor ve birçok eşyayı ve çocuğu zorla alıyorlardı.¹³⁷² Yaşananlar karşısında halk hükümete başvuruyor ancak hükümet bu konuda hiçbir tedbir almıyordu.¹³⁷³ Ermeni ve Rumların bu hareketlerinin ardında da yine Vahdettin vardı. Ziya Şakir'e göre Vahdettin bir taraftan ittihatçıların İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını sağlamak için bu gurupları Türkler aleyhine harekete sevk ediyor diğer taraftan da İtilaf Devleti askerlerini ittihatçılara karşı harekete geçirmek için ittihatçıların bir ihtilal hazırlığında olduğunu iddia eden jurnaller yaptırıyordu.¹³⁷⁴

Ziya Şakir'in Vahdettin ve Damat Ferit Paşa olmak üzere yakın çevresini suçladığı en önemli husus ismini saydığımız bu kişilerin siyasi maksatlarını temin etmek için İngilizlerin "Entelijens Servisi"nin isteklerini yerine getirdiklerini düşünmesidir. Ona göre Vahdettin'in yönlendirmesiyle Damat Ferit Paşa, Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti, Ermeni ve Rum komitecilerinin başına geçmiştir. Tek amaçları da saltanatın devamını sağlamaktır. Bu noktada Entelijens Servis ise Vahdettin'e hayat ve saltanatının masum kalacağına dair küçük bir ümit vermekten daha ileriye gitmemiştir. Bu ümit karşılığında Vahdettin ve taraftarlarının "Millicileri" ortadan kaldırmak ve Türk yurdunu yağma etmeye hazırlananların işlerini kolaylaştırmak amacını taşıdıklarını iddia etmektedir.¹³⁷⁵ Ziya Şakir bu yaklaşımının hangi belgelere dayandığını eserinde belirtmemiştir. Ancak burada kesin olan bir şey varsa o da

¹³⁷⁰ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 2 Haziran 1935, Tefr. No.: 42, s. 9.

¹³⁷¹ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 5 Haziran 1935, Tefr. No.: 45, s. 9.

¹³⁷² Ziya Şakir, Mütareke döneminde Türk çocuklarının Ermeniler tarafından kaçırıldığı iddiası ile ilgili olarak Son Posta gazetesinde muhabirlik yapan Yaşar Bey'i örnek göstermektedir. Ayrıca benzer şekilde Ermeniler tarafından çalınan ve bir daha bulunamayan kendilerine mensup bir çocuğun da olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu çocuk kimdir ve Ziya Şakir'e nasıl bir mensubiyeti vardır? Bu konuda ayrıntı vermemektedir. Ziya Şakir, *Milli Mücadelede Casus Teşkilatı*, 4 Nisan 1936, Tefr. No.: 29, s. 9.

¹³⁷³ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 3-4 Haziran 1935, Tefr. No.: 43-44, s. 9.

¹³⁷⁴ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 17 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 18, s. 9.

¹³⁷⁵ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 20 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 21, s. 9.

Vahdettin'in İngiliz hükümetine yakın olmaya ve onların politikaları ile paralel hareket etmeye özen gösterdiği. Fakat bu duruş Osmanlı devlet yönetiminde ilk defa olan bir durum değildir. Zira Osmanlı Devleti dünya siyasetindeki ağırlığını kaybettiği XIX. yüzyılın başından itibaren güçlü bir devlete yakın durmaya çalışmıştır. İşte bu durum son dönem Osmanlı devlet adamlarından kendisine intikal eden bir miras olarak Vahdettin'in saltanatında da devam etmiştir.¹³⁷⁶ Vahdettin ilk başlarda bu yakınlık ile hem saltanatını hem de ülkesini korumayı amaçlamıştır. Ancak zamanla kendi saltanatını tehdit eden millî mücadele taraftarlarının İstanbul'u alarak kendisine miras kalan saltanatından mahrum bırakmalarından korktuğu için İngilizlerin yardımı ile millî mücadele taraftarlarını bertaraf etmeyi amaçlamıştır.¹³⁷⁷ Bu durum Vahdettin ve İstanbul hükümetini İngiliz politikalarına daha da yaklaştırmıştır. Vahdettin'in İngiliz taraftarı politikalarını eleştirirken Mütareke döneminde Halide Edip Adıvar başta olmak üzere birçok millî mücadele taraftarının da Amerikan manda ve himaye¹³⁷⁸ fikrini "ehveni şer" olarak savunduğunu unutmamak gerekir.¹³⁷⁹ Bu fikir dönemin siyasal koşullarında o kadar yaygındır ki, Ziya Şakir'e göre Sivas kongresine katılanların çoğu da bu fikirdedir.¹³⁸⁰

Vahdettin 4 Temmuz 1918'de tahta geçtiğinde I. Dünya Savaşı'nda yenilmek üzere olan bir devletin hükümdarı olmuştu. Ne doğrudan çıkmasında nede savaşın yönetilmesinde mesuliyeti bulunmayan bu hükümdar savaş sonrasında yenik devletin başına gelen tüm felaketlerin ise doğrudan sorumlusu olarak hedef tahtasına oturtulmuştur. Fakat dönemin siyasal olayları mesafeli bir yaklaşımla değerlendirildiğinde olayların siyah ve beyaz kadar keskin tonlara sahip olmadığı rahatlıkla görülmektedir. Zira Ziya Şakir de millî mücadele taraftarlarının girişecekleri mücadelenin başarıya ulaşma şansının "milyonda bir" olduğunun farkında olduklarını ifade etmektedir. Ancak buna rağmen mücadeleye girişmenin nedenini ise şöyle açıklamaktadır: "... kendi asil kanları içinde şerefle boğulup can vermek."¹³⁸¹ Bu noktada Vahdettin'in tercihi "milyonda bir" ihtimal karşısında var olan güçlü bir devlete dayanma gereği şeklinde ortaya çıkmıştır.

2-Ziya Şakir'in Mütareke Dönemi'nde Hürriyet ve İtilaf Fırkasına Bakışı

Ziya Şakir'e göre Babıâli baskını ve Mahmut Şevket Paşa suikastlarından sonra yurtdışına kaçan veya çıkarılan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra hemen yurda dönmemişlerdi. Çünkü ittihatçıların fırkalarını

¹³⁷⁶ Hülagü, *Yurtsuz İmparator...*, s. 43.

¹³⁷⁷ Hülagü, *Yurtsuz İmparator...*, s. 37.

¹³⁷⁸ Milli Mücadele döneminde manda ve himaye tartışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Kasalak, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara 1993.

¹³⁷⁹ Ziya Şakir, *Osmanlı Saltanatı Göçerken...*, *Son Posta*, 14 Ekim 1935, Tefr. No.: 175.

¹³⁸⁰ Ziya Şakir, *Osmanlı Saltanatı Göçerken...*, *Son Posta*, 21 Ekim 1935, Tefr. No.: 182

¹³⁸¹ Ziya Şakir, *Osmanlı Saltanatı Göçerken...*, *Son Posta*, 16 Haziran 1935, Tefr. No.: 56

feshetmelerine rağmen hâlâ daha ülke içerisinde güçlü olduklarını düşünmekteydiler.¹³⁸² Ortamın müsait olmasından sonra yurda dönen ilk itilafçının da İngiliz askerleri ile birlikte Halaskâran grubunda önemli faaliyetlerde bulunan Manavoğlu Nevres Bey¹³⁸³ olduğu ifade edilmektedir.¹³⁸⁴ Burada Ziya Şakir'in Nevres Bey'in İngiliz askerleri ile birlikte geldiğini özellikle vurgulaması dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Çünkü Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adıyla kurulacak yeni fırkayı ilk Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilişkilendirerek onun bir devamı olduğu noktasından hareketle bu iki fırkanın aynılığı ve ikisinin de vatana ve millete karşı bir ihanet içerisinde olduğu düşüncesini ortaya koymaya ve ispatlamaya çalışmaktadır. Ancak Ziya Şakir'in bu iki fırkanın birbirinin devamı olduğu görüşüne Hürriyet ve İtilaf Fırkasının önemli isimlerinden Rıza Nur katılmamakta hatta bu konuda Ziya Şakir'i eleştirerek şunları söylemektedir: "Umumi harpten sonra ise zaten o Hürriyet ve İtilaf Fırkası değildir. Adını bir takım hırsızlar çalmışlardır. Meşru olması için müessislerin toplanıp karar vermesi lazımdı."¹³⁸⁵ Rıza Nur'un bu itirazı önemlidir çünkü Hürriyet ve İtilaf Fırkasının tekrar canlandırılması döneminde İstanbul'da bulunmasına rağmen bu fırkanın kuruluş faaliyetlerine katılmaması bu husustaki düşüncelerinin katılığı noktasında açık bir göstergedir.

Ziya Şakir, Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkasının tekrar kurulması olayını Padişah Vahdettin'in bu dönemde kendi otoritesini zayıf görmesi nedeni ile kendini destekleyecek bir gruba ihtiyaç duyduğu için bir fırka kurdurmayı düşünürken Damat Ferit Paşa'nın yeni bir fırka kurmaktansa Hürriyet ve İtilaf Fırkasını tekrar diriltme önerisi ile başladığını ifade etmektedir.¹³⁸⁶ Bu kararın akabinde fırkanın kurulması çalışmalarında şu isimleri zikretmektedir: Ömer Rüştü, Zeki Paşa, Kazım Paşa, Abdülhamid'in son mabeyncisi Nuri Paşa, sabık sefirlerden Hasip Bey, Ali Kemal, Reşad Halis Bey, sabık İstanbul mebusu Mustafa Asım Efendi, sabık Tokat mebusu Mustafa Sabri Efendi, sabık Konya mebusu Zeynelabidin Efendi ve Damat Ferit. Ziya Şakir bu isimlerden Zeki ve Kazım Paşa ile Ömer Rüştü Efendi'nin bu işe çok sıcak bakmadığını da ifade etmektedir. Yapılan çalışmalar sonrasında fırka yönetimine "Riyasete Nuri Paşa, ikinci reisliğe Mustafa Sabri Efendi, umumi kâtipliğe Ali Kemal"¹³⁸⁷ seçilmiştir. Şimdi buradaki isimleri ilk kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucuları ile karşılaştırdığımızda ortak bazı isimlerin olması bu iki fırkanın birbirinin

¹³⁸² Bu konuda Tarık Zafer Tunaya da İttihat ve Terakkinin hukuken artık olmadığını söylenmesine rağmen aslında hem Anadolu'da hem de İstanbul'da sağ ve güçlü olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda bkz. Tunaya, *a.g.e.*, C. II, s. 266.

¹³⁸³ Ziya Şakir, Manavoğlu Nevres Bey ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler vermekte ve onun "birinci sınıf bir şarlatan" olduğunu ifade ederek ordu içerisinde Anadolu'da ortaya çıkan millî mücadelelere karşı cephe almak amacı ile Kiraz Hamdi Paşa ile birlikte propaganda yaptığını ve bu iş için de Damat Ferit Paşa'dan on yedi bin altın lira aldığını ifade etmektedir. Nevres Bey'in yaptığı propaganda ile ilgili bilgileri ise yine kendisinin tövbekâr olarak Bursa'da bulunduğu bir dönemde bizzat kendisinin anlattığını ifade etmektedir. Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 27 Şubat 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 47, s. 9.

¹³⁸⁴ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 9 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 8, s. 9.

¹³⁸⁵ Rıza Nur, *Ziya Şakir'e*, s. 2032.

¹³⁸⁶ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 14 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 12, s. 9.

¹³⁸⁷ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 16 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 14, s. 9.

devamı olduğu sonucunu çıkarmak için yeterli değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ali Birinci bu iki fırkanın birbirinin devamı olmadığı ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “...Ancak gözden kaçırılan husus, bu isimle Mütareke döneminde kurulan ikinci fırkanın, üzerinde durduğumuz ilk fırka ile bir bağının olmadığıdır. Tamamen değişik bir ortamda ve farklı bir grup tarafından kurulan ikinci fırka, şöhretli ve tesirli bir isim olduğu için Hürriyet ve İtilaf ismini almıştır. İlkiyle bir ayniyet ve devamlılık içinde olduğunu kabul etmek için her herhangi bir gerekçe ve delil bulunmamaktadır.”¹³⁸⁸

Burada Ziya Şakir’in üzerinde durduğu önemli bir husus var ki o da her ne kadar Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mütareke döneminde tekrar canlanmasında Damat Ferit Paşa’nın etkisinin açıkça ortada olmasına rağmen fırka kurulduktan sonra İstanbul’a gelen Sadık Bey ve taraftarlarının Damat Ferit Paşa ve onun kabinesine karşı hep olumsuz bir şekilde yaklaşmalarıdır. Hatta bu hoşnutsuzluğu bir derece daha ileri götürerek bu konuda Padişah Vahdettin’e mektuplar yazarak rahatsızlıklarını açıkça dile getirmişler ve diğer muhalif fırkalarla işbirliği yapmaya çalışmışlardır.¹³⁸⁹ Doğal olarak bu tutum iki grup arasında siyasal çekişmenin şiddetini daha da arttırmıştır. Ancak burada kabinede olan kişilerden Vasfi Hoca, Sadık Bey’in itirazlarının bir değerinin olmadığını çünkü Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Meclis-i Mebusandaki siyasi fırkalardan biri olmadığı için bu eleştirilerin kişisel bir tutum olduğunu ifade ederek kabine üzerinde etkili olmasını önlemeye çalışmıştır. Böylece Hürriyet ve İtilaf Fırkasına merbutiyet atfeden iki farklı grup koltuk mücadelesine başlamıştır. Bu mücadelenin başladığı dönem yine oldukça manidardır ve Ziya Şakir bu durumu şöyle eleştirmektedir: “İstanbul’daki muhtelif düşmanların azgınlığı arttıkça artıyordu. Birçok kimse, bu düşmanların zulüm ve hakaretlerine uğramamak için evlerinden dışarı çıkmıyordu. Memleketin ve hükümetin vaziyeti, günden güne vehametinin en derin çukuruna doğru sürükleniyordu. Avrupa siyaset mahfellerinde, altı yüz küsur senelik Osmanlı İmparatorluğu’nun aleyhinde en korkunç kararlar hazırlanıyordu. Bütün bu acı hakikatler bariz bir şekilde görünüp dururken İstanbul’da post kavgası, böyle bir cidal halini alıyordu.”¹³⁹⁰

Ziya Şakir, Mütareke döneminde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının amacını aslında Damat Ferit Paşa ile Vahdettin arasında kararlaştırılan gizli bir programla belirlendiğini ve programın başlıca iki maddeden oluştuğunu belirterek bu maddeleri şöyle açıklamaktadır:

“1. Efkâr-ı Umumiye’yi bulandıran, saray ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasını daima korku içinde yaşatan ittihatçıları her ne şekilde olursa olsun İstanbul’dan uzaklaştırmak.

¹³⁸⁸ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf...*, s. 227.

¹³⁸⁹ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, *Tan*, 7 Şubat 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 32, s. 9

¹³⁹⁰ Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf...*, *Tan*, 6 Şubat 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 32, s. 9.

2. Bu mühim mâniayı ortadan kaldırdıktan sonra İtilaf Devletleriyle tamamıyla uyuşularak -her ne pahasına olursa olsun- Osmanlı saltanatını yaşatmak.”¹³⁹¹

Ziya Şakir saraya ait olduğunu söylediği yukarıdaki programı gerçekleştirmek için artık sarayın ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının var güçleri ile çalıştığını hatta Ermeni ve Rum komitacılarıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkasının birleşerek “... millî mefkure taşıyan millicileri ortadan kaldırmak, Türk yurdunu yağma etmeye hazırlananların işlerini kolaylaştırmak...”¹³⁹² için ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını ifade etmektedir. Bu aşamada Ziya Şakir sözlerinin doğruluğunu kanıtlamak için fırkanın kurulmasından kısa bir süre sonra hem fırkadan hem de riyasetten istifa eden Nuri Paşa’nın sözlerini satırlarına şöyle kaydetmiştir: “... Biz böyle kemal-i samimiyetle çalışırken Mustafa Sabri, Zeynelabidin, Vasfî ve Mustafa Asım Hocaların, Damat Ferit Paşa’nın Balta Limanı’ndaki yalısında toplanarak bin türlü kumpas kurduklarını ve sarayda entrikalar çevirdiklerini haber aldım... Zaten Hürriyet ve İtilaf kabinesi de sahtekârlık ve yalancılıkla teşekkül etmişti. Tabiidir ki böyle bir fırkada da çalışamazdım...”¹³⁹³ Açıklamalarında gösterdiği üzere Ziya Şakir’in gözünde Hürriyet ve İtilaf Fırkası Mütareke döneminde Anadolu’da başlayan millî mücadeleye karşı olan ve tek dertleri bir koltuk kapma sevdası olan siyasal bir hareketti.

Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve sarayın (Vahdettin ve Damat Ferit Paşa) millî mücadeleye karşı oldukları ve bunu engellemek üzere her yolu denedikleri düşüncesindedir. Bu çerçevede Anadolu’da millî mücadeleye karşı ortaya çıkan başta Anzavur isyanı¹³⁹⁴ olmak üzere Zile, Yozgat Çapanoğlu ve Afyonkarahisar’da ortaya çıkan Çopur Musa isyanlarının her birinin Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup olan kişiler tarafından çıkarıldığını ve bu hususta Vahdettin ile Damat Ferit Paşa’nın teşviki olduğunu düşünmektedir. Böylece Hürriyet ve İtilaf Fırkasının asıl maksadının Damat Ferit Paşa’nın ve Türk düşmanlarının işlerini kolaylaştırmak olduğunu ifade etmektedir.¹³⁹⁵ Ziya Şakir’e göre Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, bu zararlı faaliyetlerinin dışında bir taraftan Hınçak, Taşnak Ermeni komiteleri ve Rum Meşrutiyet kulüpleri ile dostluk muahedesi akdederken diğer taraftan da Padişah Vahdettin, Damat Ferit Paşa, sarıklı hocalar ve sikkeli dervişleri ile “Entelijens Servis” saltanatının tebaası olmayı kabul etmişlerdi.¹³⁹⁶ Böylece artık Mütareke döneminde Vahdettin, Damat Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası millî mücadeleye karşı oluşmuş ne kadar güç odağı varsa bunlarla birlikte çalışmakta bir beis görmeyerek faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

¹³⁹¹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 17 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 18, s. 9.

¹³⁹² Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 20 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 21, s. 9.

¹³⁹³ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 18 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 19, s. 9.

¹³⁹⁴ T. Mümtaz Göztepe, Anzavur isyanında iddia edildiği gibi sarayın veya itilaf devletlerinin etkisinin olmadığını, Ahmet Anzavur’un güç ve şöhret peşinde olduğunu iddia etmektedir. Göztepe, *a.g.e.*, s. 238-245.

¹³⁹⁵ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 10 Mart 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 57, s. 9.

¹³⁹⁶ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 20 Ocak 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 21, s. 9; Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 8 Mart 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 55, s. 9; Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 13 Mart 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 60, s. 9.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kuruluşunda etkili olan iki isim (Padişah Vahdettin ve Damat Ferit Paşa) dikkate alındığında Ziya Şakir'in bu iki ismin kendi şahsi çıkarlarını temin etmek amacıyla açıkça Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kullanmışlardır sonucuna ulaşmamak imkânsızdır. Bu aşamada Damat Ferit¹³⁹⁷ ve Padişah Vahdettin'in millî mücadele döneminde ne kadar olumsuz birer algı objesi oldukları düşünüldüğünde bu isimlerle bu fırkanın yan yana zikredilmesi doğal olarak fırkanın da olumsuz bir obje olarak algılanması sonucunu doğrudan ortaya çıkarmıştır. Ama bunun dışında bu algı Meşrutiyet döneminde kurulan ilk fırkayı da içine alarak toptancı bir yaklaşımla fırkanın siyasal varlığı tamamen olumsuzlanarak toplumsal algı da doğrudan etkilenmeye çalışılmıştır. Burada yukarıda aktardığımız gibi Rıza Nur'un fırkanın ikinci dönemindeki isim benzerliğine şiddetle karşı çıkarken bu algısal genellemeye karşı fırkanın ilk dönemini temize çıkarma gayreti içerisinde olduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca Damat Ferit Paşa'nın Mütareke döneminde kurduğu beş kabinede görev yapan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin sayısının azlığı aslında Damat Ferit ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında kurulmaya çalışılan birlikteliğin de tartışmaya açık olduğunu ortaya koymaktadır. Burada Sadık Bey'in Damat Ferit Paşa ve ekibine muhalif olduğunu da unutmamak gerekir.¹³⁹⁸

Ziya Şakir ayrıca bu dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkasının bir başka amacına daha vurgu yapmaktadır ki o da ittihatçılara karşı olma siyasetidir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti, I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra kendisini fesh etmişti.¹³⁹⁹ Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası müntesipleri bunun görünürde böyle olduğunu aslında “Anadolu'daki millî cereyanları, İzmir'e çıkan düşman istila ordusunu Aydın, Soma ve Ayvalık cephelerinde durdurmaya çalışanları, hülâsa büyük halaskarın bayrağı altında toplananları kâmilten ittihatçı telakki ederek¹⁴⁰⁰

¹³⁹⁷ Damat Ferit ve hükümetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Ş. Can Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enst. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002; Metin Ayışığı, “Kuvâ-yı Milliye ve İstanbul Hükümetleri”, *Tarihin Peşinde*, 2009/1, s. 143-170; Burcu Bulut, “Dedem Osmanlı ile Birlikte Batmıştı”, *Derin Tarih*, Şubat 2013, S. 11, s. 98-103.

¹³⁹⁸ Tarık Zafer Tunaya da Damat Ferit Paşa'nın kurduğu kabinelerin katıksız itilafçı kabineler olduklarını ortaya sürmenin zor olacağını belirterek bu kabinelerin zihnen itilafçı olduklarını ancak kabinenin öyle olmadığını çünkü kabinelerin saray ve işgal kuvvetleri tarafından belirlendiğini belirtmektedir. Tunaya, *a.g.e.*, C. II, s. 279-280.

¹³⁹⁹ Bu karar, İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1-5 Ekim 1918'de yaptığı son kongrede 4 çekimser, 9 muhalif oya karşı 35 kabul oyuyla alınmış bir karardır. Tunaya, *a.g.e.*, C. II, s. 52. Göztepe, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁴⁰⁰ Mütareke döneminde İstanbul hükümetinin ittihatçılardan çekindiği gibi millî mücadele taraftarları da kendilerinin ve hareketlerinin İttihat ve Terakki ile özdeşleştirilmesinden rahatsızlık duymaktaydılar. Hatta bu düşüncenin İstanbul hükümeti ve İtilaf devletleri ile yapacakları görüşme ve anlaşmaların yolunu neredeyse bütünüyle tıkayacak bir handicap olarak gördükleri için Sivas Kongresi'nin açılışında İttihat ve Terakki ve diğer partilerle bir ilgilerinin olmadığını açıkça vurgulamışlardır. Burada bütün delegelerin vatan ve milletin selametinden başka hiçbir şahsi gaye taşımayacaklarına ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin canlandırılması yahut mevcut fırkalardan herhangi birinin siyasi amaçları için çalışmayacaklarına dair yemin etmeleri şart koşulmuştur. Bu şarta Mashar Müfit (Kansu) dışındaki bütün üyeler uymuştur. Zürcher, *Millî Mücadelede...*, s. 110. Bu konuda Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu da Ali Kemal üzerinden İttihat ve Terakki Cemiyetine olan bakış açısını şöyle anlatmaktadır: “Yaşasın hürriyet, yaşasın adalet, yaşasın uhuvvet diye gırtlak paraladıktan sonra İttihat ve Terakkinin acemiliği, tenkide tahammülsüzlüğü, muhtelif unsurlarında şu veya bu yabancı devletin entrikalarına kurban olan o güzelim meşrutiyet idaresinin, hürriyet rejiminin soysuzlaşması ittihatçıların bir aralık Abdülhamid istibdadına

bunlarla mücadeleye girişen düşmanlara var kuvvetiyle yardım ediyorlardı.” diye düşünmektedir.¹⁴⁰¹ Bu düşünce Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri üzerinde o kadar etkiliydi ki İstanbul’u işgal eden itilaf devletleri savaş nedeni ile suçlu gördükleri kişileri hükümetten isterken Kadırgalı Deli Hüseyin ve Kız Ali gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası fedaileri hükümetten istenen İttihatçıları yakalayıp düşmana teslim etmekte birbirleri ile yarışıyorlardı.¹⁴⁰² Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin ittihatçılara karşı sahip oldukları öfkenin ne derece kuvvetli olduğunu gösteren bu tek örnek bile zor zamanlarında birlik olması gereken bir milletin ne derece siyasallaştığını açıkça ortaya koyması bakımından manidar bir örnektir. İşte ülkenin varlık yokluk savaşı verdiği kritik bir dönemde yaşanan bu gelişmeler Mütareke dönemi İstanbul’una ve siyasi aktörlerine karşı toptan bir olumsuz yargının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ziya Şakir de yaklaşımlarında bunu açıkça ortaya koymuş ve eserine şöyle son vermiştir: “Hürriyet ve İtilaf Fırkası, memleketle samimi şekilde alakadar olan iki üç zatin hayalinde doğdu. Fakat maatteessüf hadisetin karıştırdığı bir takım haris menfaatperest şahsiyetlerle kuvvetlendi. Bu adamlar fırkayı şerre alet ettiler. Bu hali gören ağırbaşlı ve kendini bilir zatlar derhal çekildiler. Fırka şer ve fesattan başka bir şey düşünmeyen adamların elinde kaldı ve coşkun bir levs deryasında çalkalana çalkalana battı.”¹⁴⁰³

3-Mütareke Dönemi’nde İttihatçılık

Osmanlı Devleti’nin I.Dünya Savaşı’ndan yenik olarak ayrılmasından sonra ülke içerisinde bütün oklar İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerine çevrilmiştir. Savaşın yenilgisinden cemiyetin liderleri doğrudan sorumlu tutuldukları için öncelikle onlar hükümetten istifa etmişlerdir. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin son kongresini yaparak şiddetli tartışmalardan sonra cemiyeti de fesh etmişlerdir. Bu sırada da yeni kurulan Tevfik Paşa hükümetine yazdıkları iradelerle geçici olarak yurt dışına çıkmak zorunda olduklarını ancak ilk fırsatta ülkeye dönerek hesap vereceklerini ifade etmişlerdir. Artık bu kaçışla birlikte cemiyete karşı muhalif olanların sesleri daha da yükselmeye başlamıştır.

Padişah, İstanbul hükümeti ve halkın tepkilerine İstanbul’da bulunan İtilaf Devleti temsilcilerinin baskısı da eklenince İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri için Bekirağa zindanlarında geçecek günler başlamış oldu. İttihatçıların buradan sonraki

rahmet okutur bir tazyik politikası takibine başlamaları, nihayet Trablusgarp, Balkan muharebeleri, arada Malisor isyanı, orduda hükümete asi bir Nigehban grubunun zuhuru, bu yüzden vatanın silahlı kuvvetleri arasında ikilikler girerek mağlup olmamız, cennet Rumeli ve adaları kaybetmemiz, sonra bunların hepsine tüy diken 1914 Cihan Harbi’ne katılarak perişan olmağımız gibi her biri başlı başına birer millî felaket olan kapkara yıllar...” Saraçoğlu, *a.g.e.*, s. 205-206. İşte Ali Kemal ve itilafçıların gözünde bu portrenin mesulü ittihatçılardı. Anadolu’da başlayan millî mücadele taraftarlarının içinde eski ittihatçılar olması bu nedenle onlar için ürkütücü bir durumdu.

¹⁴⁰¹ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 5 Şubat 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 31, s. 9.

¹⁴⁰² Göztepe, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁴⁰³ Ziya Şakir, Hürriyet ve İtilaf..., *Tan*, 14 Mart 1938, II. Kısım, Tefr. No.: 61, s. 9.

durakları da Malta’da geçen sürgün yaşamı idi.¹⁴⁰⁴ Ziya Şakir bu sürgünün ardında da padişahın ve Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın olduğunu iddia etmektedir. Buna göre İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi sonrasında İstanbul’da gerçekleşen yoğun katılımlı bir miting üzerine saray, tepkisiz kalmamak adına 26 Mayıs 1919’da Yıldız Sarayı’nda Saltanat Şurası toplamıştır.¹⁴⁰⁵ Ancak bu toplantıya katılanlardan Topçu Feriki Ferit Paşa’nın sert sözleri başta olmak üzere yapılan eleştiriler padişah ve Damat Ferit Paşa’da ittihatçılığın yeniden canlanması olarak yorumlanmıştır. Artık Bekirağa Bölüğü zindanlarında bulunan ittihatçılardan kurtulmak için Amiral Carlthorpe başvurulmuştur. Damat Ferit Paşa, Amiral Carlthorpe’a İzmir’in işgalini protesto etmek için yapılan miting sırasında Bekirağa Bölüğündeki ittihatçıların kaçırılarak ülkenin yeniden karıştırılacağını söyleyerek ittihatçıların İstanbul’dan uzaklaştırılmasını istemiştir. Bu talep sonrasında da İtilaf kuvvetleri zindandaki ittihatçıları Malta’ya sürmüşlerdir.¹⁴⁰⁶

İtilaf Devletleri’nin başta İzmir olmak üzere Osmanlı topraklarında başlattıkları işgal hareketleri karşısında İstanbul hükümetinin üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirememesi devletten bağımsız bir mücadele hareketinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Ancak burada İtilaf Devletleri’ne karşı mücadele etme düşüncesini benimsemeyen veya muhalif olan kişi ve örgütler bu mücadele hareketini “ittihatçı bir hareket” ve mücadeleye katılanları da “ittihatçı” olmakla suçlamaktaydılar.¹⁴⁰⁷ İstanbul hükümeti de işgallere karşı mücadele edenleri “fesatçılık ve ittihatçılık” ile itham etmekteydi.¹⁴⁰⁸ Bu ön yargıda ise millî mücadeleye taraftar olan birçok ismin İttihat ve Terakki Cemiyetinin Meşrutiyet’i ilan ettirebilmek amacı ile cemiyet olarak mücadele ettiği dönemde bu cemiyete katılmış olmalarının etkisi oldukça büyüktür.¹⁴⁰⁹

Mütareke döneminde işgallere karşı olanlara yöneltilen ittihatçılık suçlaması bu hareketin içinde olanlar tarafından da tasvip edilmemektedir. İttihatçılık suçlamasından duyulan rahatsızlık nedeni ile millî mücadele taraftarları “Sivas Kongresi’nin açılışında İttihat ve Terakki Cemiyeti ve diğer partilerle bir ilgilerinin olmadığını açıkça vurgulamışlardır. Burada bütün delegelerin vatan ve milletin selametinden başka hiçbir şahsi gaye taşımayacaklarına ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin canlandırılması yahut mevcut fırkalardan herhangi birinin siyasi amaçları için çalışmayacaklarına dair yemin

¹⁴⁰⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1985; Cemal Kutay, *Osmanlı Sürgünlerinin Öyküsü (1918-1921) Malta Esirleri*, İstanbul 2014; Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 343-359.

¹⁴⁰⁵ Göztepe, *a.g.e.*, s. 163-169.

¹⁴⁰⁶ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 2 Ağustos 1935, Tefr. No.: 102. Tarık Mümtaz Göztepe de İzmir’in işgalini protesto etmek için yapılan miting sırasında İttihatçıların kaçırılacağı ile ilgili olarak alınan istihbarat kapsamında zindan çevresinde yoğun güvenlik önlemleri alındığını ifade etmektedir. Göztepe, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁴⁰⁷ Zürcher, *Millî Mücadelede...*, s. 110; Osman Akandere, “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar”, *Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Dergisi*, Yıl 2006, S. 16, s. 3-15.

¹⁴⁰⁸ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 24 Ağustos 1935, Tefr. No.: 124, s. 13.

¹⁴⁰⁹ Erişirgil, *a.g.e.*, s. 92.

etmeleri şart koşulmuştur.¹⁴¹⁰ Bu şarta Mashar Müfit (Kansu) dışındaki bütün üyeler uymuştur.”¹⁴¹¹ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de kendilerine katılmak isteyen kişilere “İttihat ve Terakki Cemiyeti hesabına ve diğer fırkalar namına hareket etmeyeceğime” şeklinde yemin ettirerek söz verdiriyordu.¹⁴¹²

Siyasal ve askeri düşünce farklılıkları nedeni ile yapılan bu suçlamalardan daha önemlisi halkın bu dönemde ittihatçılar hakkında ne düşündüğü idi. Ziya Şakir, Batı cephesinde İzmir’in işgalinden sonra oluşturulmaya çalışılan cephenin hazırlanmasını anlatırken bu sorunun da cevabını vermektedir. Miralay Kazım Bey ve Miralay Bekir Sami, İzmir’in işgalinden sonra Manisa ve çevresinde büyük bir kuvvet hazırlayarak İzmir’e saldırıp geri almayı planlamaktaydılar. Bunun için de bölgede sözü dinlenir kişilere başvurmuşlardı. Bunlardan birisi de Halit Paşa idi. Halit Paşa taşra eşrafı içinde padişah tarafından kendisine Mirimiran rütbesi verilmiş olan sivil paşalardan idi. Bekir Sami Bey’le yaptığı toplantıda Yunanlılara karşı on bin kişi toplayabileceğini ifade eder. Ancak bölge köylüleri ile yapılan toplantıda Halit Paşa hiç ummadığı bir şekilde köylülerden tepki alır. Böylece düşmana karşı bir kuvvet toplayamayacağı ortaya çıkar. Daha sona köylüler Kazım Bey ve Bekir Sami Bey’e Halit Paşa’ya karşı olan bu tepkinin nedenini açıklarlar. Bu açıklamaya göre ittihatçı olan Halit Paşa yaşanan dört harp senesinde hükümetten aldığı kuvvetle bölgede astığı astık kestiği kestik bir yaşam sürmüştür. Savaşın kaybedilmesi ile birlikte Halit Paşa da bir köşeye sinmiştir. Yunan işgalinden sonra onun böylesi bir planla ortaya çıkması üzerine köylüler ittihatçıların tekrar hükümeti ele geçirdiğini düşünerek önce tepki vermemişler ancak işin aslını öğrenince Halit Paşa’ya olan tepkilerini göstermişlerdir.¹⁴¹³ Ziya Şakir’in ortaya koyduğu bu olay ittihatçılara karşı duyulan öfkenin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. O aslında verdiği bu örnekle ittihatçılık ithamı karşısında dönemin Osmanlı toplumunun neden çok sert tepki verdiğini de basit bir şekilde açıklamış olmaktadır.

4-Mütareke Dönemi’nde Mustafa Kemal

Ziya Şakir’in Mütareke dönemini ele alan eserlerine bakıldığında Mustafa Kemal’i eserlerin ana kurgusunda çok fazla ön plana taşınmadığı görülmektedir. Bundan kastımız Ziya Şakir’in Mustafa Kemal hakkında olumlu fikirlere sahip olmadığı demek değildir.¹⁴¹⁴ Zira onun gözünde Mustafa Kemal “büyük halaskar” dır.¹⁴¹⁵ Mustafa Kemal ismi eserlerde hep övgüyle anılsa da eserlerin ana kurgusunda ön plana taşınmamıştır. Ziya Şakir belki de Mustafa Kemal’i merkeze alan bir yaklaşım

¹⁴¹⁰ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 18 Ekim 1935, Tefr. No.: 179.

¹⁴¹¹ Zürcher, *Milli Mücadelede...*, s. 110.

¹⁴¹² Göztepe, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁴¹³ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 12-13 Ağustos 1935, Tefr. No.: 112-113.

¹⁴¹⁴ Ziya Şakir 1938 yılında ikinci baskısını yapan “Atatürk Doğumundan Ölümüne Kadar Hususi-Askeri-Siyasi Hayatı” adlı eserini yayımlamıştır. Eserin elimizde ikinci baskısı bulunmaktadır. İlk baskının hangi tarihte yapıldığı tespit edilememiştir. Eser dikkatli bir şekilde incelendiğinde dönemin en önemli ismi olan Atatürk’ün yüceltilmesi amacı ile kaleme alındığı dikkati çekmektedir. Eserin girişinde yer alan ve Celal Bayar’a ait olan “Atatürk’ü sevmek de bir ibadettir.” cümlesi eserin içeriği hakkında sahip olunan yaklaşımı ortaya koymak adına önemlidir. Ziya Şakir, *K. Atatürk...*, s. 1.

¹⁴¹⁵ Ziya Şakir, Saltanatın Son Günleri, *Tan*, 8, 15 Şubat 1936, Tefr. No.: 39, 46, s. 4.

sergilemiş olsaydı 1930'lu yıllarda daha popüler olabilecekken böyle bir yolu takip etmemiştir. O dönemin tarihini daha çok kendileri olup da isimleri olmayan şahıslar üzerinden anlatmayı tercih etmiştir. Bir tarafta millî mücadeleye katılan efelerden, zeybeklerden bahsederken bir taraftan da Celal Bayar'ın Batı Anadolu'da millî mücadele şuurunu oluşturmak için verdiği çabaları eserinde ön plana taşımıştır. Ancak onun bu yaklaşım tarzına rağmen eseri hakkında okurlardan gelen bir mektupta eserlerinde kişileri kahramanlaştırdığı ile ilgili bir eleştiri gelmiş olmalı ki bu mektuba şöyle cevap vermiştir: “Yazdıklarımı dikkatle tetkik buyurursanız görürsünüz ki biz şahıslar üzerinde durmaktan ziyade hadisat ile meşgul oluyoruz ve ancak hadisat dolayısıyla şahıslara alaka gösteriyoruz. Bazen bir kumandanın yaptığı hizmetten bahsederken onun yanında bir mülazımın hatta kahraman bir neferin şerefli bir menkıbesini anlatmağı da ihmal etmiyoruz. Bizim gördüğümüz şahıslar değil cihan tarihine bütün varlığını gösteren ve bütün düşman sellerine karşı yalçın kaya gibi göğüs geren Türk cephesidir.”¹⁴¹⁶

Ziya Şakir'in Mustafa Kemal ile ilgili genel değerlendirmeleri dışında yaptığı dikkate değer tespitlerden birisi de öncelikle Mustafa Kemal'in Mütareke döneminde Harbiye Nazırı yapılmak istenmesi meselesidir. Ona göre İzzet Paşa, Mustafa Kemal'i Harbiye Nazırı yapmayı düşünmüştür.¹⁴¹⁷ Bu nedenle Mustafa Kemal'i Adana'dan İstanbul'a çağıran İzzet Paşa'nın bu kararının nedeni: “Mustafa Kemal Paşa'nın yaradılışındaki yüksek kudret ve kabiliyete iman etmesi”¹⁴¹⁸ olarak açıklanmaktadır. Ancak bu sırada İzzet Paşa kabinesinin istifa etmek zorunda kalması bu planın uygulamasını engellemiştir.¹⁴¹⁹ Ziya Şakir, Atatürk hakkında yazmış olduğu biyografide ise Mütareke döneminde Ahmet İzzet Paşa kabinesi kurulmadan önce Vahdettin'e çektiği telgrafta Ahmet İzzet Paşa'nın hükümeti kurmasını ve kendisinin de kurulan hükümette Harbiye Nazırı yapılmasını istediğini ifade etmektedir.¹⁴²⁰

Ziya Şakir, Tevfik Paşa kabinesinin istifasından sonra kurulacak olan Ahmet Rıza veya İzzet Paşa'nın kabinesinde de Mustafa Kemal'in Bahriye Nazırı yapılacağı şayialarının dolaştığını da ifade etmektedir.¹⁴²¹ Ziya Şakir yaptığı bu açıklamalarla Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmadan öncede Osmanlı askeri ve siyasi yapısında öneminin yavaş yavaş fark edilmeye başlandığını ortaya koymaya çalışmıştır.

¹⁴¹⁶ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 1 Nisan 1936, Tefr. No.: 89.

¹⁴¹⁷ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 3 Mayıs 1935, Tefr. No.:12; Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 328.

¹⁴¹⁸ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 2 Mayıs 1935, Tefr. No.:11

¹⁴¹⁹ Tarık Mümtaz Göztepe de Tevfik Paşa'nın sadareti döneminde Mustafa Kemal'in Bahriye Nazırı yapılmasının planlandığını ifade etmiştir. Bu iddianın basın tarafından yayınlanması üzerine Mustafa Kemal “Sabık Yıldırım Orduları Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal” imzasıyla Sabah gazetesine bir açıklama göndermiştir. Açıklamada bu düşünceden haberdar olmadığını ve Bahriye Nazırı olmakla ilgili olarak da rıza ve muvafakat göstermediğini ifade etmiştir. Göztepe, *a.g.e.*, s. 97-98.

¹⁴²⁰ Ziya Şakir, *K. Atatürk...*, s. 177.

¹⁴²¹ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 13 Haziran 1935, Tefr. No.:53

Artık İstanbul'a gelen Mustafa Kemal, padişahla görüşmek istemiştir. Ziya Şakir'e göre bu görüşmede Mustafa Kemal'in amacı ülkenin içinde bulunduğu durumu padişaha anlatmaktır. Ancak yapılan görüşmede Vahdettin bu meselelere girmekten imtina etmiş ve Mustafa Kemal'den ordu kumandan ve zabıtlarından kendisine bir zarar gelmeyeceğine dair teminat istemiştir. Ziya Şakir, Vahdettin'in bu teminatı istemekle yapmayı düşündüğü şeylerin, vatanperver zabıtların tepkisini çekeceğinden korktuğunu ve bu nedenle gelebilecek tepkiler konusunda nabız yoklamak istediği şeklinde yorumlamıştır.¹⁴²²

Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldikten sonra yaptığı çalışmalar dikkatleri üzerine toplamıştır. Bunun sonucunda da Papaz Fru, Mustafa Kemal ile iki görüşme yapmıştır. Yapılan görüşme sonrasında Papaz Fru, İngiliz gizli servisine verdiği raporda "Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulundukça İngiliz amalinin kolay kolay tahakkuk edemeyeceğini bildirmiştir." Ziya Şakir, Mustafa Kemal hakkında oluşan bu fikir sonrasında Papaz Fru'nun Vahdettin'e Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırması fikrini verdiğini ifade etmektedir.¹⁴²³ Bu fikir Mustafa Kemal'den şüphelenen saray içinde uygun bir teklif olarak görüldüğü için Samsun'a ordu müfettişi unvanı ile gönderilmesi uygun görülmüştür.¹⁴²⁴ Ziya Şakir'e göre Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'nın bu işe razı olmalarında İstanbul'da bulunan millî mücadele taraftarlarının başında Mustafa Kemal'in olduğu ile ilgili haberler almaları da etkili olmuştur.¹⁴²⁵ Ziya Şakir bir taraftan Mustafa Kemal'in İstanbul'dan uzaklaştırılmaya çalışıldığını söylerken diğer taraftan da onun Samsun yolculuğu sırasında öldürülmek istendiğini de iddia etmektedir. Onun bu iddiasına göre Mustafa Kemal'i Samsun'a götürmek için Seyrisefain idaresinin "en çürük", "harap" ve "pusulasız" teknelerinden birinin¹⁴²⁶

¹⁴²² Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 25 Mayıs 1935, Tefr. No.:34; Ziya Şakir, *K. Atatürk...*, s. 185.

¹⁴²³ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 17-18 Haziran 1935, Tefr. No.: 57-58. Mustafa Kemal'in Samsun'a nasıl gönderildiği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Genelkurmay Belgeleri Işığında, *Mustafa Kemal Samsun'a Nasıl Gönderildi?*, İstanbul 2015.

¹⁴²⁴ Ziya Şakir'in bu yaklaşımına karşılık Mustafa Kemal'in bizzat Vahdettin tarafından Anadolu'daki hareketi organize etmek amacı ile gönderildiği iddiaları da vardır. Bu çerçevede Metin Hülagü Vahdettin'in 40.000 altın ve büyük yetkiler vererek Mustafa Kemal'i millî direnişi örgütlemek üzere Samsun'a gönderdiğini iddia etmektedir. Bu iddiasını da İngiliz arşiv vesikalarına dayandırmaktadır. Hülagü, *Yurtsuz İmparator...*, s. 29. Bu konuda Metin Ayışığı ise bu konuya şüphe ile yaklaşarak 40.000 altının yaklaşık olarak 304 kg ettiğini, bu kadar yüklü bir miktarın Samsun'a oradan Havza, Amasya, Erzurum ve Sivas'a nasıl taşındığını sormaktadır. Ayrıca dönem ile ilgili hatıratlarda da bu altınlardan bahsedilmediğini de ifade ederek bu iddiayı reddetmektedir. Metin Ayışığı, Millî Mücadele ve Sultan Vahdettin, <http://metinayisigi.com/milli-mucadele-ve-sultan-vahdeddin/>. Leyla Acba ise hatıratında M. Kemal'e verilen paranın miktarı ile ilgili olarak ise şunları söylemektedir: "Zaten bu para meselesi sarayda uzun süre konuşuldu. Bazıları padişahın M. Kemal'e 60.000, bazıları da 40.000 verdiğini öne sürerek dedikodu yaptılar. Bana kalırsa efendimiz M. Kemal'e gönderilmek üzere hazineye hiçbir şekilde altın vermiş değildir, zaten vermesi de mümkün değildir. Harplerin ve buhranların tam ortasında bulunan hükümdar, parayı kendisi zor bulmaktaydı. Yani şevketlü efendimiz, M. Kemal'e teslim ettiği 8.000 sterlini kendi cebinden ihsan etmiştir. Maalesef bu iyiliği hiçbir vakit takdir edilmemiş, hâlâ da edilmemektedir." Acba, *a.g.e.*, s. 417.

¹⁴²⁵ Ziya Şakir, Osmanlı Saltanatı Göçerken..., *Son Posta*, 8 Temmuz 1935, Tefr. No.:77

¹⁴²⁶ Bandırma vapuru hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İstanbul 2006, s. 137-138.

“efsanevi devler gibi kabaran dalgalar üzerine” gönderilmesi bu düşüncüyü doğrulamaktadır.¹⁴²⁷

Ziya Şakir’in bu açıklamalarına karşılık Mütareke döneminde Vahdettin’in sarayında bulunan Leyla Acba’ya göre ise 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgalinden sonra çok üzülen Vahdettin bir hâl çaresi düşünmüş ve “başka çare kalmadı, onunla görüşmem lazım” diyerek Mustafa Kemal’le görüşmeye karar vermiştir. Ancak bu fikre Sultanzade Sami Bey “Efendimiz; o bir ihtilalci, bir cumhuriyetçi göndermeyin lütfen.” diyerek karşı çıkmış ancak bunu Vahdettin’e kabul ettirememiştir.¹⁴²⁸ Bu konuda Metin Hülagü de İngiliz belgelerine dayanarak verdiği bilgide Mustafa Kemal’in bizzat Vahdettin tarafında Anadolu’daki hareketi organize etmek amacı ile görevlendirildiğini ifade etmektedir.¹⁴²⁹

Ziya Şakir’in Mütareke dönemini anlattığı eserlerinde bu birkaç husus ve genel değerlendirmeler dışında Mustafa Kemal hakkında popülistçe bir yaklaşım sergileme gayreti içerisine girmediği görülmektedir. Onun bu tercihinin dikkate değer oluşu Mustafa Kemal’in hayatta ve dönemin en kuvvetli ismi olması nedeni ile önemlidir. Ancak Mütareke dönemini ele aldığı eserinde bu tutumu sergileyen Ziya Şakir’in Atatürk ile ilgili olarak bu eserlerden daha ileri bir tarihte hazırladığı biyografide ise tam tersi bir yaklaşım sergilemesi de ayrıca dikkate değer bir husustur. Zira biyografide yazdığı “Şimdi şu satırları yazarken tıpkı mabud huzurunda imişim gibi başımı ağır ağır kaldırıyorum. Heykeline bakıyorum. Onun o azametli, o erişilmez bir şahika kadar yüksek olan rabbani varlığını bir daha hatırlayarak en derin vecd ile en unutulmaz bir vicdan ve şükran borcu ile eğiliyorum.”¹⁴³⁰ bu satırlar dönemin Atatürk algısının anlaşılması adına oldukça açıklayıcıdır.

¹⁴²⁷ Ziya Şakir, *K. Atatürk...*, s. 194.

¹⁴²⁸ Acba, *a.g.e.*, s. 413.

¹⁴²⁹ Hülagü, *Yurtsuz İmparator...*, s. 29.

¹⁴³⁰ Ziya Şakir, *K. Atatürk...*, s. 264.

G-ZİYA ŞAKİR'İN ÖLÜMÜ

Ziya Şakir, Balkan Harbi'nde kaval kemiğinden vurulmuştur. Saplanan kurşun çıkarılamamış bu nedenle de bacağından aldığı yara ölümüne kadar iyileşmemiştir. Yaranın her gün pansuman edilmesi, zaman zaman da hastanede etrafının temizlenmesi gerekiyordu. Pansumanı önceleri evlatlık kızı Bahtiyar yaparken ilerleyen yıllarda ise torunu Ayda Hanım yapmaya başlamıştır.¹⁴³¹ Ziya Şakir'in ilerlemiş yaşı bu hastalığın dışında hem kendisinde hem de eşinde kanser hastalığının da ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Hastalığın tedavisi için haftada bir iki gün hastaneye giden Ziya Şakir bir süre sonra eşi ile birlikte yataktan kalkamaz hâle gelmiştir. Vücudunda çıkan yaralar evde torunu Ayda Hanım tarafından tedavi edilmeye çalışılıyor ancak her geçen gün ızdırabı daha da artıyordu.¹⁴³²

Ziya Şakir böylesi zorlu sağlık sorunları yaşamasına rağmen hastaneye yatmak istememiş ve bu nedenle evde bakımı yapılmıştır. Bu zor günlerde Adnan Menderes Ziya Şakir'in tedavisine yardımcı olmak için bir hemşire göndererek ona karşı duyduğu yakınlığı somut bir şekilde göstermiştir. Her geçen gün rahatsızlığı daha da artan Ziya Şakir'in ölmeden önceki son isteği ise “bir şelalenin yanına oturarak suyun sesini” dinlemektir. Ancak hastalığının seyri böylesi bir isteğin yerine gelmesini imkânsız kıldığı için dostları bir akarsuyun sesini teybe kaydettirip ona dinleterek son arzusunu yerine getirmeye çalışmışlardır.¹⁴³³

Ziya Şakir'in yaşadığı bu ıztıraplar 22 Aralık 1959 Salı günü hayata gözlerini yummasıyla sona ermiştir. Onun ölümünden bir hafta sonra eşi Zehra Hanım da hayata gözlerini yummuştur. Ziya Şakir'in cenaze namazı Bayezit Camii'inde kılındıktan sonra Merkez Efendi'de bulunan Kozlu mezarlığında toprağa verilmiştir. Cenaze töreninde Vali, Belediye Başkanı, belediye meclis üyeleri, siyasi parti temsilcileri, basın mensupları, ailesi ve sevenleri katılmıştır. Böylece uzun bir mücadele ve çalışma döneminin yorgunluğundan sonra Ziya Şakir ebedî istirahatgâhına gönderilmiş geriye ise sadece eserleri kalmıştır.

¹⁴³¹ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 21

¹⁴³² Üstündağ, *a.g.e.*, s. 71

¹⁴³³ Üstündağ, *a.g.e.*, s. 72-73.

SONUÇ

Ziya Şakir 1883 yılında doğduğu şehir olan İstanbul'da 1959 yılında hayata gözlerini yummuştur. Yaşamı boyunca kendi ilkeleri ve prensipleri doğrultusunda yaşamış, çalışkan ve nevi şahsına münhasır bir kişiliğe sahiptir. Bu nedenle de makam ve mevki sahibi olmak için kişisel yakınlıklarını kullanmayarak geçimini temin etmek için en iyi bildiği işi yani muharrirliği hayatının son analarına kadar devam ettirmiştir.

Ziya Şakir'in Osmanlı dönemindeki yaşamı oldukça hareketlidir. Gençlik yılları sıkı bir merkezîyetçilik politikasının takip edildiği II. Abdülhamid dönemine denk gelmiştir. Bu dönemde meşrutî idareye kavuşabilmek için döneminin birçok önde gelen ismi gibi herşeyi göze alarak siyasal mücadeleye girişmiştir. Meşrutîyet'in ilanı sonrasında ise ortaya çıkan yeni yönetim anlayışı ise dönemin birçok muhalif ismi gibi onu da memnun etmemiştir. Bu nedenle gördüğü olumsuzluklara karşı yeniden muhalif bir tavır almıştır. Bu muhalif kimlik nedeni ile sürgün ve kaçaklık gibi zor zamanlar geçirmiştir.

Ülke içinde yaşanan bu kısır siyasal mücadeleler art arda yaşanan savaş döneminde de devam etmiştir. Ziya Şakir ülkesinin bu hengâmeli dönemlerinde bir kenara çekilerek olayları izlemek yerine bizzat cephelerde mücadele etmiştir. Sağlığının müsaade etmediği durumlarda bile kendi ısrarı ile ordudaki yerini almaktan çekinmemiştir. Ziya Şakir ülkesine karşı görevini yerine getirirken ailesine karşı görevlerini her zaman layığı ile yerine getirmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle onun fırtınalı ve çalkantılı yaşamı huzurlu bir aile yaşamına müsaade etmemiştir. Belkide gençlik dönemindeki bu yaşanmışlıkların etkisi ile Cumhuriyet döneminde siyasal mücadelelerden uzak durarak mümkün olduğu kadar huzurlu bir yaşam sürmeye çalışmıştır. Bu yaşamında Ziya Şakir'i belkide en mutlu eden şey ise yaşadıklarını, gördüklerini ve duyduklarını titiz bir araştırmacı mantığı ile derleyerek azimle devam ettiği muharrirliktir.

Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid'in saltanatı ile başlayan ve sonrasında Meşrutîyet'in ilanı, İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidarı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı, Mütareke dönemi ve Milli Mücadele dönemi ile devam eden gelişmeler devletin mukadderatı üzerinde doğrudan etkilidir. Dönem İlber Ortaylı'nın ifadesi ile "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" dır. Zira bu dönemde yaşanan toplumsal, siyasal ve askeri gelişmeler devlet kadar toplumun da geleceğini doğrudan etkilemiştir.

Uzun süren savaşlar, iktidar kavgaları, siyasi çekişmelerle dolu olan Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin anlaşılmasında olaylara müdahil olan veya şahit olan insanların şahitlikleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak bu öneme rağmen olayların içinde bulunan veya şahit olan kişilerin yaşadıklarını hatıratlar kaleme alarak gelecek kuşaklara bırakmak konusunda pek de hevesli oldukları söylenemez. Bu

durumun tarih çalışmaları adına da ciddi bir kaynak eksikliği olması bakımından önemli bir sorundur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yerine milli temellere dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ortaya çıkan görece istikararlı bir dönemle birlikte yıkılan devletin padişahlarına, siyasi çekişmelerine, toplumsal sorunlarına ve devlet adamlarına karşı toplumda büyük bir merak uyanmıştır. Bu merakla birlikte eli kalem tutan muharrirler merak edilen konular etrafında hem geçimlerini temin etmek hem de tarihi merakı gidermek için tarihi çalışmalar yapıp bunları yayımlamaya başlamışlardır. Ancak yayımlanan her tarihsel olduğu iddiasındaki yazının tarihi kıymetini takdir etmek ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İşte bu sorunlarla karşı karşıya olduğumuz cumhuriyetin ilk dönemleri tarih yazımında Ziya Şakir ismi yayımladığı onlarca tarihi çalışmayla dikkati çekmiştir. Kendisi hakkında gazetelerde “büyük tarihçi, üstad” gibi övücü ifadeler kullanılsa da aslında ne Ziya Şakir'in kim olduğu bilinmekte ne de eserlerinin derli toplu bir bibliyografyası bulunmaktaydı. Biz bu çalışmamızla öncelikle Ziya Şakir ismini kuru bir isim olmaktan çıkarmayı amaçladık. Bu çerçevede bir başka amacımız da Ziya Şakir'in gelecek kuşaklara bıraktığı eserlerin bibliyografyasını çıkararak bu konudaki eksikliği gidermeye çalışmaktır. Ayrıca Ziya Şakir'in eserlerinin tarihi bilgi açısından değerinin ne kadar önemli olduğu ortaya koyulamaya çalışmakta bir diğer husustur.

Çalışmamız sırasında en çok zorlandığımız şeylerden birisi yüzlerce eser oluşturan Ziya Şakir'in kim olduğu ile ilgili bilgilere ulaşmak oldu. Kendisi hakkında bilgi vermek konusunda suskun olan velud yazarımız ile ilgili bilgileri eserlerinin arasına kısmen serpiştirilmiş bilgi kırıntılarının arasından seçerek bir araya getirmeye çalıştık. Bu bilgi kıtlığında torunu Ayda Hanım'ın önemli katkıları olduğunu burada belirtmemiz gerekir. Şunu da belirtmeliyiz ki, Ayda Hanım, Ziya Şakir öldüğünde daha genç bir kızdır. Dedesi ile öyle uzun boylu sohbetler yapıp kim olduğunu öğrenme fırsatı neredeyse hiç olmamıştır. Bazende üzerinden uzun yıllar geçen olayların hatırlanmasında zamanın getirdiği insani bir haslet olan unutkanlık önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ziya Şakir'in de saatlerce odasına kapanıp yazı yazmaktan ve çalışmaktan onun sorularına cevap verecek ne vakti nede fırsatı olmuştur. Saatler süren çalışmalar Ziya Şakir için hem bir zevk hem de bir geçim kaynağı idi. Böyle olunca da uzun ve yorucu çalışmalar vazgeçilemez bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bu sorunlara rağmen ulaştığımız bilgiler de Ziya Şakir'in yaşamı ile ilgili daha birçok karanlık nokta bulunmaktadır. Bunda çalışmayı yaptığımız dönemde onu tanıyan kişilerden neredeyse hiç kimsenin kalmamış olmasının da doğrudan etkisi olduğunu da ifade etmek isteriz.

Ziya Şakir'in yazdığı onlarca tarihi tefrika eserlerinin başarısının ardında yatan nedenlerden birisi kendisinin devrinin olaylarının sadece kuru bir gözlemcisi olmayıp aksine olayların mümkün olduğu kadar içinde yer almış birisi olmasıdır. Balkan Harbi'ne gönüllü katılan Ziya Şakir bu savaşta yaralanmıştır. Yarası nedeni ile I. Dünya

Savaşı'nda orduya alınmak istenmemiş ancak onun ısrarı üzerine geri hizmette vatani görevini yerine getirmeye çalışmıştır. I. Dünya Savaşı'nın akabinde de hem Mütareke döneminde hem de milli mücadele döneminde bizzat bulunarak elinden gelen çabayı göstermiştir. İşte bu yaşanmışlıkların canlılığı onun eserlerine doğrudan etki eden hususlar arasında yer almaktadır.

Tarihsel çalışmalarda hatırat ve sözlü tarihçilik çalışmalarının ilk örneklerini veren isimlerden birisi olan Ziya Şakir'in çalışmalarının akademik tarihçilik çerçevesinde pek de itibar edilmediği tespiti noktasından hareketle bunun nedenleri ortaya koyularak bu tutumun onun kullandığı üsluptan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu tavrın sorunlu bir durum olduğu düşünülmektedir. Akademik tarihçiliğin kullanılan üslup nedeni ile itibar etmediği Ziya Şakir ismine karşı devrinin aydınlarının da büyük oranda sessiz kaldıkları, bazı durumlarda itirazlarının olduğunu unutmamak gerekir. Ancak bu itirazların çoğu ya abartılmış ya da ciddi bir temele oturmayan iddialar olarak kalmıştır ki ilerleyen yıllarda Ziya Şakir'in faydalandığı hatıratlarından bazıları yayımlandığında bu durum daha net bir şekilde anlaşılmıştır ki, bu konuda en dikkate değer örnek Metin Hülagü tarafından yayına hazırlanan II. Abdülhamid'in Selanik sürgününden itibaren özel doktorluğunu yapan Dr. Hüseyin Atıf Bey'in anılarıdır.

Ziya Şakir devrinin birçok muharririnden daha üretken ve tarihsel araştırmaya titizlikle riayet eden bir isim olması bakımından da önemli bir konuma sahip olduğu da çalışmamızda ortaya koyulmuştur. Bu anlayışın bir sonucu olarak Ziya Şakir eserlerinin yayımlandığı dönemlerde ne kendisine yönelen eleştirileri ifade etmekten çekinmiş nede kendisine yapılan katkılara sırtını dönmüştür. Zira eserlerini kaleme aldığı dönemde olayların içinde yer almış birçok aktörün hala hayatta olması böylesi bir duruma da zaten izin vermezdi. Ancak tüm bunlara rağmen onun eserlerine karşı ciddi manada bir itiraz veya eleştiri geldiği tespit edilememiştir. Bunun tam aksine Kazım Karabekir, Selim Sırrı Tarcan ve Celal Bayar gibi dönemin birçok önemli isim tarafından takdir edilmiş ve çalışmalarından da övgüyle bahsedilmiştir.

1930'lu yıllardan itibaren ölene kadar bıkmadan usanmadan devrin tartışmalı konularını aydınlatmak için çalışmıştır. Bir konu etrafında çalışırken olayla ilgisi bulunduğunu düşündüğü ne kadar isim varsa onlarla görüşmeye çalışmıştır. Bu görüşmeler sırasında bazen kendisine ifade edilen sözlü hatıraları yazıya geçirmiş bazen de yazılmış fakat neşredilmemiş hatıraları herkesten önce istifade ederek eserlerinde kullanmıştır. Bu çabaları sonucunda elde ettiği bilgileri o kadar akıcı, canlı ve ayrıntılı bir üslupla okuyucuya sunmuştur ki çoğu okur bunların gerçeklikten ziyade Ziya Şakir'in muhayyilesinden çıkmış hayal ürünleri olduğu eleştirisinde bulunmuştur. Yaptığımız bu çalışma ile Ziya Şakir 'in eserlerinin hiçte düşünülmediği gibi tarihsel bilgiden uzak kurmacalardan oluşan tarihi roman türünde çalışmalar olmadığını ortaya koymaya çalıştık. Umarız ki ortaya koyduğumuz bu sonuç Ziya Şakir'e ve eserlerine hak ettiği değerin verilmesine adına bir vesile olur.

ZİYA ŞAKİR'İN ESERLERİ

Ziya Şakir erken denilebilecek bir dönemden itibaren yazın hayatının içinde bulunmuştur. Ancak onun yazarlık sürecinde en dikkate değer eserlerini Cumhuriyet döneminde kaleme aldığı görülmüştür. Osmanlı Devleti döneminde II. Abdülhamid yönetiminde uygulanan sansür, sonrasında da Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü siyasal çekişmeler ve akabinde 1911 yılından 1920'li yıllara kadar devam eden savaşlar Ziya Şakir'in üretkenliğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Yıllarca yukarıda saydığımız nedenler ve belki de daha birçok farklı sebeplerden dolayı yazarlıktan uzaklaşan Ziya Şakir Cumhuriyet dönemi ile birlikte yazmaya ne kadar aç olduğunu gösterircesine bıkmadan usanmadan yazmıştır. Yazdığı eserler kitap, tefrika ve makale şeklinde genel bir sınırlama ile listelenmeye çalışılmıştır. İlk tabloda kitap ve tefrikalar ikinci tabloda ise çeşitli dergilere yazdığı makaleler gösterilmiştir.

Ziya Şakir'in yazdığı eserlerinin sayısı konusunda net bir şey söylemek mümkün değildir. Bunun en önemli nedeni yazdığı bazı makale ve eserlerde isim kullanmamasıdır. Örneğin Halil Bingöl, Ziya Şakir'in 281 telif eser ve yaklaşık da 800'ün üzerinde makale ve hikâye kaleme aldığını iddia ederken biz, Ziya Şakir ismi veya onun müstear isimleri ile yazdığı 205 tefrika ve kitap ile 139 adet de makale tespit etmiş bulunmaktayız. Bu tespitlerimizin içerisinde isimsiz olarak yayımlanan ancak Ziya Şakir'e ait olduğu iddia edilen eserleri dâhil etmedik. Ayrıca Ziya Şakir tarafından kaleme alınıp yayımlanmak üzere teslim edildiği ifade edilen eserler ve ismi olup da ulaşamadığımız eserler bu listede yer almamıştır.

ZİYA ŞAKİR'İN KİTAPLARI VE TEFRİKALARI TABLOSU

NO	YAZAR ADI	ESER ADI	YAY. YER	YAY. TARİHİ	TEFR. SAYISI
1	Ziya Şakir	1313 Türk Yunan Muharebesi ve Sultan Hamidin Gizli Siyaseti	Son Telgraf	11.09.1937-28.11.1937	79
2	Ziya Şakir	151 Nolu Şehit	Son Posta	30.01.1937-24.04.1937	81
3	Ziya Şakir	Abdülhamid'in Ölümü	Tasviri Efkâr	20.04.1942-18.05.1942	23
4	Ziya Şakir	Abdülhamid'in Son Günleri	Son Posta	25.06.1931-11.04.1932	286
5	Ziya Şakir	Adaların Esrarı	Son Posta	1.03.1945-23.06.1945	77
6	Ziya Şakir	Akdeniz Mektebi	Son Saat	1.03.1951-1.04.1951	48
7	Ziya Şakir	Akdeniz'de Türk Denizcileri	Son Telgraf	1.11.1939-29.02.1940	75
8	Ziya Şakir	Alemdar Mustafa Paşa	Yeni Köroğlu	18.05.1946-28.09.1946	33
9	Ziya Şakir	Ali Resul	İkdam	13.08.1940-	125

				24.12.1940	
10	Ziya Şakir	Allah'ın Arslanı Ali	İkdam	18.03.1940- 12.08.1940	135
11	Ziya Şakir	Allahın Cenneti		1940	Kitap
12	Ziya Şakir	Alp Arslan	Dede Mecmuası	30.06.1951- 8.123.1951	23
13	Z. Melek	Asri Bakireler		1945	Kitap
14	Z. Melek	Aşk Hasreti		1944	Kitap
15	Ziya Şakir	Atatürk		1938	Kitap
16	Ziya Şakir	Avaroğlu	Yarım Ay	12.03.1935- 30.08.1935	12
17	Ziya Şakir	Aygır İmam	Yeni Köroğlu	1.10.1946- 21.11.1946	26
18	Ziya Şakir	Bağdad'ın Son Günleri	İkdam	23.11.1940- 27.02.1941	67
19	Ziya Şakir	İşgal Altında	Tan	1.04.1939- 3.09.1939	150
20	Ziya Şakir	Battal Gazi	Son Posta	8.03.1939- 17.06.1939	101
21	B. Fenkli	Battal Gazinin İntikamı	Dede Mecmuası	11.01.1949- 21.06.1949	47
22	Ziya Şakir	Bektaş Voyvoda	Yeni Köroğlu	26.07.1947- 1.11.1947	29
23	Ziya Şakir	Bektaş Fıkraları		1943	Kitap
24	Ziya Şakir	Bektaş Nefesleri		1944	Kitap
25	Ziya Şakir	Bektaşilik	Yeni Gün	26.01.1931- 8.03.1931	40
26	İsmet Ziya Şakir	Beni Anlayamadın		?	Kitap
27	Z.Melek	Beyaz Kelebek		1945	Kitap
28	Ziya Şakir	Bir İltica Meselesi	Tasviri Efkar	02.03.1942- 10.03.1942	6
29	...Ş (Ziya Şakir)	Bir Saray Faciası	Son Posta	4.11.1935- 14.02.1936	63
30	Z. Melek	Bir Tangonun Romanı		1945	Kitap
31	Ziya Şakir	Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?	Tasviri Efkar	7.08.1942- 13.02.1943	124
32	Ziya Şakir	Bizans Kartalı	Son Saat	23.08.1948- 2.11.1948	84
33	Ziya Şakir	Bizans Sarayında Bir Türk Genci	Tan	23.11.1936-	31. tefr.2 ocak 1937 dev. Var
34	Ziya Şakir	Bizim Daktilo	Son Posta	24.01.1932- 19.05.1932	108
35	Ziya Şakir	Bomba Vak'ası	Halk	7.10.1940- 20.01.1941	97
36	Ziya Şakir	Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya - Püskülsüz İsmail'in	Son Posta	20.07.1939- 27.08.1939	29

		Maceraları			
37	Ziya Şakir	Büyük Kabine	Son Telgraf	09.04.1947- 04.08.1947	113
38	Ziya Şakir	Büyük Macera	Son Saat	11.06.1955- 1.08.1955	119
39	Ziya Şakir	Büyük Türk İnkılâbı Başlarken	Tan	27.06.1936- 31.07.1936	34
40	Ziya Şakir	Büyük Türk İnkılâbı Acı Hakikatler	Tan	31.07.1936- 02.11.1936	121
41	Ziya Şakir	Büyük Türk İnkılabı		1956	Kitap
42	Ziya Şakir	Büyük Türk Kahramanı Seyyid Battal Gazi'nin Efsanevi Maceaları		1953	Kitap
43	Ziya Şakir	Celal Bayar'ın Hayatı ve Eserleri		1952	Kitap
44	Ziya Şakir	Celal Bayar'ın Amerika Seyahati		1954	Kitap
45	Ziya Şakir	Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yugoslavya Seyahat Hatıraları		1954	Kitap
46	Ziya Şakir	Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Seyahat Hatıraları		1953	Kitap
47	Ziya Şakir	Cellat Kara Ali	Yeni Köroğlu	24.01.1945- 25.04.1945	26
48	Ziya Şakir	Cezar Ahmet Paşa	Yeni Köroğlu	17.11.1946- 16.04.1947	32
49	Ziya Şakir	1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik	Tasviri Efkar	7.08.1942- 13.02.1943	124
50	Ziya Şakir	1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik		1943	Kitap
51	Ziya Şakir	Cephelerde ve Cephe Gerisinde Harbi Nasıl İdare Ettik 1914-1918	Tasviri Efkar	14.02.1942- 14.08.1942	134
52	Ziya Şakir	Cinci Hoca ve Mecnun İbrahim	Son Saat	14.10.1935- 9.12.1935	57
53	Ziya Şakir	Osmanlı Saraylarında Cinci Hoca		1935	Kitap
54	A.R.	Çarlık Ülkesinde Bir Türk Zabiti	Son Posta	16. 10.1936- 06.02.1937	112
55	Ziya Şakir	Çayır Güzeli		1944	Kitap
56	Ziya Şakir	Çırağan sarayında 28 yıl (Sultan Murad'ın hayatı)	Tan	12.06.1938- 18.11.1938	61
57	Ziya Şakir	Dervişler Saltanatı	Son Telgraf	18.05.1946- 22.10.1946	142

58	Ziya Şakir	Din Dersleri		1947	Kitap
59	Ziya Şakir	Horasanlı Eba Müslim	Tan	27.03.1937- 05.07.1937	94
60	Ziya Şakir	Ecnebilerin Memleketten Tardı	Tasviri Efkar	27.02.1942- 02.03.1942	3
61	Ziya Şakir	Edirne Müdafaası	Son Telgraf	03.08.1947- 03.03.1948	172
62	Ziya Şakir	Efelerin Tarihi			Kitap
63	A.R.	Endülüs Şövalyesi Abdurrahman	Son Posta	23.04.1937- 5.07.1937	73
64	Ziya Şakir	Eski Devirde Bomba Vakaları	Tasviri Efkar	19.05.1942- 27.06.1942	28
65	A.R.	Esmer Gül	Son Posta	17.01.1935- 30.05.1935	113
66	Ziya Şakir	Esrarlı Ölüm	Tasviri Efkar	30.06.1942- 05.07.1942	6
67	Ziya Şakir	Eyüp Sultan	Son Saat	08.04.1950- 14.06.1950	73
68	Ziya Şakir	Fatih İstanbul'u Nasıl Aldı?		1942	Kitap
69	Ziya Şakir	Fethi Bey Kimdir?	Son Posta	23.09.1930	
70	Ziya Şakir	Gavur Memet Aynaroz Manastırında	Son Saat	04.08.1947- 20.10.1947	44
71	Ziya Şakir	Gavur Memet Bavuldaki Ceset	Son Saat	12.11.1947- 28.12.1947	63
72	Ziya Şakir	Gavur Memet Beyaz Et Ticareti	Son Saat	21.09.1947- 12.11.1947	42
73	İsimsiz	Gavur Memet Cibali Zindanları	Son Posta	04.07.1936- 19.10.1936	103
74	Ziya Şakir	Gavur Memet Çukurbostan Cinayeti	Son Saat	09.05.1955- 10.07.1955	172
75	Ziya Şakir	Gavur Memet Galata Batakhaneleri	Son Saat	09.06.1947- 03.08.1947	53
76	Ziya Şakir	Gavur Memet Kan ve Ateşler İçinde	Son Saat	03.1955- 08.05.1955	134
77	Ziya Şakir	Gavur Memet Kara Yürek Çetesi	Son Posta	18.05.1933-?	76
78	Ziya Şakir	Gavur Memet Kırmızı Horoz Meyhanesi	Son Saat	09.12.1948- 01.05.1949	110
79	Ziya Şakir	Gavur Memet Korsanlar Peşinde	Son Saat	24.08.1955- 2.11.1955	72
80	Ziya Şakir	Gavur Memet Yalova Eşkıyaları	Son Saat	29.12.1947- 11.02.1948	42
81	Ziya Şakir	Gavur Memet Yedi Aşıklar Şirketi	Son Posta	28.12.1933-?	
82	Ziya Şakir	Haliç ve Eyüp Sultan		1959	Kitap
83	Ziya Şakir	Halid İbni Velid	Son Saat	02.03.1950- 06.04.1950	36
84	Ziya Şakir	Halife Saraylarında Bir	İkdam	28.11.1940-	91

		Türk Kızının Kahramanlığı		1.03.1942	
85	Ziya Şakir	Hasan Sabbah ve İsmaililer	Dede Mecmuası	20.02.1951-23.06.1951	35
86	Ziya Şakir	Haşimi Emevi Rekabeti	Milliyet	19.07.1950-15.12.1950	145
87	Ziya Şakir	Hatice Sultan	Son Posta	17.06.1939-31.09.1939	97
88	Ziya Şakir	Hayber Cengi	Dede Mecmuası	1.11.1949-31.03.1950	44
89	Ziya Şakir	Hız. Ali ve Öğütleri		?	Kitap
90	Ziya Şakir	Hız. Fatma	Dede Mecmuası	17.05.1949-23.08.1949	29
91	Ziya Şakir	Hız. Hamza	Dede Mecmuası	2.10.1948-1.02.1949	27
92	Ziya Şakir	Hız. Hamza		1958	Kitap
93	Ziya Şakir	Hız. Hatice	Dede Mecmuası	4.02.1949-13.05.1949	29
94	Ziya Şakir	Hız. Hatice		1954	Kitap
95	Ziya Şakir	Hız. Mevlana		1943	Kitap
96	Ziya Şakir	Hazreti Muhammet	İkdam	14.08.1939-17.03.1940	171
97	Ziya Şakir	Hız. Muhammed		1940	Kitap (2 Cilt)
98	Ziya Şakir	Hazreti Muhammed ve Devri Saadetin Müslüman Kadınları (Asrı Saadet Kadınlar)	Son Telgraf	04.03.1948-18.05.1948	74
99	Ziya Şakir	Hazreti Muhammed ve İslam Ordularının Muharebeleri (Asrı Saadette İslâm Ordusunun Harpleri)	İkdam	13.06.1941-27.11.1941	157
100	Ziya Şakir	Hazreti Muhammed'in hususî içtimaî ve ilmi hayatı		1943	Kitap
101	Ziya Şakir	Hazreti Muhammed'in Hayatı	Millet Mecmuası	-06.03.1947-02.10.1947	42
102	Ziya Şakir	Hazreti Muhammed'in Hususiyetleri	Dede Mecmuası	3.11.1950-16.02.1951	31
103	A.R.	Hilal ve Zambak	Son Posta	11.08.1934-18.01.1935	144
104	Ziya Şakir	Hürriyet ve İtilaf Fırkası	Tan	29.10.1937-14.03.1938	61
105	Ziya Şakir	Hız. Fatıma		?	Kitap
106	Ziya Şakir	Hız. Hamza		1958	Kitap
107	Ziya Şakir	Hız. Hatice		?	Kitap
108	Z. Melek	İhanetin Cezası		1945	Kitap
109	Ziya Şakir	İki Saray Cinayeti	Son Posta	10.10.1945-	35

				30.12.1945	
110	Ziya Şakir	İlk Türk Kadın Casusu	Son Posta	10.10.1937-06.01.1938	55
111	Ziya Şakir	İslamiyet Nasıl Doğdu Nasıl Yayıldı?	Dede Mecmuası	4.04.1950-31.10.1950	61
112	Ziya Şakir	İsmet İnönü'nün Hayatı		1939	Kitap
113	Ziya Şakir	İstanbul'da Bulgar Casusları I. ve II. Kısım	Son Saat	02.05.1949-01.01.1950	171
114	Ziya Şakir	İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?	Son Posta	11.12.1932-28.04.1935	839
115	Ziya Şakir	İttihatçılar Devrinde Muhalefet Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?	Son Posta	18.07.1936-17.10.1936	86
116	Ziya Şakir	İttihat ve Terakki Şubesi İzmir'de Nasıl Teşekkül Etti?	Millet Mecmuası	15.12.1946-31.12.1946	12
117	Ziya Şakir	Kafkas Şahikalarında Yakın Mazinin Kanlı Hadiseleri	İkdam	10.08.1942-15.09.1942	32
118	Ziya Şakir	Kan Dalgası	Son Posta	09.12.1930-11.04.1931	123
119	Ziya Şakir	Kanal Seferi	Tasviri Efkar	06.07.1942-06.08.1942	22
120	Ziya Şakir	Kara Cehennem	Son Posta	24.08.1933-02.01.1934	125
121	Ziya Şakir	Katırcıoğlu	Yeni Köroğlu	18.03.1944-24.06.1944	29
122	Ziya Şakir	Kenanpaşazade Sarafim	Son Posta	07.01.1939-05.03.1939	54
123	Ziya Şakir	Kerbela Vak'ası	Tan	01.01.1937-27.03.1937	75
124	Ziya Şakir	Kılıç Arslan	Dede Mecmuası	15.12.1951-16.02.1952	9
125	Ziya Şakir	Kırık Madalya	Son Posta	09.08.1938-03.11.1938	56
126	Ziya Şakir	Kıralık Kalp	Son Posta	1944	Kitap
127	Ziya Şakir	Komitacılar Arasında	Son Posta	01.10.1938-07.11.1938	38
128	Ziya Şakir	Kör Ali Vak'ası	Tasviri Efkar	22.03.1942-07.04.1942	16
129	Ziya Şakir	Kuyucu Murat Paşa	Yeni Köroğlu	20.02.1946-29.05.1946	29
130	Ziya Şakir	Küçük Fıkralar		1326	Kitap
131	Ziya Şakir	Lord Ali Reis	Son Saat	4.02.1951-	47

				21.05.1951	
132	Z. Melek	Macera Peşinde		1943	Kitap
133	Ziya Şakir	Mahmut Şevket Paşa		?	Kitap
134	Ziya Şakir	Maktul Kadınlar			
135	Ziya Şakir	Maktul Vezirler		1944	Kitap
136	Ziya Şakir	Meçhul Asker	Vakit	12.09.1929- 24.02.1930	116
137	Ziya Şakir	Meşrutiyet Devrinde Muhalefet	Tan	?	?
138	Ziya Şakir	Mevlevilik Nedir?	İkdam	20.02.1941- 12.06.1941	114
139	Ziya Şakir	Osmanlı Saraylarında Mey ve Mahbub	Son Saat	14.04.1948- 21.08.1948	121
140	Ziya Şakir	Mezhepler Tarihi: Şiilik- Sünnilik- Alevilik- Kızılbaşlık Ne Demektir ve Nasıl Çıktı?		1938	Kitap
141	Ziya Şakir	Mezhepler ve Tarikler	Son Telgraf	19.05.1948- 10.10.1948	141
142	Ziya Şakir	Milli Mücadelede Casus Teşkilatı	Son Posta	7.03.1936- 22.04.1936	46
143	Ziya Şakir	Mithat Paşa ve Hürriyet Kurbanları	Son Telgraf	23.10.1946- 10.04.1947	166
144	Ziya Şakir	Osmanlı İmparatorluğunun İlk Türk Şeyhülislamı Molla Fenari		1951	Kitap
145	Ziya Şakir	Nasrettin Hoca	Son Telgraf	20.02.1941- 15.03.1941	24
146	Ziya Şakir	Nasrettin Hoca'nın Hayatı ve Hikayeleri		1939	Kitap
147	Bahtiyar Fenkligil	Nefesler ve Mersiyeler		1943	Kitap
148	Ziya Şakir	Nuri Demirağ Kimdir?		1947	Kitap
149	Ziya Şakir	Osmanlı Saltanatı Göçerken	Son Posta	22.04.1935- 11.11.1935	203
150	Ziya Şakir	Otuz sene Evvel Bizi İdare Edenler	Son Posta	12.05.1932- 02.02.1933	265
151	Ziya Şakir	Otuz Sene evvel Bizi İdare Edenler		1943	Kitap
152	Ziya Şakir	Saraylarda Harem Ağaları	Yeni Köroğlu	09.04.1947- 23.07.1942	29
153	A.R.	Ölüm Mangası	Son Posta	15.02.1936- 09.07.1936	142
154	Ziya Şakir	Ölüm Kulesi	Son Posta	27.10.1932- 07.11.1932	34
155	Ziya Şakir	Paşa Kızı Seniye	Son Saat	24.03.1950- 25.06.1950	88

156	A.R.	Poyraz Ali	Son Posta	30.04.1938-29.06.1938	60
157	Ziya Şakir	Sadullah Ağa		1944	Kitap
158	Ziya Şakir	Sahne Sanatkarlarımız	Son Saat	03.12.1948-08.12.1948	5
159	Ziya Şakir	Saltanatın Son Günleri	Tan	01.01.1936-26.06.1936	174
160	Ziya Şakir	Sarı Saltık	Yeni Köroğlu	15.08.1945-7.11.1945	25
161	Ziya Şakir	Selahaddin'i Eyyübi	Dede Mecmuası	23.02.1952-?	2
162	A.R.	Selçuklu Saraylarında Ömer Hayyam'ın Hayatı ve Maceraları	Son Posta	11.04.1932-31.05.1932	38
163	Ziya Şakir	Selçuklu Saraylarında Ömer Hayyam'ın Hayatı ve Maceraları		1943	Kitap
164	A.R.	Sevmek ve Kendini Sevdirmek Sanatı	Son Saat	12.02.1948	52
165	Ziya Şakir	Siyasi Fırka Reislerinin Hayatları	Tasviri Efkar	04.07.1941-02.02.1942	163
166	Ziya Şakir	Son Asırda Türeyen Meşhur Eşkıyaların Tarihi	Bugün	05.10.1938-19.11.1938	46
167	Ziya Şakir	Sultan Aziz Öldürüldü mü?	Son Posta	28.02.1939-30.03.1939	23
168	Ziya Şakir	Sultan Hamid Sürgünler	Son Telgraf	17.08.1938-19.10.1938	58
169	Ziya Şakir	Sultan Hamid Ve Mikado		Kitap	1943
170	Ziya Şakir	Sultan Murat'ın Ölümü	Tasviri Efkar	13.03.1942-20.03.1942	6
171	Ziya Şakir	Sultan Reşad ve İttihadçılar	İkdam	16.09.1942-3.02.1943	119
172	Ziya Şakir	Şah İsmail	Tan	01.08.1937-09.10.1937	79
173	Ziya Şakir	Şeyh Şamil	Tan	16.03.1938-11.06.1938	84
174	M. Melek	Şeyh Şamil	Dede Mecmuası	15.07.1949-21.04.1950	80
175	Ziya Şakir	Şark Yıldızı Selma	Son Posta	27.11.1931-24.01.1932	74
176	Ziya Şakir	Şark Yıldızı Selma		1944	Kitap
177	Ziya Şakir	Tahire	İkdam	01.07.1942-01.08.1942	42
178	Ziya Şakir	Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi		1957	Kitap
179	Ziya Şakir	Tarihte Türkler ve	Cumhuriyet	11.05.1940-	66

		İngilizler		15.07.1940	
180	Ziya Şakir	Uhud Cengi	Dede Mecmuası	23.08.1949-28.10.1949	20
181	Ziya Şakir	Yusuf İle Züleyha		?	Kitap
182	Ziya Şakir	Tarihin İçinden	İkdam	15.01.1940-01.05.1940	?
183	Ziya Şakir	Tarihten Korkmayanlar	Tasviri Efkar	7.10.1943-1.11. 1943	20
184	Ziya Şakir	Tepedelenli Ali Paşa	Yeni Köroğlu	10.11.1945-16.02.1946	29
185	Ziya Şakir	Tıbbiye ve Tıbbiyeliler	Tasviri Efkar	16.02.1942-24.02.1942	8
186	Ziya Şakir	Timur ve Üç Boz Atlı		?	Kitap
187	Ziya Şakir	Todori Vak'ası	Tasviri Efkar	10.04.1942-19.04.1942	7
188	Ziya Şakir	Türk Robinson'u Kara Tahir	Son Saat	13.10.1950-5.02.1951	115
189	Ziya Şakir	Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Seyahat Hatırası		1953	Kitap
190	Ziya Şakir	Türkiye Yahudileri	Millet Mecmuası	27.10.1947-29.01.1948	17
191	Ziya Şakir	Türkler Karşısında Napolyon		?	Kitap
192	Ziya Şakir	Üç Boz Atlı	Son Posta	22.01.1938-17.04.1938	82
193	A.R.	Vatan Uğrunda Nasıl Casus Oldum?	Dede Mecmuası	2.08.1949-24.02.1950	60
194	Z. Melek	Vicdanından Af Dile		1945	Kitap
195	Ziya Şakir	Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat, Enver, Cemal Paşalar		1943	Kitap
196	Ziya Şakir	Yakın Tarihin Esrarengiz Vakaları	Halk	11.04.1941-01.06.1941	49
197	Ziya Şakir	Yalım Efe	Yeni Köroğlu	28.04.1945-11.08.1945	31
198	Ziya Şakir	Yedi Yaşından Yetmiş Yaşına Kadar Sevmek ve Sevdirmek Sanatı		?	Kitap
199	Z. Melek	Yere Batan Cinayeti		1943	Kitap
200	Ziya Şakir	Yezidin Gözdesi	Son Saat	16.06.1950-12.10.1950	116
201	Ziya Şakir	Yıldız Sarayında 33 Sene Bir Haremağasının Hatıraları	Son Posta	02.10.1937-25.01.1938	113
202	Ziya Şakir	Yusuf İzzet	Son Posta	28.04.1936-	42

		Katledilmiştir.		17.06.1936	
203	Ziya Şakir	Zaven Çetesi	Halk	11.12.1941- 13.12.1941	2
204	Z.Ş.	Zindan Köşelerinden Yıldız sarayına	Son Posta	31.08.1935- 21.10.1935	83
205	Ziya Şakir	Hazreti Muhammed'in Büyük Şahsiyeti ve Hususiyetleri	Hak	6.06.1949- 13.07.1949	6

ZİYA ŞAKİR'İN MAKALELERİ TABLOSU

1	Ziya Şakir	Hint Denizlerinde Türk Denizcileri	Tarihten Sesler	S.8-9/ Eylül 1943
2	Ziya Şakir	Piyangonun Trihi	Tarihten Sesler	S.17-18/ Eylül 1944
3	Z. Melek	Müslümanlığın Mübarek Günleri	Yeni Tarih Dergisi	S.37/Ocak 1960
4	Ziya Şakir	Bektaşî Meydanları	Resimli Tarih Mecmuası	S.15/C.II/Mart 1951
5	Ziya Şakir	Bektaşîlik Nedir?	Resimli Tarih Mecmuası	S.13/C.I/Ocak 1951
6	Ziya Şakir	Sarayın Şımarttığı Bir Baş Belası Çerkes Hasan	Resimli Tarih Mecmuası	S.2/C.I/Şubat 1950
7	Ziya Şakir	Deli Petro ve Oğlu Aleksi	Resimli Tarih Mecmuası	S.3/C.I/Mart 1950
8	Ziya Şakir	Endonezya ve Biz	Resimli Tarih Mecmuası	S.11/C.I/Kasım 1950
9	Ziya Şakir	Enver Paşa İle Naciye Sultan Nasıl Evlendiler	Resimli Tarih Mecmuası	S.10/C.I/Ekim 1950
10	Ziya Şakir	Haccın Tarihi	Resimli Tarih Mecmuası	S.9/C.I/Eylül 1950
11	Z. Melek	Osmanlı Padişahlarının En Zalimi Dördüncü Murat	Resimli Tarih Mecmuası	S.9/C.I/Eylül 1950
12	Ziya Şakir	İslamların Mukaddes Yeri Kabe	Resimli Tarih Mecmuası	S.8/C.I/Ağustos 1950
13	Z. Melek	Son Devirde Kadınlar Saltanatı	Resimli Tarih Mecmuası	S.15/C.II/Mart 1951
14	Ziya Şakir	Kara Ahmet	Resimli Tarih Mecmuası	S.5/C.I/Mayıs 1950
15	Ziya Şakir	Katerina ve Baltacı Mehmet Paşa	Resimli Tarih Mecmuası	S.4/C.I/Nisan 1950
16	Z. Melek	Kurt Dereli	Resimli Tarih Mecmuası	S.8/C.I/Ağustos 1950
17	Ziya Şakir	İslamlıkta Mübarek Günler	Resimli Tarih Mecmuası	S.11/C.I/Kasım 1950
18	Ziya Şakir	Osmanlı Devrinde Odalıklar	Resimli Tarih	S.3/C.I/Mart 1950

			Mecmuası	
19	Ziya Şakir	Padişahlar Nasıl Evlenirlerdi	Resimli Tarih Mecmuası	S.7/C.I/ Temmuz 1950
20	Ziya Şakir	Dünya Askerlik Tarihinin En Şanlı Müdafaası Pilevne	Resimli Tarih Mecmuası	S.14/C.II/Şubat 1951
21	Ziya Şakir	Ravzai Mutahhare	Resimli Tarih Mecmuası	S.14/C.II/Şubat 1951
22	Z. Melek	Venedikli Bafa: Safiye Sultan	Resimli Tarih Mecmuası	S.14/C.II/Şubat 1951
23	Ziya Şakir	II. Sultan Hamid'in Son Günleri-1	Resimli Tarih Mecmuası	S.13/C.II/Ocak 1951
24	Ziya Şakir	II. Sultan Hamid'in Son Günleri – 2	Resimli Tarih Mecmuası	S.14/C.II/Şubat 1951
25	Ziya Şakir	II. Sultan Hamid'in Son Günleri-3	Resimli Tarih Mecmuası	S.15/C.II/Mart 1951
26	Ziya Şakir	II. Sultan Hamid'in Son Günleri-4	Resimli Tarih Mecmuası	S. 16/C.II/Nisan 1951
27	Ziya Şakir	II. Sultan Hamid'in Son Günleri-5	Resimli Tarih Mecmuası	S.17/C.II/Mayıs 1951
28	Ziya Şakir	II. Sultan Hamid'in Son Günleri-6	Resimli Tarih Mecmuası	S.18/C.II/ Haziran 1951
29	Ziya Şakir	Tarikler Tekkeler	Resimli Tarih Mecmuası	S.12/C.I/Aralık 1950
30	Z. Melek	Büyük Cihangir ve Büyük Zalim Timurlenk	Resimli Tarih Mecmuası	S.12/C.I/Aralık 1950
31	Ziya Şakir	İşkence ve Ölüm Yeri Yedikule	Resimli Tarih Mecmuası	S.4/C.I/Nisan 1950
32	Ziya Şakir	Zeybekler	Resimli Tarih Mecmuası	S.6/C.I/Haziran 1950
33	Ziya Şakir	Kaniye ve Tiryaki Hasan Paşa	Resimli Tarih Mecmuası	S.16/C.II/Nisan 1951
34	Z. Melek	Hazreti Meryem	Resimli Tarih Mecmuası	S.16/C.II/Nisan 1951
35	Z. Melek	Çırağan Sarayı Vak'ası	Resimli Tarih Mecmuası	S.18/C.II/Haziran 1951
36	Ziya Şakir	Mevlûdü Şerif	Resimli Tarih Mecmuası	S.18/C.II/Haziran 1951
37	Ziya Şakir	Din Arihine Göre Zemzem Kuyusu	Resimli Tarih Mecmuası	S.20/C.II/Ağustos 1951
38	Ziya Şakir	OsmanlıTarihinin Rasputini Cinci Hoca Hüseyin Efendi	Resimli Tarih Mecmuası	S.24/C.II/Aralık 1951
39	Ziya Şakir	Bizanslıların Su sarnıcı Yerebatan Sarnıcı	Resimli Tarih Mecmuası	S.25/C.III/Ocak 1952
40	Ziya Şakir	Maktul Şehzadeler	Resimli Tarih Mecmuası	S.26/C.III/Şubat1952
41	Z. Melek	Demirbaş ŞArl ve Türkiye'ye İlticası	Resimli Tarih Mecmuası	S.26/C.III/Şubat 1952
42	Ziya Şakir	Balkan Komitacıları	Resimli Tarih Mecmuası	S.27/C.III/Mart 1952

43	Z. Melek	İngiliz Elçisinin Verdiği Balo	Resimli Tarih Mecmuası	S.29/C.III/Mayıs 1952
44	Ziya Şakir	Türkiye'ye İltica Eden Macar Büyükleri	Resimli Tarih Mecmuası	S.30/C.III/Haziran 1952
45	Ziya Şakir	Karlofça Muahedesi	Resimli Tarih Mecmuası	S.32/C.III/Ağustos 1952
46	Z. Melek	1908 Meşrutiyet'inde Muhalefetlerine Kurban Giden Muharrirler	Resimli Tarih Mecmuası	S.34/C.III/Ekim 1952
47	Z. Melek	Efes	Resimli Tarih Mecmuası	S. 36/C.III/Aralık 1952
48	Ziya Şakir	Sanatkar Padişahlar	Resimli Tarih Mecmuası	S.38/C.IV/Şubat 1953
49	Z. Melek	Köçekler ve Çengiler	Resimli Tarih Mecmuası	S.47/C.IV/Kasım 1953
50	Ziya Şakir	Saray Harem Musikisi ve Harem Bandosu	Resimli Tarih Mecmuası	S.48/C.IV/Aralık 1953
51	Ziya Şakir	Yıldız Tiyatrosu	Resimli Tarih Mecmuası	S.51/C.V/Mart 1954
52	Ziya Şakir	Yahudi Yurdu Meselesi	Büyük Doğu	S.3/ 16 Kasım 1945
53	Ziya Şakir	Dün ve Bugün Nüfusumuz	Büyük Doğu	S.5/ 30 Kasım 1945
54	Ziya Şakir	Üç Kilise	Büyük Doğu	S.6/ 7 Aralık 1945
55	Ziya Şakir	Plevne Taburu	Büyük Doğu	S.9/ 28 Aralık 1945
56	Ziya Şakir	Tarihi Vasiyetname	Büyük Doğu	S.10/ 4 Ocak 1956
57	Ziya Şakir	Tarihimizde Sol	Büyük Doğu	S.11/ 11 Ocak 1946
58	Ziya Şakir	Moskoflara Tarih Dersi	Büyük Doğu	S.12/ 18 Ocak 1946
59	Ziya Şakir	Kimsezi Çocuklar Meselesi	Büyük Doğu	S.13/ 25 Ocak 1946
60	Ziya Şakir	Tarihte Ressamlarımız	Büyük Doğu	S.14/ 1 Şubat 1946
61	Ziya Şakir	Kürk ve Tarih	Büyük Doğu	S.15/ 8 Şubat 1946
62	Ziya Şakir	Saray ve Musiki	Büyük Doğu	S.16/ 15 Şubat 1946
63	Ziya Şakir	Muzikai Hümayun	Büyük Doğu	S.17/ 22 Şubat 1946
64	Ziya Şakir	İlk Türk Bandosu	Büyük Doğu	S.18/ 1 Mart 1946
65	Ziya Şakir	Yıldız Tiyatrosu	Büyük Doğu	S.20/ 15 Mart 1946
66	Ziya Şakir	Bizde Araba	Büyük Doğu	S.22/ 29 Mart 1946
67	Ziya Şakir	Haremi Hümayun Bandosu	Büyük Doğu	S.23/ 5 Nisan 1946
68	Ziya Şakir	Şahane Aşklar	Büyük Doğu	S.24/ 12 Nisan 1946
69	Ziya Şakir	Bir Aşk Macerası	Büyük Doğu	S.25/ 19 Nisan 1946
70	Ziya Şakir	Saray Arabaları	Büyük Doğu	S.26/ 26 Nisan 1946
71	Ziya Şakir	Şahane Hediyeler	Büyük Doğu	S. 28/ 10 Mayıs 1946
72	Ziya Şakir	İlim ve Sanat Hamilerine	Büyük Doğu	S.27/ 3 Mayıs 1946
73	Ziya Şakir	Bir Asır Evvel Matbuat	Büyük Doğu	S. 29/ 17 Mayıs 1946
74	Ziya Şakir	İlk Seçimler	Büyük Doğu	S.30/ 24 Mayıs 1946
75	Ziya Şakir	Devirler Boyunca Matbuat	Büyük Doğu	S.31/ 31 Mayıs 1946
76	Ziya Şakir	Aldatanlar ve Aldatılanlar	Büyük Doğu	S.32/ 7 Haziran 1946
77	Ziya Şakir	Dayak Siyaseti	Büyük Doğu	S.33/ 14 Haziran 1946
78	Ziya Şakir	Çoban ve Ceza	Büyük Doğu	S.34/ 21 Haziran 1946
79	Ziya Şakir	İlk Mebusan Meclisi	Büyük Doğu	S.36/5 Temmuz 1946
80	Ziya Şakir	Tehcir	Büyük Doğu	S.37/ 12 Temmuz 1946
81	Ziya Şakir	Fırkacılık ve Zorbalık	Büyük Doğu	S.38/ 19 Temmuz 1946

82	Ziya Şakir	Kahveye Dair	Büyük Doğu	S.40/ 2 Ağustos 1946
83	Ziya Şakir	Siyasi Rüşt	Büyük Doğu	S. 41/ 9 Ağustos 1946
84	Ziya Şakir	Mahye	Büyük Doğu	S.42/ 16 Ağustos 1946
85	Ziya Şakir	Lisan Tahsili	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr.12/ 14 Şubat 1323
86	Ziya Şakir	Musahabe: Lisan Tahsili	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr.13/ 21 Şubat 1323
87	Ziya Şakir	Musahabe: Vesait-i Tahririyeden: Kalem	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr. 14/ 28 Şubat 1323
88	Ziya Şakir	Musahabe	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr. 17/ 20 Mart 1324
89	Ziya Şakir	Musahabe	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr. 18/ 28 Mart 1324
90	Ziya Şakir	Musahabe	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr. 19/ 3 Nisan 1324
91	Ziya Şakir	Musahabe	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr. 20/ 10 Nisan 1324
92	Ziya Şakir	Bir Köylünün Sergüzeşt-i Mudhike ve Fecaisi	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr. 20/ 10 Nisan 1324
93	Ziya Şakir	Musahabe	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr. 21/ 17 Nisan 1324
94	Ziya Şakir	Musahabe	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr.22/ 24 Nisan 1324
98	Hüseyin Servet	İspor: Japonya'da Usul-i Müsaraa	Çocuklara Mahsus Gazete	Nr. 25/ 15 Mayıs 1324
96	Ziya Şakir	Gözyaşlarım	İrtika	Nr.51/11 Mayıs 1900
97	Hüseyin Servet	Son Kurşun	İrtika	Nr. 54/ 6 Nisan 1900
98	Hüseyin Servet	İki Çiçek	İrtika	Nr. 79/ 28 Eylül 1900
99	Hüseyin Servet	Ezan	İrtika	Nr. 108/ 26 Nisan 1901
100	Hüseyin Servet	Eflatun Mendile	İrtika	Nr. 110/ 10 Mayıs 1901
101	Hüseyin Servet	Karşımda	İrtika	Nr. 116/21 Haziran 1901
102	Ziya Şakir	Yıldız Sarayının Garip Hatıraları: Sakallı Erkeklerden Nefret Eden Cariye	Modern Türkiye Mecmuası	S.33/8 Ekim 1938
103	Ziya Şakir	Yıldız Sarayının Garip Hatıraları: Fransız Sefaretine Kaçan İki Genç Saraylı	Modern Türkiye Mecmuası	S.30/17 Eylül 1938
104	Ziya Şakir	Yıldız Sarayının Garip Hatıraları: Abdülhamit, Naciye İsminde Genç Bir Kızı Niçin Gözde Yapmıştı	Modern Türkiye Mecmuası	S.29/10 Eylül 1938
105	Ziya Şakir	Yakın Tarihin Meşhur ve Kanlı Vakaları: Havran Vakası	Modern Türkiye Mecmuası	S.28/3 Eylül 1938
106	Ziya Şakir	Yakın Tarihin Meşhur ve Kanlı	Modern Türkiye	S.27/27 Ağustos 1938

		Vakaları: Holo Vakası	Mecmuası	
107	Ziya Şakir	Yakın Tarihin Meşhur ve Kanlı Vakaları: Şam Vakası	Modern Türkiye Mecmuası	S.26/20 Ağustos 1938
108	Ziya Şakir	Koca Hayrettin İstanbul'da	Modern Türkiye Mecmuası	S.31/24 Eylül 1938
109	Ziya Şakir	Ramazanın Manası- Ramazan Hazırlıkları- Ramazan ve Çocuklar- Ramazanın İlk Günü Nasıl Bilinirdi?	Akın Gazetesi	25 Mayıs 1952
110	Ziya Şakir	Ramazanda Şehrin Çehresi	Akın Gazetesi	26 Mayıs 1952
111	Ziya Şakir	Beyazıt Camii	Akın Gazetesi	27 Mayıs 1952
112	Ziya Şakir	İslamiyet'in Hayırlı Vasıflarından Biri İftar ve Sofraları- İftar Yemekleri- Dış Kirası-Bazı Fıkralar	Akın Gazetesi	28 Mayıs 1952
113	Ziya Şakir	Teravi	Akın Gazetesi	29 Mayıs 1952
114	Ziya Şakir	Oruç	Akın Gazetesi	30 Mayıs 1952
115	Ziya Şakir	Davul	Akın Gazetesi	31 Mayıs 1952
116	Ziya Şakir	Davulcular	Akın Gazetesi	1 Haziran 1952
117	Ziya Şakir	Ezan ve Top	Akın Gazetesi	2 Haziran 1952
118	Ziya Şakir	Hafızlar ve Vaizler	Akın Gazetesi	3 Haziran 1952
119	Ziya Şakir	Minare ve Kandil	Akın Gazetesi	4 Haziran 1952
120	Ziya Şakir	Mahye	Akın Gazetesi	5 Haziran 1952
121	Ziya Şakir	Mahye Nasıl Kurulur	Akın Gazetesi	6 Haziran 1952
122	Ziya Şakir	Ramazanda Yiyecek ve İçecekler	Akın Gazetesi	7 Haziran 1952
123	Ziya Şakir	Ramazanın 15'i	Akın Gazetesi	8 Haziran 1952
124	Ziya Şakir	Mukaddes Emanetler	Akın Gazetesi	9 Haziran 1952
125	Ziya Şakir	Yaz Ramazanları Kış Ramazanları	Akın Gazetesi	10 Haziran 1952
126	Ziya Şakir	Ramazanda Araba Piyasası	Akın Gazetesi	11 Haziran 1952
127	Ziya Şakir	Karagöz Hayal	Akın Gazetesi	12 Haziran 1952
128	Ziya Şakir	Meddah	Akın Gazetesi	13 Haziran 1952
129	Ziya Şakir	Abdi Efendi	Akın Gazetesi	16 Haziran 1952
130	Ziya Şakir	Tiyatrolar	Akın Gazetesi	17 Haziran 1952
131	Ziya Şakir	Kel Hasan	Akın Gazetesi	18 Haziran 1952
132	Ziya Şakir	Mınakyan Efendi	Akın Gazetesi	20 Haziran 1952
133	Ziya Şakir	Kantolar ve Kantocular	Akın Gazetesi	21 Haziran 1952
134	Ziya Şakir	Arife	Akın Gazetesi	23 Haziran 1952
134	Ziya Şakir	Bodrum Kalesi	Millet Gazetesi	15 Kasım 1946
136	Ziya Şakir	Tarihe Şan Veren Mehmetçik	Millet Gazetesi	16 Kasım 1946
137	Ziya Şakir	Türk Sularına İlk Kez Gelen Amerika Filosu	Millet Gazetesi	23 Kasım 1946
138	Z. Melek	Demokrat Partinin Din Siyaseti	Hak	06 Haziran 1949
139	Ziya Şakir	Bursa Gönüllü Taburunun İlk Gönüllüsü: Celala Bayar	Tarih Coğrafya Dünyası	C.I, S.4, 1959

BİBLİYOGRAFYA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Kısmi Adli Kalem (DH. EUM. KADL.)
6/5

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Taharrirat Kalem (DH. EUM. THR.)
47/106.

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Memurin Kalem (DH. EUM. MEM.)
3/15.

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Asayiş Kalem (DH. EUM. AYŞ)
63/17.

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Kalem (DH. SYS.)
12/57

İradeler Harbiye (İ..H.B..)
24/90.

Maarif Nezareti Mektubi Kalem (MF. MKT.)
42/1063.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Akın

Bugün

Cumhuriyet

Çocuklara Mahsus Gazete

Halk

Hanımlara Mahsus Gazete

İkdam

İrtika

Millet

Milliyet

Son Posta

Son Saat

Son Telgraf

Tan

Tasviri Efkar

Vakit

Yarım Ay

Yeni Gün

Yeni Köroğlu

Dergiler

Büyük Doğu

Dede Mecmuası

Hak

Modern Türkiye Mecmuası

Resimli Tarih Mecmuası

Tarihten Sesler

Yeni Tarih Dergisi

SÖZLÜ TARİH

Ziya Şakir'in torunu Ayda Üstündağ ve kızı Siren Üstündağ ile 28.01.2016 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

Erol Gürman ile yapılan görüşme 05.03.2016.

TEZLER

AKKAYMAK, Ebubekir, *Ali Kemal'in Kimliği ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.

ARGUNHAN, Metin, *Hamidiye Alayları İle Koruculuk İlişkisi*, Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

ARI, Aybala, *Hanımlara Mahsus Gazete (201-300) Tahlili Fihrist- İnceleme- Seçilmiş Metinler*, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2004.

AŞKIN, Sevgi, *Balkan Savaşlarında Edirne*, Trakya Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2007.

ATMACA, Gülşah, *Çocuklara Mahsus Gazetede Değerler Eğitimi (1-100. Sayılar)*, Marmara Üniv. Sos. Bil. Enst. İlahiyat Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

BAŞARAN, Gökçen, *Bir Ulusal Kimliğin İnşası ve Medyada Popüler Tarih Söylemi: Tefrika Tarihi Romanlar (1928-1938)*, Ege Üniv. Sos. Bil. Enst. Genel Gazetecilik Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2004.

BOZDAĞLI, Özer, *İttihat ve Terakkinin Balkan Siyaseti*, Mustafa Kemal Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2005

ÇALIŞLAR, Reşad Fuat, *Nietzsche ve Biyografisi*, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst. Batı Dilleri Alman Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

ÇELEBİOĞLU, Sinem, *Türk Edebiyatında Modern Biyografinin Doğuşu*, Boğaziçi Üniv. Sos. Bil. Enst. Türk Dili ve edebiyatı Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

ÇETİNDAS, Dilek, *Popüler Tarihi Romanlar ve M. Turhan Tan*, Erciyes Ün. Sos. Bil. Enst. Türk Dili Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006.

ERDEM, Ş. Can, *Sadrızam Damat Ferit Paşa*, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enst. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

HOCAOĞLU, Baran, *II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, Dokuz Eylül Ün. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

İSKEFİYELİ, Zeynep, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelerinin Yeri ve Önemi*, Sakarya Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2008.

KAAN, Oğuz, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İstanbul Ün. Sos. Bil. Enst. Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

KARATAŞER, Büşra, *1914-1923 Arası İstanbul'un İaşesi ve İhtikar Sorunu*, Marmara Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

KÜÇÜKALİ, Gökmen, *İttihat ve Terakkiye Muhalefeti Yönüyle Asaf Muammer*, Mardin Artuklu Ün. Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2013.

ŞAHİN, Dursun, *İrtika Gazetesi (İlk Üç Cilt) İnceleme-Tahlili Fihrist- Seçilmiş Metinler*, Karadeniz Teknik Ün. Sos. Bil. Enst. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2000.

ŞEYDA, Arzu, *Hanımlara Mahsus Gazete (201-300) Tahlili Fihrist- İnceleme- Seçilmiş Metinler*, Atatürk Ün. Sos. Bil. Enst. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003.

YAMAN, Havva Sena, *Eski Harfli Dergilerden "Çocuklara Mahsus Gazete" Tahlili Fihrist-İnceleme -Metin*, Selçuk Ün. Sos. Bil. Enst. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

YAVUZ, Fikrettin, *Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu:1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği*, Sakarya Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2009.

ZENGİN, Mustafa, *İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği*, Adıyaman Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman 2015.

ZENGİN, Bekir, *Alman ve Türk Edebiyatlarında Biyografi ve Stefan Zweig'in Nietzsche, Hölderlin, Kleist Biyografileriyle Abdülhak Şinasi Hisar'ın Ahmet Haşim Biyografisi*, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst. Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

ARAŞTIRMA ve TELİF ESERLER

A. İBRAHİM, *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini*, ? 1934.

AÇBA, Leyla, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, İstanbul 2010.

ADANIR, Fikret – FAROQHİ, Surayya, *Osmanlı ve Balkanlar Tarih Yazımı Tartışması*, İstanbul 2011.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul 1999.

_____, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul 1986.

AHMET CEVAD, *Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası*, İstanbul 1328.

AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım*, C. I, II, İstanbul 1992.

AKTAY, Yasin, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul 2000.

ALİ KEMAL, *Ömrüm*, İstanbul 1985.

ALKAN, Ahmet Turan, *II. Meşrutiyet döneminde Ordu Siyaset İlişkisi*, Ankara 1992.

AKBAYRAK, Hasan, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*, İstanbul 2012.

AKÇORA, Ergünöz , *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları 1896-1916*, İstanbul, 1994.

AKSAKAL, Mustafa, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul 2010.

AKSUN, Ziya Nur, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, İstanbul 2005.

AKŞİN, Sina, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara 1994.

_____, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 2001.

AKTAR, Yücel, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, Ankara 1999.

AMCA, Hasan, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul 1958.

ANDONYAN, Aram, *Balkan Savaşı*, İstanbul 2002.

APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Ankara 1988.

ARTUÇ, Nevzat, *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, Ankara 2008.

ATA, Feridun, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2011.

ATAY, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, İstanbul 2012.

_____, *Batış Yılları*, İstanbul 2012.

ATILHAN, Cevad Rıfat, *31 Mart Faciası*, İstanbul 2000.

AUTHEMAN, Andre, *Bank-ı Osmani-i Şahane: Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, İstanbul 2002.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. I, II, III, İstanbul 1976.

AYDOĞAN, Erdal - EYÜPOĞLU İsmail, *Bahaddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Ankara 2004.

AYTAR, Osman, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, İstanbul 1992.

BABACAN, Hasan, *Mehmet Talat Paşa (1874-1921)*, Ankara 2005.

BALİ, Rıfat N., *Satvet Lürfi Tozan Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever*, İstanbul 2016.

BARDAKÇI, İlhan, *İmparatorluğun Tasfiyesi*, İstanbul 2009.

BARDAKÇI, Murat, *Şahbaba*, İstanbul 2006.

_____, *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, İstanbul 2014.

_____, *Enver*, İstanbul 2015.

BARTLETT, Ellis Ashmead, *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, İstanbul 2012.

BASGÜN, Necla, *Ermeni İlişkileri Abdülhamid'in Cülusundan Zamanımıza Kadar*, Ankara 1970.

BAYRAK, M. Orhan, *Osmanlı Tarihi Yazarları*, İstanbul 2002.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II/I, Ankara 1991.

_____, *Atatürk Hayatı ve Eserleri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara 1990.

BEKİROĞLU, Nazan, *Şair Nigâr Hanım Güftesi Garplı Bestesi Şarklı*, İstanbul 2008.

BERKTAY, Halil, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul 1983.

BİRGEN, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki Neydi?*, C. I, II, İstanbul 2006.

BİRİNCİ, Ali, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, İstanbul 2012.

_____, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat Ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul 1990.

_____, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zât*, C. I,II, İstanbul 2001.

BİRİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ KONFERANSLAR MÜZAKERE ZABITLARI
2-11 TEMMUZ 1932, Ankara 2010.

BOZDAĞ, İsmet, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Ankara 1980.

CAUNCE, Stephen, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, İstanbul 2016.

CEBESÖY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1967.

CEMAL PAŞA, *Hatırat*, İstanbul 2012.

CENGİZ, Halil Erdoğan, *Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*, İstanbul 2014.

COPEAUX, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul 1998.

CÜNDİOĞOLU, Düccane, *Kur'an Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler*, İstanbul 1998.

_____, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul 1998.

_____, *Siyasal Bir Proje Olarak Türkçe İbadet I*, İstanbul 1999.

_____, *Tarihin Arka Sokakları*, İstanbul 2008.

ÇAKIR, Hamza – AYDIN, Hakan, *Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü, İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Konya 2010.

ÇAVDAR, Tevfik, *İttihat ve Terakki*, İstanbul 1994.

_____, *Talat Paşa*, Ankara 1995.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul 2004.

ÇORLU, Salih Münir, *Geçmiş Zamanlar*, İstanbul 2013.

DABAĞYAN, Levon Panos, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi ve 1915 Kaosu*, İstanbul 2010.

_____, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka-ı Osmanlı Ermenileri*, İstanbul 2010.

DADRİAN, Vahank N., *Ermeni Soykırım Tarihi Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma*, İstanbul 2008.

DADRİAN, Vahakn N.- AKÇAM, Taner, *Tehcir ve Taktil Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihat ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922*, İstanbul 2010.

DAMADYAN, Mihran, *Bir Ermeni Komitecinin İtirafı*, İstanbul 2009.

DANIŞMENT, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul 2011.

DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin Yükselişi*, İstanbul 2012.

_____, *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul 2014.

DEMİREL, Fatmagül, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul 2007.

DENKER, Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, İstanbul 1992.

DURU, Kazım Nami, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul 1957.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Mehmet Akif Ersoy*, Ankara 1996.

_____, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar*, C. I-III, İzmir 2013.

EBUZZİYA TEVFİK, *Yeni Osmanlılar*, İstanbul 2006

EĞİLMEZ, Mithat Şükrü, *Millî Mücadele’de Bursa*, İstanbul 1981.

EKİNCİ, Necdet, *Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Antalya 1997.

ELDEM, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 1999.

_____, 26 Ağustos 1896 “Banka Vakası” ve “1896 Ermeni Olayları”, *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları*, İstanbul 2011.

ENGİN, Vahdettin, *Pazarlık*, İstanbul 2010.

ERDAL, İbrahim, “Ermeni Komitacıların Yaptığı Baskı ve Saldırıları”, *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, İstanbul 2009.

ERDEM, Y. Hakan, *Gerçek İle Kurmaca Arasında Torosyan’ın Acayip Hikâyesi*, İstanbul 2012.

ERİŞİRGİL, Mehmet Emin, *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, Ankara 2006.

ERKİN, Behiç, *Hatırat 1876-1958*, Ankara 2010.

ERSANLI Büşra, *İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu*, İstanbul 2013.

ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat*, Ankara 2010.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996.

ERYÜKSEL, Hasan, *Ziya Şakir Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1949.

EYİCİL, Ahmet, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey 1872-1926*, Ankara 2004.

FROMKİN, David, *Barışa Son Veren Barış*, İstanbul 1994.

GARO, Armen, *Osmanlı Bankası*, İstanbul 2009.

GENELKURMAY BELGELERİ IŞIĞINDA, Mustafa Kemal Samsun’a Nasıl Gönderildi?, İstanbul 2015.

GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2012.

GÖÇMEN, Muammer, *İsviçre’de Jöntürk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, İstanbul 1995.

GÖKALP, Ziya, *Şaki İbrahim Destanı*, İstanbul 1953.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1994.

GÜRSOY, Selçuk, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İstanbul 2013.

GÜVENÇ, Serhat, *Osmanlıların Drednot Düşleri Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda*, İstanbul 2011.

HAFIZ HAKKI PAŞA, *Bozgun Rumeli Yağmalanan İmparatorluk*, İstanbul 2009.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri*, Ankara 1995.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul 1989.

HASTAŞ, Mehmet T., *Ahmet Samim II. Meşrutiyet'te Muhalif Bir Gazeteci*, İstanbul 2012.

HAYTA, Necdet-BİRBUDAK, Togay Seçkin, *Balkan Savaşlarında Edirne*, Ankara 2010.

HERZL, Theodor, *Hatıralar*, İstanbul 2007.

HOBSBAWM, E. J., *1780'den Günümüze Milliyetler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*, İstanbul 1995.

HOCAOĞLU, Mehmet, *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, İstanbul 1988.

HÜLAGÜ, Metin, *Yurtsuz İmparator Vahdettin*, İstanbul 2010.

_____, *Sultan Abdülhamid'in Sürgün Günleri Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, İstanbul 2007.

HÜRMEN, Fatma Rezan, *Bürokrat Tevfik Bey'in Hatıraları*, İstanbul 2006.

HÜSEYİN NAZIM PAŞA, *Ermeni Olayları Tarihi*, C. II, İstanbul 1998.

IACOVELLA, Angelo, *Gönye ve Hilal İttihat-Terakki ve Masonluk*, İstanbul 1998.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, C. IV, İstanbul 1982.

İNAN, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara 2015.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, C. I, II, İstanbul 1992.

İRTEM, Süleyman Kani, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, İstanbul 1999.

İSLAMOĞLU, Abdullah, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet*, İstanbul 2004.

KABACALI, Alpay, *Talat Paşa'nın Anıları*, İstanbul 2003.

KADRİ, Hüseyin Kazım, *Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi 10 Temmuz İnkılabı ve Netayici*, İstanbul 1992.

KABDEMİR, Feridun, *Jön Türklerin Zindan Hatıraları*, İstanbul 1975.

KANSU, Aykut, *İttihadcılarının Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, İstanbul 2016.

KARA, İsmail, *Hatırat Kitaplarına Ne Kadar Güvenilebilir, Amel Defteri*, İstanbul 1998.

KARABEKİR, Kazım, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*, İstanbul 1995.

_____, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul 2011.

_____, *Hayatım*, İstanbul 2011.

_____, *Edirne Hatıraları*, İstanbul 2009.

KARACAKAYA, Recep, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, İstanbul 2005.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, C.IX, Ankara 1995.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, İstanbul 2013.

KARATAŞ, Turan, *Hüseyin Siret Bedbaht Bir Muhalif, Kırgın Bir Şair, Sırlı Bir Derviş*, İstanbul 2011.

KARATEPE, Şükrü, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İstanbul 1998.

KARAY, Refik Halid, *Tanıdıklarım*, İstanbul 2009.

_____, *Bir Ömür Boyunca*, Ankara 2011.

KASALAK, Kadir, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara 1993.

KAYA, Gökhan, *II. Meşrutiyet Döneminin Demokratları Osmanlı Demokrat Fırkası(Fırka-i İbad)*, İstanbul 2011.

KENANOĞLU, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi*, İstanbul 2004.

KILIÇ, Davut, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara 2006.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa*, İstanbul 2008.

_____, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2009.

KOCAŞ, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara 1967.

KOÇAK, Cemil, *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*, İstanbul 2012.

KODAMAN, Bayram, *Türkler- Ermeniler ve Avrupa*, Isparta 2003.

KOLOĞLU, Orhan, *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul 2002.

_____, *Avrupa Kışkacında Abdülhamid*, İstanbul 2005.

KRAUS, Korvet Kaptanı Th., DÖNİTZ, Korvet Kaptanı Karl, *Goeben ve Breslau'nun Deniz Seferleri Osmanlı İmparatorluğunu Yıkılışa Götüren Gemiler*, Ankara 2013.

KUNTAY, Mithat Cemal, *Mehmet Akif*, İstanbul 2007.

KURAN, Ahmet Bedevi, *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul 2009.

_____, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 2012.

KURT, Ümit, *Türk'ün Büyük Biçare Irkı Türk Yurdunda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)*, İstanbul 2012.

KUTAY, Cemal, *II. Dünya Harbinde Belgrad'ı Kurtaran Türk*, İstanbul 1963.

_____, *Türkçe İbadet: Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret*, İstanbul 1997.

_____, *Osmanlı Sürgünlerinin Öyküsü (1918-1921) Malta Esirleri*, İstanbul 2014.

KUTLUATA, Yusuf Kemal, *Türk Dehası ve Dahileri*, İstanbul 1954.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1998.

M.Z., *İttihat ve Terakki'nin Fırıldakları*, 1328.

MADEN, Fahri, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları*, Ankara 2013.

MAHMUT MUHTAR, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri*, İstanbul 1979.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA, *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul 1988.

MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul 1998.

MEHMET SELAHADDİN BEY, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul 1989.

MELEK, Z., *Vicdanından Af Dile*, İstanbul 1945.

MEVLANAZADE RIFAT, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, İstanbul 1996.

MUTLU, Cengiz, *I. Dünya Savaşında Amele Taburları*, İstanbul 2007.

MÜNİR SÜREYYA BEY, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi 1876-1914*, Ankara 2001.

ORTAYLI, İlber, *Avrupa ve Biz*, Ankara 2007.

_____, *Tarih Yazıcılığı Üzerine*, Ankara 2011.

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİLERİN SEVK VE İSKÂNI (1878-1920), Ankara 2007.

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2007.

OSMANOĞLU, Şadiye, *Hayatımın Acı Tatlı Günleri*, İstanbul 1966.

ÖMER SEYFETTİN, *Balkan Harbi Hatıraları*, İstanbul 2011.

ÖRİK, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, İstanbul 2002.

ÖZAYGÜN, Ruhan, *Bilinmeyen Hazine*, İstanbul 2004.

ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, İstanbul 2004.

ÖZCAN, Ahmet, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Ankara 2011.

ÖZEL, Oktay, *Dün Savcısı Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul 2009.

ÖZTÜRK, Yücel, *Bursa Basın Tarihi*, Bursa 2012.

PEKMEN, Mahir Said, *31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhâlif*, Ankara 2013.

RAUF, Leskovikli Mehmet, *İttihat ve Terakki Ne İdi*, İstanbul 2013.

RAMSAUR, Ernest E. *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, İstanbul 2004.

RESNELİ NİYAZİ, *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul 2003.

RIZA NUR, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1996.

_____, *Siyasi Risaleler*, İstanbul 2005.

_____, *Hayat ve Hatıratım*, C. I, II, İstanbul 1992.

RIZA TEVFİK, *Birazda Ben Konuşayım*, İstanbul 2013.

ROJEK, Chris, *Şöhret*, İstanbul 2003.

ROWE, David, *Popüler Kültürler Rock ve Sporda Haz Politikası*, İstanbul 1996.

SABİS, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, İstanbul 1991.

SAİD HALİM PAŞA, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İstanbul 1998

SAKARYA, İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1984

SANDERS, Liman Von, *Türkiye’de Beş Yıl*, C. I, İstanbul 1999.

SELVİ, Haluk, *Millet-i Sadıkada İsyân Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları*, İstanbul 2011.

SONYEL, Salahi R., *Osmanlı Ermenileri Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, İstanbul 2009.

SULTAN ABDÜL HAMİD, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul 1975.

ŞEMSİ, Müfid, *Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihat- Terakki El Kakku Ya'lu Vela Yu'la Aleyh*, İstanbul 1995.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1985.

_____, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara 2006.

TAHSİN PAŞA, *Abdülhamid Yıldız Hatıraları*, İstanbul 2008

TEMO, İbrahim- RIZA, Ahmet, *Biz İttihatçılar*, İstanbul 2009.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han*, İstanbul 1960.

TEPEYRAN, Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2009.

TOKGÖZ Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıratım 1888-1923*, İstanbul 1930, C. I-II.

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANSİKLOPEDİSİ, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler, Ziya Şakir Soku, C. VIII, İstanbul 1998.

TÜRK DÜNYASI EDEBİYATÇILARI ANSİKLOPEDİSİ, Ziya Şakir Soku, C. VII Ankara 2007.

THOMPSON, Paul, *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*, İstanbul 1999.

TOPUZLU, Cemil, *İstibdat- Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 2010.

TOSH, John, *Tarihin Peşinde*, İstanbul 1997.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, İstanbul 1988.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek - Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara 1981.

TURAN, Mustafa, *İdam Sehpalarına Sığınan Hürriyet Kahramanları 31 Mart'ın Gizlenen Yüzü*, İstanbul 2015.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 2010.

UNAT, Faik Reşit, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevad Beyin Fezlekesi*, Ankara 1960.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987.

US, Asım, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, İstanbul 2012.

UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1999.

ÜSTÜNDAĞ, Ayda, *Sözlü Tarihin Büyük Üstadı Ziya Şakir*, İstanbul 2011.

ÜYEPAZARCI, Erol, *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes! Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)*, İstanbul 2008.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Talat Paşa*, İstanbul 1943.

_____, *Siyasal Anılar*, ...

YALÇINKAYA, Alaeddin, *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları*, İstanbul 1996.

YAVUZ, Fikrettin, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, Ankara 2015.

ZİYA ŞAKİR, K. *Atatürk Doğumundan Ölümüne Kadar Hususi-Askeri-Siyasi Hayatı*, İstanbul 1938.

_____, *Gâvur Mehmet Kara Yürek Çetesi*, İstanbul 1943.

_____, *Hazreti Mevlana*, İstanbul 1943.

_____, *Maktul Vezirler*, İstanbul 1944.

_____, *Çayır Güzeli*, İstanbul 1944.

_____, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, İstanbul 1944.

_____, *Celal Bayar Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952.

_____, *Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Seyahat Hatıraları*, İstanbul 1953.

_____, *Şah İsmail ve Mezhepler Tarihi Şiilik- Sünnilik- Alevilik- Kızılbaşlık Ne Demektir ve Nasıl Çıktı?*, İstanbul 1953.

_____, *Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yugoslavya Seyahat Hatıraları*, İstanbul 1954.

_____, *Celal Bayar'ın Amerika Seyahati*, İstanbul 1954.

_____, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, İstanbul 2011.

_____, *Çırağan Sarayı'nda 28 Sene V. Murad'ın Hayatı*, İstanbul 2011.

_____, *Nuri Demirağ Kimdir?*, İstanbul 2011.

_____, *Nasreddin Hoca*, İstanbul 2012.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul 1995.

_____, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1996.

MAKALELER

“ABDÜLHAMİD’İN SON GÜNLERİ BİR ŞAHİD DAHA!”, *Vakit Gazetesi*, 11 Kasım 1931, s. 5.

ACEHAN, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V. 1/5, Fall 2008, s. 12-28.

ADAK, Sevgi, “Kemalist Laikliğin Oluşum Sürecinde Ramazanlar (1923-1938)”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Güz 2010, S. 11, s. 47-88.

ADIYEKE, Nuri, “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. IV, s. 255-261.

AHMAD, Feroz, “İttihat ve Terakki’nin Dış Politikası (1908-1919)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. II, s. 293-303.

ALTAY, Fahrettin, “Balkan Felaketi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Eylül 1972, S. 8, s. 38.

AKANDERE, Osman, “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar”, *Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Dergisi*, Yıl 2006, S. 16, s. 3-15.

AKKUŞ, Turgay, “I. Dünya Savaşı Sürecinde Bursa’da Sevk ve İskân Uygulamaları ve Sonuçları”, *OTAM*, Ankara 2008, S. 23, s. 1-52.

AKŞİN, Sina, “Jön Türkler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. III, s. 832-843.

AKTAŞ, Şerif, “II. Meşrutiyet Sonrası Romanlarında Siyasi Temalar, Eskinin Tenkidi, Yönetim Sisteminde Düzensizliğin Ortaya Konulması”, *Türk Yurdu*, Mayıs-Haziran 2000, S. 153-154, s. 111-114.

“ALDIĞIMIZ BİR MEKTUP”, *Son Posta*, 8 Kasım 1931, s. 1.

ARMAĞAN, Mustafa, “Edirne Kahramanı Şükrü Paşa’yı, Torunu Sevgi Kutlukan Anlatıyor”, *Derin Tarih*, Ekim 2012, S. 7, s. 72-75.

ARTUÇ, Nevzat, “II. Abdülhamid Dönemi Trablusgarp’ta Hamidiye Alaylarının Teşkili”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu İç ve Dış Siyaset Bildirileri (20-21 Şubat 2014 Selanik)*, Ankara 2014, C. I, s. 53-78.

ASLAN, Taner, “II. Meşrutiyet Döneminde Matbuat ve Neşriyat Yasakları”, *Tarihin Peşinde*, 2009/2, s. 225-248.

AYDAR, Hidayet, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi –Cumhuriyet Dönemi–”, *İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2007, S. 15, s. 78-81.

AYDIN, Mehmet, “İttihat Ve Terakki’ye Yönelik İstanbul Basımında Yer Alan Bazı Yolsuzluk İddiaları”, *Turkish Studies*, S. 3/7, Erzincan 2008, s. 696-706.

AYDIN, Suavi, “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 117-128.

AYIŞIĞI, Metin, “Kuvâ-yı Milliye ve İstanbul Hükümetleri”, *Tarihin Peşinde*, 2009/1, s. 143-170.

AYVAZOĞLU, Beşir, “Etimolojik Türkçülük Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi’nin Ön Tarihi”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yaz 2005, S. 5, s. 29-42.

BAYDAR, Oya, “Hüseyin Hilmi”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 300-303.

BAYRAKTAR, Kaya, “Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu”, *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sivas 2002, C. III, S. II, s. 71-88.

BİNGÖL, Halil, “Bir Gizli Romancı”, *Sözlü Tarihin Büyük Üstadı Ziya Şakir*, İstanbul 2011, s. 169-177.

_____, “Ziya Şakir Soko’nun Takma Adları”, *Sözlü Tarihin Büyük Üstadı Ziya Şakir*, İstanbul 2011, s. 178-179.

BİRİNCİ, Ali, “Jön Türklüğün Tarihine Dair Dikkate Değer Bir Kitap Hakkında”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim 1988, S. 5, s. 160-171.

_____, “Dr. Atıf Hüseyin ve Muhtırası”, *Sultan Hamid’in Son Günleri*, İstanbul 2011, s. 786.

_____, “31 Mart Vak’ası’nın Bir Yorumu”, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, İstanbul 2012, s. 220.

_____, “Roman mı, Hatırat mı?”, *Türk Yurdu*, Mayıs- Haziran 2000, S. 153-154, s. 88-91.

_____, “Ziya Şakir’in Tarihçiliğimize Katkıları”, *İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu?*, İstanbul 2014, C. I, s. 16-19.

_____, “Hanioğlu’nun Abdullah Cevdet Hakkındaki Kitabının Düşündürdükleri”, *Tarih ve Toplum*, S. 40, Nisan 1987, s.58-63.

BOZKURT, Abdurrahman, “I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı”, *Otam*, Güz 2014, S. 36, s. 1-44.

“BU MECMUAYI NİÇİN ÇIKARIYORUZ”, *Hak*, 6 Haziran 1949, S. 1, s. 1.

BUDAK, Ali, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Ermeni Basını ve Devletin Rejim Üzerine Çarpıcı Bir Polemiği”, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, Kayseri 2009, C. I, s. 179-196.

BULUT, Burcu, “Dedem Osmanlı ile Birlikte Batmıştı”, *Derin Tarih*, Şubat 2013, S. 11, s. 98-103.

CİM NİM, “Büyük Casusu Romanı İtalyanlar Ben Ölmedim”, *Tasviri Efkâr*, 1941.

ÇALIKOĞLU, M. Asım, “Günün İşleri Üzerinde Göz Kulak”, *Sözlü Tarihin Büyük Üstadı Dedem Ziya Şakir*, İstanbul 2011, s. 164-166.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, “Ziya Şakir”, *Tarih Hazinesi*, 15.01.1951, s. 227-229.

ÇATALOĞLU, Hüseyin, “Ben Bir Casusum”, *Son Saat*, 1947.

ÇAVUŞOĞLU, Şeref, “Benim Gördüğüm Bab-ı Ali Baskını”, *Yakın Tarihimiz*, C. I, 1962, s. 193-196.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “Çıban Başı Koparmak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış”, *Türkiye Günlüğü*, Kasım- Aralık 1999, S. 58, s. 54-64.

ÇINAY, Vasıf, “Sultan Hamid’in Muhafızıydım Alatini Köşkü”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Aralık 1966, S. 11, s. 24-29.

ÇUKUROVA, Bülent, “Büyük Taarruz Günlerinde Ali Kemal ve Siyasi Görüşleri”, *Ankara Üniv. Türk İnk. Tar. Enst. Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara 1999, C. VI., S. 23, s. 357-370.

DOĞAN, Mehmet Can, “Tarihi Romanın Dinamikleri ve Son On Beş Yılın Tarihi Romanları”, *Türk Yurdu*, Mayıs Haziran 2000, S. 153-154, s. 140-157.

ELDEM, Edhem, “Emmanuel Karasu Biyografisine Bir Devam (?)”, *Toplumsal Tarih*, Kasım 1995, S. 23, C.IV, s. 43-45.

_____, “Bağımlılık ve Gelişme Arasında Bir Kurum Osmanlı Bankası”, *Türkler*, Ankara 2002, C.14, s. 416-434.

_____, “Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak”, *Cogito Tarih Yazıcılığı*, Bahar 2013, S. 73, s. 260-282.

ERASLAN, Cezmi, “Hamidiye Alayları”, *TDV. İ.A.*, İstanbul 1997, C. XV, s. 462-464.

ERCAN, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. IV, s. 197-207.

ERDOĞAN, Dilşen İnce, “XIX. Yüzyılda Ermeni İsyanlarının Çıkmasında Rol Oynayan Görünmeyen Tehlike: Misyonerler”, *Türk Yurdu*, Mayıs 2006, s.67-72.

ERYILMAZ, Bilal, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. IV, s. 236-341.

FENDOĞLU, H.Tahsin, “Ermeni Probleminin Doğuşunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Rolü (XIX. YY)”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara 2003, C. I, s. 455-466.

GÖÇER, Güngör, “Balkan Harbi Sonrası Bir Özeleştirici Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası”, *TYB Akademi*, Eylül 2012, S. 6, s.73-92.

GÖKTAŞ, Hanım, “II. Abdülhamid Dönemi Bir Çocuk Gazetesi: Çocuklara Mahsus Gazete”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu Sosyo-Kültürel Hayat-Sanat- Basın Bildiriler*, Ankara 2014, C. III, s. 233-253.

GÜLLÜ, İsmail, “Durkheimci Bir Sosyolog: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Din ve Toplum Görüşleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Bahar 2015, S. 65, s. 205-228.

GÜRKAN, Yusuf Ziya, “Şah İsmail’in Yeni Bir Propagandacısı”, *Sebilürreşad*, Ekim 1948, C. I, S. 16, s. 243-244.

GÜRÜN, Kamuran, “Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır”, *Türk Tarihinde Ermeni Sempozyumu*, İzmir 1983, s. 15-28.

HAK, “İslam Terbiyesi”, *Hak*, 13 Haziran 1949, S. 2, s. 10.

HALAÇOĞLU, Ahmet, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti’nde Yaşayan Ermenilerin Evlerinde Ermeni Milliyetçiliği Hakkında Ele Geçirilen Dokümanlar ve Bunun Ermeni Milliyetçiliğinin Yayılmasında Etkileri”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Kayseri 2009, C.I, s. 129-152.

HANİOĞLU, Şükrü, “Osmanlıcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. V, s.1389-1393.

_____, “Ma’azallah İran Oluruz”, *Derin Tarih*, Ekim 2012, S.7, s. 88-90.

_____, “Talat Paşa’yı Tarihselleştirmek”, *Derin Tarih*, Mayıs 2016, S. 50, s. 116-121.

HÜLÜR, Himmet – AKÇA, “Gürsoy, İmparatorluktan Cumhuriyete Siyasal Bütünlük ve Ulusalçılık Söylemi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2007 (Güz), S. 22, s. 311-335.

İ.H., “Bir Haremağasının Hatıraları Bize Neler Öğretecek Ziya Şakir’le Bir Mülakat”, *Son Posta*, 2 Ekim 1937, s. 11.

İLYASOĞLU, Aynur, “Toplumsalın İçinde Kurgulanan Öznenin Kendini Dile Getirme İmkânları Olarak Yaşam Anlatıları ve Sözlü Tarih”, *Sosyoloji Dergisi*, 2008/1, S. 16, s. 67-80.

İNSEL, Ahmet, “Ermeniler, “İç Düşmanlar” ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suç”, *Birikim Dergisi*, S.193-194, Mayıs- Haziran 2005, s. 19-27.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Araştırmacı Gazetecisi: Ziya Şakir”, *Sözlü Tarih’in Büyük Üstadı Dedem Ziya Şakir*, İstanbul 2011, s. 197-215.

KARAMAN, Mehmet Ali, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı-Alman İttifakını Meşrulaştırma Çabaları”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, S. 1, Kasım 2014, s. 48-59.

KAZICI, Ziya, “Osmanlılarda Hoşgörü”, *Türkler*, Ankara 2002, C. X, s. 221-232.

KHAN, Arshi, “Osmanlı İmparatorluğu Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. IV, s. 229-235.

KIRMIZI, Abdülhamid, “Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları*, Kış 2003, C.2, S. 8, s. 137-150.

KOÇAK, Cemil, “Osmanlı/ Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 72-82.

KODAMAN, Bayram, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, *İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Mart 1979, S. 32, s. 427-480.

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Osmanlı*, Ankara 1999, C. IV, s. 1007-1024.

M. SIFIR, “Türk Casusu M. Sıfır’ın Mütareke Hatıraları”, *Tan*, 1938.

MACAR, Oya Dağlar, “Savaşta Gizli Düşman: Kolera”, *Atlas Tarih*, S. 16/2012, s. 81-87.

MARDİN, Şerif, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. V, s. 1698-1701.

MARGÜİLES, Roni, “Emmanuel Karasu Biyografisine Bir Başlangıç”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 1995, S. 21, C. IV, s. 24-28.

MELEK, Z., “1908 Meşrutiyet’inde Muhalefetlerine Kurban Giden Muharrirler”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Ekim 1952, C. III, S. 34, s. 1779-1781.

_____, “Demokrat Partinin Din Siyaseti”, *Hak*, 6 Haziran 1949, S. 1, s. 8.

MUSA KAZIM, “Hürriyet- Müsavat”, *Sırâtı müstakim*, 27 Ağustos-15 Ekim 1908, S.1, s. 3-4.

OGAN, M. Raif, “Ziya Şakir’in Müslümanlığa Büyük Kastı Tahrifler, İğrenç Yalanlar ve İftiralar”, *Sebilürreşad*, Eylül 1948C. I, S. 15, s. 231-232.

OKAY, Cüneyd, “Eski Harfli Çocuk Dergileri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2006, C. 4, S. 7, s. 511-518.

OKAY, Orhan, “Müstear İsim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 32, s. 130-131.

_____, “Hatırat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, s. 445-449.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1986, s. 996-1001.

_____, “Asker Siyasete Bulaştı ve Rumeli’deki Anavatanı Kaybettik”, *Atlas Tarih*, S. 16/2012, s. 30-36.

ÖLMEZ, Adem, “Rusya İle Eçmiyazın Katoğikosluğu’nun İlişkilerinin Osmanlı Ermenilerine Etkileri”, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, Kayseri 2009, C. I, s. 113-128.

ÖZ, Asım, “Günlerin Tarihi Üzerine Göz Kulak: Ziya Şakir’in Balkan Savaşları Tanıklığı Üzerine Notlar”, *TYB Akademi*, Eylül 2012, S. 6, s. 207-215.

_____, “Bin Cevre Oldum Müstehak: Mikail Bayram’ın Tarihçiliği Üstüne Kenar Notları”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2, S. 8, Mayıs 2013, s. 105-129.

ÖZDEN, Barış Alp- LÖK, Atilla, “Ahmet Rıza”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 120-123.

ÖZTÜRKMEN, Arzu, “Sözlü Tarihin Poetikası: Anlatı ve Gösterim”, *Edebiyatın Omzundaki Melek Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, İstanbul 2011, s. 53-61.

ÖZYÖN, Arzu, “Ziya Şakir (Soku)’nun Selçuklu Saraylarında Ömer Hayyam’ın Hayatı ve Maceraları Adlı Romanının Tarihsel Roman Olarak İncelemesi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Winter 2014, Vol. 9/3, p. 1135-1146.

POLAT, Şakire, “Cumhuriyet Olgusunun Tarihsel Gelişimi”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2007, S. 9, s. 97-118.

“RASİM BEY, NACİ EFENDİ’YE GİZLİ EMİR VERDİ Mİ?”, *Vakit*, 14 Kasım 1931, s. 1, 6.

RIZA NUR, “Ziya Şakir’e”, *Türkbilik Revüsü*, Alex 1938, No: 8, s. 2032-2043.

REDDİNG, Paul, “Dünya Gösterisinde Massedilmek: Hegel’in Romantik Tarihyazımına Yönelik Eleştirisi”, *Cogito Tarih Yazıcılığı*, Bahar 2013, S. 73, s. 206-224.

MARGUİLES, Roni, “Hüseyin Cahit’in Ağzından Emmanuel Karasu”, *Toplumsal Tarih*, Şubat 1996, S. 26, C. III, s. 54-55.

“MUSAHİB-İ SANİ-İ HAZRETİ ŞEHR-YARİ NADİR AĞANIN HATIRATI II”, *Toplumsal Tarih*, Şubat 1948, S. 50, C. IX, s. 6-14.

SAFA, Peyami, “Ayşe Hanıma Açık Mektup”, *Milliyet*, 28 Nisan 1956, s. 2.

_____, “Hiç Birinizi Kırmak İstemezsem...”, *Milliyet*, 06 Mayıs 1956, s. 2.

SAHİR, “Neşide-i Izdırıp”, *İrtika*, 23 Haziran 1316, S. 67, s. 74.

SARAÇLAR, M. Naci, “Tarikatçi ve Hurafeci İlmihaller: Nurettin Artam’dan Sonra Ziya Şakir”, *Sebilürreşad*, Aralık 1947, C. I, S. 6, s. 91-94.

SARAÇOĞLU, Ahmet Cemaleddin, “Gazete, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul”, İstanbul 2009, s. 201-246.

SARI, İbrahim, “Akademik Tarih ve Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Önemi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2006, S. 3, s. 109-125.

SATAN, Ali, “Hilafet ve Cihad Çağrısı”, *Derin Tarih*, Özel Sayı:1, Kasım 2014, s. 32-37.

SEBİLÜRREŞAD, 11 Ağustos, 1329, S. 257, s. 379.

SEBİLÜRREŞAD, 17 Kanunusani 1328, S. 47, s. 372

SEFERCİOĞLU, “Necmettin, Tefrika Romanlar ve “Delikurt”un Yazılışı”, *Türk Yurdu*, Mayıs- Haziran 2000, S. 153-154, s. 168-169.

SELVİ, Haluk, “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devletinde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Ankara 2011, C. 2, S. 1, s. 39-59.

SEVGİ, Atakan, “Öldürüp Köyün Kuyusuna Attılar”, *Atlas Tarih*, S. 16/2012, s. 88-95.

SİHAY, Yaşar, “Tarihi Tefrikalar Kahramanı Ziya Şakir’in Yuvasında”, *Yarım Ay*, 15.04.1936, S. 29, s. 14,15-29.

ŞAKİR, Ziya, “Ramazan Sohbetleri, Abdi Efendi”, *Akın*, 16 Haziran 1952, s. 4.

ŞEN, Cafer, “Fecri Âtî Encümeni Edebiyatı”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, Winter 2009, Vol. 4/ 1-II, s. 1333-1426.

ŞİMŞEK, Halil, ARSLAN, Fulya, “Yeni Edirne Gazetesine Göre Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler 1950-1951”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Güz 2012, S. 13, s. 105-126.

TANYER, Turan, “Türk Sinemasında Tarihsel Filmler ve Bir Şair İki Yönetmen”, *Kebikeç*, 2009, S. 27, 267-271.

TEKİN, Yusuf, “Türkiye’de İlk Sosyalist Hareket “İştirak Çevresi”nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara 2002, C. LVII, S. 4, s. 171-184.

TERZİ, Arzu Tozduman, “Sultan II. Abdülhamid Hazinesini Üç Ermeni Paşaya Emanet Etmışti”, *Derin Tarih*, Nisan 2014, S.25, s. 98-103.

TEVFİK, Selim, “İttihatçılar Devrinde Muhalefeti Niçin ve Nasıl Yazdım?”, *Son Posta*, 18 Temmuz 1936, s. 1-5.

TOPRAK, Zafer, “Türklerin Şarlok Holmes’i Aman Vermez Avni”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. V, s. 1274-1276.

TUNA, Ozan, “Amiral Souchon’un Donanma Komutanı Olması Ve Rus Kıyılarını Bombalaması(29 Ekim 1914)”, *Otam*, Güz 2014, S. 36, s. 201-227.

TUNÇAY, Mete, “Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C. VI., s. 1450-1452.

_____, “Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 296-309.

TÜRKEŞ, A. Ömer, “Romana Yazılan Tarih”, *Edebiyatın Omzundaki Melek Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, İstanbul 2011, s. 81-148.

UÇAROL, Rıfat, “Balkan Savaşları Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu”, *Dördüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1989, s. 257-277.

UĞRASIZ, Bülent, “ABD’nin Osmanlı Ermenilerine Yönelik Politikaları”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Kayseri 2009, C. I, s. 371-388.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Beşinci Murat İle Oğlu Sabahaddin Efendiyi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan’a Girmek İsteyen Şahıslar”, *Belleten*, Ekim 1944, C.VIII, S. 32, s. 589-597.

“(VAKİT) İN NEŞRİYATINDA EN KÜÇÜK BİR HATA BİLE YOKTUR”, *Vakit*, 13 Kasım 1931, s. 1-2.

“VESİKA DEDİKLERİ BU HATIRATIN ELER TUTAR YERİ YOKTUR”, 15 Kasım 1931, s. 1,6.

YARGICI, Fatma Ersem, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Araştırmacı Yazarı Ziya Şakir’in Kaleminden Türk Japon İlişkileri”, *Ertuğrul’un İzinde Deniz Kuvvetleri ve Diplomasi Sempozyumu*, İstanbul 16- 17 Eylül 2015.

YAVUZ, Fikretin, “New York Times Gazetesi’nin Gözüyle Balkan Savaşları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2013, Yıl 6, S. XVI, s. 147-186.

YAZICI, Serkan, “Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamının Değişimi”, *History Studies International Journal Of History*, September 2006, V. 6, I. 5, p. 233-247.

YILMAZ, Mehmet, “Balkan Savaşı’ndan Sonra Türkiye’den Yunanistan’a Rum Göçleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2001, Güz Dönemi, S. 10, s. 13-38.

YILMAZ, Sevinç, “Celal Sahir Erozan ve Falih Rıfkı Atay’ın Kaynaklarda Rastlanmayan Bir Eseri: Yeni Kitap”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 5/4 Fall 2010, s. 1632-1653

YÖNTEM, Ali Canip, “Benim Bildiğim Talat Paşa”, *Yakın Tarihimiz*, C. I, 1962, s. 161-162.

YUMUL, Arus-BALİ, Rıfat N., “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2002, C. I, s. 362-366.

ZEYREK, Suat, “Balkan Savaşlarında Trakya Cephesi’nin Erken Çöküşü Üzerine Bazı Düşünceler”, *TYB Akademi*, S. 6, Eylül 2012, s. 11-39.

ZİYA ŞAKİR, “Dahiliye Nazırı Talat Efendiye”, 21 Kanun-u Evvel 1326, Numara: 12, s. 1.

_____, “Tarihi Roman Muharrir Eserine Hayal Katabilir. Fakat Bu Hayal de Mutlaka Bir Hakikate İsnat Etmeli”, *İkdam*, 7 Mayıs 1940.

_____, “Kimsesiz Çocuklar Meselesi”, *Büyük Doğu*, 25 Ocak 1946, S. 13, s. 14.

_____, “Fırkacılık ve Zorbalık”, *Büyük Doğu*, 19 Temmuz 1946, S.38, s. 14.

_____, “Bir Asır Evvel Matbuat”, *Büyük Doğu*, 17 Mayıs 1946, S. 29, s. 14.

ZÜRCHER, Eric Jan, “Hizmet etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Asker Kaçaklığı”, *Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, İstanbul 2008, s. 59-68.

YAZI DİZİLERİ

A.R., 151 Numaralı Şehit Ertuğrul Macerasına Karışan Aşk Macerası, *Son Posta*, 30.01.1937- 24.04.1937.

ŞAKİR, Ziya, Meçhul Asker, *Vakit*, 12.09.1929-24.02.1930.

_____, Bektaşilik, *Yeni Gün*, 26.01.1931-8.03.1931.

_____, Abdülhamid'in Son Günleri, *Son Posta*, 25.06.1931-11.04.1932.

_____, İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?, *Son Posta*, Kısım I-V, 11.12.1932-28.04.1935.

_____, Zindan Köşelerinden Yıldız Sarayı'na, *Son Posta*, 31.08.1935-31.10.1935.

_____, Osmanlı Saltanatı Göçerken Mütareke Devrinin Tarihi, *Son Posta*, 22.04.1935-11.11.1935.

_____, Saltanatın Son Günleri, *Tan*, 01.01.1936-30.04.1936.

_____, Milli Mücadelede Casus Teşkilatı, *Son Posta*, 7.03.1936-22.04.1936.

_____, Büyük Türk İnkılâbı Başlarken, *Tan*, 27.06.1936-31.07.1936.

_____, İttihatçılar Devrinde Muhalefet Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?, *Son Posta*, 18.07.1936-17.10.1936.

_____, Büyük Türk İnkılâbı Acı Hakikatler, *Tan*, 31.07.1936-2.12.1936.

_____, Kerbela Vakası, *Tan*, 01.01.1937-27.03.1937.

_____, Horasanlı Eba Müslim, *Tan*, 27.03.1937- 5.07.1937.

_____, Şah İsmail, *Tan*, 1.07.1937-9.10. 1937.

_____, İlk Türk Kadın Casusu, *Son Posta*, 10.10.1937-06.01.1938.

_____, Yıldız Sarayı'nda 33 Sene Bir Haremağasının Hatıraları, *Son Posta*, 02.10.1937-25.01.1938.

_____, Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?, *Tan*, 29.10.1937-14.03.1938.

_____, Sultan Hamid Sürgünleri, *Son Telgraf*, 17.08.1938-19.10.1938.

_____, Son Asırda Türeyen Meşhur Eşkıyalar, *Bugün Gazetesi*, 05.10.1938-19.11.1938.

_____, Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya- Püskülsüz İsmail'in Maceraları, *Son Posta*, 20.07.1939-27.08.1939

_____, Bomba Vak'ası, *Halk*, 07.10.1940-20.01.1941.

_____, Zaven Çetesi, *Halk*, 11.12.1941-13.12.1941.

_____, Mustafa Fazıl Paşadan Fethi Okyara Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı, *Tasviri Efkar*, 04.07.1941-02.02.1942.

_____, Cephelerde ve Cephe Gerisinde Harbi Nasıl İdare Ettik, *Tasvir-i Efkar*, 14.02.1942-14.08.1942.

_____, Esrarlı Hakikatler, 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik, *Tasviri Efkar*, 07.08.1942-13.02.1943.

_____, Tepedelenli Ali Paşa, *Yeni Köroğlu*, 10.11.1945-16.02.1946.

_____, Dervişler Saltanatı, *Son Telgraf*, 18.05.1946-22.10.1946.

_____, Yıldız Mahkemesine Ait Neşredilmemiş Vesikalar Mithat Paşa ve Hürriyet Kurbanları, *Son Telgraf*, 23.10.1946-10.04.1947.

_____, Büyük Kabine, *Son Telgraf*, 09.04.1947-04.08.1947.

_____, Edirne Müdafaası, *Son Telgraf*, 03.08.1947-03.03.1948.

_____, Mezhepler ve Tarikatlar, *Son Telgraf*, 19.05.1948-8.10.1948.

WEB SİTELERİ

BİRECİKLİ, İhsan Burak, Yıldız Suikastı: Ermenilerin Abdülhamid'e Karşı Son Teşebbüsleri Bombalı Saldırı, <http://atam.gov.tr/yildiz-suikasti-ermenilerin-abdulhamite-karsi-son-tesebbusleri-bombali-saldiri/>. (26.02.2016)

ÇİÇEK, Nevzat, Hamallık Mesleğinde Kürt- Ermeni Rekabeti, <http://nevzatcicek.blogcu.com/hamallik-mesleginde-kurt-ermenii-rekabeti/6345660> (26.02.2016)

HANİOĞLU, Şükrü, <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/hanioglu/2012/04/01/halil-sahilliogluna-saygi> (26.02.2016)

KANTARCI, Şenol, Van'da Ermeni İsyanı (1896-1915), <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=302>. (26.02.2016)

KARATAŞER, Büşra, I.Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi'nde İstanbul'un İaşesi, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ksuiibf/article/view/5000039306/5000038179> (26.02.2016)

KODAMAN, Bayram , Ermeni Yanılgıları, [www.ermenisorunu.gen.tr/ makaleler/ makale 35. html](http://www.ermenisorunu.gen.tr/makaleler/makale35.html) (16.04.2015)

NEYZEN TEVFİK (1879-1953) <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=2921>. (10.03.2015)

SELVİ, Haluk, Ermeni Soykırım Tarih Yazımı, [http://www.satemer.sakarya.edu.tr / pdf/ ermtaryazimi.pdf](http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/ermtaryazimi.pdf) (26.02.2016)

http://eski.yerelnet.org.tr/secimler/secim_analizleri1955.php (10.11.2015)

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.587611be5caa25.9837105 (12.12.2016)

EKLER**Ekler:1**

Ziya Şakir SOKO

Ekler:2

Ziya Şakir ve Eşi İsmet Hanım.

Ekler:3

Ziya Şakir'in Yaşamının Son Dönemleri

Ekler:4

Ziya Şakir'in Kızı Ülya ve Evlatlık Kızı Yasemin

Ekler:5

	
ERKEĞİN	
Adı ve soyadı <u>Zehra</u>	Adı ve soyadı <u>Mehmet Ziya</u>
<u>Arman</u>	<u>soku</u>
İşi <u>Ev. işi</u>	İşi <u>Muharric</u>
Anasının adı <u>Vasfiye</u>	Anasının adı <u>Huriye</u>
Babasının adı <u>İbrahim</u>	Babasının adı <u>Şakir</u>

Ziya Şakir'in Zehra Hanım ile evlilik cüzdanı

Ekler:6

Bin dokuz yüz bir senesi

Mayıs ayının Onuncu

günü hüviyetleri bu defterde yazılı

Zehra Arman ile

Mehmet Ziya Soku

evlenmiş oldukları Bursa: Belediyesi

evlenme işleri memurluğuna mahsus sicil def-

terinin 0: 156 numaralı sahifesinde yazılı

1998/996 olduğu tasdik olunur.

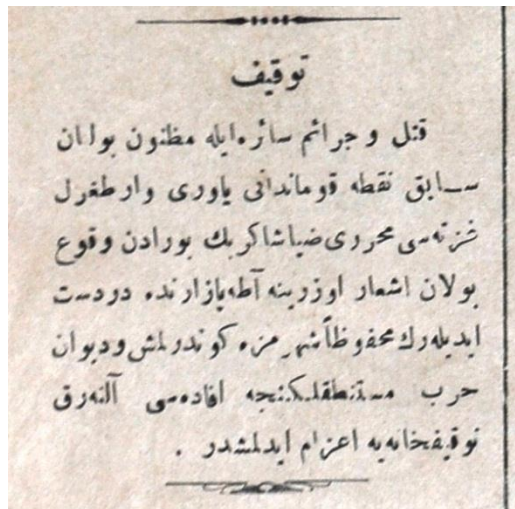
5-946

Ekler:7

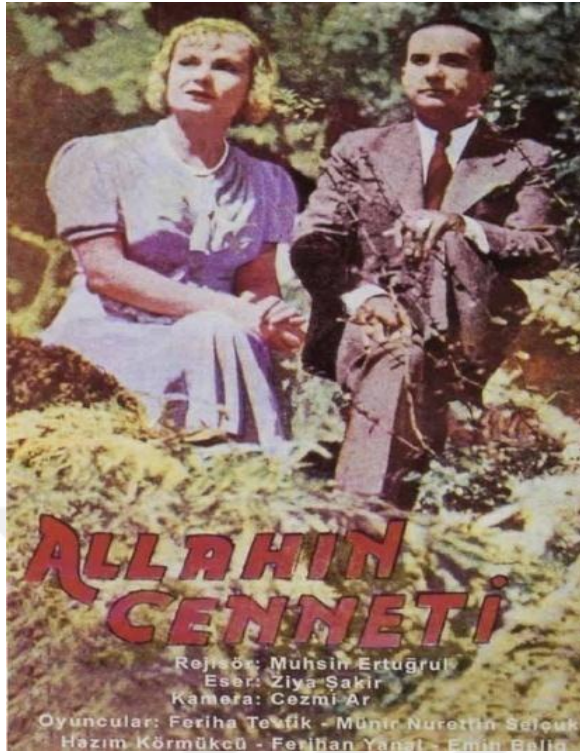
Ziya Şakir ve kardeşi Kazım, Balkan Savaşı'na katılan Gönüllü Bursa Bölüğünde.

Ekler: 8

Hüdavendigâr Gazetisi, 5 Nisan 1335- Ziya Şakir'in Tevkifi.

Ekler:9

Senaryosunu Ziya Şakir'in yazdığı Allah'ın Cenneti adlı filmin reklam afişi.

Ekler: 10

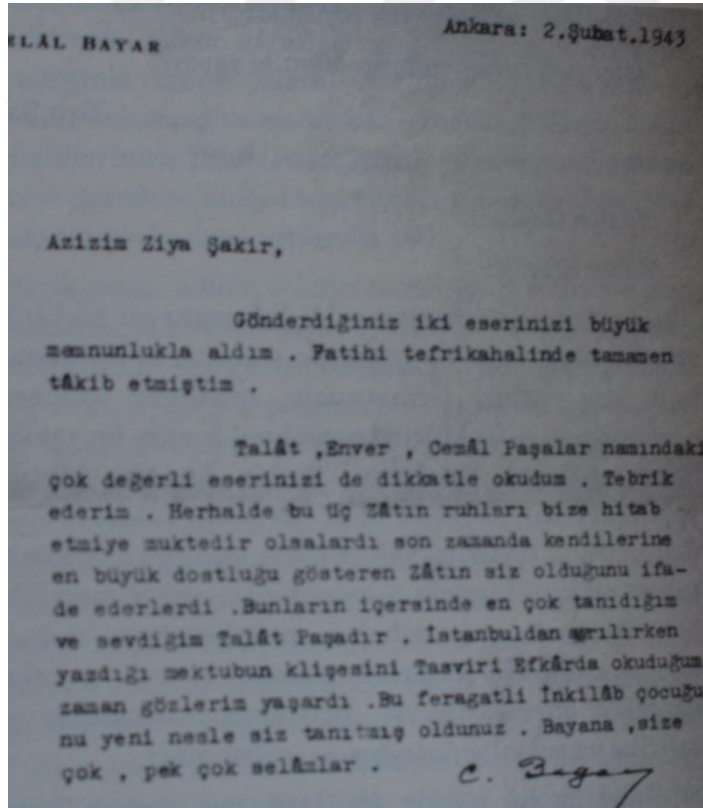

Ekler: 11

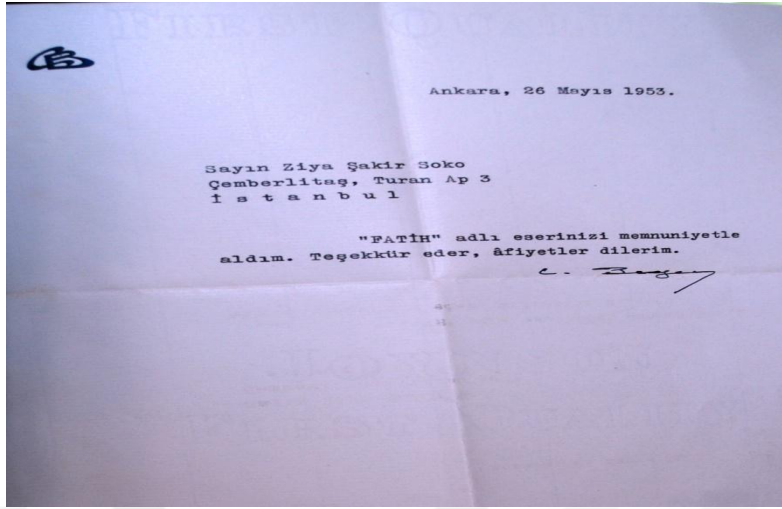
Ziya Şakir'in mezarı

Ekler: 12

Celal Bayar'ın Ziya Şakir'e gönderdiği teşekkür mektubu.

Ekler:13

Ziya Şakir'in Fatih adlı eseri ile ilgili Celal Bayar'ın teşekkür mektubu.

Ekler:14

Vakit Gazetesinin Ziya Şakir'in II. Abdülhamid Hakkındaki Eserine Karşı Eleştirisi (15 Kasım 1931, s. 1.

Ekler: 15

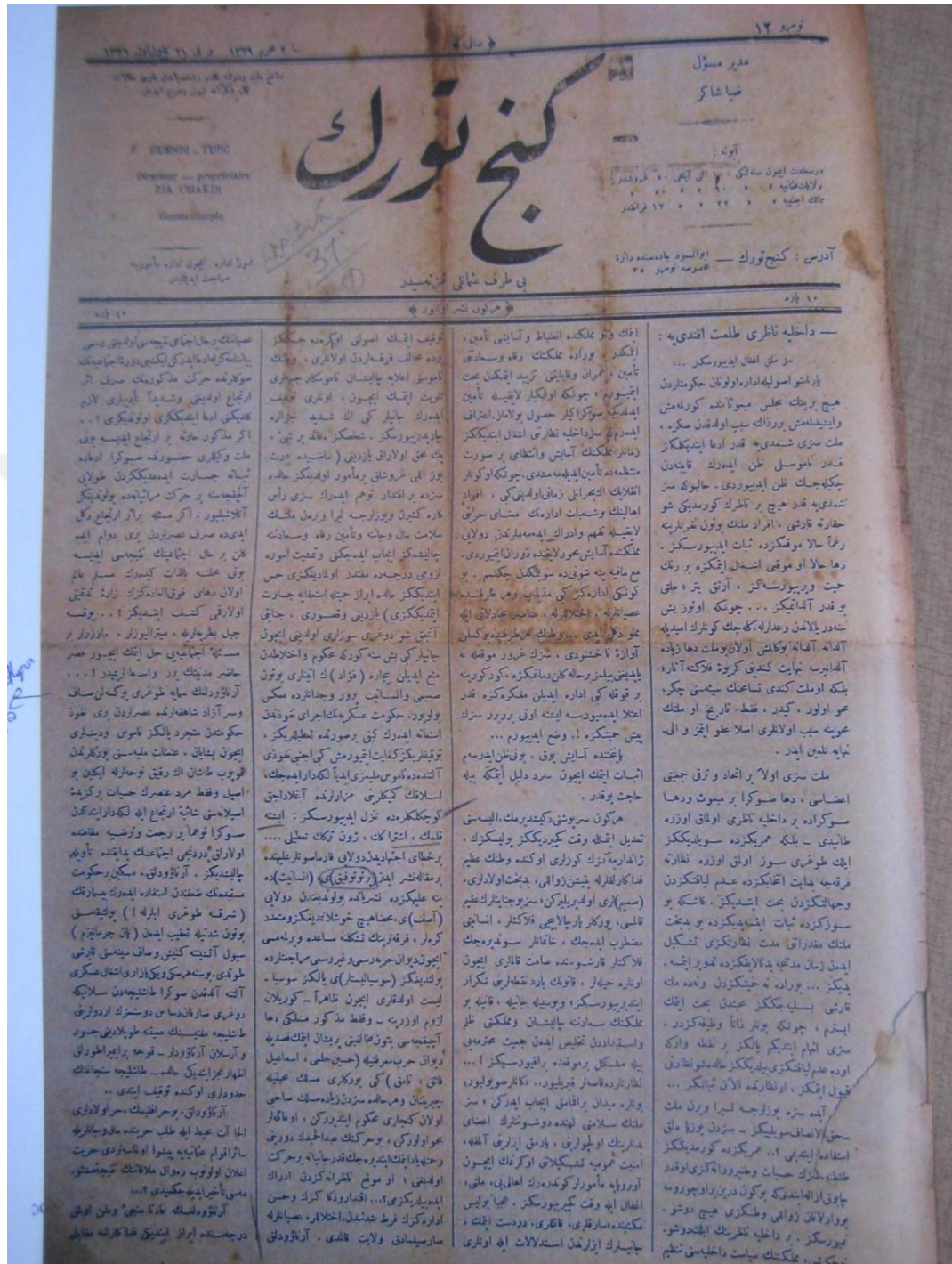
Gâvur Mehmet’in Torunu Edip Alaaddin Gürman’ın Son Posta Gazetesinde Yayımlanan Mektubunun Bir Kısmı (30 Haziran 1936, s. 1.)

Ekler:16

Edip Alaaddin Gürman’ın Ziya Şakir’e Gönderdiği Nişan Fermanı (4 Temmuz 1936, s. 1.)

Ekler:17

Ziya Şakir'in Genç Türk Gazetesinde Yayınlanan "Dahiliye Nazırı Talat Efendiye" başlıklı yazısı.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : GÜNGÖR GÖÇER
Doğum Yeri ve Yılı : Çivril, 10.02.1978.
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : SDÜ Burdur Eğit. Fak. Tarih Öğretmenliği Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi: SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yabancı Dil ve Düzeyi :

İngilizce, Üds 62

İş Deneyimi :

1999 yılından beri Milli Eğitim Bakanlığı'nda Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak çalışmaktayım.

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar:

- 1-Balkan Harbinde Yaşanan Zulümlerin Milli Bilincin Oluşmasına Etkisi, 5-7 Ekim 2012 Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri, Isparta 2012, s. 47-63.
- 2- Balkan Harbi Sonrası Bir Özeleştirici Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası, Tyb Akademi, Eylül 2012, S. 6, s. 73-92.
- 3- Meçhul Meşhur Bir Tarihçi: Ali Birinci, Tyb Akademi, Mayıs 2013, S.8, s. 131-150.
- 4- Ahmet Cevad (Sadeleştiren GÜNGÖR GÖÇER) Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası, İstanbul 2013.
- 5- Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi, Üç Ülke Üç Düşünür Sempozyumu, Burdur 2014.
- 6-Hatıratların Tarihsel Değeri ve Nedret Gürcan'ın Hatıralarında Dinar'a Dair Ayrıntılar, Dinar ve Çevresi Tarih Araştırmaları Sempozyumu, Dinar 2014.